

Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Korkmaz

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Korkmaz

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Haziran, 2025

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN
978-625-6971-57-8

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak,
Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuspublishing.com
e-mail: platanuskita@gmail.com

Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.....	7
Yapay Sinir Ağları Modeli ile Finansal Başarısızlık Tahmini: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama Zeynep Filiz	
BÖLÜM 2.....	25
Arkeolojik Araştırmalarda Manyetik Alan Değişimlerinin Mekansal Analizi: Balıkesir Bergaz Tepe Arkeolojik Çalışma Alanı Fatih Sünbül	
BÖLÜM 3.....	45
"Finansal Kriz Dönemlerinde Likidite ve Borç Ödeme Gücü (Solvency) Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi: Büyük Buhran'dan COVID-19'a Teorik Bir Değerlendirme" Hasan Yalçın	
BÖLÜM 4.....	79
Personel Güçlendirme Üzerine Yazın Taraması Yılmaz Rüzgar & Sebahattin Yıldız	
BÖLÜM 5.....	115
İstanbul'da Havayolu ve Denizyolu Ulaşımı ile GSYİH (2018-2023) Onur Dikmenli	
BÖLÜM 6.....	131
Uygarlığı Yeniden Tasavvur Etmek: Daniel Quinn'in <i>İsmail</i> Adlı Romanı Üzerinden Alan ve Bırakan Topluluklarının Eleştirel Bir Analizi Ahmet Mazlum	
BÖLÜM 7.....	147
Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürü İbrahim Çobanlar	
BÖLÜM 8.....	165
Bilişsel Psikoloji Perspektifinden Bilinçli Alıştırma Nart Bedin Atalay	

BÖLÜM 9..... 187

Sağlık Turizminde Pazar Bölümlendirme

Merve Altunkaya & Fuat Yalman

BÖLÜM 10..... 209

Deprem ve İş Güvenliği: Afet Risklerine Dayalı Bütüncül Bir Yaklaşım

Arda Yılmaz

BÖLÜM 11..... 215

Vergi Ceza Hukuku Bağlamında Vergi Suçlarının Cezalandırma Usulü ve Cezaların Belirlenmesi

Taner Ercan

BÖLÜM 12..... 233

Meta-Sezgisel Algoritmalar ile Güçlendirilmiş Karar Destek Sistemleri: Yöntemler ve Uygulamalar

Ahmet Yurtsal

BÖLÜM 13..... 257

Meşrutiyet ve Balkanlardaki Teşkilatlanmalar

Sadık Can

BÖLÜM 14..... 277

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme

Sadık Can

BÖLÜM 15..... 287

Biseksüel Kimliğin Toplumsal Mücadelesi: Bifobi Görünmezlik ve Azınlık Stresi

Miyase Yalçın

BÖLÜM 16..... 315

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin "Ahkâm-ı Burûc" Adlı Eserinde Birleşik Fiiller

Seda Sağlam & Hanife Alkan Ataman

BÖLÜM 17.....	341
Lojistik Regresyon Analizi ile Müşteri Kaybını Etkileyen Değişkenlerin İncelemesi	
Zeynep Filiz	
BÖLÜM 18.....	363
Yatırım Psikolojisinde Afetlerin Yeri: Depremler ve Bireysel Finansal Tercihler	
Ayşegül Yılmaz & Gülden Kadooğlu Aydın	
BÖLÜM 19.....	375
Televizyon Reklamlarında Ses Seviyesinin Yükselmesi Üzerine Bir İnceleme	
Şevval Furuncu & Kemal Cem Baykal	
BÖLÜM 20.....	385
Yaşlılığın Sinematik Anatomisi: Gaspar Noé'nin <i>Vortex</i> Filmi Üzerine Tematik Bir Analiz	
Gül Gürsoy & Gözde Sunal	
BÖLÜM 21.....	401
Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilirliğin Önemi	
Hikmet Genç & İsmail Bilgiçli	
BÖLÜM 22.....	417
Rus Edebiyatında İmgecilik Akımının Önde Gelen İsimlerinden Biri Olan Rus Şair Ryurik İvnev'in Hayatı ve Yaratıcılığı	
Nigar Aliyeva	
BÖLÜM 22.....	429
Anonim Ortaklıkta Denetim	
Rağbe Yankın	
BÖLÜM 23.....	447
Tarihsel Araştırma Metodunda Karşılaştırmalı Yaklaşım	
Yasemin Işık	

Yapay Sinir Ağları Modeli ile Finansal Başarısızlık Tahmini: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama

Zeynep Filiz¹

¹ Prof. Dr., ESOGU İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

FİNANSAL BAŞARISIZLIK KAVRAMI

Finansal başarısızlık; ekonomik başarısızlığa bağlı değildir. Finansal başarısızlık, ya işletmelerin yaşamlarının sona ermesine ya da işletmelerin yeni düzenlemelere gitmelerine neden olur. İşletmenin mevcut güçlü ve zayıf yönlerinin ayrıca muhtemel fırsat ve tehditlerin açıkça bilinmesi ve analiz edilmesi finansal yöneticinin stratejik seçimlerini iyileştirmektedir. Finansal açıdan iki türlü başarısızlıktan söz edilebilir (Ceylan, 2001:320).

İşletmelerin varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için yerine getirmeleri gereken bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Bunlardan biri vadesi gelen borçlarını ödeyebilme gücüne sahip olmalarıdır. İşletmeler vadesi gelen borçlarını ödeyememe durumu sürekli hale geldiğinde finansal olarak başarısız kabul edilmektedir (Uzun,2005:159). Finansal başarısızlık, işletmenin borçlarına ilişkin sorumluluklarını yerine getirememesiyle başlayan, işletmenin iflası ile sonuçlanan durumların hepsini kapsayan bir süreçtir (Akgüç, 1998:947).

İFLAS

İşletmelerin borçlarının kayıtlı değeri, varlıklarının kayıtlı değerinden daha çok olabilir. Başka bir ifadeyle, işletmenin gerçek net değeri negatif olduğunda işletme borçlarını ödeyemez duruma düşer. İşletmenin teknik likiditesini kaybetmesinden daha kötü olan ve finansal başarısızlığın son aşaması olarak değerlendirilen bu durum fiilen iflastır ve yasalar karşısında iflas olarak tanımlanır. İflas sözcüğü işletmelerde, pek çok nedenlerden dolayı sıkça yaşanan kriz ortamlarında kaçınılmaz sonu belirleyen bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır (Uzun,2005:158).

YAPAY SİNİR AĞLARI

İleriye yönelik tahmin çalışmalarında geleneksel tahmin yöntemlerine alternatif olarak kullanılan yapay zekâ yöntemlerinden biri de yapay sinir ağlarıdır (Zhang vd.,1998:35; Salur, 2021:20). Yapay sinir ağları, tahvil dereceleme, hisse senedi fiyatlarının yönü, finansal sıkıntı tespiti, kredi değerliliğinin belirlenmesi, banka başarısızlıklarının tahmini ve iflas tahmini gibi finansal alanlarda da başarıyla kullanılmaktadır (Gritta vd., 2000:45; Salur, 2021:20).

Yapay sinir ağları, insan beyninin özelliklerinden olan öğrenme yolu ile yeni bilgiler türetebilme, yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen bilgisayar sistemleridir (Salur, 2021:20).

Yapay sinir ağı kavramı insan beyninin çalışma ilkelerinin sayısal verilere dönüştürülerek bilgisayarlar yardımıyla taklit edilmesi fikri olarak ortaya çıkmış ve ilk çalışmalar beyni oluşturan biyolojik hücrelerin ya da literatürdeki ismi ile nöronların matematiksel olarak modellenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır (Salur, 2021:20).

Yapay sinir ağları, biyolojik sinir ağlarıyla ortak olarak belirli performans özelliklerine sahip bilgi işleme sistemleridir. Yapay sinir ağları, aşağıda yer alan varsayımlara dayalı olarak biyolojik nöron yapısına ilişkin matematiksel modellerin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur (Fausett, 1994:3; Sürer, 2022:38).

- ✓ Bilgi işleme süreci, nöron adı verilen birçok basit öge aracılığıyla gerçekleşir.
- ✓ Sinyaller, nöronlar arasındaki bağlantılar aracılığı ile iletilir.
- ✓ Her bağlantının bir ağırlık değeri vardır ve ağırlık değerleri gerçek nöronlardakine benzer şekilde sinyal geçişini üretmektedir.
- ✓ Her bir nöronun çıkış sinyalini belirlemek için, nöronun net girişine bir aktivasyon fonksiyonu uygulanır. Uygulanan aktivasyon fonksiyonu genellikle doğrusal olmayan bir fonksiyondur.

Yapay sinir ağları bilgi edinme ve bilgiye dayalı uygulama gibi yetenekleri sayesinde farklı bilgi alanlarından kaynaklanan sorunların çözümlerine olanak tanımaktadır. Yapay sinir ağları, karmaşık bir yapıya sahip ve doğrusal olmayan bir bilgi işletim sistemi olarak tanımlanmakta olan beyne iki açıdan benzemektedir. Bu benzerlikleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Sürer, 2022:38).

- ✓ Yapay sinir ağı bilgiyi öğrenme süreci yolu ile çevreden elde eder.
- ✓ Çevreden edinilen bilgilerin depolanması için sinaptik ağırlıklar olarak da bilinen nöronlar arası bağlantı güçleri kullanılır.

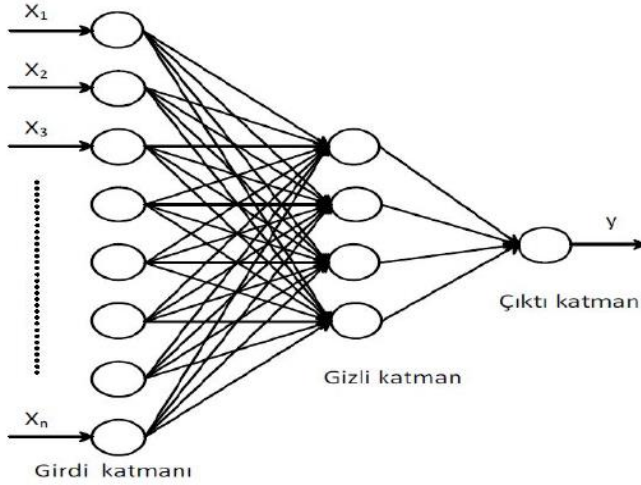
YAPAY SİNİR AĞLARININ YAPISI

Girdi Katmanı: Bu katmandaki elemanlar dış dünyada ki bilgileri sisteme iletmekle yükümlüdür. Bazı ağlarda girdi katmanında herhangi bir bilgi işleme işlemi olmaz.

Gizli (Ara) Katman: Girdi katmanından gelen bilgileri işleyerek çıktı katmana iletmekle yükümlüdür. Bazı ağlarda birden fazla ara katman olabilir.

Çıktı Katmanı: Ara katmandan gelen bilgileri işler, girdi katmanındaki veriler için uygun çıktı bilgisi üretip dış dünyaya göndermekle yükümlüdür. (<https://medium.com/>)

Şekil 2.1 : Yapay Sinir Ağlarının Yapısı

ÇALIŞMANIN AMACI:

İşletmelerin finansal başarısızlık risklerini, finansal oranlar analizini kullanarak finansal başarısızlığı yapay sinir ağları ile incelemektir. Çalışmada Borsa İstanbul A.Ş (BİST)'de işlem gören Ulaştırma ve Depolama Sektöründeki şirketlerin 2021-2022 yılları arasına ait gelir tablosu ve bilançolarından yararlanılarak rasyolar hesaplanmıştır. Hesaplanan rasyolar modellerde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

BİST'de ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren 12 işletmelerin tamamı araştırmaya dahil edilmiştir.

ÇALIŞMANIN BAĞIMLI ve BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİ

Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken, BİST’de ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal açıdan başarılı veya başarısız olma durumudur. Kullanılan bağımsız değişkenler ise söz konusu şirketlerin finansal rasyolarından oluşmaktadır. Toplam 19 adet finansal oran elde edilmiştir.

BAĞIMLI DEĞİŞKEN

Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken, BİST’de işlem gören ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal açıdan başarılı veya başarısız olma durumudur.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN FİNANSAL ORANLAR (BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER)

Likidite Oranları

Firmalar, kısa vadeli borçlarını zamanı geldiğinde ödeyebilmek için nakit ve diğer likit varlıklara (dönen varlıklar) ihtiyaç duyarlar. Likidite oranları, bir firmanın likit dönem varlıklarıyla kısa vadeli borçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen oran grubudur. Üç temel likidite oranı; cari oran, asit test oranı ve nakit oranı olarak isimlendirilirler.

Tablo 1: Likidite Oranları

Oran Adı	Formülü	Açıklaması
Cari Oran	$\frac{\text{Dönen Varlıklar} / \text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$	Firmanın dönem varlıklarının kısa vadeli borçlarını ödeyebilme kabiliyetini gösterir.
Asit-Test (Likidite) Oranı	$\frac{(\text{Dönen Varlıklar} - \text{Stoklar}) / \text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$	Firmanın kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü gösterir.
Nakit Oran	$\frac{(\text{Menkul Kıymetler} + \text{Hazır Değerler}) / \text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$	Firmanın kısa vadeli borçlarının nakit ve nakit benzeri değerlerle ödeme kabiliyetini ölçer.

Finansal Yapı Oranları

Finansal yapı oranları, işletmelerin sermayesinin hangi oranda borçlanma kaynaklı finansmandan oluştuğunu ifade eder. Firmaların uzun vadeli mali yapılarını ve risk durumlarını analiz etmede kullanılan bu değerler, borçlanma oranları olarak da adlandırılır.

Tablo 2: Finansal Yapı Oranları

Oran Adı	Formülü	Açıklaması
Finansal Kaldıraç Oranı	$\frac{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar} + \text{Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar}}{\text{Varlık (Aktif) Toplamı}}$	İşletme sermayesinin yüzde kaçının borçlanma kaynaklı olduğunu gösterir.
Özkaynaklar/Varlık (Aktif) Toplamı Oranı	$\frac{\text{Özkaynaklar}}{\text{Varlık (Aktif) Toplamı}}$	İşletmenin dönen varlıklarının toplam varlıklara oranını ifade eder. Daha yüksek bir oran, işletmenin dönen varlıklarını finansmanında daha fazla likidite kullandığını gösterir.
Kısa Vadeli Borç Oranı	$\frac{\text{Kısa Vadeli Yükümlülükler}}{\text{Toplam Kaynaklar}}$	İşletme sermayesinin hangi oranda kısa vadeli borçlarla karşılandığını gösterir.
Yabancı Kaynakların Öz Kaynaklara Oranı	$\frac{\text{Toplam Yabancı Kaynaklar}}{\text{Özkaynaklar}}$	Yabancı kaynaklar ile öz kaynaklar arasındaki ilişkiyi gösterir.
Duran Varlıklarının Aktiflere Oranı	$\frac{\text{Duran Varlıklar}}{\text{Varlık (Aktif) Toplamı}}$	Bu oran, işletmenin net maddi duran varlıklarının toplam varlıklara oranını ifade eder.

Karlılık Oranları

Firmanın öz sermayesi, işletme giderleri ve bilançosu ile ne kadar kârlılık elde edilebildiğini gösterir. Bu oranlarda gerçekleşen beklenmedik değişimler hızlı bir şekilde firma değeri ya da hisse değerine yansır.

Tablo 3: Karlılık Oranları

<i>Oran Adı</i>	<i>Formülü</i>	<i>Açıklaması</i>
Brüt Kâr Marjı	Brüt Satış Kârı/Net Satışlar	Net satışların yüzde kaçının brüt satış karı olduğunu gösterir.
Net Kâr Marjı	Net Kâr (Zarar) /Net Satışlar	Şirketin tüm giderleri ödendikten sonra kalan kârın net satışlar cinsinden ifadesidir.
Faaliyet Kâr Marjı	Faaliyet Kârı (Zararı) /Net Satışlar	Bir işletmenin esas faaliyetinden ne ölçüde karlı olduğunu gösterir.
Aktif Karlılık Oranı	Net Kâr / Varlık (Aktif) Toplamı	Sahip olunan aktiflerin ne ölçüde karlı kullanıldığını ölçer.
Özkaynak Karlılığı	Net Kâr/Özkaynaklar	İşletme ortaklarının koymuş olduğu sermaye karlılığını ölçer.

Faaliyet Oranları

Faaliyet oranları, işletmelerin varlık ya da varlık gruplarına, bu varlıkların sağladığı gelirlere oranla ne kadar yatırım yaptıklarını, varlıklarını ne derece verimli kullandıklarını değerlendirmede kullanılan oranlardır. Faaliyet oranlarının yüksek olması arzu edilen bir durumdur. Ancak faaliyet oranlarının yüksek olması yanında karlılık oranları da yüksekse anlamlı olacaktır.

Tablo 4: Faaliyet Oranları

Oran Adı	Formülü	Açıklaması
Dönen Varlıklar Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar/}}{\text{Dönen Varlıklar}}$	İşletmelerin dönen varlıklarını ne derece etkin kullandığını gösterir.
Aktif Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar/}}{\text{Varlık (Aktif) Toplamı}}$	Bir işletmede sermaye yoğunluğunun bir göstergesi ve varlık kullanımında etkinliğin bir ölçüsüdür.
Alacak Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar/}}{\text{Kısa Vadeli Ticari Alacaklar + Uzun Vadeli Ticari Alacaklar}}$	İşletmenin alacaklarını ne kadar süre içinde tahsil ettiğini gösterir.
Özkaynak Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar/}}{\text{Özkaynaklar}}$	İşletmenin özsermayesinin ne ölçüde verimli kullanıldığını gösterir.
Alacak Tahsil Süresi	$360/\text{Alacak Devir Hızı}$	Kredili bir satışın gerçekleştiği tarih ile alıcının ödemeyi yaptığı tarih arasında geçen zamanı ifade eder
Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı (NÇSDH)	$\frac{\text{Net Satışlar/}}{\text{(Dönen Varlıklar-KVYK)}}$	NÇSDH, işletmenin net çalışma sermayesinin bir dönemde kaç defa devrettiğini ,net çalışma sermayesinin yeterli olup olmadığını gösterir.

ÇALIŞMADA KULLANILACAK YÖNTEM:

Analize konu olan işletmelerin İş Yatırım web (<https://www.isyatinim.com.tr/>) sitesinden alınan bilanço ve gelir tablolarından hareketle, işletmelerin finansal başarısızlık risklerini ve finansal başarısızlıklarını yapay sinir ağları ile incelemektir. Jupyter Notebook programı yardımıyla Artificial Neural Network analizi yapılmış, şirketler öncelikle finansal açıdan başarılı veya başarısız şeklinde sınıflandırılmıştır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN FİNANSAL BAŞARISIZLIK KRİTERLERİ

- İşletmelerin özkaynaklarının negatif değer alması
- İşletmenin iki yıl üst üste zarara uğraması
- İşletmelerin iflas/iflas erteleme kararı açıklaması
- İşletmelerin faaliyetlerinin tamamen durdurulmuş olması
- Aktif toplamlarının %10 azalması

Finansal başarısızlık yılı üst üste en az 2 yıl zarar etme kriterinde, zararın 2.yılı, öz kaynakların negatif değerde olması kriteri için negatif öz kaynağa sahip olunan yıl, aktif tutarının % 10 ve üzerinde azalması kriteri için, aktif tutarında azalma yaşanan yıl, yakın izleme pazarında yer alma kriteri için ise yakın izleme pazarına girilen yıl olarak kabul edilmiştir. İşletmeler belirlenen yıllar içerisinde birden fazla yılda farklı başarısızlık kriterlerine sahip olduklarında, başarısızlık yılı yukarıda yer alan başarısızlık kriteri sıralaması dikkate alınarak belirlenmiştir. Başka bir ifade ile yukarıdaki kriterlerden hangisi daha önce sağlanmışsa o kritere ait yıl finansal başarısızlık yılı olarak kabul edilmiştir. Aynı kriterin birden fazla yılda sağlandığı durumlarda ise, günümüze en yakın yıl başarısızlık yılı olarak saptanmıştır (Sürer, 2022:82).

ARAŞTIRMANIN VERİ SETİ

Tablo 5: Firma İsimleri ve BİST 100 Kodları

Sıra No	Firma Adı	BİST100 Endeksi Kod Adı
1	<u>Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş.</u>	BEYAZ
2	Çelebi Hava Servisi A.Ş	CLEBI
3	<u>Gsd Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.</u>	GSDDE
4	<u>Gür-Sel Turizm Taşımacılık Ve Servis Ticaret A.Ş.</u>	GRSEL
5	<u>Pasifik Eurasia Lojistik Dış Ticaret A.Ş.</u>	PASEU
6	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	PGSUS
7	<u>Reysaş Taşımacılık Ve Lojistik Ticaret A.Ş.</u>	RYSAS
8	Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş	TLMAN
9	<u>Tureks Turizm Taşımacılık A.Ş.</u>	TUREX
10	<u>Türk Hava Yolları A.O.</u>	THYAO
11	<u>Horoz Lojistik Kargo Hizmetleri Ve Ticaret A.Ş.</u>	HOROZ
12	<u>Hareket Proje Taşımacılığı Ve Yük Mühendisliği A.Ş.</u>	HRKET

Tablo 6: Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar ve Değişken Kodları

Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar ve Değişken Kodları	Finansal Oranlar	Formüller
X1	Cari Oran	<i>Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar</i> / <i>Dönen Varlıklar</i>
X2	Asit Test Oranı	<i>Dönen Varlıklar</i> – <i>Stoklar</i> / <i>Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar</i>
X3	Nakit Oran	<i>Hazır değerler</i> + <i>Menkul Kıymetler</i> / <i>Kısa Vadeli Borçlar</i>
X4	Finansal Kaldıraç Oranı	<i>Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar</i> + <i>Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar</i> / <i>Varlık (Aktif) Toplamı</i>
X5	Özkaynaklar/Varlık (Aktif) Toplamı Oranı	<i>Özkaynaklar</i> / <i>Varlık (Aktif) Toplamı</i>
X6	Kısa Vadeli Borç Oranı	<i>Kısa Vadeli Yükümlülükler</i> / <i>Toplam Kaynaklar</i>
X7	Yabancı Kaynakların Öz Kaynaklara Oranı	<i>Toplam Yabancı Kaynaklar</i> / <i>Özkaynaklar</i>
X8	Duran Varlıklarının Aktiflere Oranı	<i>Duran Varlıklar</i> / <i>Varlık (Aktif) Toplamı</i>
X9	Brüt Kâr Marjı	<i>Brüt Satış Kârı</i> /Net Satışlar
X10	Net Kâr Marjı	<i>Net Kâr (Zarar)</i> / <i>Net Satışlar</i>
X11	Faaliyet Kâr Marjı	<i>Faaliyet Kârı (Zararı)</i> / <i>Net Satışlar</i>
X12	Aktif Karlılık Oranı	<i>Net Kâr</i> / <i>Varlık (Aktif) Toplamı</i>
X13	Özkaynak Karlılığı	<i>Net Kâr</i> /Özkaynaklar
X14	Dönen Varlıklar Devir Hızı	<i>Net Satışlar</i> / <i>Dönen Varlıklar</i>
X15	Aktif Devir Hızı	<i>Net Satışlar</i> / <i>Varlık (Aktif) Toplamı</i>
X16	Alacak Devir Hızı	<i>Net Satışlar</i> / <i>Kısa Vadeli Ticari Alacaklar</i> + <i>Uzun Vadeli Ticari Alacaklar</i>
X17	Özkaynak Devir Hızı	<i>Net Satışlar</i> /Özkaynaklar
X18	Alacak Tahlil Süresi	360/ <i>Alacak Devir Hızı</i>
X19	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı (NÇSDH)	<i>Net Satışlar</i> /(<i>Dönen Varlıklar</i> - <i>KVYK</i>)

ARAŞTIRMANIN BULGULARI:

Tablo 7: Yıllara Göre İşletmelerin Finansal Durumu

Yıllar	İşletmelerin Finansal Durumu	
	Başarılı İşletme (1)	Başarısız İşletme (0)
2021	9	3
2022	7	5

2021 yılına ait başarısız şirketler: PGSUS, RYSAS ve HOROZ.

2022 yılına ait başarısız şirketler: THY, CLEBİ,GRSEL,RYSAS ve TUREX.

Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Finansal Başarısızlık Tahmini

Bu çalışmada yapay sinir ağında girdi verileri olarak kullanılacak finansal oranların normalizasyon işleminin gerçekleştirilmesinde kullanılan formül aşağıdaki şekildedir:

$$x_{norm} = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}$$

Yukarıda yer alan denklemde, x_{norm} normalize edilmiş x değerini, x girdi değerini, x_{max} girdi setinde yer alan en büyük değeri, x_{min} ise girdi setinde yer alan en küçük değeri ifade etmektedir (Sürer, 2022:107).

• 2021 Yılı Başarısızlık Tahmini

Modelde 19 adet bağımsız değişken ve 1 adet bağımlı değişken bulunmaktadır. Bağımsız değişkenler girdi, bağımlı değişkenler ise çıktı olarak girilmiştir.

Normalizasyon işleminden sonra girdi ve çıktılar Jupyter Notebook programının çalışma alanına girilmiştir. İlk olarak veri setleri bağımlı ve bağımsız değişken olarak iki gruba ayrılmıştır. Veri seti %80 train (eğitim) ve %20 test seti olarak ayrılmıştır. Veri seti küçük olduğu için train ve test setleri içerisindeki başarılı ve başarısız işletme eşit dağıtılamamıştır.

2021 yılı için oluşturulan modelde en iyi sonucu 19-24-12-6-3-1 ağ yapısı vermiştir. Ağ yapısında bir adet girdi katmanı, dört adet gizli katman, bir adet çıktı katmanı ve arada dropout bulunmaktadır.

Modelde arada Dropout kullanmamanın sebebi modelin öğrendiği bilgileri unutturup ezber yapmasının önüne geçmektir. (<https://github.com/AhmetUtk/Yapay-Sinir-Agi-ile-Tahmin-Uygulaması/tree/main>)

Tablo 8: 2021 Yılı Yapay Sinir Ağı Modeli Test Seti Tahmin Sonucu

Gerçek		Tahmin			
		Başarısız	Başarılı	Toplam	Doğruluk Yüzdesi (%)
Başarı Durumu	Başarısız (0)	1	0	1	100
	Başarılı (1)	1	1	2	50
Toplam		2	1	3	67

19 adet bağımsız değişken olduğu için girdi katmanına 19 adet nöron ve 1 adet bağımlı değişken olduğu için çıktı katmanına 1 adet nöron girilmiştir. Diğer katmanların nöron sayıları;

- 1.gizli katman: 24 adet nöron
- 2.gizli katman: 12 adet nöron
- 3.gizli katman: 6 adet nöron
- 4.gizli katman: 3 adet nöron

Tablo 8 incelendiğinde test seti 1 başarılı işletmeyi yanlış sınıflandırmakta olup, doğru sınıflandırma oranı %67 olarak hesaplanmıştır.

- **Lojistik Regresyon İle Oluşturulan Model**

Tablo 9: 2021 Yılı Lojistik Regresyon Modeli Test Seti Tahmin Sonucu

Gerçek		Tahmin			
		Başarısız	Başarılı	Toplam	Doğruluk Yüzdesi (%)
Başarı Durumu	Başarısız (0)	0	1	1	0
	Başarılı (1)	0	2	2	100
Toplam		0	3	3	67

Tablo 9 incelendiğinde test seti 1 başarısız işletmeyi yanlış sınıflandırmakta olup, doğru sınıflandırma oranı %67 olarak hesaplanmıştır.

- **2022 Yılı Başarısızlık Tahmini**

Modelde 19 adet bağımsız değişken ve 1 adet bağımlı değişken bulunmaktadır. Bağımsız değişkenler girdi, bağımlı değişkenler ise çıktı olarak girilmiştir.

Normalizasyon işleminden sonra girdi ve çıktılar Jupyter Notebook programının çalışma alanına girilmiştir. İlk olarak veri setleri bağımlı ve bağımsız değişken olarak iki gruba ayrılmıştır. Veri seti %80 train (eğitim) ve %20 test seti olarak ayrılmıştır. Veri seti küçük olduğu için train ve test setleri içerisindeki başarılı ve başarısız işletme eşit dağıtılamamıştır.

2022 yılı için oluşturulan modelde en iyi sonucu 19-400-200-100-50-25-1 ağ yapısı vermiştir. Ağ yapısında bir adet girdi katmanı, beş adet gizli katman, bir adet çıktı katmanı ve arada dropout bulunmaktadır.

Modelde arada Dropout kullanmamanın sebebi modelin öğrendiği bilgileri unutturup ezber yapmasının önüne geçmektir. (<https://github.com/AhmetUtk/Yapay-Sinir-Agi-ile-Tahmin-Uygulaması/tree/main>)

19 adet bağımsız değişken olduğu için girdi katmanına 19 adet nöron ve 1 adet bağımlı değişken olduğu için çıktı katmanına 1 adet nöron girilmiştir. . Diğer katmanların nöron sayıları;

1.gizli katman: 400 adet nöron

2.gizli katman: 200 adet nöron

3.gizli katman: 100 adet nöron

4.gizli katman: 50 adet nöron

5.gizli katman: 25 adet nöron

Tablo 10: 2022 Yılı Yapay Sinir Ağı Modeli Test Seti Tahmin Sonucu

Gerçek		Tahmin			
		Başarısız	Başarılı	Toplam	Doğruluk Yüzdesi (%)
Başarı Durumu	Başarısız (0)	2	0	2	100
	Başarılı (1)	0	1	1	100
Toplam		2	1	3	100

Tablo 10 incelendiğinde test seti sınıflandırma oranı %100 olarak hesaplanmıştır.

- Lojistik Regresyon İle Oluşturulan Model**

Tablo 11 incelendiğinde test seti 1 başarısız işletmeyi yanlış sınıflandırmakta olup, doğru sınıflandırma oranı %67 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 11: 2022 Yılı Lojistik Regresyon Modeli Test Seti Tahmin Sonucu

Gerçek		Tahmin			
		Başarısız	Başarılı	Toplam	Doğruluk Yüzdesi (%)
Başarı Durumu	Başarısız (0)	1	1	2	50
	Başarılı (1)	0	1	1	100
Toplam		1	2	3	67

SONUÇ

Bu çalışma, finansal başarısızlığı doğru tahmin edebilmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon kullanılarak analiz yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Uygulama için algoritmalar Python dili ile kodlanmıştır. Performans göstergesi olarak modelin uygunluğunun ölçümü için R^2 ve MSE (ortalama hata kareni) kullanılmıştır.

Araştırmada Borsa İstanbul A.Ş.'de işlem gören Ulaştırma ve Depolama Sektöründeki şirketlerin 2021-2022 dönemine ait yıllık gelir tabloları ve bilançoları kullanılarak finansal rasyolar hesaplanmıştır ve firmalara ait finansal başarısızlıkların yapay sinir ağları ile tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

Veri seti % 70 eğitim, % 30 test seti) olarak ikiye ayrılmıştır. Yapay sinir ağı parametreleri deneme-yanılma yöntemi kullanılarak belirlenmiş ve ağı eğitmeye başlanmıştır. Eğitim MSE'nin (ortalama hata kareni) minimum ve R^2 'nin pozitif olduğu noktada sonlandırılmıştır. Yapay sinir ağı analizi sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- 2021 yılı verileri kullanılarak yapılan finansal başarısızlık tahmininde modelin tahmin başarısı %67 olarak hesaplanmıştır. Horoz ve Hırcet işletmelerinin dahil olmadığı modelin tahmin başarısı ise %100 olarak hesaplanmıştır.
- 2022 yılı verileri kullanılarak yapılan finansal başarısızlık tahmininde modelin tahmin başarısı %100 olarak hesaplanmıştır.

Yapay sinir ağı modelinin tahmin sonucu ve lojistik regresyon modelinin tahmin sonucu birlikte değerlendirildiğinde:

- 2021 yılı verileri kullanılarak yapılan lojistik regresyon ile finansal başarısızlık tahmininde modelin tahmin başarısı %67 iken yapay sinir ağı modelinin tahmin başarısı da %67 olarak hesaplanmıştır.
- 2022 yılı verileri kullanılarak yapılan lojistik regresyon ile finansal başarısızlık tahmininde modelin tahmin başarısı %67 iken yapay sinir ağı modelinin tahmin başarısı %100 olarak hesaplanmıştır.

Modeller karşılaştırıldığında yapay sinir ağı modeli ile lojistik regresyon modeli tahmin sonuçları 2021 yılı için aynı tahmin sonucunu verirken 2022 yılı için yapay sinir ağı modeli tahmin sonucu lojistik regresyona kıyasla daha yüksek tahmin gücüne sahip olduğu bulunmuştur.

Her iki modelde yüksek tahmin gücüne sahip olmasından dolayı finansal başarısızlık tahmininde araç olarak kullanılabilir. Fakat, yapay sinir ağı modeli

varsayımlar gerektirmemesi, eğitim seti üzerinde gerçekleşen eğitimle öğrenmesi ve öğrenme yeteneği sayesinde hiç görmediği örnekler için çıktılar üretebilmesi açısından değerlendirildiğinde lojistik regresyon modeline göre daha avantajlıdır.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1998). Finansal Yönetim, Avcıol Basım Yayın, İstanbul,
- Ceylan, A. (2001). İşletmelerde Finansal Yönetim, Ekin Kitabevi, Bursa
- Salur, M. N. (2021). Using artificial neural networks in financial failure prediction: an application in Borsa İstanbul. Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA), V.8(1), p.17-30.
- Söylemez, Y. ve Türkmen, S. Y. (2017). Yapay sinir ağları modeli ile finansal başarısızlık tahmini. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(4), 270-284.
- Sürer, B. (2022). Finansal Başarısızlığın Yapay Sinir Ağları Ve Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Teknikleri İle Tahmin Edilmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama
- Uzun, E. (2005). İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Teorik Olarak İrdelenmesi. Muhasebe Ve Finansman Dergisi (27), 158-168.
- <https://github.com/AhmetUtk/Yapay-Sinir-Agi-ile-Tahmin-Uygulamasi/tree/main>
- <https://www.isyatirim.com.tr/>
- <https://www.kap.org.tr/tr/>
- <https://medium.com>

**Arkeolojik Araştırmalarda Manyetik Alan Değişimlerinin
Mekansal Analizi: Balıkesir Bergaz Tepe Arkeolojik
Çalışma Alanı**

Fatih Sünböl¹

¹ Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3590-374X

1. Giriş

Coğrafi oluşumu itibariyle Edremit Körfezi'nin güneyinde konumlanan Burhaniye ilçesi, antik çağda Adramyttene bölgesini oluşturan bir merkez niteliğindedir. Burhaniye'ye bağlı Ören Mahallesi'nde yer alan Adramytteion Antik Kenti, ismini bulunduğu yerleşimden almakta ve tarih boyunca Edremit ve Havran gibi komşu ilçeleri de kapsayacak şekilde geniş bir hinterlanda hükmetmiştir (Özgen vd., 2018). Bu bölge, antik dönem ve Orta Çağ boyunca tarımsal üretim, orman zenginliği, madencilik ve deniz ticareti ile öne çıkmış; bu bağlamda Batı Anadolu'nun en önemli ekonomik ve kültürel merkezlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Arkeolojik bulgular, erken Bronz Çağı'ndan itibaren bölgedeki yoğun yerleşim faaliyetlerini doğrulamaktadır. Özellikle Hücüyek Tepe, Bergaz Tepe ve Bağçeşmeler gibi alanlarda tespit edilen keramik buluntular, Troya ve çevresindeki materyal kültürle benzerlik göstermektedir (Avan ve Dulgaroglu, 2024). Bu durum, bölgenin hem Troas hem de Yortan kültürleriyle ilişkili olduğunu göstermekte; denize dayalı bir yaşam biçiminin tarihsel sürekliliğini ortaya koymaktadır. Kentin tarihi coğrafyadaki önemi, Strabon, Plinius ve Stephanos Byzantinos gibi antik yazarların eserlerinde sıkça vurgulanmaktadır (Uguz ve Uguz, 2011). Özellikle Adramytteion'un Latince formu olan "Adramyttium" ismiyle tanımlanan bu antik kent, İda Dağları'nın doğusundaki konumu ve Ege denizine hâkim stratejik yapısıyla, dönemin büyük merkezlerinden biri olarak işlev görmüştür. Antik kaynaklarda yer alan "İdalı" (Idaeon) nitelemesi, bölgenin hem dini hem de politik anlamda güçlü bir yer olduğunu göstermektedir. Kent, erken tarihsel süreçte Mysialılar'a karşı bir kale olarak Lidya Kralı Alyattes'in oğlu Adramys tarafından kurulmuştur (Özbakır, 2022). Bu bilgi, M.S. 5. yüzyılda yaşayan Stephanos Byzantinos tarafından aktarılmaktadır. Bölgedeki erken demir çağı ve geç tunç çağına ait keramik formlar, Balkanlar'dan gelen Trak kökenli göçlerle uyum göstermekte, bu da Mysialılar'ın Trakyalı kökenine işaret etmektedir. Klasik dönemle birlikte kent, Leleg, Mysialı, Lidyalı ve Aiol göçlerinin etkisiyle çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür (Eroglu, 2014). Kimmer istilas, Strabon'un bahsettiği "Lidya Kapısı" olgusuyla birlikte bölgenin stratejik değerini artırmıştır. M.Ö. 546 yılında Perslerin Lydia'yı ele geçirmesiyle Adramytteion, iki yüzyıla yakın sürecek Pers hâkimiyetine girmiştir (Celik, 2020).

Büyük İskender'in Granikos Zaferi (M.Ö. 334) ile birlikte Makedon hâkimiyetine geçen kent, bu dönemde Helenistik kültürel yapıya entegre olmuş ve Selevkos, Kasandros, Lysimachos gibi Helenistik yöneticiler arasında el değiştirmiştir (Yılmaz ve Gülerdoğan 2021). M.Ö. 133'te Bergama Krallığı'nın Roma'ya bırakılması ile birlikte, Adramytteion Roma'nın Provincia Asia'sı

içerisinde yer almış ve “Conventus Adramytteion” adlı yargı bölgesine merkezlik etmiştir. Roma dönemine ait sikkeler, kentteki Zeus ve Pegasus kültlerinin önemini ortaya koyarken, Bizans döneminde kentin piskoposluk merkezi olduğu belgelenmiştir. Bu döneme ait dini yapılar, mozaikler ve mezar alanları, Adramytteion’un Orta Çağ boyunca da bölgesel bir merkez olarak önemini sürdürdüğünü göstermektedir. Kent, 14. yüzyılın başında Karesi Beyliği ve ardından Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Adramytteion ismi zamanla “Edremit” formuna dönüşmüş, kıyıdaki antik yerleşim terk edilerek bugünkü Burhaniye ve Edremit yerleşimleri şekillenmiştir (Coruhlu, 2012).

Bu bağlamda, Adramytteion’un antik coğrafyası ve çok katmanlı kültürel yapısı, yalnızca tarihsel süreçlerin izini sürmek açısından değil, aynı zamanda jeofiziksel yöntemlerle elde edilecek veriler ışığında yerleşim dinamiklerinin yeniden yapılandırılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Özellikle Bergaz Tepe arkeolojik çalışma sahası, kentin kıyı ve liman yerleşimi kimliğini barındırması yönüyle, yer altındaki kalıntıların konumunu ve dağılımını anlamada önemli bir potansiyele sahiptir. Bu çalışma, manyetik alan değişimlerinin mekânsal analizi aracılığıyla, antik yerleşimin sınırlarını, yapılaşma düzenini ve olası mimari öğelerini tespit etmeyi amaçlamakta; böylece klasik arkeolojik kazılara ek olarak, yüzey altı verilerin yorumlanmasına katkı sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem Adramytteion’un topografik dönüşümünü hem de arkeolojik izlerin günümüz koşullarında nasıl korunduğunu belirlemede özgün bir yaklaşım sunmakta; aynı zamanda non-invaziv jeofizik tekniklerin arkeolojiyle entegrasyonu açısından bölgesel bir örnek teşkil etmektedir.

2. Çalışma Alanının Tektonik, Jeolojik ve Coğrafi Özellikleri

Balıkesir ilinin Burhaniye ilçesine bağlı Ören Mahallesi, çalışmanın yürütüldüğü Bergaz Tepe arkeolojik sahasını da kapsayan, tarihsel ve jeolojik açıdan son derece önemli bir yerleşim alanıdır. Bölge, doğuda Havran, kuzeyde Edremit ve güneybatıda Gömeç ilçeleri ile sınırlandırılmış olup, Edremit Körfezi’nin güney kıyısında yer almaktadır. Ören’in konumu, sadece coğrafi değil, aynı zamanda jeomorfolojik anlamda da dikkat çekicidir. Tarihsel süreç boyunca bölgede etkili olan tektonik hareketler, kıyı çizgilerinin zamanla değişmesine ve morfolojik yapıların dönüşmesine neden olmuştur (Ketin, 1966; Kılıç, 2023). Antik dönemlerde bataklık niteliği taşıyan veya günümüz deniz seviyesinden daha iç kısımlarda yer alan kıyı şeridi, magmatik ve metamorfik kayaların yükselmesiyle şekillenmiş; bunun sonucunda alüvyonlarla dolarak tarıma uygun düz alanlar meydana gelmiştir. Özellikle Bergaz Tepe çevresinde yer alan kıyı düzlüğü, bu jeolojik ve tektonik dinamiklerin açık bir sonucudur

(Sünbül, 2007). Bölgedeki bol akarsular, geçmişte tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğünü gösteren önemli göstergelerdendir. Güncel hava fotoğrafları ve arkeolojik haritalar, antik liman yapılarının günümüz denizi içerisinde kaldığını ve tarihsel kıyı şeridinin zamanla gerilediğini gözler önüne sermektedir (Bkz. Şekil 1). Bu durum, araştırma sahasının hem doğal çevre hem de insan yerleşimi bakımından önemli değişimlere uğradığını belgelemektedir. Türkiye'nin genelinde olduğu gibi bu bölge de Alp-Himalaya tektonik kuşağı içinde yer almakta ve farklı levha hareketlerinin etkisi altında şekillenmektedir. Özellikle Avrasya, Afrika, Arap, Ege ve Anadolu levhaları arasındaki göreceli hareketlilik, Burhaniye çevresinin de içinde bulunduğu Batı Anadolu'da yoğun tektonik gerilimlerin meydana gelmesine neden olmaktadır (Cagatay vd., 1997). Afrika ve Arap levhalarının kuzeye yönlü hareketi, Anadolu levhasının batıya kaymasına yol açarken, bu durum Kuzey Anadolu Fayı (KAF) ve Ege Grabeni sistemlerini birlikte etkileyen bir gerilme rejimi yaratmaktadır. KAF sistemi bölgeyi kuzeyden sınırlarken, güneyde ve batıda ise Edremit, Bakırçay ve Simav grabenleri gibi çöküntü yapıları hâkimdir (Sezer, 2004).

Şekil 1. Çalışma Alanı: Bergaz Tepe, Ören, Burhaniye, Balıkesir (Google Earth, 2025).

Bu jeodinamik ortamda, bölgedeki birçok fay hattı aktif karakter taşımakta ve zaman zaman yıkıcı depremler üretmektedir. Kuzeydeki Yenice-Gönen fayı doğrudan doğruya atımlı; batı ve güneydeki sistemler ise normal atımlı depremler üretmektedir (Ketin, 1968). Ayrıca bölgenin jeotermal kaynak zenginliği de bu tektonik yapı ile ilişkilidir. Magma tabakasına yakın konumlanan akiferlerde oluşan jeotermal sular, yeryüzüne yüksek sıcaklıkla çıkarak kaplıca, ılıca gibi alanlarda yüzeylenmektedir. Burhaniye çevresindeki Pelitköy, Dutluca, Karaağaç, Bostancı, Güre ve Derman kaplıcaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Bazı sular 60°C'yi aşan sıcaklıklara sahip olup, bor gibi elementler içermeleri nedeniyle yeraltı suyu kalitesine etki edebilmektedir (Kacar vd., 2017). Bölge yalnızca termal kaynaklarıyla değil, aynı zamanda yeraltı madencilik potansiyeliyle de dikkat çekmektedir. Tarihsel olarak Bergaz Tepe ve çevresinde antik dönemden itibaren maden işletmeciliği yapılmış; Adramytteion medeniyetinin diğer uygarlıklara maden sağladığı arkeolojik buluntularla desteklenmiştir. MTA verilerine göre, özellikle demir ve bakır kaynakları bakımından bölge zengindir. Bu kaynakların mevcudiyeti, bölgenin antik dönemden itibaren hem ticaret hem de yerleşim açısından cazibe merkezi olmasına katkı sağlamıştır.

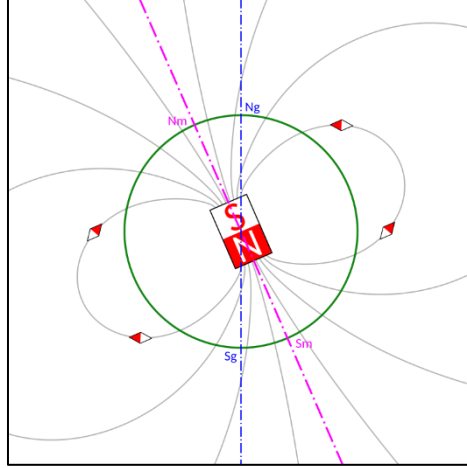
Jeolojik olarak incelendiğinde, bölgede Çavdarstepe, Kınık, Kapıkaya ve Kırkağaç formasyonları gibi farklı yaş ve bileşimde birimler bulunmaktadır. Üst Kretase'ye tarihlenen Pilavtepe Formasyonu, Eosen yaşlı Gebeler Formasyonu ile uyumsuz olarak örtülmüş; bunun üzerine yerleşmiş Yüreklidasi ve Yuntdağı Volkanitleri ile bölgeye magmatik karakter kazandırılmıştır. Pliyosen döneminden itibaren Balıca ve Soma formasyonları ile birlikte sedimentasyon süreci devam etmiş, Kuvaterner'de ise yüzeyde bazalt, alüvyon ve yamaç molozları gibi genç birimler yayılım göstermiştir. Bu karmaşık jeolojik yapı, bölgenin doğal kaynaklar bakımından zenginliğini ve tektonik açıdan dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Akyürek ve Soysal, 2023).

3. Manyetik Yöntem

3.1. Yer Manyetik Alanı

Yer manyetik alanı, Dünya'nın dış çekirdeğinde gerçekleşen elektrik akımlarının sonucu olarak ortaya çıkan doğal bir vektörel alandır. Bu alan, çeşitli ölçüm cihazları aracılığıyla hem yatay hem de düşey bileşenleriyle yer ve zamana bağlı olarak izlenebilir. Yeryüzünde herhangi bir noktadaki yer manyetik alanı, üç boyutlu uzayda X, Y, Z eksenleri boyunca ölçülebilen bileşenler üzerinden tanımlanır. Bu bileşenler, toplam alan (F), yatay bileşen (H), düşey bileşen (Z) ile kuzey yönlü yatay bileşen (X) ve doğu yönlü yatay bileşen (Y) şeklinde

sınıflandırılır. Ayrıca, denklinasyon (D), yatay bileşenin coğrafi kuzey ile yaptığı açıyı; inklinasyon (I) ise alanın yatay düzlemle yaptığı eğim açısını ifade eder (Lanza ve Meloni, 2006).

Şekil 1. Dünya'nın jeomanyetik alan çizgilerinin temsili diyagramı. Şekildeki kırmızı-beyaz çubuk, Dünya'nın manyetik dipol özelliğini simgelerken, çevresindeki beyaz eğri çizgiler manyetik alan çizgilerini temsil etmektedir. Ng ve Sg, sırasıyla coğrafi kuzey ve coğrafi güney kutuplarını, Nm ve Sm ise manyetik kuzey ve manyetik güney kutuplarını ifade etmektedir. Dikkat edilmelidir ki Dünya'nın manyetik kuzeyi aslında bir jeofiziksel güney kutbu gibi davranır ve manyetik alan çizgileri bu kutuptan girerek manyetik güneyden çıkar. Yeşil daire, Dünya'nın ekvator düzlemini temsil eder. Mor kesikli çizgi, jeomanyetik eksenini, mavi çizgi ise coğrafi dönme eksenini göstermektedir. Alan çizgileri, kutuplar arasındaki eğrisel yaylarla, manyetik alanın yönünü ve kutuplar arasındaki bağlantıyı betimler.

Yer manyetik alanı, toplam alan büyüklüğü (F), yatay bileşen (H), düşey bileşen (Z), kuzey yönlü yatay bileşen (X) ve doğu yönlü yatay bileşen (Y) olmak üzere beş temel bileşen üzerinden tanımlanır. Bu bileşenlerin yanı sıra, yatay bileşenin coğrafi kuzeyle yaptığı açı denklinasyon açısı (D) olarak adlandırılırken, manyetik alanın yatay düzlemle yaptığı açı ise inklinasyon açısı (I) olarak ifade edilir. Bu parametreler arasında çeşitli trigonometrik ilişkiler bulunmaktadır:

$$X = H \cdot \cos(D) \quad (1)$$

$$Y = H \cdot \sin(D) \quad (2)$$

$$H^2 = X^2 + Y^2 \quad (3)$$

$$F^2 = H^2 + Z^2 \quad (4)$$

$$Z = H \cdot \tan(I) \quad (5)$$

$$\tan(D) = Y / X \quad (6)$$

$$F = H \cdot \sec(I) = Z / \sin(I) \quad (7)$$

Yer manyetik alanı genellikle nanoTesla (nT) cinsinden ifade edilir ve bu birim, şu dönüşümle tanımlanır:

$$1 \text{ nT} = 1 \gamma = 10^{-5} \text{ Gauss (G)} = 10^{-9} \text{ Tesla (T)}, \quad 1 \text{ T} = 10^4 \text{ G}$$

3.2. Manyetik Davranışlara Göre Malzeme Sınıflandırması

Doğada bulunan maddeler, sahip oldukları atomik yapı ve elektron dizilimlerine göre dış manyetik alan karşısında farklı tepkiler gösterirler (Martin-Hernandez ve Ferre, 2007). Bu özelliklerine göre başlıca beş sınıfa ayrılırlar:

- a) **Diamagnetik Maddeler:** Dış manyetik alana ters yönde zayıf bir mıknatıslanma gösterirler. Örnek: bizmut, bakır.
- b) **Paramagnetik Maddeler:** Dış alanla aynı yönde, zayıf ve geçici mıknatıslanma sergilerler. Örnek: alüminyum.
- c) **Ferromagnetik Maddeler:** Güçlü ve kalıcı mıknatıslanma gösterebilirler. Örnek: demir, nikel.
- d) **Ferrimagnetik Maddeler:** Kristal yapılarında antiparalel yönlenmiş manyetik momentlere rağmen net mıknatıslanma sunarlar. Örnek: magnetit (Fe_3O_4).
- e) **Antiferromagnetik Maddeler:** Zıt yönlü manyetik momentlerin birbirini nötrlediği yapılar sunarlar. Örnek: hematit (Fe_2O_3).

Bu sınıflandırma, arkeolojik uygulamalarda kullanılan malzemelerin hangi düzeyde mıknatıslanabileceğini anlamak açısından kritiktir.

3.3. Kayaçların Manyetik Duyarlılığı (Susceptibility)

Manyetik duyarlılık (χ), bir maddenin dış manyetik alan karşısında ne ölçüde mıknatıslanabildiğini gösteren temel bir özelliktir. Kayaçların manyetik duyarlılığı; içerdiği manyetik minerallerin türü, tane boyutu, şekli ve içsel yapısal gerilimlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Rochette vd., 1992). Bu ölçümler iki farklı sistemde raporlanabilir: CGS sisteminde hacimsel manyetik

duyarlılık birimi emu/cm^3 olarak ifade edilir ve özellikle jeofizik ile paleomanyetizma çalışmalarında yaygın olarak kullanılırken; SI sisteminde ise kütleye bağlı manyetik duyarlılık m^3/kg birimiyle belirtilir ve modern ölçüm cihazlarının büyük çoğunluğu bu sistemi esas alır (Tablo 1).

Bu değerler, arkeolojik araştırmalarda özellikle toprak altındaki yapılar ile çevre kayalar arasındaki manyetik kontrastın belirlenmesi açısından önemlidir. Manyetik duyarlılığı yüksek olan malzemeler, yüzeyde manyetik anomali yaratma potansiyeline sahiptir ve bu anomaliler arkeolojik yapıların yerini tespit etmede kullanılır (Rochette vd., 1992).

Tablo1. Manyetik Duyarlılık (Susceptibility) Açısından Kayaç Türlerinin Sınıflandırılması

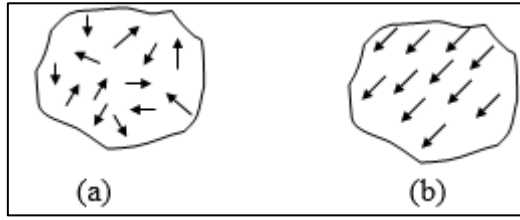
Kayaç türü	Manyetik duyarlılık (Susceptibility) CGS (emu/cm^3); SI (m^3/kg)
Volkanik Kayaçlar	$10^{-4} - 10^{-2}$
Plütonik Kayaçlar	$10^{-4} - 5.10^{-3}$
Metamorfik Kayaçlar	$10^{-5} - 3.10^{-4}$
Sedimanter Kayaçlar	10^{-5} den az
Dolemit	$2 - 5.10^{-3}$
Granit	$0,2 - 1,5.10^{-3}$
Şist	$0,02 - 0,06.10^{-3}$
Kalker	$0,002 - 0,005.10^{-3}$

3.4. Arkeolojik Alanlarda Manyetik Belirti Oluşumuna Neden Olan Faktörler

Arkeolojik araştırmalarda tespit edilen manyetik anomaliler, genellikle gömülü yapıların fiziksel boyutlarına, derinliklerine ve taşıdıkları kalıcı mıknatıslanma şiddetine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu anomalilerin başlıca nedeni, yüksek sıcaklığa maruz kalmış malzemelerin kazandığı ısı kalıcı mıknatıslanma (IKM) ya da yaygın literatürdeki adıyla Thermo Remanent Magnetization (TRM)'dir (Verhoogen, 1959). Bu özellik, özellikle pişmiş kil

malzemelerde yaygın olarak gözlemlenir. Tarih boyunca fırın, ocak, tuğla, seramik ve ev eşyası gibi pek çok malzeme bu tür killere üretilmiş; bu sayede, kazı alanlarında manyetik yöntemlerle tanımlanabilir izler bırakmıştır.

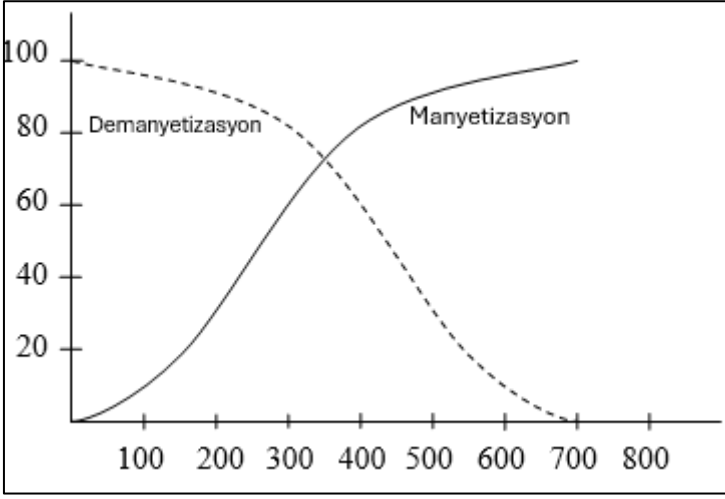
Kilin yüksek sıcaklıkta pişirilmesi sırasında, içerisindeki demir oksit (çoğunlukla Fe_3O_4 ve Fe_2O_3) mineralleri, Curie sıcaklığını aşınca mıknatıslıklarını kaybeder; ancak soğuma esnasında o günün yer manyetik alanına paralel olarak yeniden hizalanarak kalıcı bir yönelme kazanırlar. Başlangıçta düzensiz yönelmiş olan bu manyetik partiküller, soğuma sürecinde yer manyetik alanına göre belirli bir oryantasyon kazanarak kalıcı mıknatıslanma oluşturur (Şekil 2).

Şekil 2. (a) Pişirilmemiş kilde manyetik partiküllerin rastgele yönelmesi; (b) Pişmiş kilde partiküllerin yer manyetik alanına paralel yönelmesi

Isıl kalıcı mıknatıslanma aşağıdaki temel özellikleri ile tanımlanabilir:

- IKM'nin yönü, soğuma anındaki yer manyetik alanı yönüyle birebir örtüşür.
- Mıknatıslanma yoğunluğu, malzemenin maruz kaldığı sıcaklık arttıkça yükselir; belirli bir sıcaklık noktasına ulaşıldığında sabitlenir. Bu nokta, minerale özgü olan Curie sıcaklığı olarak tanımlanır. Örneğin, magnetit için yaklaşık $565^{\circ}C$, hematit için ise yaklaşık $675^{\circ}C$ 'dir.
- Bir partikülün kazandığı kalıcı mıknatıslanmanın çözülmesi (demanyetizasyonu) için, aynı sıcaklık düzeyine yeniden çıkarılması gerekir. Bu süreç, mıknatıslanma ve demanyetizasyonun sıcaklık bağımlılığını gösterir (Şekil 3).

Şekil 3. Kil malzemelerde mıknatıslanma ve demanyetizasyonun sıcaklıkla değişimi

Isıl kalıcı mıknatıslanma (IKM) ile kazanılan mıknatıslanma, yalnızca birkaç oersted düzeyinden daha yüksek şiddette ters yönlü bir manyetik alana maruz kalması durumunda değişikliğe uğrar; bu durum, IKM'yi oldukça kararlı ve güvenilir bir kalıntı mıknatıslanma türü haline getirir. Diğer kalıcı mıknatıslanma türleriyle kıyaslandığında, IKM yalnızca kimyasal kökenli kalıntı mıknatıslanma (CRM) karşısında benzer düzeyde kararlılık göstermekte; viskoz mıknatıslanma gibi türlere göre ise daha yüksek dayanıklılık sunmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, geçmişte yüksek sıcaklıklara maruz kalmış arkeolojik yapılar; özellikle fırınlar, ocaklar ve metal işleme atölyeleri TRM etkisiyle çevrelerinden ayrılan güçlü manyetik sinyaller üretmektedir. Bu sinyaller, yüzeyde gerçekleştirilen manyetik ölçümlerde belirgin anomaliler olarak tespit edilmekte ve gömülü yapıların konumunun saptanmasına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, literatürde yapılan deneysel çalışmalar, bazı yapıların ölçümlerde viskoz veya kimyasal kalıntı mıknatıslanma kaynaklı ikincil etkiler de gösterebildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, yapı malzemelerinde doğal olarak bulunan ferrimagnetik minerallerin neden olduğu doğal kalıcı mıknatıslanma da, manyetik belirginliği artıran tamamlayıcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

3.5. Toprağın Manyetik Duyarlılığı

Arkeolojik alanlardaki yüzey ve alt toprakların manyetik duyarlılığı, manyetik yöntemlerle yapılan araştırmalarda hedef yapıları tanımlamada kritik bir rol oynar. Bu bağlamda ilk sistematik araştırmalar, Le Borgne (1955) tarafından gerçekleştirilmiş ve toprağın organik içeriği ile manyetik duyarlılığı (susceptibility) arasında doğrudan bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Hood ve

McClure, 1965). Le Borgne'e göre, topraktaki demir oksitlerin geçirgenliği ve manyetik karakteri zaman içinde kimyasal ve biyolojik dönüşümlere uğramaktadır. Bu dönüşüm iki temel süreçle açıklanır: İlk olarak, anaerobik ve nemli koşullarda organik maddelerin çürümesi sonucu fermentasyon oluşur ve bu süreç demirin hematite indirgenmesini sağlar. İkinci aşamada ise, toprağın kurumasıyla birlikte ortaya çıkan oksidatif ortam, indirgenmiş demiri yeniden yükseltgenerek magnetit gibi ferrimagnetik minerallerin oluşmasına yol açar. Benzer şekilde, insan kaynaklı etkiler—örneğin tarımsal faaliyetler, yerleşim açma süreçleri ya da yüzeydeki otların ve atıkların yakılması—toprağın fizikokimyasal yapısını değiştirerek manyetik duyarlılığı artırabilir. Bu olaylarda toprak altı indirgenmiş ortamda ferrimagnetik mineraller oluşurken, soğuma ve havalanma evresinde oksijenle temas, yeniden manyetik özelliğe sahip fazların gelişmesini destekler.

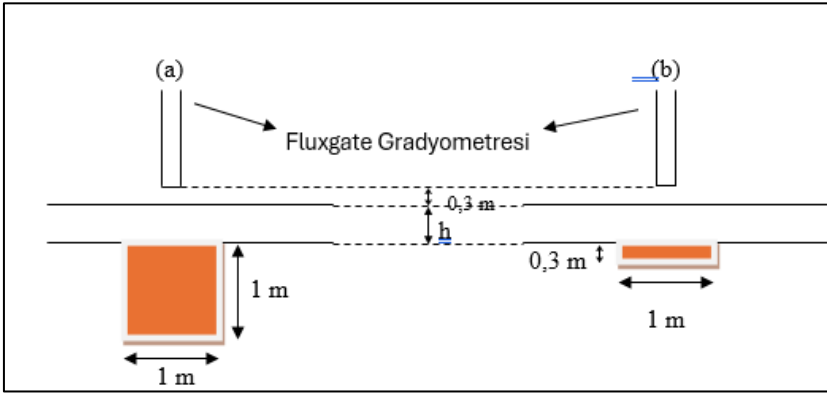
Bu çerçevede, toprağın manyetik duyarlılığı; sahip olduğu demir bileşiklerinin türü, organik içerik oranı, geçirgenliği ve geçirdiği ısıl işlemlerin şiddetine bağlı olarak değışiklik göstermektedir. Böylece, gömülü arkeolojik yapı ile çevre toprağı arasında gelişen manyetik kontrast, bu yapıların manyetik yöntemle tespit edilmesini mümkün kılar.

Bu konuda yapılan önemli çalışmalardan biri, Tite ve Mullins (1971) tarafından yürütölen laboratuvar ve arazi araştırmalarıdır. Araştırmacılar, İngiltere'nin 14 farklı arkeolojik alanından alınan örneklerde, tipik yüzey toprağının manyetik duyarlılık aralığını 2×10^{-6} ile 20×10^{-6} emu/gm arasında; daha derin tabakalardan alınan toprakların ise 5×10^{-6} ile 1000×10^{-6} emu/gm arasında değıştiğini göstermiştir. Bu bulgular, genellikle çukur dolgu malzemelerinin yüzey toprağına göre daha yüksek manyetik duyarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak bu tür bir yapının manyetik yöntemle tespit edilebilmesi için, gömülü dolgu ile üzerini örten yüzey toprağı arasında yeterli duyarlılık farkı olması gerekmektedir. Tite ve Mullins (1971)'e göre, 1 metre çapında, 1 metre derinlikte ve tepe noktası yüzeyin 0,5 metre altında bulunan silindirik bir çukurun algılanabilir manyetik belirtisi oluşturabilmesi için, bu duyarlılık farkının en az 60×10^{-6} emu/gm olması gereklidir. Bu durum, yaklaşık 2 nT seviyesinde minimum bir manyetik anomali yaratmak için gereken eşik değeri olarak tanımlanmıştır. Manyetik belirtinin gücünü yalnızca duyarlılık farkı değil, aynı zamanda çukurun şekli ve derinliği de belirler (Tablo 2).

Tablo 2. Farklı Derinliklerde İki Noktadan (A ve B) Alınan Manyetik Belirti Ölçümleri

H (metre)	Manyetik Belirti (nT)	
	A	B
0,3	4,1	2,3
0,6	2,1	1,1
0,9	1,2	0,6
1,2	0,7	0,3

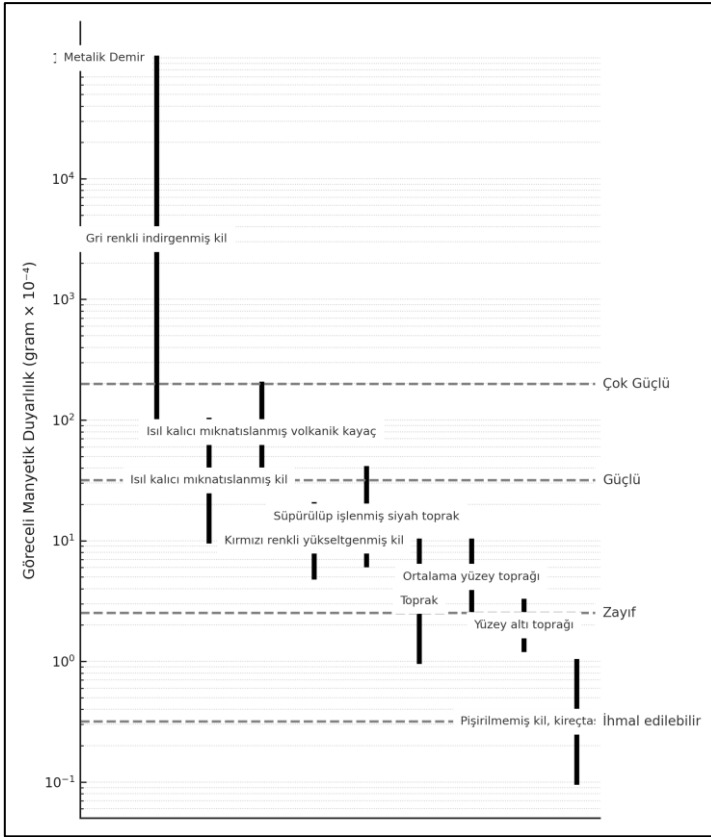
Bu bağlamda, Şekil 4'te gösterilen deneysel modelde, yüzey toprağı ile dolgu toprak arasında 100 SI'lık bir manyetik duyarlılık farkına sahip iki çukur incelenmiş; bunların farklı derinliklerde oluşturdukları manyetik anomaliler Tablo.2'de detaylandırılmıştır. Arkeolojik yapıların manyetik yöntemle tespit edilebilirliğinde yalnızca mineralojik içerik değil, aynı zamanda geometrik faktörlerin de önemli olduğunu göstermektedir. farklı boyutlarda ve derinliklerde doldurulmuş iki çukurun manyetik modellemesi Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Manyetik yönetim uygulandığı farklı boyutlara sahip çalışma alanı

Şekil 5'te, Aitken M.J. (1974) tarafından hazırlanan çalışmadan uyarlanan bir diyagram yer almaktadır. Bu grafik, farklı arkeolojik ve doğal malzemelerin göreceli manyetik duyarlılıklarını (susceptibility) logaritmik ölçekte karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Dikey ekseninde gram 10^{-4} birimiyle gösterilen göreceli duyarlılık değerleri, malzemelerin dış manyetik alan karşısında ne ölçüde mıknatıslanabileceğini ifade etmektedir. Şekilde görüldüğü üzere, metalik demir

en yüksek manyetik duyarlılığı gösteren materyal olarak üst sınırdan yer almakta; onu gri renkli indirgenmiş kil, ısı kalıcı mıknatıslanmış kil ve volkanik kayalar takip etmektedir. Bu malzemeler, arkeolojik araştırmalarda "çok güçlü" veya "güçlü" manyetik yanıt veren kaynaklar olarak sınıflandırılır. Orta düzeyde duyarlılığa sahip malzemeler arasında süpürülmüş ve işlenmiş siyah toprak, kırmızı renkli yükseltgenmiş kil, ortalama yüzey toprağı ve toprak yer almakta olup bu sınıflar "zayıf" manyetik etki düzeyinde değerlendirilmektedir. En düşük manyetik yanıtı ise pişirilmemiş kil, kireçtaşı, granit ve çakıl gibi doğal ve işlenmemiş malzemeler göstermektedir. Bu tür materyallerin manyetik duyarlılığı "ihmal edilebilir" düzeydedir ve manyetik ölçüm sonuçlarına önemli bir katkı sağlamamaktadır.

Şekil 5. Farklı malzemelerin göreceli manyetik duyarlılık değerleri ve buna karşılık gelen manyetik yanıt düzeyleri.

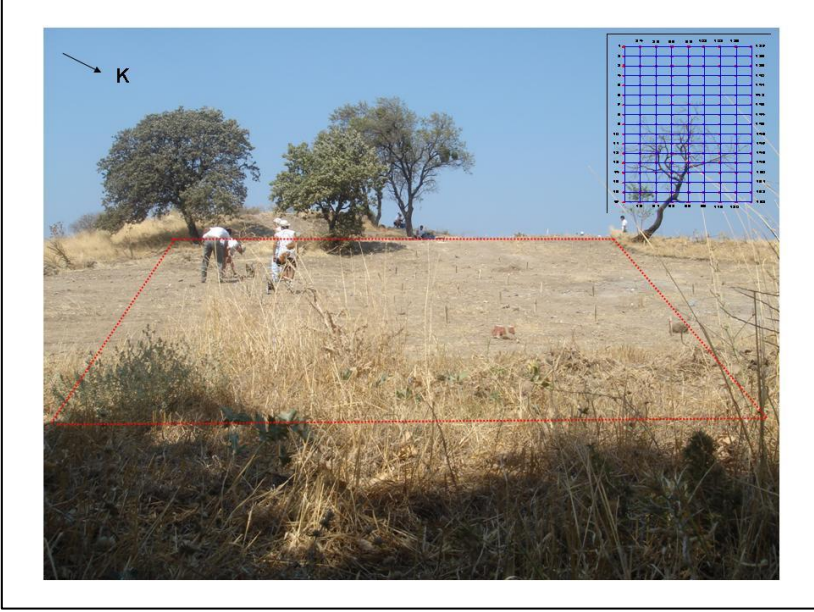
3.6. Manyetik Ölçümleri Etkileyen Değişkenler

Manyetik yöntemle yapılan arkeolojik araştırmalarda temel hedef, ölçüm sonuçlarında sinyal-gürültü oranını mümkün olan en yüksek düzeyde tutmaktır. Ancak, uygulama sahasında bu oranı olumsuz yönde etkileyebilecek çeşitli dışsal ve içsel faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri, yer manyetik alanının güneş aktivitesi, ay hareketleri ve zamanla ilişkili değişkenlikleridir. Bu tür zamana bağlı değişimler, baz istasyonlarında sürekli veri kaydı yapan ikinci bir manyetometre ile kontrol altına alınabilir. Ayrıca, yüksek frekanslı jeomanyetik dalgalanmalar, özellikle periyodu 10^{-2} ile 10^4 saniye arasında değişen pulsasyonlar ve manyetik körfez olayları, ölçüm verilerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra, arkeolojik alanlarda sıklıkla karşılaşılan bir diğer problem, sahaya bırakılmış metal atıklar veya demir içerikli modern nesnelerdir. Bu tür maddeler, yer altı yapılarından bağımsız olarak yüzeyde suni manyetik anomalilere yol açabilir. Bu nedenle, ölçümler öncesinde alanın dikkatlice taranması ve manyetik özellik taşıyan unsurların ortamdaki uzaklaştırılması, verinin doğruluğunu artıran kritik bir hazırlık aşamasıdır. Son olarak, araştırmacının üzerinde taşıdığı metal içerikli giysiler, takılar, manyetik kartlar veya benzeri ekipmanlar da ölçüm cihazlarının manyetik hassasiyetine doğrudan etki edebilir. Bu tür kişisel kaynaklı parazitler, sinyalin güvenilirliğini düşürecek için manyetik ölçüm sürecinde araştırmacının manyetik açıdan nötr kıyafet ve aksesuarlar tercih etmesi önerilmektedir.

4. Çalışma Alanı Uygulamaları

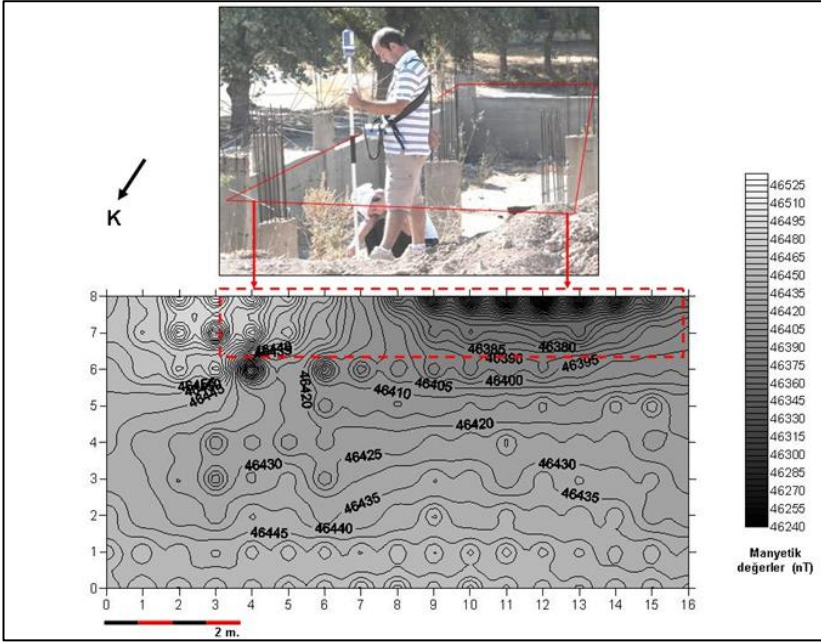
Balıkesir ili, Burhaniye ilçesi, Ören Mahallesi sınırlarında yer alan Bergaz Tepe arkeolojik sahasında, yer altında varlığı öngörülen arkeolojik yapıların tespitine yönelik olarak manyetik gradyometri yöntemi uygulanmıştır. Yüzey altındaki manyetik anomalilerin hassas bir şekilde tespit edilebilmesi için araştırma sahası, 2×2 metrelik karelerden oluşan toplam 176 karelije noktasına bölünerek sistematik bir grid ağı oluşturulmuştur. Bu grid sistemi sayesinde ölçüm sonuçlarının hem yatay hem de dikey yöndeki değişimleri mekânsal olarak analiz edilebilmiştir. Şekil 6, söz konusu karelije noktalarının çalışma alanı üzerindeki genel dağılımını göstermektedir. Sahanın topoğrafik yapısı dikkate alınarak çalışma alanı iki bölgeye ayrılmış ve harita üzerinde mavi renkli "a bölgesi" ile kırmızı renkli "b bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Bu ayırım, arazideki jeolojik farklılıkların ve manyetik sinyal potansiyelinin değerlendirilmesini kolaylaştırmak amacıyla yapılmıştır. Manyetik ölçümler yalnızca a bölgesinde gerçekleştirilmiş olup, bu alanda yer altı yapılarına işaret eden anomalilerin belirlenmesi hedeflenmiştir. B bölgesinde ise yüzeye yakın mermer ana kaya

biriminin neden olduğu yüksek öz direnç değeri nedeniyle manyetik yöntem uygulanmamıştır.

Şekil 6. Çalışma alanı grid noktaları

A bölgesinde yapılan manyetik ölçümler, saha içi kalibrasyonlar ve veri düzeltmeleri sonrası analiz edilmiştir. Ölçümler sırasında manyetik alan şiddetindeki yerel değişimler detaylı biçimde kayıt altına alınmış; bu veriler, gömülü yapıların konumu, boyutu ve fiziksel özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunmak üzere değerlendirilmiştir.

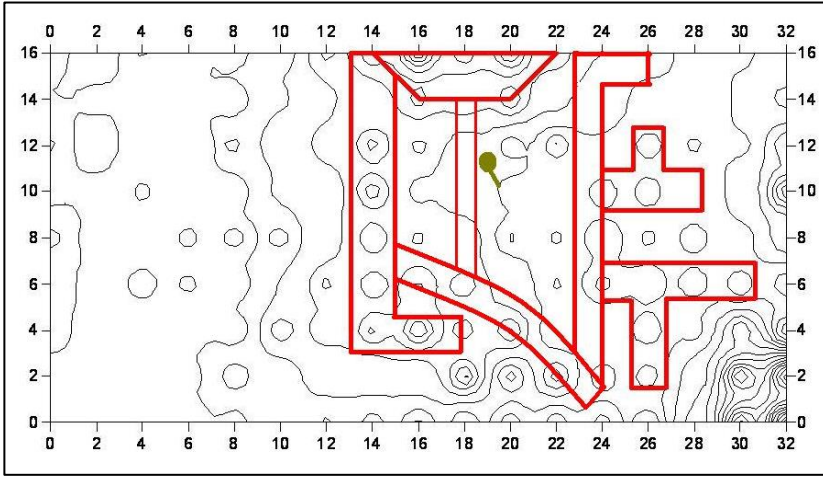
Şekil 7. Manyetik alan çalışması

Bergaz Tepe arkeolojik alanında gerçekleştirilen manyetik çalışmalar, yer altında gömülü olduğu düşünülen yapıların mekânsal konumlarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Manyetik ölçümler, Scintrex-Envi marka gradymetre cihazı kullanılarak yürütülmüş ve önceden oluşturulan 2x2 metrelik karelej sistemi doğrultusunda alınmıştır. Bu kapsamda, Şekil 7’de gösterilen grid sistemi üzerinde tanımlanan “a bölgesinde” toplam 176 adet ölçüm noktası kullanılarak manyetik veri seti oluşturulmuştur. Saha koşullarının etkisiyle b bölgesinde manyetik yöntem uygulanmamış; manyetik çalışmalara yalnızca a bölgesinde, elektrik öz direnç yöntemi ile korelasyon sağlamak amacıyla yer verilmiştir.

Çalışma alanının kuzey sınırında yer alan ve 1980 yılında sit alanı olması sebebiyle yapımı durdurulmuş olan demirli betonarme yapı, ölçümlerde bozucu etki oluşturan bir dışsal kaynak olarak tespit edilmiştir. Bu yapının manyetik alandaki anomali dağılımını etkilediği, Şekil 7’de sunulan kontur haritası üzerinde açıkça gözlemlenmektedir. Söz konusu yapıdan yayılan yüksek gradyanlı manyetik alan değerleri, verilerin işlenmesi aşamasında filtreleme ve maskeleye yöntemleriyle dışlanmış; bu bölgelerdeki ölçümler değerlendirme dışında bırakılmıştır. Böylece yalnızca bozulmamış ve güvenilir veriler, öz direnç yöntemiyle karşılaştırmalı analizlerde kullanılmıştır.

Şekil 8’de yer alan manyetik kontur haritası, Surfer 8 yazılımı kullanılarak hazırlanmış olup, ölçülen total manyetik alan şiddetinin izo-değer eğrileri (nT) üzerinden sunulmuştur. Harita üzerinde, 46400–46490 nT arasında değişen manyetik değerler, yer altı malzeme farklılıklarının ve arkeolojik yapı kalıntılarının olası sınırlarını yansıtmaktadır. Özellikle 46450 nT üzerindeki ani artışlar ve dar alanlarda görülen yüksek gradyanlı manyetik düğüm noktaları, gömülü yapıların kenar zonlarını işaret etmektedir. Bu anomali kümeleri, genellikle mıknatıslanma şiddeti yüksek malzemelerin, örneğin pişmiş kil, taş duvar kalıntıları veya metalik izler taşıyan yapılar, yakın çevresinde gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, manyetik veriler yalnızca yüzey altı yapıların varlığını değil, aynı zamanda jeometrik sınırlarını ve derinlik davranışlarını da ortaya koymaktadır.

Bölgedeki izohips eğrilerinin sıklaştığı noktalar, yer altındaki manyetik kontrastların en belirgin olduğu kesitleri göstermekte; bu da özellikle yapı kenarlarının ve olası iç boşlukların ayırt edilmesine imkân tanımaktadır. Manyetik ölçüm sonuçları, daha sonra öz direnç verileriyle karşılaştırılarak, yapı yerleşim planının belirlenmesinde bütüncül bir model oluşturulmuştur. Bu teknik yaklaşım sayesinde, kazı yapılmadan önce yapıların yatayda konumu, boyutları ve sınırlayıcı kenarları yüksek doğrulukla belirlenmiştir.

Şekil 8. Çalışma alanında tespit edilen yeraltı yapısı

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Balıkesir ili, Burhaniye ilçesi, Ören Mahallesi’nde yer alan Bergaz Tepe arkeolojik sahasında, Adramytteion Antik Kenti’ne ait gömülü bir yapının varlığını ortaya koymak amacıyla manyetik yöntem uygulanmıştır.

Yapılan ölçümler, 2×2 metrelik 176 karelaj noktasında gerçekleştirilmiş ve yüksek çözünürlüklü manyetik veri haritaları oluşturulmuştur. Haritalar üzerinde gözlemlenen belirgin anomaliler, yüzeyin yaklaşık 1 metre altında başlayan ve 3 metre derinliğe kadar devam eden manyetik varyasyonlar ile karakterize edilmiştir. Elde edilen kontur haritalarında yoğun manyetik alan değişimleri ve keskin gradyan bölgeleri, özellikle batıya doğru genişleyen bir yapının varlığına işaret eden manyetik düğüm noktaları olarak tanımlanmıştır.

Alan genelinde yapılan arkeolojik sondajlarla bu anomalilerin yer altı yapılarına karşılık geldiği doğrulanmıştır. Sondajlarda antik döneme ait taş duvar kalıntıları, mimari elemanlar ve çok sayıda keramik parça gün yüzüne çıkarılmış; elde edilen bulgular yapının birden fazla inşa evresine sahip olduğunu göstermiştir. Özellikle duvar örgülerinde farklı dönemlere ait katmanların tespit edilmesi, bölgenin tarihsel süreç içerisinde çeşitli yıkım ve yeniden inşa faaliyetlerine sahne olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, yüzey altı bulgular arasında yer alan cam işleme kalıntıları ve su dağıtım elemanları, söz konusu yapının yalnızca sembolik değil, aynı zamanda üretim ve yaşamla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, manyetik yöntemle yürütülen bu çalışma, kazı öncesi yüzey altı yapıların konumlarının, derinliklerinin ve sınırlayıcı özelliklerinin yüksek doğrulukla belirlenebileceğini göstermiştir. Elde edilen manyetik veriler, arkeolojik kazı bulgularıyla birebir örtüşmekte olup, bu tür çok katmanlı kültürel alanlarda manyetik yöntemlerin arkeojeofizik araştırmalar açısından güvenilir ve etkili bir yöntem olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Katkı Belirtme

Bu çalışma yazarın yüksek lisans tez çalışmasıyla tematik bağlar taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aitken, M. (1977). Thermoluminescence and the archaeologist. *Antiquity*, 51(201), 11-19.
- Akyürek, B., & Soysal, Y. (2023). Main geological features of the area south of Biga Peninsula (Savaştepe–Kırkağaç–Bergama–Ayvalık). *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 1980(95), Article 1. <https://bmta.researchcommons.org/journal/vol1980/iss95/>
- Avan, S., & Dulgaroğlu, O. (2024). Bir kültürel miras değeri olan Antandros Antik Kenti'nin turizm potansiyeli. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 60–82.
- Çağatay, N., Görür, N., Alpar, Ş. B., Saatçiler, R., Akkök, R., Sakıncı, M., ... Yaltırak, C. (1997). Saros Körfezi'nin oluşumu. In *İTÜ-TÜBİTAK-MTA-TPAO, Kuzey Ege, Marmara Denizi ve dolayının jeolojisi, deniz yapılaşmalarındaki önemi* (pp. 35–44). İstanbul, Türkiye.
- Çelik, İ. (2020). Büyük Menderes Havzasında Tarihi Kaynaklar ve Kültür Turizmi. *Yeni Fikir Dergisi*, 11(23), 47-56.
- Çoruhlu, T. (2012). At excavations of (the ancient city of Adramytteion) Ören. In *Environment and Ecology in the Mediterranean Region* (p. 63). Cambridge Scholars Publishing.
- Eroğlu, E. (2014). Ege göçleri ve M. Ö. I. binde anadolu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 43-55
- Google Earth. (2025). Bergaztepe arkeolojik çalışma alanı, Burhaniye, Balıkesir, Türkiye [Uydu görüntüsü]. Google. <https://earth.google.com> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2025)
- Hood, P., & McClure, D. J. (1965). Gradient measurements in ground magnetic prospecting. *Geophysics*, 30(3), 403-410.
- Kaçar, B., Özden, S., & Ateş, Ö. (2017). Güre (Balıkesir) Jeotermal Alanının Jeolojisi, Hidrojeokimyası ve Aktif Tektonikle İlişkisi. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(2), 243-258.
- Ketin, İ. (1966). Anadolu'nun tektonik birlikleri. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 66(66), 20-37.
- Ketin, İ. (1968). Türkiye'nin genel tektonik durumu ile başlıca deprem bölgeleri arasındaki ilişkiler. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 71(71), 129-135.
- Kılıç, N. C. A. (2023). Balıkesir ili ve çevresinin kinematik özelliklerine bağlı gerilme ve deformasyon alanlarının modellenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(4), 1200-1218.

- Lanza, R., & Meloni, A. (2006). The Earth's magnetic field (pp. 1-66). Springer Berlin Heidelberg.
- Martín-Hernández, F., & Ferré, E. C. (2007). Separation of paramagnetic and ferrimagnetic anisotropies: A review. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth*, 112(B3).
- Özbakır, A. (2022). Development of Settlement in Burhaniye. *Academic Researches and Studies in Sciences*, 88.
- Özgen, H. M., Akbulut, M. R., Aykanat, B. B., Öztürk, A., & Denктаş, E. (2018). Balıkesir ili, Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran ilçeleri "Adramytteion Kenti Egemenlik Alanı" 2018 yılı yüzey araştırmaları. In *Kazı Sonuçları Toplantısı (Vol. 3, p. 27)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Rochette, P., Jackson, M., & Aubourg, C. (1992). Rock magnetism and the interpretation of anisotropy of magnetic susceptibility. *Reviews of Geophysics*, 30(3), 209-226.
- Rochette, P., Jackson, M., & Aubourg, C. (1992). Rock magnetism and the interpretation of anisotropy of magnetic susceptibility. *Reviews of Geophysics*, 30(3), 209-226.
- Sezer, L. İ. (2004). İzmir sismotektonik yöresinin depremselliği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 13(1-2).
- Sünbül, F. (2007). Balıkesir-Burhaniye-Ören'deki Bergaz Tepe Adramytteion antik alanının arkeojeofizik yöntemlerle tespiti / An archeogeophysical survey in Balıkesir-Burhaniye-Ören-Bergaz Tepe (Turkey) [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Tite, M. S., & Mullins, C. (1971). Enhancement of the magnetic susceptibility of soils on archaeological sites. *Archaeometry*, 13(2), 209-219.
- Uğuz, S., & Uğuz, S. Ç. (2011). Sürdürülebilir turizm kapsamında burhaniye'nin alternatif turizm potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 332-353.
- Verhoogen, J. (1959). The origin of thermoremanent magnetization. *Journal of Geophysical Research*, 64(12), 2441-2449.
- Yılmaz, C. A., ve Gülerdoğan, F. (2021). Helenistik dönemin metropol şehri: Pergamon. *Fırat University Journal of Social Sciences / Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 45-60.

**"Finansal Kriz Dönemlerinde Likidite ve Borç Ödeme
Gücü (Solvency) Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi:
Büyük Buhran'dan COVID-19'a Teorik Bir
Değerlendirme"**

Hasan Yalçın¹

¹ Doç. Dr. Crowe HSY Managing Partner, ORCID: 0000-0002-9108-6246

GİRİŞ

Finansal yönetimde likidite ve borç ödeme gücü (solvency) kavramları, işletmelerin ve genel olarak ekonomilerin sağlıklı işleyişi için kritik öneme sahiptir. Likidite, bir şirketin veya kurumun kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama kabiliyetini ifade ederken, borç ödeme gücü uzun vadeli borçlarını ödeme ve faaliyetlerini sürdürme kapasitesini gösterir. Bu iki kavram, normal ekonomik dönemlerde olduğu kadar finansal kriz dönemlerinde de hayati rol oynarlar. Özellikle kriz zamanlarında işletmeler nakit sıkışıklığı (likidite krizi) yaşayabilir veya varlıklarının değer kaybetmesiyle borçlarını karşılayamaz hale gelerek iflas riskiyle (solvency krizi) karşı karşıya kalabilirler. Nitekim 2008 Küresel Finansal Krizi gibi olaylar, şirketlerin ve bankaların likidite ve sermaye yapılarındaki zayıflıkların ekonomilerde domino etkisi yaratabildiğini göstermiştir [Investopedia Team, 2023]. Benzer şekilde COVID-19 pandemisi de birçok sağlam şirketi bile ani gelir kayıplarıyla likidite sıkışıklığına sokarak iflas tehlikesine düşürebilmiştir [OECD, 2020].

Bu çalışmada likidite ve borç ödeme gücü kavramlarının teorik çerçevesi, ölçüm yöntemleri, avantajları ve dezavantajları ele alınacak; ardından kriz dönemlerinde bu kavramların oynadığı rol tarihsel örneklerle incelenecektir. Likidite ve borç ödeme gücü arasındaki temel farklar vurgulanarak, bu farkların Büyük Buhran (1929), 2008 Küresel Finansal Krizi ve COVID-19 Krizi (2020) gibi farklı kriz ortamlarında nasıl belirgin hale geldiği tartışılacaktır. Sonrasında, likidite ve solvency sorunlarının şirketler, yatırımcılar, hükümetler ve tüketiciler üzerindeki etkileri değerlendirilecek ve elde edilen bulgular ışığında geleceğe yönelik öneriler sunulacaktır. Bu analiz hem akademik literatürü hem de uluslararası raporları referans alarak kapsamlı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Bu konunun incelenmesi finansal krizlerin önlenmesi ve yönetilmesinde, bir krizin likidite krizi mi yoksa solvency (öz kaynak yeterliliği) krizi mi olduğunu doğru teşhis etmek açısından önemli ve kritik bir adımdır [Calomiris ve Mason, 2003]. Yanlış teşhis, yanlış politika tepkilerine yol açabilir: Örneğin, esasen ödeme gücü sorunu yaşayan bir kuruluşa sadece likidite desteği vermek sorunu çözmeyecektir [Ip, 2020]. Dolayısıyla, likidite ve borç ödeme gücü arasındaki farkların anlaşılması, gerek mikro düzeyde işletmelerin finansal yönetiminde gerekse makro düzeyde ekonomi politikalarında isabetli kararlar alınmasına yardımcı olur.

Çalışmanın devamında ilk olarak likidite kavramı detaylandırılacak, ardından borç ödeme gücü kavramı ele alınacaktır. Daha sonra bu iki kavram

karşılaştırmalı olarak analiz edilecek ve finansal kriz örnekleri üzerinden tartışılacaktır. Son bölümde ise elde edilen çıkarımlar özetlenerek hem işletmelere hem de politika yapıcılara yönelik önerilere yer verilecektir.

LİKİDİTE KAVRAMI

Likidite, genel anlamıyla bir ekonomik birimin (işletme, banka veya hane halkı gibi) elindeki nakit ve nakde hızlı çevrilebilen varlıklar sayesinde kısa vadeli borçlarını ödeme ve operasyonel ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini ifade eder. Başka bir ifadeyle, likidite bir borçlunun mevcut borçlarını dış kaynak sağlamadan ödeyebilme kapasitesidir [Hayes, 2024]. Bu tanım, likiditenin özellikle kısa vadeli finansal sağlık göstergesi olduğuna işaret etmektedir. Likidite seviyesi yüksek olan bir kurum, önüne çıkacak beklenmedik nakit çıkışlarını veya acil harcamaları karşılayabilir; düşük likidite ise nakit sıkışıklığına ve hatta iflasa yol açabilecek ödeme zorluklarına işaret eder.

Teorik çerçeve olarak likidite, finansal tablolar bağlamında işletmelerin dönen varlıkları ile kısa vadeli yabancı kaynakları arasındaki ilişkiye dayandırılır. İşletme finansmanı literatüründe likidite genellikle nakit dönüşüm süresi, varlıkların paraya çevrilebilirliği ve ödeme zamanlaması kavramlarıyla bağlantılıdır. Örneğin, Diamond ve Dybvig (1983) tarafından geliştirilen klasik banka modeli, bankaların kısa vadeli yükümlülükleri (mevduat) uzun vadeli varlıklarla (krediler) finanse etmeleri nedeniyle likidite riskine maruz kaldığını göstermiştir. Bu teori, bir bankanın temelde varlıkları yükümlülüklerini aşıyor olsa bile (yani teknik olarak solvent olsa bile) likidite talebindeki ani artış (mevduat çekilişleri) nedeniyle ödeme güçlüğüne düşebileceğini ortaya koymuştur – bu durum, likiditenin finansal yapılarıdaki kritik rolünü vurgular.

Ölçüm Yöntemleri

Likiditeyi ölçmek için çeşitli finansal oranlar ve göstergeler kullanılır. Bu oranlar, işletmenin dönen varlıkları (cash and cash equivalents, stoklar, alacaklar vb.) ile kısa vadeli borçları arasındaki ilişkinin nicel bir resmini sunar. Başlıca likidite oranları şunlardır:

Cari Oran (Current Ratio): Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar.

Bu oran, işletmenin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılamak için ne kadar dönen varlığı olduğunu gösterir. Cari oranın 1'in üzerinde olması genellikle işletmenin kısa vadeli borçlarını karşılayabilecek düzeyde varlığa sahip olduğunu, 1'in altının ise likidite sıkıntısı potansiyelini işaret ettiğini gösterir [Prasetyo, & Prawidya, 2024]. Örneğin, cari oranı 1.5 olan bir şirketin her 1

TL'lik kısa vadeli borç için 1.5 TL'lik dönen varlığı bulunmaktadır. Bu, genel olarak güvenli kabul edilir.

Asit-Test Oranı (Quick Ratio veya Acid-Test Ratio): (Dönen Varlıklar – Stoklar) / Kısa Vadeli Borçlar.

Bu oran, stokların en az likit dönen varlık olması nedeniyle, stoklar hariç tutularak hesaplanır. Asit-test oranı, en likit varlıklarla (nakit, nakde eşdeğerler ve kısa vadeli alacaklar) kısa vadeli borçların karşılanma düzeyini gösterir. 1'in üzerindeki bir asit-test oranı, stoklar satılamasa bile kısa vadeli borçların ödenebileceğine işaret eder.

Nakit Oranı (Cash Ratio): (Nakit ve Nakit Benzerleri) / Kısa Vadeli Borçlar.

Bu en konservatif likidite göstergesidir; işletmenin sadece hazır nakit ve hemen paraya çevrilebilecek varlıklarıyla (örneğin devlet tahvilleri gibi) kısa vadeli borçlarını yüzde kaç karşılayabileceğini gösterir. Örneğin nakit oranı 0.30 ise, şirketin kısa vadeli borçlarının %30'u kadar nakdi mevcuttur. Bu oranın çok düşük olması acil nakit ihtiyaçlarında zorlanılabileceğini, çok yüksek olması ise işletmenin atıl nakit tuttuğunu gösterebilir.

Finansal kurumlar için ise Basel III düzenlemeleri çerçevesinde Likidite Karşılama Oranı (Liquidity Coverage Ratio, LCR) ve Net Kararlı Fonlama Oranı (Net Stable Funding Ratio, NSFR) gibi düzenleyici likidite ölçütleri kullanılmaktadır. LCR, bir bankanın 30 gün boyunca sürecek stresli bir senaryoda yüksek kalitede likit varlıklarının net nakit çıkışlarını karşılayıp karşılayamayacağını gösterirken; NSFR, bankanın bir yıllık süre boyunca kararlı fonlamasının (özkaynaklar ve uzun vadeli kaynaklar) ne ölçüde yeterli olduğunu ölçer. Bu düzenleyici oranlar, 2007-2009 küresel krizin ardından likidite riskini sınırlamak amacıyla getirilmiştir [Analyst Prep, 2023]. Örneğin, LCR oranının %100 olması, bankanın olası bir finansal stres döneminde 30 gün boyunca nakit çıkışlarını karşılayacak yeterli likit varlığa sahip olduğu anlamına gelir.

Likiditenin Avantajları:

Yüksek likiditeye sahip olmak, işletmelere finansal esneklik sağlar. Bir şirketin kasasında yeterli nakit veya nakde hızlı çevrilebilir varlık bulundurması, ani harcama veya ani gelir kaybı durumlarında hayatta kalabilmesi demektir. Örneğin, satış gelirlerinde beklenmedik bir düşüş yaşandığında veya acil bir makine onarımı gerektiğinde, likiditesi güçlü bir şirket zorlanmadan bu sorunlarla baş edebilir. Ödeme yükümlülüklerinin zamanında yerine getirilmesi, şirketin itibarını korur ve kreditorlere güven verir. Nitekim, likidite oranlarının yüksek olması şirketin temerrüt riskinin düşük olduğuna işaret ederek kredi verenlerin

güvenini artırır; bu da daha kolay ve uygun maliyetli finansman sağlama imkânı anlamına gelir [Vareto, 2022; FDIC, 2024]. Yüksek likidite, aynı zamanda yatırımcılara şirketin kısa vadede güvenli bir profil çizdiğini gösterir, zira yüksek likidite oranları şirketin kısa vadeli borçlarını rahatlıkla ödeyebildiğini ve nakit akışının güçlü olduğunu belirtir.

Likiditenin Dezavantajları:

Her ne kadar likidite önemli olsa da aşırı likidite tutmak bazı dezavantajlar doğurabilir. Bir işletmenin çok yüksek miktarda nakit veya likit varlık tutması, bu varlıkların atıl kalmasına ve potansiyel yatırım fırsatlarının kaçırılmasına yol açabilir. Bu durum, fırsat maliyeti olarak bilinir [Newsletter Station, 2025]. Örneğin, kasasında büyük nakit birikimi olan bir şirket, bu fonları verimli projelerde kullanmayıp atıl tutarsa, elde edebileceği getirilerden mahrum kalabilir. Aşırı likidite aynı zamanda düşük getiri anlamına gelir; nakit ve benzeri varlıklar genellikle diğer uzun vadeli yatırımlardan daha düşük getiri sağlar. Dolayısıyla, likidite ile kârlılık arasında bir denge kurulması gerekir. İşletme, ne çok fazla atıl nakit tutarak büyüme fırsatlarını kaçırmalı, ne de likiditeyi ihmal ederek ani şoklara karşı savunmasız kalmalıdır.

Ek olarak, sadece likiditeye odaklanmak, şirketin uzun vadeli stratejik hedeflerini gölgede bırakabilir. Örneğin, yöneticiler sırf likidite oranlarını yüksek tutmak için fazla stok bulundurmaktan veya kısa vadeli yatırımlara yönelmekten kaçınabilir, ancak bu durum uzun vadeli rekabet gücünü azaltabilir. Bu nedenle, likidite yönetimi kısa vadeli finansal istikrar ile uzun vadeli büyüme arasında bir denge kurmayı gerektirir.

Sonuç olarak, likidite kavramı işletmelerin günlük finansal sağlığını yansıtan ve paydaşlara güven veren kritik bir göstergedir. Likiditenin yönetimi, işletmenin nakit akışlarını planlamasını, gerektiğinde hızlı fon yaratma kabiliyetini ve finansal esnekliğini içerir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan borç ödeme gücü kavramı ise daha uzun vadeli bir bakış açısıyla, işletmenin borç yükü ve sermaye yapısının sürdürülebilirliğini değerlendirmektedir.

BORÇ ÖDEME GÜCÜ (SOLVENCY) KAVRAMI

Borç ödeme gücü (solvency), bir işletmenin uzun vadeli mali yükümlülüklerini karşılama ve faaliyetlerini sürdürme yeteneğini ifade eder. Başka bir deyişle, borç ödeme gücü yüksek bir şirket, varlıklarının toplam değeriyle tüm borçlarını ödeyebilecek durumdadır ve finansal açıdan sürdürülebilir bir yapıdadır. Bu kavram, şirketin yalnızca mevcut borçlarını değil, aynı zamanda gelecekte karşılaşılabileceği borçları da ödeyebilme kapasitesini

içerir. Dolayısıyla solvency, işletmenin finansal sağlamlığını ve devamlılığını gösteren bir ölçüttür [Fraser ve Ormiston, 2016]. Bir şirketin borç ödeme gücünü değerlendirmek, o şirketin uzun vadede ayakta kalıp kalamayacağına dair önemli ipuçları verir. Örneğin, özkaynakları borçlarına göre çok düşük olan bir şirket (düşük borç ödeme gücüne sahip), ekonomik koşullar biraz kötüleştiğinde iflas riskiyle karşılaşabilir.

Teorik çerçeve

Teorik çerçeve olarak borç ödeme gücü, işletmenin varlıklarının ne kadarının borçlarla finanse edildiğine ve bu borçların geri ödenebilmesi için gelir yaratma kapasitesine odaklanır. Klasik finans teorilerinden sermaye yapısı teorileri (örneğin Modigliani-Miller teorileri ve bunların takipçileri), bir şirketin borç-özkaynak bileşiminin (leverage derecesinin) şirketin riski ve değeri üzerinde etkileri olduğunu ortaya koyar. Bu teorilere göre, belli bir noktaya kadar borç kullanımı (finansal kaldıraç) özkaynak getirilerini artırabilir (çünkü borcun vergi kalkını avantajı vardır), ancak borç miktarı aşırı yükseldiğinde finansal sıkıntı maliyetleri (iflas maliyeti gibi) nedeniyle şirketin toplam değeri zarar görebilir. Bu bağlamda, borç ödeme gücü kavramı şirketin finansal kaldıraç yönetebilme becerisini gösterir: Yeterli özkaynak ve gelecekte yeterli kâr yaratma kapasitesi olmadan yüksek borçlanma, şirketi uzun vadede kırılgan hale getirir.

Ölçüm Yöntemleri

Bir işletmenin borç ödeme gücünü ölçmek için çeşitli finansal oranlar (solvency ratios) kullanılır. Bu oranlar, işletmenin toplam borç yüküyle karşılaştırıldığında özkaynaklarının veya kazancının yeterliliğini değerlendirir. Başlıca borç ödeme gücü oranları şunlardır:

Borç/Özkaynak Oranı (Debt-to-Equity Ratio): Toplam Borçlar / Özkaynak.

Bu oran, şirketin varlıklarının ne kadarının borç ile ne kadarının özkaynak ile finanse edildiğini gösterir. Örneğin borç/özkaynak oranı 2 ise, her 1 TL özkaynak için 2 TL borç bulunmaktadır. Oranın yüksek olması, şirketin finansmanında borcun ağırlıklı olduğunu ve finansal riskin arttığını gösterir. Düşük olması ise şirketin daha az borç, daha fazla özkaynakla finanse edildiğini, dolayısıyla iflas riskinin görece düşük olduğunu belirtir [Bloomenthal, 2024]. Yatırımcılar ve kreditorler bu orana bakarak şirketin kaldıraç seviyesini değerlendirirler; çok yüksek oranlar genellikle finansal sıkıntı sinyali olarak görülür.

Borç/Toplam Varlık Oranı (Debt Ratio): Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar.

Bu oran, şirket varlıklarının yüzde kaçının borçla finanse edildiğini gösterir. Örneğin %60 ise, varlıkların %60'ı borçla, %40'ı özkaynakla finanse ediliyor demektir. Bu oranın yüksekliği de yine finansal riskin yüksekliğiyle ilişkilidir; zira varlık değerlerinde önemli düşüşler olursa, borçların varlıklara oranı kritik seviyelere çıkabilir.

Faiz Karşılama Oranı (Interest Coverage Ratio): Faiz ve Vergi Öncesi Kar (FVÖK) / Faiz Giderleri.

Bu oran, şirketin kazancının (faaliyet kârının) ne ölçüde faiz ödemelerini karşılayabildiğini gösterir. Örneğin faiz karşılama oranı 5 ise, şirketin FVÖK'ü faiz giderlerinin 5 katıdır; bu da faiz ödemelerinin rahatlıkla yapıldığını gösterir. Oranın 1'in altına düşmesi ise tehlikelidir, çünkü şirket kârının bile faizlerini ödemeye yetmediği anlamına gelir. Bu durumda şirket dış kaynaklardan ek likidite bulmak veya varlık satışı yapmak zorunda kalabilir.

Nakit Akışları ile Borç Karşılama Oranları

Örneğin Operasyonel Nakit Akışı / Toplam Borçlar oranı, şirketin işletme faaliyetlerinden yarattığı nakdin toplam borçlarını ödemeye yetip yetmeyeceğine ilişkin bir göstergedir. Nakit akışı güçlü olan bir şirket, kâr marjları düşük olsa dahi borçlarını daha rahat ödeyebilir.

Bankalar ve finansal kurumlar için borç ödeme gücü, genellikle sermaye yeterliliği oranları ile ölçülür. Özellikle Tier 1 Sermaye Oranı veya Sermaye Yeterlilik Rasyosu (Capital Adequacy Ratio, CAR), bankanın risk ağırlıklı varlıklarına karşı ne kadar özkaynağı olduğunu gösterir. 2008 krizinin ardından, bankaların özkaynak yeterliliklerini artırmak için Basel III çerçevesinde daha sıkı sermaye (solvency) kuralları getirilmiştir[Analyst Prep, 2023]. Örneğin, düzenleyiciler büyük bankaların en az %10-12 civarında Tier 1 sermaye oranına sahip olmasını talep etmektedir; bu, bankanın potansiyel zararları karşılayabilecek yeterli özkaynak tamponu bulundurduğunu garanti altına almayı amaçlar.

Borç Ödeme Gücünün Avantajları

Güçlü bir borç ödeme gücüne sahip olmak (yani sağlam bir özkaynak yapısı ve makul seviyede borçla çalışmak) şirket için birçok avantaj sağlar. Öncelikle, yüksek solvency, iflas riskinin düşük olduğunu gösterir. Şirketin varlıkları borçlarından belirgin şekilde yüksekse, olası varlık değeri düşüşlerinde veya kar marjı daralmalarında dahi alacaklılar tamamen korunur ve şirket ayakta kalabilir. Bu durum, uzun vadeli finansal istikrar sağlar ve şirketin ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklılığını artırır. Örneğin, özkaynak finansmanının

ağırlıkta olduğu bir şirket, ekonomik durgunluk dönemlerinde borç faizlerini ödeyememe tehlikesi yaşamayacağı için daha rahat hareket edebilir.

Yatırımcı perspektifinden, güçlü borç ödeme gücü oranları (örneğin düşük borç/öz kaynak oranı, yüksek faiz karşılama oranı) şirketin güvenilir ve uzun vadede sürdürülebilir bir yatırım olduğu sinyalini verir [Vareto, 2022]. Böyle bir şirket, kredi derecelendirme kuruluşlarından daha yüksek notlar alır ve borçlanma maliyetleri düşer. Nitekim, Moody's veya S&P gibi kuruluşlar, bir şirketin kredi notunu belirlerken finansal kaldıraç seviyesini ve faiz karşılama oranlarını kritik kriterler arasında sayarlar. Dolayısıyla, borç ödeme gücü yüksek şirketler genellikle daha düşük faiz oranlarıyla borçlanır ve daha geniş finansman imkanlarına erişir. Ayrıca, yönetsel açıdan bakıldığında, özkaynak ağırlıklı finansman sayesinde yönetim, alacaklı baskısı olmadan daha uzun vadeli stratejik kararlar alabilir. Borç yükü hafif olan bir şirket, her çeyrek için kredi geri ödeme baskısı altında kalmadan Ar-Ge yatırımı, pazara giriş stratejileri gibi uzun soluklu işlere odaklanma esnekliğine sahiptir.

Borç Ödeme Gücünün Dezavantajları

Öte yandan, finansal yapıda borcun hiç olmaması veya çok düşük olması da her zaman optimal değildir. Teorik olarak, hiç borç almayan bir şirket finansal kaldıraçın getirdiği fırsatlardan yararlanmamış olur. Borcun makul düzeyde kullanımı, özkaynak kârlılığını artırabilir (borcun vergi avantajı ve getiri arbitrajı nedeniyle). Dolayısıyla, borç ödeme gücü çok yüksek (neredeyse borçsuz) bir şirket, büyümesini kendi iç kaynaklarıyla sınırlıyor ve potansiyelini tam olarak kullanmıyor olabilir. Bu durum, özellikle düşük faiz ortamlarında, aşırı temkinli bir finansal strateji olarak değerlendirilebilir. Yani avantajlı olabilecek ucuz borç finansmanından vazgeçilmiş olur.

Ayrıca, borç ödeme gücünün yüksek olması bazen şirketin risk almaya yeterince istekli olmadığını gösterebilir. Örneğin, rekabetin yoğun olduğu bir sektörde fırsatları değerlendirmek için zaman zaman borçlanarak yatırım yapmak gerekebilir. Eğer bir şirket sırf bilançoda çok güvenli görünmek adına bu fırsatları değerlendirmiyorsa, uzun vadede pazar payını kaybedebilir. Dolayısıyla, burada bir trade-off söz konusudur: Finansal risk ile büyüme potansiyeli arasında bir denge kurulmalıdır. Sermaye yapısı teorilerinden ticaret-off teorisi de bunu vurgular; şirketler borçlanmanın marjinal faydası (vergi avantajı gibi) ile marjinal maliyetini (iflas riski) dengeleyerek optimal borç seviyesini belirlemelidir.

Son olarak, eğer bir şirketin borç ödeme gücü zayıfsa (örneğin borç/öz kaynak oranı çok yüksekse), bunun dezavantajları çok daha kritiktir: Finansal esneklik azalır, şirket küçük bir gelir düşüşünde bile borç geri ödemede zorlanabilir ve

iflas riski yükselir. Böyle bir durumda şirket için borç yeniden yapılandırma, varlık satışı veya acil sermaye artışı gündeme gelebilir ki bunlar genellikle maliyetli ve şirket itibarı açısından olumsuz durumlardır.

Özetle, borç ödeme gücü kavramı işletmenin uzun vadeli finansal sürdürülebilirliğini yansıtır. Yüksek solvency, düşük iflas riski ve finansal sağlamlık demekken; çok yüksek solvency bazen büyüme fırsatlarını kaçırmak anlamına gelebilir. Önemli olan, şirketin sektörüne ve stratejisine uygun bir borç-özkaynak dengesini yakalamasıdır. Bu noktada likidite ile borç ödeme gücü arasında nasıl bir fark olduğu ve nasıl ilişkili oldukları sorusu gündeme gelmektedir. İzleyen bölümde, bu iki kavram karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve aralarındaki farklar detaylandırılacaktır.

LİKİDİTE VE BORÇ ÖDEME GÜCÜ ARASINDAKİ FARKLAR

Likidite ve borç ödeme gücü, finansal analizde farklı ufuklara odaklanan iki ayrı kavramdır. Temelde likidite kısa vadeli ödeme kapasitesini, borç ödeme gücü ise uzun vadeli finansal sağlamlığı ifade eder. Bu bölümde, iki kavram arasındaki farklar çeşitli boyutlarıyla ele alınarak karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır. Ayrıca, kritik farklılıklar tablolarla özetlenecektir.

Kavramsal ve Zaman Ufku Farkı

Likidite, bir işletmenin anlık ve kısa vadeli ödeme gücünü gösterir. Örneğin önümüzdeki günler, haftalar veya aylardaki borçların ödenebilmesi likidite ile ilgilidir. Bu nedenle likidite analizinde bilanço kalemlerinden dönen varlıklar ve kısa vadeli borçlar merkezi önemdedir. Öte yandan borç ödeme gücü (solvency), uzun vadeye yayılan bir perspektiftir; şirketin toplam borç yükünü ve bu borçların sürdürülebilirliğini değerlendirir[Prep Nuggets, 2020]. Solvency, şirketin genellikle yıllar boyu sürecek finansal taahhütlerini (tahvil geri ödemeleri, uzun vadeli krediler gibi) ve operasyonlarını devam ettirip ettiremeyeceğini sorgular. Bu açıdan bakıldığında, likidite “bugünü atlatmak”, solvency ise “geleceğe varmak” gibidir.

Başka bir ifadeyle, likidite kısa vadeli nakit akışlarına odaklanırken solvency uzun vadeli bilanço yapısına odaklanır. Örneğin yüksek borçluluktan ötürü teknik iflasın eşiğine gelmiş bir şirket (düşük solvency), halen kasa bakiyesi yüksek olabilir ve birkaç aylık borcunu ödeyebilir (yüksek likidite). Tam tersi de mümkündür: Varlıkları borçlarını aşan, özkaynakları güçlü (temelde solvent) bir şirket, eğer elinde yeterli likit varlık yoksa ay sonundaki maaş ödemelerini bile yapamayacak durumda olabilir (likidite sıkıntısı). Bu bağlamda, illikidite ile iflas (insolvency) kavramları farklıdır. İllikidite, bir işletmenin varlıklarını hızlıca

nakde çevirememesi nedeniyle anlık ödemelerini yapamamasıdır. İflas (insolvency) ise işletmenin toplam borçlarının varlıklarından fazla olması, yani finansal olarak teknik iflas durumudur. Kısaca, illikidite bir nakit akışı zamanlaması sorunu iken, insolvency bir bilanço sorundur.

Literatürde “nakit akışı sorunları” ve “borç yükü sorunları” ayrımı bu farkı vurgular (Gitman & Zutter, 2015). Örneğin, Ward, illikidite “şirketin elindeki likit varlıkların mevcut kısa vadeli borçları karşılamaya yetmemesi” olarak tanımlanırken, iflas (insolvency) “şirketin toplam borçlarının, varlıklarının değerini aşması” olarak tanımlanmıştır [Ward, 2024]. Bir başka kaynakta bu fark şöyle özetlenir: "İllikidite her zaman iflasa yol açmaz. Varlıklar yükümlülükleri karşılamaya devam edebilir, sadece bu varlıkları hızlıca nakde çevirmek zordur" [Better Boards, 2023]. Bu ifade, likidite yetersizliğinin şirketi hemen batırmayabileceğini, eğer alacaklarını tahsil edebilirse veya varlıklarını satabilirse sorunu aşabileceğini ima eder.

Ölçütler ve Finansal Oranlardaki Farklar

Likidite ve solvency ölçütleri, finansal oranlar düzeyinde de farklılık gösterir. Likidite ölçütleri daha önce değinildiği gibi cari oran, asit-test oranı, nakit oranı gibi dönen varlıklar ile kısa vadeli borçlar arasındaki ilişkiyi ele alan oranlardır. Solvency ölçütleri ise borç/özkaynak oranı, borç/toplam varlık oranı, faiz karşılama oranı gibi toplam borç yükü ile özkaynak veya kazanç arasındaki ilişkiyi inceler. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse:

Cari Oran vs. Borç/Özkaynak Oranı

Cari oran nakit akışının kısa vadeli sürdürülebilirliğini gösterirken, borç/özkaynak oranı sermaye yapısının sağlamlığını gösterir. Bir şirketin cari oranı düşük (örneğin 0.8) olabilir ancak özkaynakları güçlü olduğu için borç/özkaynak oranı düşük olabilir. Bu durumda şirket kısa vadede nakit sıkıntısı çekse de uzun vadede varlık satarak veya yeni özkaynak bularak borçlarını ödeyebilir. Tersisi durumda, cari oran yüksek (örneğin 2.0) ama borç/özkaynak oranı çok yüksek (örneğin 4.0) ise, şirketin kasası şu an dolu olsa bile uzun vadede borç yükü nedeniyle zorlanabileceği anlaşılır.

Likidite Oranlarının Eşiği vs. Solvency Oranlarının Eşiği

Likidite oranları genellikle 1.0 etrafındaki eşikler ile yorumlanır (1'in altı riskli, üstü güvenli kabul edilir). Solvency oranları için ise belirli sektörlere göre değişmekle birlikte, örneğin borç/özkaynak oranının 2'nin üzerinde olması çoğunlukla riskli olarak değerlendirilir. Faiz karşılama oranı için 3 veya üzeri rahat, 1.5-3 arası dikkat, 1'in altı tehlike olarak görülebilir. Bu eşikler, farklı

finansal perspektiflere işaret eder: Likidite için kritik eşik acil ödeme gücü, solvency için uzun vadeli borç yükü taşıma kapasitesidir.

Likidite ve solvency farklı finansal problemleri tanımlar. Birincisi “nakit var mı?” sorusuna yanıt ararken, ikincisi “varlıklar borçları karşılıyor mu?” sorusuna odaklanır. Bu farklı sorular, kriz durumlarında farklı çözümler gerektirir. Örneğin, temelde sağlıklı varlıkları olan ancak geçici nakit sıkışıklığı yaşayan (likidite sorunu) bir banka veya şirkete kısa vadeli kredi desteği verilerek iflası önlenabilir; zira sorun likiditededir, çözüm nakit enjeksiyonudur. Nitekim “solvent ancak illikid” bir bankaya merkez bankası tarafından acil likidite sağlanabilir ve banka krizden çıkabilir [Morris, & Shin, 2016]. Buna karşılık, eğer bir kurum varlıklarının değer kaybı nedeniyle borca batık hale gelmişse (solvency sorunu yaşıyorsa), geçici nakit desteği sorunu çözmez; zira borç toplamı, varlıkların gerçek değerinden fazladır. Bu durumda gereken çözüm sermaye yapısını düzeltmektir – örneğin sermaye enjeksiyonu (devletten veya piyasadan), borçların bir kısmının silinmesi ya da şirketin tasfiye edilip alacaklılara ödeme yapılması gibi yollar düşünülmelidir [Ip, 2020]. Wall Street Journal’da Greg Ip tarafından vurgulandığı gibi, “bir solvency krizinde, şirketler ne kadar borç alırsa alsın ayakta kalamaz; daha fazla gelir (kârlılık) gerekir ve bu durum merkez bankasının çözemeyeceği bir sorundur” [Ip, 2020]. Bu söz, likidite desteğinin uzun vadeli ayakta kalma sorununu çözemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

İlişki ve Etkileşim

Her ne kadar likidite ve borç ödeme gücü farklı kavramlar olsa da aralarında yakından bir ilişki vardır. Çoğu durumda finansal sıkıntı yaşayan bir şirkette likidite sorunu ve solvency sorunu iç içe geçebilir. Örneğin, uzun süre kârsız kalan ve zarar eden bir şirketin özkaynakları erir (solvency zayıflar), aynı zamanda nakit akışı da kötüleşir (likidite düşer). Finans literatüründe büyük kriz örnekleri, başlangıçta likidite krizi gibi görünen durumların aslında altta yatan solvency sorunları içerdiğini veya tersi durumları göstermiştir (Allen ve Carletti, 2008).

Etkileşim Örneği

Bir banka panik nedeniyle mevduat çıkışlarına maruz kaldığında likidite krizi yaşar. Eğer bu banka aslında sağlam varlıkları olan, kârlı bir bankaysa (yani solvent ise), merkez bankasından alacağı geçici likidite desteği ile bu panik atlatılabilir ve banka yoluna devam eder. Fakat aynı durumda banka özünde de kötü durumdaysa (kötü krediler nedeniyle sermayesi yetersizse, yani insolvent ise), o zaman sağlanacak likidite sadece bir müddet daha faaliyetini sürdürmesine

yarar ama zararı durdurmaz. En sonunda banka yine sermaye yetersizliğinden dolayı başarısız olur. Dolayısıyla, likidite desteği zaman kazandırır, esas sorunun ne olduğunu anlamaya imkân tanır. Nitekim, Basel Bankacılık Denetim Komitesi'nin ve merkez bankalarının kriz yönetim stratejileri hem likidite hem de sermaye boyutunu ayrı ayrı ele almak üzerinedir. Bu yüzden düzenleyiciler diyor ki: Lender of last resort (son kredi mercii) olarak merkez bankaları likidite sorunlarını çözmeli, ancak aynı zamanda bankaların likidite regülasyonlarına tabi olması (örneğin LCR şartı) ve sermaye yeterlilik oranlarını yüksek tutması (solvency regülasyonları) gereklidir [Pacifici, 2015; Maglanoc, 2015].

Yapılan bir araştırmada, bankaların krizlere dayanıklılığını belirlemede likidite göstergelerinin sermaye göstergelerine kıyasla daha erken sinyal verebildiği bulunmuştur. Jordà ve diğerleri (2017) tarafından yapılan tarihsel bir analiz, sermaye (özkaynak) oranının krizleri öngörmeye anlamlı bir gösterge olmadığını, buna karşın likidite göstergelerinin (örneğin kredi/mevduat oranı gibi) yaklaşan bir kriz için güçlü uyarılar verebildiğini ortaya koymuştur [Jordà vd., 2017]. Bu bulgu, likidite problemlerinin yüzeye sermaye yetersizliği problemlerinden daha önce çıkabildiğini, dolayısıyla bir nevi “erken uyarı sistemi” işlevi gördüğünü ima etmektedir. Zira şirketler veya bankalar genellikle sermayeleri tamamen tükenmeden önce likidite sıkıntısı yaşamaya başlarlar; ödemeler aksamaya, fon bulma maliyetleri artmaya başlar. Bu belirtiler, eğer zamanında fark edilirse, şirketin temelinin (solvency) de risk altında olduğunu gösterebilir.

Özetlemek gerekirse, likidite ve borç ödeme gücü kavramları farklı odaklara sahip olsa da finansal sağlığın iki yüzü gibidir. Bir kurumun sağlıklı olması için hem likit kalabilmesi hem de borç yükünün makul olması gerekir. Likidite, günlük ayakta kalma becerisini; solvency ise uzun vadede hayatta kalma becerisini temsil eder. Bir sonraki bölümde, bu kavramların finansal krizlerdeki rolü ele alınacak ve likidite vs. solvency sorunsallarının somut örneklerde nasıl tezahür ettiği incelenecektir.

FİNANSAL KRİZLER VE BU KAVRAMLARIN ROLÜ

Finansal krizler, likidite ve borç ödeme gücü kavramlarının öneminin en belirgin şekilde ortaya çıktığı dönemlerdir. Kriz dönemlerinde bazı şirketler ve bankalar likidite yetersizliği nedeniyle zora düşerken, bazıları özkaynak erimesi nedeniyle iflasa sürüklenir. Çoğu zaman da bu iki durum bir arada görülür: Likidite sıkışıklığı solvency sorunlarına yol açar veya tam tersi, solvency sorunları likidite kaçışını tetikler. Bu bölümde tarihten üç önemli kriz örneği incelenerek, likidite ve borç ödeme gücünün bu krizlerde nasıl roller oynadığı

tartışılacaktır: Büyük Buhran (1929-1933), 2008 Küresel Finansal Krizi ve COVID-19 Pandemi Krizi (2020).

Büyük Buhran (1929-1933) Döneminde Likidite ve Solvency

1929 yılında başlayan Büyük Buhran, tarihin en ağır ekonomik bunalımlarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde özellikle ABD bankacılık sistemi büyük darbe almış, binlerce banka kapanmıştır. Büyük Buhran esnasında yaşanan banka panikleri, likidite ve solvency arasındaki ilişkinin trajik bir örneğini sunar.

Krizin ilk aşamalarında, 1929 borsa çöküşünü takip eden yıllarda bankalar ciddi mevduat çıkışları yaşamaya başladı. Halk, bankalara olan güvenini yitirip mevduatlarını çekmeye yöneldiğinde, bu durum bir likidite krizi yarattı: Bankalar, ellerindeki sınırlı nakitle tüm mevduat taleplerini karşılayamaz hale geldi. O dönemde, bugünkü gibi mevduat sigortası mekanizmaları yeterince gelişmemişti ve merkez bankasının (Fed) piyasalara likidite sağlama rolü zayıf kaldı. Sonuç olarak, büyük ölçekli bankaya hücumlar (bank runs) yaşandı. 1930-1933 yılları arasında ABD'de bankaların yaklaşık üçte biri iflas etti veya faaliyetini durdurdu; bazı tahminlere göre finansal kurumların üçte biri ile yarısı arasında banka tamamen çöktü ve milyonlarca insanın birikimleri bu iflaslarda yok oldu [McGee, 2021].

İlk bakışta bu bir likidite krizi gibi görünse de kısa sürede geniş çaplı bir solvency krizine dönüştü. Çünkü bankalar varlıklarını (örneğin verdikleri krediler, tuttukları tahviller) hızla nakde çevirmek zorunda kalınca, bu varlıkları genellikle zararına sattılar. Varlık fiyatlarındaki çöküş, bankaların bilançolarını tahrip etti; birçok banka için varlıkların değeri borçlarını karşılayamayacak seviyelere indi. Bu durumda artık problem sadece nakit yokluğu değil, bankaların sermaye yapılarının da yetersiz hale gelmesiydi. Yani binlerce banka hem illikid, hem de insolvent hale geldi. Buhranın derinleşmesinde, dönemin merkez bankası olan Federal Reserve'ün hataları sıkça vurgulanır. Fed, bankalara yeterli likidite desteği sağlamayarak “son kredi mercii” rolünü etkin şekilde yerine getirememiştir [Calomiris, 2019].

Örneğin, 1930'ların başındaki paniklerde Fed, faiz indirimleri ve geniş çaplı kredi programları konusunda geç kalmış; birçok bankanın çöküşüne seyirci kalmıştır. Bir analizde belirtildiği gibi, "Fed yeterli likiditeyi sağlayamayarak Büyük Buhran sırasında yaygın iflasların önüne geçemedi ve lender of last resort (son kredi mercii) işlevini yerine getiremedi" [Calomiris, 2019]. Bu durum, likidite krizinin solvency krizine dönüşmesini hızlandırdı. Eğer Fed, o dönemde güçlü bir şekilde piyasaya nakit enjekte edebilseydi, muhtemelen pek çok özünde

solvent (varlıkları borçlarını aşan) ama geçici likidite sorunu yaşayan banka ayakta kalabilecekti. Nitekim, ekonomist Milton Friedman ve Anna Schwartz da yaptıkları ünlü çalışmada (1963), Fed'in para arzını daraltıcı tutumunun krizi derinleştirdiğini ve bankaların çöküşünü hızlandırdığını vurgulamışlardır.

Büyük Buhran örneği, net bir biçimde göstermiştir ki likidite ve borç ödeme gücü sorunları iç içe geçebilir. Başlangıçta paniğe kapılan mevduat sahiplerinin para çekmesi bir likidite sıkışıklığıydı; ancak bu panik dalgası bankaların varlıklarının değerini düşürdü ve kısa zamanda bir solvency sorunu yarattı. Sonuçta, yaygın banka iflasları yaşandı ve bu iflaslar milyonlarca kişinin birikimlerini yok etti, kredi sistemini çökertti, reel sektöre kredi akışı durma noktasına geldi. Banka iflasları nedeniyle para arzı daraldı, ekonomide deflasyonist bir sarmal başladı ve Büyük Buhran derinleşti (Bernanke, 1983). Özetle, Büyük Buhran dönemi, likidite krizlerinin solvency krizlerine dönüşebileceğine ve finansal sistemin bu iki boyutta da sağlıklı olmaması halinde ekonominin tamamının ciddi zarar görebileceğine dair çarpıcı bir örnektir.

Bu süreçten çıkarılan dersler neticesinde, ABD'de 1933 Bankacılık Yasası (Glass-Steagall) ile birlikte Federal Mevduat Sigorta Kurumu (FDIC) kurulmuş ve mevduat sigortası sistemi devreye girmiştir. Bu sayede, ileride bankalara olan güveni artırarak likidite paniklerini önlemek amaçlanmıştır. Ayrıca merkez bankalarının kriz zamanlarında piyasaya likidite sağlaması (genişleyici para politikası uygulaması) gerektiği anlayışı da bu dönemden sonra ekonomi biliminin ana akım görüşü haline gelmiştir.

2008 Küresel Finansal Krizi: Likidite Buhranı mı, Özkaynak (Solvency) Buhranı mı?

2008 yılında doruk noktasına ulaşan Küresel Finansal Kriz (KFK), 1929 Buhranı'ndan sonra yaşanan en ciddi finansal krizlerden biri olarak kabul edilir. ABD konut piyasasındaki mortgage kredilerinin seküritizasyonu ile başlayan ve tüm dünya finans sistemine yayılan bu kriz, likidite ve borç ödeme gücü konularının tekrar odak noktası olmasına yol açtı.

Kriz öncesi dönemde bankalar ve finansal kurumlar düşük faiz ortamında yoğun şekilde kaldıraç kullanarak (yüksek borçlanma ile) getiri arayışına girmişlerdi. Birçok büyük banka, yatırım bankası ve sigorta şirketi bilançosunu şişiren karmaşık türev ürünlerle doluydu. 2007 ortalarında ABD'de subprime (yüksek riskli) mortgage piyasasında temerrütler artmaya başlayınca, bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin değeri hızla düşmeye başladı. Piyasada bu menkul kıymetlere güven kalmayınca bankalar arası fonlama piyasası dondu: finansal kurumlar birbirine borç vermekten çekinir hale geldiler çünkü karşı tarafın bu

toksik varlıklar yüzünden batık olabileceğinden korkuyorlardı. Sonuç, 2007'nin sonlarından itibaren küresel finansal piyasalarda eş görülmemiş bir likidite daralması oldu. Duignan (2019) belirttiği gibi, "2007-08 finansal krizi, ABD'de konut balonunun patlaması sonucu küresel finansal piyasalarda yaşanan şiddetli bir likidite daralmasıydı" [Duignan, 2019]. Bankalar birbirlerine dahi kısa vadeli likidite veremez hale geldiler; kredi piyasaları adeta kilitlendi. Bu yüzden 2008 krizi, literatürde bazen "bankalar arası piyasanın donması" veya "likidite krizi" olarak da anılır (Brunnermeier, 2009).

Eylül 2008'de yatırım bankası Lehman Brothers'ın iflası, bu krizin en çarpıcı anı olmuştur. Lehman Brothers'ın batışı, piyasalardaki panik ve güvensizliği en üst düzeye çıkardı. Kısa süre içinde para piyasası fonlarından büyük çıkışlar oldu, kredi akışı durdu. Bu aşamada, sorun sadece likidite miydi yoksa finansal kurumlar gerçekte de batık mıydı sorusu gündeme geldi. Pek çok uzman, 2008 krizinin hem likidite hem de solvency boyutu olduğunu belirtmektedir (Ivashina & Scharfstein, 2010). Örneğin, bir kısım banka (özellikle Wachovia, Washington Mutual gibi) ve finansal kurum özünde iflasa sürüklenmişti çünkü ellerindeki menkul kıymetlerin değeri aniden düşmüş ve özkaynakları silinmişti (solvency sorunu). Diğer yandan, daha sağlam olan kurumlar bile piyasada kimse borç vermeyince günlük likidite ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandılar (likidite sorunu). Yani, kriz anında hangi kurumun sadece likidite sorunu yaşadığı, hangisinin ise bilanço olarak batık olduğu ayrımını yapmak çok güçleşti.

Hükümetler ve merkez bankaları başlangıçta tereddüt etseler de Lehman'ın çöküşü sonrası agresif adımlar atmaya başladılar. ABD Merkez Bankası (Fed), para politikasını hızla gevşeterek finansal sisteme trilyonlarca dolarlık likidite pompaladı. Acil durum kredi programları (TAF, TSLF, PDCF gibi) devreye alındı ve bankalara, hatta sigorta şirketi AIG gibi kurumlara dahi likidite sağlandı. Bu adımlar, likidite krizini yatıştırmaya yönelikti ve kısmen başarı sağladı: Bankalar arası faiz oranları (LIBOR gibi) bir süre sonra gerilemeye başladı, piyasa likiditesi kademeli olarak iyileşti. Ancak çözülmesi gereken bir diğer mesele daha vardı: Solvency krizi. Birçok büyük banka ve finansal kurum, devlet yardımı olmadan ayakta kalamayacak ölçüde zarar yazmış durumdaydı. Bu noktada devreye hükümetlerin sermaye desteği (bailout) programları girdi. Örneğin, ABD Hazine Bakanlığı TARP (Troubled Asset Relief Program) adı altında bankalara doğrudan sermaye enjeksiyonu yaptı, problemlı varlıklarını satın aldı veya garanti etti. Bu sayede, varlıkları eriyen bankalara özkaynak desteği sağlanarak iflasları önlenmeye çalışıldı. Yine de yatırım bankacılığı devri Lehman'ın iflası ve birçok bankanın kurtarılmasıyla 2008 krizi ciddi hasar verdi: Bankacılık sektörü adeta harap oldu; bazı bankalar battı, bazıları devlet desteğiyle

ayakta kaldı [Investopedia Team, 2023]. Örneğin, Washington Mutual tarihin en büyük banka iflasını yaşarken, Merrill Lynch Bank of America'ya satılarak kurtarıldı, Citigroup ve Bank of America devlet sermayesi almak zorunda kaldı.

Bu kriz, likidite vs solvency tartışmasının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. İlk etapta merkez bankaları krizi likidite krizi olarak ele alıp para piyasalarına yüklü likidite verdiler. Ancak kısa süre sonra anlaşıldı ki, bazı kurumlar özünde iflas halindeydi; sadece nakit akışıyla sorun çözülmeyecekti. Dolayısıyla devletler ayrıca sermaye desteği ve kurtarma paketleri ile solvency sorununu da adreslediler. Krizin ardından gelen düzenlemeler de bu iki ekseninde oldu: Bankalara hem daha yüksek sermaye (özkaynak) zorunlulukları getirildi, hem de likidite tutma zorunlulukları (LCR, NSFR gibi) ilk kez uluslararası standartlara konuldu [Analyst Prep, 2023]. Bu, 2008 krizinin derslerindendi: Sadece sermaye yeterli değil, likidite tamponları da şart ve sadece likidite tamponu yeterli değil, yeterli sermaye de şart.

Özetle, 2008 Küresel Finansal Krizi'nde likidite daralması krizin yayılmasında tetikleyici olduysa da altta yatan ciddi solvency problemleri (özellikle bankaların bilançolarındaki zehirli varlıklar ve yetersiz özkaynak) krizi derinleştirmiştir. Müdahaleler de hem likidite hem solvency tarafına yönelmiştir. Bu kriz, finansal kurumların ne kadar likit varlık tuttukları kadar, ne kadar sermaye bulundurduklarının da önemli olduğunu acı bir şekilde göstermiştir.

COVID-19 Krizi (2020): Ani Durdurma Şoku ve Sonrası

2020 yılının başında başlayan COVID-19 pandemisi, modern ekonomide eşi benzeri görülmemiş bir “ani durdurma” (sudden stop) etkisi yarattı. Salgını kontrol altına almak için birçok ülkede uygulanan sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları ve işyerlerinin kapatılması, şirketlerin gelir akışlarında ani ve büyük düşüşlere yol açtı. Bir anda, havayolu şirketlerinden restoranlara, otomotiv üreticilerinden perakendecilere kadar çok geniş bir yelpazede firmalar satış yapamaz hale geldi veya satışları asgari düzeye indi. Bu durum, işletmeleri aniden bir likidite krizi ile karşı karşıya bıraktı: Günlük giderler (işçi ücretleri, kira, faiz ödemeleri vb.) devam ederken, gelirler durma noktasına geldi.

COVID-19 şokunun belki de önceki krizlerden farkı, krizin kaynağının finansal sistem dışından (bir sağlık olayı) gelmesi ve her sektöre birden yayılmasıydı. Dolayısıyla, likidite sıkışıklığı bir ya da birkaç finansal kuruma özgü değil, adeta tüm ekonomiye sirayet eden bir durum oldu. Yapılan çalışmalar, pandemi kaynaklı kısıtların işletmelerin nakit akışlarını sert biçimde vurduğunu ve geniş çaplı bir likidite açığı oluştuğunu gösteriyor. Örneğin, Avrupa şirketleri üzerine bir araştırmada, COVID-19 nedeniyle firmaların nakit akışlarının ciddi

oranda azaldığı, bunun da kurumsal likidite sıkıntılarını artırdığı ve eğer önlem alınmazsa çok sayıda işletmenin iflasa sürüklenebileceği belirtilmiştir [Chang, VD. 2022].

Bir başka ifadeyle, pandemi firmaların gelirlerini o kadar düşürdü ki, bu durum doğrudan doğruya kurumsal borç ödeme gücünü de tehdit eder hale geldi. Zira aylarca süren kapalı kalma ve düşük ciro, birçok firmanın özkaynaklarını eritti, borç çevirme kabiliyetini sarstı. Avrupa Merkez Bankası ve IMF gibi kurumlar, pandemi sürecinde likidite sorunlarının zamanla solvency sorunlarına dönüşebileceği konusunda uyarılarda bulundular (ECB, 2020; IMF, 2020). OECD'nin 2020'de yayınladığı bir raporda şu tespit yapılmıştır: "Halihazırda sağlıklı olan birçok şirket, COVID-19 şokuyla birlikte keskin bir likidite sıkışıklığı yaşamaktadır ve bu durum eğer uzarsa, bu şirketler için ödeme gücü problemlerine dönüşebilir"[OECD, 2020]. Bu ifade, pandemi krizinin başlarında pek çok şirketin aslında iş modeli sağlam olmasına rağmen nakit akışlarının durmasıyla iflas riski altına girdiğini göstermektedir. OECD aynı raporda, bu tür şirketlere zamanında likidite desteği verilmezse geçici likidite sorunlarının kalıcı iflaslara dönüşebileceğini vurgulamıştır.

Pandeminin ekonomiye etkisini azaltmak için dünya genelinde benzeri görülmemiş büyüklükte ekonomik destek paketleri devreye sokuldu. Merkez bankaları, 2008 krizindekinden bile daha agresif biçimde piyasaya likidite enjekte ettiler. Örneğin ABD Merkez Bankası (Fed) politika faizini hızla sıfıra indirdi, trilyonlarca dolarlık varlık alım programları (QE) açıkladı ve şirket bono piyasalarını dahi desteklemek üzere özel kredi programları başlattı. Bu adımlar finansal piyasaların likiditesini korumayı ve kredi kanallarının tamamen tıkanmasını önlemeyi hedefledi.

Hükümetler de maliye politikası tarafında muazzam adımlar attılar. Birçok ülkede şirketlere ve hane halklarına doğrudan nakit transferleri, kredi garanti programları, vergi ertelemeleri, ücret destekleri gibi önlemler alındı. Örneğin, Avrupa ülkeleri kısa çalışma ödeneği programlarıyla şirketlerin işçi maliyetlerini hafifletti; ABD, CARES yasası ile KOBİ'lere karşılıksız kredi (hibe) sayılabilecek destekler verdi; Türkiye'de KGF kefaletli kredi paketleri ve vergi ötelemeleri uygulandı. Bu önlemlerin ortak noktası, şirketlere likidite sağlama veya nakit çıkışlarını azaltma amacı taşımasıydı. Amaç, esasen sağlıklı olan işletmelerin geçici nakit sıkıntısı yüzünden iflas etmelerini engellemektir. Hatta bazı hükümetler, stratejik önemdeki büyük şirketlere sermaye desteği de sağladılar (örneğin Almanya, Lufthansa havayollarına doğrudan sermaye koyarak kurtarmıştır). IMF'nin bir çalışması, Avrupa'da uygulanan politika tedbirlerinin şirketlerin likidite açığını önemli ölçüde kapattığını ve iflas

oranlarını kontrol altında tuttuğunu ortaya koymaktadır [Ebeke vd., 2021]. Bu çalışmaya göre, birçok Avrupa ülkesindeki mali destek önlemleri sayesinde pandemi kaynaklı likidite şoku büyük ölçüde yumuşatılmış ve beklenen iflas dalgası engellenmiştir.

Gerçekten de 2020 ve 2021 yıllarında iflas başvuruları birçok ülkede beklentilerin altında kalmış, hatta bazı ülkelerde iflas oranları pandemi öncesine göre bile düşük seyretmiştir. Dünya Bankası'nın bir analizinde "beklenen iflas dalgasının gerçekleşmediği, hatta bazı ülkelerde iflasların azaldığı" belirtilerek, bunun büyük ölçüde hükümet ve merkez bankası desteklerinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir [Kablan, 2022; Pesme, 2022]. Bu sonuç, likidite desteğinin zamanında ve yeterli olması durumunda kitlesel iflasların önüne geçilebileceğine dair önemli bir kanıt sunmaktadır.

Pandemi krizi, bir bakıma 2008 krizinin likidite/solvency ikilemini reel sektör düzleminde yeniden yaşattı. Ancak bu sefer politika yapımcılar daha hızlı ve kapsamlı aksiyon aldılar. Merkez bankalarının acil likidite desteği ve hükümetlerin mali destekleri, aksi takdirde iflasa sürüklenecek birçok işletmenin ayakta kalmasını sağladı. Elbette, bu destekler her yarayı saramadı; özellikle küçük işletmeler içinde desteklere erişemeyen veya yine de dayanamayarak kapananlar oldu. Bazı sektörlerde (örneğin turizm) bir kısım işletme borçlarını ödeyemeyerek iflas etmek zorunda kaldı. Ancak genele bakıldığında, COVID-19 krizi sonrasında korkulan kurumsal iflas tsunamisi yaşanmadı. Bu da krizin yönetimindeki başarı hanesine yazılabilir.

Pandeminin devam eden etkilerinden biri de şirket bilançolarının daha yüksek borç seviyeleriyle çıkmış olmasıdır. 2020'de borçlarını öteleyebilen veya yeni kredi alan firmalar, 2021-2022'ye daha fazla borçla girdiler. Bu durum, gelecek yıllarda şirketlerin finansal sağlamlığını test edecektir. Uzmanlar, pandemi sonrasında beliren ***"borçluluk sorunu"***nun bir solvency sorunu olarak bazı firmalar için risk yaratabileceğini not etmektedir (Banerjee vd., 2021). Örneğin, gelirleri tam toparlanamayan ama borcu artmış bir firma, ileride faiz oranları yükseldiğinde ödeme güçlüğüne düşebilir. Bu nedenle, COVID-19 sonrası dönemde politika yapımcılar için bir zorluk da "zombi şirketler" meselesidir: Sırf destekler sayesinde ayakta kalan, aslında verimsiz ve borç yükü yüksek şirketlerin ekonomi içindeki payının artması. Bu şirketler likidite desteğiyle yaşamaya devam etse de özünde solvency problemleri vardır ve uzun vadede kaynak verimliliğini düşürebilirler.

Özetle, COVID-19 krizi bir kez daha gösterdi ki, ani ve dışsal şoklar karşısında işletmelerin likidite tamponları hayati önemdedir. Ancak likidite

şokunun süresi uzarsa, bu durum sağlam şirketleri bile ödeme gücü zafiyetine sürükleyebilir. Bu nedenle, kriz dönemlerinde kamu otoriteleri hızlı bir şekilde devreye girerek sağlam ancak likidite sıkışıklığı yaşayan şirketleri desteklerse, geniş çaplı ekonomik tahribat önenebilir. Pandemi, bu stratejinin başarıyla uygulanabildiği bir örnek olarak literatürde yerini almıştır.

ŞİRKETLER VE EKONOMİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLER

Likidite ve borç ödeme gücü konularındaki dalgalanmalar, mikro ölçekte işletmelerin, makro ölçekte ise tüm ekonomilerin çeşitli aktörleri üzerinde derin etkiler bırakır. Bu bölümde likidite ve solvency sorunlarının şirketler, yatırımcılar, hükümetler ve tüketiciler açısından ne tür sonuçlar doğurabileceği incelenecektir. Kriz dönemlerinden ve genel finansal prensiplerden hareketle, bu aktörlerin her biri için ayrı ayrı değerlendirmeler yapılacaktır.

İşletmeler Üzerindeki Etkiler

Bir işletme için likidite problemleri ile solvency problemleri farklı sonuçlar doğurur ancak ikisi de işletmenin faaliyetlerini sekteye uğratabilir.

Likidite Sorunlarının İşletmelere Etkisi

Likidite sıkıntısı yaşayan bir şirket, öncelikle günlük faaliyetlerini devam ettirmekte zorlanır. Örneğin, kasasında yeterli nakit olmayan bir firma çalışan maaşlarını, tedarikçi ödemelerini veya kira giderlerini zamanında yapamayabilir. Bu durum, çalışan motivasyonunu düşürebilir, tedarikçi güvenini sarsabilir ve şirketin operasyonel itibarını zedeleyebilir. Aşırı durumlarda, likidite sıkışıklığı iflasa yol açmasa bile şirketi faaliyetlerini geçici olarak durdurmaya veya acil varlık satışlarına zorlayabilir. Örneğin üretim için ham madde alacak parası olmayan bir imalat şirketi, siparişlerini karşılayamaz hale gelir; bu da müşteri kaybına yol açar ve uzun vadeli pazar konumunu zayıflatır. Likidite sorunları aynı zamanda şirketleri yangın satışlarına (fire sale) zorlayabilir: Yani, değerli varlıklarını ederinin altında satmak zorunda kalabilirler. Bu genellikle finansal açıdan zararlı bir durumdur çünkü varlıkların elden çıkarılması gelecekte gelir üretme potansiyelini azaltır. Ayrıca, likidite sıkıntısı içinde olan bir şirket yeni yatırımlardan ve büyüme fırsatlarından feragat etmek zorunda kalır; bütün enerjisini mevcut durumu idare etmeye harcar.

Likidite sıkışıklığı yaşayan birçok şirket, çareyi kısa vadeli borçlanmada veya acil kredilerde arar. Ancak finansal piyasalarda bilinir ki en kötü zaman, borç almak zorunda olduğunuz zamandır – zira nakit sıkıntısı çeken bir şirkete borç verenler genellikle yüksek faiz talep eder ya da ilave teminatlar ister. Bu da finansal yükü daha da artırabilir. Örneğin, 2018'de Türkiye'de kur dalgalanmaları

sırasında likidite sıkıntısı yaşayan bazı şirketler çok yüksek faizlerle gecelik borçlanmak zorunda kalmış, bu da borç yüklerini daha da artırarak kısır döngüyü beslemiştir.

Solvency (Borç Ödeme Gücü) Sorunlarının İşletmelere Etkisi

Bir şirketin borç ödeme gücü zayıfladığında (örneğin kaldıraç oranları çok yükseldiğinde veya üst üste zararlarla özkaynaklar eridiğinde), bu durum işletmenin stratejik kararlarında ve varlığını sürdürme biçiminde temel değişimlere yol açar. İlk olarak, solvency problemi yaşayan bir işletme genellikle yeniden yapılandırma sürecine girmek zorunda kalır. Bu, borç verenlerle masaya oturup borç vadelerini uzatma, faizleri azaltma veya borcun bir kısmını özkaynağa çevirme (borç takası) şeklinde olabilir. Böyle bir süreç, şirketin yönetim zamanını ve enerjisini asıl işinden alıkoyar; finansal kurtarma operasyonu öncelik haline gelir. Eğer yeniden yapılandırma başarılı olmazsa, şirket konkordato (iflas koruması) başvurusunda bulunabilir veya tamamen iflas sürecine girebilir. Konkordato sürecinde şirket mahkeme koruması altında belirli bir süre alacaklılardan korunarak kendini toparlamaya çalışır, ancak bu süreçte ticari itibar zedelenir ve yeni iş yapması zorlaşır.

Borç ödeme gücü zayıf olan bir şirketin karşılaştığı bir diğer sorun, yeni finansmana erişiminin kısıtlanmasıdır. Bankalar veya tahvil piyasası gibi finansman kaynakları, bu şirketlere borç vermekte isteksiz davranır ya da çok yüksek risk primleri talep eder. Zira düşük solvency = yüksek iflas riski algısı vardır. Örneğin, kredi notu düşen bir şirket için piyasadan borçlanma maliyeti katlanarak artar veya hiç borç bulamayabilir. Bu da şirketi ya acil varlık satışına iter ya da bir başka şirketle birleşme/devralma arayışına sokar. Nitekim, finansal açıdan zor durumda kalan şirketler çoğunlukla daha güçlü rakipleri tarafından ucuza satın alınır. Bu, piyasa konsolidasyonu açısından doğal bir sonuç olmakla birlikte, satın alınan şirket açısından bağımsız varlığının sonu anlamına gelir.

Solvency sorunları yaşayan bir firma, aynı zamanda **insan kaynakları** alanında da sıkıntılar yaşar. İş güvencesinin azaldığını gören nitelikli çalışanlar şirketten ayrılmayı düşünebilir, bu da yetenek kaybına yol açar. Şirket, moral motivasyonu korumakta zorlanır. Ayrıca borçlarının baskısı ile inovasyon ve Ar-Ge gibi geleceğe dönük harcamalarını kıstak zorunda kalabilir, bu da rekabet gücünü uzun vadede zayıflatır.

Likidite ve Solvency Etkileşimi

Genellikle işletmeler likidite problemlerini aşmak için kısa vadeli önlemlere, solvency problemlerini aşmak için ise daha yapısal çözümlere başvururlar. Ancak

birinden diğerine geçiş hızlı olabilir. Bir örnek vermek gerekirse: Bir şirket, anlık nakit ihtiyacını karşılamak için yüksek faizli kısa vadeli kredi alarak likidite sorununu çözdüğünü düşünebilir. Fakat bu hamle borç yükünü artırır ve faiz giderlerini yükseltir; uzun vadede kârlılığı baskılayarak solvency sorununu daha da kötüleştirebilir. Tam tersi durumda da aşırı borçlu bir şirket varlık satıp borç kapatarak solvency'sini düzeltmeye çalışırken, çekirdek varlıklarını sattığı için nakit yaratma kabiliyeti düşer ve likidite sorunu baş gösterebilir.

Özetle, işletmeler açısından likidite ve solvency sorunları hayati riskler taşır: İlki operasyonel sürekliliği, ikincisi şirketin yaşamını tehdit eder. Sağlam bir finansal yönetim, her ikisinin de yakından izlenmesini ve proaktif önlemler alınmasını gerektirir. Örneğin, iyi yönetilen bir şirket, nakit bütçeleme yaparak likidite risklerini önceden belirler ve gerekirse kredi hatları (bankalardan kullanılabilir limitler) oluşturarak tampon bulundurur. Aynı şekilde, sermaye yapısı planlaması yaparak hedef bir borç/öz kaynak oranı belirler ve bunu aşmamak için politika uygular (kar dağıtmayıp öz kaynak biriktirmek, gerekirse sermaye artırımını yapmak gibi).

Yatırımcılar ve Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkiler

Likidite ve borç ödeme gücü göstergeleri, yatırımcıların ve finansal piyasaların şirketlere bakışını şekillendiren temel unsurlardandır. Bir şirketin finansal sağlığı hakkında yatırımcılar karar verirken likidite oranlarına ve kaldıraç seviyelerine büyük önem verirler. Bu nedenle, bu göstergelerdeki bozulmalar veya iyileşmeler piyasalarda hızlı yankı bulur.

Yatırımcı Güveni ve Hisse Senedi Piyasaları

Yatırımcılar, bir şirketin likidite durumunu ve borç ödeme kapasitesini değerlendirerek o şirketin hisse senedine yatırım yapıp yapmamaya karar verirler. Örneğin, yüksek kaldıraçlı ve düşük faiz karşılama oranına sahip bir şirket, yatırımcılar tarafından riskli algılanır ve genelde hisse fiyatı baskı altında kalır. Aksine, güçlü bilançoya sahip, nakit zengini bir şirket “güvenli liman” olarak görülüp belirsiz dönemlerde bile yatırım çekebilir. Finans literatüründe, finansal oranların hisse getirileriyle ilişkisi geniş biçimde incelenmiştir. Örneğin, solvency rasyoları iyi (borç yükü düşük) olan şirketlerin, finansal zorlanma primi düşük olduğu için uzun vadede daha istikrarlı getiri sağladığı görülmüştür (Fama ve French'in finansal sıkıntı faktörü çalışmaları bu konudaki temel referanslardandır).

Kriz dönemlerinde özellikle likidite göstergeleri piyasada yakından takip edilir. 2008 krizinde yatırımcılar bankaların tier-1 sermaye oranlarına ve yetersiz

likidite pozisyonlarına odaklanarak bazı bankaların hisse senetlerini topluca satmıştı. Benzer şekilde COVID-19'un ilk aylarında, nakit akışı neredeyse durma noktasına gelen hava yolu ve turizm şirketlerinin hisseleri yatırımcı satışlarıyla çakıldı; çünkü piyasalar bu şirketlerin birkaç ay sonra iflas edebileceğinden endişe ediyordu (likidite ve solvency sorunları bir arada). Buna karşılık teknoloji sektörü gibi nakit yaratma potansiyeli yüksek ve bilançoları genellikle borçsuz olan şirketlerin hisseleri daha dirençli kaldı.

Borç Piyasaları ve Kredi Marjları

Yatırımcılar sadece hisse senedi değil, tahvil ve kredi piyasalarında da likidite/solvency göstergelerine duyarlıdır. Bir şirketin tahvillerine yatırım yapacak kredi yatırımcıları, o şirketin kredi riskini analiz ederken finansal oranlarına bakarlar. Örneğin, tahvil spreadleri (şirket tahvili faizinin devlet tahvili faizine farkı) genellikle şirketin borç ödeme gücü zayıfladıkça yükselir. Yüksek borçlu veya likiditesi kıt olan bir şirketin tahvilleri “junk” (çöp) statüsüne düşebilir, bu durumda yatırımcılar çok yüksek getiri talep eder ya da hiç yatırım yapmaz. Bu mekanizma, finansal zayıflığın piyasa tarafından cezalandırıldığı bir geri bildirim döngüsü yaratır: Piyasa güveni azalınca finansman maliyeti yükselir, bu da şirketi daha da zora sokar. Örneğin, 2015 yılında enerji fiyatlarındaki düşüşle gelirleri azalan ve borç ödeme gücü riske giren bazı petrol şirketlerinin tahvil faizleri bir anda %10'ların üzerine fırlamış, bu şirketler borçlarını çeviremediği için iflas başvurusunda bulunmak zorunda kalmıştır (örn. ABD'deki bazı shale oil (kaya petrolü şirketleri)).

Piyasa Likiditesi ve Sistemik Risk

Likidite kavramının bir boyutu da piyasa likiditesidir (yani menkul kıymetlerin kolaylıkla alınıp satılabilmesi). Bir şirketin mali durumuna ilişkin endişeler arttığında, o şirketin hisse veya tahvillerinin piyasa likiditesi de düşer; alıcılar azalır, fiyat oynaklığı artar. Yatırımcılar panik halinde satışa geçtiğinde fiyatlar hızla düşebilir (bu, 2008'de bankacılık hisselerinde görüldü; 2020 Mart'ında birçok hisse senedi için de gözlemlendi). Bu tür durumlar geniş bir piyasaya yayıldığında sistemik risk ortaya çıkar. Örneğin, büyük bir bankanın ödeme gücü hakkında dedikodular çıkarsa, sadece o bankanın değil, benzer durumda olabilecek tüm bankaların hisseleri ve tahvilleri satılmaya başlanabilir (bulaşma etkisi). Bu da finansal piyasalarda genel bir güven krizine yol açabilir. Yatırımcılar bu yüzden makro düzeyde de ülkelerin bankacılık sektörlerinin likidite ve sermaye yeterlilik rasyolarını izler. Uluslararası yatırımcılar, bir ülkenin bankalarının ortalama sermaye yeterlilik oranı düşükse veya kaldıraçları yüksekse o ülkenin varlıklarına daha temkinli yaklaşırlar. Bu yüzden ülkeler de

toplu olarak bankalarının sağlam olduğunu göstermek isterler (örn. Avrupa Bankacılık Otoritesi düzenli stres testleri yaparak Avrupalı bankaların hem likidite hem sermaye açısından dayanıklı olduğunu yatırımcılara göstermeye çalışır).

Sonuç olarak, yatırımcılar için likidite ve solvency göstergeleri, fiyatlama ve portföy kararlarında kritik rol oynar. Sağlam bilançosu olan şirketler, belirsiz dönemlerde “güvenilir” kabul edilerek daha az değer kaybederken, finansal yapısı kırılgan olan şirketler küçük olumsuzluklarda bile ağır piyasa tepkileriyle karşılaşabilir. Yatırımcı açısından bakıldığında, finansal oran analizi (likidite oranları, kaldıraç oranları vb.), hangi şirketin daha riskli hangisinin daha güvenli olduğunu anlamının temel yollarından biridir [Elmerraji, 2022]. Bu nedenle kurumsal yatırımcılar her çeyrek finansal tablo açıklamalarında bu metriklerdeki değişimleri yakından takip ederler.

Hükümetler ve Düzenleyiciler Üzerindeki Etkiler

Likidite ve borç ödeme gücü konuları, sadece şirketleri ve yatırımcıları değil, hükümetleri ve ekonomi politikalarını da yakından ilgilendirir. Özellikle büyük ölçekli krizlerde, hükümetlerin bu iki alanda devreye girmesi gerekebilir.

Kriz Müdahaleleri ve Kamu Politikaları

Daha önceki kriz örneklerinde gördüğümüz gibi (Büyük Buhran, 2008, COVID-19), hükümetler finansal sistemin çökmesini engellemek için likidite ve sermaye tedbirleri almışlardır. Bu, hükümetler üzerinde ciddi bir mali yük ve siyasi sorumluluk oluşturur. Örneğin 2008’de ABD Hükümeti TARP programıyla bankalara sermaye verirken, bu vergi mükelleflerinin parasının kurtarma için kullanılması olduğu için kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açtı. Hükümetler, bir kuruma ya da sektöre likidite desteği veya sermaye aktarırken “ahlaki tehlike (moral hazard)” yaratmamaya dikkat etmek zorundadırlar; aksi takdirde, batmak için “fazla büyük” (too big to fail) olan her kurum gelecekte riskli davranışlara devam edebilir beklentisi oluşur. Buna rağmen, sistemik risk durumlarında hükümetler çoğu kez müdahale etmek zorunda kalırlar, zira müdahale etmemek daha büyük ekonomik hasar doğurabilir.

Düzenleyici Reformlar

Likidite ve solvency konularında yaşanan her büyük kriz, düzenleyici çerçevede reformlara yol açmıştır. Örneğin, 2008 krizi sonrasında G20 ülkeleri finansal sektör düzenlemelerini köklü şekilde gözden geçirdi. Basel III olarak bilinen yeni bankacılık regülasyonları, bankalara daha yüksek sermaye (solvency) zorunlulukları ve ilk kez kapsamlı likidite zorunlulukları getirdi

[Analyst Prep, 2023]. Artık bankaların sadece sermaye rasyoları değil, aynı zamanda 30 günlük likidite stresine dayanıp dayanamayacakları (LCR) ve uzun vadeli fonlama uyumları (NSFR) da yasal olarak takip edilmektedir. Bu, düzenleyicilerin likidite riskini de en az kredi riski kadar ciddiye almaya başladığını gösterir. Yine 2008 sonrası, strese testi uygulamaları yaygınlaşmıştır: Merkez bankaları ve denetleyici kurumlar, bankaların şok senaryolarında hem likidite hem sermaye olarak ne kadar dayanabileceklerini periyodik olarak test etmektedir. Bu test sonuçları kamuoyuna açıklanarak piyasa disiplinine de katkı sağlanır.

Hükümetler ayrıca iflas yasalarında da düzenlemeler yapmıştır. Örneğin, şirketlerin finansal sıkıntıya düştüğünde iflas yerine yeniden yapılandırmaya gitmelerini kolaylaştıran düzenlemeler (iflas erteleme mekanizmaları, konkordato gibi) hayata geçirilmiştir. Bu, borç ödeme gücü sorunu yaşayan firmaların tamamen kapanmadan önce ikinci bir şans elde etmesini sağlar. Türkiye’de 2018 sonrası devreye giren konkordato mekanizması buna örnek verilebilir; pek çok şirket bu yolla kendini toparlamak için zaman kazanmaya çalışmıştır.

Maliye Politikası Üzerindeki Etkiler

Büyük ölçekli finansal destekler (likidite desteği veya sermaye koyma) hükümet bütçeleri üzerinde yük oluşturur. COVID-19’da hükümetlerin açıkladığı destek paketleri GSYH’lerinin önemli bir kısmına ulaştı ve bu durum kamu borçlarının artmasına yol açtı. Dolayısıyla, özel sektördeki likidite/solvency sorunlarını çözmek bazen kamu kesiminde benzer sorunları doğurur – yani özel sektör borcu kamu borcuna dönüşebilir. 2008’de İrlanda gibi bazı ülkelerde banka kurtarmaları nedeniyle kamu borcu patlamış ve ülke kendi ödeme gücü kriziyle yüzleşmiştir. Bu nedenle, hükümetler bir denge gözetmek zorundadır: Bir sektörü kurtarayım derken tüm ülkenin mali dengelerini bozmak riski vardır.

Öte yandan, hükümetler proaktif davranarak makro ihtiyati tedbirler de alabilir. Örneğin, kredi balonları oluşurken borçlanmayı sınırlayıcı önlemler, şirketlerin aşırı kaldıraçlanmasını engelleyebilir. Veya döviz likiditesi kısıtlı ülkelerde, şirketlerin döviz borçlarını sınırlandırmak (ya da hedging yapmalarını teşvik etmek) ileride oluşacak bir likidite krizini önleyebilir. Türkiye’de 2018’de alınan bir kararla, büyük şirketlerin yabancı para cinsi borçları için belirli kriterler getirilmiş ve aşırı döviz borçlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır; bu tür önlemler hep likidite/solvency risklerini kontrol altında tutma amacını taşır.

Merkez Bankalarının Rolü

Hükümetlerle birlikte merkez bankaları da likidite ve solvency konularında kritik aktörlerdir. Merkez bankaları, piyasaya likidite sağlama yeteneğine sahip kurumlar olarak likidite krizlerinin ilk müdahale noktasıdır. Bankalara borç verme, piyasalardan varlık alımı (QE), swap hatları açma gibi araçlarla finansal sisteme nakit akışı sağlarlar. 2008 ve 2020’de bu rollerini aktif biçimde kullandılar. Ayrıca merkez bankaları lender of last resort olarak sadece bankalara değil, gerektiğinde para piyasası fonlarına, şirket tahvili piyasalarına bile dolaylı likidite desteği verdi (Fed’in 2020’de şirket tahvili ETF’lerini alması gibi). Bu tür adımlar, normalde geleneksel merkez bankacılığı çerçevesinde görülmesi de kriz koşullarında finansal istikrarı korumak adına devreye alındı.

Bununla birlikte, merkez bankaları solvency sorunlarını direkt çözemez. Onlar likidite musluklarını açarken, bir yandan da hükümetin sermaye enjeksiyonu gibi adımları gelmezse firmalar ayağa kalkamaz. Merkez bankaları, aşırı borçlu firmaları veya bankaları sonsuza kadar fonlayamaz; eninde sonunda bu kurumların sermaye yapıları düzeltilmelidir. Örneğin Avrupa Merkez Bankası, Euro Bölgesi borç krizi sırasında (2010-2012) likiditeyi bol tutarak ülkelerin iflas riskini azaltmaya çalıştı, ancak nihai çözüm bazı ülkelere mali disiplin ve kurtarma programları (Yunanistan, Portekiz vb.) uygulanması ile geldi. Burada da likidite ve solvency ayrımını makro ölçekte görüyoruz: ECB likidite verdi ama ülkelerin solvency’sini (borç sürdürülebilirliğini) sağlamak için IMF-AB programları devreye girdi.

Tüketiciler ve Reel Ekonomi Üzerindeki Etkiler

Son olarak, likidite ve borç ödeme gücü problemlerinin halk (tüketiciler) ve genel ekonomik faaliyet üzerindeki etkisine değinmek gerekir. Bir finansal krizin nihai maliyeti, genellikle işini kaybeden insanlar, azalan gelirler ve refah kaybıyla ölçülür. Likidite/solvency krizleri de bu sonuçlara yol açabilir.

İşsizlik ve Gelir Kaybı:

Şirketlerin likidite sıkışıklığı yaşaması veya borç batağına saplanması, çoğu zaman maliyet kısma tedbirlerini beraberinde getirir. İşletmeler nakit tasarrufu sağlamak için ilk olarak işgücü maliyetlerini azaltmaya yönelebilirler. Bu da ya yeni işe alımları durdurmak ya da mevcut çalışanları işten çıkarmak anlamına gelir. Örneğin, 2008 krizi sonrası birçok şirket iflastan kaçınmak için binlerce çalışanını işten çıkarmıştır (General Motors, kriz sürecinde büyük çaplı işten çıkarmalar yapmıştı). COVID-19 döneminde de hükümet destekleri olmasa muhtemelen kitlesel işsizlik yaşanacaktı; nitekim bazı ülkelerde desteklere

rağmen işsizlik geçici de olsa yükseldi. Artan işsizlik, tüketicilerin gelir seviyesini düşürür ve ekonomide talep daralması yaratır. Bu, krizin reel ekonomiye yansımalarıdır ve bir resesyona katkıda bulunur. IMF çalışmalarına göre, eğer pandemi döneminde şirket iflasları artarak devam etseydi, bu durum Avrupa ekonomisinde milyonlarca ek iş kaybına yol açacak, toparlanmayı yıllarca geciktirecekti [Ebeke vd., 2021]. Bu bulgu, finansal sağlık sorunlarının (likidite/solvency) doğrudan toplumsal refahı etkilediğine işaret eder.

Tüketici Güveni

Finansal krizler, tüketicilerin genel güvenini de sarsar. Bankaların zor durumda olduğu haberleri, mevduat sahiplerini tedirgin edebilir. Eğer mevduat sigortasına güven zayıfsa, insanlar bankalardan para çekmeye yönelebilir (banka panikleri, tüketicilerin finansal sisteme olan güveninin kaybıyla hızlanır). Bu durum Büyük Buhran'da yaşanmış ve halkın tasarrufları buharlaşmıştır. Günümüzde mevduat sigortası mekanizmaları bu riski azaltıyor olsa da geniş çaplı bir finansal kriz tüketicilerin ileriye dönük beklentilerini kötüleştirir. Harcamalarını kısımlarına, tasarrufa yönelmelerine yol açar (Keynesyen deyişle “ihtiyat motivi” güçlenir). Sonuç olarak talep düşer, şirket ciroları daha da daralır, böylece bir negatif döngü oluşabilir.

Krediye Erişim

Bankacılık sektöründeki likidite ve solvency sorunları, tüketicilerin krediye erişimini kısıtlar. Örneğin, bir bankanın sermaye yapısı bozulursa veya likidite sorunu varsa, yeni kredi vermekte isteksiz davranır. Bu durumda bireyler konut kredisi, otomobil kredisi veya tüketici kredisi bulmakta zorlanır. 2008 krizi sonrasında ABD’de kredi musluklarının kısılması, konut piyasasının uzun süre durgun kalmasına yol açmış, bu da milyonlarca insanın konut edinmemesine veya iş kuramamasına neden olmuştur. Yani bankaların finansal sıkıntısı doğrudan doğruya reel sektör yatırımlarını ve tüketici harcamalarını kısıtlar. 2023 yılında, örneğin, bankacılık sektöründe yaşanan bölgesel stresler (ABD’de SVB ve Signature Bank iflasları gibi) sonrası kredi standartlarının sıkılaştığı ve bunun 2023 içinde ekonomik büyümeyi yavaşlatabileceği tartışmaları yapılmıştır (bu, likidite/solvency sorunlarının gecikmeli etkileridir).

Tasarrufların Değerinin Erozyonu

Eğer bir finansal kriz kontrolsüz şekilde derinleşirse, tüketicilerin birikimleri de risk altına girer. Büyük Buhran'da bankaların batmasıyla insanlar doğrudan tasarruflarını kaybettiler. Modern dönemde böyle kayıplar gelişmiş ülkelerde nadir olsa da başka şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin hiperenflasyonist

ortamlarda (ki genelde para birimine güvensizlik bir çeşit likidite krizidir), insanların nakit varlıklarının değeri erir. Veya ülke para birimi sert değer kaybederse, döviz cinsi borcu olan şirketlerin iflaslarıyla birlikte ekonomi genelinde bir çalkantı yaşanır ve bu da halkın fakirleşmesiyle sonuçlanır (1997 Asya Krizi’nde birçok ülke halkı, şirketlerin ve bankaların döviz borcu nedeniyle yaşanan iflaslar sonucu büyük refah kaybına uğramıştır).

Dolaylı Etkiler

Likidite ve solvency konularının tüketicilere etkisi her zaman doğrudan olmaz; bazen dolaylı mekanizmalar işler. Örneğin, kamu maliyesinin bankaları kurtarmak için bozulması (kamu borcunun artması), gelecekte vergilerin artmasına veya kamu harcamalarının kısılmasına yol açabilir. Bu da vatandaşların üzerine vergi yükü olarak dönebilir ya da kamusal hizmetlerin aksaması şeklinde hissedilebilir. 2010’ların başındaki Avrupa borç krizinde, bankaları kurtaran bazı hükümetler sonrasında kemer sıkamak zorunda kaldı ve bu durum halkın refahını olumsuz etkiledi (Yunanistan buna örnek verilebilir).

Finansal Okuryazarlık ve Davranışlar

Son olarak, finansal krizler genelde halkın finansal okuryazarlığını artırır veya en azından davranışlarına etki eder. Örneğin, 1995 ve 2001 krizi geçirmiş bir Türkiye’de, birçok insanın bankalara ve döviz kurlarına bakışı temkinli hale gelmiştir. Benzer şekilde, 2008 krizinden sonra ABD’de hane halkları daha az borçlanmaya ve tasarruf oranlarını bir süreliğine artırmaya yönelmiştir. Bu davranış değişiklikleri, ekonomide tüketim ve tasarruf dinamiklerini etkiler. Bazen aşırı tasarruf eğilimi toparlanmayı yavaşlatır (paradoks of thrift denilen olgu).

Bu başlık altında özetlemek gerekirse, likidite ve borç ödeme gücü sorunlarının şirket özelinden çıkıp geniş toplum kesimlerine dokunan sonuçları vardır. İflaslar ve finansal darboğazlar sadece şirket sahiplerinin değil, çalışanların, müşterilerin ve genel ekonominin problemidir. Bu nedenle hükümetler, büyük kriz zamanlarında geniş kitleleri korumak adına müdahale etmeyi seçerler – aksi halde kitlesel işsizlik, gelir kayıpları ve uzun süreli ekonomik durgunluk gibi bedeller söz konusu olabilir [Ebeke vd., 2021].

SONUÇ VE ÖNERİLER

Likidite ve borç ödeme gücü kavramları, finans dünyasının iki temel yapı taşı olarak gerek işletme düzeyinde gerekse makroekonomik düzeyde istikrarın sağlanmasında kritik role sahiptir. Bu çalışmada, likiditenin kısa vadeli ödeme gücünü, borç ödeme gücünün ise uzun vadeli finansal sağlamlığı temsil ettiği; her iki kavramın ölçüm araçları, avantaj ve dezavantajları ile aralarındaki farkların belirgin hatlarla ayrıldığı ortaya konulmuştur. Ayrıca tarihsel kriz örnekleri ışığında, likidite ve solvency sorunlarının krizlerin oluşumu ve seyri üzerindeki etkileri incelenmiş; son olarak bu sorunların şirketler, yatırımcılar, hükümetler ve tüketiciler üzerindeki sonuçları değerlendirilmiştir.

İncelenen literatür ve örnekler göstermektedir ki, likidite ve borç ödeme gücü birbirini dışlamayan, aksine çoğu zaman birbirini tamamlayan kavramlardır. Bir işletmenin finansal sağlığı, ancak hem likidite oranlarının tatmin edici düzeyde olması hem de borç/özkaynak dengesinin makul seviyede olmasıyla mümkün olabilir. Tek taraflı bir odaklanma – sadece nakit biriktirmek ya da sadece borcu azaltmaya çalışmak – uzun vadede optimal sonuç vermeyebilir. Kriz literatürü de bize şunu öğretmektedir: 2008 gibi finansal krizlerde, sorunun likidite mi solvency mi olduğunun hızlı ve doğru teşhisi, krize verilecek yanıtın etkinliği açısından hayati önemdedir [Litan, 2011]. Yanlış teşhis, ya gereksiz yere kamu kaynaklarının kullanılmasıyla ya da müdahalede gecikmeyle sonuçlanabilir.

Örneğin, 2008’de ilk başta likidite enjeksiyonları yapılsa da Lehman’ın batışı gösterdi ki temel sorunlardan biri sermaye yetersizliği idi; bunun üzerine TARP ile bankalara sermaye enjekte edildi. Benzer şekilde, COVID-19’da hükümetler işletmelere kredi (likidite) desteği verdiler ancak krizin uzama ihtimaline karşı bazı sektörlere hibeler ve sermaye destekleri de sağladılar – bu, likidite sorununun solvency’e dönüşmesini proaktif olarak engelleme çabasıydı. Dolayısıyla, gelecekteki krizler için de bu çifte perspektif (likidite ve sermaye) akılda tutulmalıdır.

Akademik araştırmalar ayrıca finansal kurumlar için hem likidite hem de sermaye tamponlarının kritik olduğunu ortaya koymuştur. Jordà ve arkadaşlarının (2017) tarihi analizinde, sadece sermaye oranlarına odaklanmanın krizleri önlemede yeterli olmayabileceği, likidite göstergelerinin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmıştı [Jordà, vd.2017]. Bu bağlamda, modern bankacılık düzenlemeleri doğru yönde adımlar atmıştır, ancak gölge bankacılık (shadow banking) sistemi gibi düzenleme dışı alanlarda likidite riskleri birikmeye devam edebilir. Akademik olarak, ileride bu alanlarda daha fazla çalışma gereklidir.

Hem işletmeler hem de politika yapıcılar için bu çalışmadan çıkarılabilecek bazı öneriler şu şekilde özetlenebilir:

İşletmeler, finansal planlamalarında likidite yönetimi ile sermaye yapısı yönetimini birlikte ele almalıdır. Bu, pratikte, belirli bir oranda hazır nakit veya kredi imkânı bulundurmak (likidite tamponu) ve aynı zamanda sağlıklı bir borç/özkaynak oranı hedeflemek demektir. Önerilen, şirketlerin stres testleri yaparak “en kötü senaryoda” nakit durumlarını ve özkaynak seviyelerini analiz etmeleridir. Örneğin, satışlar %30 düşerse 6 ay boyunca maaşlar ödenebilir mi? veya faizler %x artarsa borç çevirme durumu ne olur? gibi soruların cevabı önceden düşünülmeli. Buna uygun olarak acil durum planları geliştirilmelidir. Ayrıca, aşırı riskli finansal politikalarından kaçınılması (kısa vadeli kaynakla uzun vadeli yatırım finansmanı, döviz geliri olmadan dövizle aşırı borçlanma gibi) likidite ve solvency risklerini azaltacaktır.

Şirketler, yatırımcılarına karşı şeffaf olmalı ve likidite ile kaldıraç durumlarını net bir şekilde açıklamalıdır. İyi iletişim, gereksiz panikleri önleyebilir. Örneğin bir şirket geçici bir likidite sıkışıklığı yaşıyorsa, piyasalara bunun nedenlerini ve nasıl yönetileceğini anlatmalıdır ki yatırımcılar bunu bir iflas sinyali olarak yanlış yorumlamasın.

Hükümetler ve merkez bankaları, ekonomik döngü iyi giderken dahi ihtiyatlı politikalar uygulamalıdır. Bu, bankalara ve şirketlere yönelik makro ihtiyati tedbirlerin zamanında devreye sokulması anlamına gelir. Örneğin, kredi patlamalarının yaşandığı dönemlerde karşılık oranlarını artırmak, sektörel kredi sınırlamaları getirmek; ya da şirket borçluluğu çok artıyorsa vergisel teşviklerle özkaynak finansmanını özendirmek gibi. Ayrıca, kriz zamanları dışında mevzuat altyapısını güçlü tutmak, gerekirse iflas mevzuatında düzeltmeler yapmak da önemlidir. Erken uyarı sistemleri kurulmalı; düzenleyici kurumlar finansal kurumların likidite ve solvency metriklerini yakından izlemelidir.

Özellikle finansal krizler sınır tanımadığından, ülkelerarası iş birliği kritik olabilir. 2008 ve 2020’de merkez bankaları arasındaki swap hatları gibi uygulamalar, küresel likidite sorunlarının çözümünde etkili oldu. Benzer şekilde, uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası) zor durumda kalan ülkelere likidite desteği ve danışmanlık sağlayabilir. Bu tür iş birliklerinin mekanizmaları önceden hazırlanmalı, böylece kriz anında vakit kaybedilmemelidir.

Finansal okuryazarlığın artırılması, bireylerin de kendi likidite ve borçluluklarını iyi yönetmeleri açısından önemlidir. Hane halklarının da benzer prensipleri vardır: Aşırı borçlu bir hane (düşük solvency) veya hiç tasarrufu olmayan bir hane (düşük likidite) şoklara karşı savunmasızdır. Bu nedenle,

bireylerin de gelirlerine oranla makul borç seviyeleri tutmaları ve acil durum fonları biriktirmeleri teşvik edilmelidir. Bu, ekonomik krizlerin toplumsal etkilerini de azaltacaktır.

Sonuç itibarıyla, likidite ve borç ödeme gücü arasındaki farkları anlamak, finansal sağlamlık inşa etmenin temel adımlarındandır. Her iki kavram da kendi başına önemli olup bir arada ele alınmalıdır. Kriz dönemleri, bu kavramların önemini acı bir şekilde hatırlatır ancak asıl yapılması gereken, kriz öncesinde gerekli önlemleri alarak işletmeleri ve ekonomileri dayanıklı hale getirmektir. Bu çalışmada sunulan analiz ve örnekler, gelecekte karşılaşılabilecek finansal zorluklara hazırlanmak için değerli dersler içermektedir. Hem akademik araştırmalarda hem de politika uygulamalarında likidite ve solvency konularının birlikte değerlendirilmesi, finansal istikrarın sağlanması açısından en iyi yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Allen, F., & Carletti, E.** (2008). The Role of Liquidity in Financial Crises. Federal Reserve Bank of Kansas City's 2008 Jackson Hole Symposium
- Analyst Prep. (2023, April 1). Solvency, liquidity and other regulation after the global financial crisis. <https://analystprep.com/study-notes/frm/solvency-liquidity-and-other-regulation-after-the-global-financial-crisis/>
- Banerjee, R., Noss, J., & Vidal Pastor, J. M. (2021). Liquidity to Solvency: Transition Cancelled or Postponed?. BIS Bulletin No. 40, Bank for International Settlements.
- Bernanke, B. S. (1983). Nonmonetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression. *The American Economic Review*, 73(3), 257-276.
- Better Boards. (2023, October 10). Illiquidity vs insolvency. <https://betterboards.net/non-profit-fact-sheets/illiquidity-insolvency/>
- Bloomenthal, A. (2024, July 26). Financial ratio analysis: Definition, types, examples, and how to use. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/r/ratioanalysis.asp>
- Brunnermeier, M. K. (2009). Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007-2008. *Journal of Economic Perspectives*, 23(1), 77-100.
- Calomiris, C. W., Jaremski, M. S., & Wheelock, D. C. (2019). Interbank connections, contagion and bank distress in the Great Depression (Working Paper No. 25897). <https://doi.org/10.3386/w25897>
- Chang, L., Gan, X., & Mohsin, M. (2022). Studying corporate liquidity and regulatory responses for economic recovery in COVID-19 crises. *Economic Analysis and Policy*, 76, 211-225. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.07.004>
- Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401-419.
- Duignan, B. (2019). Financial crisis of 2007–08. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/money/financial-crisis-of-2007-2008>
- Ebeke, C. H., Jovanovic, N., Valderrama, L., & Zhou, J. (2021, March 2). Corporate liquidity and solvency in Europe during COVID-19: The role of policies (Working Paper No. 2021/056). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781513570914.001>
- ECB (2020). Financial Stability Review. European Central Bank, May 2020.
- Elmerraji, J. (2022, June 4). Guide to financial ratios. Investopedia. <https://www.investopedia.com/articles/stocks/06/ratios.asp>

- Federal Deposit Insurance Corporation. (2024, April). Liquidity and funds management (Section 6.1). RMS Manual of Examination Policies. <https://www.fdic.gov/resources/supervision-and-examinations/examination-policies-manual/section6-1.pdf>
- Fraser, L. M., & Ormiston, A. (2016). Understanding financial statements (11th ed.). Pearson.
- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). A Monetary History of the United States, 1867-1960. Princeton University Press for the National Bureau of Economic Research.
- Gitman, L. J., & Zutter, C. J. (2015). Principles of Managerial Finance (14th Edition). Pearson
- Hayes, A. (2024, June 13). Understanding liquidity ratios: Types and their importance. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/l/liquidityratios.asp>
- IMF (2020). Global Financial Stability Report: Markets in the Time of COVID-19. International Monetary Fund, April 2020.
- Investopedia Team. (2023, August 1). How the 2008 financial crisis affected the banking sector. Investopedia. <https://www.investopedia.com/ask/answers/033015/how-did-financial-crisis-affect-banking-sector.asp>
- Ip, G. (2020, April 30). Is this a liquidity crisis or a solvency crisis? It matters to Fed. The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/is-this-a-liquidity-crisis-or-a-solvency-crisis-it-matters-to-fed-11588239001>
- Ivashina, V., & Scharfstein, D. (2010). Bank Lending During the Financial Crisis of 2008. Journal of Financial Economics, 97(3), 319-338.
- Jordà, Ò., Richter, B., Schularick, M., & Taylor, A. M. (2017). Bank capital redux: Solvency, liquidity, and crisis (Working Paper No. 23287). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w23287/revisions/w23287.rev0.pdf
- Kablan, A. (2022). Covid 19 pandemisinin konkordato başvuruları üzerine etkisi ve konkordato sürecinde değersiz ve şüpheli alacak uygulamaları. In M. Baş (Ed.), Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XVII (pp. 81-96). Eğitim Yayınevi.
- Litan, R. (2011). World in crisis: Insights from six shadow financial regulatory committees from around the world. FIC Press, Wharton Financial Institutions Center.

- Maglanoc, L. (2015, March 19). BIS on why liquidity regulations and lender of last resort are needed [Credit research regulatory & accounting briefing]. https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/credit_docs_2015_146775.ashx?EXT=pdf&KEY=n03ZZLYZf5l73IxHdbTjmhAasceNrO5l4lYmGIoS_oS=
- McGee, S. (2021, May 13). How bank failures contributed to the Great Depression. History. <https://www.history.com/news/bank-failures-great-depression-1929-crash>
- Morris, S., & Shin, H. S. (2016). Illiquidity component of credit risk [Working paper]. Princeton University; Bank for International Settlements. <https://aysps.gsu.edu/files/2016/09/Illiquidity-Component-Mar-16-sm.pdf>
- Newsletter Station. (2025, February 5). Advantages and disadvantages of liquidity. <https://www.newsletterstation.com/blogs/120847.php>
- OECD (2020). Supporting businesses in financial distress to avoid insolvency during the COVID-19 crisis. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/b4154a8b-en>
- Pacifici, S. I. (2015, March 9). BIS – Why do we need both liquidity regulations and a lender of last resort? beSpacific. <https://www.bespacific.com/bis-need-liquidity-regulations-lender-last-resort/>
- Pesme, J. (2022, January 19). Stimulus prevented a global flood of post-COVID insolvencies; bankruptcy reforms remain urgent. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/psd/stimulus-prevented-global-flood-post-covid-insolvencies-bankruptcy-reforms-remain-urgent>
- Prasetyo, I., & Prawidya, A. R. (2024). Profitability, solvency, and liquidity: A comparison between multinational and domestic companies in the industrial sector, IDX. Journal of Advances in Accounting, Economics, and Management, 2(2), 1-15. <https://doi.org/10.47134/aaem.v2i2.495>
- Prep Nuggets. (2020). Activity, liquidity and solvency ratios: Understanding activity, liquidity, and solvency ratios | CFA Level I FSA. <https://prepnuggets.com/cfa-level-1-study-notes/financial-statement-analysis-fsa-study-notes/financial-analysis-techniques/activity-liquidity-and-solvency-ratios/>
- Vareto. (2022). Understand the importance of solvency ratios. <https://www.vareto.com/post/understand-the-importance-of-solvency-ratios>
- Ward, L. (2024, July 26). Insolvency vs illiquidity: The similarities and differences. SoFi. <https://www.sofi.com/learn/content/insolvency-vs-illiquidity/>

Personel Güçlendirme Üzerine Yazın Taraması*

Yılmaz Rüzgar¹ & Sebahattin Yıldız²

* Bu çalışma Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisan Programında, Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ danışmanlığında Yılmaz RÜZGAR tarafından tamamlanan “Personel Güçlendirme” başlıklı proje çalışmasından türetilmiştir.

¹ Başmühendis, Karayolları 18. Bölge Müdürlüğü, Kars. 0009-0008-3011-2181.

² Sebahattin YILDIZ, Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, İİBF, 0000-0001-7625-5358.

GİRİŞ

Günümüz işletmelerinde teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisi ile üretim süreçlerinde farklılaşmanın yanı sıra bir dönüşüm ve değişim yaşanmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği bu gelişmeler ile birlikte işletmeler, hem ulusal hem de uluslararası ortamda yoğun bir rekabet içerisine girmişlerdir. Tüm bu gelişmeler ışığında işletmelerde yönetim açısında da bazı değişikliklerin gözlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Akçakaya, 2010; Doğan ve Demiral, 2007; Gürbüz vd., 2013; Yüksel ve Erkutlu, 2003).

Müşterilerin hızlı ve sürekli değişen beklentileri nedeni ile işletmeler ucuz, kaliteli, müşteri standartlarına uygun ürün üretmek ve hizmet sunmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca artan değişim hızı ve küresel boyutlara taşınan rekabet etkisi ile beraber örgütlerde merkezci karar almanın etkisini kaybetmeye başlamış, sorunlara çözüm üretmek için inisiyatif kullanan, alınan kararlara katılan, kendi kendine karar alabilen ve aldığı bu kararların sonuçların sorumluluğunu taşıyabilecek potansiyele sahip işgörenlere olan ihtiyacı artırmaktadır. Tüm bu değişim, gelişim, yönetim anlayışı ve koşulsuz müşteri memnuniyeti sağlamaya çalışma; işletmelerin insan kaynaklarına verdiği önemi arttırmıştır (Çalışkan, 2013; Çavuş, 2008; Demirbilek ve Türkan, 2008; Gürbüz vd., 2013).

Bu küresel gelişim ve değişim nedeni ile ortaya çıkan yönetim anlayışlarından birisi de Personel Güçlendirmedir (Empowerment). Örgütler, iş görenleri güçlü kılmanın yollarını aramakta; bu sayede onların örgüt içi girişimcilik ve yaratıcılığından yararlanmaya çalışmaktadırlar. Personel güçlendirme ile çalışanların organizasyonda daha etkin bir rol oynamalarını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu yönetim yaklaşımı ile personellere yetki, sorumluluk ve özgüven kazandırılması hedeflenmektedir. Çalışanların kendilerini işletmeleriyle özdeşleştirme ve bağlılık oranlarında ne kadar artış gerçekleşirse, işletmelerinin performansında da aynı oranda artış meydana gelmektedir. Personel güçlendirme, işletmelerde bulunan üst yönetimin, astlarına yetki, güç, sorumluluk vererek işin sahibi haline gelmelerini, bir işi yapabilme cesareti kazanmalarını ve kendilerini sürekli geliştirmelerini sağlayan, özgüvenlerini artıran kapsamlı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gürbüz vd., 2013).

Bu çalışmada personel güçlendirme ile alakalı yazın taraması yapılarak personel güçlendirme üzerine yapılan 25 çalışma yazar, yıl, amaç, yöntem ve sonuç bağlamında incelenecektir. Ayrıca personel güçlendirme kavramından, öneminden ve tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. Sonrasın da personel güçlendirmenin çeşitleri, benzer kavramlar ile ilişkilerine ve personel güçlendirme yaklaşımlarına değinilecektir. Personel güçlendirmede yer alan

aktörler ve güçlendirme unsurlarından bahsettikten sonra neden personel güçlendirme yapmalıyız, hangi süreçleri takip etmeliyiz konuları üzerinde durulacaktır. Son olarak personel güçlendirmenin çalışan ve örgüte yararları, sakıncaları ve personel güçlendirme için karşılaşılan engeller ve eleştirilere dair bilgi verilecektir.

1. PERSONEL GÜÇLENDİRME KAVRAMI

Personel güçlendirme, yönetim biliminde çalışanların yetki, sorumluluk ve motivasyonlarının artırılması yoluyla iş süreçlerine daha etkin katılımını sağlamayı amaçlayan bir kavramdır. Bu kavram, yönetime katılma, yetki devri ve motivasyon gibi diğer yönetim yaklaşımlarından daha geniş bir anlam taşımaktadır. Güçlendirme, çalışanların işlerini sahiplenmesini, uzmanlıklarına dayanarak karar almalarını ve örgüt amaçları doğrultusunda etkili olmalarını sağlamayı hedefler (Karakaş, 2014; Murat, 2001). Yazında güçlendirme kavramı, katılım, yetki devri ve motivasyon kavramlarıyla yakından ilişkili olarak ele alınmaktadır. Katılım, çalışanların karar alma süreçlerine dahil olmalarını ifade ederken, güçlendirme bu katılımın daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlar. Yetki devri ise, yöneticinin yetkisini astlarına geçici olarak devretmesidir; ancak güçlendirme, yetkinin doğrudan işi yapan çalışan tarafından kullanılması anlayışına dayanır (Çuhadar, 2005; Murat, 2001).

Personel güçlendirmeye ilişkin yazında yer alan farklı tanımlarda yer alan ortak unsurlar şunlardır;

- Hiyerarşide gücü elinde bulunduran kişilerin bu gücü örgütte bulunan en alt kademeyeyle paylaşmaları,
- Alt basamaklardaki iş görenlerin yetki ve sorumluluklarının artırılması,
- Alt basamaktaki iş görenlerin problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi,
- Alt basamaktaki iş görenlere kendi geleceklerinin kararını verme sorumluluğunu üstlenmeleri konusunda destek olunması,
- En önemli kaynak olan “insan kaynağının” potansiyellerini kullanmalarına yardımcı olunması,
- Personel güçlendirmenin olumlu etkilerinin iş görenlerin bütün hayatlarına yaimalarının sağlanmasıdır (Murat, 2001).

Bowen ve Lawyer (1992) yapmış oldukları çalışma ile Personel güçlendirmeyi yönetimin örgütü oluşturan dört faktörün çalışanlar ile paylaşılması olarak incelemişlerdir. Bu dört faktör:

- Örgüt ve örgütün performansı ile ilgili bilgiler,
- Örgütte yer alan ödül sistemi,
- Çalışanların örgütün performansını anlamaları ve buna nasıl katkı yapılabileceği ile ilgili bilgi,
- Çalışanların karar verme gücü (Aktaran: Yıldırım, 2018)

Personel güçlendirme, bireysel ve örgütsel olmak üzere iki temel boyut taşır. Bireysel boyutta, çalışanların kendi yeteneklerine güven duyduğu ve sorumluluk üstlendiği bir yapı vurgulanırken; örgütsel boyutta, karar alma yetkisinin daha alt kademelere devredilmesi ve bürokratik engellerin azaltılması amaçlanır. Bu süreç, çalışanların uzmanlıklarını kullanarak iş süreçlerini daha verimli yönetmelerine olanak tanır (Akçakaya, 2010; Çalışkan, 2013; Mujka 2011).

Güçlendirme, hem bireysel hem de örgütsel açıdan önemli faydalar sağlamaktadır. Bireyler açısından, öz-yeterlilik duygusunu güçlendirerek iş tatmini ve motivasyonunu artırır. Örgütsel düzeyde ise, çalışanların inisiyatif kullanarak karar almalarını teşvik eder ve böylece işletmelerin esnekliğini artırır. Bu süreç, aynı zamanda örgütlerin rekabet gücünü geliştirmek için kritik bir araçtır (Çalışkan, 2013; Doğan ve Demiral, 2007).

Personel güçlendirme, postmodern yönetim anlayışının bir parçası olarak hem çalışanların yetkinliklerini artırmayı hem de örgütsel etkinliği geliştirmeyi hedefler. Çalışanların işlerine daha fazla sahip çıkmalarını sağlayarak, örgüt içinde sinerji yaratır ve uzun vadede hem birey hem de organizasyon için kazançlı bir yönetim modeli sunar (Akçakaya, 2010, Çuhadar, 2005).

Personel güçlendirme ile ilgili yukarıda verilen kavramlara ilave olarak personel güçlendirmenin özellikleri ile personel güçlendirmenin ne olduğu veya olmadığı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Personel Güçlendirmenin Özellikleri

PERSONEL GÜÇLENDİRME	
Nedir?	Ne Değildir?
Anlaşılabılır bir vizyon, davranışlara yönelik rehberlik ve açıkça belirtilmiş sınırlar.	Herkesin özgürce hareket edebileceği, istediğini yapabileceği ve kendi sınırlarını kendisinin çizebileceği bir ortam.
Bütün karar ve davranışlara ekip üyelerinin tümünün yüksek derecede katılımı ve desteğinin alınmasıyla yaratılan uzlaşma.	Her karar ve davranış için kişilerin oy verdiği demokratik bir işleyiş.
Performans ve sonuçlara önem verilen bir ortam.	Sonuçların önemsenmediği, ekibin iyiliği için performans sorunlarının arka plana atıldığı bir ortam.
İşi daha etkili bir biçimde yapabilmek için gerekli eğitim, para, zaman konusunda belirginlik. Ekip olarak hareket etmek, yaratıcı olmak, sorunları çözmek.	Gerekli araç, yönlendirme ve rehberlik olmadan işlerin yapılması için ekibin serbest bırakılması.
Ekibin başarısı için, bütün ekip üyelerinin kararlara katılımı, sonuçlar ne olursa olsun kendisinin ve ekibin davranışlarını sahiplenme.	İşler yolunda gitmediğinde suçlama ya da savunmaya geçme, özür dileme; sorumluluk almadan, karar verme ve harekete geçebilme özgürlüğüne sahip olma beklentisi.

Kaynak: Şenel, (2006:5)

2. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Personel güçlendirme, yönetim bilimlerinde çalışanların yetki ve sorumluluklarının artırılmasına dayanan önemli bir kavramdır. Tarihsel olarak, bu anlayışın temelleri Sanayi Devrimi öncesindeki zanaatkarların üretim süreçlerindeki bağımsızlığına kadar uzanmaktadır (Murat, 2001). Ancak modern anlamıyla personel güçlendirme, 20. yüzyılın ortalarından itibaren belirginleşmiştir. Özellikle Elton Mayo ve arkadaşlarının öncülüğünü yaptığı İnsan İlişkileri Okulu, çalışanların motivasyonu ve yönetime katılımının iş verimliliğini artıracığı görüşünü ortaya koyarak bu süreci başlatmıştır (Demirbilek ve Türkan, 2008; Gürbüz vd., 2013; Gürcü, 2014).

1950'lerden itibaren insan odaklı yönetim yaklaşımları önem kazanmış, çalışanların yönetime katılımını teşvik eden ve onların potansiyelini geliştiren programlar uygulanmaya başlamıştır. McGregor'un Y Teorisi, çalışanların danışmacı bir yönetim tarzıyla motive edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu anlayış, güçlendirme kavramının temel taşlarından biri olmuştur (Çelebi, 2009; Gürcü, 2014). 1960'larda ortaya çıkan Katılımcı Yönetim ve Z Tipi Yönetim teorileri, çalışanların karar alma süreçlerine daha fazla dahil edilmesi ve uzun vadeli güvene dayalı ilişkilerin kurulması gerektiğini vurgulamıştır (Çelebi, 2009; Gürcü, 2014).

1970'lerde endüstriyel demokrasi hareketi ile çalışanların yönetime katılım hakları daha fazla gündeme gelmiş ve Batı Avrupa ülkelerinde bu anlayışı destekleyen yasal düzenlemeler yapılmıştır (Çelebi, 2009; Murat, 2001). 1980'ler ve sonrasında ise, Toplam Kalite Yönetimi (TKY), yalın üretim ve esnek uzmanlaşma gibi modern yönetim yaklaşımlarıyla personel güçlendirme daha da kurumsallaşmıştır. Çalışanlara karar verme yetkisi verilmesi, kalite çemberleri, kâr paylaşımı ve takım çalışması gibi uygulamalar bu dönemde popüler hale gelmiştir (Gürbüz vd., 2013; Gürcü, 2014; Murat, 2001; Ulufer Kansoy, 2021).

Personel güçlendirme kavramı ile ilgili yaptıkları çalışmada Conger ve Kanungo (1988), güçlendirmeyi çalışanların motivasyon süreçlerini geliştiren bir kavram olarak tanımlarken, Thomas ve Velthouse bu anlayışı motivasyon sağlayan parametreler üzerinden detaylandırmıştır (Aktaran: Çelebi, 2009; Ulufer Kansoy, 2021).

Günümüzde ise personel güçlendirme, yoğun rekabet ortamında, hızlı ve esnek kararlar alabilen, sorumluluklarını taşıyabilen çalışanlar yaratmayı amaçlayan bir yönetim anlayışı olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç, merkeziyetçilikten uzaklaşarak bireylerin yetkilerinin artırılması ve bilgiye

dayalı örgüt yapılarının oluşturulmasıyla sürdürülmektedir (Ulufer Kansoy, 2021).

Bu tarihsel perspektif, personel güçlendirmenin, çalışanların motivasyonu, iş tatmini ve işletme verimliliği üzerindeki etkilerini ortaya koymakta, modern yönetim anlayışlarında neden bu kadar önemli bir yer tuttuğunu açıklamaktadır.

Personel Güçlendirmenin tarihsel gelişimi ve bu gelişim süreci esnasında yaşanan önemli gelişmelerin gözlemlendiği dönemler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Personel Güçlendirmenin Tarihsel Gelişimi.

1930’lu Yıllar	İnsan İlişkileri Yaklaşımı (Elton Mayo)	İşgörenin motive olabilmesi ve işini iyi yapabilmesi için “yakın nezaret”e gerek olmadığı anlayışının ortaya çıkması.
1960’lı Yıllar	İş Zenginleştirme	Belirli düzeyde kontrol ve performans geri beslemesi ile çalışanlara “anamlı” işler sunma. İşin anlamlı hale getirilmesi.
1970’li Yıllar	Endüstriyel Demokrasi	İşçilerin katılım haklarını temel alan bir yaklaşım ve müşterek anlaşma.
1980’li Yıllar	Çalışanların Katılımı	Bu evrede yeni bir katılım biçimi olarak, müşterek anlaşmadan çok işgörenlerin katılım biçimleri üzerinde durulur. (Kalite Kontrol Çemberleri, kar paylaşımı gibi.)
1980’lerin Sonu	Güçlendirme	Çağdaş Anlamda Güçlendirme

Kaynak: Çelebi (2009:5) ve Gürcü (2014:6)

Türkiye’de personel güçlendirme, otoriter ve hiyerarşik yapıdan katılımcı ve çalışan odaklı bir anlayışa doğru evrilmiştir. Günümüzde güçlendirme, hem çalışan motivasyonu hem de işletme performansı için vazgeçilmez bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

3. PERSONEL GÜÇLENDİRME KAVRAMININ BENZER KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Personel güçlendirme, günümüz yönetim yaklaşımlarında, bireysel ve örgütsel performansı artırmayı hedefleyen önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, çalışanların yetkinliklerini artırarak, iş süreçlerine katılımlarını teşvik eden ve onları karar alma mekanizmalarının ayrılmaz bir parçası haline getiren bir anlayışı ifade eder. Yetki devri, motivasyon, katılım ve iş zenginleştirme gibi kavramlarla sıkça ilişkilendirilse de, güçlendirme bu kavramlardan daha geniş ve derin bir kapsam taşır. Aşağıda, güçlendirme ile bu kavramlar arasındaki ilişkiler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.1. Yetki Devri ve Personel Güçlendirme

Yetki devri, bir yöneticinin belirli bir hakkını, daha iyi sonuçlar elde etme beklentisiyle veya gerekli gördüğü için astlarına geçici olarak devretmesidir. Yetki devri, yöneticinin hâlâ işin nihai sonucundan sorumlu olduğu bir süreçtir ve bu bağlamda sınırlandırılmış bir uygulamadır. Güçlendirme ise, yetki devrinden daha geniş bir anlam ifade eder. Güçlendirme, işi fiilen yapan çalışanın uzmanlık bilgisini, fırsatları değerlendirme becerisini ve gerekli kararları alma kapasitesini geliştirmeyi hedefler. Bu, çalışanın işi sahiplenmesini ve kendi iş süreçlerini yönetebilmesini sağlar (Karakaş, 2014; Yıldız ve Kaya, 2017).

Güçlendirme, çalışanın işi yaparken kendi bilgi ve becerilerine dayanarak kararlar almasını ve bu süreçte bağımsız hareket etmesini teşvik eder. Yetki devrinde liderin sürekli kontrolü söz konusuysa, güçlendirmede kontrol tamamen çalışanlara geçer. Bu durum, çalışanın sadece bir uygulayıcı değil, aynı zamanda bir karar verici olarak görülmesini sağlar. Ayrıca, güçlendirme, çalışanların örgüt içinde kendilerini geliştirmelerine olanak tanır ve bu sayede daha geniş bir sorumluluk alanı sunar (Akçakaya, 2010; Çelebi, 2019).

Yetki devrinde çalışanlar belirli sınırlar içinde hareket ederken, güçlendirmede çalışanların özgürce karar alabilmesi, bu kararları uygulayabilmesi ve sonuçlarından sorumlu olması temel bir ilkedir. Bu yönüyle güçlendirme, sadece yöneticinin bir hakkını devretmesinden ziyade, çalışanın yeteneklerini geliştirmesine ve iş süreçlerine daha derin bir şekilde entegre olmasına imkân tanır (Akçakaya, 2010; Yıldız ve Kaya, 2017).

3.2. Motivasyon ve Personel Güçlendirme

Motivasyon, çalışanların belirli hedeflere ulaşmaları için gerekli şart ve ortamların yaratılmasını ifade eder. Geleneksel olarak, motivasyon, ödüller, terfiler, maddi kazançlar gibi özendirici araçlarla sağlanır ve çalışanların performansını artırmayı hedefler. Güçlendirme ise, motivasyonu destekleyen ancak onun ötesine geçen bir yaklaşımdır. Motivasyon daha çok “Çalışanlara ne verilmelidir ki daha iyi çalışsınlar?” sorusuna yanıt ararken, güçlendirme “Çalışanlar nasıl işlerini sahiplenir ve kendi kararlarını alabilir?” sorusuna odaklanır (Akçakaya, 2010; Çelebi, 2019).

Güçlendirme, çalışanların yalnızca dışsal ödüllerle değil, aynı zamanda içsel bir tatmin duygusuyla iş süreçlerine bağlanmasını hedefler. Güçlendirilmiş bir çalışan, işiyle ilgili tüm kararları alabilir, iş süreçlerini yönetebilir ve örgüt içinde kendini geliştirme fırsatı bulur. Bu, motivasyonun temel hedeflerinden biri olan performans artışını desteklerken, aynı zamanda çalışanın işine olan bağlılığını ve memnuniyetini de artırır (Akçakaya, 2010; Karakaş, 2014).

Motivasyon, çalışanların örgüt yararına davranışlarını artırmayı hedeflerken, güçlendirme bu davranışların temelinde yatan yetkinlikleri ve bağımsız karar alma kapasitesini geliştirmeyi amaçlar. Bu nedenle güçlendirme, daha kalıcı ve sürdürülebilir bir gelişim sağlar (Çelebi, 2019; Yıldız ve Kaya, 2017).

3.3. Yönetime Katılma (Katılım) ve Personel Güçlendirme

Katılım, çalışanların örgüt içindeki karar alma süreçlerine dahil edilmesini ifade eder. Katılım, çalışanların problemlerin çözümünde, karar alma süreçlerinde aktif bir rol oynamasını ve böylece örgütsel hedeflerle bireysel hedeflerin uyumunu sağlar. Ancak, katılım genellikle belirli sınırlarla sınırlıdır ve çalışanların etkisi, yöneticinin belirlediği çerçeveye sınırlı kalabilir (Karakaş, 2014; Yıldız ve Kaya, 2017).

Güçlendirme, katılımdan daha kapsamlı bir yaklaşımdır. Güçlendirilmiş bir çalışan, bir yöneticinin onayına ihtiyaç duymadan karar alabilir ve uygulayabilir. Bu, çalışanın yalnızca bir karar sürecine katılımcı olarak değil, sürecin aktif bir sahibi olarak hareket etmesini sağlar. Güçlendirme, çalışanların özgüvenini artırır, işlerine karşı daha olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlar ve verimliliği artırır (Akçakaya, 2010; Çelebi, 2019).

Katılım, genellikle çalışanların örgüt içinde belirli karar süreçlerine dahil edilmesini ifade ederken, güçlendirme, çalışanların tüm süreçlere sürekli olarak entegre edilmesini ve karar alma mekanizmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmesini sağlar (Akçakaya, 2010; Karakaş, 2014).

3.4.İş Zenginleştirme ve Personel Güçlendirme

İş zenginleştirme, çalışanların yaptıkları iş üzerinde daha fazla karar verme ve kontrol yetkisine sahip olmasını ifade eder. Bu kavram, işin planlanması ve kontrol edilmesi süreçlerini çalışanlara devrederek onların iş tatminini artırmayı amaçlar. İş zenginleştirme, çalışanların daha çeşitli ve anlamlı işler yapmasını sağlamakla sınırlıdır. Güçlendirme ise bu süreçlerin çok ötesine geçerek çalışanın algılarına, inisiyatifine ve iş süreçlerine olan etkisine odaklanır (Çelebi, 2019; Yıldız ve Kaya, 2017).

Güçlendirme, çalışanın yalnızca işini değil, iş süreçlerini de şekillendirmesini sağlar. Güçlendirilmiş bir çalışan, işine daha fazla anlam yükler ve bu anlam doğrultusunda örgüt içinde aktif bir rol oynar. İş zenginleştirme, çalışanlara sınırlı bir karar verme yetkisi verirken, güçlendirme onların iş süreçlerini kendi başlarına yönetebilmesini sağlar. Bu nedenle güçlendirme, iş zenginleştirmeden daha kapsamlı ve etkili bir yaklaşımdır (Akçakaya, 2010; Karakaş, 2014).

Personel güçlendirme, yetki devri, motivasyon, katılım ve iş zenginleştirme gibi kavramlarla ilişkili olmakla birlikte, bu kavramlardan daha kapsamlı ve derin bir perspektif sunar. Güçlendirme, çalışanların işlerini sahiplenmesini, karar alma süreçlerine tam entegrasyonunu ve kendi potansiyellerini ortaya koymasını sağlayarak hem bireysel hem de örgütsel performansı artırır. Bu kapsamda, güçlendirme, post modern yönetim uygulamaları arasında çalışan memnuniyetini ve örgütsel verimliliği artıran etkili bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımla, örgütler sadece çalışanlarının performansını değil, aynı zamanda bağlılıklarını ve işlerine olan tutumlarını da olumlu yönde etkileyebilir (Akçakaya, 2010; Çelebi, 2019; Karakaş, 2014).

4. PERSONEL GÜÇLENDİRME ÇEŞİTLERİ VE YAKLAŞIMLARI

Personel güçlendirme, çalışanların etkinliğini artırmayı ve iş tatmini, bağlılık, verimlilik gibi unsurları iyileştirmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu kapsamda, yapısal ve psikolojik olmak üzere iki temel yaklaşım ele alınmaktadır. Etkili bir güçlendirme süreci için bu iki yaklaşım bir arada uygulanmalıdır (Bolat vd., 2014; Çavuş, 2006; Er ve Altuntaş, 2014; Gürbüz vd., 2013; Yıldız ve Kaya, 2017)

4.1.Yapısal Güçlendirme

Yapısal güçlendirme, çalışanların kendilerini yetkin hissetmelerini sağlayacak şekilde örgütsel koşulların düzenlenmesine dayanır (Er ve Altuntaş, 2014; Yıldız ve Kaya, 2017). Kanter'in "Organizasyonlarda Yapısal Güçlendirme Teorisi"ne göre örgütlerin başarısı için gerekli gücün ve fırsatların tüm çalışanlara sunulması

gerekir. Bu yaklaşımda, yönetimin çalışanlara sağladığı fırsatlar, destek, bilgi ve kaynaklar ile çalışanların biçimsel ve biçimsel olmayan gücölere erişimi kritik öneme sahiptir (Aktaran: Ulufer Kansoy, 2021). Bu unsurlar, çalışanların meslek gelişimi, karar alma süreçlerine katılımı ve örgüt içi ilişkilerdeki etkinliğini artırır. Yapısal güçlendirme, iş tatmini, mesleki bağlılık ve verimliliği olumlu etkiler. Ancak, yönetimin uygulamaları çalışanlar tarafından güçlendirme olarak algılanmadıkça, bu çabalar etkisiz kalır (Ulufer Kansoy, 2021; Yıldız ve Kaya, 2017). Moore, Hopkins ve Hopkins (1998), personel güçlendirmede üç unsurun önemli olduğunu belirtmiş ve bunları Yetki, Kaynaklar ve Bilgi Aktarımı şeklinde sıralamıştır (Aktaran: Bolat vd., 2014).

4.2. Psikolojik Güçlendirme

Psikolojik güçlendirme, çalışanın işine dair algılarından kaynaklanan bir içsel motivasyon sürecidir. Conger ve Kanungo (1988), psikolojik güçlendirmeyi çalışanların öz-yeterlilik duygularını artırmayı amaçlayan bir yöntem olarak tanımlamıştır (Gürbüz vd., 2013). Spreitzer (1995), bu algıyı dört boyutta incelemiştir. Bu dört boyuttan biri eksikse çalışan kendini güçlenmiş hissetmez.

Anlam (Meaning): Yapılan işin çalışanın değerleriyle uyumunu ifade eder. Anlam bulma, motivasyon ve iş tatminini artırır. Çalışan, sosyal sorumluluk projelerinde yer aldığında ve bu projeler değerleriyle uyumlu olduğunda daha fazla tatmin hisseder (Çavuş, 2006; Gürbüz vd., 2013; Yıldız ve Kaya, 2017).

Yeterlilik (Competence): Çalışanın, işin gereklerini yerine getirecek bilgi ve beceriye sahip olduğuna dair inancıdır. Bu, öz-yeterlilik kavramıyla ilişkili olup iş başarısıyla doğrudan bağlantılıdır (Yıldız ve Kaya, 2017).

Özerklik (Self-determination): Çalışanın kendi kararlarını alma ve iş süreçlerini yönetme yeteneğidir. Bu his, motivasyonu ve iş bağlılığını artırır. Aksi durumda, çalışan kendini güçsüz hissedebilir (Çavuş, 2006; Gürbüz vd., 2013).

Etki (Impact): Çalışanın örgütsel kararlar ve süreçler üzerindeki etkisini algılamasıdır. Yönetimin önerilere değer vermesi, bu algıyı artırır (Yıldız ve Kaya, 2017). Bu dört boyuttan biri eksikse çalışan kendini güçlenmiş hissetmez.

Güçlendirme süreçlerinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

- **Yönetim Katılımı ve Desteği:** Üst yönetim, güçlendirme uygulamalarını stratejik bir öncelik haline getirmelidir.
- **Çalışan Algıları:** Güçlendirme uygulamalarının çalışanlar tarafından anlamlı bulunması kritik önem taşır.

- **Süreklilik:** Bu uygulamalar süreklilik göstermeli ve kısa vadeli projeler olarak değerlendirilmemelidir (Yıldız ve Kaya, 2017).

Personel güçlendirme sürekli gelişim gerektiren bir süreçtir ve “güçlendirilmiştir” veya “güçlendirilmemiştir” gibi kesin bir sonuca varılamaz. Personel güçlendirme, bireysel ve örgütsel başarıyı destekleyen bütüncül bir yaklaşımdır. Yapısal ve psikolojik güçlendirme yaklaşımlarının birlikte uygulanması, çalışanların hem dışsal koşullardan hem de içsel motivasyonlardan beslenmesini sağlayarak iş tatmini, bağlılık ve performansı artırabilir (Er ve Altuntaş, 2014; Ulufer Kansoy, 2021; Yıldız ve Kaya, 2017).

5. PERSONEL GÜÇLENDİRMEDEKİ UNSURLAR VE ROL ALAN AKTÖRLER

Personel güçlendirme, çalışanların inisiyatif almasını, sorumluluklarını artırmasını ve kendilerini iş süreçlerinde daha etkin hissetmesini sağlayarak, bireysel ve kurumsal performansı yükseltmeyi amaçlayan bir yönetim stratejisidir. Bu süreç çalışan, yönetici ve örgüt unsurları arasındaki güçlü etkileşime dayanır. Güçlendirme uygulamalarının başarılı olması için bu unsurların her birinin doğru bir şekilde tasarlanması ve işletilmesi gerekmektedir (Çavuş, 2006; Çelebi, 2009; Demirbilek ve Türkan, 2008; Dönmez, 2012; Karaçelebi, 2016; Koçel, 2014; Murat, 2001).

5.1. Çalışan (Personel)

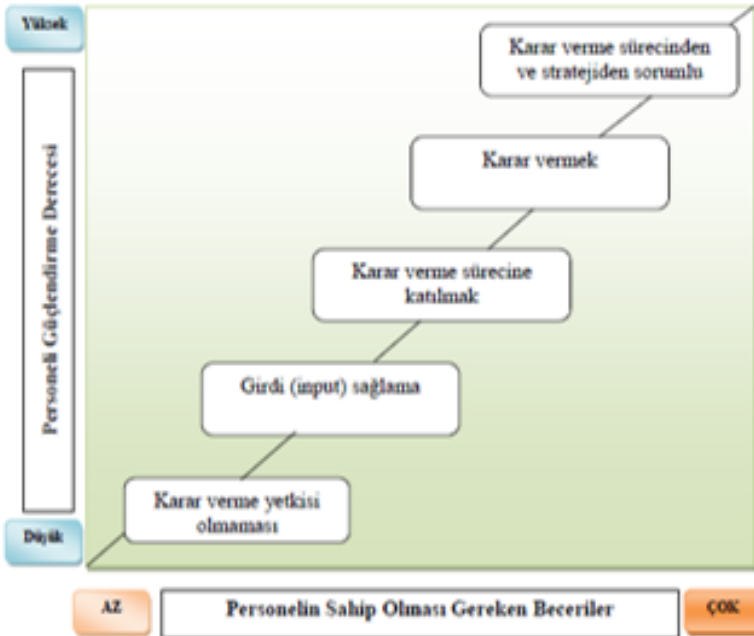
Güçlendirme sürecinde çalışanlar, merkezdedir. Çalışanların süreci benimsemesi, aktif katılım göstermesi ve süreci desteklemesi, güçlendirme stratejilerinin başarılı olmasında kritik bir rol oynar. Çalışanların güçlendirme sürecinde başarılı olabilmeleri için şu özelliklere sahip olmaları gerekmektedir:

- **Özgüven ve Kendine Güven:** Çalışanların, yeteneklerine ve rollerine dair güçlü bir özgüvene sahip olması, karar alma ve sorumluluk süreçlerinde etkin olmalarını sağlar. Güçlendirme, kendine güvenen bireylerin olduğu bir ortamda daha kolay uygulanabilir (Çelebi, 2009; Demirbilek ve Türkan, 2008; Dönmez, 2012; Koçel, 2014)
- **Gelişime ve Değişime Açıklık:** Çalışanların öğrenmeye açık, kendini geliştirme arzusu taşıyan ve değişime uyum sağlayabilen bireyler olması, güçlendirme sürecini olumlu yönde etkiler. Bu özellikler, çalışanların yaratıcı ve yenilikçi olmalarını teşvik eder (Karaçelebi, 2016; Koçel, 2014; Uzun, 2007).

- **İletişim ve İşbirliği:** Etkili bir güçlendirme süreci, çalışanların açık iletişim kurabilme, geri bildirim alabilme ve ekip içinde işbirliği yapabilme becerilerine bağlıdır. Bu beceriler, iş süreçlerinin daha verimli ve etkili bir şekilde ilerlemesini sağlar (Çavuş, 2006; Dönmez, 2012).
- **Katılım ve Sorumluluk Üstlenme:** Çalışanların, örgütsel karar alma süreçlerine katılması ve yetkilerle birlikte sorumluluk alması, güçlendirme sürecini hızlandırır. Bu süreç, çalışanların kendilerini daha değerli hissetmelerine ve örgütle daha güçlü bir bağ kurmalarına yol açar (Demirbilek ve Türkan, 2008; Murat, 2001).

Şekil 1’de personeli güçlendirme dereceleri gösterilmektedir. Personel güçlendirme öncesinde personel; kendisinin karar verme yetkisine sahip olmadığı bir durumda iken, personel güçlendirme ile karar verme ve stratejileri belirleyip sorumlu olması durumuna kadar uzayan bir süreç içerisinde gelişim göstermektedir.

Şekil 1: Personel Güçlendirme Derecelendirmesi.

Kaynak: Çelebi, (2009:56)

5.2. Yönetici

Güçlendirme sürecinde yöneticilerin rolü, yalnızca liderlik etmekle sınırlı değildir. Yöneticiler, çalışanların güçlendirilmesini destekleyen bir kültür oluşturmak ve bu sürecin başarısını garantilemek için bir rehber ve koç gibi hareket etmelidir. Güçlendirme sürecinde etkili bir yöneticide şu özellikler bulunmalıdır:

- **Güven Ortamı Yaratma:** Yöneticiler, çalışanlarla karşılıklı güvene dayalı bir ilişki geliştirmelidir. Güven, güçlendirme sürecinin temel taşıdır. Çalışanların kendilerini güvende hissetmediği bir ortamda güçlendirme çabaları başarısız olabilir (Çavuş, 2006; Çelebi, 2009; Dönmez, 2012; Koçel, 2014).
- **Bilgi Paylaşımı ve Şeffaflık:** Yöneticiler, çalışanlara örgütsel hedefler, süreçler ve performansla ilgili net bilgiler sağlamalıdır. Bilgi paylaşımı, çalışanların iş süreçlerini anlamasını ve sorumluluk almasını kolaylaştırır (Demirbilek ve Türkan, 2008; Uzun, 2007).
- **Rehberlik ve Destek:** Yöneticiler, çalışanların karar alma süreçlerinde desteklenmesi, hataların öğrenme fırsatı olarak değerlendirilmesi ve çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi konusunda aktif rol oynamalıdır. Yöneticiler, kontrol edici bir rol yerine yol gösterici ve koçluk yapıcı bir rol üstlenmelidir (Dönmez, 2012; Murat, 2001).
- **Motivasyon ve Ödüllendirme:** Başarıların ödüllendirilmesi, çalışanların güçlendirme sürecine olan katılımını artırır. Yöneticiler, yalnızca finansal ödüllerle değil, aynı zamanda takdir ve motivasyon konuşmalarıyla çalışanları desteklemelidir (Çelebi, 2009; Uzun, 2007).

5.3. Örgüt

Personel güçlendirme sürecinin sürdürülebilir ve başarılı olabilmesi için örgüt yapısının bu sürece uygun hale getirilmesi gereklidir. Güçlendirme uygulamalarının başarılı olabilmesi için örgütlerin şu özelliklere sahip olması gerekir:

- **Yalın ve Esnek Yapı:** Hiyerarşik kademelerin azaltıldığı, iletişim kanallarının açık olduğu ve esnek süreçlerin uygulandığı bir yapı, güçlendirme sürecini hızlandırır. Yalın örgüt yapısı, çalışanların daha

kolay inisiyatif almasını sağlar (Çavuş, 2006; Demirbilek ve Türkan, 2008; Uzun, 2007).

- **Açık Misyon ve Vizyon:** Organizasyonun amaçlarının ve vizyonunun net bir şekilde tanımlanması ve çalışanlarla paylaşılması, tüm örgüt üyelerinin ortak hedefler doğrultusunda hareket etmesini sağlar. Misyon ve vizyon paylaşımı, çalışanların örgüte olan bağlılığını artırır (Çelebi, 2009; Dönmez, 2012).
- **Eğitim ve Gelişim:** Örgüt, çalışanların kendilerini geliştirebileceği eğitim programları ve öğrenme ortamları sunmalıdır. Eğitim, çalışanların yetkinliklerini artırırken, güçlendirme sürecine daha aktif katılımlarını sağlar (Karaçelebi, 2016; Uzun, 2007).
- **Destekleyici Kültür ve Ödüllendirme Sistemi:** Güçlendirilmiş davranışları teşvik eden bir ödüllendirme sisteminin varlığı, çalışanların güçlendirme sürecine olan katılımını artırır. Ayrıca, çalışanların katkılarının takdir edildiği bir örgüt kültürü, iş tatmini ve bağlılığı artırır (Çavuş, 2006; Murat, 2001).
- **Bilgi Paylaşımı:** Bilgi, güçlendirme sürecinin temel unsurlarından biridir. Örgüt, bilgi paylaşımını sağlayacak sistemler kurarak çalışanların iş süreçlerini daha iyi anlamalarını ve sorumluluk alabilmelerini destekler (Demirbilek ve Türkan, 2008; Uzun, 2007).

Personel güçlendirme süreci, çalışan, yönetici ve örgüt unsurlarının uyum içinde çalıştığı bir yönetim stratejisidir. Güçlendirme, yalnızca bireysel performansı değil, aynı zamanda organizasyonun genel verimliliğini ve etkinliğini de artırır. Bu üç unsur arasındaki etkileşimin kuvvetli olduğu organizasyonlar, rekabet avantajı elde ederken, sürdürülebilir bir büyüme ve inovasyon kültürü yaratabilir. Bu nedenle, güçlendirme çabalarının yalnızca bireysel girişimler olarak değil, bir yönetim anlayışı ve kültürü olarak benimsenmesi gerekmektedir.

6. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN UNSURLARI

Personel güçlendirme, çalışanların yeteneklerini daha etkin kullanmalarını sağlamak, onların motivasyonunu artırmak ve örgütsel performansı geliştirmek için temel bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu kavram, örgüt içinde uygulanabilir hale gelmesi için çeşitli unsurları içermektedir. (Çavuş, 2008; Karakaş, 2014; Murat, 2001; Ulufur Kansoy, 2021)

6.1. Katılım ve Yetki Verme

Çalışanların karar alma süreçlerine katılımı ve sorumluluk alması güçlendirme süreçlerinin temel taşıdır. Çalışanlara yetki verilmesi, onların yalnızca görevlerini yerine getirme değil, aynı zamanda inisiyatif kullanarak yenilikler yapma imkanını da sunmaktadır (Gülbüz vd., 2013; Karakaş, 2014; Murat, 2001; Ulufer Kansoy, 2021). Genç (2004), yapmış olduğu çalışma da “Dış Katılım” ve “İç Katılım” olmak üzere iki tür katılım olduğunu belirtmiştir.

6.2. Bilgiye Erişim ve Paylaşım

Personel güçlendirme uygulamalarında bilgiye erişim kritik bir unsurdur. Çalışanların karar süreçlerinde etkili olabilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgilere zamanında erişebilmesi ve bu bilgilerin örgüt içinde paylaşılması sağlanmalıdır (Çavuş, 2008; Karakaş, 2014).

6.3. Eğitim ve Yetenek Geliştirme

Çalışanların bilgi ve becerilerinin artırılması için sürekli eğitim ve gelişim programları uygulanmalıdır. Bu, personelin hem bireysel hem de ekip performansını artıracak bir unsurdur (Çavuş, 2008; Çavuş ve Akgemci, 2008; Ulufer Kansoy, 2021).

6.4. Performans Değerlendirme ve Ödüllendirme

Personelin motivasyonunu artırmak için etkili bir performans değerlendirme sistemi oluşturulmalı ve çalışanlara hak ettikleri ödüller verilmelidir (Akçakaya, 2010; Karakaş, 2014).

6.5. İletişim ve Güven

Açık ve çift yönlü bir iletişim ortamı sağlanarak çalışanlar arasında güven oluşturulmalıdır. Bu, örgüt kültürünün güçlendirilmesi için hayati öneme sahiptir (Çavuş, 2008; Gülbüz vd., 2013; Karakaş, 2014).

6.6. Ortak Hedefler ve Liderlik

Çalışanların örgütün misyonu, vizyonu ve değerleriyle uyumlu bir şekilde hareket edebilmesi için ortak hedefler belirlenmelidir. Etkili bir liderlik sistemi de bu süreçte kilit bir rol oynamalıdır (Çavuş, 2008; Murat, 2001; Ulufer Kansoy, 2021).

Personel güçlendirme, çalışanların yetki, bilgi, katılım ve motivasyon seviyelerini artıran çok boyutlu bir yaklaşımdır. Bu unsurların örgüt kültürüne entegre edilmesi hem bireysel hem de kurumsal başarının artmasına katkı sağlar. Bu süreçte etkili liderlik, sürekli eğitim, performans yönetimi ve iletişim gibi unsurlar bir bütün olarak ele alınmalıdır.

7. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN SEBEPLERİ

Günümüz organizasyonlarının personeli güçlendirme uygulamalarına yönelmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. İş ortamının küresel bir hale gelmesi ve bu durumun beraberinde getirdiği yoğun rekabet, işletmeleri dış çevrede meydana gelen hızlı değişimlere uyum sağlamak zorunda bırakmaktadır. Bu hızlı değişim sürecinde, işletmelerin müşterilerine daha hızlı ve onların beklentilerine uygun hizmet sunma gerekliliği artmaktadır (Karaçelebi, 2016; Murat, 2001).

Çalışanların eğitim seviyelerindeki artış, onların beklenti ve ihtiyaçlarını daha karmaşık hale getirmiştir. Bu durum, organizasyonların klasik hiyerarşik yapılarını sorgulamasına neden olmuş, komuta-denetim anlayışı zayıflamış ve yerini daha esnek yapıların almasına yol açmıştır. Çalışanların inisiyatif alabilmesi ve sorumluluk üstlenebilmesi için personel güçlendirme uygulamalarına olan ihtiyaç giderek artmıştır (Demirbilek ve Türkan, 2008; Gürbüz vd., 2013).

Enformasyon teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, işletmelerin çalışma biçimlerini yeniden tanımlamaktadır. Peter Drucker, modern organizasyonlarda bilgi uzmanlıklarının artmasıyla birlikte ast-üst hiyerarşisinin zayıfladığını, bunun yerine meslektaşlık ve takım çalışmasının önem kazandığını ifade etmektedir. Bu yeni yapı, çalışanların daha etkin bir şekilde güçlendirilmesini gerektirmektedir (Çalışkan, 2013; Er ve Altuntaş, 2014).

Bilgi ve insan unsuru, işletmelerin rekabet avantajını belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir. Organizasyonların bu unsurları en iyi şekilde değerlendirebilmesi için personeli güçlendirme stratejilerini benimsemeleri kaçınılmazdır. Küresel rekabet, teknolojik değişim ve çalışanların artan beklentileri, bu dönüşümü zorunlu hale getiren temel faktörlerdir (Çalışkan, 2013; Murat, 2001).

8. PERSONEL GÜÇLENDİRME AŞAMALARI (SÜREÇLERİ) VE UYGULAMALARI

Personel güçlendirme, modern örgütlerde çalışanların motivasyonunu, katılımcılığını ve verimliliğini artırmayı amaçlayan kritik bir yönetim yaklaşımıdır. Bu süreç, çalışanların öz-yeterlilik duygusunu geliştirmek, iş süreçlerine daha aktif katılımlarını sağlamak ve karar alma mekanizmalarına dahil etmek gibi çok yönlü stratejiler içerir (Conger ve Kanungo, 1988; Yıldız ve Kaya, 2017). Başarılı güçlendirme uygulamaları, örgütlerin operasyonel etkinliğini artırırken, çalışanların şirkete olan bağlılığını ve performansını da güçlendirir (Çelebi, 2009; Ulufer Kansoy, 2021)

8.1. Personel Güçlendirme Aşamaları

Personel güçlendirme, örgütlerde işgörenlerin motivasyonunu, üretkenliğini ve katılımcılığını artırmayı hedefleyen karmaşık ama bir o kadar etkili bir süreçtir. Sürecin aşamaları şunlardır Conger ve Kanungo (1988:475), Çavuş (2006:53) ve Mujka (2011:33):

- **Güçsüzlüğe neden olan faktörlerin belirlenmesi:** İşgörenleri psikolojik olarak olumsuz etkileyen örgütsel yapılar, yönetim tarzları ve düşük motivasyon kaynakları tespit edilir.
- **Bu faktörlerin ortadan kaldırılması:** Yönetim, güçlendirme stratejilerini uygulayarak şirket içi düzensizlikleri ve negatif öğeleri bertaraf eder.
- **Personelin öz-yeterlilik duygusunun geliştirilmesi:** İşgörelere, deneyim kazandırma, sözlü ikna ve duygusal destek aracılığıyla kendi yetkinliklerini fark etmeleri sağlanır.
- **Uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi:** Güçlendirme çabalarının etkisi analiz edilir ve gerekirse süreç yeniden gözden geçirilir.
- **Güçlendirme çabalarının davranış etkilerinin yönlendirilmesi:** Elde edilen olumlu davranışlar kalıcı hale getirilir (Çelebi, 2009; Yıldız ve Kaya, 2017).

8.2. Personel Güçlendirme Uygulamaları

Personel güçlendirme, örgütlerin sadece çalışan motivasyonunun değil, aynı zamanda operasyonel etkinliği ve iş kalitesinin de artırmasını sağlar. Bu bağlamda, güçlendirilmiş takımlar kilit bir rol oynar. Otonom çalışma grupları (OÇG) olarak da bilinen bu takımlar, kendi kararlarını alabilme, çeşitli yetkinlikleri birleştirerek üretim süreçlerini optimize etme kapasitesine sahiptir (Murat, 2001).

Güçlendirme uygulamalarına bakıldığında British Gas örneğinde, öneri metodu ile 11.000 öneriden %10'u uygulamaya konulmuş ve bu yöntemle şirket 10 milyon sterlinlik katma değer yaratmıştır. İşgörenlerin motivasyonunu artırmak için ödül sistemleri ve hızlı geri bildirim mekanizmaları uygulanmıştır (Murat, 2001, Yıldız ve Kaya, 2017).

Mazda ise çalışanlarının farklı yetkinliklerde uzmanlaşmasını destekleyen ve bireysel özelliklerine uygun çalışma alanları oluşturan bir strateji benimsemiştir.

Bu yaklaşım hem çalışan motivasyonunu hem de şirketin genel performansını artırmıştır (Çelebi, 2009, Ulufer Kansoy, 2021).

Personel güçlendirme sürecinde yöneticilerin rolü hayati önem taşır. Katılımcı bir yönetim anlayışı benimsemek, açık iletişim kanalları oluşturmak ve hata yapma korkusunu ortadan kaldırmak bu sürecin etkili yürütülmesini sağlar. Yöneticilerin, çalışanların yetkinliklerini geliştirmek için rehberlik yapması ve olumlu geri bildirim vermesi önemlidir (Çelebi, 2009, Yüksel ve Erkutlu, 2003).

Örgüt içerisinde çalışanların karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlayan mekanizmaların kurulması gereklidir. Hiyerarşik yapının daha esnek hale getirilmesi çalışanların şirket hedeflerini daha iyi anlamasını ve katılımlarının artmasını teşvik eder (Murat, 2001, Ulufer Kansoy, 2021).

Personel güçlendirme, modern örgütlerin başarısında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Güçlendirme süreci, bireylerin kendilerine olan güvenlerini artırırken şirketin genel çalışma atmosferini ve performansını da geliştirir. Ancak, bu sürecin etkili olabilmesi için çalışanların yetkinliklerine uygun kaynakların tahsis edilmesi ve yöneticilerin bu sürece aktif katılımı şarttır. Örgütlerin, çalışanların şirket hedeflerine olan bağlılığını artıracak stratejiler geliştirmesi ve yatay iletişimi teşvik etmesi, bu sürecin kalıcı bir başarıya ulaşması için temel unsurlardır (Yıldız ve Kaya, 2017, Yüksel ve Erkutlu, 2003).

9. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN YARARLARI, SAKINCALARI, ENGELLER VE ELEŞTİRİLER

Personel güçlendirme, postmodern yönetim anlayışı içerisinde çalışanların iş süreçlerine daha aktif katılımını sağlayan, onların yetki ve sorumluluklarını artırarak iş tatmini ve performansı yükseltmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Personel güçlendirme, bireysel ve örgütsel düzeyde yenilikçilik ve verimlilik gibi birçok olumlu sonucu beraberinde getirmekle birlikte çalışanlar arasında daha fazla bağlılık ve iş birliği oluşmasını teşvik eder. Ancak, güçlendirme süreçlerinin etkili olabilmesi, adil bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve örgüt kültürüne uygun politikaların geliştirilmesi ile mümkündür. Aksi durumda, uygulamalar çalışanlar üzerinde bir baskı unsuru haline gelebilir, adalet algısını zedeleyebilir ya da örgütsel çatışmalara neden olabilir. Bu nedenle, güçlendirme uygulamalarının tasarımı ve uygulanmasında yönetim ve çalışanlar arasında karşılıklı güven ve açık iletişim ön planda tutulmalıdır (Akçakaya, 2010; Çelebi, 2009; Karakaş, 2014; Yüksel ve Erkutlu, 2003).

9.1. Personel Güçlendirmenin Yararları

Personel güçlendirme, çalışanların iş tatmini ve performansını artıran, aynı zamanda örgütsel başarıya katkıda bulunan bir süreçtir. Çalışanların kendilerini geliştirmesi, değişime açık olması ve kendi kendini motive edebilmesi bu sürecin bireysel düzeydeki önemli getirileridir. Güçlendirilmiş çalışanlar, işlerinde daha fazla inisiyatif kullanarak yaratıcı ve yenilikçi çözümler üretebilir. Bu durum hem bireysel hem de örgütsel düzeyde öğrenen bir kültürün oluşmasına katkı sağlar (Akçakaya, 2010; Bolat vd., 2014; Gürbüz vd., 2013; Karakaş, 2014).

Güçlendirme sürecinde, çalışanların kararlara katılımı sağlanır ve bu sayede onların iş tatmini ve örgütsel bağlılığı artar. Örneğin, müşterilerle doğrudan temasta bulunan güçlendirilmiş personelin, karar alma süreçlerinde hızlı ve esnek hareket edebilmesi, müşteri memnuniyetini artırır. Aynı zamanda, müşteri şikayetlerinin daha hızlı çözülmesi sağlanır ve müşteri ile çalışan arasında güvene dayalı bir ilişki kurulur (Ulufer Kansoy, 2021; Yıldız ve Kaya, 2017).

Personel güçlendirme örgütlerde verimlilik artışı, maliyetlerin azalması ve örgütsel esneklik gibi birçok fayda sağlar. Güçlendirilmiş çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması, yönetim katmanlarının iş yükünü hafifleterek stratejik işlere odaklanmalarına olanak tanır. Bu da organizasyonun hızlı değişen çevre koşullarına daha kolay uyum sağlamasını mümkün kılar (Karakaş, 2014; Yüksel ve Erkutlu, 2003). Ayrıca, güçlendirme süreci ekip çalışmasını teşvik eder ve bireylerin işlerini daha anlamlı bulmalarını sağlar. Bu durum, çalışanların iş tatminini ve motivasyonunu artırır (Akçakaya, 2010; Uzun, 2007).

9.2. Personel Güçlendirmenin Sakıncaları

Her ne kadar güçlendirme süreçleri birçok avantaj sağlasa da, bu uygulamaların yanlış yönetilmesi durumunda birtakım sakıncalar ortaya çıkabilir. Çalışanlara istemedikleri sorumlulukların yüklenmesi, güçlendirme uygulamalarına karşı direnç oluşturabilir. Özellikle, çalışanların bu süreçleri bir yük ya da risk olarak görmesi motivasyon eksikliğine yol açabilir (Çelebi, 2009; Yüksel ve Erkutlu, 2003).

Güçlendirme süreci zaman alıcı ve maliyetli bir uygulamadır. Eğitim programlarının tasarımı ve uygulanması önemli maliyetler yaratırken, çalışanların ve yöneticilerin bu süreçte yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaması süreçleri aksatabilir. Ayrıca, güçlendirme uygulamaları bazı çalışanlar arasında rekabeti artırabilir ve örgütsel adalet algısında olumsuz etkilere neden olabilir (Çelebi, 2009; Uzun, 2007).

Örgüt kültürüyle uyumsuz olan güçlendirme uygulamaları, çalışanlar arasında çatışmalara yol açabilir. Adil olmayan bir güç dağılımı algısı, çalışanların organizasyona bağlılıklarını zayıflatabilir. Ayrıca, karar verme yetkisi artan çalışanların kuralları aşırı esnetmesi ya da standart dışı uygulamalara yönelmesi, hizmet kalitesinde tutarsızlıklara neden olabilir (Ulufer Kansoy, 2021; Yüksel ve Erkutlu, 2003).

9.3. Personel Güçlendirmede Engeller ve Eleştiriler

Personel güçlendirme uygulamalarında karşılaşılan en büyük engellerden biri, yönetim ve çalışanlar arasındaki geleneksel işbölümü anlayışıdır. Yöneticilerin kontrolü elden bırakma konusundaki isteksizliği ve çalışanların güçlendirme süreçlerine katılım konusunda çekimser davranması süreci olumsuz etkiler. Yöneticilerin bu süreci bir tehdit olarak görmeleri ya da yeterli liderlik becerisine sahip olmamaları, güçlendirme uygulamalarını sınırlar (Çelebi, 2009; Uzun, 2007).

Bürokratik yapıların yoğun olduğu organizasyonlarda güçlendirme uygulamaları, bürokrasi ve rol belirsizliği gibi sorunlarla karşılaşır. Ayrıca, çalışanlar arasında bilgi paylaşımının yetersiz olması ya da yönetimin açık bir iletişim ve bilgi sistemi sağlayamaması sürecin başarısız olmasına yol açabilir. Çalışanların değişime karşı direnci de sıkça rastlanan bir diğer engeldir (Ulufer Kansoy, 2021; Yüksel ve Erkutlu, 2003).

Eleştiriler açısından, güçlendirme süreçlerinin çalışanlar üzerinde ek bir baskı yarattığı ve bu süreçlerin bir "yük" olarak görüldüğü belirtilmektedir. Çalışanların güçlendirilmesinin, bazı durumlarda, yönetim tarafından risklerden kaçınma stratejisi olarak algılanması olasıdır. Ayrıca, güçlendirme sürecinin uygulanmasında organizasyon kültürünün yeterince değiştirilememesi ve bu süreçlere liderlik edecek nitelikli kişilerin eksikliği, sürecin etkisini sınırlayan unsurlar olarak öne çıkar (Çelebi, 2009; Uzun, 2007).

10. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Yapılan literatür incelemesi sonucunda 25 çalışmaya ulaşılmıştır ve personel güçlendirme uygulamalarının hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Çalışanların yetki, sorumluluk ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel bağlılık düzeylerini artırırken, işletmelerde esneklik, verimlilik ve inovasyon kapasitesinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, güçlendirme uygulamalarının başarılı bir şekilde hayata geçirilmesinin, örgüt kültürü, liderlik yaklaşımı, açık iletişim ve adil bir performans değerlendirme sistemine bağlı olduğu

görülmüştür. Ayrıca, güçlendirme süreçlerinin yanlış yönetilmesi durumunda, çalışanlar arasında gerilimlerin artabileceği, motivasyon kayıpları yaşanabileceği ve örgütsel uyumun bozulabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, güçlendirme uygulamalarının etkili bir şekilde tasarlanması ve uygulanmasının, örgütsel performans ve sürdürülebilir başarı için kritik öneme sahip olduğu ortaya konmuştur.

Tablo 3: Personel Güçlendirme Üzerine Yapılan Çalışmalar.

SIRA	YAZAR	YILI	MAKALENİN AMACI	YÖNTEMİ	SONUCU
1	Akçakaya	2010	Makalenin amacı, küreselleşme, rekabet ve teknolojik gelişmelerin getirdiği hızlı değişimler karşısında örgütlerin başarısında insan kaynaklarının önemini vurgulamaktır. Personel güçlendirme kavramını, çalışanların örgütsel etkinliğini ve verimliliğini artırmak için bir yönetim tekniği olarak ele alır. Örgütlerin rekabet avantajı sağlaması için çalışanlara karar alma ve sorumluluk yetkisi verilmesinin önemine dikkat çeker.	Makale, literatür taraması ve kavramsal analiz yöntemiyle personel güçlendirme uygulamalarını incelemiştir. İnsan kaynakları yönetimi perspektifinden, katılım, yetki devri, iş zenginleştirme gibi personel güçlendirme unsurlarını değerlendirir. Ayrıca, kamu yönetiminde uygulanan güçlendirme yöntemlerini özel sektör ile karşılaştırarak çözüm önerileri sunar.	Makale, personel güçlendirmenin çalışanların motivasyonunu artırarak örgütsel başarıya katkı sağladığını ortaya koyar. Güçlendirilmiş çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılık ve yaratıcılık açısından daha olumlu sonuçlar verdiğini belirtir. Türk kamu yönetiminde güçlendirme uygulamalarının başarıyla hayata geçirilmesi için katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği vurgulanır.
2	Conger ve Kanungo	1988	Makalenin amacı, güçlendirme kavramını teorik ve pratik açıdan analiz ederek yönetim ve psikoloji literatürlerini bütünleştiren bir çerçeve sunmaktır. Güçsüzlüğe neden olan koşulları teşhis edip bu koşulları ortadan kaldırmaya yönelik stratejiler geliştirmek hedeflenmiştir. Organizasyonel etkiliği artırmak için güçlendirme süreçlerinin önemi vurgulanmaktadır.	Güçlendirme, ilişkisel (yetki paylaşımı) ve motivasyonel (öz yeterlilik artırma) bir kavram olarak ele alınmıştır. Literatüre dayalı teorik analizler ve Bandura'nın öz yeterlilik modeli temel alınarak süreç modeli önerilmiştir. Süreç, güçsüzlük koşullarının teşhisi, stratejilerin uygulanması ve bireylerin güçlendirilmesi	Güçlendirme, bireylerin öz yeterlilik duygusunu artırarak hem motivasyonu hem de organizasyonel başarıyı güçlendirmektedir. Aşırı güven gibi olası riskler belirtilmiş, liderliğin güçlendirme sürecindeki kritik rolü vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, organizasyonel değişim ve gelişim süreçlerinde etkili bir araç olarak sunulmaktadır.

				aşamalarını kapsamaktadır.	
3	Çalışkan	2013	Bu çalışma, grup kültürü ve hiyerarşik kültürün çalışanların yenilikçi davranışları üzerindeki etkisini ve bu etkide personel güçlendirme uygulamalarının aracılık rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Yenilikçi davranışların teşvik edilmesi için örgüt kültürünün şekillendirilmesi ve personel güçlendirme süreçlerinin etkinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.	Araştırmada, Ankara'da savunma sanayinde faaliyet gösteren işletmelerden 510 çalışandan anket yoluyla veri toplanmıştır. Veriler faktör analizi, regresyon analizi ve Sobel testleri gibi istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek hipotezler test edilmiştir.	Grup kültürü ve hiyerarşik kültürün yenilikçi davranış üzerinde olumlu etkileri olduğu, personel güçlendirmenin ise bu etkide kısmi aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Bu bulgular, örgüt kültürünün yenilikçi davranışlara katkısını artırmak için personel güçlendirme süreçlerinin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.
4	Çavuş	2006	Bu çalışmanın amacı, personel güçlendirme uygulamalarının örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik üzerindeki etkilerini incelemektir. Küresel rekabet ortamında değişime uyum sağlamak için personel güçlendirmenin sosyal ve yapısal boyutları araştırılmıştır. Bu çerçevede, işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi için personel güçlendirme stratejilerinin önemi vurgulanmıştır	Çalışma, literatür taraması ve imalat sanayi işletmelerinde yapılan bir araştırma ile desteklenmiştir. Araştırmada demografik analizler, korelasyon ve regresyon yöntemleri kullanılarak personel güçlendirmenin etkileri ölçülmüştür. Ayrıca, sosyal-yapısal özelliklerin personel güçlendirme ve yenilikçilik arasındaki ilişkideki ara değişken rolü analiz edilmiştir	Sonuçlar, personel güçlendirmenin örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Güçlendirme uygulamaları, bireylerin yaratıcılık kapasitesini artırırken yenilikçi süreçlere katılımı da teşvik etmektedir. Bu durum, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine katkıda bulunmuştur
5	Çavuş	2008	Bu çalışma, imalat sanayii işletmelerinde personel güçlendirme kavramını ele alarak, bu kavramın iş görenlerin algılarındaki	Araştırma, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşunun orta ve alt düzey	Sonuçlar, orta düzey yöneticilerin güçlendirme algısının alt düzey yöneticilere göre daha yüksek olduğunu, ancak cinsiyetin güçlendirme

			etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle çalışanların demografik özelliklerine göre güçlendirme algılarındaki değişimler incelenmiştir. Bu bağlamda, güçlendirmenin işletme başarısına katkıları ve stratejik önemi vurgulanmıştır.	yöneticilerine uygulanan anketlerden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Spreitzer'in (1995) geliştirdiği ve güçlendirme kavramını dört boyutta değerlendiren bir ölçek kullanılmıştır. Veriler faktör analizi, güvenilirlik analizi ve hipotez testleri (T Testi ve ANOVA) aracılığıyla değerlendirilmiştir.	algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Yaşın etkisi boyutunda farklılık yarattığı, yaş ilerledikçe çalışanların etki algısının arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, çalışılan sektörlerle göre güçlendirme algısının değişim gösterdiği görülmüştür; özellikle orman ürünleri sektöründeki çalışanların güçlendirme algıları daha yüksek bulunmuştur.
6	Çavuş ve Akgemci	2008	Bu çalışma, işletmelerde personel güçlendirme uygulamalarının örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, personel güçlendirmenin rekabet avantajı sağlamadaki rolü ve bireylerin yaratıcı ve yenilikçi davranışlar geliştirmesine olan katkısı ele alınmıştır. Çalışma, bu kapsamda imalat sanayiinde orta ve alt düzey yöneticiler üzerinde etkileri ölçmek için gerçekleştirilmiştir.	Araştırma, literatür taramasına dayalı olarak oluşturulan teorik altyapıya dayanarak geliştirilmiş ve beşli Likert ölçeğine uygun bir anket kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Toplam 280 kişinin katılımıyla elde edilen veriler, faktör analizi ve regresyon analizi gibi yöntemlerle değerlendirilmiştir. Personel güçlendirme, örgütsel yaratıcılık ve yenilikçiliğin ilişkileri istatistiksel olarak test edilmiştir.	Araştırma, personel güçlendirmenin özellikle yetkinlik ve anlam-yetenek boyutlarının örgütsel yaratıcılığı ve yenilikçiliği olumlu etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, personelin yaptığı işi anlamlı ve kendisini yetenekli görmesinin, yaratıcı düşünceler ve yenilikçi uygulamalar üzerinde güçlü bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Etki boyutu ise daha düşük bir ilişki göstermiştir, bu da bireysel özgürlüğün yaratıcılığı ve yenilikçiliği artırmada temel olduğunu ortaya koymaktadır.
7	Çelebi	2009	Bu çalışmanın amacı, örgütsel bağlılık düzeyini artırmada personel güçlendirmenin önemini ortaya koymaktır. Personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ele alınmış, bu bağlamda Karaman Defterdarlığı çalışanları üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada güçlendirme çabalarının, örgütsel bağlılık üzerinde olumlu	Araştırma, Karaman Defterdarlığı personeli üzerinde uygulamalı bir çalışma olarak gerçekleştirilmiştir. Veriler, anket ve istatistiksel analiz yöntemleri (SPSS kullanılarak yapılan faktör, korelasyon ve regresyon analizleri) ile toplanmış ve değerlendirilmiştir.	Araştırma sonucunda, personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Güçlendirme uygulamalarının, duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık türlerini artırdığı, böylelikle çalışanların örgüte olan bağlılıklarının güçlendirdiği saptanmıştır. Bu sonuçlar, personel güçlendirme çabalarının örgüt performansı ve çalışan memnuniyeti

			etkileri belirlenmiştir. olduğu	Bu yöntemle personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin düzeyi ve yönü incelenmiştir.	üzerindeki olumlu etkilerini desteklemektedir.
8	Çuhadar	2005	Makale, personel güçlendirme kavramını Türk Kamu Yönetimi bağlamında inceleyerek bu yaklaşımın uygulanabilirliğini sorgulamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Türk kamu yönetiminde bu uygulamanın yaygınlaşması için öneriler sunmayı ve kavramsal bir temel oluşturmayı hedeflemiştir.	Çalışmada, ikinci veri analizi yöntemi kullanılmış ve literatüre dayalı bir inceleme yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü mevzuatı ile Sağlık Bakanlığı örgüt yapısı gibi somut örnekler üzerinden personel güçlendirme yaklaşımı değerlendirilmiştir.	Makale, personel güçlendirme yaklaşımının Türk kamu yönetiminde uygulanabilir olduğunu ancak yasal, kültürel, örgütsel, teknik ve yönetsel birçok engelle karşılaştığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, özellikle mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerektiği ve kamu yönetiminde esneklik ile yatay örgütlenme modellerinin artırılmasının önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.
9	Demirbilek ve Türkan	2008	Bu çalışma, personel güçlendirmenin, günümüz örgütlerinde çalışma yaşamı kalitesinin artırılmasında etkin bir rol oynayıp oynamadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, çalışanların iş süreçlerindeki özerkliğinin artırılması ve iş kararlarına katılımının iş doyumu ve motivasyonu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, insan odaklı bir yönetim yaklaşımıyla örgütsel verimlilik ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi anlamaktır.	Araştırmada, çalışma yaşamı kalitesi ve personel güçlendirme kavramları teorik çerçevede ele alınmış ve bu kavramlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatür taraması yoluyla, personel güçlendirme uygulamalarının temel unsurları ve bu unsurların çalışma yaşamı kalitesine katkıları değerlendirilmiştir. Çalışma, örnek olay ve kavramsal analiz üzerinden bir model geliştirmeyi hedeflemiştir.	Çalışma, personel güçlendirmenin çalışanların iş doyumu, motivasyonu ve örgüte bağlılık düzeylerini artırdığını ve bu yönüyle çalışma yaşamı kalitesini yükselttiğini göstermektedir. Örgütlerde personel güçlendirme uygulamaları, çalışanların iş süreçlerine katılımını sağlayarak endüstriyel demokrasiye katkıda bulunmakta ve verimlilik artışı sağlamaktadır. Bu bulgular, insan odaklı yönetim yaklaşımlarının çalışma yaşamında kalite hedefleri için kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.
10	Doğan ve Demiral	2007	Bu makale, işletmelerde personel güçlendirme kültürünün oluşturulması ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Çalışan memnuniyeti ve iş	Makalede literatür taraması yöntemi kullanılarak, personel güçlendirme kavramı ve süreçleri detaylandırılmıştır.	Personel güçlendirme kültürü, çalışanların motivasyonunu ve iş tatminini artırarak müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Çalışanların kendi işlerinin sahibi gibi hissetmesi, takım çalışmasının teşvik edilmesi ve

			tatmininin artırılması yoluyla müşteri tatmininin nasıl sağlanabileceği üzerinde durulmaktadır. Böylece, güçlü bir personel kültürünün işletme performansına ve rekabet avantajına katkıları analiz edilmektedir.	Geleneksel hiyerarşik yapılardan güçlendirilmiş çalışan yapılarına geçiş incelenmiş ve güçlendirme kültürünün oluşturulmasına yönelik süreçler açıklanmıştır. Çalışma ayrıca güçlendirme kültürünün müşteri memnuniyetine etkisini kavramsal çerçevede tartışmaktadır.	açık iletişim ortamının oluşturulması, müşteri odaklı bir hizmet anlayışına katkı sağlamaktadır. Bu kültür, işletmelere rekabet avantajı ve sürdürülebilir büyüme imkanı sunmaktadır.
11	Doğan ve Demiral	2009	Bu çalışmanın amacı, örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirme ve psikolojik sözleşmenin etkilerini incelemektir. Çalışma, özellikle üniversitelerde görev yapan akademik personelin örgüte olan bağlılığını artırıcı faktörleri anlamayı hedeflemektedir	Araştırma, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgelerinde bulunan üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde görev yapan akademik personele anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli tarama şeklinde olup, personel güçlendirmenin anlam, yetenek, seçim ve etki boyutları ile örgütsel bağlılık ve psikolojik sözleşmenin ilişkisi analiz edilmiştir.	Sonuçlar, personel güçlendirme ve psikolojik sözleşmenin örgütsel bağlılık üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Anlamlı iş rollerine sahip olma, bireysel yeteneklerin desteklenmesi ve karşılıklı güvене dayalı psikolojik sözleşmeler, çalışan bağlılığını artırmaktadır.
12	Dönmez	2012	Bu çalışmanın temel amacı, özel sektördeki yerli ve yabancı mevduat bankalarında çalışan personelin güçlendirme algıları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda, personeli güçlendirme kavramının anlam, öz yeterlilik, seçim ve etki boyutlarının tükenmişlik üzerindeki etkisi araştırılmıştır.	Araştırma, İzmir, Bursa ve Balıkesir illerinde yer alan özel sektör bankalarının çalışanlarına uygulanan bir anket çalışmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tükenmişlik düzeyi, Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile; güçlendirme algısı ise Spreitzer'in geliştirdiği ölçekle	Analizler, personel güçlendirme ile tükenmişlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle güçlendirme algısının anlam ve öz yeterlilik boyutlarının, tükenmişlik üzerinde belirgin etkiler yarattığı görülmüştür.

				ölçülmüş ve sonuçlar SPSS 12.0 programı ile analiz edilmiştir.	
13	Er ve Altıntaş	2014	Bu makalenin amacı, hemşirelik alanında personel güçlendirme kavramını tanımlamak, bu kavramın bireysel, mesleki ve kurumsal düzeydeki etkilerini tartışmaktır. Ayrıca, güçlendirme uygulamalarının hemşirelik hizmetlerine olan katkısını ve yöneticilerin bu süreçteki rollerini vurgulamaktadır.	Makalede derleme yöntemi kullanılarak hemşirelikte personel güçlendirme konusunda mevcut literatür incelenmiş ve ilgili araştırma bulguları değerlendirilmiştir. Çalışma, güçlendirme kavramının yapısal ve psikolojik boyutlarını açıklayarak hem bireysel hem de kurumsal düzeydeki etkilerine odaklanmaktadır.	Hemşirelerin güçlendirilmesi, iş doyumu, motivasyon ve hasta bakım kalitesini artırırken, tükenmişlik oranını azaltmaktadır. Ancak, hemşirelerin güçlendirilmesi önünde mesleki, kurumsal ve eğitim düzeyindeki engeller bulunmaktadır; buna rağmen hemşirelik yasası ve yönetmelikler gibi fırsatlar değerlendirildiğinde güçlendirme uygulamaları yaygınlaştırılabilir.
14	Gürbüz vd.	2013	Makalenin amacı, bankacılık sektöründe uygulanan personel güçlendirme yöntemlerinin çalışanların örgüte olan bağlılıklarını nasıl etkilediğini analiz etmektir. Personel güçlendirme kavramı, çalışanlara yetki, sorumluluk ve güven verilerek iş süreçlerine katılımlarının sağlanması olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımın, örgütlerin rekabet avantajını artırabileceği ve çalışan bağlılığını güçlendirebileceği vurgulanmaktadır.	Araştırmada personel güçlendirme dört alt boyutta incelenmiştir: ortam ve teşvik, hizmette bilgi ve güven, yetki, bilgi paylaşımı. Veriler, anket yöntemiyle toplanmış ve ölçekler Cacioppe ile Hayes'in çalışmalarına dayandırılmıştır. SPSS programı ile yapılan analizlerde, faktör analizi ve regresyon yöntemleri kullanılarak personel güçlendirmenin çalışan bağlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Personel güçlendirme uygulamalarının örgütsel bağlılığı artırdığını ve özellikle yetki ile bilgi paylaşımının kritik bir rol oynadığını göstermiştir. Çalışanların, karar alma süreçlerine katılmalarını sağlayan yetkilendirme ve bilgi paylaşımı, çalışanların iş yerlerine duyduğu güveni ve bağlılığı güçlendirmiştir. Kamu bankalarındaki çalışanların personel güçlendirme algısı, müşteri ile doğrudan temas ve sorun çözme yetkilerinin fazlalığı nedeniyle daha olumludur.
15	Gürcü	2014	Bu çalışmanın amacı, beş yıldızlı otel işletmelerinde personel güçlendirme algısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek ve güçlendirme uygulamalarının örgütsel	Araştırmada, anket yöntemi kullanılarak birincil veriler toplanmıştır. Çalışma, tanımlayıcı bir araştırma modeli kapsamında	Araştırma bulgularına göre, çalışanların personel güçlendirme algıları yüksek, örgütsel bağlılık düzeyleri ise ortanın üzerindedir. Güçlendirme ile bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir

			bağlılık üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma, Swissotel İstanbul çalışanları örneği üzerinde gerçekleştirilmiştir.	yürütülmüş ve üç bölümlü bir anket formu ile 158 çalışandan veri elde edilmiştir.	ilişki bulunmuş, güçlendirme algısının örgütsel bağlılık üzerinde %26 oranında etkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 5 yıldan fazla çalışan personelin bağlılık ve güçlendirme algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.
16	Karakaş	2014	Makale, personel güçlendirme kavramını detaylı şekilde inceleyerek, işletmelere sağladığı avantajları ve uygulama yöntemlerini vurgulamayı amaçlamaktadır. Özellikle hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti ve rekabet avantajı sağlama açısından personel güçlendirmenin önemini ele alır. Ayrıca, işletmelerin hızla değişen çevre koşullarına uyum sağlaması için güçlendirme stratejilerini kullanmasının gerekliliğini açıklar.	Çalışma, literatür taraması yöntemiyle hazırlanmıştır ve personel güçlendirme kavramını tanımlayan çeşitli akademik kaynaklara dayanmaktadır. Kavramın diğer yönetim teknikleriyle ilişkisi, işletmelerde uygulama modelleri ve farklı sektörlerdeki etkileri analiz edilmiştir. Psikolojik ve örgütsel açıdan güçlendirmenin bileşenleri ve yöntemleri de detaylı şekilde ele alınmıştır.	Makale, personel güçlendirmenin örgütlere ve çalışanlara birçok fayda sağladığını, özellikle karar alma sürecini hızlandırarak müşteri tatminini artırdığını ve çalışan bağlılığını geliştirdiğini ortaya koymuştur. Güçlendirilmiş çalışanların yaratıcılıklarını artırdığı, iş tatminini yükselttiği ve örgüt içi verimliliği artırdığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, güçlendirme uygulamalarının başarılı olması için üst yönetimin desteği ve uygun örgütsel koşulların sağlanmasının önemine vurgu yapılmıştır.
17	Karaçelebi	2016	Çalışmanın amacı, çalışanların güç mesafesi algılarının işletmelerin personel güçlendirme faaliyetleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda, güç mesafesi kavramı ve personel güçlendirme faaliyetleri teorik olarak açıklanmış, bu ilişkilerin belirlenmesi için bir araştırma gerçekleştirilmiştir.	Araştırmada, merkezi İstanbul'da bulunan bir firmada 500 çalışana anket uygulanmış ve 491 geçerli geri dönüş alınmıştır. Çalışmanın yöntemi, çalışanların güç mesafesi algıları ile personel güçlendirme arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon ve regresyon analizleri gibi istatistiksel teknikler kullanarak bu verileri değerlendirmek üzerine kurulmuştur.	Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların güç mesafesi algıları ile personel güçlendirme faaliyetleri ve bunların alt boyutları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, çalışanların algıladığı güç mesafesi seviyesinin personel güçlendirme faaliyetlerini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

18	Mujka	2011	Çalışmanın temel amacı, personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda, çalışanların güçlendirilmesinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi analiz edilerek, bu iki kavram arasındaki etkileşimi ortaya koymak hedeflenmiştir.	Araştırma, teorik bir inceleme ve anket çalışması ile yürütülmüştür. Çalışmada, banka çalışanlarından elde edilen veriler istatistiksel analiz yöntemleriyle değerlendirilmiş ve güçlendirme ile bağlılık arasındaki ilişki ölçülmüştür.	Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların güçlendirilmesi örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle anlam, yetkinlik, otonomi ve etki boyutlarının, çalışanların duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık düzeylerini artırdığı tespit edilmiştir.
19	Murat	2001	Bu makale, modern yönetim yaklaşımları arasında önemli bir yer edinen "personel güçlendirme" kavramını teorik ve uygulamalı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, personel güçlendirme uygulamalarının hem bireysel hem de örgütsel düzeyde yarattığı etkileri analiz ederek yönetsel süreçlerde daha etkin bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.	Makalede literatür tarama yöntemi kullanılarak personel güçlendirme kavramının tarihsel gelişimi ve uygulama süreçleri ele alınmıştır. Kavramsal analizlere ek olarak, farklı dönemlerdeki yönetim yaklaşımlarına ilişkin örnekler ve organizasyonel değişim bağlamında güçlendirmenin yeri tartışılmıştır.	Personel güçlendirme, çalışanların motivasyonunu artırmak, iş süreçlerinde otonomi sağlamak ve örgütsel verimliliği yükseltmek açısından stratejik bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, başarılı bir güçlendirme süreci için organizasyon yapısının basit ve esnek olması, açık iletişim ve katılımcı bir kültür oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, güçlendirme uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri arasında yönetimin destek eksikliği ve çalışanların yeterince bilgilendirilmemesi yer almıştır.
20	Spreitzer	1995	Bu araştırmanın amacı, güçlendirme literatürüne katkıda bulunmak ve iş yerindeki psikolojik güçlendirmenin boyutlarını, ölçüm yöntemlerini geliştirmek ve doğrulamaktır. Spreitzer, önceki araştırmalardan uyarlanan ölçeklere dayanarak çok boyutlu bir psikolojik güçlenme ölçüsü geliştirmiştir.	Spreitzer (1995), iş yerindeki psikolojik yetkilendirme kavramını geliştirmek ve doğrulamak amacıyla çok boyutlu bir ölçüm aracı oluşturmuş ve bu aracın geçerliliğini test etmiştir. Araştırma, ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gibi yöntemler kullanarak psikolojik yetkilendirme boyutlarını incelemiştir.	Spreitzer (1995) çalışmasında, işyerindeki psikolojik güçlendirmenin çok boyutlu bir ölçümünü geliştirme ve doğrulama sürecine odaklanmıştır. Çalışma, psikolojik güçlendirmenin çeşitli boyutlarını inceleyerek, bu kavramı ölçmek için güvenilir bir enstrüman sunmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak, psikolojik güçlendirmenin çalışanların iş yerindeki deneyimlerini nasıl etkilediğine dair önemli bulgular ortaya koymuştur. Kullanıcıların bu bilgileri güvenilir kaynaklardan kontrol etmeleri önemlidir.

21	Şenel	2006	Bu çalışmanın amacı, personel güçlendirme uygulamalarının örgüt kültürü üzerindeki etkilerini incelemektir. Literatürdeki güncel yaklaşımlar ve kavramlarla bağlantılı olarak, personel güçlendirme süreçlerinin örgütlerde nasıl bir dönüşüm yarattığına dair kapsamlı bir analiz sunulması hedeflenmiştir.	Araştırma, geniş bir literatür taramasıyla desteklenen teorik bir çerçevede gerçekleştirilmiştir. Personel güçlendirme ve örgüt kültürü ilişkisi, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde ele alınmış ve ilgili modellerle karşılaştırmalar yapılmıştır.	Personel güçlendirme uygulamalarının, çalışanların motivasyonu ve karar alma süreçlerine katılımını artırarak örgüt kültüründe pozitif değişimler yarattığı tespit edilmiştir. Bu uygulamalar, özellikle esneklik, takım çalışması ve açık iletişim ortamı gibi kültürel unsurları güçlendirmiştir.
22	Uluer Kansoy	2021	Makale, personel güçlendirme kavramının işletmeler açısından önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu yaklaşımın çalışan motivasyonu, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri ile maliyet avantajları gibi sonuçlar ele alınmıştır. Literatür incelemeleri ve nitel bir araştırma yöntemiyle bu etkiler detaylandırılmıştır.	Araştırmada literatür taraması temel alınmış ve nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Personel güçlendirme üzerine yapılan çalışmalar analiz edilmiş ve sonuçlar işletmeler için faydalar ve potansiyel sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yöntem, kavramsal çerçeve oluşturma yanı sıra uygulama odaklı önerilere odaklanmıştır.	Personel güçlendirme, üretim maliyetlerinde azalma, müşteri memnuniyetinde artış ve çalışan bağlılığının güçlenmesi gibi olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bu yaklaşım, işletmelere esneklik ve rekabet avantajı sağlarken, kurumsal imajın da iyileşmesine katkı sunmaktadır. Güçlendirilmiş personelin motivasyonu ve iş tatmini artarak işletmelerde verimliliği yükseltmektedir.
23	Uzun	2007	Bu çalışmanın amacı, personel güçlendirme kavramını ve uygulamalarını açıklamak, bu yöntemlerin işletmelere sağladığı faydaları ve karşılaşılan sorunları belirlemektir. Özellikle Honda Türkiye A.Ş.'deki personel güçlendirme uygulamalarını analiz ederek teorik bilgiyi pratikle birleştirmeyi hedeflemiştir. Böylece güçlendirme kavramının daha iyi anlaşılması ve işletmelerde nasıl uygulanabileceğine dair öneriler sunulmaktadır.	Araştırma, literatür taraması ve saha çalışmasını birleştiren karma bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Teorik bölümde güçlendirme kavramının tanımı ve tarihsel gelişimi ele alınırken, saha çalışmasında Honda Türkiye A.Ş. çalışanlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veriler, personel güçlendirme yöntemlerinin etkinliğini ve	Araştırma, personel güçlendirme uygulamalarının hem çalışanların motivasyonunu artırdığı hem de işletmelere rekabet avantajı sağladığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, güçlendirme uygulamalarında iletişim eksikliği, eğitim ihtiyaçlarının yeterince karşılanamaması ve yöneticilerin bu süreçte olan direnci gibi sorunların bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışma, bu sorunların aşılması için işletmelerin çalışanlarına daha fazla katılım ve destek sağlayacak yöntemler geliştirmesi gerektiğini önermektedir.

				işletmedeki uygulama düzeyini değerlendirmek için kullanılmıştır.	
24	Yıldız ve Kaya	2017	Makale, işletmelerin rekabet avantajı sağlama çabaları çerçevesinde personel güçlendirme kavramını ele almayı amaçlamaktadır. Personel güçlendirmenin, çalışanların bireysel yetkinliklerini artırarak örgütsel performansı ve rekabet gücünü geliştirme potansiyeli taşıdığı vurgulanmıştır. Çalışma, personel güçlendirmenin tanımı, süreçleri ve uygulamalarını detaylı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir.	Araştırma, literatür taraması yöntemiyle hazırlanmış ve personel güçlendirme ile ilgili kavramlar, yaklaşımlar ve uygulama süreçleri teorik olarak ele alınmıştır. Çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerle, güçlendirme kavramının ilişkili olduğu boyutlar (yapısal ve psikolojik güçlendirme) ve bu boyutların iş dünyasındaki yansımaları analiz edilmiştir.	Makale, personel güçlendirmenin çalışanların iş memnuniyeti, motivasyonu ve örgütsel bağlılık düzeylerini artırarak işletmelerde daha yüksek performans ve yenilikçi sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Güçlendirme uygulamalarının, yapısal boyutların yanında çalışanların algılarını ve psikolojik ihtiyaçlarını dikkate alarak başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
25	Yüksel ve Erkutlu	2003	Bu çalışmanın temel amacı, "personeli güçlendirme" kavramını tanımlamak, bu uygulamanın organizasyonlardaki faydalarını ve zorluklarını incelemek ve yönetim süreçlerine etkisini değerlendirmektir. Makale, personeli güçlendirmenin sadece bir yetki devrinden öte, çalışanların motivasyonunu artıran, onların kendi işlerine olan katkılarını hissettiren bir yönetim felsefesi olduğunu vurgulamaktadır.	Makale, personeli güçlendirme kavramını teorik bir çerçevede ele almış, literatürdeki çeşitli tanımlara ve teorilere dayanarak açıklamalar yapmıştır. Konu, detaylı literatür taramaları ve bu kavramın uygulama alanlarını inceleyen örneklerle desteklenmiştir.	Personeli güçlendirme, çalışanların inisiyatif alma yeteneklerini geliştirdiğini, iş tatmini ve organizasyona bağlılıklarını artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, uygulamanın başarılı olması için bilgi paylaşımı, uygun bir ödüllendirme sistemi ve yönetimin destekleyici bir rol üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Personeli güçlendirme, uzun vadede organizasyonel etkinliği artırsa da, başlangıçta yönetim ve çalışanlar arasında uyum sağlanması zorunludur.

SONUÇ

Personel güçlendirme, modern yönetim anlayışında hem bireysel hem de örgütsel performansı artırmayı hedefleyen, önemli bir yönetim stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Çalışanların yeteneklerini geliştirmeyi, motivasyonlarını artırmayı ve iş süreçlerine etkin katılımını sağlamayı amaçlayan bu yaklaşım, aynı zamanda organizasyonların değişen iş ortamına hızlı ve esnek bir şekilde uyum sağlamasına olanak tanır. Yapısal ve psikolojik güçlendirme yaklaşımları bir arada ele alındığında, çalışanların hem içsel motivasyonlarının hem de örgütsel süreçlere katılım düzeylerinin artırılabilceği görülmüştür. Bu süreç, karar alma yetkisinin alt kademelere devredilmesi, çalışanlara güvenin artırılması ve liderlerin rehberlik rolü üstlenmesi ile daha etkin hale gelmektedir.

Personel güçlendirme iş tatmini, örgütsel bağlılık, müşteri memnuniyeti ve yenilikçilik gibi birçok alanda olumlu etkiler sağlamakla birlikte, yanlış yönetilmesi durumunda çeşitli sakıncaları ve zorlukları da beraberinde getirebilir. Çalışanların güçlendirme süreçlerini benimsememesi, yöneticilerin kontrol kaybı korkusu ve örgüt kültürünün bu değişime hazır olmaması, süreçte karşılaşılan temel engellerdendir. Ancak, doğru bir uygulama ve yönetim stratejisi ile güçlendirme, işletmelerin rekabet avantajı kazanmasını, çalışanların işlerine daha fazla sahip çıkmasını ve uzun vadede sürdürülebilir bir başarı elde edilmesini sağlayabilir. Dolayısıyla, personel güçlendirme yalnızca bir yönetim aracı değil, aynı zamanda organizasyonların kültürel dönüşümünde de önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2010). "Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme". *Karadeniz Araştırmaları*, 25(25), 145-174.
- Bolat, T., Aytemiz Seymen, O., Bolat, O. İ. ve Erdem, B. (2014), Yönetim ve Organizasyon. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Conger, J. A. ve Kanungo, R. N. (1988). "The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice". *The Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Çalışkan, D. A. (2013). "İç Odaklı Örgüt Kültürünün Yenilikçi Davranışa Etkisinde Personel Güçlendirmenin Aracılık Rolü". *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 15(1), 88-112.
- Çavuş, M.F. (2006). *İşletmelerde Personel Güçlendirme Uygulamalarının Örgütsel Yaratıcılık ve Yenilikçiliğe Etkileri Üzerine İmalat Sanayiinde Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Çavuş, M. F. (2008). "Personel Güçlendirme: İmalat Sanayii İşletmelerinde Bir Araştırma". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(10), 1287-1300.
- Çavuş, M. F. ve Akgemci, T. (2008). İşletmelerde Personel Güçlendirmenin Örgütsel Yaratıcılık Ve Yenilikçiliğe Etkisi: İmalat Sanayiinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20), 229-244.
- Çelebi, M.A. (2009). *Örgütsel Bağlılığın Sağlanılmasında Bir Araç Olarak Personel Güçlendirme*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Çelebi, M. A. (2019). *Yönetim ve İnsan İçin GÜÇLENDİRME*. İstanbul: Kriter
- Çuhadar, M. T. (2005). "Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (25), 95-117.
- Demirbilek, S. ve Türkan, U. Ö. (2008). "Çalışma Yaşamı Kalitesinin Artırılmasında Personel Güçlendirmenin Rolü". *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(1), 47-67.
- Doğan, S. ve Demiral, Ö. (2007). "İşletmelerde Personel Güçlendirme Kültürünün Yaratılmasıyla Müşteri Memnuniyetinin Sağlanması". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007 (1), 282-303.
- Doğan, S., ve Demiral, Ö. (2009). "Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirme ve Psikolojik Sözleşmenin Etkisine İlişkin Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (32), 47-80.

- Dönmez, G. (2012). *Personeli Güçlendirme ve Tükenmişlik İlişkisi: İş Yükü-Kontrolü Modeli Açısından Bir Değerlendirme*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Er, F. ve Altuntaş, S. (2014). "Hemşirelikte Personel Güçlendirme". *Journal of Health and Nursing Management*, 1(3), 155-160.
- Genç, N. (2004). *Yönetim ve Organizasyon – Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, G., Kumkale, İ. ve Oğuzhan A. (2013). "Bankacılık Sektöründe Personel Güçlendirme Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Trakya Bölgesi Bankalarında Araştırma". *International Conference On Eurasian Economies*, 791-800.
- Gürcü, E. (2014). *Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık Oluşturmadaki Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması: Swisshotel İstanbul Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karakaş, A. (2014). "İşletmelerde Personeli Güçlü Kılma Yollarından Personel Güçlendirme". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 79-105.
- Karaçelebi, F. G. (2016). *Algılanan Güç Mesafesinin İşletmenin Personel Güçlendirme Faaliyetlerine Etkisi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Mujka, F. (2011). *Personel Güçlendirme ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Murat, G. (2001). "Çağdaş Bir Yönetim Yaklaşımı: Personel Güçlendirme". *Öneri Dergisi*, 4(16), 113-126.
- Spreitzer, G. M. (1995). "Psychological Empowerment in The Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation". *The Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Şenel, Ö. (2006). *Personel Güçlendirmenin Örgüt Kültürüne Etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ulufer Kansoy, S. (2021). "Personel Güçlendirmenin İşletmeler Açısından Önemi". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1828-1848.

- Uzun, G. (2007). *Personel Güçlendirme Yöntemleri ve Honda Türkiye A.Ş'deki İnceleme*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Yıldırım, H. (2018). "Personel Güçlendirme – Empowerment: Çağdaş bir Yönetim Yaklaşımı". İsmail Bakan (Ed.). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları: İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar*. (103-124). İstanbul: Beta.
- Yıldız, A. ve Kaya, S. (2017). "İşletmelerde Rekabet Avantajı Sağlama Aracı Olarak Personel Güçlendirme". *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 17(1), 1-21.
- Yüksel, Ö. ve Erkutlu, H. (2003). "Personeli Güçlendirme - Empowerment". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 131-142.

İstanbul’da Havayolu ve Denizyolu Ulaşımı ile GSYİH (2018-2023)

Onur Dikmenli¹

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi – Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi,
Orcid:0000-0002-1002-0668

Giriş

Tekerleğin ne zaman icat edildiği ve atların ne zaman evcilleştirildikleri konularında, kesin tarih belirleyebilmek için, arkeolojik çalışmalar devam etmektedir. Tam olarak bilinmemekle birlikte günümüzden 5.500 – 6.000 yıl kadar önce ilk tekerleğin bulunup ilk atların evcilleştirildiği, yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda, tahmin edilmektedir. Tekerleğin bulunmasıyla kolaylaşan taşımacılık faaliyetlerinde atların evcilleştirilmeleri ile, yük ve insan taşımacılığında hem süre kısalmış hem de taşıma kapasitesi artmıştır.

Taşımanın yapılması gereken mesafe kısalmasa dahi daha fazla yükün daha hızlı taşınmasına olanak sağlanması sonucunda insanlar ihtiyaçları için kendilerinin avladıkları ve/veya ürettikleri ile başkalarının kendi ihtiyaçları için avladıkları ve/veya ürettiklerini daha kolay ve hızlı değiştirebilme olanağında da kavuşmuşlardır. Atların evcilleştirilmeleri ile daha uzak mesafelere gidip gelebilme söz konusu değişimleri hızlandırarak çeşitlendirmiştir. Geçmişte tekerleğin icadıyla başlayan bu süreç, günümüzde ülkeler arasındaki rekabeti artıran bir gelişim göstermiştir (Koca,2021, 41).

Zaman ilerledikçe teknoloji de ilerlemiş ve ilerleyen teknoloji taşımacılık faaliyetlerinde insanlara önemli avantajlar sağlamıştır. Gemi, araba, tren ve uçak gibi taşıma araçlarının icatları ve geliştirilmeleri sonucunda taşınabilir yükler ve mesafeler artmıştır.

Taşımacılık faaliyetlerinde sağlanan gelişme ile istek ve ihtiyaç duyulan ürün ve hizmetlerin temini ya/ya da ilgili ürün ve hizmetlerin üretildikleri yerlere ulaşım daha kolay ve hızlı olabilmektedir. Yaygın ve etkili bir ulaştırma sistemi tarımsal ve sanayi üretiminin önemli ölçüde artmasına katkı sağlayarak ürünlerin ulusal ve uluslararası pazarlara rekabetçi fiyatlarla ulaşmalarını mümkün kılabilmektedir (Özer vd.,2021, 1). Tam Zamanında (JIT) Yaklaşımının geçerli olduğu günümüz koşullarında küresel ekonomiye entegre olan / olmak isteyen işletmelerin ve / veya ülkelerin salt taşımacılık faaliyetlerinin de ötesinde lojistik alanında kendilerini geliştirmeleri rakipleri karşında kendilerine önemli bir rekabet avantajı sağlayabilecektir. Ulaşım altyapısındaki iyileştirmeler, maliyetleri düşürmek, üretkenliği ve verimliliği artırmak, yeni pazarlar oluşturmak, işsizliği azaltmak ve ticareti desteklemek gibi birçok ekonomik faaliyet bağlamında fayda sağlamaktadır (Beyzatlar,2020, 2). Ulaştırmanın ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki etkin rolü göz önünde bulundurulduğunda bu sektörle ilgili ortaya konacak teorik ve pratik araştırmaların bulgularının ülke yöneticileri açısından politika oluşturma süreçlerine katkı sağlayacağı bir gerçektir (Macit, 2020, 844).

Bu avantajın yanında iş arayan işgücünün de kendileri için uygun niteliklere sahip işletmelere, çalışmak amacıyla, ulaşmaları ya / ya da kendilerine uygun nitelikte çalışan arayan işletmelerin nitelikli işgücünü kendi işletmelerinin bulunduğu coğrafyaya ulaştırabilmeleri daha kolay ve hızlı olabilmektedir^a. Üretim faktörleri dikkate alındığı zaman işgücünün mobil olması ya da bir başka deyişle işgücünün ulaşım ile olan etkileşimindeki yoğunluk seviyesi birçok açıdan avantaj sağlamaktadır (Beyzatlar,2020, 3). Açık tanımıyla bir tür yer değiştirme olarak ifade edilen ulaşım insanların bir amaç altında bu yer değiştirme imkânı sağlar ve bu sebepten dolayı insan için hayatsal bir faaliyet olarak ifade edilir (Tosun,2021, 22).

Esas itibarıyla “hizmet” olan taşımacılık faaliyetleri üretim için gereken hammaddelerin gereken yerlere gereken zamanlarda ulaşmalarını sağlamaktadır. Üretimin kolay ve hızlı olması “arz” üzerinde artışa yol açmıştır. Arz artışı tüketim artışı ile sonuçlanmıştır. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere zamanla bir çok ülkeye yayılmış olan (sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için) tüketilemeyen ürünlerin “geri dönüşüm” amacıyla tekrardan toplanmaları ve üretim amacıyla kullanılmalarını da dikkate alırsak hem üretim, hem tüketim hem de kara-deniz-hava ve demiryolu gibi çeşitli modlarla ve farklı araçlarla yapılan taşımacılık faaliyetlerinde sağlanan istihdam artışı ekonomiyi olumlu etkileyebilmektedir. Sağlanan istihdamın bizzat kazanacağı gelir ve ekonominin birbirinden farklı kesimlerinin sürece dahil edilmeleri sonucunda sağlanan toplam kazançlar ve bunların yansımaları GSYİH artışı ve ekonomik kalkınma da önemli olmaktadır. Hava taşımacılığı, bir ekonominin üretkenlik kapasitesinin genişletilmesini kolaylaştırarak, uzun vadeli ekonomik büyüme ve refah için önemli bir platform oluşturmaktadır (İslamoğlu,2021, 757). Dolayısıyla taşımacılık faaliyetlerindeki gelişmelerin ya / ya da gerilemelerin işletmeler ve ekonomi üzerinde etkisi hızlı ve sert şekilde hissedilebilmektedir. Haliyle ulaştırma; ekonomik, sosyal, siyasal, savunma ve güvenlik, toplumsal ve çevresel nitelikleri olmakla birlikte katalizör işlevselliği ile ekonomiyi hızlandırarak ekonomik kalkınmanın gelişmesinde aktif olarak kullanılan araçsal bir özelliği bulunmaktadır (Bakan, Ayaz,2021, 2).

^a Küresel Kahve zinciri STARBUCKS’ın AĞUSTOS-2024 tarihinde göreve başlayan) üst düzey yöneticisi (CEO) Brian NICCOL’ün, Kaliforniya’daki ikametgah adresini değiştirmeyerek 1.600 km uzakta SEATTLE’da bulunan STARBUCKS Genel Merkezine haftada 3 gün olmak üzere görev yapacağı işletmenin özel jet uçağı ile gidip geleceğı haberleri basında yer almıştır (<https://www.bloomberght.com/starbucks-ceo-su-1600-kilometrelik-isine-ozel-jetiyle-gidecek-2358827> - 11.12.2024)

HAVAYOLU ULAŞIMI

Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik konumu dolayısıyla uluslararası taşımacılık faaliyetleri, küresel ticaretin aksamaması adına, önemli olmakta ve uluslararası kamuoyunca dikkatle takip edilmektedir. İstanbul'dan Kuzey-Güney-Doğu ve / veya Batı yönlerine yapılacak 1,5 – 2 saatlik uçak yolculuğu sonucunda tarihsel, kültürel ve coğrafi açılardan yüzlerce yıllık beraberliğe sahip yüzlerce milyon insanın yaşadığı ülkelere ve bu ülkelerin sahip olduğu yüzlerce milyar \$'lık ekonomiye ulaşılabilinmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu, bütün kıtalarla kesişim noktalarının olması ve ekonomik faaliyetleri nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde ikili havayolu anlaşmalarla yolcu ve uçak trafiği kullanımında önemli bir seviyeye gelinmiştir (Özbey, Akan, 2022, 91).

Havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığı yapan araçlar, diğer taşımacılık modlarına göre taşıma yapabilen araçlara göre daha hızlı olabilmektedirler. Küresel ekonominin günümüzde geldiği aşamada “hız”ın önemi artmış olduğu için havayolu ulaşımına da talep artmıştır. Özellikle denizyoluna kıyasla, tek seferde, daha az yük / yolcu taşıyabilen havayolu taşıma araçları sağladıkları zaman tasarrufu sayesinde bu dezavantajını avantaja dönüştürebilmektedirler.

Hızları sayesinde birden fazla ülkenin hava sahasından kısa sürede geçebilen havayolu araçları, her ülkenin hava sahasında geçerli olan kuralların farklılığından dolayı daha fazla bürokratik işleme gereksinim de duyabilmektedir. Dolayısıyla havayolu taşımacılığı konusunda, taşımacılık hizmeti talep edenler konusunda uzmanlaşmış taşıyıcı işletmeler ile çalışmayı tercih edebilmektedirler.

Havalimanı yatırımının ve uçak filosuna sahip olmanın finansal büyüklüğü gibi unsurlar da göz önüne alındığı takdirde Türkiye'nin havayolu yolcu ve yük taşımacılığında büyük bir potansiyele sahip olduğunu da belirtebiliriz. Havayolu ulaşımı yeni istihdam olanakları yaratıp yaşam koşullarını iyileştirmek suretiyle yoksullukla mücadele ederek ticareti ve turizmi kolaylaştırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Artar vd.,2016, 147) (Macit, Macit,2022,183) Sivil havacılık sadece reel ekonomiye mal ve hizmet üretimi yaparak ülke ekonomisine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda turizm ve dış ticaret gibi alanlarda önemli aracılık görevleri üstlenerek tamamlayıcı bir hizmet te sunmaktadır (Bahadır, 2022,333).

Ülkemiz mevcut coğrafi konumu dikkate alındığında, transit taşımacılığa elverişli ve doğu ile batı arasında bir köprü görevi gören konumu sayesinde taşımacılık faaliyetlerinde geçmişten bugüne ön planda olmuştur (Macit, 2020,849). Ülkelerin sahip oldukları ithalat ve ihracat hacminin yanında ithalatı

ve ihracatı etkileyen diğerk bir etken ÷lkelerin lojistik faaliyetleridir (Yaman vd., 2021,2). Lojistik sektöründeki gelişmeler, uluslararası ticareti kolaylaştırarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere sebep olabilmektedir (Özbek,2022, 58).

DENİZYOLU ULAŞIMI

Gelişen teknoloji ile artan üretim miktarları daha kısa sürede daha fazla üretim yapılmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle Çin'in, uyguladığı politikalar ile, günümüz koşullarında adeta dünya üretim merkezi haline gelmiş olması üretim miktarlarını arttırmaktadır. Artan üretim sonucu daha fazla üretilmiş malları, satılamadıkları / tüketilemedikleri takdirde önemli bir sorun teşkil etmeye başlamışlardır. Üretimin artması, çeşitlenmesi (yük ve yolcu taşıyabilen) denizyolu araçlarının da daha hızlı ve daha büyük üretilebilmelerine olanak sağlamıştır. Havayolu kadar hızlı olmamakla birlikte, gelişen teknoloji ile hızları da artan, denizyolu araçları geniş ve büyük hacimleri sayesinde tek seferde diğerk taşıma modlarına göre daha fazla miktarda yük taşıyabilme imkânı sunabilmelerinden dolayı küresel ticaret için önemli olmaktadırlar. Yeryüzünün büyük kısmının sular ile kaplı olması kamuoyunca bilinen bir gerçektir. Bu sebepten dolayı küresel ticaretin devamında denizyolu taşımacılığı önemli olmaktadır.

Kendi zamanında “küresel güç” olup olmadığı tartışmaları devam etmekle birlikte İngiltere öncesinde İspanya'da denizlere olan hakimiyeti sayesinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Güney Amerika Kıtası'nı, donanması sayesinde, ele geçiren İspanya elde ettiği değerli madenleri Avrupa kıta'sına getirerek refahını ve uluslararası gücünü de arttırabilmiştir. Tarihsel veriler incelendiğinde denizyollarına egemen olan İngiltere'nin dünya ticaretine de egemen olduğu ve zamanında küresel güç olarak kendisini konumlandığı bilinmektedir.

Günümüz koşullarında da, Rusya ile Ukrayna arasında devam eden savaş sebebiyle Karadeniz'de denizyolu taşımacılığı olumsuz etkilenmiştir. İki ÷lke arasındaki savaşın, insanlık için istenmeyen sonuçlar doğurmakla birlikte, Karadeniz'in küresel ticaret bağlamında denizyolu taşımacılığı olarak büyük öneme sahip olmamasından dolayı bir Dünya Savaşına sebep olması beklenmemektedir.

Azalan kaynaklar karşısında iletişim araçlarının etkinliği ve verimliliğinin de desteğiyle (ihtiyacımız olmasa bile isteğimizin oluşmasıyla) artan tüketimimize yetişebilmek için gereken hammadelerin dünyanın bir ucundan öbür ucuna hızla ve sorunsuzca gidebilmeleri deniz yolu ile mümkün olabilmektedir. Günümüz

koşullarında da denizyollarının küresel ticaretin devamı için önemi kamuoyunda bilinen bir gerçektir.

İngiltere'den sonra deniz yollarına hakim olan ABD (selefleri gibi), küresel gücünü de arttırmıştır. ABD'nin seçilmiş başkanı Donald TRUMP'ın Panama Kanalı, Grönland ve Kanada'nın ABD'ye verilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları da (<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/tepkiler-cig-gibi-trump-gronland-ve-panama-kanalini-istiyor-abd-medyasi-bu-kez-saka-degil-42636336-14/01/2025>) denizlere hakimiyetin ABD için önemini işaret etmektedir. Yapılan araştırmalara göre küresel GSYİH kapsamında küresel ticaretin payı 1960'ların başında %27,34 olarak gerçekleşmişken 2019 yılında %60 olarak gerçekleşmiştir (Michail vd.,2021, 304).

Türkiye'nin denizyolu yük ve yolcu taşımacılığı açılarından, üç tarafının denizlerle çevrili olması dolayısıyla, büyük potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2021 verilerine göre Türkiye'de ihracatın %59'u, ithalatın %58'i denizyoluyla taşınmaktadır (Yurdakul,2023,24). İstanbul ve Çanakkale gibi boğaz geçişlerinin de coğrafi sınırları kapsamında bulunması denizyolu yük taşımacılığında, Rusya Federasyonu başta olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin uluslararası ticarete / pazarlara bağlanmalarında Türkiye'ye önemli bir avantaj sağlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Yavuz ve Yıldız (2024), Hindistan havacılık sektörünü 1980-2021 yıllarını kapsayacak şekilde inceledikleri çalışmalarında havayolu yolcu ve yük taşımacılığındaki artışların Hindistan GSYİH'sında da arttışları beraberinde getirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Eryer (2024) çalışmasında Kırılğan Beşli olarak bilinen (Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Hindistan ve Türkiye) ülkelerde 2005-2021 yılları arası dönem için havayolu yolcu taşımacılığının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir.

Macit (2020), 1998-2018 yıllarını kapsayan çalışmasında Türkiye'de karayolu yük taşımacılığı faaliyetlerindeki artışın GSYİH ve ticaret artışlarını da beraberinde getirdiğini saptamıştır. Koca (2021), çalışmasında Türkiye'de 1990-2019 arasındaki dönem için lojistik sektörü ve dış ticaret gelişimi arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuştur. Beyazatlar (2020), Türkiye'de 1970-2018 yıllarını kapsayan çalışmasında ulaşım mobilitesi ile GSYİH arasında etkileşimin var olduğunu fakat ekonomik göstergelerin bütün olarak olumlu etkilenebilmesi için istikrarlı ekonomi politikalarının uygulanması gerekliliğinin yanında ulaştırma politikalarına da özel olarak önem verilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Özbek (2022), Türkiye için 1990 – 2019 yıllarını kapsayan çalışmasında uzun dönemde lojistik faaliyetlerde ve enerji tüketiminde meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi arttırdığını, ticari küreselleşmenin ise azalttığını belirlemiştir. Özbek, Akan (2022), 1981 – 2021 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye’de ki yolcu ve uçak trafiğinin GSYİH’yı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

İslamoğlu (2021), Türkiye’de havayolu yolcu ve yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme ilişkisini 1960 – 2019 yılları arasında kapsayan dönem için incelediği çalışmasında havayolu ile yapılan taşımacılık faaliyetlerinin GSYİH’yı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Çakmak, Çalışkan (2024), çalışmalarında Türkiye’de 1984-2022 yıllarını kapsayan çalışmalarında, uzun vadeli olarak, yük taşımacılığı hizmet ticareti ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Can, Erbay (2023) Türkiye, Yunanistan, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Meksika’yı kapsayan çalışmalarında 2000-2021 yılları arasında deniz ticareti ile ülke ekonomilerinin büyümeleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Yurdakul (2023), 2013 – 2021 yıllarını kapsayan çalışmasında, uzun vade de, denizyolu ile yapılan dış ticaret taşımacılığının Türk ekonomisi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Michail, Melas, Batzilis (2021), 135 ülkeyi kapsayan çalışmalarında TEU olarak denizyolu ile yapılan konteyner taşımacılığındaki artışın GSYİH’yı da arttırdıkları sonucuna ulaşmışlardır. Akbulaev, Bayramlı (2020) Hazar Denizine kıyısı olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan’ı kapsayan çalışmalarında denizyolu taşımacılığının GSYİH üzerinde pozitif etki de bulunduğunu belirlemişlerdir.

ARAŞTIRMA

Bu çalışmada, küresel ticaretin önemli kısmının denizyolu ile gerçekleşiyor olması ve “hız”ın küresel ticarete önemli olması sebebiyle denizyolu ve havayolu taşımacılığının İstanbul GSYİH’sı ile ne şekilde etkileşime girdiği araştırılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımlarında doğrudan gözlem ve görüşme mümkün olmadığında ya da araştırmanın geçerliliği artırılmaya çalışıldığında görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanı sıra, üzerinde durulan araştırma problemiyle ilişkili yazılı ve görsel materyal ve malzemeler de araştırmalara dâhil edilebilmektedir (Sak vd.,2019,224).

Çalışmada, havayolu ve denizyolu taşımacılığının İstanbul GSYİH'sı ile olan etkileşimi konu edinilmiştir. Çalışma döneminde İstanbul'da GSYİH rakamlarının neler olduğu ve İstanbul'a hava ve denizyolu taşımacılığı ile gelen / giden “yolcu” ve “yük” miktarlarının neler oldukları ve nasıl bir değişim / eğilim içinde oldukları incelenmiştir. İncelenmek istenilen verilerin “resmi” olarak kayıtlara geçirilmeleri ve muhafaza edilmeleri dolayısıyla Türkiye İstatistik Kurumu ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı web siteleri çalışma kapsamında incelenmişlerdir.

Web siteleri ikincil kaynak olarak kabul edilseler bile araştırma kapsamında incelenen TÜİK ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri, devlete ait resmi veriler olması dolayısıyla “güvenilir” olarak kabul edilmişlerdir. Bu bağlamda TÜİK verileri ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri (Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü ile denizcilik istatistikleri) incelenmişlerdir. İstanbul Havalimanı'nın, resmi olarak, 29 Ekim 2018 tarihinde açılmış olması dolayısıyla araştırmanın başlangıç yılı olarak 2018 yılı (ileride havayolu ulaşımı / taşımacılığı olarak İstanbul özelinde milat olabileceği açısından) seçilmiştir. Çalışmanın yapıldığı dönem de TÜİK verileri kapsamında, İstanbul'a ait son GSYİH rakamları da 2023 yılını içermektedir. Dolayısıyla çalışma kapsamı (İstanbul için) 2023 yılı itibarıyla sonlandırılmıştır.

Bir ülkede ve / veya bölgede GSYİH değişimleri sadece havayolu ve denizyolu taşımacılığı ile açıklanamaz elbette. Bununla birlikte, lojistiğin türetilmiş bir talep olması özelliğinden dolayı (ürünün talep edilmesi halinde söz konusu ürün için üretim öncesi ve üretim sonrası lojistiğe de ihtiyaç duyulacaktır), taşımacılık / lojistik faaliyetlerindeki değişimler ilgili yerdeki ekonominin öngörülebilir gelecekte nasıl olabileceğinin de önemli göstergeleri arasındadırlar.

BULGULAR

TABLO 1: HAVAYOLU YOLCU SAYILARI (İç ve Dış Hatlar toplamı)

YIL	İSTANBUL GENEL	TÜRKİYE GENEL
2018	102.575.606	210.498.164
2019	103.682.634	208.373.696
2020	40.361.570	81.616.140
2021	62.082.814	128.155.762
2022	95.255.927	181.789.339
2023	112.837.331	213.693.163
2024	121.471.173	229.987.764

Kaynak : <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx> - 11.02.2025

TABLO 1 ‘de yeralan bilgilere göre 2018 yılında İstanbul’da faaliyet gösteren havalimanlarında İç ve Dış Hatlarda seyahat etmiş olan yolcu sayısı 102.575.606 kişi iken 2024 yılında %18,42 oranında artarak 121.471.173 kişi olarak gerçekleşmiştir. Aynı zaman diliminde Türkiye’de faaliyet gösteren havalimanlarında İç ve Dış Hatlarda seyahat etmiş olan yolcu sayısı 210.498.164 kişi’den %9,26 oranında artarak 229.987.764 kişi olarak gerçekleşmiştir. İncelenen yıllarda İstanbul havalimanlarının kullanımı Türkiye genelinin kullanımından, oransal olarak, daha fazla artış göstermiştir. 2018 yılında Türkiye faaliyet gösteren havalimanlarında İç ve Dış Hatlarda seyahat etmiş olan yolcuların %48,73’ü İstanbul havalimanlarını tercih etmiş iken aynı oran 2024 yılında %52,82 olmuştur. İncelenen dönemde İstanbul’da faaliyet gösteren havalimanlarının, yolcu taşımacılığı açısından, kullanım oranları Türkiye genelinden daha yüksek seviyelerde artmıştır.

TABLO 2: HAVAYOLU YÜK (bagaj+kargo+posta) TON

YIL	İSTANBUL GENEL	TÜRKİYE GENEL
2018	2.804.440	3.855.231
2019	2.994.904	4.090.168
2020	2.015.045	2.490.521
2021	2.676.311	3.432.517
2022	3.125.095	4.163.142
2023	3.424.791	4.447.865
2024	3.824.144	4.941.729

Kaynak : <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx> - 11.02.2025

TABLO 2 ‘de yeralan bilgilere göre 2018 yılında İstanbul’da faaliyet gösteren havalimanlarında İç ve Dış Hatlarda elleçlenen toplam yük miktarı 2.804.440 ton’dan %36,36’lık artış ile 2024 yılında 3.824.144 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkiye’de faaliyet gösteren havalimanlarında İç ve Dış Hatlarda elleçlenen yük miktarı da 3.855.231 ton’dan %28,18 oranında artarak 4.941.729 ton’a ulaşmıştır. 2018 – 2024 yıllarını kapsayan dönem de İstanbul havalimanlarında elleçlenen yük miktarı Türkiye genelinden daha yüksek oranda artış göstermiştir. 2018 yılında Türkiye’de faaliyet gösteren havalimanlarında elleçlenen yüklerin %72,74’lük kısmı İstanbul genelinde elleçlenmiş iken aynı oran 2024 yılında %77,38 olmuştur. İncelenen dönem de elleçlenen yük miktarı kapsamında İstanbul’da faaliyet gösteren havalimanlarının Türkiye genelinde elleçlenen yük miktarı kapsamındaki konumu azalmıştır.

TABLO 3: LİMANLARDA ELLEÇLENEN KONTEYNER (TEU)

YIL	AMBARLI	İSTANBUL	İSTANBUL TOPLAM	TÜRKİYE GENEL
2018	3.169.535	55.556	3.225.091	10.843.998
2019	3.104.882	43.237	3.148.119	11.591.838
2020	2.887.807	41.586	2.929.393	11.626.650
2021	2.942.550	26.630	2.969.180	12.591.470
2022	2.867.215	17.532	2.884.747	12.366.382
2023	3.170.430	13.138	3.183.568	12.556.401
2024	3.009.724	6.991	3.016.715	13.529.729

Kaynak: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/konteyner-istatistikleri> - 10.02.2025

TABLO 3 ‘de yeralan bilgilere göre 2018 yılında, denizyolu ile gelen ve İstanbul’da elleçlenen yük miktarı, 3.225.091 TEU iken aynı oran 2024 yılında %6,46’lık azalış ile 3.016.715 TEU olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem de denizyolu ile gelen ve Türkiye genelinde elleçlenen yük miktarı ise 10.843.998 TEU’dan %24,77’lik artış ile 13.529.729 TEU olarak gerçekleşmiştir. 2018 – 2024 yılları arasında denizyolu yük taşımacılığı kapsamına göre elleçlenen yük miktarı İstanbul’da azalmış ama Türkiye genelinde artmıştır. İstanbul için ortaya çıkan (denizyolu yük taşımacılığındaki) bu azalış Türkiye genelinde denizyolu ile elleçlenen yük miktarları kapsamında da ortaya çıkmıştır. 2018 yılında Türkiye genelinde denizyolu ile elleçlenen yüklerin %29,74’ü İstanbul’da elleçlenmiş iken aynı oran 2024 yılında %22,3 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 4: GSYİH- (İSTANBUL ve TÜRKİYE) (1000 TL)

YIL	İSTANBUL	TÜRKİYE
2018	1.159.274.030	3.758.315.621
2019	1.325.199.566	4.320.191.227
2020	1.518.604.665	5.048.220.067
2021	2.204.761.565	7.248.788.983
2022	5.464.280.141	15.011.775.979
2023	8.060.358.440	26.545.721.797
2024		43.410.513.887

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İl-Bazında-Gayrisafi-Yurt-İci-Hasıla-2023-53575> – 24.03.2025

İncelemenin yapıldığı 24.03.2025 tarihinde TÜİK tarafından Türkiye GSYİH kapsamında en son açıklanan veri 28.02.2025 günü, iller bazında GSYİH kapsamında en son açıklanan veri ise 12.12.2024 tarihinde açıklanmış olarak web sitesinde bulunmaktadır.

Yapılan inceleme sonucunda İstanbul’da 2018 yılında 1.159.274.030 TL olan GSYİH’nın %595,29 oranında artarak 2023 yılında 8.060.358.440 TL olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. Benzer olarak 2018 yılında Türkiye GSYİH’sı 3.758.315.621 TL’den %1.055,05 oranında artarak 2024 yılında 43.410.513.887 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem (2018 – 2023) kapsamında inceleme yapacak olursak Türkiye GSYİH’sının %606,32 oranında artmış olduğunu görmekteyiz.

SONUÇ

2018 – 2023 yıllarını kapsayan dönemde, İstanbul GSYİH’sı %595,29 oranında artmış iken Türkiye GSYİH’nın %606,32 oranı ile İstanbul’a göre daha fazla artmış olduğunu görmekteyiz. Aynı dönem de havayolu ulaşımını tercih eden yolcuların sayısı İstanbul için %10 oranında artmış iken Türkiye genelinde söz konusu oran %1,51 olarak gerçekleşmiştir. Ele alınan dönemde GSYİH artış oranı Türkiye genelinde daha yüksek gerçekleşmiş iken havayolu ulaşımını tercih edenlerin artış oranı İstanbul özelinde daha yüksek olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomik gelişim açısından, bütün ulaşım yolları gibi, havayolu ulaşımının da “etkin” ve “verimli” olması önemlidir. İstanbul, jeopolitik konumunun yanında tarihsel açıdan da ekonomik olarak önemli bir konumda bulunmaktadır. Günümüz koşullarında, Türkiye’nin, siyasi değil ama ekonomik başkenti olacak şekilde varlığını devam ettirmektedir.

2018 – 2023 yıllarını kapsayan dönemde, havayolu yük taşımacılığında elleçlenen yük miktarı İstanbul için %36,36 oranında Türkiye için ise %28,96 oranında artmıştır. Havayolu yolcu taşımacılığının İstanbul özelinde Türkiye genelinden daha yüksek oranda artmış olması gibi havayolu yük taşımacılığı da, ele alınan dönemde, İstanbul özelinde daha yüksek artış oranı sergilemiştir.

Büyük balığın küçük balığı değil ama hızlı balığın yavaş balığı yuttuğu günümüz koşullarında havayolu taşımacılığının sağladığı hız avantajı küresel ticaret için önemli olmaktadır. İstanbul gibi önemli bir lokasyonda havayolu yük taşımacılığında hızlı, güvenli ve kaliteli bir hizmet sunulması İstanbul'un küresel ekonomi ile entegrasyonu kolaylaştırarak arttıracaktır.

2018 – 2023 döneminde havayolu yük ve yolcu taşımacılığında, İstanbul'un özelinde, yaşanan olumlu gelişmeler denizyolu yük taşımacılığında maalesef yaşanmamıştır. 2023 yılında 2018 yılına göre İstanbul'da limanlarda elleçlenen konteynerler %1,28 oranında azalmıştır. Aynı dönem de Türkiye limanlarında elleçlenen konteyner miktarı (İstanbul'a göre yaklaşık olarak 12,3 katı olacak şekilde) ise %15,8 oranında artış göstermiştir.

Küresel ticaretin önemli bir kısmı denizyolu taşımacılığı ile gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında 2018 – 2023 döneminde İstanbul'un küresel ekonomi kapsamındaki yerinin, Türkiye geneline göre daha az oranda artarak reel anlamda azaldığı anlaşılmaktadır.

2018 yılında İstanbul GSYİH'si Türkiye GSYİH kapsamında %30,8 civarında pay alırken 2023 yılında bu oran %30,3 civarına düşmüştür. Azalış “az” olmakla birlikte ekonomide bütün yumurtaların aynı sepete konulmaması açısından geleceğe dönük umut vaat etmektedir. Küresel ticaretin büyük oranda denizlerde gerçekleşiyor olması ve Türkiye limanlarında elleçlenen yük miktarının İstanbul'dan daha yüksek oranlarda artmış olması, söz konusu umudumuzu, güçlendirmektedir. İstanbul (yeni) Havalimanının faaliyete geçmiş olması, Denizyolu taşımacılığında yaşanan gelişmelerin havayolu taşımacılığında yaşan(a)mamış olmasını açıklayabilir belki. Gelecekte yapılacak ve daha uzun süreyi kapsayan, daha kapsamlı verilerin inceleneceği çalışmalar bu savın doğrulanmasında ve / veya yalanlanmasında daha aydınlatıcı sonuçlara ulaştıracaktır bizleri.

KAYNAKÇA

- Akbulaev N., Bayramlı G. (2020), “Maritime Transport And Economic Growth: Interconnection And Influence (An Example Of The Countries The Caspian Sea Coast; Russia, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan And Iran)”, Marine Policy, Vol:118
- Artar K.O., Uca N., Taşçı Emre M. (2016), “The Impact Of The Airline Freight Transportation On Gdp In Turkey”, Journal of International Trade, Logistics and Law, Vol:2, No:2,143-148
- Bakan S., Ayaz Ö. (2021), “Ekonomik Perspektiften Türkiye’deki Ulaştırma ve Turizm Sektörlerinin Etkileşimler ve Öneriler”, Premium E-Journal of Social Sciences, Cilt:5, Sayı:11, 01-22
- Beyzatlar A. M. (2020), “Türkiye’de Ulaşım ve Ekonomik Göstergeler Arasındaki Yayılma Etkileri”, Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi, 3 (1), 1- 23
- <https://www.bloomberght.com/starbucks-ceo-su-1600-kilometrelik-isine-ozel-jetiyle-gidecek-2358827> - 11.12.2024
- Bahadır S. (2022), “The Interactions Among Air Freight, Gdp, Energy Usage And Ecological Footprint: An Emprical Investigation From Turkey”, International Journal of Energy Economics and Policy, 12 (6), 332-339
- Can A., Erbay R. E. (2023), “Seçilmiş Gelişmekte Olan Ekonomilerde Deniz Ticaretinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Ardl Testinden Ampirik Kanıtlar”, Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi, 09, Özel Sayı, 502 – 509
- Çakmak M., Çalışkan D. Z. (2024), “Uluslararası Taşımacılık Hizmet Ticareti ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği”, Bulletin of Economic Theory and Analysis, 9(2), 583-604
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575> – 24.03.2025
- <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/konteyner-istatistikleri> - 10.02.2025
- <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx> - 11.02.2025
- Eryer A. (2024), “The Impact Of Air Transport On Economic Growth In The Fragile Five Countries: An Emprical Estimate”, Journal of Economics, Business and Political Studies, Vol:2, Issue:1, 24-37
- <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/tepkiler-cig-gibi-trump-gronland-ve-panama-kanalini-istiyor-abd-medyasi-bu-kez-saka-degil-42636336> - 14/01/2025

- İslamoğlu B. (2021), “Türkiye’de Havayolu Taşımacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Yapısal Kırılmalı Ekonometrik Yöntem Yaklaşımıyla İncelenmesi”, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 5 (2), 749-759
- Koca M. (2021), “Lojistik Sektörünün Dış Ticaret Gelişimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 40-62
- Macit D. (2020), “Karayolu Yük Taşımacılığının Ekonomik Büyüme ve Ticaret Hacmi Üzerinde Etkisine Yönelik Ampirik Bir Analiz”, Alanya Akademik Bakış Dergisi, C:4, Sa:3, 843-860
- Macit D., Macit A. (Aralık 2022), New Trends In Social, Humanities And Administrative Sciences, Editör:Sinan Sönmez, Duvar Yayınevi İzmir – TÜRKİYE, 1. Baskı içinde “The Relationship Of Air Transport With Foreign Trade Volume And Gdp In Turkey: A Time Series Analysis”, Chapter 11, 181 – 197,
- Michail A. N., Melas D. K., Batzilis D. (2021), “Containere Shipping Trade And Real Gdp Growth: A Panel Vektor Autoregressive Approach”, Economics Bulletin, Vol:41, No:2, 304-315
- Sak R., Sak Ş. İ. T., Şendil Ö. Ç., Nas Eşref (2021), “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 227-250
- Özbek S. (2022), “Türkiye Ekonomisinde Gümrük ve Lojistik Faaliyetleri ile Ekonomik Büyüme İlişkinin Ardl, Fmols ve Ccr Yöntemleri İle Analizi”, Journal of Economics and Research, 3(1), 55-69
- Özbey N., Akan Y. (2022), “Türkiye’de Havacılıkta Yolcu ve Uçak Trafiğinin Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Bir Uygulama”, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 4(1), 82-94
- Özer M., Canbay Ş., Kırca M. (2021), “The Impact Of Container Transport On Economic Growth In Turkey: An Ardl Bounds Testing Approach”, Research in Transportation Economics, Volume:88, September – 2021
- Tosun B. H. (2021), Mühendislik ve Mimarlık Bilimleri-Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler 3, Editör: Can Ç. IVPE, Cetinje-Montenegro, içinde “Fonksiyonel Olarak Ulaşım ve Ekonomi İlişkisi”, 21-34
- Yavuz S., Yıldız M. (2024), “Havacılık Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Hindistan Örneği”, Journal of Aerospace Science and Management, Vol:2, No:2, 23-41

- Yaman S., Demir B., Batırlık N. S., Zeren F. (2021), “Lojistik Sektörü ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma”, Journal of International Scientific Researchers, 6(1), 1-9
- Yurdakul M. E. (2023), “Türkiye’nin Denizyoluyla Uluslararası Ticareti ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Türk Denizcilik ve Deniz Bilimleri Dergisi, 9(1), 22-29

**Uygarlığı Yeniden Tasavvur Etmek: Daniel Quinn'in
İsmail Adlı Romanı Üzerinden Alan ve Bırakan
Toplumlarının Eleştirel Bir Analizi**

Ahmet Mazlum¹

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7350-8671

Giriş

İnsanlığın karşı karşıya olduğu en büyük krizin, teknolojik yetersizlik veya kaynak kıtlığından ziyade, dünyadaki konumumuza dair temelde hatalı bir anlatıdan kaynaklanması olasılığı ne kadar büyüktür? Daniel Quinn'in çığır açan romanı *Ishmael* (1992), bu derin ve kışkırtıcı soruyu merkeze almaktadır. Roman, insan medeniyetini iki karşıt toplumsal model aracılığıyla keskin bir şekilde inceler: doğal dünya üzerinde tahakküm kurmaya odaklanan “Alanlar” (Takers) ve doğayla denge ve karşılıklılık içinde yaşamayı benimseyen “Bırakanlar” (Leavers) (Quinn, 2002, s. 50). Murphy (2025)'e göre, “Alanlar” ve “Bırakanlar” ifadeleri, daha yüklü anlamlar taşıyan “uygar” ve “ilkel” terimlerinin yerine kullanılır. Hayal kırıklığına uğramış arayış içinde biri ile telepati yeteneğine sahip bilge bir goril olan İsmail arasındaki Sokratik bir diyalog çerçevesinde sunulan Quinn'in anlatısı, okuyucuları insanlığın doğayla olan yıkıcı ilişkisini şekillendiren derin kültürel mitlerle yüzleşmeye ve tahakküm yerine birlikte varoluşa dayanan alternatifleri hayal etmeye davet etmektedir.

Quinn'in başkahraman olarak bir gorili seçimi, Bay ve Karagöz (2025)'ün de belirttiği gibi, bu canlıların insanlarla ve doğayla kurduğu derin bağ nedeniyle diğer hayvanlardan farklı addedilmelerinden kaynaklanmaktadır. İnsanlarla yakın genetik akrabalıkları, evrim teorisyenlerinin savunduğu üzere, gorillerin insanlara yönelik bir yakınlık ve benzerlik hissi uyandırmasına neden olmaktadır (s. 317). Bu tercihle Quinn, insanlığın daha geniş bir ekolojik sistemin parçası olduğunu ve tüm türlerin kaderinin birbiriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (Quinn, FAQ's, 2025). Ayrıca, Bay ve Karagöz'ün (2025) altını çizdiği gibi, goriller ormansızlaşma ve yasa dışı yaban hayatı ticareti gibi faktörler nedeniyle sıklıkla insan sömürsünün ve yaşam alanlarının tahrip edilmesinin mağduru olmuştur. Quinn, gorillerin yaşadığı bu zorlu duruma dikkat çekerek, insan eylemlerinin insan olmayan topluluklar üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne sermekte ve çevresel sorumluluk ile koruma çabalarının hayati önemini vurgulamaktadır (s. 317). 2020 yılında kendisi ile yapılan bir söyleşide Quinn Alanlar ve Bırakanlar kavramlarını şu şekilde tanımlar:

Her neyse, yirmi yıl sonra bu soruyu daha kolay yanıtlayabilirim. Orijinal anlamı şuydu: Bırakanlar, dünyanın yönetimini tanrıların eline bırakanlardır. Alanlar ise dünyanın yönetimini kendi daha yetkin ellerine alanlardır. Bunlar da elbette biziz. Biz dünyanın alanlarıyız (Quinn, Pursuing A Better Path, 2020; Quinn, 2007, s. 23).

Binlerce yıldır insan toplumları, ilerlemenin doğal dünya üzerinde ustalık kurmayı gerektirdiği temel varsayımına uygun olarak faaliyet göstermiştir. Quinn bu zihniyeti “Alanlar” kültürünün belirleyici özelliği olarak tanımlar: Dünyanın

yegâne amacının insan tüketimine hizmet etmek olduğuna inanan tarımsal ve nihayetinde endüstriyel medeniyetler (Quinn, 2002, s. 50). Ancak İsmail, bu hâkim dünya görüşünü, ekolojik karşılıklı bağımlılığa derinden bağlı kalarak binlerce yıl boyunca gelişen avcı-toplayıcı ve yerli topluluklar olan “Bırakanlar”ın dünya görüşüyle çarpıcı bir şekilde karşılaştırır (Quinn, 2002, s. 50). Quinn’e göre bu gruplar, yollarının başarısız olmasından dolayı ortadan kaybolmamışlardır; aksine, genişlemeyi kader ve kontrolü hayatta kalma ile eşitleyen bir “Alanlar” ideolojisi tarafından yerlerinden edilmişlerdir (Quinn, 2002, s. 54).

Bu makale, Quinn’in “Alanlar” ve “Bırakanlar” arasındaki keskin ayrımın, insanlığın mevcut gidişatının acı sonuçlarını yansıtan ve potansiyel yenilenme yollarını aydınlatan bir ayna olarak nasıl işlev gördüğünü derinlemesine incelemektedir. Bu iki modeli, biri çöküşe doğru hızla ilerlerken diğeri birlikte varoluş için bir model sunan alternatif toplumlar olarak çerçeveleyerek, *Ishmael* bizi şu temel soruları sormaya zorlamaktadır: Hangi kültürel mitlere bilinçsizce tutunuyoruz ve hangi yeni hikayeler bizi bu yıkıcı yoldan kurtarabilir?

1. Alanlar: Tahakkümün Mimarları

Daniel Quinn’in *İsmail: Bir Zihin ve Ruh Macerası* adlı eserinde kavramsallaştırıldığı şekliyle “Alanlar”, yaklaşık 10.000 yıl önce Neolitik Devrim ile başlayan ve insanlığın göçebe avcı-toplayıcı topluluklardan yerleşik tarım toplumlarına ve nihayetinde endüstriyel uygarlıklara doğru evrimini simgeleyen derin bir ideolojik ve kültürel dönüşümü temsil etmektedir. Quinn’in telepatik goril anlatıcısı İsmail aracılığıyla ileri sürdüğü üzere, bu dönüşüm yalnızca teknolojik bir ilerleme değil, aynı zamanda insanlığın dünyadaki rolünü ve doğal kaynaklarla olan ilişkisini temelden yeniden tanımlayan derin bir mitolojik kökene sahiptir. “Alanlar”, adını Dünya’nın kaynaklarını sınırsızca “alma” hakkına sahip olduklarına dair temel algılarından alırlar; bu dünya görüşü, İsmail’in “Ana Kültür” olarak adlandırdığı, insanı gezegenin meşru ve tartışılmaz hâkimi olarak konumlandıran güçlü bir anlatıya derinden bağlıdır (Quinn, 2002, s. 48). İsmail’in açıkça ifade ettiği gibi: “Alanların hikâyesinin öncülü ‘Dünya insana aittir’” ifadesidir (Quinn, 2002, s. 145). Bu temel önerme, insanlığın doğal dünyayla olan etik ve pratik etkileşimlerinin tümünü şekillendirmekte ve sürdürülebilir olmayan bir sömürü ve tahakküm döngüsünü meşrulaştırmaktadır (Bay, 2023). İsmail, bu durumu şu çarpıcı sözlerle özetler: “Ödediğiniz bedel insan olmanın bedeli değil diyorum. Hatta biraz önce bahsettiğin şeylerin bedeli bile değil. Bu, insana dünyanın düşmanı rolünü veren bir hikâyeyi canlandırmanın bedeli” (Quinn, 2002, s. 96). Din, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi çeşitli kültürel kurumlar aracılığıyla içselleştirilen bu hakim anlatı, doğayı

insanın ait olduğu canlı ve birbirine bağılı bir topluluk olarak değıl, fethedilmesi, kontrol edilmesi ve sınırsızca sömürölmesi gereken edilgen bir meta olarak çerçevelemektedir.

Tarım Devrimi, insanların gıda stoklamasına olanak tanıyarak bu köklü dönüşümü tetiklemiş ve bunun sonucunda nüfus artışı, kalıcı yerleşimlerin yaygınlaşması ve hiyerarşik toplumsal yapıların yükselişı hızlanmıştır (Scott, 2017, s. 32-58; Diamond, 1997, s. 89). İsmail, bu tarihsel süreci insanlığın “yaşam topluluğına savaş ilan ettiğı an” olarak tanımlamaktadır. Bu savaşın temelinde, İsmail’in aktardığı üzere, “[Tanrılar] Dünyayı insan için yaptılar ve insanı da dünyayı fethedip yönetsin diye yarattılar ve sonuç olarak insan da bunu yaptı” (Quinn, 2002, s. 94) şeklindeki derinlere işlemiş inanç yatmaktadır. Antroposentrik anlayışta insanlar, kendi başına bir değer olarak kabul edilirken; diğler tüm canlılar, cansızlar ve ekosistemler, insanın amaçlarına hizmet eden araçlar olarak görülür (Goralnik & Nelson, 2012; Cronon, 1996; Kimmerer, 2013). Alanlar, bitki ve hayvanları evcilleştirerek, uzun süredir devam eden ekosistemlerle olan simbiyotik² ilişkilerini koparmış ve doğal dünyanın karşılıklı bağımlılık ilkesini, kontrol ve tahakküm arayışıyla ikame etmişlerdir. Quinn, bu durumu İsmail’in Alan tarımına yönelik eleştirel bakış açısı üzerinden şu çarpıcı sözlerle resmeder: “On bin yıldır, artan bir nüfusu beslemek için sürekli olarak yiyecek üretimini arttırıyorlar ve bunu her yaptıklarında, nüfus daha da artıyor” (Quinn, 2002, s. 117). Monokültür tarım uygulamaları, ormanların yok edilmesi ve endüstriyel tarım gibi modern uygulamalar, ekolojik denge yerine kısa vadeli insan konforunu ve üretkenliğini önceliklendiren (Moore, 2015) bu derinlere işlemiş sömürü zihniyetinin somut ve yıkıcı örneklerini teşkil etmektedir.

Alanların etik özünün merkezinde, insanlığın diğler tüm türleri yöneten doğal yasalardan muaf olduğı fikrini savunan “insan istisnacılığı” kavramı yer almaktadır. İsmail, bu temel anlayışı, “Bırakanlar” toplumlarının gözlemlediğı ve benimsediğı doğal bir ilke olan “Sınırlı Rekabet Yasası” üzerinden keskin bir şekilde sorgulamaktadır:

“Bu kadar hayranlıkla tarif ettiğın bu kanun, canlılar toplumundaki rekabeti tanımlıyor. Yeteneklerinin son haddine kadar rekabet edebilirsin, fakat rakiplerini sırf öldürmek için avlayamazsın veya onların yiyeceklerini yok edemezsin ya da yiyecek elde etmelerini

² **Simbiyotik** (veya **simbiyoz**), biyolojide iki veya daha fazla farklı türün birbirleriyle uzun süreli ve yakın bir ilişki kurduğı durumu ifade eden bir terimdir. Bu ilişkide taraflar birbirlerinin varlığından yarar sağlayabilir, zarar görebilir veya etkilenmeyebilir.

engelleysen. Başka bir deyişle rekabet edebilirsin ama savaş açamazsın” (Quinn, 2002, s. 157).

Ancak Alanlar, yırtıcı hayvanları ve “zararlı otları” sistematik olarak ortadan kaldırarak ve doğal kaynakları tekelleştirerek bu temel yasayı sürekli olarak ihlal etmektedirler. İsmail, bu yıkıcı davranışı “kendini yok eden bir yanılsama” olarak nitelendirmekte ve Alanların içinde bulundukları trajik durumu şu sözlerle özetlemektedir: “Yaşamak için sizi dünyayı yok etmeye az ya da çok zorlayan bir medeniyet sisteminin esirisiniz” (Quinn, 2002, s. 34).

Bu derinlere işlemiş dünya görüşünün sonuçları acı ve keskindir. Quinn, Alanların yaygın uygulamalarını iklim değişikliği, kitlesel tür yok oluşu ve toprak bozulması gibi modern ekolojik krizlerle doğrudan ilişkilendirmekte ve bunların temelde hatalı bir kültürel anlatının kaçınılmaz semptomları olduğunu savunmaktadır. İsmail’in yaptığı şu basit ama derin uyarı bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Evet, tamam. Dünya insana aittir, Alanların hikayesinin öncülü. Bir iki dakika düşündüm, sonra güldüm, ‘Bu fazla düzgün. Bırakanların hikâyesinin öncülü de şu: insan dünyaya aittir’” (Quinn, 2002, s. 297). Bu temel eleştiri, sonsuz ekonomik büyümenin sınırlı bir gezegende mümkün olduğu mitini küreselleşme ve tüketim kültürü aracılığıyla sürdüren modern endüstriyel toplumlara kadar uzanmaktadır. Alanların hakim mantığı, bu toplumlarda kolektif bir yıkım dogmasına dönüşmüş durumdadır.

Nihayetinde, Quinn’in Alanları, yaşamın temel ilkeleriyle derin bir uyumsuzluk içinde olan bir medeniyeti temsil etmektedir. İsmail’in vardığı acı sonuçla, onların hikâyesi, dünyayı asla işlemeyecek kusurlu bir plana göre yönetmeye çalışan insanların trajik ve sonuçsuz çabasıdır. Quinn, ekolojik sınırlarla derin bir uyum içinde varlığını sürdürmüş olan “Bırakanlar” olarak adlandırdığı toplumlarla “Alanlar” arasındaki temel tezadı ortaya koyarak, okurları insan üstünlüğünün yıkıcı mitlerini sorgulamaya ve insanlığın doğal dünyanın bir “efendisi” değil, ayrılmaz bir “parçası” olarak konumlandırıldığı sürdürülebilir bir geleceği yeniden tasavvur etmeye davet etmektedir.

2. Temel Mitoloji: Alanların Yaratılış Miti ve İnsan Hakimiyeti

“Alanlar” kültürünün temelinde, insanı yalnızca tüm yaşamın en üstüne yerleştirmekle kalmayıp, doğal dünyayı boyunduruk altına alma hakkını kutsayan güçlü bir yaratılış hikâyesi yatmaktadır. Quinn’in kökenini yaklaşık 10.000 yıl önceki Tarım Devrimi’ne dayandırdığı bu kurucu anlatı, yalnızca tarihsel bir olgu olmanın ötesinde, “Alanlar” toplumlarının dünyadaki rollerini ve doğal kaynaklarla olan ilişkilerini temelden biçimlendiren mitolojik bir çerçeve—kurucu bir hikâye—işlevi görmektedir. Romandaki bilge goril öğretmen İsmail,

bu derinlere işlemiş miti modern uygarlığın “Ana Kültürü” olarak tanımlamakta ve bu anlatının insanlığın ekolojik karşılıklı bağımlılıktan kopuşunu nasıl normalleştirdiğini vurgulamaktadır: “Dünya insana aittir, Alanların hikayesinin öncülü. [...] Bırakanların hikâyesinin öncülü de şu: insan dünyaya aittir” (Quinn, 2002, s. 297).

Bu karşılıklık, “Alanların” doğayı insanın hizmetine sunulmuş edilgen bir kaynak olarak gören anlayışını, “Bırakanların” ise insanı yaşam topluluğunun mütevazı bir parçası olarak konumlandıran felsefesini özetler. Alanların dinlerine, ekonomik sistemlerine ve siyasi yapılarına derinden nüfuz etmiş olan bu temel hikâye, görünmez bir senaryo gibi işleyerek, insanlığın doğal dünyayla olan hayati bağlantısını giderek zayıflatmaktadır.

Quinn, bu güçlü anlatının kökenini, Alanların insanın kozmostaki yerine dair yaptıkları radikal yeniden yoruma bağlamaktadır. Kendilerini paylaşılan ve birbirine bağlı bir “yaşam topluluğunun” ayrılmaz bir parçası olarak gören “Bırakanlar” toplumlarının aksine, “Alanlar” ayrılık ve üstünlük temelli bir teoloji benimsemişlerdir. İsmail, bu duruma İncil’deki Yaratılış hikâyesini çarpıcı bir örnek olarak sunmaktadır: “[Tanrı] onları kutsadı ve onlara, ‘Verimli olun ve çoğalın; yeryüzünü doldurun ve onu boyun eğdirin. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara ve yeryüzünde hareket eden her canlıya hükmedin’ dedi” (Yaratılış 1:28). İsmail’in yorumuna göre, bu metin Alanların temel inancını özetlemektedir: “İnsan dünyaya hükmetmek için doğdu” (Quinn, 2002, s. 71) ve yapması gereken de budur. Bu anlayış, “Dünya insan için yaratıldı ve insan da onu fethedip yönetmek için yaratıldı” (Quinn, 2002, s. 91, 94) şeklindeki yaygın inancı pekiştirmektedir. Bu hakim yaratılış miti, doğal dünyayı yalnızca insanın ilerlemesine ve ihtiyaçlarına hizmet eden edilgen bir kaynak deposu olarak çerçevelemektedir. Quinn’e göre bu derinlere işlemiş inanç, yalnızca Hristiyanlıkla sınırlı kalmayıp, toprağı, hayvanları ve hatta diğer insanları sömürülecek meta olarak gören kapitalizm ve sömürgecilik gibi seküler ideolojilere de sızmış ve onları meşrulaştırmıştır.

Alanların temel miti, hükmetme hakkını ilahi bir yetkiyle eşdeğer kılan ve insanın diğer türlerle olan temel akrabalık bağıını giderek silen inanç sistemlerinde derinden kodlanmıştır. Örneğin, İsmail, İbrahimi dinlerdeki “insanın yaratılışın zirvesi” (Quinn, 2002, s. 73) olduğu şeklindeki yaygın anlayışı eleştirmektedir. Bu teoloji, insan ihtiyaçlarına doğrudan hizmet etmediği sürece “verimsiz” olarak nitelendirilen doğal ekosistemlerin tahrip edilmesi gibi uygulamalara meşruiyet kazandırmaktadır:

“Ne zaman bir Alan çifti, kocaman bir aileye sahip olmanın ne kadar harika olacağından bahsetse, İyi ve Kötünün Bilgisi Ağacının yanı başında yaşanan bu olayı tekrar sahneye koyuyorlar. Birbirlerine şöyle diyorlar: ‘Bu gezegen üzerindeki yaşamı istediğimiz gibi pay etmek tabii ki bizim de hakkımız. Neden dört ya da altı çocukta duralım. İstersek on beş çocuk yapabiliriz. Tek yapmamız gereken birkaç yüz dönümlük yağmur ormanını daha yok edip tarla haline getirmek ve sonuç olarak birkaç düzine canlı türü daha yok olursa kimin umurunda?’” (Quinn, 2002, s. 225).

Bu türden düşünce biçimleri, doğal dünyanın yalnızca insanlığın kullanımına yönelik sınırsız bir kaynak deposu olduğu yanılgısını pekiştirmektedir.

Alanların ekonomik anlayışları, sürekli ve sınırsız büyümeyi ödüllendiren sistemler aracılığıyla doğal kaynakların sömürsünü kurumsallaştırmaktadır. İsmail, bu ekonomik modeli tehlikeli bir “piramit şemasına” benzetmektedir (Quinn, 2002, s. 188). Bu modelin sürdürülemez doğası, aşırı balık avcılığı, yeraltı sularının kontrolsüz tüketimi ve toprağın geri döndürülemez bir şekilde tahrip edilmesi gibi yaygın uygulamalarda açıkça görülmektedir. Quinn’in goril başkahramanı İsmail aracılığıyla yaptığı keskin eleştiride, “Alanlar dünyayı, insan hayatını idame ettiren ve üreten, bir çeşit insan-destek sistemi olarak değerlendirirler” (Quinn, 2002, s. 76). Monokültür tarım—modern “Alanlar” tarımının tipik bir özelliği—bu sömürü mantığının somutlaşmış halidir; biyoçeşitlilik açısından zengin ve karmaşık ekosistemleri, toprağı tüketen ve sürekli kimyasal müdahaleler gerektiren tek ürünlü “fabrikalarla” acımasızca değiştirmektedir.

Alanların siyasi yapıları da doğa üzerinde kontrol kurma arzusunu medeniyetin kaçınılmaz bir gerekliliği olarak kutsamaktadır. Ulus-devletlerin sınırları, toprak mülkiyet yasaları ve endüstriyel düzenlemeler gibi kurumlar, insanın gezegeni “yönetmesi” gerektiği temel inancını yansıtmaktadır. İsmail, bu insan merkezli kibri alaycı bir dille eleştirmektedir: “Yeri doldurulamaz, temel kaynaklar her yıl hızla tüketiliyor ve her yıl daha da büyük bir açgözlülükle tüketilmeye devam ediyor. Sizin tacizlerinizin sonucunda türler tamamen yok oluyor ve her yıl daha da artan sayılarla yok oluyorlar” (Quinn, 2002, s. 135). Fosil yakıt çıkarımını teşvik eden politikalar veya endüstriyel hayvancılığı sübvans eden kararlar gibi örnekler, “Alanlar” yönetimlerinin kısa vadeli insani kazançları uzun vadeli ekolojik sürdürülebilirliğin açıkça önüne nasıl koyduğunu gözler önüne sermektedir.

“Alanlar” mitinin “dünya insana aittir” (Quinn, 2002, s. 145) şeklindeki ısrarlı vurgusu, yaşamı destekleyen temel sistemleri bizzat istikrarsızlaştıran yıkıcı

uygulamaları meşrulaştırmaktadır. Quinn, ormansızlaşmayı, ormanların yalnızca insan amaçlarına hizmet ettiği sürece var olduğu yönündeki tehlikeli “Alanlar” yanılısamasına bağlamaktadır:

Ne zaman bir Alan çifti, kocaman bir aileye sahip olmanın ne kadar harika olacağından bahsetse, İyi ve Kötünün Bilgisi Ağacının yanı başında yaşanan bu olayı tekrar sahneye koyuyorlar. Birbirlerine şöyle diyorlar: ‘Bu gezegen üzerindeki yaşamı istediğimiz gibi pay etmek tabii ki bizim de hakkımız. Neden dört ya da altı çocukta duralım. İstersek on beş çocuk yapabiliriz. Tek yapmamız gereken birkaç yüz dönümlük yağmur ormanını daha yok edip tarla haline getirmek ve sonuç olarak birkaç düzine canlı türü daha yok olursa kimin umurunda?’ (Quinn, 2002, s. 225).

Benzer şekilde, açık ocak madenciliği, aşırı balık avcılığı ve fosil yakıt bağımlılığı gibi endüstriyel sömürü biçimleri, dünyanın kaynaklarının sonsuz olduğu ve yalnızca insanlığın sınırsız kullanımına sunulduğu temel inancından beslenmektedir.

İsmail, bu hakim anlatının özünde kendini yok edici olduğu konusunda keskin bir şekilde uyarmaktadır: “Alanların hikâyesi, kırılamaz bir sonuçlar zinciridir. Bu, insanlığın dünyayı tanrılardan alıp kendi başına yönetim kararıyla başlayan ve Bırakanların rakipleri yok etmeyi veya kaynakları tekelleştirmeyi yasaklayan doğal bir ilke olan Sınırlı Rekabet Yasası’nı ihlal ettikçe çöküşe doğru hızlanan, dalışa geçen bir uçağa benzetilir” (Quinn, 2002, s. 126).

3. Anlatıyı Parçalamak

Quinn’in eleştirel yaklaşımının temelinde, “Alanların doğası gereği kötü niyetli olmadıkları, aksine kusurlu ve derinlere işlemiş bir anlatının esiri oldukları fikri yatmaktadır. İsmail, bu durumu insanlığın yıkıcı mitolojisine bağlayarak şöyle açıklar: “Kültürünüzün insanları dünyanın kendilerine ait olduğundan ve tanrıların onlara tayin ettiği kaderin dünyayı fethedip yönetmek olduğundan emin oldukça, son on bin yıldır davrandıkları şekilde hareket edeceklerdir” (2002, s. 308-309). Quinn, bu yıkıcı hikâyeyi terine çevirmek için öncelikle onun kurgusal bir yapı olduğunu, yeniden yazılabilecek bir kültürel ürün olduğunu kabul etmemiz gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde, ormansızlaşma, endüstriyel sömürü ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlar, insan üstünlüğünü kutsayan ve doğal dünyayı sömürmeyi meşrulaştıran hakim bir kültürün kaçınılmaz ve acı sonuçları olarak varlığını sürdürecektir.

Ishmael adlı eserde, “Alanlar” miti yalnızca felsefi bir yanılgı değil, aynı zamanda insanlığın varoluşsal geleceği için ciddi bir tehdit olarak sunulmaktadır.

Quinn’in eserinin ısrarla vurguladığı gibi, yaşamak için “dünya insana aittir” şeklindeki temel önermeyi reddetmek ve insanın yaşayan dünyanın efendisi değil, ayrılmaz ve bağımlı bir üyesi olduğu yeni bir kapsayıcı hikâyeyi benimsemek hayati bir zorunluluktur.

Ishmael sonsuz ekonomik büyümeyi ve insanın doğa üzerindeki mutlak tahakkümünü önceliklendiren “Alanlar” mantığının yarattığı yaygın yıkımı kasvetli ve rahatsız edici bir tablo olarak gözler önüne sermektedir. Dünyayı fethedilecek edilgen bir meta olarak çerçeveleyen “Alanlar” toplumları, biyoçeşitliliğin yok oluşundan, geri döndürülemez iklim çöküşüne kadar uzanan geniş bir yelpazede ekolojik felaketler zincirini acımasızca tetiklemektedir. Quinn’in uygarlığı tehlikeli bir şekilde “dalışa geçen bir uçak” (Quinn, 2002, s. 126) olarak çarpıcı bir şekilde betimlemesi, bu sürdürülemez gidişatın temel mantıksızlığını ve kaçınılmaz sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır: İnsanın ekolojik sınırları sınırsızca aşabileceği tehlikeli yanılışıyla ayakta duran ve kaçınılmaz bir çöküşe doğru hızla savrulan kırılğan bir sistem.

“Alanlar” mantığı, karmaşık ve birbirine bağlı ekosistemleri yönetilecek veya sınırsızca değiştirilecek basit “kaynaklara” indirgemektedir. Monokültür tarım uygulamaları, ormansızlaşma ve kontrolsüz kentleşme gibi yaygın uygulamalar (IPBES, 2019), bu dar ve sömürücü zihniyetin tipik ve yıkıcı örneklerini teşkil etmektedir; doğal yaşam alanlarını acımasızca yok ederken, türlerin yok oluş hızını da dramatik bir şekilde artırmaktadır. İsmail, bu indirgemeci yaklaşımı “dünyayı bir insan yaşam destek sistemine dönüştürmek” (Quinn, 2002, s. 76, 88) olarak keskin bir dille eleştirmektedir. Bu tek boyutlu sistemde, doğal çeşitlilik, kısa vadeli ekonomik verimlilik ve insan merkezli fayda uğruna acımasızca feda edilmektedir. Quinn, Alanların doğadaki rekabete dair çarpık algısını şu çarpıcı sözlerle örneklendirmektedir: “‘Bu kesinlikle ötekisi gibi bir cinayet olur,’ dedi. ‘Çünkü, ağustos böcekleri, kuşlar ve kertenkeleler de bizim himayemizde yaşamıyorlar mı? Ötekiler gibi, onların da bol bol çoğalıp gelişme zamanları hiç gelmeyecek mi?’” (Quinn, 2002, s. 195). İnsan dışındaki tüm canlıları potansiyel “zararlı” veya “ilerlemenin önünde bir engel” olarak gören “Alanlar”, karmaşık ekolojik ağları çözerek, nihayetinde kendi varlıklarını da besleyen hayati yaşam destek sistemlerini geri döndürülemez bir şekilde yok etmektedirler.

Alanların etik çerçevesi, fosil yakıtların sınırsız kullanımını ve endüstriyel genişlemeyi sorgulaması mümkün olmayan bir “ilerleme” göstergesi olarak kutsayarak, küresel iklim felaketini doğrudan beslemektedir. İsmail, bu tehlikeli yönelimi Alanların kurucu mitine—dünyanın insan için yaratıldığı ve insanın onu yönetmekle görevlendirildiği inancına—bağlamaktadır (Quinn, 2002, s. 91, 94). Bu temel inanca göre, doğal dünyadaki her şey insanın mutlak hükmü altındadır

ve dolayısıyla sınırsızca sömürülmeye açıktır (Conklin, 1998). Bu hak iddia etme mantığı, kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların gezegensel sistemleri tehlikeli bir şekilde istikrarsızlaştıran devasa ölçeklerde çıkarılmasını meşrulaştırmaktadır. Quinn'in uygarlığı "dalışa geçen bir uçak" metaforu, bu pervasız ve sürdürülemez yaklaşımın altını çizmektedir: "Alanlar", sınırlı ve giderek tükenen kirlетici kaynaklara olan bağımlılıklarını daha da derinleştiren teknolojilere daha fazla yatırım yaparak, bu tehlikeli "dalış"ın hızını giderek artırmaktadırlar.

4. Bırakanlar: Doğayla Uyum ve Karşılıklı Bağımlılık İçinde Yaşayanlar

"Bırakanlar" olarak adlandırılan toplumlar ise "Alanların tahakküm ve sömürü odaklı dünya görüşüne çarpıcı bir alternatif sunmaktadır. "Bırakanlar", insanlığın doğal dünyanın ayrılmaz bir parçası olduğu ve hayatta kalmanın temelini doğayla uyum içinde yaşamak olduğu anlayışına dayanan, çeşitli kadim ve yerli kültürleri temsil etmektedir (Quinn, 2002, s. 50). "Alanların aksine, "Bırakanlar" doğayı fethedilmesi ve kontrol edilmesi gereken bir düşman olarak değil, saygı duyulması, öğrenilmesi ve birlikte var olunması gereken karmaşık ve canlı bir topluluk olarak görmektedirler. İsmail, "Bırakanlar"ın temel felsefesini şu şekilde özetlemektedir: "Doğa toplumunun kuralı şudur: İhtiyacın olanı al, gerisini olduğu gibi bırak... Hiçbir tür, rakiplerini yok etmek için avlamaz veya onların yiyeceklerini sistematik olarak ortadan kaldırmaz" (Quinn, 2002, s. 154-155). Bu temel ilke, "Bırakanlar"ın ekolojik ayak izlerini en aza indirmelerini ve doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır.

Bay (2023), Alanlar ve Bırakanlar arasındaki temel ayrımlardan birinin, Bırakanlar kültürlerinde peygamber figürlerinin yokluğu olduğunu öne sürmektedir (s. 208); bu durum yalnızca 'Alanlar' kültürüyle önemli ölçüde temas kurdukları durumlarda istisnai bir hal almaktadır. Yıkıcı davranışlarına bir yanıt olarak peygamberlerin yükselişini deneyimlemiş olan Alanların aksine, 'Bırakan' kültürleri geleneksel olarak toplumlarına yeni yasalar veya ilkeler sunan bu türden liderlere sahip değildir. Bu farklılık, 'Bırakanlar'ın doğayla kurduğu daha sürdürülebilir ve uyumlu ilişkinin altını çizmektedir. Zira Alanların eylemleri sıklıkla, yıkıcı davranışlarının sonuçlarını ele almaya çalışan peygamberlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Quinn, 1995, s. 49).

"Bırakanlar"ın yaşam biçimleri, derin bir ekolojik okuryazarlığa ve doğal süreçlere yönelik keskin bir gözleme dayanmaktadır. Avcı-toplayıcı yaşam tarzları, mevsimsel döngülere uyum sağlamayı, bitki ve hayvanların davranışlarını anlamayı ve ekosistemlerin karmaşık dengesini bozmamayı

gerektirmektedir. Quinn, “Bırakanlar” için beslenmenin bile “gün içinde yer alan tüm diğer faaliyetlerin arka planında çalan şahane bir müzik gibi” (Quinn, 2002, s. 18-19) olduğunu vurgulayarak, onların doğayla olan bütünleşik ilişkisini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Yiyecek, kontrol edilmesi ve üretilmesi gereken bir “kaynak” değil, doğal dünyanın cömert bir hediyesi olarak algılanmaktadır.

“Bırakanlar”ın sosyal yapıları da ekolojik ilkelerle uyumlu bir şekilde biçimlenmiştir. Genellikle daha küçük ölçekli, eşitlikçi ve işbirlikçi olan bu topluluklar, bireysel ihtiyaçları topluluğun refahıyla dengelemeye özen göstermektedirler. “Alanların hiyerarşik ve rekabetçi yapılarının aksine, “Bırakanlar” karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve doğal kaynakların ortak kullanımı gibi değerlere öncelik vermektedirler. Quinn, “Bırakanlar”ın “Sınırlı Rekabet Yasası”na olan derin bağlılıklarını vurgulayarak, onların diğer türlerle ve kendi aralarındaki ilişkilerde savaşçı değil, katılımcı bir rol benimsediklerini açıkça ortaya koymaktadır (Quinn, 2002, s. 157).

“Bırakanlar”ın mitolojileri ve dünya görüşleri de “Alanların tahakküm odaklı anlatılarından kökten farklıdır. Onlar için insan, yaratılışın zirvesi veya doğal dünyanın efendisi değil, yaşayan ve birbirine bağımlı bir topluluğun mütevazı bir üyesidir. İsmail’in ifade ettiği gibi, “Bırakanların hikâyesinin öncülü de şu: insan dünyaya aittir” (Quinn, 2002, s. 297). Bu temel anlayış, doğaya saygıyı, ekolojik dengeyi koruma sorumluluğunu ve tüm canlıların ortak değerini vurgulayan bir etik çerçeve sunmaktadır. “Bırakanlar”, dünyanın insan ihtiyaçları için sınırsız bir kaynak deposu olmadığı, aksine hassas ve sınırlı bir yaşam alanı olduğu gerçeğini derinlemesine kavramışlardır.

Quinn’e göre, “Bırakanlar”ın binlerce yıllık bilgeliği, modern dünyanın karşı karşıya olduğu ekolojik krizlere karşı potansiyel çözümler sunmaktadır. Onların doğayla uyumlu yaşam pratikleri, sürdürülebilir kaynak kullanımı, biyoçeşitliliği koruma ve ekolojik dengeyi sağlama ilkeleri, insanlığın geleceği için hayati dersler içermektedir. “Bırakanlar”ın “dünyaya ait olma” anlayışı, Alanların “dünya insana aittir” şeklindeki tehlikeli yanılsamasını yıkarak, insanlığın doğayla yeniden bağ kurmasının ve birlikte var olmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

5. İnsanlık Hikayesini Yeniden Tasavvur Etmek: Hükümranlıktan Aidiyete

İsmail insanlığın geleceği için umut verici bir yol haritası sunmaktadır: Alanların tahakküm ve sömürü odaklı yıkıcı anlatısından vazgeçerek, Bırakanların doğayla uyum ve aidiyet temelinde inşa ettikleri sürdürülebilir

yaşam biçimlerini benimsemek. Quinn'e göre, insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük zorluk, yalnızca davranışlarını değiştirmek değil, aynı zamanda dünyadaki yerine dair temel hikâyesini yeniden yazmaktır. "Kültürünüzün insanları dünyanın kendilerine ait olduğundan emin oldukça, son on bin yıldır davrandıkları şekilde hareket edeceklerdir" (Quinn, 2002, s. 309). Bu nedenle, değişim ancak insanlığın "dünya insana aittir" şeklindeki tehlikeli mitolojiden tamamen vazgeçmesi ve "insan dünyaya aittir" şeklindeki temel gerçeği yeniden keşfetmesiyle mümkün olacaktır (Quinn, 2002, s. 297).

Bu yeniden tasavvur süreci, "Alanların "iyi ve kötüyü bilme" mitiyle sembolize edilen, doğa üzerinde mutlak kontrol kurma ve sonuçlarını önceden kestirme yanılığısından kurtulmayı gerektirmektedir (Quinn, 2002, s. 224). Bunun yerine, insanlık, yaşamı karmaşık ve öngörülemez bir "mozaik" (Quinn, 2002, s. 144) olarak görmeyi öğrenmeli ve bu bütünün ayrılmaz bir parçası olduğunu idrak etmelidir. Quinn, bu dönüşümün ancak "Ana Kültür"ün sesini susturmakla" (Quinn, 2002, s. 178) mümkün olacağını vurgulamaktadır; yani, insan üstünlüğünü ve doğal dünyanın sömürsünü normalleştiren hakim kültürel anlatıyı (Cronon, 1996, s. 115) sorgulamak ve onun yerine doğayla karşılıklı saygı ve dengeye dayanan yeni bir anlatı inşa etmek gerekmektedir.

Quinn'in nihai mesajı, insanlığın doğayla kurduğu ilişkinin bir "sahiplenme" değil, derin ve vazgeçilmez bir "aidiyet" temelinde yeniden tanımlanması gerektiğidir. "Dünyanın insana ait olmaya ihtiyacı yok – ama insanın ona ait olmasına ihtiyacı var" (Quinn, 2002, s. 301). Bu köklü zihniyet değişikliği, modern medeniyetin içine sürüklendiği tehlikeli ve sürdürülemez gidişatı durdurmak için belki de son şanstır. Quinn'in uyarıcı ve aynı zamanda umut dolu sözleriyle bitirmek gerekirse: "Ya hikâyenizi değiştirirsiniz ya da hikâye sizi yok eder" (Quinn, 2002, s. 106). İnsanlık olarak önümüzde duran kritik seçim, bu derin gerçeği idrak edip etmememize ve buna uygun eylemlerde bulunup bulunmamamıza bağlıdır. "İnsanoğlu gittiğinde goril için bir ümit olacak mı?" (Quinn, 2002, s. 14) sorusu, bu yeniden tasavvur sürecinde insanlığın vicdanını sürekli olarak dürtmesi gereken bir hatırlatma olarak kalmalıdır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Daniel Quinn'in *İsmail* adlı eseri, modern uygarlığın derinlemesine kök salmış ekolojik sorunlarının çok katmanlı bir eleştirisini sunarak, insanlığın doğal dünya ile olan ontolojik ve etik ilişkisine dair radikal bir yeniden düşünme çağrısında bulunmaktadır. Eserde kurgulanan "Alanlar" ve "Bırakanlar" arasındaki diyalektik karşıtlık, insan merkezli (Antroposentrik) bir dünya

görüşünün sürdürülebilir olmayan sonuçlarını ve diğer yandan doğayla bütünleşmiş bir varoluşun potansiyel yollarını aydınlatmaktadır. Quinn'in disiplinler arası yaklaşımı, mitoloji, ekoloji, antropoloji ve felsefeyi ustaca harmanlayarak, çevre felsefesi tartışmalarına özgün ve derinlemesine bir perspektif kazandırmaktadır.

Makalede analiz edildiği üzere, Alanların tahakküme dayalı temel mitoloji ve bu mitolojinin dini, ekonomik ve politik sistemlere içkinliği, doğal dünyanın salt insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kaynak deposu olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu indirgemeci ve sömürücü zihniyet, biyoçeşitliliğin yok oluşu kaybı, iklim değişikliğine küresel ısınma ve kaynakların tükenmesi gibi küresel ekolojik krizlerin temelini oluşturmaktadır. Quinn'in "dalışa geçen bir uçak" metaforu (2002, s. 126), bu sürdürülemez gidişatın aciliyetini ve potansiyel felaketini çarpıcı bir şekilde resmetmektedir. Alanların "dünya insana aittir" (2002, s. 145) şeklindeki ısrarlı önermesi, doğal dünyanın karmaşık ve birbirine bağlı sistemlerini göz ardı ederek, insanlığı ekolojik dengenin dışına ve üstüne konumlandırmaktadır.

Buna karşılık, "Bırakanlar" modeli, insanlığın doğal dünyanın ayrılmaz ve bağımlı bir parçası olduğu derin ekolojik bir anlayışı temsil etmektedir. Doğayla uyum içinde yaşamayı, sınırlı kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmayı ve ekolojik dengeyi korumayı temel ilke edinen "Bırakanlar"ın pratikleri ve dünya görüşleri, modern dünyanın karşı karşıya olduğu sürdürülebilirlik sorunlarına yönelik değerli içgörüler sunmaktadır. Quinn'in vurguladığı "ihtiyacın olanı al, gerisini olduğu gibi bırak" (2002, s. 154-155) ilkesi, ekolojik sorumluluk ve doğal süreçlere saygının temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, "Bırakanlar" kültürlerindeki peygamber figürlerinin görece yokluğu (Quinn, 1995, s. 49; Bay, 2023, s. 208), onların doğayla kurduğu istikrarlı ve uyumlu ilişkinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir; zira yıkıcı eylemlerin sonuçlarını ele almak üzere yeni yasa ve ilkeler sunan figürlere ihtiyaç duyulmamaktadır.

Quinn'in *İsmail* aracılığıyla öne sürdüğü en önemli argümanlardan biri, insanlığın geleceğinin, Alanların tahakküm odaklı anlatısından vazgeçerek ve "Bırakanlar"ın "dünya insana aittir" (Quinn, 2002, s. 297) şeklindeki temel gerçeğini benimseyerek yeniden tanımlanmasına bağlı olduğudur. Bu epistemolojik ve etik dönüşüm, doğayı fethedilmesi gereken bir "kaynak" olarak değil, birlikte var olunması gereken canlı bir "topluluk" olarak görmeyi gerektirmektedir. Quinn'in "ya hikâyenizi değiştirirsiniz ya da hikâye sizi yok eder" (Quinn, 2002, s. 106) şeklindeki çarpıcı ifadesi, bu yeniden tasavvurun aciliyetini ve önemini vurgulamaktadır. Bay ve Karagöz (2024)'ün de ifade ettiği şekliyle, insanlar, kendilerine dayatılan yaşam ve düşünce biçimleriyle sınırlı

olduklarından, bu sınırlamaları ve kısıtlamaları ortadan kaldırmak bireylerin özgürlüğe ulaşmasını sağlamanın ön şartıdır (Bay & Karagöz, 2024, p. 47).

Sonuç olarak, Daniel Quinn'in *İsmail* adlı eseri, çevre felsefesi literatürüne önemli bir katkı sunmaktadır. Eser, modern uygarlığın ekolojik krizlerinin altında yatan derin kültürel ve mitolojik varsayımları cesurca sorgulamakta ve insanlığın dünyadaki yerine dair alternatif, sürdürülebilir bir vizyon sunmaktadır. “Alanlar” ve “Bırakanlar” arasındaki karşılaştırmalı analiz, Antroposentrik düşüncenin sınırlarını ve ekolojik bütünlükle uyumlu bir yaşam biçiminin potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Quinn'in felsefi anlatısı, yalnızca akademik bir tartışma başlatmakla kalmayıp aynı zamanda bireyleri ve toplumları, gezegenle olan ilişkilerini yeniden değerlendirmeye ve daha sürdürülebilir bir geleceği inşa etmek için gerekli zihinsel ve davranışsal değişimleri benimsemeye teşvik etmektedir. Bu bağlamda, *İsmail*, insanlığın ekolojik krizin üstesinden gelme ve gezegenle barış içinde bir arada yaşama potansiyeline dair kalıcı bir umut sunmaktadır.

Kaynakça

- Bay, S. (2023). Unravelling “Leavers” And “Takers” in Daniel Defoe’s Robinson Crusoe. *Faculty of Letters Journal of Social Sciences*, 47(2), 205-213.
- Bay, S., & Karagöz, C. (2024). What Is Aggro? Situationist Aesthetics in the Plays of Howard Brenton. *TSLI (Texas Studies in Language and Literature)*, 41-66.
- Bay, S., & Karagöz, C. (2025). A Protest against Human Domination Over Nature in Daniel Quinn's Ishmael. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 309-326.
- Conklin, A. L. (1998). Colonialism and Human Rights, A Contradiction in Terms? The Case of France and West Africa, 1895-1914. *The American Historical Review*, 103(2), 419-442.
- Cronon, W. (1996). *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York: W. W. Norton & Company.
- Diamond, J. (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W.W. Norton & Company.
- Goralnik, L., & Nelson, M. P. (2012). Anthropocentrism. R. Chadwick (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition)* (s. 145-155). New York: Elsevier Inc. .
- IPBES. (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Bonn: IPBES secretariat. doi:<https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>
- Kimmerer, R. W. (2013). *Braiding Sweetgrass: Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge, and the Teachings of Plants*. Minnesota: Milkweed Editions.
- Moore, J. W. (2015). *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital* . London & New York: Verso.
- Murphy, T. (2025, Mart 25). Ishmael Overview. resilience: <https://www.resilience.org/stories/2025-03-25/ishmael-overview>.
- Quinn, D. (2002). İsmail Bir Zihin ve Ruh Macerası. (E. Eroğlu, Çev.) İstanbul: Dharma.
- Quinn, D. (2007). *If They Give You Lined Paper, Write Sideways*. Aldershot, UK: Steerforth.
- Quinn, D. (2020, Şubat 2). Pursuing A Better Path. (C. Martenson, Röportaj Yapan) <https://www.valuewalk.com/daniel-quinn>.
- Quinn, D. (2025, Mart 10). FAQ's. Ishmael.org: <https://www.ishmael.org/about/faq>.
- Scott, J. (2017). *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States*. New Haven: Yale University Press.

Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürü

İbrahim Çobanlar¹

¹ Dr., ORCID: 0000-0002-6407-9358

Giriş

Halka en yakın hizmet götürme birimleri olarak yerel yönetimler önem arz etmektedir. Türkiye’de köy, il ve belediye olarak üç yer yönünden yerel yönetim biriminden söz etmek mümkündür. Bu birimlerden belediyelerin; köy ve illere göre işlevleri, görev ve yetkileri bakımından daha önemli olduğu söylenebilir. Belediyelerin hizmet sunumunu etkileyen birçok unsurdan söz edilebilir. Bu unsurlardan birisi de örgüt kültürüdür.

Örgüt kültürü daha çok özel sektörde işletmelerde üzerinde durulan bir kavram olarak görülmektedir. Son yıllarda kamu kurum ve kuruluşlarının örgüt kültürü üzerinde de durulmaya başlanmıştır. Belediyelerde örgüt kültürünün başta hizmet sunumu, stratejik plan ve çalışanların motivasyonu gibi konularda olmak üzere birçok konuda önem arz ettiği çeşitli çalışmalar ile tespit edilmiştir.

Çalışmada birinci bölümde, yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi üzerine açıklamalar yapılmıştır. Yerel yönetimler kavram olarak tanımlanmıştır. İkinci bölümde, örgüt ve kültür kavramları tanımlanmıştır. Aynı ayrı yapılan tanımlamalardan sonra örgüt kültürü tanımlanmıştır. Yine bu bölümde örgüt kültürü türlerine, modellerine, örgüt kültürünü etkileyen unsurlara ve örgüt kültürünü oluşturan durumlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde, yerel yönetimlerde örgüt kültürünün varlığı, etkisi ve önemi üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca yapılmış bazı araştırma verilerinden bilgiler verilmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde, örgüt kültürünün yerel yönetimler üzerindeki etkisine dair analiz yapılmıştır. Literatür taraması sırasında, henüz çalışma yapılmadığı dikkat çeken konular tespit edilerek bu konularda çalışmalar yapılması hususunda önerilerde bulunulmuştur.

1. Yerel Yönetimlerin Tarihsel Gelişim Süreci ve Tanımı

Yerel yönetimler tarihçesi ve tanımı hakkında çokça çalışmanın yapıldığı düşünüldükten bu bölümde kısaca açıklamalar yapılmıştır. Önemli dönemler ve gelişmeler alt başlıkları halinde kısaca bilgi verilmiştir.

1.1. Antik Çağda Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler tarihi eski çağlara kadar götürülebilmektedir. Antik çağda yaşanan durumların yerel yönetimlerin başlangıcı olarak görüldüğü düşünülmektedir. Antik Çağ’da, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve kendi kendini yönetme yetisine sahip bireylerin oluşturduğu en küçük ve demokratik yönetim birimi olarak kabul edilen siteler; Roma İmparatorluğu döneminde bazı yerel ve siyasal yetkilere sahip olmakla birlikte, esasen yönetsel bir özerklik çerçevesinde işlev gören municipeler; Antik Yunan’da ise siyasal

düşüncenin temel kavramlarından biri olarak değerlendirilen, toplumsal yaşamın en gelişmiş örgütlenme biçimini temsil eden ve ideal toplumu oluşturmak için en elverişli ortam olarak görülen polis adı verilen kent devletleri, günümüzdeki yerel yönetim uygulamalarına öncülük eden ilk örnekler arasında yer almaktadır. (Çiçek, 2014:54-55).

Özellikle Antik Yunan'da görülen, polis olarak nitelendirilen şehir devletleri yerel yönetimlerin ilk örnekleri olarak görülebilir. Atina, Sparta, Thebai, Korint ve Delfi en önemli şehir devletlerinden bazıları olarak gösterilebilir. Bunlar arasında Atina ve Sparta en güçlü Şehir Devletleri olarak ifade edilebilir. Ayrıca Atina *demokrasi* ile yönetilmekteydi. Bu durum yerel yönetimler adına önem arz etmektedir.

Polis'lerde özgürlük önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde hala örnek gösterilen *yönetmel özerklik* görülmektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin ilk örneği olarak Antik Yunan Şehir Devletleri yani Polis'ler gösterilmektedir. Atina özelinde yerel yönetimlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

1.1. İtalyan Şehir Devletleri

Orta Çağ yerel yönetimleri üzerinde etki sahibi aktörler olarak İmparator/Kraliçe, Feodal Lordlar, Kilise ve Şehir Konsülü sıralanabilir. Bireysel ayrıcalıkların bu dönemde şehir bazında verilmeye başlandığı görülmektedir. *Regalyan Haklar* önem arz etmektedir.

Barbarossa'nın şehirler üzerindeki denetimini sürdürme konusundaki ısrarı, 1164 yılında Venedik, Verona ve Padua'nın ona karşı bir ittifak kurmalarına neden olmuştur. Bu gelişmenin ardından, 1167 yılında Lombardia bölgesinin önde gelen şehirleri, Venedik'in liderliğinde bir araya gelerek Lombard Birliği'ni (Ligi) oluşturmuşlardır (Scott, 2012:36). Lombard Ligi Barbarossa'yı Legnano'da 1176 yılında ezici bir yenilgiye uğratmıştır. Sonrasında, Constance Antlaşması 1183'te yapılmıştır (Martines, 1988:26). Bu antlaşmayla, imparatorluk, şehir devletlerini resmen tanımıştır. Bunun karşılığında şehir yönetimlerinin belli konularda itaat etmesi beklenmiştir (Parker, 2004:101). Antlaşma uyarınca, şehir yönetimlerine tanınan haklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Şehirler, konsül seçimlerini özgür iradeleriyle gerçekleştirebileceklerdir,
2. Şehir yönetimine ilişkin meselelerde karar yetkisi şehirlerin kendilerine ait olacaktır,
3. Her şehir, kendi hukuk kurallarını bağımsız biçimde belirleyebilecektir (Akt: Tuncer, 2018:5).

Bu çağda, yerel yönetimlerin merkezi yönetim ve kilise karşısında önemli kazanımlar elde ettiği görülmektedir ve bu açıdan yerel yönetimler tarihi için önem arz etmektedir.

1.2. 1808 Prusya Kentler Şartı

Almanya’da yerel yönetimlerin tarihi, bu alandaki gelişmelerin bölgesel düzeyde farklılık arz etmesi nedeniyle oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Almanya’daki modern yerel yönetim anlayışının çıkış noktası ise, Freiherr vom Stein’in girişimleri sonucunda 1808 yılında yürürlüğe konulan Prusya Kentler Şartı olarak kabul edilmektedir (Mengi, 2003:118). Bugünkü modern kent yönetimi ve yerel yönetim anlayışının temelleri 19. yüzyılın başında Prusya’da Kentler Şartı ile atıldığı ifade edilebilir.

1. Kent meclislerinin yurttaşlar tarafından seçilmesi,
2. Kent yönetiminin sahip olduğu mallar için yerinden-özerk yönetimi,

Şartın önemli iki başlığı olarak aktarılabilir. Özerklik anlamında adımların atılmış olması ve kent meclisinin seçimle belirlenecek olması durumları, yerel yönetimlerin günümüz koşullarında halka en yakın ve seçimle iş başına gelen özerk kuruluşlar olması özelliğinin başlangıç noktası olarak ifade edilebilir. Bu temelin atıldığı bir dönem olması sebebiyle önem arz etmektedir.

1.3. 19. Yüzyıl Sonrası Yerel Yönetimler

19. yüzyıl yerel yönetimlerin bazı önemli hakları elde ettiği dönem olarak gösterilebilir. Bu durum merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı’da da Hüseyin Cahit Bey ve Sabahaddin Bey önderliğinde adem-i merkeziyet tartışmaları görülmüştür. Ancak ulus devletlerin ön plana çıkması ile merkezileşmelerin giderek arttığı ifade edilebilir. Ayrıca, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl birçok savaşa sahne olmuştur. Özellikle 20.yüzyılda yaşanan dünya savaşları ve soğuk savaş, devletlerin bütünlüklerinin korumak adına merkezileşmeye özen göstermelerinin dayanağı olarak gösterilebilir.

Adem-i merkeziyetçilik tartışmaları devam ederken yerel yönetimlere verilen önemin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda yeni bir kavram olarak yerel özerklik ortaya çıkmıştır. “Yerel özerkliğin iki yönü vardır:

1. Yerel organların özekle olan ilişkisi,
2. Yerel yönetimlerin halkla ilişkisi” (Keleş: 2016:57).

1953 Avrupa Komünleri Meclisi (Versailles), 1957 Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Konferansı, 1968 Yerel Özerklik İlkeleri (Daimi Komite), 1985 Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ) olarak sayılan gelişmeler ile yerel yönetimlerin yerel özerklik anlamında giderek daha fazla hakka sahip olmaya başladığı ifade edilebilir.

1990'lı yıllarda, Berlin Duvarı'nın da yıkılmasının ardından, Liberal Demokrasi'nin zaferi ilan edilmiştir. Minimal Devlet anlayışı yerel yönetimlere daha çok görev, yetki ve sorumluluk verilme gereksiniminde etkili olmuştur. Artan görev, yetki ve sorumluluklar ile yerel yönetimler adına Fransa, İtalya ve Türkiye gibi ülkelerde çeşitli reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Liberal demokrasi ile yerel yönetimlerin giderek önem kazanmaya başladığı ifade edilebilir. Devletlerin ellerini çekmesiyle boşalan alanların belediyelerce doldurulmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu durum belediyelerin görev yetki ve sorumluluklarının artmasına ortam sağlamıştır.

2000'li yıllar yerel yönetimlerde '*Altın Çağ*' isimlendirmesiyle değerlendirilebilir. Türkiye'de belediye kanunu, büyükşehir belediye kanunu ve il özel idare kanunları değişmiştir. Yerel yönetimlerin artan görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin mali kaynak ihtiyaçlarına yönelik gelişmeler yaşanmıştır. Özerklik ve bağımsızlık tartışmaları görülmektedir. Yerel yönetimler, 21. Yüzyılda, adından daha çok söz ettiren birimler olarak –özellikle belediyeler- giderek artan öneme sahip olmaya devam etmektedir.

1.4. Yerel Yönetimlerin Tanımı, Yerinden Yönetim Kavramı ve Türkiye'de Yerel Yönetimler

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 127'ye göre; “Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir”. Yerel yönetimler, kavramsal açıdan; merkezi yönetimden ayrı olarak, yerel bir topluluğun ortak gereksinimlerini karşılamak üzere oluşturulan, karar alma organları doğrudan halk tarafından seçilen, özerk bir yönetsel yapıya sahip olan ve yerel düzeyde örgütlenmiş bir yönetim modeli olarak tanımlanabilir.

Tanımlardan yola çıkılarak yerel yönetimlerin özerk kuruluşlar oldukları ve kendi bütçelerinin varlığından söz edilebilir. Ayrıca karar organlarının seçim ile belirlenmesi durumunun yerel yönetimleri demokrasinin en önemli birimleri haline getirdiği iddia edilebilir. Halka en yakın hizmet götürme birimleri olması da bir diğer önemli özellik olarak sunulabilir.

Türkiye’de yerel yönetimlerin, kuruluş ve görevleri ile yetkileri, *yerinden yönetim ilkesine* uygun olarak kanunla düzenlenir. “Yerinden yönetim ikili ayrıma tabi tutulur:

1. Siyasi Yerinden Yönetim (Federalizm),
2. İdari Yerinden Yönetim:
 - a) Coğrafi Yerinden Yönetim,
 - b) Hizmet Yerinden Yönetim” (Şengül, 2018:7-11).

Türkiye *üniter* yapıya sahiptir. Bu bağlamda idarenin bütünlüğü esas alınmıştır. *Yerinden Yönetim* ve *Yetki Genişliği* ilkeleri merkez-yerel ilişkilerinde önem arz etmektedir. Yerel yönetimler, idari yerinden yönetimin coğrafi yerinden yönetim ayrımında yer almaktadır. Belediye, il ve köy olarak sayılan yerel yönetim kuruluşlarından belediye; görev, yetki ve sorumlulukları bağlamında düşünüldüğünde nispeten daha önemli görülebilir.

Yerel yönetimlerde yer alan kurum ve kuruluşlar da birer örgüttür. Bu bağlamda, örgüt kültürü açısından yerel yönetimlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bir örgütün iş yapış şekline teknolojiye ilgisine, sorunlara karşı davranışından yenilikçi yollar arayışına girişmesine kadar bir çok konuda o örgütün kültürü etkili olmaktadır.

2. Örgüt Kültürünün Kavramsal Çerçevesi, Türleri ve Modelleri

Bu bölümde, konu ve anlam bütünlüğü bakımından öncelik örgüt ve kültür kavramlarına kısaca değinilmiştir. Örgüt kültürü kavramı açıklanmıştır. Sonrasında örgüt kültürü türleri ve modelleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Örgüt Kavramının Tanımı

Örgüt kavramı için çeşitli bilimlerde ve çeşitli modellerle farklı tanımlamalar yapılmıştır. Örgüt; belirli bir iş ve işlev dağılımı çerçevesinde, otorite ve sorumluluk esasına dayalı bir hiyerarşi içerisinde, ortak ve açık bir amaç doğrultusunda bir grup insanın faaliyetlerinin rasyonel biçimde koordine edilmesi olarak tanımlanabilir. Collins Sosyoloji sözlüğüne (1991:444) göre örgüt; “belirli bir amaç için bir araya gelmiş resmi kurallar yapısına, otorite ilişkilerine sahip, işbölümü ve sınırlı üyeliği olan topluluk” (Akt: Yağmurlu, 1997:719) şeklinde tanımlanmıştır. Sistem yaklaşımına bağlamında örgüt, birbiriyle ilişkide bulunan alt sistemlerden oluşur. Çevresiyle girdi-çıktı ilişkisi olan açık bir sistemdir (Akt: Ağaoğlu ve Ayduğ, 2017:2). Tanımlardan yola çıkılarak, örgüt; ortak bir amacı gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelmiş

kurumların, kuruluşların, şirketlerin veya bireylerin eşgüdümlü bir çalışma için oluşturdukları birlik olarak tanımlanabilir.

2.2. Kültür Kavramının Tanımı

Kültür kavramı da örgüt kavramı gibi birçok çalışmada farklı tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Hatta kültür kavramının daha geniş bir tanımlama durumuna sahip olduğu söylenebilir. Collins Sosyoloji sözlüğüne (1991:138) göre kültür; “insan yaratıları, sembol ve eşyanın kullanımı” şeklinde tanımlanmıştır. Kültür, “tüm bir toplumun yaşam tarzını oluşturur. Davranış kodlarını, giyimi, dili, ritüelleri, davranış normlarını ve inanç sistemlerini içerir” (Yağmurlu, 1997:719). Taylor’un bakış açısıyla kültür; bilgileri, inançları, sanatı, hukuku, morali, töreleri, kişinin toplumdan edindiği bütün istidat ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. “E.W.F. Tomlin’in ifadesiyle kültür; insan hayatına mânâ veren, insanı yükselten kısacası, ‘hayatı yaşanmaya değer kılan’ bir şeydir”. (Arslanoğlu, 2000:4). Tanımlardan yola çıkılarak, kültür; bir toplumu, kurumu, kuruluşu veya şirketi diğerlerinden ayıran ve farklı kılan, geçmişten beri değişerek ve birikimli bir şekilde ilerleyen, kendine özgü sanatı, örfü, iş yapış tarzı, anlayışı ve davranışlarıyla kimliğin oluşmasını sağlayan yaşayış, işleyiş, düşünüş tarzı olarak tanımlanabilir.

2.3. Örgüt Kültürünün Tanımı

Örgüt kültürü kavramı, 1970’li yılların sonlarından ve 1980’li yılların başlarından itibaren örgüt çalışmaları kapsamında önemli bir araştırma alanı olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, anılan dönemde Japon şirketlerinin elde ettiği artan başarıyı açıklamak amacıyla kültür kavramının bir araç olarak kullanılmaya başlanmış olmasıdır (Ouchi ve Wilkins, 1985: 458).

Örgüt kültürü, örgüt üyelerinin zihninde kökleşmiş olan değerler ve inançlar bütününden oluşmaktadır. Bu değerler ve inançlar, bireylerin bilinçaltı düzeyinde, zihinlerinin derin katmanlarında yer almaktadır. Dolayısıyla, söz konusu kültürel değer yargılarını ve inanç sistemlerini doğrudan gözlemlemek ya da bunlarda değişim sağlamak kolaylıkla mümkün değildir (Himmetoğlu, 2014:44).

Deshpande ve Webster (1989:4) örgüt kültürünü, örgütteki bireyler tarafından paylaşılan inançlar ve değerler olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Söz konusu inanç ve değerler, bireylerin örgütün işleyişini kavramalarına yardımcı olmakta ve örgüt içerisindeki davranış normlarının neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tanımdan hareketle, örgüt kültürünün hem mevcut örgüt üyelerinin hem de

örgüte yeni katılan bireylerin inanç, değer sistemleri ve davranışları üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, yöneticilerin çatışma anlarında sergiledikleri tutum ve davranışların da örgüt kültürünün bir yansıması olduğu ileri sürülebilir.

Tanımlardan yola çıkılarak, örgüt kültürü; örgüt içinde bulunan bireylerin düşüncesini, iş yapış şeklini, davranışlarını ve hareketlerini şekillendiren örgüte ait değerler bütünü olarak tanımlanabilir.

2.4. Örgüt Kültürünün Türleri

Örgüt kültürü çerçevesinde; Baskın Kültür - Alt Kültür, Güçlü Kültür - Zayıf Kültür ve Maddi Kültür - Manevi Kültür olmak üzere bir takım sınıflamalar bulunmaktadır. Sınıflamalar, birbirine zıt özellikler içerecek şekilde iki boyutludur. Bu sınıflamalara kısaca yer verilerek konu ve anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

2.4.1. Baskın Kültür – Alt Kültür

Baskın kültür, bir örgütteki üyelerin büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılan kültürel unsurların oluşturduğu kültür türüdür. Örgüt kültürü kavramı gündeme geldiğinde, çoğunlukla bu baskın kültür kastedilmektedir. Örgütün baskın kültürü, söz konusu örgüte kimlik kazandıran ya da onu diğer örgütlerden ayıran temel özellikleri içermektedir (Özkalp ve Kirel, 2011:172).

Özellikle büyük ölçekli örgütlerde karşılaşılan alt kültür, örgüt bünyesindeki çeşitli grupların ya da birimlerin benimsediği ortak kültürel özellikler şeklinde tanımlanabilir. Bu tür alt kültürlerle, özellikle örgütü oluşturan birimlerin coğrafi açıdan birbirinden ayrıldığı durumlarda sıkça rastlanmaktadır. Farklı grup ya da birimler, içinde bulundukları çalışma koşullarının etkisiyle aynı olguya farklı bakış açılarıyla yaklaşabilmektedir (Himmetoğlu, 2014:46).

2.4.2. Güçlü Kültür – Zayıf Kültür

Güçlü örgüt kültürü; örgütlerdeki norm, değer ve inançlarının örgütteki bireylerin çoğunluğunca paylaşıldığı bir örgüt kültürüdür. Örgüt üyeleri örgütsel değerleri ne kadar çok benimser ve onaylarsa örgüt kültürü kuvvetlenmektedir. Güçlü kültürlerde; örgüte bağlılık artmakta, işten ayrılma oranı azalmakta ve örgütte dayanışma artmaktadır.

Zayıf kültürde, değerler üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Alt kültürler arası bağlar gevşektir. Üyeler veya alt kültür grupları arasındaki iletişim eksikliği, kuşku, düşmanlık hisleri ve gerilim durumları zayıf örgüt kültürünün göstergelerinden olarak sunulabilir.

2.4.3. Maddi Kültür – Manevi Kültür

Maddi kültür, “insan eliyle yapılan, alet ve eserleri kapsamaktadır” (Erdoğan, 1983:125). “Manevi kültür öğeleriye, dil ahlâk ve estetik, eğitim, inançlar, tutumlar, norm ve değerler, sosyal örgütler ve politik bakış gibi öğelerin bir birleşimi olarak nitelendirilmektedir” (Unutkan, 1995:8).

Örgüt kültürü, birbirleriyle etkileşim halinde olan ve hatta çoğu zaman iç içe geçmiş bulunan unsurlardan oluşan karmaşık bir yapılar bütünüdür. Bu unsurları birbirinden bağımsız olarak ele almak, örgüt kültürünün bütünsel doğasının göz ardı edilmesine yol açabilir. Bununla birlikte, örgüt kültürünü derinlemesine anlayabilmek için söz konusu öğelerin her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir (Şişman, 2002:82). Bu bağlamda, örgüt kültürünü oluşturan öğeler ele alınmıştır.

2.5. Örgüt Kültürünü Oluşturan Öğelerin Sınıflandırılması

Örgüt Kültürü hakkında literatür tarandığında, örgüt kültürünü oluşturan öğelerin sınıflandırılmasının özellikle 1980’li yıllarda başladığı görülmektedir. Çokça sınıflandırmanın mevcut olduğu ifade edilebilir. Geniş kesimlerce kabul görmüş bazı sınıflandırmalar kısaca açıklanarak yer verilmiştir.

Schein (1984:4)’e göre örgüt kültürü üç boyutta ele alınmaktadır. Bunlar; “sayılılar, değerler ve nesneler (artifaktlar)” şeklinde sıralanmaktadır. Martin ve Siehl (1990:72) ise, Schein’in üç boyutuna ek olarak, örgüt kültürünü sınıflamasına yönetsel uygulamalar boyutunu dahil etmişlerdir. Yönetsel uygulamalar boyutu; eğitim, performans değerlendirme, ödüllerin dağıtımı, işe alma, vb. yönetsel görevleri kapsamaktadır. Hoy ve Miskel (2010:66-170) örgüt kültürünü; soyutluk ve derinlik bakımından birbirinden ayrılan üç temel düzeyde incelenmektedir. Bu düzeyler; kültürü paylaşılan normlar biçiminde ele alan düzey, kültürü paylaşılan değerler ve inançlar çerçevesinde değerlendiren düzey ile kültürü örtük varsayımlar olarak tanımlayan düzey olarak sıralanmaktadır.

Daft (2008:375), örgüt kültürünü, büyük bir bölümü suyun altında kaldığı için dışarıdan bakıldığında fark edilemeyen bir buzdağına benzetmektedir. Bu benzetmeye göre, buzdağının su yüzeyinin üzerinde kalan kısmında, somut unsurlar ve gözlemlenebilir davranışlar yer almaktadır. Gözlemlenebilir davranışlara örnek olarak bireylerin giyim tarzları, örgütsel yapı ya da denetim mekanizmaları gösterilebilir. Öte yandan, buzdağının suyun altındaki bölümünde ise değerler, varsayımlar, inançlar ve düşünce kalıpları gibi daha soyut kültürel öğeler bulunmaktadır. Duncan (1989:229) da örgüt kültürünü oluşturan unsurları nesnel ve öznel olmak üzere iki temel boyutta ele almıştır. Nesnel boyutta, örgüt

kültürünün örgüt üyelerinin zihinsel dünyasından ziyade dışsal gerçeklikte yer alan ve doğrudan gözlemlenebilen unsurlarına odaklanılmaktadır. Özel boyutta ise, örgüt üyeleri arasında paylaşılan varsayımlar, inançlar, anlamlar ve anlayışlar gibi zihinsel ve algısal öğelere yer verilmektedir.

Trice ve Beyer (1984:654), kültürün iki temel bileşeninden söz etmektedir. İlk bileşen, örgüt kültürünün özünü teşkil eden *anlamlar*, normlar ve değerlerdir. İkinci bileşen ise, söz konusu anlam, norm ve değerleri görünür kılan ve somutlaştıran çeşitli *uygulamalar*dır. Örgüt kültürünün uygulamaya dönük öğeleri; *ayinler, törenler, adetler, mitler, destanlar, efsaneler, hikâyeler, halk masalları, semboller, dil, jestler, fiziksel düzen ve nesneler (artifaktlar)* şeklinde on üç başlıkta incelenmiştir.

Örgüt kültürünün özellikleri ve işlevleri konusunda Şişman (2002)'nın sınıflandırması önemli olarak ifade edilebilir. Buna göre örgüt kültürünün özellikleri;

- “Bir örgütte yapılan işlerin ve davranışların yapılış biçimidir
- Örgüt üyelerince paylaşılan normlar ve değerlerdir
- Örgüt üyelerinin zihinsel yapıları ve algı kalıplarıdır
- Örgüt üyelerince paylaşılan davranış normları ve kurallarıdır
- Örgüt üyelerince paylaşılan inanç ve temel sayılıtlardır
- Örgütsel özelliklere anlam kazandıran sembollerdir
- Örgüt üyelerinin paylaştığı anlam, duygu, düşünce, vizyon, ideoloji, beklenti ve tutumlardır” (Şişman, 2002:84).

2.6. Örgüt Kültürü Modelleri

Örgüt kültürü hakkında yapılan çalışmalar neticesinde bazı modeller ortaya çıkmıştır. Harrison ve Handy'nin Örgüt Kültürü Modeli, Schein'in Örgüt Kültürü Modeli, Hofstede Modeli, Ouchi'nin Örgütsel Kontrol Mekanizması, Cameron ve Quinn'in Örgüt Kültürü Modeli, Diana Pheysey'in Örgüt Kültürü Modeli, Deal ve Kennedy'nin Örgüt Kültürü Modeli başlıca modeller olarak sıralanabilir.

Çalışmada, literatür tarandığında en çok kabul gördüğü düşünülen model olan Harrison ve Handy'nin Örgüt Kültürü Modeli açıklanmıştır. Harrison ve Handy, örgüt kültürünü, birbirinden farklı kültürel özelliklere sahip dört ayrı kategoriye ayırarak açıklamışlardır. Bu kategoriler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Güç Kültürü (Zeus),
2. Rol Kültürü (Apollo),
3. Görev Kültürü (Athena),
4. Birey Kültürü (Dionisus).

Bu dört örgüt kültürü türüne, her birinin temsil ettiği özelliklere uygun olarak Eski Yunan Tanrılarının isimleri verilmiştir. Harrison ve Handy'nin bu kültür sınıflandırması ve modeli, sonraki örgüt kültürü sınıflamaları ve teorik modelleri için önemli bir kaynak oluşturmıştır.

2.6.1. Güç Kültürü (Zeus)

Güç kültüründe, merkezi yönetim tüm yetkiyi elinde bulundurmakta ve denetim, önemli bir güç aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yapıda, örgüt içerisinde gücü elinde tutan birey ya da grup, diğer üyeler üzerinde egemenlik kurarak gücü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Örgüt üyeleri arasındaki güç ve çıkar çatışmaları, bu kültürün temel dinamiğini oluşturmaktadır. Güç kültürü, genellikle gücün merkezde toplandığı klasik yönetim anlayışına sahip örgütlerde daha yaygın olarak görülmektedir.

Güç kültürünün belirgin özelliklerinden biri, kararların hızla alınabilmesidir. Acil çözümler gerektiren işler ya da sorunların çözülmesinde, güç kültürüne sahip örgütler genellikle başarılı olmaktadır. Ancak, bu hızlı karar alma süreçleri, her zaman nitelikli ve uzun vadeli çözümler sağlamayabilir.

2.6.2. Rol Kültürü (Apollo)

Rol kültüründe, güç daha çok uzmanlıktan ve statüden kaynaklanmaktadır. Bürokratik özelliklerin baskın olduğu, rollerin, işbölümünün, kuralların ve prosedürlerin ayrıntılı bir şekilde betimlendiği örgütlerde rol kültürüne sıklıkla rastlanmaktadır. Rol kültüründe duraganlık ve süreklilik önemlidir. Bu nedenle böyle kültürler değişime uyum sağlamak konusunda sıkıntı yaşayabilmektedir.

Rol kültürünün hâkim olduğu örgütlerde başarı, genellikle bugünün veya geçmişin koşullarının gelecekte de devam etmesine dayanmaktadır. Bu tür örgütlerde, tüm işlerin, hedeflerin, görevlerin ve rollerin net bir şekilde belirlenmiş sınırları bulunur; ancak bu durum, değişimlere uyum sağlanmasını güçleştirebilir.

2.6.3. Görev Kültürü (Athena)

Görev kültürüne sahip örgütlerde, ön plana çıkan ana odak noktası örgütün amaçlarıdır. Bu tür örgütlerde, örgütsel hedefler bireysel hedeflerden daha üstün

kabul edilir. Bu nedenle, işlerin ve görevlerin eksiksiz bir biçimde ve zamanında tamamlanması anlayışı baskın bir karakter taşır. Örgütün yapısı, işleyişi ve örgütsel rol ile görevler, tümüyle örgütsel amaçlara hizmet edecek şekilde yapılandırılır.

2.6.4. Birey Kültürü (Dionisus)

Birey kültüründe, örgütlerin varlık amacı, bireysel hedeflere hizmet etmek üzerine şekillenir. Bu anlayışa göre, öncelikli olan bireysel amaçlara ulaşmaktır ve örgütler, bu hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmak için var olmaktadır. Birey kültürü, genellikle kendi uzmanlık alanlarında yetkin olan bireylerin bir araya geldiği iş yerlerinde veya örgütlerde tercih edilmektedir. Bu şekilde, bu uzman kişiler, kendi kimliklerini ve bağımsızlıklarını başkalarının denetimine bırakmamış olurlar.

3. Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürü

Genelde anlamda kamu yönetiminde, özele inildiğinde ise yerel yönetimlerde yaşanan değişim ve gelişimler sonucunda örgüt kültürü anlayışının da değişim yaşadığı ve/veya yaşaması gerektiği ifade edilebilir. Klasik/Geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimi anlayışına doğru yönelme olmuştur. Kamu yönetiminde yer alan yerel yönetimlerle, özel sektördeki işletmelerin yönetim tarzları daha benzer hale gelmeye başlamıştır. Özel sektördeki işletmelerde çokça araştırılmış olan örgüt kültürü ve etkilerinin yerel yönetimler üzerinde de etkili olduğu iddia edilebilir.

Her ne kadar örgüt kültürüne ilişkin alanyazında kamu kurumları genellikle sınırlı biçimde ele alınsa da, bu kurumların birer örgüt olarak değerlendirilerek incelenmesi; örgüt kültürlerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda yürütülen faaliyetlerin en yüksek fayda ve verimlilikle sürdürülebilmesi için söz konusu kültürün etkin biçimde yönetilmesi, dönüştürülmesi ve sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Zira örgüt kültürü; bir örgütün etkinliğini, içsel çatışmalarını, kurumsal yaşam tarzını, performans düzeyini, krizlere ve reform süreçlerine yönelik yaklaşımını doğrudan etkilemektedir. Bazı araştırmacıların bulguları, örgüt kültürünün ekonomik performansla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, örgüt kültürü ile kurumsal değişim ve kamu hizmetlerinde iyileşme arasında anlamlı bir bağlantı olduğu çeşitli araştırmalarla da desteklenmiştir (Gezici, 2012:49).

3.1. Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürünün Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar

Yerel yönetimler her şeyden önce mahalli müşterek ihtiyaçları karşılamak amacıyla hareket eden kamu kurum ve kuruluşlarıdır. Bu bağlamda örgüt kültürü düşünüldüğünde, özel sektörde görülen kar etme amacının aksine, kamu yararının esas olduğu ifade edilebilir. Hizmet esaslı faaliyetler neticesinde örgüt kültürünün oluştuğu söylenebilir.

Verimlilik ve etkinlik ilkelerinin etkisi, yerel yönetimlerde örgüt kültürünün oluşumunda etkili olan unsurlardandır. Yerel yönetimlerin ve hatta örgütlerin her alanında olduğu gibi, yöneticilerin tutumu örgüt kültürünün oluşumunda da başat rol oynamaktadır. Seçimler ve yerel halkın kültürü de yerel yönetimler örgüt kültürünün oluşumunda önemli unsurlardır. Son olarak coğrafi yapı ve mevzuat yerel yönetimlerin örgüt kültürünün oluşumunda etkili unsurlar olarak sıralanabilirler.

3.2. Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürünün Personele Aktarılması

Yerel yönetimlerde, diğer örgütlerde de olduğu gibi, örgüt kültürünün yaşatılması adına personele aktarılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılması gerekenler:

- “Personel seçme sürecinde kültürel bilgilendirme,
- Oryantasyon,
- Sosyalizasyon,
- Hizmet içi eğitim ve personel geliştirme çalışmaları,
- Rol modelliği,
- Örgüt içi çok yönlü iletişim mekanizması,
- Ödül-teşvik sistemleri, törenler ve şöenler,
- Fiziksel çevrede (dekor-giyim) yapılacak düzenlemeler,
- Semboller,
- Kriz anında ortaya konan tutumlar ve çatışma yönetimi,
- İş rotasyonu,
- Örgütsel yapıda değişim” (Şişman, 2011:127) şeklinde sıralanmıştır.

Bu maddeler, örgüt kültürünün personele aktarılması için her örgütte etkili olabilecek niteliktedir. Örgütün amacına, faaliyet alanına, vb. durumlara göre örgütten örgüte aşamalar farklılık gösterebilir. Genel anlamda düşünüldüğünde, yerel yönetimler için ve yerel yönetimler denildiğinde akla ilk gelen birimler olan belediyeler için, örgüt kültürünün personele aktarılmasında etkili olabileceği düşünülen maddeler olarak ifade edilebilir.

3.3. Yerel Yönetimlerde Örgüt Kültürünün Önemi ve Etki Alanı

Yerel yönetimlerde örgüt kültürünün neden önemli olduğu ve nelere nasıl etki ettiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de de bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu alanda hala eksikliğin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Örgüt kültürü, örgüt mensuplarını birleştirici özelliğe sahiptir. Aynı amaç doğrultusunda çalışan personeller ile hizmet daha etkin ve verimli yerine getirilebilecektir. Alt kültürlerin çeşitliliği ve çatışmaları hizmetlerin sekteye uğramasına sebebiyet verebilir. Böyle durumlarda, örgütün güçlü bir kültüre sahip olması, sorunların aşılmasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkacaktır.

Halka ulaşmak, halk için ulaşılabilir olmak, halkın memnuniyetini sağlamak ve kamu yararını en üst seviyeye çıkarabilmek adına, seçilmiş yerel yöneticilerin, öncelikle örgüt personeline desteklenebilmesi bir gereklilik olarak öne sürülebilir. Bürokrasi ile işlerin uzun sürmesi ve yerel yönetimlerin halka en yakın birimler olması nedeniyle halk ile direkt ilişki kurmanın önemini benimsemiş bir örgüt kültürüne sahip olunmalıdır.

Yerel yönetimler altında yer alan belediyeler özelinde ele alındığında örgüt kültürü üzerinde önemli unsur olarak başkan gösterilebilir. Örgüt kültürünün liderlik üzerinde etkisi bulunmaktadır ve liderliğin örgüt kültürü üzerinde etkisi söz konusudur (Doğan, 2015; Gezici, 2012). Örgüt kültürü ile liderlik arasında karşılıklı bir ilişkiden söz edilebilir. Başkandan sonra birim amirlerinin tutumunun da örgüt kültürü üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Taşçıoğlu, 2010). Gezici (2012)’nin araştırmaları sonucunda, idari görevleri olan belediye çalışanları ile örgüt kültürü arasında bir farklılık tespit edilmemiştir. Çalışanların eğitim düzeyi, yaşları ve cinsiyetleri ile örgüt kültürü karşılaştırılmasında bir fark tespit edilmemiştir. Çalışma süresiyle örgüt kültürü algısı arasında negatif yönlü ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Doğan (2015)’nın araştırma bulgularına göre; motivasyonla örgüt kültürü arasındaki ilişki ise pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir.

Örgüt kültürünün yerel yönetimlerdeki etki alanları;

- Hizmet kalitesi (etkililik ve verimlilik),

- Personel motivasyonu,
- Stratejik plan, düşünce ve yönetimin belirlenmesi,
- Baskın kültür ile örgüt içi çatışmaların azalması,
- Görev kültürü ile görev bilincinin oluşması,
- Hizmetlerde halkın desteğini sağlayabilmek,
- Halkın oy tercih yönünü etkilemek olarak özetlenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Her örgüt için önem arz eden örgüt kültürü yerel yönetimler için de oldukça önem arz etmektedir. Örnek araştırmalarda elde edilen veriler, kamu kurum ve kuruluşların da, tıpkı özel sektördeki şirketlerde olduğu gibi, örgüt kültürü üzerine daha çok araştırma yapılması gerekliliğini ispatlar niteliktedir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin kendi örgüt kültürleri üzerinde çalışmalar yapmaları gerekliliği ileri sürülebilir. Özellikle alt kültürler arasında oluşabilecek olası çatışmanın tüm örgütü etkileyebileceği ve hizmet sunumlarında bazı aksaklıklar yaşatabileceği düşünülebilir.

Örgüt kültürünün, örgütlerin faaliyetlerinde ne derece başarılı olup olmayacağı konusunda önem arz ettiği öne sürülebilir. Genel anlamda yerel yönetimler ve özele inildiğinde belediyeler incelendiğinde; hizmet kalitesinden personelin uyumu ve motivasyonuna, hızlı çözüm üretebilme kabiliyetinden halkın desteğinin alınmasına, yenilikçilik faaliyetlerine açık olunmasından halkın oy tercihinin etkilenmesine, yatırım planlarının oluşturulmasından yerel ihtiyaçların tespit edilebilmesine kadar her alanda örgüt kültürünün etkisinden ve öneminden bahsedilebilir.

Ayrıca; manevi kültürün ağır olduğu örgütlerde partizanlık durumu görülebilir. Bu durumun daha çok belediyelerde (seçimle iş başına gelinmesi durumu sebebiyle) görülme olasılığından bahsedilebilir. Yine belediyeler özelinde düşünüldüğünde, belediyelerin asıl görevinin hizmet olduğu anlayışı nedeniyle, belediyelerin gelir elde etmek ve bazı işleri daha kolay yürütebilmek adına kurdukları ve/veya ortak oldukları şirketlerde de zarar ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, belediye iktisadi teşebbüslerinin asli hedeflerinden olan gelir sağlama konusunda zayıf kaldığı, daha çok hizmeti ön planda tuttuğu söylenebilir. Bu durum, ayrıca incelemeye değer olarak sunulabilir. Bir diğer durumda, rol kültürünün ağır basması durumunda, yeniliklerin uygulanmasında sorunlar yaşanabilir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin örgüt kültürleri üzerine daha çok araştırmalar yapılması ve yerel yönetimlerin örgüt kültürlerini tanıması gerekliliğine vurgu yapılabilir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, E. ve Ayduğ, D. (2017). İlkokullarda Örgüt Sağlığı İle Öğretmenlerin Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-17.
- Arslanoğlu, İ. (2000). Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 1(15), 1-21.
- Çiçek, Y. (2014). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yerel Yönetimler. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53-64.
- Daft, R. L.(2008). *Organization Theory and Design* (10th Edition). Ohio: South Western.
- Doğan, A. E. (2015). Örgüt Kültürünün Çalışan Motivasyonuna Etkileri: Belediyecilik Sektöründe Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duncan, J. W. (1989). Organizational Culture: ‘getting a fix’ on an Elusive Concept. *Academy of Management*. 3(3), 229-236.
- Erdoğan, İ. (1983). *İşletmelerde Davranış*. İstanbul: Evrim Ofset Matbaacılık.
- Eşki, H. (2009). Stratejik Yönetim ve Örgüt Kültürü: Eleştirel Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, 1(24), 1-7.
- Gezici, H. S. (2012). Belediyelerde Örgüt Kültürü Araştırması: Selçuklu Belediyesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Himmetoğlu, B. (2014). İlkokullardaki Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Kültürü ile Yöneticilerin Çatışma Yönetimi Stilleri Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Hoy, W. K., Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi: teori, araştırma ve uygulama* (7. Baskı). Çev. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keleş, R. (2016). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Martin, J., Siehl, C. (1990). Organizational culture and counterculture: An uneasy symbiosis. Ed. Beverly Davenport Sypher. *Case Studies in Organizational Communication*. New York: Guilford Publications, Inc, 71-87.
- Martines, L. (1988). *Power and Imagination:City-States in Renaissance Italy*. The Johns Hopkins University Press.
- Mengi, A. (2003). Freiher vom Stein’in Modern Kent Yönetimi Anlayışının Gelişimine Katkısı ve 1808 Prusya Kentler Şartı. *SBF Dergisi*, 58 (2), 117-132.

- Ouchi, W. G., Wilkins, A. L. (1985). Organizational culture. Annual Review of Sociology. Vol.11, 457-483.
- Özalp, E. ve Kirel, Ç. (2000). Örgütsel Davranış (Beşinci baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Ders Kitapları Yayın No:11.
- Parker, G. (2004). The Sovereign City: The City-State Through History. Reaktion Books.
- Schein, E. H. (1984). Coming to a new awareness of organizational culture. Sloan Management Review, Vol.25, No.2, 3-16.
- Scott, T. (2012). The City State in Europe,1000-1600: Hinterland, Territory, Region. Oxford University Press.
- Şengül, R. (2018). Yerel Yönetimler. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Şişman, M. (2002). Eğitimde Mükemmellik Arayışı: Etkili Okullar. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Şişman, M. (2011). Örgütler ve Kùltürler. Ankara: Pegem Akademi.
- Taşçıoğlu, H. (2010). Yerel Yönetimlerde Örgüt Kùltürünün Örnek Olay Kapsamında Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (28), 1-11.
- Trice, H. M., Beyer, J. M. (1984). Studying organizational cultures through rites and ceremonials. The Academy of Management Review, Vol.9, No.4, 653-669.
- Tuncer, A. (2018). Yerel Yönetimlerin Kökeni Bağlamında İtalyan Şehir Devletlerinde Yönetim ve Aktörler. Journal of Political Administrative and Local Studies, 1 (1), 1-18.
- Unutkan, A. G. (1995). İşletmelerin Yönetimi ve Örgüt Kùltürü. İstanbul: Türkmen Yayınları.
- Yağmurlu, A. (1997). Örgüt Kùltürü: Tanımlar ve Yaklaşımlar. SBF Dergisi, 52(1), 717-724.
- 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

Bilişsel Psikoloji Perspektifinden Bilinçli Alıştırma

Nart Bedin Atalay ¹

¹ Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8586-7348

Giriş

Tenis servisini geliştirmeye çalışan bir yetiştikenden, piyano çalmayı öğrenen bir çocuğa ya da programlama becerilerini ilerletmek isteyen bir üniversite öğrencisine kadar, hangi alanda olursa olsun, bireylerin gelişiminin sürekli olmasını ve en üst seviyede tamamlanmasını sağlayan bir çalışma modeli var mıdır? Evet! Beceri gelişimi için yapılan çalışmalar bilinçli alıştırma ilkeleri doğrultusunda yapılandırıldığında bireylerin yıllar süren çabalarının ustalık seviyesiyle sonuçlandığı gözlemlenmiştir (Ericsson, Krampe ve Tesch-Römer, 1993). Bu bölümde, ustaların becerilerini nasıl kazandıklarını anlamayı hedefleyen araştırmaların sonucunda, ismi Dr. Anders Ericsson'ın öncülüğünde konulmuş bilinçli alıştırma (deliberate practice) modeli ve bu modelin temel prensipleri kısaca açıklandıktan sonra, modelin bilişsel psikolojinin temel kuramları çerçevesindeki değerlendirmesi yapılacaktır.

Bilinçli alıştırma modelinin ne olduğu bir bağlama oturtulmadan, beceri gelişimi konusunda öne sürülen geçmiş açıklamaların neler olduğu değerlendirilmeden açıklandığında, aniden ortaya çıkmış “devrimsel” bir fikirmiş gibi sunulduğunda, sanki sihirli bir keşifmiş gibi değerlendirilebilmektedir. Oysaki bilinçli alıştırma modeli, esasında, bilişsel psikolojinin keşfettiği öğrenme, dikkat ve hafıza alanındaki temel ilkelerin sistematik bir biçimde bir araya gelmiş halidir. Bu kitap bölümünde bilinçli alıştırma modelinin tam olarak neyi savunduğu ve getirdiği yeniliklerin neler olduğu bilişsel psikolojinin temel prensipleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Bilinçli Alıştırma Modeli

Ustalık gelişimi ile ilgili yaygın olarak kabul görmüş yanlış inanışlardan biri, başarıya ulaşmak için çok sayıda tekrar yapmanın yeterli olduğu fikridir. Beceri ediniminin nasıl gerçekleştiği ile ilgili bu “geleneksel” bakış açısı, yalnızca **çabanın miktarına** odaklanır. Bilinçli alıştırma modeline göre ustalık gelişimini garantileyen faktör, yapılan pratiklerin sayısı değil, bu pratiklerin nasıl organize edildiği ve uygulandığıdır (Ericsson, 2016). Bu bakımdan Dr. Ericsson'ın ve arkadaşları, ustalığın nasıl geliştiğine dair kavrayışımızı kökten değiştirmiştir.

Ustalık gelişimi ile ilgili yanlış inanışlardan bir diğeri ise yeteneklerin büyük ölçüde doğuştan geldiği, pratiklerin ise sahip olunan “potansiyeli ortaya çıkardığı” görüşüdür (Gallon, 1869/1979). Günümüzde spor, sanat ve meslek eğitimi de dâhil olmak üzere pek çok alanda bu görüş maalesef ki kabul görmektedir. Buna göre, az sayıdaki insanlar, onları belirli bir alanda herkesten daha başarılı kılacak bir beceri setiyle doğarlar ve bu alanda bir eğitim aldıklarında diğerlerinin asla ulaşamayacağı seviyelere ulaşırlar. Daha açık bir

biçimde ifade etmek gerekirse, az sayıda şanslı kişi, örneğin basketbol için boy uzunluğu, refleks hızı, motor koordinasyon, ya da keman çalmak için müzik kulağı, ritim duygusu, işitsel bellek kapasitesi gibi spesifik fiziksel veya bilişsel becerilerle doğar. Doğuştan bu becerilere sahip bireyler doğru eğitimi aldıklarında performanslarını en üst düzeye çıkarabilirken sahip olmayan bireyler ise ne yaparlar yapsınlar, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, ustalık seviyesine erişemezler. Genetik mirasımız bizi bir konuda ne kadar iyi olabileceğimiz konusunda sınırlar (Ackerman, 2014).

Bu görüşü daha iyi anlamak için bilgisayar metaforunu kullanabiliriz. Bir yazılımın çalışma hızını o yazılımın yüklendiği donanım belirler. İşlemci gücü, RAM kapasitesi, grafik kartı ya da ses kartı yeterli değilse, bazı yazılımları ya hiç çalıştıramazsınız ya da çok yavaş ve verimsiz bir şekilde çalıştırabilirsiniz. Eğer doğru donanıma, yani genetik olarak uygun özelliklere sahipseniz, o zaman ustalaşma sizin için mümkündür. Ama bu donanımdan yoksunsanız, yazılımınızı ne kadar geliştirirseniz geliştirin (yani eğitim, tekrar ve çaba ile kendinize ne kadar yüklenirseniz yüklenin), donanımınız sizi sınırlar. Bazı bireyler sahip oldukları “donanımları” sayesinde belirli bir konuda başarılı olma potansiyeline sahip olarak doğarlar. Yapılan alıştırmalar ise sahip olunan bu potansiyeli “ortaya çıkartan” bir faktördür.

Ancak bu metaforun sunduğu çerçeve, bilişsel psikolojinin ve ustalık biliminin bulgularıyla çelişmektedir. Dr. Ericsson ve ekibinin yaptığı araştırmalar, bir alanda ustalaşmak için çaba gösteren bireyler arası performans farklarının doğuştan gelen yeteneklerle değil bilinçli alıştırma süresiyle açıklanabildiğini göstermektedir. Ericsson ve arkadaşları (1993), “Kuramsal çerçevemiz, olağanüstü performansın doğası ve nadiren görülmesi ile ilgili temel bulguları açıklamak için yeterlidir. Bu açıklama, doğuştan gelen yeteneğin (kalıtsal üstünlüğün) nadiren gözlemlendiği varsayımına dayanmaz. Ustalarla acemi ve başlangıç düzeyindekiler arasındaki performans farkları, bilinçli alıştırma süreleriyle açıklanabilir.” ifadesini kullanmıştır (s. 392). Daha sonraki bir yazısında ise Ericsson (2007), “Sağlıklı çocuklar arasında elit düzeyde performans gelişimi, genetik üstünlük gibi özel kapasitelere dayanılmadan da açıklanabilir... Dolayısıyla uzmanlık gelişimi, esas olarak bireylerin bilinçli alıştırmaya katılım düzeyleri ve sahip olunan eğitim olanaklarının niteliği tarafından belirlenir.” (s. 4) demiştir. Daha yakın bir tarihli yazısında ise “... edinilmiş karmaşık becerilerin, günlük olarak sürdürülen uzun süreli bilinçli alıştırmalar sonucunda geliştiği görülmektedir. Bu durum, doğuştan gelen kapasitelerin sağlayabileceği [gelişimsel] etkiler için oldukça sınırlı bir alan bırakmaktadır. Doğuştan gelen unsurların rolü varsa bile, bu rol büyük olasılıkla

bireyin uzun süreli bilinçli alıştırma katılım motivasyonunun belirlemesiyle sınırlıdır.” (Ericsson, 2014, s. 36) sonucuna ulaşmıştır. Ustalık gelişimini destekleyen bir genetik altyapı varsa bile bu spesifik bir beceri ile ilgili değil, bilinçli alıştırma pratiklerinin sürdürebilmesini sağlayan motivasyon ya da uzun süreli odaklanma gibi belirli bir alan ile ilgili olmayan genel bilişsel becerilerdir. Özetlemek gerekirse, bilinçli alıştırma modeli, çalışmalar bilinçli alıştırma modelinin prensipleri çerçevesinde yapıldığında, bireylerin potansiyellerinin bir sınırı olmadığını, ustalık gelişiminin altında sadece sistematik olarak yapılan bilinçli alışırtmaların olduğunu savunur (Ericsson ve ark., 1993; Ericsson, 2014).

Bilinçli alıştırma modeli beceri gelişimi için bilimsel kanıtlarla desteklenmiş sistematik bir yapı sunar. Doğru planlanmış alışırtmaların farkında olunarak ve odaklı yapılmasını merkeze alan bir yaklaşımdır. Konfor alanının dışına çıkmanın, açıkça tanımlanmış küçük hedeflere ulaşırken çaba göstermenin, objektif kriterlerle gelişim sürecini sürekli takip etmenin mükemmele ulaşmak, ustalık hedefine doğru ilerlemek için şart olduğunu vurgular.

Ericsson ve arkadaşlarının (1993) Berlin Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde yürüttükleri araştırma bilinçli alışırtmaların ustalık gelişiminde en etkili yöntem olduğunu bilimsel olarak biçimde gösteren, bildiğim kadarıyla, ilk çalışmadır. Araştırmada, gelecekte uluslararası solist olma potansiyeli taşıyan “en iyi” keman öğrencileriyle, iyi düzeydeki keman öğrencileri ve öğretmenlik programındaki “iyi” öğrencilerin çalışma pratikleri karşılaştırılmıştır. Bu üç grubun müzik eğitim geçmişleri, haftalık bireysel pratik saatleri, günlük müzik ve müzik dışı aktiviteleri ve kendi müzikal gelişimlerine dair öz değerlendirmeleri detaylı biçimde incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, öğrencilerin gelişimlerini etkileyen en önemli faktörün yapılan toplam bireysel bilinçli alıştırma süresi olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma, “en iyi” öğrencilerin 18 yaşına kadar yaklaşık olarak ortalama 7 bin saat bireysel keman alışırtması yaptığını, “iyi” düzeydeki grubun yaklaşık ortalama 5 bin saat ve öğretmenlik programındaki öğrencilerin ise yaklaşık ortalama 3 bin saatlik bireysel keman alıştırma tamamlayarak mezun olduklarını göstermiştir. Öğrenciler, kendileri için en çok gelişim sağlayan etkinliğin bireysel alıştırma pratiği olduğunu rapor etmiş, bu pratiğin genellikle yorucu, zorlayıcı ve çoğu zaman keyifli olmayan bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca 18 yaşına kadar usta piyanistlerin yaklaşık olarak ortalama 7 bin saatlik, amatör piyanistlerin ise yaklaşık bin saatlik bireysel alıştırma tamamladıklarını gözlemlemişlerdir.

Sonuç olarak, Ericsson ve ark. (1993) müzik eğitiminde ustalık seviyesine ulaşmak için belirleyici olan şeyin, yetenek ya da başka faktörler değil, bireysel yapılan bilinçli alıştırma süresi olduğunu bilimsel olarak göstermiştir. Bu bulgu, üstün becerilerin temelinde doğuştan gelen yetenekten çok, sistematik, hedefe yönelik ve uzun süreli yapılan bilinçli alıştırmanın yer aldığı tezini güçlü biçimde desteklemektedir. Bilinçli alıştırma modeli, yalnızca müzik sanatında değil, spor, tıp veya psikoterapi eğitimi gibi çok farklı disiplinlerde ustalık gelişimine dair anlayışı dönüştürmüştür (Ford Coughlan, Hodges ve Williams, 2015; Gobet ve Charness, 2006; Mahon, 2022; Patricia, Arnold, ve Lemke 2017; Rousmaniere, Goodyear, Miller, ve Wampold, 2017).

Bilinçli Alıştırmanın Özellikleri

Farklı alanlarda ustalık gelişimini garantileyen bilinçli alıştırmanın temel ortak özellikleri bulunmaktadır (detaylı açıklama için bkz. Ericsson, 2016). Bilinçli alıştırma, o alanda deneyimli, ve en ideali usta düzeyine ulaşmış, bir öğreticinin rehberliğinde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu tür alıştırma, öğrenciyi konfor alanının dışına çıkartacak kadar zorlamalı, ancak bu zorlama motivasyonu kırarak kadar çok olmamalıdır. Alıştırma odaklanarak ve çaba göstererek tamamlanabilir nitelikte olmalı, odaklanmadan, yorulmadan gerçekleştirilen tekrarlar alıştırma programından çıkarılmalıdır.

Bilinçli alıştırmanın bir diğer temel özelliği, her bir alıştırmanın açıkça tanımlanmış hedeflere sahip olması ve bu hedefler doğrultusunda sergilenen performansın yine usta öğretici tarafından değerlendirilmesidir. Öğretici, bu değerlendirme sürecinde öğrenciye yapılandırılmış bir geri bildirim sunar ve gerekirse gelişimi destekleyecek yeni alıştırma vererek öğrenme sürecinin kesintisiz biçimde ilerlemesini sağlar. Bilinçli alıştırmanın ilkelerini uygulayan bir çalışma modelinin hangi özellikleri içermesi gerektiğini ve bu özelliklere dayanarak bilinçli alıştırmanın nasıl yapılandırılması gerektiğini satranç eğitiminden örnekler vererek açıklama yerinde olacaktır.

Bilinçli alıştırmanın en önemli özelliği, öğrencinin konfor alanının dışına çıkmasıdır. Performans gelişimi, mevcut beceri düzeyinin bir adım ötesinde, öğrenciyi zorlayan alıştırma ile mümkündür. Alıştırmanın tamamlanması için yoğun bir çaba gösterilmesi gerekmektedir. Fakat alıştırmanın seviyesi, gerekli çaba verildiğinde ilk denemede hatasız tamamlanabilecek kadar kolay olmamalıdır. Alıştırmanın ilk denemede hatalı bir biçimde bile olsa tamamlanabilmesi konfor alanından çıkıldığının göstergesidir. Alıştırmanın kolay ve hatasız geçilmesi ise ustalık gelişiminin ***durduğunun*** bir göstergesidir. Örneğin, bir satranç öğrencisi, her zaman rahatlıkla kazandığı oyuncularla tekrar

tekrar ma yapmak yerine kendinden bir seviye üstün olduğunu ve kendini zorlayacağını bildiği kişilerle ma yapmalıdır. Rahatlıkla kazandığı oyuncularla yapılan bir satranç maçında da ğrenci zihinsel olarak yorulacaktır. Fakat bu durumda, konfor alanından çıkmadığı için, süreci büyük bir ihtimalle hatasız, yani satranç maçını kazanarak tamamlayacaktır. Bilinçli aıştırma modeline göre bunun yerine, öğrencinin kendinden bir seviye üstün bir oyuncuyla ma yapması daha doğrudur. Böyle bir ma daha önce hiç değerlendirmedeği pozisyonları değerlendirmesini sağlayacağından, en nihayetinde maçı kaybetse bile, gelişim sürecine katkı sağlayacaktır.

Bilinçli aıştırmaların ikinci özelliği, mutlak dikkat ve odaklanma gerektirmesidir. Öğrenci yaptığı aıştırmaya zihinsel olarak tam anlamıyla odaklanmalı, dikkatini yalnızca üzerinde çalıştığı probleme/aıştırmaya vermelidir. Dizi izlerken ya da zihinsel olarak yorgunken yapılan tekrarlar bilinçli aıştırma sayılmaz. Örneğin bir satranç öğrencisinin, ezberden bildiği bir oyunundaki hamleleri baştan sona kadar hatasız tekrar etmesi bir bilinçli aıştırma değildir. Bunun yerine kendi seviyesinin biraz üstünde olan bir  hamlede mat problemini dikkatli bir biçimde analiz etmek veya çözmeye çalışmak güzel bir bilinçli aıştırma örneğidir.

Bilinçli aıştırma modeline göre öğrenme adım adım ilerlemelidir. Her yeni bilinçli aıştırma etüdü, önceki becerilerin üzerine inşa edilecek yeni bir beceri kazandırmayı hedefler. Örneğin, satranç eğitiminde öğrencilere önce basit mat desenleri (vezir ve kale ile mat) alıştırılır. Bu tamamlandıktan sonra daha karmaşık mat desenlerine geçilir (rn. iki piyon ile mat). Her yeni aşama, bir önceki becerinin üzerine kademeli olarak inşa edildiğinden ğrenci, daha karmaşık mat planlarını algılamaya hazır hale gelecektir. Bu sayede öğrencinin sürekli gelişimi garanti altına alınır.

Bilinçli aıştırmalar rastgele değil, deneyimli bir usta öğretici tarafından planlanır. Usta ğretici, öğrencinin seviyesine uygun zorlukta egzersizler seçerek, onun zayıf yönlerini geliştirmesini sağlar ve bu sayede öğrenme sürecinin en verimli bir biçimde gerçekleşmesini garantiler. Bir satranç ustasının, öğrencisinin açılış hamlelerinin iyi ama oyun sonu stratejilerinin zayıf olduğunu fark ettiğinde, oyun sonu çalışmaları içeren bir antrenman programı tasarlaması bu ilke için güzel bir örnektir.

Bilinçli aıştırmalarda her çalışmanın açık bir hedefi olmalıdır. Hedefler öğrenciye sadece motivasyon sağlamakla kalmaz, çalışmanın sonucunun net bir şekilde değerlendirebilmesine de olanak sağlar. Eğer ğrenci "Caro-Kann Savunması"nı anlamak için aıştırmalar yaptığını bilirse, sadece bu açılışın hamle

sırasını ezberlemeye odaklanmaz; hangi varyasyonlarda hangi stratejilerin öne çıktığını da öğrenmesi gerektiğini kavrayabilir. Böylece öğrencinin edindiği bilgiler bir konu başlığı altında organize edilmiş bir hale gelir. Bu netlik sayesinde öğrenci kendi ilerleme sürecini takip ederken öğrenmeye yönelik içsel motivasyonunu artırır. Net bir hedefi olmayan "savunmanı geliştirmek için daha çok problem çöz" şeklinde verilen bir ödev, bilinçli alıştırma modeline göre yanlıştır.

Bilinçli alıştırmalarda öğrenci sürekli geri bildirim alır. Performansı objektif olarak değerlendirilip hataları belirlendikten sonra usta öğretici tarafından öğrencinin bu hatalarını düzeltecek yeni alıştırmalar verilir. Bu süreç hem öğretmenin hem öğrencinin aktif katılımını gerektirir. Eleştiriyi kabul etmek ve buna göre gelişim için çaba göstermek, bilinçli alıştırmanın zor ama en verimli aşamasıdır. Örneğin, öğrenci oynadığı turnuva maçlarını satranç öğretmeni ile analiz eder, her bir hamlesini neden o şekilde oynadığını açıklarken öğretmeni de yaptığı stratejik hataların neler olduğunu kendisine gösterir.

Tüm bu yönleriyle bilinçli alıştırma modeli, bireyin kendini geliştirmek için harcadığı çabanın en verimli bir biçimde geri dönmesini sağlayarak, yapılan tekrarların sürekli olarak mevcut kapasitenin ötesine geçmesine hizmet eder. Bu ilkeler doğrultusunda yapılandırılmış alıştırmalar toplam binlerce saati geçtiğinde klasik müzik, satranç, yüksek atlama ya da roman yazmak gibi becerilerde ustalık seviyesine ulaşır.

Bu kitap bölümünün temel amacı bilinçli alıştırmayı tanımlayan ve yukarda sayılan bu özellikleri deneysel/bilişsel psikolojinin klasik kuramlarıyla ilişkilendirmektir. Böylece, bilinçli alıştırmanın, konservatuvar öğrencilerinin çalışma pratikleri incelenerek ortaya çıkarılan sihirli bir çalışma yöntemi olmadığı, esasında güçlü bilimsel temellere dayandığı daha açık bir biçimde anlaşılabilir.

Sosyo-Kültürel Gelişim Kuramı

Lev Vygotsky'nin (1896-1934) sosyo-kültürel gelişim kuramı, beceri ediniminin bilimsel arkaplanı çerçevesinde değinilebilecek en eski kuramdır. Vygotsky (1962, 1978) bilişsel gelişimin, sosyal etkileşimler ve kültürel araçlarla şekillendiğini savunur. Bu kuram, özellikle yakınsak gelişim alanı (zone of proximal development, ZPD) ve yapı iskelesi (scaffolding) kavramları çerçevesinde bilinçli alıştırma modeliyle ilgilidir (Atalay ve Gönül, 2023).

Yakınsak gelişim alanı, bireyin kendi başına gerçekleştiremeyeceği ancak uygun destekle başarabileceği görevleri tanımlar. Bu alan, bireyin mevcut

becerileri ile bir sonraki öğrenme adımında başarabilecekleri arasındaki farka işaret eder. Vygotsky'ye göre öğrenme en etkili şekilde bu alanda gerçekleşir.

Yakınsak gelişim alanı bilinçli alıştırmanın temel ilkeleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Bilinçli alıştırma, bireyin mevcut beceri düzeyinin hemen ötesinde kalan görevlerle sistemli ve odaklı bir biçimde çalışılmasını öngörür. Bu yönüyle yakınsak gelişim alanı kavramı yapılacak bilinçli alıştırmanın zorluk derecesi ile ilgili bir çerçeve sunar.

Yakınsak gelişim alanında gerçekleşen ilerleme sürecinde öğreticilerin sağladığı desteği ifade etmek için yapı iskelesi kavramı ortaya atılmıştır (Wood, Bruner ve Ross, 1976). Yapı iskelesinin sağladığı destek sayesinde birey, hata yapsa dahi hemen düzelterek, hayal kırıklığı yaşamadan, sürekli bir biçimde eksik yönlerini geliştirerek ilerleyebilir. Bu destek, sözel yönergeler, ipuçları, örnek uygulamalar veya birlikte görev yapma gibi aktiviteler içerebilir. Öğrenme gerçekleştiğinde, tıpkı inşaatlarda olduğu gibi, yapı iskelesi kaldırılır ve artık birey görevi kendi başına gerçekleştirebilir.

Yapı iskelesi kavramı bilinçli alıştırma modelinde bireye sunulan geri bildirim mekanizmaları ile örtüşmektedir. Bilinçli alıştırma modelinde eğitmen kendisi de benzer yollardan geçerek bu alanda uzmanlaşmış bir usta olduğu için, özellikle gelişimin duraksadığı durumlarda, öğrenciye farklı bir bakış açısı sunarak, öğrenim sürecinin süreklilik kazanmasını sağlar. Daha önce yazılmış bir makalemizde, Vygotsky'nin kuramı ile bilinçli alıştırma modeli sistematik olarak karşılaştırmış ve bu iki perspektifin birbirini tamamlayıcı niteliklerde olduğu göstermiştik (Atalay ve Gönül, 2023).

Edimsel Koşullama Ve Şekillendirme

Öğrenme, deneyim yoluyla davranışta meydana gelen kalıcı değişimdir. Bu değişim motor davranışlar veya bilişsel süreçler ile ilgili olabilir. Diğer taraftan, davranışçılık (behaviorism) öğrenmeyi sadece gözlemlenebilir ve ölçülebilir davranışlara indirgeyerek davranışın kazanılma süreçlerinin evrensel kanunlarını açıklar (Watson, 1970).

Ivan Pavlov'un (1849-1936) klasik koşullama üzerine yaptığı deneyler, canlıların çevresel uyaranlara verdiği otomatik tepkileri nasıl genellendiğini gösterirken; Edward Thorndike (1874-1949) ve daha sonraki yıllarda Burrhus Frederic Skinner (1904-1990) bu deneysel yaklaşımı gönüllü (iradi) davranışlara da uygulamışlardır. Thorndike'in (1931) etki yasasına göre, ödülle sonuçlanan davranışların tekrarlanma olasılığı artarken, ceza ile sonuçlanan davranışların tekrarlanma olasılığı azalır. Skinner (1969/2014), bu ilkeyi temel alarak edimsel

koşullama modelini geliştirmiş ve davranışın ortaya çıkması, sürdürülmesi veya sönümlenmesinin davranışın sonucunda ortaya çıkan pekiştiriciler tarafından kontrol edildiğini (şekillendirildiğini) göstermiştir.

Edimsel koşullamanın en etkili uygulamalarından biri şekillendirme (shaping) prosedürüdür. Şekillendirme, karmaşık bir davranışın, o davranışa doğru giden ardışık adımların sistematik olarak pekiştirilmesi yoluyla kazandırılmasını sağlar. Örneğin, bir köpeğe dört ayağı üzerine yatması için “yat” komutu öğretilecekse, öncelikle “otur” komutunu yerine getirmesi sağlanır. Oturma davranışını sözel komutla gerçekleştirebilmesi için eğitmen, köpeğin arka kısmına hafifçe bastırırken sesli olarak “otur” der. Bu ilk adımda köpek bastırıldıktan sonra oturursa ödüllendirilir. Bu davranış edinildiğinde, ikinci adım olarak köpek sadece otur komutunu duyduğunda oturursa ödüllendirilir. Bu şekilde ilerleyen ardışık yaklaşmaların ödüllendirilmesi neticesinde köpek “yat” komutunu duyduğunda dört ayağı üzerine yatar. Şekillendirme prosedüründe her adım öğrenenin kapasitesine uygun şekilde planlanmalı ve her ilerleme aşaması belirli bir kurala bağlı olarak ödüllendirilmelidir. Edimsel koşullama ve şekillendirme ile oldukça karmaşık motor davranışlar etkili bir biçimde edinilebilir.

Edimsel koşullama, özellikle de şekillendirme prosedürü bilinçli alıştırma modelinin bazı temel özellikleriyle örtüşmektedir. Şekillendirme sürecinde hedef davranış, ardışık ve sistematik olarak pekiştirilen ara davranışlarla inşa edilirken, bilinçli alıştırma modelinde nihai amaç olan ustalık seviyesine adım adım ve gittikçe zorlaşan alışırmalar yapılarak ulaşılır.

Edimsel koşullama yasalarına göre ödül, davranış gerçekleştiği anda ve sadece ilgili davranışa bağlı olarak verilmelidir. Eğer hedef davranış dışında başka bir davranış ödüllendirilirse, organizma hangi davranışın pekiştirildiğini ayırt edemez. Dolayısıyla, etkili bir edimsel koşullama süreci için pekiştirmenin yalnızca ve yalnızca belirlenen davranış sergilendiğinde verilmesi ve bu ilişkinin tutarlı biçimde korunması gereklidir. Bilinçli alıştırma modelinde her çalışma belirli ve açık bir hedefe yöneliktir ve sürekli gelişiminin sağlanabilmesi için bu hedefe yönelik alışırmalar yapılmalıdır. Mevcut beceri gelişim hedefi ile ilgisi olmayan çalışmalar ya da performanslar teşvik edilmez, değerlendirilmez, ödüllendirilmez. Usta tarafından verilen düzenli ve ayrıntılı geribildirim hangi davranışın pekiştirileceğini belirlediği için öğrenmenin etkili ve kalıcı olmasını sağlayan temel bir unsurdur.

Son olarak, bilinçli alıştırma modelinde, tıpkı şekillendirme prosedüründe olduğu gibi gelişim sürecinin her adımının planlanmış olması gereklidir. Bu plan ustalığın aşamalı inşasını sağlarken öğrencinin performansındaki gelişmelerin

sürekli olarak izlenmesine ve değerlendirilmesine imkân tanır. Edimsel koşullama ve şekillendirme prensiplerinin bilinçli alıştırma modelinin birçok özelliği ile kesişmesi nedeniyle bilinçli alıştırmaya dayalı çalışmaların bir öğrenme avantajı sağladığı açıktır.

Bilişsel Süreçler

Bilinçli alıştırma yaklaşımının en önemli özelliklerinden birisi ustalık sürecini zihinsel temsillerin sistemli bir biçimde gelişimi olarak görmesidir (Ericsson, 2016). Zihinsel temsiller, beynin işleyebildiği somut veya soyut bir nesneye veya düşünceye karşılık gelen içerik veya referans gibi anlamsal özelliklere sahiptirler. Tıpkı bilgisayarların veriyi işleyip bir hesaplama yapması gibi, zihinsel temsiller de algılama, hatırlama, akıl yürütme, problem çözme ve hayal etme gibi zihinsel süreçlerin üzerinde çalıştığı, işlediği ya da dönüştürdüğü içeriklerdir.

Bilinçli alıştırma yaklaşımına göre ustaların göstedikleri olağanüstü performansın en temel nedeni geliştirdikleri zihinsel temsillerdir. Ustalar yıllar boyunca yaptıkları bilinçli alıştırmalar sırasında karşılaştıkları çok sayıda durumu kapsayan zihinsel temsiller geliştirmişlerdir. Bu sayede örüntü tanıma, hatırlama, tahmin etme becerileri diğer insanlardan daha iyidir. Bu temsiller sayesinde örneğin bir satranç ustası tahtaya baktığında tek tek taşları değil pozisyon fırsatlarını görür.

Ustalık seviyesine ulaşmış bireylerin bilişsel süreçleri arasında özellikle bellek becerilerinin olağanüstü olduğu görülmektedir. Ustalar kendi alanlarına hatırlayabildikleri bilgi ve detay seviyesiyle diğerlerinden ayrışırlar. Buna çarpıcı bir örnek olarak büyük satranç ustası Magnus Carlsen'in olağanüstü bellek becerilerini sergilediği bir videoyu gösterebiliriz (chess24, 2021, April 30, Magnus Carlsen's Mind-Blowing Memory! World Chess Champion tested [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=eC1BAcOzHyY>).

Bu videoda Carlsen satranç pozisyonlarının hangi karşılaşmalara ait olduklarını ilk bakışta hatırlayabilmektedir. 1960 Dünya satranç şampiyonasında oynanmış Tal-Botvinnik karşılaşmasından, daha yakın tarihte oynanan oyunlara veya 2002 yılında kendisi daha 12 yaşındayken gençler dünya şampiyonasında oynamış olduğu bir karşılaşmanın açılışına kadar uzanan çok farklı satranç pozisyonlarını birkaç saniye içerisinde hatırlayabilmektedir. Gösterilen pozisyonlardan biri, "Harry Potter ve Felsefe Taşı" filmindeki dev satranç sahnesine aittir. Carlsen satranç tahtasını gördükten sonra yalnızca hangi filme yer aldığını tanımakla kalmamış, filmde yapılan hamleyi de hatırlayabilmiştir.

Bu konuda yapılan çarpıcı deneysel sonuçlardan birisi Chase ve Simon (1973) tarafından rapor edilmiştir. Araştırmacılar, satranç ustalarının, yeni başlayanların ve orta düzeydeki oyuncuların bellek performansını karşılaştırmıştır. Katılımcılara gerçek bir satranç oyunundan alınmış taş dizilimleri ile rastgele yerleştirilmiş taş dizilimleri gösterilmiştir. Tahtayı sadece beş saniye inceleyen katılımcılardan taşların konumlarını yeniden dizmeleri istenmiştir. Sonuçlar, satranç ustalarının gerçek bir oyundan alınmış taş dizilimlerini çok yüksek bir oranda doğru hatırladıklarını göstermiştir. Buna karşılık yeni başlayanların ve orta düzeydekilerin hatırlama performansları o kadar iyi değildir. Ancak taşlar rastgele yerleştirildiğinde, tüm grupların hatırlama performansının birbirine benzer olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, satranç ustalarının belleklerinin genel olarak daha iyi olmadığını, bunun yerine satrançla ilgili bilgileri daha detaylı bir biçimde hatırlamalarını sağlayan özel zihinsel temsiller geliştirdiklerini göstermektedir.

Bu noktada vurgulamak isterim ki bilişsel süreçler, özellikle de bellek mekanizmaları oldukça geniş bir konudur ve bellek mekanizmalarının ve çalışma prensiplerinin bilinçli alıştırma ile ilgisini kapsamlı ama kısa bir biçimde açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle, bu bölümde sadece bilinçli alıştırma modeli ile ilgili olarak doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğüm bellek süreçlerine değinilecektir.

Kısa Süreli ve Uzun Süreli Çalışan Bellek

Kısa süreli bellek, insan zihninin sınırlı kapasiteli ama bilgiye doğrudan erişim sağlayan bir depolama alanıdır (Atkinson ve Shiffrin, 1971). Örneğin, belki bu satırları okuyana kadar “PORTAKAL” kelimesi zihninizde yer etmiyordu. Fakat okur okumaz bu kelime kısa süreli belleğinizde tutulmaya başlandı ve bu sayede doğrudan erişilebilir ve üzerine işlem yapılabilir bir nitelik kazandı. “İlgili kelimede kaç sessiz harf vardır?” sorusunu cevaplamak için zihninizde yaptığınız işlemler ise Baddeley ve Hitch’in (1974) çalışan bellek olarak adlandırdığı bir bellek sistemi tarafından gerçekleştirilir. Çalışan bellek modeline göre bilgi sadece kısa süreli/geçici olarak tutulmaz, aynı zamanda aktif bir biçimde işlenir. Çevreden sürekli gelen bilgi, bazen yukarıdaki örnekte olduğu gibi istemli ve kontrollü bir biçimde, bazen de ard arda gelen kelimelerin birleştirilerek bir cümlelerin anlam kazanması gibi otomatik bir biçimde işlenir, dönüştürür.

Çalışan bellek (Baddeley, 2020) içerisinde yer alan ve farklı modalitelerdeki bilgiyi işleyen sınırlı kapasiteli depolama birimleri bilgiyi kendine özgü kodlara çevirerek işler. Fonolojik döngü (phonological buffer), işitsel ve dilsel bilgileri konuşma temelli bir formatta kodlarken; görsel-uzaysal yazı tahtası (visio-spatial

strach pad) görsel ve mekânsal bilgileri imge-temelli bir formatta işler. Epizodik tampon (episodic buffer) ise birçok kaynaktan gelen bilginin entegre edilip bir bütün haline getirildiği bir sistemdir. Bu bileşenlerden gelen kodlanmış bilgiler, merkezi yürütücü (central executive) aracılığıyla bir araya getirilir, harmanlanır ve güncellenir. Merkezi işlemci sınırlı kapasiteli dikkatin yönlendirilmesi ve bilgi akışının düzenlenmesi sağlanır.

Çalışan bellek bilgi işleme sürecinde kritik bir rol oynar, problem çözme, karar verme ve planlama gibi üst düzey bilişsel süreçlerde sürekli ve aktif bir biçimde kullanılır. Örneğin yolda giderken sözel olarak ifade edilmiş yön-yol bulma tariflerini zihinden takip etmek; bir yandan yol tabelalarını ve tariftaki mihenk taşlarını, önemli noktaları tanımaya çalışırken, diğer yandan da yol tarifini hatırlamaya çalışmak çalışan belleğin aktif kullanıldığı duruma bir örnektir.

Uzun süreli çalışan bellek (long-term working memory, LT-WM) kavramı, çalışan belleğin kısa süreli ve sınırlı kapasitesinin ustaların sergilediği bilişsel becerileri açıklamakta yetersiz kaldığı gerçeğinden doğmuştur (Ericsson ve Kintsch, 1991, 1995). Örneğin, satranç ustaları bir bakışta 20-25 taşın konumunu hatırlayabilirken, deneyimsiz bir kişi yalnızca yaklaşık 5 taşın konumunu — yani kısa süreli belleğin kapasitesi kadar — doğru bir biçimde hatırlayabilir.

Ericsson ve Kintsch (1995)'e göre ustaların bir görevi tamamlamak için ihtiyaç duydukları çok sayıda bilgiye süre sınırı olmadan oldukça hızlı bir biçimde erişebilmelerinin nedenini kısa süreli bellek kapasitesindeki bir artış değil uzun süreli bellekte geliştirilen özel bir kodlama ve çağırma mekanizmasıdır. Uzun süreli çalışan bellek, her türlü bilgiyi işleyebilen, doğrudan erişilebilir bir bellek mekanizması değil, ustalık alanlarında görev sırasında ihtiyaç duyulan çok miktarda bilgiye etkili ve hızlı erişim sağlayabilen özel kodlama mekanizmaları ve stratejik geri getirme süreçleridir.

Uzun süreli çalışan bellek ihtiyaç duyulan bilgiye hızlı bir biçimde ulaşılabilmesini sağlar. Örneğin satranç ustaları, tek tek taşların yerini değil, oyunun o anki durumuna göre (saldırı savunma hattı, güçlü ve zayıf bölgelerdeki taşlar gibi) anlamlandırılmış taş pozisyonlarını hatırlarlar. Ya da piyano virtüözleri tek tek notaları değil, piyano konçertosunun ilgili bölümlerindeki armonik yürüyüşü ve müzikal gerilim-çözülüm patenlerini kodlarlar (Ericsson ve Charness, 1994). Ericsson'a göre (2018) uzun süreli çalışan bellek doğuştan gelen bir kapasite değil, yıllar süren sistemli bilinçli alıştırma sonucunda gelişen bir bellek sürecidir. Bilinçli alıştırmak yaptıkça, ustalık geliştikçe, ihtiyaç duyulan

bilgiye, kısa süreli belleğin kapasite sınırlarını aşacak biçimde, hızlı ve etkili bir şekilde ulaşmak mümkün hale gelir.

Uzun süreli çalışan belleğin temel bileşenleri arasında bilgiyi hızlı ve anlamlı biçimde uzun süreli belleğe kodlamaya yarayan özelleşmiş kodlama becerileri vardır (Ericsson ve Kintsch, 1991, 1995). Ustalar kodlama sırasında, gelen yeni bilgileri daha önceki bilgileriyle bütünleştirerek daha güçlü ve kalıcı temsiller oluşturabilirler. İkinci olarak, bilginin bellekten çağrılması, ipuçları aracılığıyla ve çağrışımlı geri getirme mekanizmasıyla gerçekleşir. Bu sayede, bilgiye erişim görev bağlamında aksamadan ilerler. Ustalar aynı zamanda, bilgiyi mantıksal veya mekânsal örgütlenmeye göre yapılandıran bir hatırlama planı geliştirirler. Bu plan sayesinde, görev bağlamı bilginin çağrılması için yeterli ipucu sağlamadığında dahi bilgiye erişim kesintiye uğramaz. Ayrıca, ustalar benzer ipuçlarının bilgiye erişimini engellememesi için girişimle (interference) başa çıkma stratejileri kullanırlar. Son olarak, ustalar bilgiyi tek bir biçimde değil, görev gereksinimlerine göre yeniden yapılandırarak belleklerinde tutmalarını sağlayan esnek temsiller geliştirirler.

Uсталık, yalnızca bir konuda bilgi sahibi olmak demek değil, aynı zamanda onu etkili biçimde kodlayıp ihtiyaç duyulduğunda hızla geri getirebilme becerisine sahip olmak demektir. Bu da yıllar süren bilinçli alıştırma neticesinde gerçekleşir. Uzun süreli çalışan bellek, ustaların olağanüstü performansını açıklamak için klasik kısa süreli çalışan bellek modellerinin ötesine geçen bir bilgi işleme süreci sunar.

Test Etkisi

Bellek ile ilgili bir diğer önemli kavram "test etkisi"dir (testing effect). Test etkisini inceleyen çalışmalarda, katılımcılara ezberlemeleri için materyaller verilir (örneğin kelime listeleri veya kısa metinler). Öğrenme aşamasından sonra bir grup katılımcı materyalleri ezberlemek için tekrar çalışırken, bir başka grup katılımcı ise çalışmak yerine bir test çözer. Deneyin sonunda bütün katılımcılardan çalıştıkları materyalleri hatırlamaları istenir. Test çözmüş olan grubun hatırlama başarısının tekrar çalışmış gruptan daha iyi olduğu gözlemlenmiştir (Tekin ve Roediger, 2021). Bu sonuçlar, bilgiyi aktif bir şekilde geri çağırmanın öğrenmeyi derinleştirdiğini iddia eden aktarıma uygun işleme (transfer appropriate processing) prensibine uygundur (Lockhart, 2002). Buna göre, öğrenme sırasında gerçekleştirilen işlemler ile hatırlama sırasında gerçekleştirilen işlemler ne kadar benzerse, bellek performansı da o kadar iyi olmaktadır. Teste girerek bilgiyi hatırlamaya çalışmak, bilginin gerçek test

sırasında hatırlanmasına yardımcı olacak şekilde daha etkili bir biçimde kodlanmasını ve dolayısıyla daha kolay hatırlanmasını sağlamaktadır.

Test etkisi bilinçli alıştırma modeliyle doğrudan ilişkilidir. Yapılan bilinçli alıştırmanın içeriği doğrudan ustalık konusu ile ilgilidir. Satranç ustası olmak isteyen bir kişi satranç problemleri çalışır, problem çözme ve dikkat becerilerini geliştirmek için Sudoku alıştırma çözmek. Flüt virtüözü olmak isteyen birisi flüt etüdleri çalışarak parmaklarının motor koordinasyonu geliştirir, motor koordinasyon geliştirmek için 10 parmak klavye kullanmayı öğrenmeye çalışmaz. Yani yapılan alıştırma, spesifik bir bilişsel kapasiteyi değil, hedeflenen becerinin doğrudan kendisini geliştirmeye yöneliktir. Bu bakımdan bilinçli alıştırma modeli, belleğin aktarımına uygun işleme prensibine uygundur. Bu nedenle bilinçli yapılan alıştırma, edinilen becerinin daha kalıcı olmasını sağlar.

Üst bellek

Üst bellek (metamemory), bireylerin kendi bellek süreçleri hakkındaki bilgisini ve farkındalığını ifade eder. Araştırmalar, üst belleğin bellek performansı üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (bkz. Dunlosky ve Thiede, 2013). Üst bellek sayesinde hangi bilgilerin daha iyi öğrenildiği, hangi öğrenme stratejilerin daha etkili sonuç verdiğini doğru bir biçimde değerlendirebiliriz.

Üst belleğin temel mekanizmalarından birisi öğrenme kararıdır (judgment of learning). Öğrenme kararları, bilginin ne düzeyde öğrenildiğini ve ileride bu bilginin hatırlayıp hatırlanmayacağı ile ilgili bireyin yaptığı öz değerlendirmelerdir. Örneğin, bir matematik konusu çalıştıktan sonra, "Şu anda teste girsem kaç soruyu doğru cevaplayabilirim?" şeklinde yapılan bir değerlendirme, bir öğrenme kararıdır. Kişi, hangi konularda daha fazla çalışması gerektiğini bu değerlendirmeler sayesinde daha doğru bir şekilde belirleyebilir (Thiede, Anderson ve Theriault, 2003).

Bilinçli alıştırma modeli bireyin bir beceri geliştirirken o beceriye ilişkin üst bellek mekanizmalarının da gelişmesini, güçlenmesini sağlar. Bu modele göre yapılan bütün alıştırma ölçülebilir bir performans kriteri olmalıdır. Bu sayede öğrenci alıştırma yaparken kendi hatalarını fark edebilir. Bunun yanında öğreticiden alınan sürekli geri bildirim, öğrenciye, eğer fark etmediyse, hatalarının ne olduğunu ve neden kaynaklandığını gösterir. Bu süreç, öğrencilere mevcut beceri düzeyleri ile ilgili sürekli olarak farkındalık kazandırır ve bu sayede söz konusu beceriye ilişkin üst bellekleri doğrudan gelişir. Bilinçli alıştırma modelinin ustalaşma yolunda en verimli ve en etkili bir yöntem

olmasının bir diğer nedeni de üst bellek süreçlerini geliştirmesi dolayısıyla öğrenciye kendi gelişim süreci ile ilgili farkındalık kazandırmasıdır.

Beceri Ediniminin Evreleri

Beceri edinimi sürecini açıklayan modellerden en bilineni Fitts ve Posner'ın (1967) öne sürdüğü üç evreli modeldir. Bu modele göre bireyler bir beceriyi kazanırken bilişsel, ilişkisel ve otonom (cognitive, associative and autonomous stage) olmak üzere üç temel evreden geçerler. İlk olarak bilişsel evrede, öğrenen kişi beceriyi anlamaya çalışır; görevle ilgili talimatları takip eder. Bu evrede çok sayıda hata yapılır ve performans oldukça düşüktür. . Bilişsel evrede birey hem ne yapması gerektiğini anlamaya hem de bunu uygulamaya çalışır. Bu nedenle dikkat kaynaklarına ihtiyaç oldukça yüksektir. İkinci ilişkisel evrede bireyler artık beceriye dair temel ilkeleri kavramışlardır. Tekrar ve uygulama yoluyla sahip oldukları sözel bilgiyi işlemsel bilgiye, motor hareketlere dönüştürür. Bu evrede hata sayısı daha azdır, hareketler daha tutarlı ve koordineli bir biçimde gerçekleştirilir. Diğer taraftan hata yapmamak için dikkat kaynaklarına ihtiyaç duyulur ve odaklanmak gereklidir. Son evre olan otonom evrede ise bireyler beceriyi minimum zihinsel çaba ile ve otomatik biçimde tamamlayabilir. Performans sırasında hata neredeyse hiç yok gibidir. Artık dikkat kaynakları, becerinin yürütülmesinden çok stratejik karar alma gibi daha üst düzey süreçler için kullanılmaktadır.

Anderson'un (2005) ACT-R (Adaptive Control of Thought – Rational) teorisi, Fitts ve Posner'ın üç aşamalı modelinden farklı olarak, beceri edinim sürecini bilişsel işlemlerde meydana gelen değişim ile açıklar. ACT-R teorisine göre bireyler beceri edinim sürecine bildiklerini açıkça ifade edebildikleri sözel bilgi (declarative knowledge) aşamasıyla başlarlar. Bu aşamada bilgi kısa süreli bellekte tutulur ve ancak bilinçli bir çaba ile erişilebilir. Performans verilen yönergeler takip edilerek gerçekleştirilir. Öğrenme süreci ilerledikçe, yapılan tekrar ve uygulama sayısı arttıkça, bilgiler işlemsel bilgiye (procedural knowledge) dönüşür. ACT-R modeline göre bu dönüşüm, üretim kurallarının (production rules) oluşturulması ve pekiştirilmesiyle gerçekleşir. Başlangıçta bireyler, karşılaştıkları yeni problemleri uzun süreli bellekteki benzer örneklerle karşılaştırır ve bu benzerliklere dayanarak yeni üretim kuralları oluştururlar. Bu kurallar, tekrarlandıkça güçlenir ve zamanla otomatik hale gelir Karmaşık becerilerin akıcı biçimde uygulanabilmesi için uzun süreler boyunca tekrar yapmak gerekebilir. Üretim kuralları belirli bir seviyeye geldikten sonra dikkat süreçlerine duyulan ihtiyaç azalır ve performans hız ve hatasız bir biçimde gerçekleştirilir. ACT-R modeli, beceri ediniminin sadece bilgi miktarındaki bir

artış ile değil, bilgilerin bellekte nasıl temsil edildiği ve işlendiği ile ilgili niteliksel bir değişim neticesinde gerçekleştiğini vurgulayan bir teoridir.

Hem Fitts ve Posner'ın modeline hem de Anderson'un ACT-R teorisine göre beceri ediniminin son evresinde bireyler performanslarını minimum zihinsel çaba ve dikkat kaynakları kullanarak, diğer bir deyişe otomatik bir biçimde gerçekleştirirler. Bilinçli alıştırmalar, adı üstünde, sürekli dikkat ve odaklanma gerektirdiğinden, bu yönüyle Fitts ve Posner'ın modelinden ayrılır. Ustalar, ustalık seviyelerine ulaştıktan sonra bile performans seviyelerini sürdürebilmek için odaklanmış tekrar, geribildirim ve yapılan hataların sistemli şekilde düzeltilmesine dayalı bilinçli alıştırmalarını sürdürürler. Bu yönüyle bilinçli alıştırma modeli Fitts ve Posner'ın modelinden ayrışır. Bilinçli alıştırma modeline göre ustalık seviyesine ulaşılsa bile dikkat kaynaklarının kullanılmaması performan seviyesinin gerilemesine neden olur.

Ustalığın nasıl kazanıldığını bilimsel yöntemlerle araştıran çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak, Ericsson, Krampe ve Heizmann (2007) ustalık gelişimi için alternatif bir model önermiştir. Bu modele göre ustalığa, birbirini izleyen dört gelişim evresiyle ulaşılabilir. Sürecin ilk evresi, çocuklukta etkinliğe oyun yoluyla katılım ve etkinlikten keyif alma şeklinde gerçekleşir. Ardından gelen hazırlık evresinde birey, sınırlı miktarda da olsa bir eğitmen eşliğinde bilinçli alıştırmalara başlar. Üçüncü evrede ise artık tüm eğitim zamanı ustalık geliştirmeye yönelik çalışmalara ve alıştırmalara ayrılır. Son evre olan ustalık evresinde birey, yalnızca performansını en üst düzeye çıkarmak için değil, aynı zamanda alana özgün katkılar sunabilmek için bilinçli alıştırmalar yapar. Bu modele göre, bilinçli alıştırma pratiği ilk oyun evresi dışında kalan tüm gelişim evrelerinde yer almakta ve ustalık gelişiminin herhangi bir adımında dikkat ve çaba gerektirmeyen bir süreç bulunmamaktadır.

Akış (Flow) Teorisi

Bir iş yaparken tamamıyla dalınıp gidilen, zamanın nasıl geçtiğinin fark edilmediği, kendilik bilincinin geçici olarak ortadan kalktığı anlar akış hali (flow) olarak adlandırılır. Csikszentmihalyi (1990) akış terimini, bu tür deneyimlerin altında yatan bilişsel ve motivasyonel süreçleri anlamak için yaptığı araştırmalar neticesinde ortaya koymuştur. Csikszentmihalyi, yaratıcı bir sürece odaklanan sanatçıların saatlerce açlık, yorgunluk ya da rahatsızlık hissetmeden çalıştıklarını, eserlerini tamamladıklarında ise ilgilerini tamamen kaybettiklerini gözlemlemiştir. Bu sanatçılar için ödül, dışsal bir ürün değil, sürecin kendisidir. İlk başlarda, akış halinin “bireyin karşılaştığı zorlukların sahip olduğu becerileriyle dengede olduğu zamanlarda” ortaya çıktığı varsayılmışsa da daha

sonraki çalışmalar akış deneyiminin, görev zorluğu ve görevi tamamlamak için gerekli beceri düzeyinin bireyin ortalamasının üstünde olduğu durumlarda ortaya çıktığını göstermiştir (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2014).

Akış deneyiminin gerçekleşmesi için yapılan çalışmanın bireyin mevcut beceri seviyesini zorlaması ama görevin yapılamayacak kadar da zor olmaması, çalışmanın açık bir hedefinin olması ve yapılan çalışma ile ilgili anında geri bildirim alınabilmesi gereklidir. Yapılan çalışmanın zorluk seviyesi düşükse kişi sıkılır; çok yüksekse kaygı duyar. Akış hali için bu iki uç arasında birey kendi sınırlarını zorlayan ancak ulaşılabilir bir seviye gereklidir. Akış hali sırasında yoğun bir dikkat, eylem ile farkındalığın birleşmesi, kendilik bilincinin geçici olarak kaybolması, zaman algısının ortadan kalkması (genellikle zamanın çok hızlı geçmiş gibi hissedilmesi), kişinin bütünsel bir kontrol hissetmesi ve etkinliğin kendisinin haz verici olması deneyimlenir (Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2014).

Satranç oyuncular, dağcılar, dansçılar gibi farklı alanlarda ustalaşmış bireylerle yapılan araştırmalar neticesinde akış deneyiminin sanat ile sınırlı olmadığı farklı bağlamlarda da gözlenebildiği anlaşılmıştır (Csikszentmihalyi, 1975/2000). Müzik eğitimi bağlamında yapılan çalışmalar, öğrencilerin bireysel bilinçli alıştırma yaparken akış haline daha sık girdiklerini rapor etmiştir (O'Neill, 1999).

Bilinçli alışırtmaların birçok belirleyici özelliği —örneğin alışırtmaların bireyin mevcut beceri düzeyinin biraz üzerinde olacak şekilde yapılandırılması ve dikkat gerektirmesi— bireyin akış deneyimi yaşaması için gerekli olan koşulları sağlar. Bu çerçevede, bilinçli alışırtmalar akış halini tetikleyebilir. Ancak, bu iki sürecin ortaya çıkarttığı öznel deneyim farklıdır. Akış halinde birey çaba gösterdiğini hissetmeden zorlu bir görevin üstesinden gelirken bilinçli alışırtmaların özelliği yorucu ve sıkıcı olmasıdır. Sonuç olarak, bu iki süreç bir çok ortak özellik barındırmasına rağmen farklı öznel deneyimleri ortaya çıkartmaktadır. Akış halinin bilinçli alıştırma modeli içindeki yeri ile ilgili olarak yeni çalışmaların yapılması gereklidir.

Sonuç

Bilinçli alıştırma modeline göre ustalık gelişimi için doğuştan gelen yetenekler ya da sadece çaba yeterli değildir. Sistematiik biçimde yapılandırılmış, hedef odaklı, yoğun dikkat gerektiren ve geri bildirimle desteklenmiş bilinçli alışırtmalar yapmak gereklidir. Bu kitap bölümünde bilinçli alıştırma modelinin Vygotsky'nin yakınsak gelişim alanı kavramından Skinner'ın şekillendirme ilkelerine, bellek modellerinden test etkisine birçok bulgu ve kuramsal çerçeve

ile ilişkisi açıklanmıştır. Bu açıdan bakıldığında bilinçli alıştırma pratiklerinin öğrenme ve bellek süreçlerinin temel ilkeleriyle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir.

Bilinçli alıştırma, bilişsel psikolojinin birçok ilkesinin ustalık gelişim sürecinde sistematik bir biçimde uygulanmasını sağlayan bir modeldir. Bu nedenle sadece yeni başlayanların ustalaşması için değil, ustalık seviyesine ulaşmış bireylerin de beceri seviyelerini sürdürebilmeleri için oldukça önemli bir araç olması tesadüf değildir. Bilinçli alıştırma çabayı olağanüstü bir başarıya dönüştürmenin anahtarıdır.

Kaynaklar

- Ackerman, P. L. (2014). Nonsense, common sense, and science of expert performance: Talent and individual differences. *Intelligence*, 45, 6-17.
- Anderson, J. R. (2005). Human symbol manipulation within an integrated cognitive architecture. *Cognitive Science*, 29(3), 313-341.
- Atalay, N. B., ve Gönül, B. (2023). Bilinçli Alıştırma Kavramının Vygotsky'nin Bilişsel Gelişim Kuramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(4), 538-547.
- Atkinson, R. C., ve Shiffrin, R. M. (1971). The control of short-term memory. *Scientific American*, 225(2), 82-91.
- Baddeley, A. (2020). Working memory. *Memory*, 71-111.
- Baddeley, A. D. ve Hitch, G. (1974). Working memory. *Psychology of Learning and Motivation*, 8, 47-89.
- Chase, W. G. ve Simon, H. A. (1973). Perception in chess. *Cognitive Psychology*, 4(1), 55-81.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper ve Row.
- Csikszentmihalyi, M. (2000). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass. (Original work published 1975)
- Dunlosky, J., ve Thiede, K. W. (2013). Metamemory. İçinde D. Reisberg (Ed.), *The Oxford handbook of cognitive psychology* (ss. 283-298). Oxford University Press.
- Ericsson, K. A. (2007). Deliberate practice and the modifiability of body and mind: Toward a science of the structure and acquisition of expert and elite performance. *International Journal of Sport Psychology*, 38, 4-34.
- Ericsson, K. A. (2014). The acquisition of expert performance: An introduction to some of the issues. İçinde K. A. Ericsson, (Ed). *The road to excellence: The acquisition of expert performance in the arts and sciences, sports, and games*. (ss. 1-50). Psychology Press.
- Ericsson, K. A. (2016). *Peak: Secrets from the New Science of Expertise*. Psychology Press.
- Ericsson, K. A. (2018). Superior working memory in experts. İçinde K. A. Ericsson, R. R. Hoffman, A. Kozbelt, ve A. M. Williams (Eds.), *The Cambridge handbook of expertise and expert performance* (2nd ed., ss. 696-713). Cambridge University Press.

- Ericsson, K. A., ve Charness, N. (1994). Expert performance: Its structure and acquisition. *American Psychologist*, 49(8), 725–747.
- Ericsson, K. A., ve Kintsch, W. (1991). Memory in comprehension and problem solving: A long-term working memory. *Institute of Cognitive Science*, Publication Number: 91-13.
- Ericsson, K. A., ve Kintsch, W. (1995). Long-term working memory. *Psychological review*, 102(2), 211.
- Ericsson, K. A., Krampe, R. T., ve Heizmann, S. (2007, September). Can we create gifted people?. İçinde *Ciba Foundation Symposium 178-The Origins and Development of High Ability* (ss. 222-249). Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd..
- Ericsson, K. A., Krampe, R. T., ve Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological review*, 100(3), 363.
- Fitts, P. ve M. I. Posner. (1967). *Human Performance*. Brooks/Cole. Belmont, CA.
- Ford, P. R., Coughlan, E. K., Hodges, N. J., ve Williams, A. M. (2015). Deliberate practice in sport. İçinde J. Baker ve D. Farrow (Eds.), *Routledge handbook of sport expertise* (ss. 347–362). Routledge.
- Gobet, F. ve Charness, N. (2006). Expertise in chess. K. Anders Ericsson, N. Charness, P. J. Feltovich, ve R. R. Hoffman (Eds.) içinde, *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* (ss. 523-538). Cambridge University Press.
- Gallon, F, Sir (1979). *Hereditary genius: An inquiry into its laws and consequences*. London: Julian Friedman Publishers. (Orijinal olarak 1869).
- Lockhart, R. S. (2002). Levels of processing, transfer-appropriate processing, and the concept of robust encoding. *Memory*, 10(5-6), 397-403.
- Mahon, D. (2022). A scoping review of deliberate practice in the acquisition of therapeutic skills and practices. *Counselling and Psychotherapy Research*, 23, 965-981.
- Nakamura, J. ve Csikszentmihalyi, M. (2014). The Concept of Flow. İçinde M. Csikszentmihalyi (Ed). *Flow and the Foundations of Positive Psychology: The Collected Works of Mihaly Csikszentmihalyi*. Springer, Dordrecht.
- O'Neill, S. (1999). Flow theory and the development of musical performance skills. İçinde *Bulletin of the Council for Research in Music Education-141: The 17th International Society for Music Education: ISME Research Seminar*, (ss. 129–134). University of Illinois Press

- Patricia, K., Arnold, J., ve Lemke, D. (2017). Rapid cycle deliberate practice: application to neonatal resuscitation. *MedEdPORTAL*, 13, 10534.
- Rousmaniere, T., Goodyear, R. K., Miller, S. D., ve Wampold, B. E. (Eds.). (2017). *The cycle of excellence: Using deliberate practice to improve supervision and training*. John Wiley and Sons.
- Skinner, B. F. (2014). *Contingencies of reinforcement: A theoretical analysis* (Vol. 3). Copley Publishing Group. (Orijinal olarak 1969).
- Tekin, E., ve Roediger, H. L. (2021). The effect of delayed judgments of learning on retention. *Metacognition and Learning*, 16, 407-429.
- Thiede, K. W., Anderson, M. C., ve Theriault, D. (2003). Accuracy of metacognitive monitoring affects learning of texts. *Journal of Educational Psychology*, 95(1), 66-73.
- Thorndike, E. L. (1931). *Human learning*. The Century Co.
- Vygotsky, L. (1962). *Thought and language* (Çeviri Ed., E. Hanfmann ve G. Vakar). MIT Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind and society: The development of higher mental processes* (Çeviri Ed., M. Cole, V. Jolm-Steiner, S. Scribner ve E. Souberman). Harvard University Press.
- Watson, J. B. (1970). *Behaviorism*. W. W. Norton ve Company.
- Wood, D., Bruner, J., ve Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Child Psychiatry*, 17, 89-100.

Sağlık Turizminde Pazar Bölümlendirme

Merve Altunkaya¹ & Fuat Yalman²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi Sağlık Yönetimi ABD
ORCID: 0000-0001-6387-7457

² Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Sağlık Yönetimi ABD., ORCID: 0000-0002-1041-1837

Giriş

İnsan ihtiyaç ve isteklerinin homojen olarak tanımlayıp karşılanmaya çalışılması, günümüzde bir taraftan hızla değişen tüketici tercihleri ile diğer taraftan bu tercihleri karşılama amacıyla artan rekabet ortamında oldukça güçleşmektedir. Tüketici ihtiyaç ve isteklerinin karşılanabilmesi için tüketicilerle birebir ilgilenmek ve tüketicinin yaşadığı sorunu çözmeye çalışmak gerekmektedir. Bu çerçevede, sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonların pazarın ihtiyaç ve isteklerini daha fazla ve uygun olarak memnun edecek pazarlama karması elemanlarını pazar bölümlendirme kriterlerini dikkate alarak oluşturmaları uygun olacaktır. Bu nedenle, sağlık turizmi amaçlı seyahat etme arzusunda olan kişi ya da kişilerin ihtiyaç ve isteklerini tespit etmede ve karşılamada pazar bölümlendirme konusu giderek önem kazanmaktadır. Diğer bir ifade ile sağlık turizminin oldukça zengin bir portföye sahip olması sebebiyle, pazar bölümlendirmenin belki de en önde ve dikkatle ele alınması gereken pazarlama faaliyetlerinden biri olarak değerlendirilmesi gerekecektir (Tengilimoğlu, 2020).

Sağlık turizmi, medikal turizm, termal turizm, ileri yaş turizmi ve engelli turizmi ile bunların alt alanlarından oluşmaktadır Her ne kadar sağlık turizminin kapsamı dışında kalsa da turist sağlığı konusu dikkate alındığında sağlık turizmi ile ilişkili olan alanın oldukça heterojen bir pazar yapısına sahip olduğu ifade edilebilir (Smith ve Puczkó, 2009). Diğer turizm türlerinde olduğu gibi sağlık turizminde de destinasyon, konaklama yeri, sağlık hizmetlerinin seçimi ve katılacak etkinlikler genel olarak yaşam tarzı ve kişilik özellikleriyle (Ganzo'lez ve Bello, 2002) beraber yukarıda bahsedilen sağlık turizmi kapsamında olan unsurlara da bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin farklı yaşam tarzına sahip olmaları, farklı ihtiyaçlarının bulunması ve bu çerçevede farklı isteklere sahip olması sağlık amaçlı seyahat edenlerin memnun kalacağı sağlık hizmetini alması için pazar bölümlendirmeyi önemli kılmaktadır. Turizm sektörünün tamamında artan küresel rekabet, günümüzde giderek küresel manada değer kazanan sağlık turizminde de müşteri odaklı ürün ve/veya ürünler geliştirerek piyasaya sunmayı gerekli kılmaktadır ki bu da pazar bölümlendirmenin önemine işaret etmektedir (Liberatore ve Stylianou, 1995). Dolayısıyla, sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar kitlesel pazarlama faaliyetlerinden ziyade pazar odaklı bir yaklaşım süreciyle tüketici ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilme amacıyla pazar bölümlendirme konusunda bilinçli olmalıdır (Tengilimoğlu, 2020).

Pazar Bölümlendirmenin Tanımı ve Amacı

İlk defa Smith (1956) tarafından akademik olarak ele alınan pazar bölümlendirme, heterojen yapıya sahip bir pazarı tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine göre homojen gruplara ayırarak tüm tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini en iyi şekilde karşılamının, tek bir pazarlama karmasından ziyade her bir pazar bölümüne uygun olabilecek pazarlama karması birleşenleri ile sağlanabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Mucuk, 2010). Bu çerçevede, pazar bölümlendirme, tüketicilerin birbirine benzemeyen ihtiyaç ve isteklerine sahip olmalarından dolayı her biri ayrı bir pazarı oluşturan bu ihtiyaç ve istekler ile tüketici satın alma davranışlarının ve uygulamalarının da farklılığını dikkate alarak, her bir tüketici grubu için farklı pazarlama karması oluşturmak ve sunmak olarak tanımlanmaktadır (Kotler ve Armstrong, 1996). Turizm faaliyetleri açısından da son derece önemli bir yere sahip olan pazar bölümlendirme, “tüm ziyaretçileri içeren bütün bir piyasayı veya tatil seyahati gibi bir sektörü pazarlama yöntemi amaçları doğrultusunda alt gruplara veya bölümlere ayırma süreci” (Park ve Yoon, 2009) olarak da ifade edilebilmektedir. Pazar bölümlendirme tüketici açısından ihtiyaç ve isteklerinin en iyi şekilde karşılanması iken işletme açısından amaçlara uygun ve etkin hedef pazar bölümlerinin belirlenmesi olarak görülmektedir (Nakip ve diğerleri, 2012). Tüketici tatmini, memnuniyeti ve sadakati sağlanarak yaşam boyu müşteri değeri oluşturma anlayışına dayalı olarak işletme kârlılığı ve sürekliliğinin sağlanmasının temelini oluşturur. Bu nedenle, sağlık hizmetleri gibi tüketici deneyiminin ön planda olduğu özellikle hizmet alanlarında kârlılık ve sürekliliğini sağlanması, bu hizmetleri ihtiyaç duyanların tatmin ve memnun edilmeleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda pazar bölümlendirmenin genel amacının; bölümlendirilmiş pazarda hedef olarak seçilen grupların ihtiyaç ve isteklerini daha iyi karşılamak için geliştirilen ürünlerin etkin bir şekilde tanıtımı ve sunumunun yapılması aracıyla daha uygun maliyetli pazarlama faaliyetlerine imkân tanımak olduğu söylenebilir (Park ve Yoon, 2009). Diğer bir ifadeyle, hedef gruplara yönelik geliştirilen ve tanıtımı yapılmış olan ürünlerin kendi kendini satarak pazarlama maliyetlerinin düşürülmesidir. Uygun bir sağlık turizmi bölümlendirmesindeki amaç, sunulacak sağlık ürünlerinin sağlık turizmi amacıyla seyahat edenlerin (hastaların) ihtiyacını karşılayacağı vaadiyle bu ürünler için katlanılacak maliyetlerin degeceği vermek ve böylece tüketici cazibesini artırmaktır (Thomas, 2009). Ancak, her ne kadar genelde benzer ihtiyaç gibi görülse de tüketici gruplarının özelde ihtiyaç duydukları hizmetlerden beklentilerine bağlı olarak istekleri de farklılaşabilmektedir. Örneğin, sağlık sigortasına duyulan ihtiyaç genel anlamda benzer olarak değerlendirilirken tüketicilerin ihtiyaçlarına bağlı olarak sağlık

sigortasından özeldeki beklenti ve buna bağılı olarak da talep edilen sağıık sigortasının özellikleri farklı olabilmektedir; daha geniş çaplı bir sağıık sigortası isteyen müşteri grubu bir pazar bölümünü ifade ederken daha düşük maliyetli sağıık sigortası isteyen müşteri grubu ise diğeri bir pazar bölümünü ifade etmektedir (Kotler ve diğeri, 2008).

Sağıık turizmne katılanların bu geniş yelpaze içerisinde homojen gruplara bölümlendirilmesi ve bu pazar bölümlerinden bir veya bir kaçının hedef gruplar olarak seçilmesi, sağıık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmelerin amaç ve hedeflerine daha uygun pazarlama faaliyetleri ile daha uygun maliyetle ulaşmasını sağlayabilecektir (Tengilimoğlu, 2020).

Pazar Bölümlendirmenin Yararları

Bireylerin (hastaların) sağııkla ilgili ihtiyaç ve isteklerine yönelik sunulan hizmetlerin çeşitliliği dikkate alındığında, sağıık turizmde pazar bölümlendirme yararlarının daha anlaşılır kılınması için bu yararların hem hizmet sunanlar hem de hizmeti talep edenler açısından ele alınması gerektiği söylenebilir. Pazar bölümlendirme etkin bir şekilde yapıldığında sağıık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar açısından birtakım faydalar oluşturabilecektir ki bunları pazar bölümlendirmenin temel amaçları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda sağıık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar açısından pazar bölümlendirmenin faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Thomas. 2009; Mucuk, 2010; Konu, 2010; Nakip ve diğeri, 2012; Hernandez ve diğeri, 2015):

- Sağıık hizmetleri daha pazar odaklı hale getirerek hedef tüketicilere yönelik ürünlerin tasarımı, tanıtımı ve dağıtımı sağlanarak pazarlama faaliyetlerinde elde edilmesi ve esasen tüketicilerle daha güçlü ilişkiler kurulması ve onların ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması sağlanabilir.
- Hangi sağıık hizmetinin hangi tüketiciye ulaştırılacağına daha kolay karar verilir ve böylece pazarlama faaliyetleri daha etkin yapılarak kaynaklar daha verimli kullanılabilir.
- Sağıık turizmi pazarındaki gelişmeler yakından takip edilerek pazardaki boşluklar daha iyi belirlenebilir. Diğeri bir ifadeyle, her bir sağıık turizmi, kuruluş ve işletmesinin sunduğı hizmetlere uygun olan turist gruplarının yakından tanınması sağlanabilir ve tüketiciler belirli faktörlere dayalı olarak birbirinden ayrı homojen gruplara ayrıldığı

için bu gruplara yönelik doğru sağlık hizmetlerinin sunulması söz konusu olabilir.

- Sağlık turizmi alanında küresel olarak hızla artan ve değişim gösteren rekabetin hangi pazarda daha yoğun olduğu ile birlikte pazarın en cazip ve karlı noktalarının neler olduğu belirlenebilir.
- Sağlık turizmi pazarında yürütülen tutundurma faaliyetlerinin belirli bir amacı ve hedefe özgü daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi sağlanabilir.

Pazar bölümlendirmenin tüketici açısından yararı, esasen tüketicinin ihtiyaç ve isteklerinin en iyi şekilde karşılanarak, tüketicinin katlanmış olduğu maliyetlerin karşılığının daha iyi bir şekilde ele alınması anlamına gelmektedir. Özellikle sağlık alanında sunulan hizmetlerin sıfır hatayı ön plana çıkardığı düşüncesiyle tüketicilerin oldukça bireysel ve kişiye özel olan sağlık turizmi ile ilgili hizmet arayışları daha memnuniyet sağlayıcı bir şekilde sunulabilecektir (Tengilimoğlu, 2020).

Tablo 1: Pazar Bölümlendirmenin Faydaları, Fırsatları ve Gerekliliği

Müşteriler için Faydalar:	Sağlayıcılar için Fırsatlar:	Gereklilik:
• Daha iyi bir yaşam için bekleme süresinden tasarruf etme • Seyahat deneyimi kazanma • Yüksek standartlı profesyonel hizmet ve kalite için paradan tasarruf etme • Kültürel/alışveriş ve sağlık nedenleriyle aileyle seyahat etme • Potansiyel sağlık destinasyonlarını keşfetme	• Sağlık hizmetleri için liderlik oluşturma • Pazar için önemli sonuçlar araştırma ve sunma • İşletmeler için blockchain modeli oluşturma ve cazip hale gelme • Ziyaretçilerle empati kurma ve onları müşteriye dönüştürme, yeni tüketiciler kazanma • Büyük pazar için müşteri segmentlerine göre etkileyici ekip oluşturma	• Hastaların ve ailelerinin acısını azaltma • Salgın hastalık risklerini azaltma • Sağlık ödemeleri için gerçek değer sunma • Pahalı tedaviler için bekleme listelerini azaltma • Pahalı prosedürler için doğru fiyatı elde etme • Sağlık hizmetlerinde felaketleri araştırma ve önleme

Kaynak: Covalenco, 2024

Etkin Pazar Bölümlendirmesi

- Pazar bölümlendirme yukarıda bahsedilen yararlarının ortaya çıkması pazar bölümlendirmenin etkin olarak yapılmasına bağlıdır. Etkin olarak yapılmayan pazar bölümlendirmenin hem sağlık turizmi hizmeti sunanlar hem de bu hizmetleri talep edenler açısından herhangi bir yarar oluşturmayaacağı aşikardır. Örneğin, sağlık turizmi faaliyetleri içerisinde yer alan yaşlı bakımı, spa-wellness gibi hizmetleri talep edenlerin, satın alma alışkanlıkları ile ilgisi olmayan bir özellikle bölümlendirilmesi etkin olmayan bir pazar bölümlendirmeyi ifade etmektedir (Kotler ve diğerleri, 2008). Diğer yandan, bir işletmeci tarafından, spa hizmetlerinden faydalanan veya faydalanma potansiyeli olan müşterilerin, satın alma alışkanlıkları ile ilişkili olan unsurlar dahilinde “güzelliğine önem verenler” ve “rahatına önem verenler” olarak bölümlendirmesi ise etkin bir pazar bölümlendirmeyi ifade etmektedir. Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar tarafından yapılan pazar bölümlendirmeler için geçerli olabilecek, gereksiz bölümlendirmelerden kaçınmak ve etkin bir şekilde pazar bölümlendirme yapabilmek için genel kabul gören her bir pazar bölümünün sahip olması gereken dört temel unsurdan söz edilmektedir (Altunışık ve diğerleri, 2006; Kotler ve diğerleri, 2008; Thomas, 2009; Kozak, 2014; Yükselen, 2014). Eğer eğer bir pazar bölümü bu unsurlara sahip ise ilgili pazar bölümlendirmenin etkin bir şekilde yapılmış olduğu söylenebilir.
- İlgili pazar bölümü ölçülebilir olmalıdır: İlgili pazar bölümüne ilişkin talep miktarı ölçülebilir olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, pazar bölümüne ilişkin talep tahmin edilebilir olmalıdır. Burada önemli olan ilgili pazar bölümünde yer alan tüketicilerin birtakım özelliklerinin tanımlanabilmesidir ki bu durum ilgili pazar bölümü için yürütülecek pazarlama faaliyetleri açısından önemlidir.
- İlgili pazar bölümü yeterince büyük olmalıdır: Her ticari işletmenin ekonomik amaçları bulunmaktadır ki bunların başında kârlılık ve süreklilik gelmektedir. Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar içinde kârlılığı ve sürekliliği sağlamak en temel amaçlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, belirlenecek olan ilgili sağlık turizmi bölümü kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar açısından yürütülmesi

planlanan pazarlama faaliyetlerini karşılayarak kârlılık ve sürekliliği sağlayacak büyüklükte olması gerekir.

- İlgili pazar bölümü ulaşılabilir olmalıdır: Pazarlama karması elemanlarından pazarlama iletişimini gerekli kılan tutundurma faaliyetleri ile dağıtım faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini engel teşkil edecek bir durumun (sosyokültürel, ekonomik, teknolojik, politik, yasal kısıtlıklar gibi) söz konusu olmaması gerekir.
- İlgili pazar bölümü farklılaştırılabilir olmalıdır: Her bir sağlık turizmi pazar bölümü kavramsal olarak ayırt edilebilir olmalı ve bölümler arası farklılıklar ayrı birer pazarlama karmasının geliştirilmesine imkân tanımalıdır. Aksi takdirde, aynı tepkiyi veren bölümler ayırt edilebilir olmadıklarından farklı bölümler olarak değerlendirilemezler.

Bu dört temel unsur dikkate alınarak belirlenen pazar bölümleri hizmet sunucuların ekonomik amaçlarına ulaşması açısından önemli iken tüketicilerin talebe dönüşen ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasındaki süreklilik açısından da önemlidir.

Pazar Bölümlendirme Kriterleri Ölçütleri

Sağlık turizmi pazarında bulunan hizmetler bir taraftan oldukça çeşitli iken diğer taraftan bu hizmetleri talep edenlerin ihtiyaç ve istekleri de birbirinden oldukça farklıdır. Bu durumda, geniş bir alanda hizmet bekleyen ve her birinin satın alma alışkanlığı bulunan sağlık turizm pazarı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonların pazardaki tüm herkesin ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik pazarlama uygulamalarını benimsemesi kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını engelleyecek ve maliyetleri artıracaktır. Bundan dolayı, sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonların hedef pazar veya pazarlarını belirlemek için pazarlama faaliyetlerine en uygun bölümlendirme kriterlerini kullanarak pazar bölümlendirmesi yapmaları gerekmektedir (Tengilimoğlu, 2020).

Pazar bölümleri geliştirmek için 1950'lerden itibaren müşteri veri tabanlarında yer alan içsel verilerinden ve anket uygulamaları ile elde edilen birincil verilerinden yararlanarak başta Ki-Kare Otomatik Etkileşim Dedektörü (Chi-Square Automatic Interaction Detection- CHAID) ve Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı Analizi (Classification and Regression Trees- CART) olmak üzere farklı Kümeleme analizlerinden faydalanılmıştır. 1995 yılından sonra,

pazar bölümlendirme araştırmalarındaki birtakım yeni gelişmeler ve yaklaşımlar neticesinde Çok Boyutlu (Multidimensional) Bölümleme, Üstüste Kümeleme (Over-lapping Clustering), Gizli Sınıflandırma Modeli (Latent-Calss Model) gibi bölümlendirme analizleri ortaya çıkmıştır (Neal ve Wurst, 2001). Pazar bölümlendirme de tek bir yöntem veya teknikten söz etmek mümkün değildir; işletmeler, günümüzde değişen pazar koşulları ve küresel rekabet ortamı içinde etkili bir şekilde pazarları değerlendirmede tek başına veya kombinasyon halinde farklı bölümlendirme kriterlerini kullanmak durumundadırlar (Kotler ve Armstrong, 1996). Bu nedenle son yıllarda pazar bölümlendirme genel olarak dört belirgin kriter çerçevesinde yürütölmektedir. Bunlar; demografik ölçötlere dayalı olarak pazarın bölümlendirilmesi, coğrafi ölçötlere dayalı olarak pazarın bölümlendirilmesi, psikografik ölçötlere dayalı olarak pazarın bölümlendirilmesi ve danışsal (beklentilere göre) ölçötlere dayalı olarak pazarın bölümlendirilmesidir (Tengilimoğlu, 2020).

Potansiyel müşterileri daha iyi anlamak ve onlara pazarlama yapmak için pazar bölümlendirmesi, onları psikografik, davranışsal, coğrafi veya demografik özelliklere göre segmentlere ayırmaktır. Sağlık turizminde segmentasyon kriterlerinin sonuçları aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 2: Pazar Bölümlendirme Türleri ve Kriterleri

Sağlık Hizmeti:	Homojenlik: Müşterilerin ortak ihtiyaçları Farklılık: Bir gruptan bireylerin ayrılması Pazar Tepkisi: Pazarın bir yanıtı olarak	Birincil Türler:
- Medikal - Wellness - Spa		- Demografik - Coğrafi - Davranışsal - Psikografik

Kaynak: Covalenco, 2024

Sağlık turizmi pazarı girişimciler tarafından daha iyi hedefleme amacıyla bölümlere ayrılmış büyük bir pazar olarak değerlendirmektedir.

Tablo 3: Sağlık Turizminde Pazar Bölümlendirme

Hizmete Göre:	Yaş Grubu:	Hizmet Türü:	Hizmet Sağlayıcıları:
- Medikal Tedaviler - Kozmetik Prosedürler - Alternatif Tedaviler	- Bebekler - Çocuklar: 2-12 yaş - Gençler: 13-19 yaş - Genç Yetişkinler : 20-30 yaş	- Diş Tedavileri - Rehabilitasyon Cerrahisi - Onkolojik Tedaviler - Cerrahi Prosedürler	- Hastaneler - Rehabilitasyon Klinikleri - Profesyoneller -le Sağlık Tatil Köyleri - Spa Tatil Köyleri

	• Yetişkinler : 31-45 yaş • Hassas Kişiler: 46-53 yaş • Yaşlılar: 54 yaş ve üzeri	• İnfertilite Tedavileri • Kardiyovasküler Tedaviler • Nörolojik Tedaviler • Bağımlılık Tedavisi	• Araçlar (Aracılar) • Sağlık Turizmi Tur Operatörleri • Sağlık Programlarına Sahip Kruvaziyer Sağlayıcıları • Hasta Taşıma Sağlayıcıları • Sigorta Sağlayıcıları • Pazar Araştırmacıları

Kaynak: Covalenco, 2024

Demografik Bölümlendirme

Yaş, millet, din, medeni hal, cinsiyet, gelir, eğitim düzeyi ve meslek gibi birtakım özellikler bir toplumun demografisini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, bireylerin veya tüketici gruplarının demografisi ihtiyaç ve isteklerinin şekillenmesi ile tüketim davranış ve alışkanlıklarının oluşmasını etkilemektedir (Bhasin, 2017). Demografiklere göre tüketici davranış ve alışkanlıkları farklılaşmaktadır. Bu nedenle, demografik bölümlendirme, sağlık turizmi alanında faaliyette bulunan kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonların hedef pazarlarını kullanabilecekleri en iyi ve en yaygın kullanılan pazar bölümlendirme kriterlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta yaş, gelir ve medeni hal olmak üzere diğer birçok demografik özellik sağlık turizmi faaliyetlerine duyulan ihtiyacın ve isteğin belirleyicisidir (Thomas, 2009); demografik bölümlendirmenin sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile sağlık turizmi ile ilgili destinasyonların en başta kullandıkları pazar bölümlendirme kriterlerinden biri olduğu söylenebilir (Tengilimoğlu, 2020).

Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar demografik bölümlendirmeyi, sağlık turizmi çerçevesinde sundukları hizmetlere ihtiyaç duyanların demografiklerini oluşturan unsurlara göre yapmaktadır (Bhasin, 2017). Örneğin, medikal turizm çerçevesinde hizmet sunan sağlık kurumlarında sunulacak hizmetlerin üst veya daha alt seviyede olması pazar bölümlendirme çerçevesinde hedef sağlık turist pazarı olarak

belirlenen kitlenin gelir durumlarına bağılı olarak değişim göstereceği söylenebilir. Bu bağlamda, Thomas (2009) Avusturya'nın Orta Batısında yaşıyan 35 ile 40 yaşı arasındaki kadınların sağlık ve fitness programlarına kaydolma oranlarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Avusturya'nın Orta Batısında faaliyet gösteren ve sağlık ve fitness hizmeti sunan kurum, kuruluş ve işletmelerin pazar bölümlendirmeyi tüketicilerin yaşı ve ekonomik durumlarına göre olarak yapması pazar bölümlendirmenin etkin olmasını sağlayacaktır.

Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlara demografik özelliklere göre farklı pazar bölümlendirme uygulamalarına aşığıda yer verilmiştir (Kotler ve diğerleri, 2008):

- Sosyal sınıfa göre bölümlendirme: Sosyal sınıf üyeleri benzer değerleri, çıkarları ve davranışları paylaştıklarından nispeten de olsa homojen tüketim kalıplarına sahip olabilmektedirler. Örneğin, orta ve üst sosyal sınıflarda yer alan bireylerin ilgi gösterdiği tenis sporu esnasında oluşabilecek dirsek hastalığı gibi sağlık problemlerine bağılı olarak ortaya çıkabilecek sağlık hizmeti ihtiyacı ile alt sosyal sınıflarda yer alan bireylerin karşı karşıya kalabilecekleri madde bağımlılığına bağılı olarak ortaya çıkabilecek sağlık hizmeti ihtiyacı birbirinden farklılık göstereceğinden bu iki pazar bölümü farklı pazar bölümlerini ifade etmektedir.
- Gelire göre bölümlendirme: Genel sağlık sigortası kapsamında olmayan yüksek maliyetli kozmetik cerrahi gibi sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyanlar ile genel sağlık sigortası kapsamında yer alan ve daha düşük maliyetli operasyonlara ihtiyaç duyanlar birbirinden farklı iki ayrı homojen sağlık turizmi pazar bölümünü oluşturmaktadır.
- Cinsiyete göre bölümlendirme: Son yıllarda meme kanseri gibi çeşitli kadın hastalıklarının artması sağlık hizmeti sunanları daha fazla kadın hekim istihdam etmeyi ve daha iyi teknik imkanlara sahip olmaya yönlendirmiştir. Diğer taraftan, erkeklerde ise saç dökülmelerinin artması bazı sağlık hizmeti sunanları saç ekimine yönelik teknolojik ve iş gücü altyapısına sahip olmaya yönlendirmiştir. Sonuç olarak, kadın ve erkek olmanın getirmiş olduğu farklı hastalık durumları iki ayrı homojen sağlık turizmi pazar bölümünü oluşturmaktadır.
- Dine göre bölümlendirme: Malezya, Müslüman turistlerin ilgisini çekmek için İslami usullere uygun sağlık hizmetleri sunmaya yönelmiştir (Aydın ve Karamahmet Aydın, 2015). Örneğin, sığır ya

da domuz kökenli olarak üretilen insülin konusunda hastalar bilgilendirilmekte ve Müslüman hastalara sığır kökenli olan insülin sunulmaktadır (Karakoç, 2017). Dolayısıyla, Müslüman turistler Malezya sağlık turizmi için bölümlendirilmiş bir hedef pazarı ifade etmektedir.

Coğrafik Bölümlendirme

Coğrafi bölümlendirme, pazarın ülkeler, bölgeler, iller, kentler, kasabalar ve köyler gibi değişik coğrafi yapı ve iklim özelliklerine bağlı olarak farklı gruplara ayrılmasını ifade eder (İslamoğlu, 2006). Bölge, şehir, kırsal, ülke, köy gibi farklılık yaşayan insanların ihtiyaç ve istekleri de doğal olarak farklılık göstermektedir. Coğrafi farklılıklar, sadece şehir, köy, ülke gibi yerleşim alanlarını değil aynı zamanda yerleşim yerlerinin arazi yapısı, iklimi, nüfus yoğunluğu gibi unsurları da kapsamaktadır. Dolayısıyla, sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlar da dahil olmak üzere tüm hizmet sunucuların, her bir coğrafi alandaki talebe yönelik sunacakları hizmetlerle ilgili pazarlama faaliyetleri çerçevesinde yapacakları pazar bölümlendirme çalışmalarında bu farklılıkları dikkate almaları gerekmektedir (Tengilimoğlu, 2020).

Birçok kamu hastanesi, belirli bir sınırları içerisinde toplumun tedavi ve bakım gibi sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için herkese aynı hizmeti sunarken, özel nitelikli yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde faaliyet gösteren büyük büyük hastane grupları (zincir hastaneler) ise coğrafi farklılıkları göz önünde bulundurarak hizmetlerini bu farklılıklara göre uyarlayarak sunmaktadırlar (Kotler ve diğerleri, 2008). Bunun da ötesinde, sağlık hizmeti sunan bu tür gruplar, düşük, orta ve yüksek gelir düzeyindeki bölgeleri belirleyerek faaliyet gösterecekleri bölgelerin ortalama satın alma güçlerini dikkate alarak pazarı bölgenin gelir durumlarına coğrafi olarak bölümlere ayırabilmektedirler (Thomas, 2009). Örneğin, diğer bölgelerle karşılaştırıldığında satın alma gücünün daha yüksek olduğu Marmara Bölgesi'nde yüksek karlılık isteyen bir sağlık hizmeti sunucusu orta ve üst gelir düzeyindekileri hedef pazar olarak amaçlarken, satın alma gücünün karşılaştırmalı olarak daha düşük olduğu diğer bölgelerdeki bu tür hizmet sunucular alt gelir düzeyindekilere hedef pazar olarak amaçlayabilir. Zincir işletmeler, genel olarak nüfusun yoğun olduğu ve çevre illere yakın olan büyük illerde yatırımlar yaparak çevre illerdekilere için de ihtiyaç duyulabilecek diğer birçok ağırlama hizmetlerini de sunarak, bir sağlık turizm üssü olarak hizmet verebilirler. Bu bağlamda, Singapur'daki uygulamalar dikkat çekicidir; Singapur hükümeti ülkede kaliteli sağlık hizmetlerinin sunulduğu sağlık üssü kurarak, kendisinin de içerisinde bulunduğu Asya'daki diğer

ülkelerden sağlık amaçlı seyahat edenlere bu yerlere çekmeye çalışmaktadır (Aydın ve Karam Mehmet Aydın, 2015). Son yıllarda Türkiye’de de buna benzer uygulamalarda dikkat çekicidir; Türkiye’deki şehir hastaneleri ve sağlık alanındaki benzer diğer gelişmeler hem Türk vatandaşları hem de Türkiye’ye fiziksel ve kültürel olarak yakınlığı bulunan Balkan ve Ortadoğu ülkeleri ile Türk Cumhuriyetlerine yönelik sağlık hizmetinin sunulmasını mümkün kılmaktadır (Tengilimoğlu, 2020).

Hizmetlerin bölgeler, ülkeler veya destinasyonlar arasında bölümlendirilmesini; doğal, eğitsel ve kültürel çevreler, yerlerin tarihleri ve otoriteler ile halklar tarafından görülen sürdürülebilirlik reformlarına dayalı olarak sağlayıcılar tarafından yönlendirilen uluslararası hedefli bir plan olarak değerlendirmektedirler. Bu, daha iyi bir dünya yaşamı için başarılı bir strateji olarak görülmektedir (Covalenco, 2024).

Tablo 4: Bölge/Ülke/Destinasyona Göre Sağlık Turizmi Pazar Bölümlendirme

Wellness Destinasyonları:	Kozmetik Cerrahiler:	Medikal Cerrahiler:	Diş Tedavileri:
• Macaristan • İtalya • Tayland	• Türkiye: saç ekimi, liposuction • Meksika: estetik prosedürler • Güney Kore: burun estetiği, yüz şekillendirme • Brezilya: büyütme ve vücut şekillendirme • Tayland: yüz germe, cinsiyet değiştirmeye • İtalya: minimal invaziv	• Avusturya/İspanya/Almanya: nörolojik cerrahiler • Meksika • Güney Kore • Hindistan • Türkiye	• Macaristan • Meksika • Polonya • Türkiye • Hindistan • Tayland • Romanya • Malezya

	plastik yüz cerrahisi		

Kaynak: Covalenco, 2024

Psikografik Bölümlendirme

Sağlık turizmi ile ilgili sunulan hizmetlerin tüketicilerin yaşam tarzına, kişilik yapılarına, değerlerine, ilgi alanlarına, davranışlarına göre yapılandırılıp sunulması psikografik bölümlendirmenin temelini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, psikografik bölümlendirme, amaçlanan değer ve faydalar çerçevesinde psikografik olarak homojen yapıya sahip tüketici gruplarının oluşturulmasını sağlar (File ve Prince,1996). Pazarlama amaçları doğrultusunda, pazarı farklı davranış gruplarına ayırtırmak ve pazarın yaşam biçimini en iyi şekilde öğrenmek için en doğru yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Kumar ve Sarkar, 2008).

Psikografik bölümlendirme, yaşam biçimi, değerler, meslek ve kişilik gibi etkenlerden dolayı, sağlık turizmi bölümlendirme faaliyetlerinde daha fazla öneme sahiptir (Smith ve Puckzó, 2009). Çünkü psikografik özelliklerin hem satın alma eğilimleri hem de hedef kitlenin tutum, algı ve beklentileri ile çift yönlü ilişkisi bulunmaktadır (Thomas, 2009). Kişilerin hem psikografik özelliklerini satın alma eğilimlerini hem de tutum, algı ve beklentilerini kapsayan bir örneğin verilmesi daha açıklayıcı olacaktır; gençlerin nispeten daha az fiziksel sağlık sorunlarına sahip olmaları, daha az ailevi sorumluluğu taşımaları ve daha düşük satın alma gücüne sahip olmaları yaşam biçimleri üzerinde de etkin olarak onların hem evlenebilecekleri hem de ruhsal ve fiziksel olarak dinlenebilecekleri yoga ve meditasyon gibi daha düşük maliyetli faaliyetlere yönlendirmelerine sebep olabilmektedir. Diğer taraftan, orta yaşta kişiler genel olarak daha yüksek harcama gücüyle daha fazla ailevi sorumluluklara sahipken uzun çalışma saatlerine bağlı olarak daha az boş zamana sahip olabilmektedirler. Bu da doğal olarak yaşam biçimleri üzerinde dolaylı da olsa etki oluşturarak lüks hafta sonu kaplıcalarına (masaj ve dinlenme gibi) veya stres yönetimi, yaşam koçluğu, iş/yaşam dengesi kursları gibi faaliyetlere yönelmelerine sebep olabilmektedir. Üçüncü yaş grubu olarak adlandırılabilir kısmen de olsa yaşlı olanlarsa, daha az harcama gücüyle daha fazla boş zamanı ve daha çok ve hatta ciddi sağlık sorunlarına sahip bireyler olarak farklı yaşam biçimine sahiptirler. Bu nedenle, bu gruptaki kişiler daha fazla zaman harcayarak rahatlatma ve dinlenme eğiliminde olabilmektedirler. Bu durumda ise, tıbbi kaplıcalar ve sağlıklı yaşam gezileri üçüncü yaş grubundaki kişiler için en ideal sağlık turizmi faaliyetleri içerisinde yer alabilmektedir (Smith ve Puckzó, 2009).

Davranışsal (Beklentilere Göre) Bölümlendirme

Her birey farklı satın alma davranışı sergiler ve satın alma davranışları insanların bir ürünü satın alıp almayacağı, bir üründen beklediği faydalar sadakat durumu gibi unsurları kapsamaktadır. Tüketicilerin satın alma davranışları hakkında bilgi sahibi olarak sağlık turizmi alanında hizmet sunanlar bu tür hizmetleri talep edenlerin özellikleri ile tüketim tercihlerine uygun olabilecek sağlık turizmi hizmetlerini homojenleştirdikleri tüketici gruplarına (pazar bölümlerine) sunabilirler. Diğer bir ifadeyle, davranışsal pazar bölümlendirme de tüketicilerin bekledikleri benzer faydalar (beklentileri) veya benzer tüketim davranışları dikkate alınarak pazar bölümlendirmesi yapılabilmektedir (Tengilimoğlu, 2020).

Sağlık turizmi alanında hizmet sunanlar açısından, pazarın satın alma davranışlarına göre bölümlendirilmesi oldukça etkin bir pazar bölümlendirme faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık turizmine katılanların hangi amaçlarla hangi faaliyetlere, ne kadar süreyle, kiminle katıldıkları veya neden katılmadıkları gibi sorunların cevabının bilinmesi işletmelerin hedef pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, dinlenme amacıyla hafta sonu için kaplıcaya gidenler, iyileşme amacıyla uzun süreli kaplıcaya gidenler ve kaplıcaya gitmeyenler (potansiyel tüketiciler olarak da değerlendirilebilir) üç farklı sağlık turizmi pazar bölümünü oluşturmaktadır; termal turizm alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeler ile destinasyonlara hedef pazarların tercih ve beklentilerinin öğrenilmesi konusunda önemli fırsatlar oluşturmaktadır (Tengilimoğlu, 2020).

Sağlık turizmine katılanlar fırsat , fayda, sadakat, tutum, kullanım oranı, kullanıcı durumu gibi bir takım davranışsal özelliklere göre oldukça farklı pazar bölümlerini temsil edebilirler. Örneğin, her açıdan ikinin iyisini almak isteyen ve en iyiler listesinde yer alan sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve işletmeleri (hastane, wellness, spa, alternatif tıp gibi) tercih edenler kaliteyi sevenler, en iyi kişisel tedavi hizmeti almaya önem verenler hizmeti sevenler, en düşük fiyatta en iyi tıbbi hizmeti almak isteyenler değer sevenler ve sunulan sağlık hizmetinden çok fiyata önem verenler ise ekonomi sevenler olarak bölümlendirilebilirler (Kotler ve diğerleri, 2008). Bununla birlikte, bütün tüketici gruplarında olduğu gibi sağlık turizmi tüketicileri de farkındalık durumlarına göre bölümlendirilebilir ve bu doğrultuda en uygun pazarlama faaliyetleri uygulanabilir. Hindistan’da bu bölümlendirme ile ilgili bir örnek verecek olursak; fast food ve sağlıksız beslenme nedeniyle obezite ve diyabet hastalıkları gün geçtikçe yaygın hale gelmekte ve insanların diyabet hakkında yeterince bilgileri bulunmamaktadır. Bu amaçla, ulusal veya uluslararası alanda faaliyet gösteren

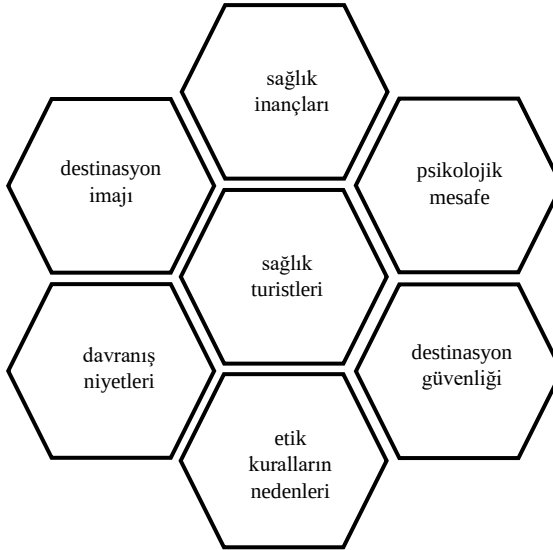
yerli veya yabancı sağlık işletmeleri, Hindistan’da diyabetle m¼cadele konusunda basit bir reklamla farkındalık oluşturmaya odaklanarak diyabetle ilgili sağlık taraması yaptırmanın faydalarını etkili bir şekilde vurgulayabilirler; tedavinin insan hayatı için ne kadar değerli olduğunu vurgulayan tutundurma kampanyalarını y¼r¼tebilirler (Kotler ve diğerleri, 2008).

Hastaların Pazar B¼l¼mlendirmesi

Tıbbi hizmetler için seyahat eden hastaların turist olarak ele alınması bağlamında; aynı tanıya sahip, benzer tedaviler g¼ren ya da aynı hastanede tedavi edilen hastalardan oluşan segmentlerin ¼nemine vurgu yapmıştır. Ayrıca hedeflenmiş hizmetler için girişimcilik ve ortak değer yaratımı (co-creation) gerekliliğini ortaya koymakta olup, bu durum literat¼rde de belirtilmektedir (Sarhadi ve diğerleri, 2023).

Sağlık İnanç Modeli’ne (Health Belief Model) dayanarak, ev ile seyahat paketi hizmetinin alındığı yer arasındaki mesafenin de ¼nemli bir unsur olduğu belirtilmektedir (Jiang ve diğerleri, 2024).

şekil 1: Medikal Turistler İçin En ok Tercih Edilen Segmentasyon Kriterleri

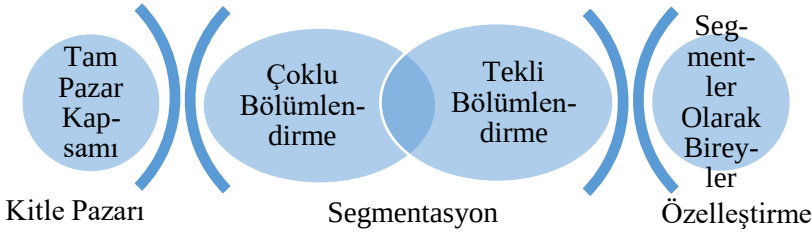
Kaynak: Covalenco, 2024

Sağlık kuruluşları hasta pop¼lasyonlarını b¼l¼mlere ayırarak y¼ksek riskli ve y¼ksek maliyetli hastaları belirlemeli, farklı hasta gruplarının karmaşık bakım ihtiyaçlarını anlamalı ve bu ¼zel taleplere uygun şekilde bakım hizmeti sunumunu veya hasta katılımı girişimlerini ¼zelleřtirmelidir. Bu ayrıık kategoriler; genellikle

kronik hastalıklar ve çok sayıda tıbbi işlemle tanımlanan fonksiyonel durum, ağrı, rahatsızlık, morbidite ya da mortalite riski gibi değişkenlerin yanı sıra, demografik durum, öngörülen davranış biçimleri ve sağlığın sosyoekonomik belirleyicileri gibi çeşitli faktörlere göre tanımlanabilir (Covalenco, 2024).

Bireylerin yaşam kalitesi, sağlık durumları ve bu durumu nasıl algıladıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Modern uygulamada hasta ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerin güncellenmesi; inovasyon, araştırmalar, yüksek kaliteli eğitim ve dijitalleşme olgusu sayesinde mümkün hale gelmiş ve bu durum “kişiselleştirilmiş tıp” olarak adlandırılan bir eğilimi ortaya çıkarmıştır (Green ve diğerleri, 2023). Literatüre göre, pazar segmentlerinin tamamının hastanelerle ya da özel sağlık turizmi klinikleriyle ilgilenmediğini belirtmiştir. Bu tür kurumların etkinliklerinin ölçülmesi, girişimcilere hedef odaklı planlar geliştirme konusunda yol gösterici olmalıdır (Covalenco, 2024).

Şekil 2: Makro ve Mikro Segmentasyonun Etkinliği

Kaynak: Kottler ve Keller, 2016

Bir işletmenin, her bir müşterinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özel olarak tasarlanmış mal, hizmet, girişimleri ve iletişimlerini kitlesel olarak üretme yeteneğine “kitlesel kişiselleştirme” (mass customization) denir. Uluslararası talep, kişiselleştirilmiş tıbbi ön plana çıkarmaktadır. İş birlikleri, müşterilerin isteklerine göre sağlık turizmi paketlerini birlikte oluşturmaktadır. Aslında bu, turizm sağlayıcılarından gelen medikal turistlerin karakteristik bir özelliğidir. Pazarlama yönetimi, bu stratejik planı hedefleyerek daha sağlıklı bir yaşam için zaman kazanılmasına ve hastalıkların önlenmesine katkı sağlar. (Hagedorn ve diğerleri, 2023). Yapay zekânın sağlık sektöründeki kullanımı ise yalnızca son zamanlarda dikkat çekmeye başlamıştır. Uygulama alanları arasında hastaların tanı ve tedavi süreçlerinin kolaylaştırılması, ödeme sağlayıcıları ile hizmet sunucularının iş akışlarının otomasyonu ve üretici firmalarca geliştirilen teknolojilerin iyileştirilmesi gibi çeşitli konular yer almaktadır. Müşteri bölümlendirmesinde yapay zekâ uygulamalarının verimliliğine de vurgu

yapılmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ bireylerin sağlık hizmetlerinden beklentilerini şekillendiren değerleri ve tercihleri yakalayarak kişiselleştirilmiş tıbbın benimsenmesini mümkün kılan bir Hasta Tercih Tahmincisi (Patient Preference Predictor) oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bu, kişiye özel sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla hayata geçirilmesi için büyük bir fırsat sunmaktadır (Biller-Andorno ve diğerleri, 2024).

Wellness Pazar Bölümlendirmesi

Wellness turizmi pazarı, bir iş fonksiyonu olarak aynı kurala dayanır: müşterileri bölümlere ayırmak, her bir bölüme hedefleme yapmak ve bir hizmet ya da ürün için konumlandırma gerçekleştirmek. Wellness, belirli algılarla birlikte “iyi hissetmek” anlamına gelmektedir (Covalenco, 2024).

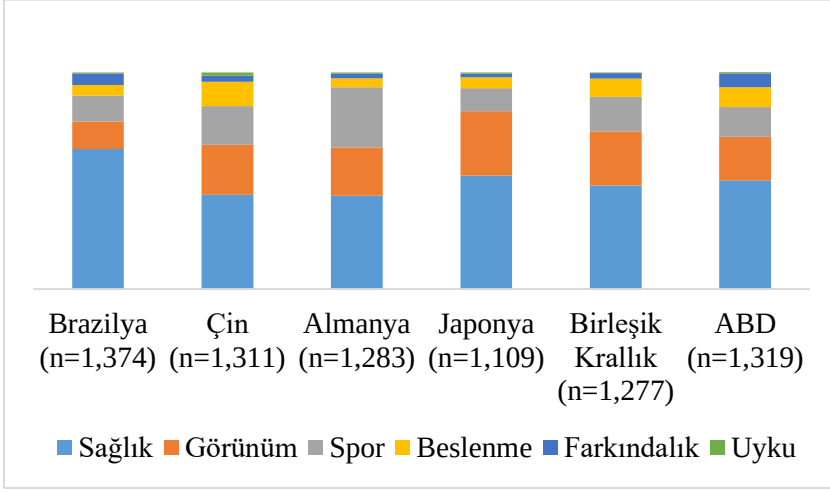
Şekil 3: Daha İyi Bir Yaşam İçin Wellness (İyi Yaşam) Görüşleri

Kaynak: Callaghan ve diğerleri, 2021

Yapay zekâ, müşterilerin davranışlarını bir algoritma aracılığıyla izleyebilir, aynı ihtiyaçlara veya isteklere sahip bireyleri segmentlere ayırabilir ve turizm pazarında bireysel olarak oluşturulmuş turizm paketleri girişimcilerine cazip hale getirmek için bireysel programlar oluşturabilir (Covalenco, 2024). Şekil 4, 2020 yılındaki ülkelere göre wellness harcamalarını göstermektedir.

Şekil 4: Ülkelere Göre Wellness Harcamaları

Kaynak: Callaghan ve diğerleri, 2021

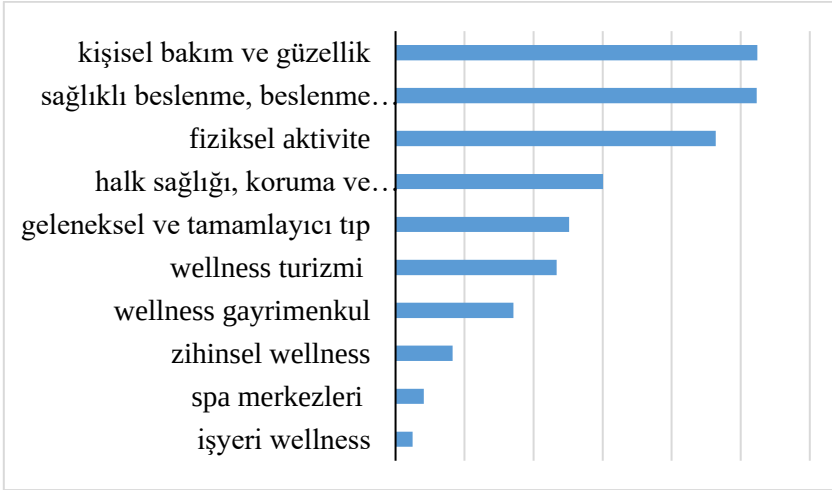
Spa Pazar Bölümlendirmesi

Spa pazarı çeşitli kriterlere göre bölümlere ayrılabilir:

- Müşteriler: spa tutkunları, yüksek harcama yapanlar, fiyat hassasiyeti olanlar
- Hizmet: medikal spa, wellness spa, otel spası, günlük salon spası
- Tesisler: karmaşık tatil köyü spası, gemi spası, eğlence spası
- Kullanıcılar: erkekler, kadınlar, çocuklu aileler, yaşlılar, hastalar

Cinsiyet, demografik yapı, gelir seviyesi ve psikografik özellikler gibi temel kriterler doğrultusunda, hizmet sağlayıcılar talep düzeyini ve ödeme türlerini ölçmek amacıyla ürün ve hizmet geliştirmektedir (Covalenco, 2024). Şekil 5, wellness endüstrisinin pazar büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Şekil 5: 2022 Yılında Wellness Endüstrisinin Pazar Büyüklüğü (Milyar ABD doları Cinsinden)

Kaynak: Gough, 2024

Sonuç

Sağlık ve turizm, evden uzakta sağlık hizmetlerinin yeni bir yüzünü geliştirmek için güçlü fırsatlara dayanan büyüyen bir endüstri olarak birlikte görülmektedir. Bu sosyal ve ekonomik sektörler farklı amaçlara sahiptir, bu da kârlı bir iş yolu yaratmaktadır. Sağlık birimleri girişimci haline gelir ve hastalar müşteri olarak hedeflenir. Bu çalışma, girişimcilerin mevcut müşterileri gelecekteki ürün veya hizmetleri kazanma fırsatı olarak gördüğü pazar bölümlendirme stratejisinin önemini göstermektedir. Sağlık turizmi aktörleri, her ürün veya hizmet kategorisine göre bu pazarlama stratejisine dayalı yönetim planları oluşturur.

İşletmenize çekmek istediğiniz hedef pazarların tanımlanması süreci, pazar bölümlendirmesiyle desteklenir. Pazar bölümlendirme, sektörünüzde birbirinden farklı ama bazı ortak özelliklere sahip tüketiciler topluluğudur. Çevredeki bir ürüne olan toplam taleple pazar potansiyeli anlaşılmaktadır. Bölümler, sağlık turizmi türlerine bağlı olarak psikografik yapı, demografi ve ikamet yerine göre farklılık göstermektedir. Herhangi bir hedef pazara ulaşmak için genellikle birden fazla pazarlama stratejisi uygulanmaktadır. Sağlık turizmi pazar bölümlendirmesi, girişimciler için hedefleme ve konumlandırmanın yanında güçlü bir direk olarak, kârlı olma ve kişiselleştirilmiş müşteri değerlerine yatırım yapma fırsatları yaratmaktadır.

Kaynak

- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2006). *Modern Pazarlama*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Aydın, G., & Karamahmet Aydın, B. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Sağlık Turizmi Pazarlama Uygulamaları ve Karşılaştırmalı Durum Analizi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 1-22.
- Bhasin, H. (2017). 4 Types of Market Segmentation and How to Segment with Them?, (URL: <http://www.marketing91.com/4-types-market-segmentation-segment/>), Erişim: 01 Aralık 2024.
- Biller-Andorno, N., Ferrario, A., & Biller, A. (2024). The Patient Preference Predictor: A Timely Boost for Personalized Medicine. *The American Journal of Bioethics*, 24(7), 35-38.
- Callaghan, S., Losch, M., Pione, A. & Teichner, W. (2021). *Feeling good: The future of the \$1.5 trillion wellness market*. McKinsey & Company. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/feeling-good-the-future-of-the-1-5-trillion-wellness-market>
- Covalenco, D. M. (2024). Health Tourism Market Segmentation. *Development Through Research and Innovation*, 105-112.
- File, K. M., & Prince, R. A. (1996). Psychographic Segmentation of Industrial Family Businesses, *Industrial Marketing Management*, 25, 223-234.
- Gonza’lez, A. M., & Bello, L. (2002). The Construct “Lifestyle” In Market Segmentation: The Behaviour of Tourist Consumers. *European Journal of Marketing*, 36(1/2), 51-85.
- Gough, C. (19, Ağustos 2024). Marketsize of The Global Wellness in Dustryin 2022, by segment. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/270720/market-size-of-the-wellness-industry-by-segment/>
- Green, S., Prainsack, B. & Sabatello, M. (2023). The Rootsof (in) Equityin Precision Medicine: Gapsin the Discourse. *Personalized Medicine*, 21(1), 5-9.
- Hagedorn, J. M., George, T. K., Aiyer, R., Schmidt, K., Halamka, J., & D’Souza, R. S. (2023). Artificial Intelligence and Pain Medicine: An Introduction. *Journal of Pain Research*, 17, 509-518.
- Hernandez, C. F., Arana, J. E. & Díaz-Perez, F. M. (2015). Market Segmantation, Activities and Enviromental Behaviour in Rural Tourism, *Tourism Economics*, 22-5, 1-42.

- İslamoğlu, A. H. (2006) *Pazarlama Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Jiang, M., Qiao, G., Hou, S., & Zhao, L. (2024). Understanding the Impact of Psychological Distance on Medical Tourism Intention: The Health Belief Model Perspective. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1-25.
- Karakoç, S. (2017). *Küresel Sağlık Turizmi: Biyoteknoloji ve Türkiye'nin Durumu*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Konu, H. (2010). Identifying Potential Wellbeing Tourism Segments in Finland. *Tourism Review*, 65(2), 41-51.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (1996). Principles Of Marketing. Canadian Edition, Cuningham, Test Bank Archived File.
- Kotler, P. & Keller, K. V. (2016). *Marketing Management* (15 Global Edition ed.). Edinburgh Gate: Pearson Education Limited.
- Kotler, P., Shalowitz, J. & Stevens, R. J. (2008). Strategic Marketing for Health Care Organizations. *Building a Customer-Driven Health System, San Francisco*.
- Kozak, N. (2014). Turizm Pazarlaması. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kumar, R. V. & Sarkar, A. (2008). Psychographic Segmentation of Indian Urban Consumers. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 13(2), 204-226.
- Liberatore, M. J. & Stylianou, A. C. (1995). Toward a Framework for Developing Knowledge-Based Decision Support Systems for Customer Satisfaction Assessment: An Application in New Product Development. *Expert Systems with Applications*, 8(1), 213-228.
- Mucuk, İ. (2010). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Nakip, M., Varinli, İ. & Gülmez, M. (2012). *Güncel Pazarlama Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Neal, W. D. & Wurst, J. (2001). Advances in Market Segmentation. *Marketing Research*, 13(1), 14-18.
- Park, D. B. & Yoon, Y. S. (2009). Segmentation by Motivation in Rural Tourism: A Korean Case Study. *Tourism Management*, 30(1), 99-108.
- Sarhadi, A., Akbarnia, M., Bagh Shirin, L., Daronkola, H. K., Shabankareh, M., & Aznab, E. (2023). Blockchain Revolutionizes Entrepreneurial and Marketing Capabilities in Health Tourism. *Anatolia*, 1-14.
- Smith, W. R. (1956). Product Differentiation and Market Segmentation as Alternative Marketing Strategies. *Journal of Marketing*, 21(1), 3-8.

- Smith, M. & Puckzó, L. (2009). *Health and Wellness Tourism*. Linacre House, Jordan Hill, Oxford OX2 8DP, UK: Elsevier's Science & Technology Rights.
- Tengilimoğlu, D. (2020). *Sağlık Turizmi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Thomas, R. K. (2009). *Marketing Health Services*. Chicago: Health Administration Press.
- Yükselen, C. (2014). *Pazarlama: İlkeler-Yönetim-Örnek Olaylar*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Deprem ve İş Güvenliği: Afet Risklerine Dayalı Bütüncül Bir Yaklaşım

Arda Yılmaz¹

¹ (A) İGU, Serbest Çalışan, ORCID: 0000-0002-0950-5502

GİRİŞ

Türkiye, jeolojik yapısı nedeniyle dünyanın en aktif deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya kuşağında yer almakta ve bu durum, ülkenin tamamında yüksek sismik risk barındırmasına neden olmaktadır. Depremler, sadece can ve mal kaybına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda iş hayatında ciddi aksamaların yaşanmasına neden olur. Sanayi bölgelerinde meydana gelen depremler, üretimin durmasına, çalışanların zarar görmesine ve ekonomik kayıpların artmasına neden olur. İş sağlığı ve güvenliği alanında yapılan düzenlemelerin temel amacı da, bu tür riskleri minimize etmek ve iş yerlerinin krizlere karşı dayanıklılığını artırmaktır (AFAD, 2020; Yıldırım & Kaya, 2022). İş yerlerinin depreme hazırlıklı olması, salt bir mühendislik meselesi değildir. Aynı zamanda organizasyonel kültür, yönetim becerisi, eğitim düzeyi ve toplumsal farkındalık gibi unsurları da içinde barındıran bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, risk analizlerinin doğru ve kapsamlı yapılması, acil durum planlarının hazırlanması, çalışanlara düzenli eğitim verilmesi ve psikososyal destek mekanizmalarının geliştirilmesi, iş yerlerinin afetlere karşı dirençli hale getirilmesinde kilit önemdedir.

İSG VE DEPREM

Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği alanındaki temel yasal dayanak, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’dur. Bu kanun, işverenin tüm riskleri öngörmesini, değerlendirmesini ve kontrol altına almasını zorunlu kılmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2012). Deprem gibi doğal afetler de bu kapsamda yer almalıdır. Kanunun 10. maddesi risk değerlendirmesini zorunlu kılarken, 11. madde acil durum planlarının oluşturulmasını şart koşar. Ancak uygulamada, iş yerlerinin önemli bir kısmı bu gereklilikleri ya yerine getirmemekte ya da formalite gereği sınırlı düzeyde uygulamaktadır (ÇSGB, 2016). Yapısal güvenlik önlemleri kadar yönetsel düzenlemeler de büyük önem taşır. Acil çıkış kapılarının açık tutulması, tahliye planlarının güncel olması, yangın tüplerinin erişilebilir olması gibi düzenlemeler genellikle denetimlerde kontrol edilir. Fakat bu uygulamaların çoğunun günlük hayatta işlevsiz hale geldiği görülmektedir. Bununla birlikte, iş güvenliği uzmanlarının afet yönetimi konusundaki bilgisi ve yetkinliği de hazırlık düzeyini doğrudan etkilemektedir (Ergün & Yalçın, 2021). İş yerlerinde deprem öncesi yapılması gereken hazırlıklar yalnızca teknik unsurları kapsamaz. Eğitim faaliyetleri, bilinçlendirme kampanyaları ve tatbikatlar da bu hazırlığın ayrılmaz parçasıdır. AFAD tarafından önerilen “çök-kapan-tutun” yöntemi, kamu kurumlarında ve bazı özel sektör işletmelerinde uygulanmaktadır (AFAD, 2018). Ancak bu uygulamanın yaygınlaştırılması gerekmektedir. Tatbikatların yılda birden fazla ve tüm çalışanların katılımıyla

gerçekleştirilmesi, gerçek afet anında ortaya çıkabilecek panik ve kaosun önüne geçebilir. İş yerlerinde ayrıca kırılgan grupların (örneğin hamile çalışanlar, engelliler) afet anında korunması için özel düzenlemelere ihtiyaç vardır. Acil durumda hareket kabiliyeti sınırlı olan çalışanlar için asansör dışı kaçış planları oluşturulmalı, her bireyin ihtiyaçlarına uygun tahliye yolları belirlenmelidir. Bu durum sadece etik bir yükümlülük değil, aynı zamanda mevzuatla da desteklenmektedir.

BULGULAR

Yapılan literatür taramaları ve 2024 yılı içerisinde gerçekleştirilen saha çalışmaları, Türkiye’de faaliyet gösteren orta ölçekli işletmelerin büyük kısmının deprem riskine karşı hazırlıklı olmadığını ortaya koymuştur. İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerinde toplam 40 işletmede gerçekleştirilen anket çalışmasında elde edilen bulgulara göre, işletmelerin yalnızca %25’i bina dayanıklılık testi yaptırmış durumdadır. İş yerlerinin %70’inde depreme özel risk analizleri bulunmamaktadır. %45’lik bir kesim ise, acil durum planlarının sadece belge düzeyinde hazırlandığını ve aktif uygulanmadığını belirtmiştir. Tatbikatlara katılım oranı düşüktür; çalışanların %55’i, acil çıkış yollarını bilmediklerini ifade etmiştir. İşverenlerin çoğunluğu bu uygulamaları sadece yasal zorunluluğu yerine getirmek adına yapmaktadır. Psikososyal destek hizmetlerinin sunulması ise oldukça sınırlıdır; yalnızca %10’luk bir kesim, afet sonrası psikolojik danışmanlık hizmeti aldıklarını belirtmiştir. Yapı içi sabitleme sistemleri, makinelerin devrilme riskine karşı alınacak önlemler, yanıcı madde depolama güvenliği gibi konuların da göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Uluslararası karşılaştırmalarda da benzer tablo gözlemlenmektedir. Japonya, ABD ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde afet yönetimi, iş güvenliği sistemlerine entegre edilmiş durumdadır. Özellikle Japonya’da her iş yerinin afet tahliye planı uygulaması ve tatbikat zorunluluğu bulunurken, Türkiye’de bu sistem henüz gelişme aşamasındadır (Yıldırım & Kaya, 2022).

TARTIŞMA

Elde edilen bulgular, iş yerlerinin afet yönetimi konusunda ciddi zafiyetler içerdiğini göstermektedir. Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları büyük ölçüde mevzuata uygunluk perspektifiyle ele alınmakta, ancak uygulamada sürdürülebilirlik ve etkinlik sağlanamamaktadır. Risk analizlerinin yetersizliği, eğitim faaliyetlerinin seyrekliği, çalışan farkındalığının düşüklüğü ve yapı güvenliğine ilişkin testlerin yapılmaması, sistemin zayıf yönlerini gözler önüne sermektedir. Bu durumun nedenleri arasında işverenlerin maliyet kaygıları, denetim eksiklikleri ve afet farkındalığının düşük olması yer almaktadır. Ayrıca,

iş güvenliği uzmanlarının afet yönetimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları, uygulamaların yüzeyde kalmasına yol açmaktadır (Ergün & Yalçın, 2021). Afet sonrası ortaya çıkan psikolojik sorunlar da sıklıkla göz ardı edilmektedir. Oysa kriz anında karar verme, liderlik gösterme ve sorumlu davranış sergileme gibi beceriler, ancak sağlıklı bir psikolojik durumla mümkündür (Demir & Öztürk, 2020). Kurumsal yapılar içinde afet sonrası psikolojik destek hizmetlerinin sunulması, sadece bireysel değil kurumsal toparlanma açısından da önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Deprem, kaçınılmaz bir doğa olayı olsa da etkileri alınacak önlemlerle ciddi biçimde azaltılabilir. Bu bağlamda, iş yerlerinin yalnızca teknik değil, yönetsel ve psikolojik açıdan da hazırlıklı olması gerekmektedir. Deprem riskine karşı dirençli iş yerleri oluşturulabilmesi için öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Depreme özel risk analizleri yapılmalı ve bu analizler periyodik olarak güncellenmelidir.
- Yapı dayanıklılığı testleri tüm işyerlerinde zorunlu hale getirilmeli, binalar sınıflandırılmalıdır.
- Tatbikatlar yılda en az iki kez yapılmalı ve tüm çalışanlar aktif olarak sürece dahil edilmelidir.
- İş güvenliği uzmanlarına afet yönetimi eğitimi zorunlu kılınmalı, bu konuda sertifika programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Kırılgan grupların korunmasına yönelik özel tahliye planları oluşturulmalıdır.
- Psikolojik destek sistemleri oluşturularak afet sonrası kurumsal toparlanma sağlanmalıdır.
- Denetim mekanizmaları güçlendirilmeli ve işverenler teşviklerle bu sürece dahil edilmelidir.

Tüm bu önerilerin hayata geçirilmesi, sadece iş güvenliğini değil, toplumsal dirençliliği artıracak ve Türkiye'nin afetlere karşı hazırlık kapasitesini güçlendirecektir.

TEŞEKKÜR: 36 yıllık yaşamında tüm zorlukları tek başıma kimseden destek almadan aşabildiğim için önce Yaradan'ıma ardından kendime sonsuz müteşekkirim.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2018). *Afet Farkındalık Eğitimi Rehberi*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2020). *Türkiye Deprem Tehlike Haritası ve Uygulama Rehberi*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı.
- ÇSGB. (2013). *Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik*. Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- ÇSGB. (2016). *Risk Değerlendirmesi Rehberi*. Ankara.
- Demir, R., & Öztürk, Z. (2020). Afet sonrası çalışan davranışları ve psikososyal riskler. *Psikoloji ve Çalışma Dergisi*, 5(2), 55-67.
- Ergün, B., & Yalçın, M. (2021). Depreme dirençli iş yerleri için bütüncül yaklaşım. *Afet ve Risk Yönetimi Dergisi*, 6(1), 33-47.
- Kandilli Rasathanesi. (2021). *Deprem Güzergahı Raporları*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- T.C. Resmi Gazete. (2012). *6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*. Yayın Tarihi: 30.06.2012.
- Yıldırım, T., & Kaya, S. (2022). İşyerlerinde afet farkındalığı ve iş güvenliği uygulamaları. *İş ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 99-115.

Vergi Ceza Hukuku Bağlamında Vergi Suçlarının Cezalandırma Usulü ve Cezaların Belirlenmesi

Taner Ercan¹

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-9647-0127

Giriş

Devletlerin toplum hayatındaki rolünün ağırlık kazanması, kamusal ihtiyaçların çeşitlenerek artması kamu finansmanın en önemli unsuru olan vergi gelirlerinin ülke ekonomilerinde vazgeçilmez bir faktör olarak yer almasını sağlamıştır. Kamu gelirleri arasında ağırlığı en yüksek düzeyde olan vergilerin tahsilatı sürecinde, vergi ile ilgili iş ve işlemlerde yasa dışı yaklaşımlar kamu düzenini bozan, eşitlik ilkesine zarar veren, mükellef aidiyetini ortadan kaldıran faaliyetlerdir. Söz konusu olumsuz fiillerin kamu gelirlerine zarar vermemesi, anayasal hak ve özgürlüklerde eşitlik prensibine aykırı hareketlerin oluşmaması için devlet, çeşitli yaptırımlar belirlemektedir. Vergilerin ödenmemesi ya da eksik ödenmesi halinde idari para cezaları, hileli ve kasıtlı ağır fiiller vasıtasıyla ödenmemesi, kamu düzenine yasalarda hüküm altına alınmış fiiller ile zarar verilmesi, vergi yasalarının bu şekilde ihlali durumunda hapis cezası gibi yaptırımlar uygulanabilmektedir. Vergi kaçakçılığının da dahil olduğu vergi suçları, vergisini doğru, tam ve düzenli ödeyen mükelleflerde güveni sarsan, ekonominin büyümesine zarar veren, kamu düzenini bozan ve bu nedenlerden dolayı hapis cezası ile cezalandırılan “ekonomik bir suç” olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de vergi hukuku yalnızca vergi ile ilgili işlemleri düzenleyen bir usul hukuku değil, “devletin vergi toplarken kamu gücüne dayanmasını ve ayrıca verginin etkin şekilde toplanması için önlemler alıp yaptırımlara başvurmasını da inceleme konusu yapan” oldukça geniş kapsamlı bir hukuk dalıdır. Bu çerçevede vergi hukukunun vergi suç ve cezalarını ele alan ve bu hususlarda yasa hükümleri derç edilmiş alt dalı “vergi ceza hukuku” olarak belirlenmiştir. Genel ceza hukuku karşısında vergi ceza hukuku, ceza hukukunun tamamlayıcı parçasını teşkil etmektedir. Türk hukukunda suç ve cezalar temel prensip olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda (TCK) düzenlenmiştir. Ancak TCK dışında yer alan farklı yasalarda da birtakım suç ve cezalar düzenlenmekte olup bunlardan birisi de 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)’dur. Vergi suçları, devletin gelir kaynaklarına zarar veren ya da vermesi muhtemel hareketleri içeren fiillerdir. Bunların cezalandırılması hususunda VUK’un 331. maddesinde bu yönde açık bir hüküm yer almaktadır; *“Vergi kanunları hükümlerine aykırı hareket edenler, bu kitapta yazılı vergi cezaları (vergi ziyai cezası ve usulsüzlük cezaları) ve diğer cezalar ile cezalandırılırlar”*.

Vergi yasalarının ceza kanunları olan münasebeti sadece maddi hukuk bağlamında değil usul hukuku yönünden de önem arz etmektedir. Çünkü suç vakiasının kabulünün en ehemmiyetli neticelerinden biri, vergi suçlarının yargılama usulünün sair vergi uyuşmazlıklarından ayrılarak “vergi yargılama usulüne değil, ceza yargılama usulüne” tabi olmasına sebebiyet vermesidir.

Bundan dolayı vergi yasalarının ceza kanunları ile olan münasebetini, doğal olarak ceza usul yasalarını da içerecek bir biçimde geniş yorumlamak zaruridir. Bu veçhile ile TCK ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)’nın temel prensipleri vergi suçları açısından da uygulama alanı bulmaktadır. Fakat VUK’ta özel bir hükmün varlığı durumunda “özel normun önceliği” ilkesi gereğince VUK hükümleri tatbik edilmektedir. Bu yorumun hudutlarını ise “temel ceza yargılama ilkeleri” ve “adil yargılama hakkı” teşkil etmektedir.

Vergi suçlarının ceza hukukundaki şümülü, uygulanması, cezaların belirlenmesi de bu yüzden ayrı bir kıymet taşımaktadır. Çalışmada, vergi ceza hukukunun vergi suçları kapsamındaki yeri kavramsal olarak ifade edilmiş, vergi suçlarının yargılanması, cezaların tespiti hususları hakkında mevzuat çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Suç ve Ceza Kavramları ile Vergi Ceza Hukuku Kapsamındaki Vergi Suçları

Ceza hukuku, toplum açısından hukuksal çerçevede önem arz eden değerleri muhafaza etmeyi amaç edinmektedir. Bu değerlerin himaye edilmesi ise “törelere ve ahlak kurallarına aykırı davranış” olarak nitelendirilen suç fiilinin işlenmesinin önlenmesi ile olasıdır (Tosun, 1982: 19). Suç olarak ifade edilen eylem, temel olarak yasaların ceza tehdidi vasıtasıyla yasaklamış olduğu fiil veya fiiller olarak tanımlanabilir. Diğer yandan literatürde suçun tanımına ilişkin olarak birçok tasvir yer almaktadır.

TOROSLU’ya göre suç; “*kanunun ceza tehdidi ile yasakladığı bir fiil olarak*” ifade edilebilir (Toroslu, 2005: 59).

İÇEL, ÖZGENÇ, SÖZÜER, MAHMUTOĞLU ve ÜNVER ise suçu, “*şekli bakımından hukuk düzenince ceza veya emniyet tedbiri yaptırımına bağlanmış kanuni tip*” olarak tanımlamaktadır. Bu minvalde suç, “*hukuka aykırı ve kusurlu bir hareketle gerçekleşebilen bir olgu olduğu için, suçun yapısında kusurluluk ve hukuka aykırılık yer almaktadır*” (İçel vd., 1999: 16).

TOSUN’a göre suç, “*cezai müeyyide ile korunan normlara uymama; suç kuralı da, suç olan eylemi hukuk kuralı durumuna getiren kurallar*” biçiminde tanımlanabilir (Tosun, 1982: 19).

ÖZGENÇ’in suç hakkında yapmış olduğu tanım ise şöyledir; “*toplumsal düzenin devamı açısından korunması gereken hukuki değerlerin açık ve bilinçli bir ihlâli veya en azından bu değerleri korumaya matuf kurallara özensizlik niteliği taşıyan insan davranışlarıdır*” (Özgenç, 2019:175).

DÖNMEZER ve ERMAN’a göre suç, *“bütün özelliklerini de içine alabilecek şekilde, sorumlu kişiler tarafından olumlu veya olumsuz bir hareketle meydana getirilen, ceza tehdidini taşıyan, bir kanundaki tarife uygun ve hukuka aykırı olan fiiller”* olarak belirtilebilir (Dönmezer ve Erman, 2016: 339).

ŞENYÜZ ise suç kavramını; *“isnat kabiliyetine sahip olan bir kişinin kanundaki kusurlu hareketi sonucu meydana getirdiği yine kanunda yazılı yaptırım uygulanmasını gerektiren eylem”* şeklinde tanımlamıştır (Şenyüz, 2022: 384).

Suçların genel çerçevede hukuk biliminde konusu *“sosyal disiplin ve bu sosyal disiplini bozmaları birtakım yoksunluklara uğratmak yoluyla koruma konusundaki kamu yararı olduğu”* şeklinde nitelendirilmektedir. Özel bağlamda suçun hukuki minvaldeki konusu ise her suçun meydana getirilmesindeki hususi gayedir (Artuk ve Gökçen, 2024: 682). Belirli suçların yalnızca kamuyu alakadar eden bir faydayı himaye etme amacını hedeflediği görülmektedir. Ancak öte yandan suçlar, belirli şartlar altında kamusal faydanın yanında şahsi bir menfaati muhafaza amacını da maksat edinmektedir (İçel vd., 1999: 16).

“Karşılık” anlamına gelen ceza kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre *“Uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım”* olarak belirtilmektedir (Çetin, 2020: 293). Ceza, günümüzde toplumda yasalar nezdinde kabul edilmiş değerlerin ihlal edilmesi durumunda devletin göstermiş olduğu bir tepkidir. Cezanın temel gayesi, toplumsal yaşamı daim kılmak, insanların bir arada ve barış içerisinde varlıklarını sürdürmeleridir (Özbek vd., 2019: 570). Cezanın tanımlanması hususunda da literatürde önemli açıklamalar yer almaktadır.

DÖNMEZER ve ERMAN ceza kavramını, *“topluma büyük ölçüde zarar veren fiiller karşılığı olarak devletin kanun ile yarattığı ve izlediği diğer amaçlar yanında özellikle suçu işleyeni bazı yoksunluklara tabi kılmak ve böylece toplumun işlenen fiili tasvip etmeme duygusunu belirtmek üzere sorumluluk derecesiyle orantılı olarak uygulanan korkutucu bir müeyyide”* biçiminde tanımlamaktadır (Candan, 1995: 17).

ARTUK, GÖKCEN ve YENİDÜNYA’ya göre ceza, *“suç teşkil eden ve toplum düzenini bozan eylemi nedeniyle suçlu hakkında kusurluluğu ile orantılı olarak yargı organlarınca hükmedilen bir mahkûmiyetin infazı çerçevesinde, devlet tarafından tatbik olunan ve esasen ıslahı sağlamaya yönelik ızdırap verici, korkutucu ve caydırıcı bir müeyyide”*dir (Artuk vd., 2006: 9).

EREM ve ARTUK’a ise ceza ile ilgili şu tanımlamayı yapmıştır; “*ceza, bireyi toplumdan soyutlayan bir mekanizma görevinden ziyade toplumun söz konusu hareketleri onaylamadığını belirtmek üzere kullanılan uslandırıcı ve önleyici bir araçtır. Ceza, kanunun emrini ihlal sebebiyle işlenen bir suçun failine, usul kaidelerine uyararak adli makamlar tarafından hükmolunan devletin uyguladığı müeyyidedir*” (Erem ve Artuk, 1997: 679).

Adalet teorisi bağlamında cezaya yönelik belirli tespitler yapılmış olup KANT’a göre, “*devlet ve toplum sona erse bile, toplum dağılmadan önce cezaevindeki son katil de asılmalıdır*”. HEGEL’e göre ise ceza, “*hukukun inkarının inkarıdır. İhlal edilen hakkı tekrar tesis edecek olan cezanın çekilmesiyle kefarete ödenmiş olur*” (Centel, 2001: 339).

ŞENYÜZ ceza kavramı hakkında şu bilgileri aktarmıştır. “*Ceza, toplumun suç karşısındaki tepkisi olup kanunun suç olarak nitelendirdiği eylemler içim öngörülen yaptırımdır. Farklı bir deyişle yasalara aykırı davranışlara suç, bunlara bağlanan yaptırımlara ise ceza denmektedir. Bu çerçevede ceza, suç karşılığında devlet tarafından uygulanan yaptırım olmaktadır*” (Şenyüz, 2022: 338).

Ceza teorileri kapsamında “cezanın özel önleme işlevi” çerçevesinde bir değerlendirme yapılacak olursa; verilecek ceza ile suçlunun kötü davranışının karşılığı verilmekte, failin işleyebileceği potansiyel yeni suçlara karşı ıslah edilmesi sağlanmaktadır. Cezanın “genel önleme işlevi” minvalinde ise “*ceza verilmekle toplumun diğer bireylerine suç işleyen birinin başına neler geldiğinin gösterilmesi ve böylece onların da suç işlemekten çekinmesi sağlanmaktadır*” (Centel, 2001: 371). Ceza, suç işleyeni birtakım haklardan yoksun bırakmak ve benzeri faaliyetler şeklinde zuhur edebilmektedir. Ancak bu davranışların temelindeki gaye suç işlenmesinin önlenmesi, suç işleyen kimseyi “cezasını çekmesi” suretiyle ıslah etmek ve bu bağlamda suç unsuru barındıran davranışlarından vazgeçmesini sağlayarak yeniden topluma kazandırmaktır (Şenyüz, 2022: 339). Cezaların caydırıcı olması ve toplum düzenini bozucu bir şekilde verilmemesi için birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. “*Ceza kanuni, belirli ve ölçülü, adil, insani ve ahlaki olmalıdır. Ceza, ceza verilecek olan suçlunun kişiliğine uydurulabilmelidir. Bunun için sabit cezadan ziyade ceza bölünebilir olmalı ve böylece cezanın kişiselleştirilmesine imkan verebilmelidir. Ceza uygulanabilir olmalı bunun için ise verilen ceza etkin bir ceza olmalıdır. Ceza verilmesi sırasında adli hataların meydana gelmesi her zaman mümkündür. Bu nedenle ceza geri alınabilir olmalıdır. Ancak bu şekilde geri alınabilir cezanın varlığı ile yapılmış olan bir adli hatadan geri dönülerek verilmiş olan ceza geri alınabilir. Ceza mümkün olduğunca masrafsız veya*

devlete daha az masraf yükleyen şekillerde olmalıdır” (Demirbaş, 2018: 572). Bu minvalde cezalar çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır, bunlar; suç çerçevesinde ifade edilebilen “*idam, ağır hapis, hapis, para (nispi ya da sabit), birtakım kamusal hizmetlerden yasaklılık*” halidir. Yönelindikleri çıkarlar açısından cezalar; “*cisme yönelik (bedensel), hürriyeti bağlayıcı, ekonomik, bazı haklardan yoksun bırakma, küçük düşürme*” şeklinde yer almaktadır. Sürelerine göre “*müebbet, geçici*”, aralarındaki münasebete göre “*asli ve fer’i*”, amaçlarına göre ise “*ihtar edici, ıslah edici ve tasfiye edici*” cezalar olarak kategorilere ayrılabilir (Şenyüz, 2022: 339). Ayrıca TCK kapsamında da cezaları sınıflandırmak mümkündür. Mezkur yasanın 46 ila 50. maddelerinde hapis cezaları; “*ağırlaştırılmış müebbet, müebbet ve süreli hapis cezası*” şeklinde hüküm altına alınmıştır. Diğer taraftan yine mezkur yasanın 53 ila 60. maddelerinde güvenlik tedbirleri belirtilmiştir; “*belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma, eşya müsadere, kazanç müsadere, çocuklara özgü güvenlik tedbirleri, akıl hastalarına özgü güvenlik tedbirleri, sınır dışı edilme, tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirleridir*” (Resmi Gazete, 2004/5237: 46-60).

TCK’da suçun net bir tanımını yapılmamakla birlikte özel kapsamda mezkur yasada her bir suç fiili hüküm altına alınmıştır. Ceza hukukunda her suçun tanımlanması “suçta kanunilik ilkesi”² doğrultusunda ilgili yasa maddesine derç edilmek zorundandır (Yiğit, 2004: 9). Toplumsal düzen ve ahengi ihlal eden her türlü eylem ceza hukuku yönünden suç kavramına girmemektedir. Suçun temel şümülü “*haksız fiillerden, idari yaptırım konusu eylemlerden, disiplin suçlarından ve diğer idari suç niteliğindeki fiillerden*” ayrılmaktadır (Mutluer, 2000: 354). Bu minvalde bir fiilin suç vasfına haiz olabilmesi için; “*kanunlar ile korunmak istenen hukuki bir menfaatin, suçun faili olanlar tarafından yapılan hareket neticesinden ihlal edilmesi ve kanunlarla buna ilişkin bir müeyyidenin*” varlığı gerekmektedir (Güçlü, 2001: 2). Suçlar, kendi içlerinde farklı şekilde ifade edilmekte olup amaçlarına, işlenme biçimlerine, işlenmedeki saiklere, cezanın türüne ve nispetine ve uluslararası olmasına göre sınıflandırılmaktadır (Hakeri, 2007: 199). Yaptırımları açısından suçlar; “*para cezasıyla cezalandırılan suçlar, hem hapis hem para cezasıyla cezalandırılan suçlar, hapis ya da para cezasıyla cezalandırılan suçlar*” olarak ifade edilebilir. Bunların yanında ayrıca “*güvenlik tedbirleri*” de tatbik edilebilmektedir. Diğer taraftan TCK ceza hukuku yönünden genel bir kanun sıfatına haizdir ve suçlar ile ilgili olarak “*genel ve özel hükümleri*” barındırmaktadır. Özel hükümler olarak belirtilen bölümde suçların

²“*Montesquieu tarafından ortaya konulup Aydınlanma Çağı düşünürleri tarafından geliştirilen ve nullum crimen, nulla poena sine lege şeklinde ifade edilen kanunilik ilkesi kanunsuz suç ve ceza olmayacağı kabulüne dayanmaktadır*” C. Beccaria, 2019.

yaptırımları “teknik manada” ceza olarak düzenlenmiştir. Mezkur yasaya bu çerçevede derç edilen suçlar da “suçun işlenmesinde, kusurun varlığı ya da yokluğuna” göre ayrımlara tabi tutulmaktadır (Akbulut, 2019: 467). Söz konusu sınıflandırma çeşitlerinden birisi de ekonomik suçlar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik suç, fiiliyata dökülmesi ve işlenmesi itibarıyla ekonomik olan suçlar topluluğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan mali suç, ekonomik hayatın düzenlenmesiyle alakalı olup herhangi bir şiddet unsuru içermeden işlenen suçtur. Ayrıca mali suç ile bir taraftan başkalarının uhdesinde mali zararlara sebebiyet verilirken diğer yandan da şahısların maddi manada fayda sağlamasına olanak tanınmaktadır (Şenyüz, 2022: 384). Vergi suçu da mali suçlar kapsamında yer almakla birlikte vergi kanunlarına muhalefet ve yasada tanımlanan fiillerin dışına çıkılmasıyla kanun hükümlerinin ihlal edilmesidir. Her ne kadar ekonomik içeriğe sahip olsa da vergi suçları kamu düzenini ve devlet otoritesine zarar verdiği için yalnızca “mali yaptırımlar” ile cezalandırılmamaktadır. Bu minvalde tüm suç unsurlarının ceza kanunu kapsamında düzenlenmesi olanak dahilinde değildir. Bu sebeple vergiye ilişkin suçlar birçok yasa nezdinde cezai hükümler konularak kanunlara derç edilmiştir. Vergi suçları temel olarak genel kanun sıfatına haiz olan TCK dışında “özel ceza kanunu” niteliğine sahip VUK’da düzenlenmiştir. Hukukun genel ilkesi gereği “özel kanunda hüküm yer almadığı durumlarda genel kanun hükümleri tatbik edilmektedir”. TCK’nın 5. maddesinde bu durum şu şekilde hüküm altına alınmıştır; *“Bu Kanunun genel hükümleri, özel ceza kanunları ve ceza içeren kanunlardaki suçlar hakkında da uygulanır”* (Resmi Gazete, 2004/5237: 5). Vergi suçları açısından “TCK genel, VUK ise özel kanundur ve vergi ceza hukuku, genel ceza hukuku karşısında ceza hukukunun da tamamlayıcı bir parçasını” oluşturmaktadır. Örneğin, sahte belge kullanımının tipiklik çerçevesinde değerlendirilmesi vergilendirme ile ilişkili olduğu durumda VUK, ilişkisiz olduğu vaziyette TCK kapsamında yapılacaktır (Şenyüz, 2022: 385). Ceza mahkemeleri tarafından ceza hükmüne esas olarak alınması gerekli vergi suçları bu bağlamda şu şekilde belirtilebilir; *“birden fazla suç tanımı yapılan VUK’un 359. maddesinde hüküm altına alınmış kaçakçılık suçları ve cezaları, vergi mahremiyetinin ihlal suçu, mükelleflerin özel işlerini yapan memurların işlediği suçlar, haysiyet ve şerefte tecavüz suçu, genel olarak görevi kötüye kullanma suçunun özel bir görünüş şekli niteliğine sahip ekim ve sayım beyanlarını denetlememe suçu, vergi kimlik numarasını bildirmemek ya da kullanmamak”* suçlarıdır (Kırmaz, 2015: 331).

2. Vergi Suçlarının Cezalandırma Usulü

Bir fiilin suç olarak nitelendirilebilmesi o suça ait birtakım unsurların varlığına bağlıdır. Temel olarak bir suçun öğeleri şunlardır; “*kanuni unsur (tipiklik), maddî unsur (hareket), manevî unsur (kusurluluk) ve hukuka aykırılık*” (Öztürk ve Erdem, 2006: 104). Bir hareketin suç olarak tavsif edilmesi için söz konusu faktörlerin bu suç fiilinde bulunması, suçun tüm bu unsurlarını bünyesinde barındırması elzemdir (Öner, 1981: 172). Doğal olarak ifade edilen suça yönelik unsurların varlığı, vergi suçlarının tespiti ve cezalandırılması süreci için de geçerlidir.

Vergi suçları, VUK çerçevesinde hüküm altına alınmış olsa da belirli durumlarda TCK ve CMK’ya başvurmak gereklidir. Zira TCK’nın genel hükümleri bütün ilgili ceza kanunları açısından “genel ve ortak” olarak düzenlenmiştir. Mezkur yasanın 5. maddesinde de bu yönde bir düzenleme mevcut olup TCK’nın genel suç teorisini ihtiva eden maddeleri minvalinde “özel kanunlarda ifade edilen hükümlere aykırı olmamak şartıyla” TCK geçerlidir (Öztürk ve Erdem, 2006: 119). Temel olarak “*suç ve cezada yasallık ilkesi, adalet ve kanun önünde eşitlik ilkesi, kanunu bilmemenin mazeret sayılamayacağı, zaman ve yer açısından uygulanma ceza sorumluluğunun şahsiliği, kusurluluk (kast ve taksir), şikayet, birleşme, iştirak, zamanaşımı, ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran nedenler*” TCK bağlamında hüküm alınmış kurallara göre belirlenecektir. Fakat iştirak ile ilgili bir durumda VUK’ta özel bir düzenleme yer alması mezkur yasada bu kapsamdaki düzenlemelerin de göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır (Şenyüz, 2022: 391). Bu doğrultuda vergi suçlarının yargılanması ile ilgili usul ve işlemler, tüm süreç ceza kanunlarına göre tayin olunmaktadır. VUK’ta bulunmayan “maddi hukuk kuralları” için TCK’ya, usul kuralları yönünden doğacak ihtiyaç halinde ise CMK’ya bakılmalıdır (Saban, 2020: 479).

Türk yargısı yetkisini 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasından almakla birlikte söz konusu salahiyyeti yine mezkur yasanın 5. maddesinde ifade edildiği üzere “*Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılacağı*” belirtilmiştir. Vergi suçlarının varlığında da yargılama süreci yine bağımsız ve tarafsız mahkemelerde ifa edilecektir. Suç unsuru barındıran bir fiilin varlığında cezanın (hükmün) verilmesi ceza yargısı çerçevesinde ceza mahkemelerinin görev alanına girmektedir (Yenisey ve Nuhoğlu, 2020: 577). Ceza mahkemeleri Türk yargısında “asliye ceza” ve “ağır ceza mahkemeleri” olarak teşekkül etmekte olup genel görevli ceza mahkemeleridir. Vergi suçlarının 10 yıldan fazla olmaması nedeniyle suçun gerektirmiş olduğu bu ceza süresinden yola çıkarak, vergi suçlarında yetkili mahkeme asliye ceza mahkemesidir (Uğur

ve Elibol, 2015: 139). Mezkur “mahkeme, 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun’un 11. maddesi çerçevesinde kurulmuş” olup görev tanımı şu şekilde ifade edilmektedir. “*Kanunların ayrıca görevli kıldığı hâller saklı kalmak üzere, sulh ceza hâkimliği ve ağır ceza mahkemelerinin görevleri dışında kalan dava ve işlere asliye ceza mahkemelerince bakılır*”. Yasa hükmünden de anlaşılacağı üzere, bahsi geçen tanım çerçevesinde asliye ceza mahkemesi vergi suçları ile ilgili olan davalara bakmakla görevlidir (Erem, 1985: 105). Diğer yandan 5235 sayılı Kanun’un 9/5 maddesinde, “*uzmanlaşmanın sağlanması amacıyla, gelen işlerin yoğunluğu ve niteliği dikkate alınarak daireler arasındaki iş dağılımının HSK (Hâkimler ve Savcılar Kurulu) tarafından belirlenebileceği*” düzenlenmiştir. Bu minvalde HSK’nın 25.11.2021 tarih ve 1227 sayılı kararı ile “vergi suçları mahkemesi” ihdas edilmiştir. “*Vergi suçları mahkemeleri de bazı asliye ceza mahkemelerinin bu suçlara işbölümü ilişkisi içinde bakmaya görevli kılınması yoluyla uzmanlık mahkemeleri olarak kurulmuştur*”. Vergi suçları mahkemesi, “VUK’da düzenlenen vergi suçlarına bakmakla görevli uzman asliye ceza mahkemelerine uygulamada yapılan adlandırmadır”. Aslında “vergi suçları mahkemesi” ile ifade edilen, “iş bölümü ilişkisi” kapsamında belirli adliyelerde “vergi suçlarına bakmakla görevlendirilen” asliye ceza mahkemeleridir (Doğan, 2025: 2). Vergi suçları çerçevesinde yetkili mahkeme mükellefiyet ile ilgili olmayan vergi suçları yönünden “fiilin işlendiği yer” ya da “sonucun ortaya çıktığı yer” olarak genel hükümler çerçevesinde tespit edilmektedir. Diğer yandan mükellefiyetle ilgili olan vergi suçları açısından yetkili mahkeme ise “mükellefin vergi dairesi yönünden” bağlı olduğu mahkemedir (Karakoç, 1996: 142).

Vergi suçları kapsamındaki cezalar ceza mahkemelerinde görülmekle birlikte bu mahkemeler tarafından yapılan yargılama sonucunda gerekli cezaya ulaşılmaktadır. Söz konusu yargılama aşamasında temel amaç “maddi gerçeğin” belirlenmesidir (Kunter ve Yenisey, 1998: 39). Yargılama süreci, suç şüphesinin yetkili mercilere ulaşmasından iddianamenin mahkemece kabulüne kadar geçen belirli bir süreyi kapsamaktadır. Ayrıca “soruşturma” ve iddianamenin mahkemece kabulü ile birlikte başlayıp verilecek hükmün kesinleşmesine kadar geçen safhayı içeren “kovuşturma” aşamalarından teşekkül etmektedir (Şenyüz, 2016: 15). Soruşturma süreci ile ilgili iş ve işlemler savcının, kovuşturma ile ilgili faaliyetler ceza mahkemesi huzurunda gerçekleştirilmektedir. Ceza muhakemesinde yargılama, suça yönelik şüphenin Cumhuriyet Savcısı tarafından öğrenilmesi ile başlamaktadır. CMK 2. maddesinde soruşturma, “*Kanuna göre yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin kabulüne kadar*

geçen evre” olarak tanımlanmıştır. Soruşturma evresi, suç isnadına mesnet teşkil edecek delillerin toplandığı bir safhayı işaret etmektedir. Bu aşamada elde edilen deliller vasıtasıyla, kovuşturma safhasında “mahkeme tarafından tartışılarak suç isnadı hakkında hüküm” verilmektedir (Ünver ve Hakeri, 2012: 542). CMK’da yer alan genel kural bağlamında Cumhuriyet savcısı “suçun işlendiği hakkında bilgi sahibi olması halinde” re’sen harekete geçmekte ve delil toplama faaliyetlerine başlamaktadır. Ancak vergi suçlarında soruşturma evresinde diğer suçlara nazaran farklı hususiyetler ortaya çıkabilir. VUK’un 367/1. maddesine göre “Yaptıkları inceleme sırasında 359 uncu maddede yazılı suçların işlendiğini tespit eden Vergi Müfettişleri ve Vergi Müfettiş Yardımcıları tarafından ilgili rapor değerlendirme komisyonunun mütalaasıyla doğrudan doğruya ve vergi incelemesine yetkili olan diğer memurlar tarafından ilgili rapor değerlendirme komisyonunun mütalaasıyla vergi dairesi başkanlığı veya defterdarlık tarafından keyfiyetin Cumhuriyet başsavcılığına bildirilmesi mecburidir”. Mezkur yasa hükmü haricinde bir durumda Cumhuriyet savcısı vergi kaçakçılığı suçunun işlendiğini öğrendiği takdirde VUK’un 367/2. maddesine göre “ilgili vergi dairesini haberdar ederek inceleme yapılmasını talep etmelidir”. Diğer taraftan “savcı suçla ilgili elindeki bilgi ve belgeleri idareye vererek inceleme yapılmasını talep eder. İnceleme sonucu beklenirken Cumhuriyet savcısı olay hakkında bilgi ve belge toplayabileceği gibi koşulları oluşmuşsa gerekli tüm koruma tedbirlerini uygulayabilir. Cumhuriyet savcısı yapılan incelemeden sonra suç hakkında vergi dairesinden ek rapor isteyebilir veya ayrı bir bilirkişi incelemesi yaptırabilir” (Yüce, 2021: 303-305). VUK’nun 359. maddesine 7394 sayılı yasanın 5. fıkrası ile eklenen madde uyarınca “kaçakçılık suçlarına ilişkin yürütülmekte olan soruşturma ve kovuşturmalarda mütalaa konu fiilin başka bir kişi tarafından veya başka bir kişi ile birlikte gerçekleştirildiğinin ortaya çıkması durumunda bu kişi hakkında kamu davası açılması için rapor düzenlenmesi ve mütalaa verilmesi şartı aranmaz” hükmü derç edilmiştir. VUK’nun 367. maddesine göre Cumhuriyet savcılar vasıtasıyla “kamu davası” açılması 7394 sayılı yasanın 5. fıkrasında belirtilen olay haricinde “vergi değerlendirme komisyonu mütalaa” ile mümkün olmaktadır. Vergi değerlendirme komisyonu mütalaaasının var olmadığı bir vakıanın varlığında kaçakçılık suçu kapsamındaki dosya Cumhuriyet Savcısına ulaştığında yetkili Cumhuriyet Savcısı “soruşturmayı durdurarak dosyayı vergi inceleme raporu ve mütalaa alınması için ilgili vergi birimine göndermek zorundadır” (Çavuş, 2016: 37).

Vergi suçlarına yönelik suçun işlendiği yününde yeterince şüphe ve delil unsuruna varan savcı, soruşturmayı tamamlayarak iddianamesini düzenler ve görev yaptığı asliye ceza mahkemesinde davayı açmaktadır. Yetkili mahkeme

eğer iddianamenin iadesi nedenleri mevcut değilse ilgili iddianameyi kabul ederek kovuşturma safhasını başlatır (Erdener, 1994: 2). Kovuşturma süreci, “iddianamenin kabulü, duruşmaya hazırlık, duruşma, hüküm ve kanun yolu” aşamalarından müteşekkildir (Yüce, 2021: 309). Duruşmaya hazırlık safhası; *“mahkemenin duruşma devresinin sağlıklı ve kesintisiz bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli hazırlıkları yaptığı ve eksiklikleri giderdiği devredir. Bu devrede kural olarak taraflar bir araya gelmez; mahkeme de delillerin değerlendirilmesine yönelik işlemlere başlamaz. Duruşma hazırlığı devresinde mahkeme tarafından yapılmasına karar verilen işlemler, tensip zaptı adı verilen bir tutanağa bağlanmaktadır”* (Özbek ve Tepe, 2014: 3790). Duruşma evresi mahkemenin tayin etmiş olduğu gün ve saatte başlamaktadır. Bu safhaya kadar yapılan tüm iş ve işlemler, duruşmaya hazırlık safhasında gerçekleştirilen faaliyetler “muhakemeyi duruşmaya hazırlamak” gayesiyle yapılan tasarruflardır. Bu aşamada esasa yönelik tüm işlemler ifa edilmekte, ilgili deliller ortaya konmakta ve müzakere edilmektedir. Bu safhanın nihayetinde, mahkeme kanaatine göre oluşan maddi gerçek bağlamında fail ve fiil hakkında ulaşılan fikre göre bir hüküm tesis edilmekte, akabinde muhakeme aşamasının ilk bölümü tamamlamaktadır (Ersoy, 2020: 56). Duruşmanın bitmesiyle birlikte hüküm aşamasına geçilmektedir. Ceza muhakemesinde hüküm; *“uyuşmazlığı çözen ve sonucu belirleyen karar; sanığın suçlu bulunduğu bir muhakemede işlediği suçun hukuki sonuçlarının resmi olarak anlatılması”* anlamını taşımaktadır (Bekar, 2017: 17). “Yargıtay 11. Ceza Dairesinin 22.01.2007 tarih ve E.2006/8233, K.2007/20 sayılı kararı” doğrultusunda; hüküm, “maddi ve hukuki mesele, sonuç, gerekçe”den müteşekkil olmalıdır. Bu bağlamda hükümde *“maddi mesele, olayın fiilen nasıl gerçekleştiğinin özetini; hukuki mesele ise olayın mahkeme tarafından yapılan hukuki yorumunu, hangi kanun maddesi ve hangi suç tipi bakımından yargılama yapıldığı”* anlatılmaktadır. Sonuç bölümünde mahkemenin ulaştığı kanaat, mahkeme önüne getirilmiş olan uyuşmazlığı hangi şekilde çözdüğü ifade edilmektedir. Mahkemede “sözlü olarak okunması zorunlu olan ve infaz için gerekli birimlere gönderilen kısım” sonuç kısmıdır. Dolayısıyla sonuç kısmı “sanık hakkında verilen tüm kararları, güvenlik tedbirlerini, başvurabileceği kanun yollarını açıkça” belirtmelidir. Verilen hüküm gerekçeli olmak durumundadır ve gerekçe mahkemenin sonuca nasıl ulaştığının açıklandığı kısmı oluşturmaktadır. Temel olarak gerekçe, “mahkemenin mesele ve sonuç arasındaki köprüyü nasıl kurduğunu” ifade eden bir bölümdür. CMK’nın 223. maddesinde *“duruşmanın sona erdiği açıklandıktan sonra hüküm verileceği ifade edilmiş ve hüküm türlerine yer verilmiştir. Anılan maddede, beraat, ceza verilmesine yer olmadığı, mahkûmiyet, güvenlik tedbirine hükmedilmesi, davanın reddi ve düşmesi kararı”* hüküm türleri yasada yer almaktadır (Kanyış, 2020:

1822). Vergi suçlarında da “*hâkim hükmü verirken ne iddianame ne de mütalaa ile bağlıdır. Dolayısıyla fiil aynı kalmak üzere nitelendirmesi hâkimdedir. Ama mütalaa ve iddianamede yer alan fiil yerine başka bir fiil işlendiğinin ortaya çıkması veya ek olarak başka fiillerin de ortaya çıkması halinde suç duyurusunda bulunulması gereklidir. Suç duyurusu üzerine tekrar mütalaa alınmalı, iddianame düzenlenerek bağlantı istemiyle tekrar dava açılmalıdır*” (Özgenç, 2019: 656).

3. Vergi Suçlarında Cezaların Belirlenmesi ve Hesaplanması

Cezai yaptırıma haiz vergi suçlarının ceza hukuku kapsamındaki şümulüne bakıldığında mezkur kanun çerçevesindeki diğer suçlardan herhangi bir farklılığı bulunmamaktadır. Bu süreçte gaye, “*suçun hukuki konusu aynıdır ve her ikisinin de amaçları, kamu düzeninin bir takım cezai yaptırımlarla korunmasıdır*”. Doktrinde bu minvaldeki cezai yaptırım içeren vergi suçlarına farklı tanımlamalar yapılmakta olup ERMAN söz konusu suçu, “dar manada suç” veya “dar manada vergi suçu”, MUTLUER ise bu tür suçları “kamusal vergi suçu” olarak nitelendirmektedir (Gölcüklü, 1963: 216). Ceza yargılaması akabinde isnat edilmiş olan suçu sabit görülen sanığa yönelik hüküm verilebilmesi, suçun fiil ve faile uyması sağlanarak (şahsileştirme, kişiselleştirme) mahkemenin kurduğu hüküm ile sabit olmaktadır (Ersoy, 2020: 59). Hakim, bu çerçevede yasada soyut olarak yer alan cezanın somut vakıya tatbik edilmesiyle hükmün hangi kapsamda olacağına, hangi hükmü vereceğine karar vermektedir. Somut cezanın belirlenmesi temel olarak ceza çeşidinin ve ceza miktarının eşit hesaplanması şeklinde iki safhada zuhur etmektedir (Şenyüz, 2022: 432). Ceza türünün seçilmesi sürecinde, eğer ilgili suça yönelik olarak yasada tek türde bir ceza bulunması halinde doğal olarak bundan başka ceza verilmemektedir. Diğer taraftan yasada cezayı gerektiren fiilin karşılığı seçimlik ceza yani “hapis ya da adli para cezası” ise hakim, takdiri çerçevesinde söz konusu cezalardan birisini seçme hakkına sahiptir (Üstün, 2001: 319). Ancak ceza verilmesi hususunda yasa koyucu ceza çeşitlerinin her ikisinin de birlikte verilmesin hüküm altına almış ise hakim bu konuda takdir hakkı bulunmamaktadır. Ceza türü mevzuunda hakim tercihi yalnızca “suç karşılığı” olarak “hapis ya da para cezası” olabilecektir (Taş, 2020: 309).

Ceza miktarı belirlenirken temel nokta, adil bir cezanın tesis edilebilmesi gayesiyle cezanın şahsileştirilmesi yani fiile ve faile uygunluğunun sağlanmasıdır (Şahin ve Göktürk, 2013: 156). Cezanın son haline ulaşabilmek için birtakım safhaların geçilmesi gerekmektedir, bunlar; “*cezanın belirlenmesini takiben ağırlaştırıcı ve hafifletici hallerin tespiti, iştirak, zincirleme suç, şahsi ve takdiri indirim sebeplerinin tespiti*” olarak ifade edilebilir (Resmi Gazete, 2004/5237:

61/6). Temel cezanın tespit edilmesinde yasada suça yönelik olan cezanın hangi çerçevede belirlenmiş olduğu açısından önemlidir. Yasada takdir edilen cezanın “sabit ceza olması” durumunda yasada tanımlanmış cezanın verilmesi söz konusu olmaktadır. Eğer seçimlik bir ceza yasa hükmünde yer almakta ise hakim mutlaka gerekçesini de belirtmek koşuluyla yasaya derç edilmiş cezalardan birisini seçmek durumundadır. Yasa hükmünde takdir edilmiş cezada “alt ve üst sınır” belirlendiği hallerde “cezanın şahsileştirilmesi” prensibi göz önüne alınarak failin “kusur derecesi, ekonomik durumu ve yasada belirtilen hususlar” dikkate alınmaktadır (Şenyüz, 2022: 433). Temel cezanın tespit edilmesi safhasında üzerinde durulması ve ehemmiyet verilmesi gereken hususlara “cezanın alt ve üst sınırının” belirlenmesi açısından dikkate edilmesi kıymet arz etmektedir. Bu süreçte hakim cezayı takdir ederken göz önünde bulundurması gereken noktalar fiile ve faile yönelik olarak TCK’da şu şekilde hüküm altına alınmıştır; *“Hakim, somut olayda, suçun işleniş biçimini, suçun işlenmesinde kullanılan araçları, suçun işlendiği zaman ve yeri, suçun konusunun önem ve değerini, meydana gelen zarar veya tehlikenin ağırlığını, failin kast veya taksire dayalı kusurunun ağırlığını, failin güttüğü amaç ve saiki göz önünde bulundurarak, işlenen suçun kanuni tanımında öngörülen cezanın alt ve üst sınırı arasında temel cezayı belirler”* (Resmi Gazete, 2004/5237: 61/1).

Suçla yönelik temel ceza tesis edildikten sonra kanunda belirlenen cezanın artması veya azalmasına neden olan durumların varlığı yani “nitelikli haller” tetkik edilir. Böyle bir durumun vukuu bulması durumunda nitelikli nedenlerin varlığı dolayısıyla arttırılan cezanın arkasından nitelikli hafifletici haller varsa indirilmektedir. Eğer birden fazla halin varlığı söz konusu ise artırma ve azaltma, bir önceki artırma ve azaltma sonucu olan ceza miktarı üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte ilk artırım durumu tatbik edilmesi sonrasında ikinci artırım hali uygulanmakta, hafifletici sebeplerin varlığında da bu yöntem izlenmektedir. Fakat TCK’nın 61/3. maddesinde de belirtildiği üzere yasada ifade edilen “nitelikli haller” aynı zamanda temel cezanın tespitinde fiil ve fail ile ilişkili nedenlerden birisini teşkil ediyor ise bu durum “temel cezanın belirlenmesinde ayrıca göz önünde bulundurulmaz” (Resmi Gazete, 2004/5237: 61/3). Bu minvalde vergi suçları çerçevesinde değerlendirme yapıldığında örneğin, vergi kaçakçılığı suçunun oluşumu sürecinde düzenlenmiş olan sahte belgenin adedi gerekli bir unsur olarak gerekli görülmemektedir. Buna göre suç ile ilgili belgelerin miktarı ve oluşmuşsa vergi ziyayı tutarı, cezanın aşağı ve yukarı sınırlar arasında “temel cezanın tayininde” ya da “takdiri hafifletici sebep” çerçevesinde değerlendirilebilecek bir konudur (Şenyüz, 2022: 435).

Tespit edilen cezaya “temel ceza ve nitelikli haller” sıralı bir biçimde tatbik edildikten sonra TCK’nın 61/5. maddesinde hüküm altına alınmış *“teşebbüs, iştirak, zincirleme suç, haksız tahrik, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı ve cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi sebeplere ilişkin hükümler ile takdiri indirim nedenleri”* uygulanarak sonuç ceza belirlenmektedir. Saptanan sonuç ceza, ilgili suça yönelik olarak “ceza türüne” göre tayin edilen sınırların üstünde ya da aşağısında olabilir. Hakim tarafından somut vakıanın nitelikleri de dikkate alınarak “takdiri indirim nedenleri” yalnızca ceza indirimi için kullanılmaktadır. Diğer yandan hakim, indirimin haricinde takdiri cihetinde bir artırımı uygulayamamaktadır. TCK’nın 61/5. maddesinde “cezanın bireyselleşmesi” adına yasada bulunan takdiri indirim gerekçeleri şu şekilde hüküm altına alınmıştır; *“Takdiri indirim nedeni olarak, failin geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki ve yargılama sürecindeki pişmanlığını gösteren davranışları veya cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri göz önünde bulundurulabilir. Ancak failin duruşmadaki mahkemeyi etkilemeye yönelik şekli tutum ve davranışları, takdiri indirim nedeni olarak dikkate alınmaz. Takdiri indirim nedenleri kararda gerekçeleriyle gösterilir”*. Vergi suçlarında “takdiri indirim nedenleri” tatbiki sonucunda söz konusu ceza türü en fazla beşte bir indirilebilmektedir. Süreli hapis cezalarının tespit edilmesi hususu TCK’nın 61/6. maddesinde belirlenmiştir; *“Hapis cezasının süresi gün, ay ve yıl hesabıyla belirlenir. Bir gün, yirmidört saat; bir ay, otuz gündür. Yıl, resmi takvime göre hesap edilir. Hapis cezası için bir günün, adli para cezası için bir Türk Lirasının artakanı hesaba katılmaz ve bu cezalar infaz edilmez”*. Ayrıca bu süreçte, TCK’nın 50. maddesine göre bir yıl veya altında öngörülen kısa süreli olarak ifade edilen hapis cezaları için “seçenek yaptırımlar” değerlendirilmelidir. Bunların yanında “iki yıl ve altında kalan hapis cezaları” için ise gerekli şartların varlığı durumunda CMK’nın 231. maddesinde hüküm altına alınmış “Hükmün açıklanması ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması” kurumu ya da TCK’nın 50. maddesine yer alan “Cezanın Ertelenmesi” müesseseleri değerlendirilmektedir. Gerekli görülmesi durumunda ise TCK’nın 53-60. maddelerinde belirtilen; *“Belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma, eşya müsadere, kazanç müsadere, çocuklara özgü güvenlik tedbirleri, akıl hastalarına özgü güvenlik tedbirleri, suçta tekerrür ve özel tehlikeli suçlular, sınır dışı edilme, tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirleri”*ne karar verilebilmektedir.

Sonuç

Vergi yasaları toplumun belirli bir düzen içinde yaşamasını ve devletin üstlendiği temel işlevleri ifa edebilmesi adına gerekli olan iktisadi intizamın sağlanmasını, korunmasını amaç edinmektedir. Bu bağlamda vergi kanunlarının ağır bir şekilde ihlal edilmesi, toplumun bir arada yaşama iradesine engel olan, kamu düzenini ortadan kaldıran bir suç unsuru olarak okunmaktadır. Vergi ile ilgili bir suçun vukuu bulması halinde temel değerlendirme, bu suçun devlet hazinesine karşı işlenen ekonomik suç olduğu yönünde olacaktır. Türkiye’de de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi vergi suçları da “ekonomik suç” grubunda kabul edilmektedir. Türkiye’de vergi suçları VUK’da düzenlenmiş olsa da TCK’nın suçlara yönelik olarak genel kanun cihetinde olması hasebiyle vergi suçlarının ceza hukuku çerçevesinde ve ceza hukukunun genel ilkelerine tabi olan diğer suçlardan farkı bulunmamaktadır. VUK kapsamında yer alan vergi suçuna mesnet oluşturan fiiller, TCK kapsamında suç ve ceza niteliği taşımakta olup yargılamanın ifası ve ceza tespiti sürecinde TCK hükümleri tatbik edilmektedir. Aslında Türk hukukunda yer alan vergi suçları temelde, TCK’da suç olarak addedilmiş belirli fiillerin vergi hukukundaki “özel görünüş şekilleri”dir. Bu doğrultuda vergi suçları ceza yargılama usulüne tabi olmakta, yargılamanın yapılması aşamasında ve cezanın tespiti sürecinde TCK ve CMK hükümleri uygulanmaktadır.

Vergi suçlarının yargılanması klasik bir ceza yargılaması sürecinin tüm niteliklerine haizdir. Bu yüzden gerek yargılama aşamalarında gerekse cezanın verilmesi, cezanın hesaplanması süreçlerinde “genel ceza ilke ve hükümlerine” dikkat edilmesi, vergi suçlarının nitelikleri de dikkate alınarak cezanın tespit edilmesi “iyi bir cezada olması gerekli nitelikler” açısından hayli önem arz etmektedir. Bu açıdan vergi suçlarının yargılanma aşamasında temel cezanın tespiti, suçun nitelikli halleri, takdiri indirim sebepleri dahil cezanın tespitinde etkili diğer unsurların özenle yerine getirilmesi elzemdir. Çünkü “hukuk devletinin gereklerine uygun ve insan haklarına saygılı yargılamanın yapılmasında” üstün kamu yararı bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, B. (2019). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 6. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Artuk, M. E. ve Gökçen, A. (2024). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 18. Baskı, İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Beccaria, C.; Çeviren: Selçuk, S. (2019). *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bekar, E. (2017). Ceza Muhakemesinde Hüküm Çeşitleri, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 75(1), ss. 15-60.
- Candan, T. (1995). *Vergi Suç ve Cezaları*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Centel, N. (2001). Cezanın Amacı ve Belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce'ye Armağan, ss. 337-372.
- Çavuş, A. (2016). *Suç Genel Teorisi Işığında Vergi Kaçakçılığı Suçları*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çetin, E. (2020). Cezanın Amaçları İyi Bir Cezada Bulunması Gerekli Nitelikler, *İzmir Barosu Dergisi*, 85(3), ss. 291-327.
- Demirbaş, T. (2018). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 13. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Doğan, B., *Vergi Kaçakçılığı Suçu ve Cezası*, <https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/vergi-kacakligi-sucu-cezasi.html>, (19.01.2025).
- Dönmezer, S. ve Erman, S. (2016). *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, 14. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Erdener, Y. (1994). *Ceza Yargılaması Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Erem, F. (1985). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Erem, F. ve Artuk, M.E. (1997). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 14. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ersoy, U. (2020). Ceza Muhakemesinde In Absentia Duruşma Yapılması ve Mahkûmiyet Kararı Verilmesi Üzerine Bazı Düşünceler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), ss. 52-86.
- Gölcüklü, F. (1963). İdari Ceza Müeyyideleri ve Bunlara Karşı Kanun Yolları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 28(3), ss. 189-215.
- Güçlü, F. (2001). *Ülkemizde Vergi Kaçakçılığı ve Uygulamaları (Yargıtay ve Sayıştay Kararları Işığında)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hakeri, H. (2007). *Ceza Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- İçel, K., Özgenç, İ., Sözüer, A., Mahmutoglu F. ve Ünver Y. (1999). *İçel Suç Teorisi*, İstanbul: Türedav Basım Yayın.
- Kanyış, T.S. (2020). Beraat Sebebi Olarak Yüklene Suçun Sanık Tarafından İşlendiğinin Sabit Olmaması, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 1821-1848.
- Karakoç, Y. (1996). Ceza Mahkemelerinde Yargılanması Gereken Vergi Suçları Hakkında Kamu Davası Açılmasının Mütalâa Şartına Bağlı Olması, *Vergi Dünyası*, 174, ss. 140-150.
- Kırmaz, B. (2015). Yargıtay İçtihatları Işığında Vergi Kaçakçılığı Suçlarında Suç Tarihinin Belirlenmesi, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, ss. 329-340.
- Kunter, N. ve Yenisey, F. (1998). *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Mutluer, K. (2000). *Türk Vergi Sistemi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öner E. (1981). *Vergi Hukuku Açısından Türk Kamu Hukuku*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını 1980/221, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özbek, V.Ö. ve Tepe, İ. (2014). Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Aleyhe Değıştirme (Reformatio In Peus) Yasağına İlişkin Öğreti Ve Uygulama Boyutlarıyla Genel Bir Değerlendirme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan Özel Sayı, 16, ss. 3759-3797.
- Özbek, V.Ö., Doğan, K., ve Bacaksız, P. (2019). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara Seçkin Yayıncılık.
- Özgenç, İ. (2019). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, B. ve Erdem, M.R. (2006). *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku*, 9. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Saban, N. (2020). *Vergi Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Şahin, C. ve Göktürk, N. (2013). *Ceza Muhakemesi Hukuku II*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Şenyüz, D. (2016). Vergi Kaçakçılığı Suçunda Dava Şartı Olarak Mütalâa /Görüş, *İzmir Barosu Dergisi*, 81(2), ss. 13-50.
- Şenyüz, D. (2022). *Vergi Ceza Hukuku*, 12. Baskı, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Taş, B. (2020). Ceza Muhakemesi Hukukunda İddianamenin Kabulü, Tensip Zaptı ve İlk Duruşma, *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), ss. 287-314.
- Toroslu, N. (2005). *Ceza Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.

- Tosun, Ö. (1982). *Suç Hukuku El Kitabı*, 2. Baskı, İstanbul: Üniversiteler Yayınevi.
- Uğur, H. ve Elibol, M. (2015). *Vergi Suçları*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ünver, Y. ve Hakeri, H. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Üstün, Ü.S. (2001). Cezai Yaptırım Gerektiren Vergi Suçları ve Yargılama Usulü, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(3), ss. 293-323.
- Yenisey, F. ve Nuhoglu, A. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yüce, M. (2021). *Vergi Kaçakçılığı Suçu ve Yargılama Usulü*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yiğit, U. (2004). *Vergi Usul Kanununda Hükümeti Bağlayıcı Suç ve Cezalar Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Diğer Hürriyeti Bağlayıcı Vergi Suç ve Cezaları*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, (1961, 04 Ocak), Resmi Gazete (Sayı 10703).
- 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 18 Ekim), Resmi Gazete (Sayı 17863).
- 5235 Sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun, (2004, 26 Eylül), Resmi Gazete (Sayı 25606).
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, (2004, 12 Ekim), Resmi Gazete (Sayı 25611).
- 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, (2004, 04 Aralık), Resmi Gazete (Sayı 25673).
- Yargıtay 11. Ceza Dairesi (22.01.2007). E. 2006/8233, K. 2007/20 Sayılı Karar.

Meta-Sezgisel Algoritmalar ile Güçlendirilmiş Karar Destek Sistemleri: Yöntemler ve Uygulamalar

Ahmet Yurtsal¹

¹ Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, ORCID: 0000-0003-0523-3519

GİRİŞ

İşletmeler, belirli amaçlar doğrultusunda yapılandırılan ve paydaş temelli bir organizasyon yapısına sahip olan kurumlardır. Bu organizasyonlar, kuruluş amaçları çerçevesinde stratejik hedefler tanımlamakta; sahip oldukları maddi ve beşerî kaynakları, belirlenen hedeflere ulaşmak üzere planlı bir biçimde seferber etmekte ve yönlendirmektedirler. Bu bağlamda, amaç kavramı, işletmenin uzun vadeli yönelimini ve varlık gerekçesini ifade ederken; hedef ise, belirli bir planlama dönemi içerisinde ulaşılması öngörülen somut sonuçları temsil etmektedir (Drucker, 2012:163). Hedeflere ulaşma arzusu, kurumsal ve bireysel düzeyde rasyonel ve sistematik karar alma süreçlerini zorunlu kılmaktadır. Alınacak kararların doğru, tutarlı ve zamanında verilmesi, işletme yönetiminin başarısı için elzem bir önkoşul olup, yönetim kapasitesinin en belirleyici unsurlarından birini teşkil etmektedir (Laudon & Laudon, 2021:426). Bu doğrultuda, karar vericilerin bireysel karar alma becerilerinin, yönetim bilimi literatüründe geliştirilen karar kuramları ve yöntemleriyle desteklenmesi gereklidir. Bahsi geçen yöntemler, karar süreçlerinde etkin bir kullanım için işletme içi ve dışı güncel verilere sistematik biçimde erişimi zorunlu kılmakta; dolayısıyla bilgi yönetimi süreçlerini de doğrudan etkilemektedir (Simon, 1947). Ayrıca, bu yöntemlerin işlevselliği büyük ölçüde bilgisayar destekli bilgi işleme ve hesaplama kapasitelerinin kullanılmasına bağlıdır. Modern işletme yönetiminde bilgi teknolojilerinin karar süreçlerine entegrasyonu, yönetsel etkinlik ve verimliliğin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Turban vd., 2018:205). Sürekli değişim gösteren rekabet dinamikleri, giderek karmaşılaşan yönetsel sorunlar, çevik tepki verme zorunluluğu ve yenilikçi yaklaşımlara yönelik artan gereksinim, işletmelerde karar vericiler ve karar süreçleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Küreselleşmenin derinleştirici etkileri, tüketici taleplerindeki çeşitlenme ve sıkılaştıran yasal düzenlemeler, bu baskıların şiddetini artırmakla birlikte, aynı zamanda stratejik fırsatların ortaya çıkmasına da imkân tanımaktadır. Bu çerçevede, yönetsel aktörlerinin rasyonel ve bilimsel temelli karar alma kapasitelerini geliştirmiş karar yöntemleri ve ileri karar teknolojileri ile bütünleştirebilen işletmelerin, uzun vadeli rekabet avantajı sağlama olasılıklarının belirgin biçimde arttığı söylenebilir. Ayrıca, Sanayi Devrimi sonrası dönemde belirginleşen hiyerarşik yapıların yataylaşması ve karar verme süreçlerinin desantralize olması, örgütsel yetkinliklerin ve sürdürülebilir performansın, bireysel karar verme süreçlerinin sistematik ve etkin biçimde desteklenmesiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, karar verme süreçlerinin bilimsel yöntemlerle güçlendirilmesi, işletmelerin hem

operasyonel etkinliklerini artıracak hem de rekabetçi konumlarını stratejik düzeyde pekiştirecektir.

Günümüzün hızla değişen ve giderek karmaşıklaşan iş dünyasında, belirsizlik ve çok kriterli değerlendirme gerektiren ortamlarda etkin karar verebilme yeteneği, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi için kritik bir faktör hâline gelmiştir. Geleneksel Karar Destek Sistemleri (KDS), belirli yapıdaki problemler için tatmin edici çözümler sunabilse de değişken, dinamik ve karmaşık problem ortamlarında yeterli esneklik ve adaptasyon kabiliyeti sağlayamamakta, bu durum daha gelişmiş yöntemlerin kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, sezgisel ve özellikle meta-sezgisel algoritmalar, KDS'nin problem çözme kapasitelerini önemli ölçüde güçlendiren stratejik araçlar olarak ön plana çıkmaktadır (Dorigo vd., 1999:55; Kennedy & Eberhart, 1995:1944). Sezgisel algoritmalar, büyük, doğrusal olmayan veya çözüm uzayının tamamının taranmasının pratik olmadığı durumlarda hızlı ve kabul edilebilir çözümler üretebilme yetenekleriyle dikkat çekerken (Gendreau vd., 2002:233), meta-sezgisel algoritmalar, bu sezgisel süreçleri sistematik biçimde geliştirerek çözüm arama performansını optimize etmektedir (Reeves, 1993). Doğadan esinlenen mekanizmalar (örneğin, evrimsel süreçler, sürü zekâsı, fiziksel olaylar) üzerine inşa edilen meta-sezgisel algoritmalar, arama alanında etkili keşif (exploration) ve sömürü (exploitation) dengesi kurarak KDS'ye dinamik bir esneklik ve yüksek uyarlanabilirlik kazandırmaktadır (Yang, 2011: 11472). Böylece KDS, yalnızca mevcut verilerle sınırlı sonuçlar üreten yapılar olmaktan çıkarak, belirsizlik ve değişkenlik içeren ortamlarda yeni ve yaratıcı çözüm yolları geliştirebilen akıllı sistemler hâline dönüşmektedir (Yang & Deb, 2009:211). Bu bölümde, meta-sezgisel algoritmaların kuramsal temelleri ve KDS ile entegrasyon süreçleri ele alınacak; çeşitli uygulama örnekleri üzerinden yöntemlerin pratik etkinlikleri tartışılacaktır. Çalışmada meta-sezgisel yaklaşımların KDS'nin evrimindeki rolü ve sunduğu potansiyeller konusunda kapsamlı bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

Meta-sezgisel Algoritmaların Genel Özellikleri ve Uygulama Alanları

Meta-sezgisel algoritmalar, geleneksel sezgisel yaklaşımlardan daha yüksek düzeyde soyutlama sunan, çok çeşitli ve karmaşık optimizasyon problemlerine yönelik olarak geliştirilmiş genel amaçlı çözüm stratejileridir. Özellikle çözüm uzayının büyük, problemin doğrusal olmayan, çok boyutlu ve NP-zor (NP-hard) nitelikte olduğu durumlarda, klasik yöntemlerin yetersiz kaldığı alanlarda etkili ve uygulanabilir çözümler sağlayabilmektedir (Almufti, 2017:47). Meta-sezgisel yöntemler, çok sayıda uygulanabilir seçenek arasından çözüm arayabildikleri için, kombinasyonel optimizasyon problemlerinde genellikle temel sezgisel

yaklaşımlar ya da yinelemeli tekniklere kıyasla daha az hesaplama gereksinimiyle etkili sonuçlar sunabilir. Bu özellikleri sayesinde, optimizasyon problemlerinin çözümünde güçlü stratejiler olarak öne çıkarlar (Sadeeq vd., 2021:58). Bu algoritmalar, doğadan esinlenen sistematik arama stratejileri ile bilinmeyen ya da zor çözülebilen problemlerin küresel optimum çözümlerine ulaşmayı hedefler. Genetik Algoritmalar (GA), Parçacık Sürü Optimizasyonu (Particle Swarm Optimization-PSO), Karınca Kolonisi Algoritmaları (Ant Colony Optimization-ACO), Yapay Arı Kolonisi (Artificial Bee Colony-ABC), Simüle Tavlama ve Tabu Arama (TA) gibi çeşitli meta-sezgisel teknikler; evrimsel süreçler, kolektif zekâ ve fiziksel sistem davranışlarından ilham alınarak geliştirilmiştir (Agrawal vd., 2021: 26776). Optimizasyon süreci, belirli bir problem bağlamında mevcut seçenekler arasından en uygun çözümün elde edilmesini amaçlamaktadır. Bu süreç kapsamında geliştirilen algoritmalar kesin (deterministik) yöntemler ve yaklaşık (heuristic) yöntemler olmak üzere iki ana gruba ayrılır (Yaylacı vd., 2023). Kesin yöntemler arasında doğrusal programlama, tam sayılı programlama ve dinamik programlama gibi teknikler yer alırken; yaklaşık yöntemler ise sezgisel ve meta-sezgisel olarak iki alt başlıkta incelenir. Sezgisel algoritmalar daha sınırlı bilgiyle çalışarak hızlı fakat genellikle yerel çözümler sunarken, meta-sezgisel algoritmalar daha sofistike arama mekanizmaları ile çözüm uzayında küresel en iyi çözüme ulaşmayı hedeflemektedir (Eroğlu vd., 2024). Meta-sezgisel algoritmaların uygulama alanı oldukça geniştir. Bu algoritmalar; mühendislik tasarımı, üretim süreçleri, kaynak planlaması, finansal modelleme, yatırım stratejileri geliştirme, biyoinformatik, yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi birçok disiplinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelişimleri, yaklaşık son birkaç on yılda hız kazanmış ve doğal sistemlerin çözüm üretme biçimlerinden esinlenen çeşitli algoritmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde, artan problem karmaşıklığı ve veri miktarı karşısında meta-sezgisel algoritmalar, farklı alanlarda karşılaşılan optimizasyon problemlerine etkili çözümler üreten önemli araçlar arasında yer almaktadır (Almufti vd., 2022:7).

Karar Destek Sistemleri (KDS)

Günümüzde bilgisayarlar ve bilgisayar destekli bilgi sistemleri, bireylerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Daha önce saatler süren işlemlerin saniyeler içinde tamamlanabilmesi, bu teknolojik gelişmeler sayesinde mümkün hale gelmiştir. Aynı şekilde, bilgisayar destekli bilgi sistemleri, yönetsel karar alma süreçlerinde karşılaşılan problemlerin çözümünü kolaylaştırmakta ve karar sürecini önemli ölçüde hızlandırmaktadır. Küresel ölçekte gelişen toplumlar arasında etkili bir biçimde yer alabilmemiz, zamanın

etkin kullanımına ve verimliliğe bağlıdır. Bu da stratejik kararların alınmasında rasyonel ve hızlı hareket ederek, çeşitli olasılık senaryolarına dayanan tüm alternatiflerin değerlendirilmesini gerektirmektedir (Marakas, 2003:152). Yönetim alanında karar verme sürecine katkı sağlamak amacıyla geliştirilen kantitatif modellerin kullanımı ise, KDS'nin temelini oluşturmuş ve bu yaklaşım ilk olarak J. D. Little'ın (1970) çalışmalarıyla literatürde sistematik biçimde yer bulmuştur (Keen & Morton, 1978 :86). KDS, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış karar problemlerine yönelik olarak, karar vericilere bilgi ve analiz desteği sağlayan bilgisayar tabanlı sistemlerdir (Power, 2002:47). Bu sistemler, veri tabanları, modelleme bileşenleri ve kullanıcı arayüzlerinden oluşan entegre yapıları sayesinde, karar vericilerin daha rasyonel, hızlı ve bilinçli kararlar almasına yardımcı olur. Günümüz iş dünyasında hızlı değişen koşullar, artan rekabet ve belirsizlik ortamı, KDS'nin stratejik öneme sahip araçlar haline gelmesini sağlamıştır (Turban vd., 2017: 87). Özellikle tedarik zinciri yönetimi gibi karmaşık sistemlerin yönetiminde, KDS envanter kontrolü, lojistik planlama, üretim çizelgeleme ve tedarikçi seçimi gibi çok sayıda değişkenin göz önünde bulundurulması gereken karar süreçlerinde önemli avantajlar sunmaktadır (Chopra & Meindl, 2016). Yönetim Bilişim Sistemleri'nin karar alma süreçlerindeki yetersizliklerini gidermek amacıyla ortaya çıkmış olan KDS, yöneticilerin zamanında ve doğru karar alabilme gereksinimlerini, karar süreçlerini desteklemek amacıyla, gerekli bilginin üretilmesi ve karar vericiye sunulmasını sağlayan; kullanıcıyla etkileşim içinde çalışan yazılım ve donanım bileşenlerinin bütünleşik yapısı olarak tanımlanmaktadır (Önat, 1997). KDS yöneticilere yalnızca karar alma süreçlerinde destek olmakla kalmaz, aynı zamanda bilgi eksikliklerini gidererek alınan kararların kalitesini artırmada da önemli rol oynamaktadır. Özellikle taktiksel ve stratejik düzeydeki karar alıcılar, çoğu zaman çok sayıda karmaşık değişkenin bir arada değerlendirilmesini gerektiren ve insan bilişsel kapasitesini aşan karar problemleriyle karşı karşıya kalmakta ve bu tür durumlarda, KDS'yi etkili bir çözüm aracı olarak kullanmaktadır. KDS genellikle iki temel yaklaşıma göre sınıflandırılmaktadır: model-odaklı ve veri-odaklı (Long,1989:102).

Model-Odaklı Karar Destek Sistemleri, karar verme sürecinde sayısal analizler ve matematiksel modellerin ön planda olduğu sistemlerdir. Bu tür sistemler, çoğunlukla simülasyon, optimizasyon, olasılık ve istatistik temelli modelleri kullanarak çeşitli senaryoları değerlendirme imkânı sunar. Model-odaklı sistemler, özellikle belirsizlik içeren durumlarda yöneticilere farklı alternatifler arasında kıyaslama yapabilme ve sonuçları öngörebilme olanağı sağlar. Bu yaklaşımda, veriler ikincil konumdadır; esas olan, karar sürecini

yönlendiren matematiksel ve mantıksal yapının gücüdür. Genellikle mühendislik, finansal planlama ve üretim yönetimi gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Power, 2002:51).

Veri-Odaklı Karar Destek Sistemleri ise büyük hacimli ve çeşitli yapısal özelliklere sahip veri kümelerini analiz etmeye odaklanmaktadır. Bu sistemler, geçmiş verilere dayanarak eğilimleri belirleme, örüntü tanıma ve karar destekleyici raporlar üretme amacıyla geliştirilmiştir. Veri madenciliği, çevrim içi analiz işleme (OLAP) ve büyük veri teknolojileri, veri-odaklı sistemlerin temel bileşenlerindendir. Bu yaklaşım, özellikle müşteri ilişkileri yönetimi, satış tahminleri ve pazar analizi gibi alanlarda etkili çözümler sunar. Veri-odaklı sistemlerde temel hedef, veriden anlamlı bilgi çıkarımı yaparak karar sürecini bilgiyle beslemektir (Shim vd., 2002:114). Her iki sistem tipi de farklı karar verme ihtiyaçlarına yanıt vermekte; karmaşık, modellenenebilir problemlerde model-odaklı sistemler tercih edilirken; büyük veri setlerinin analizini gerektiren durumlarda ise veri-odaklı sistemler öne çıkmaktadır. Günümüzde birçok gelişmiş KDS, bu iki yaklaşımı bütünleştirerek hibrit sistemler şeklinde tasarlanmakta ve böylece daha esnek ve güçlü karar destek mekanizmaları sunmaktadır (Laudon & Laudon, 2021:435).

KDS, karar verme sürecini daha etkin ve verimli hale getirmek amacıyla tasarlanmış bilgisayar destekli bilgi sistemleridir. KDS'leri dört temel özelliğiyle tanımlar. İlk olarak, bu sistemler bilgisayar tabanlıdır ve karar verici ile sistem arasında çevrimiçi, karşılıklı bir etkileşim sunar. İkinci olarak, kullanıcıya grafiksel ve görsel çıktı üretme imkânı sağlar. Üçüncüsü, sistemin çıktıları kullanıcı dostu arayüzler ile desteklenir. Son olarak, web sunucuları ve tarayıcıları ile entegre çalışabilen yapısıyla, KDS'ler dağıtık bilgi sistemleri ile uyumlu biçimde faaliyet gösterir. Bir KDS, yalnızca veri sunmakla kalmaz; aynı zamanda karar sürecinde kullanılan modelleri oluşturur ve bu modelleri çözümleyebilir. Gerekli olan veri, parametre, gösterge ve bilgilere erişim; veri ambarları, veri marketleri ya da ilişkisel veri tabanları aracılığıyla sağlanabilir. Sistemde veya dış kaynaklarda mevcut olmayan bilgi ise işletme analitiği yöntemleriyle hesaplanarak oluşturulabilir. KDS ayrıca, karar vericinin sınırlı bilişsel kapasitesini desteklemek amacıyla; yönetim bilimi, yöneylem araştırması, karar kuramı ve fayda kuramı gibi çeşitli disiplinlerin yöntem ve algoritmalarını bütüncül biçimde değerlendirme olanağı sunar. Böylece, kararların kalitesine doğrudan katkı sağlayan entegre bir bilgi sistemi işlevi görür (Turban vd., 2007:79).

Tablo 1. Karar Destek Sistemlerinin Özellikleri

Bileşen / İşlev	Açıklama
Bilgisayar Tabanlılık	KDS'ler bilgisayar temelli sistemlerdir; hızlı ve otomatik bilgi işleme sağlar.
Etkileşimli Kullanım	Kullanıcı ile sistem arasında çevrimiçi, iki yönlü iletişim mümkündür.
Görsel/Grafiksel Çıktı	Grafikler ve görsel arayüzlerle bilgi sunar, kullanıcı deneyimini artırır.
Web Destekli Yapı	Web sunucuları ve tarayıcılarıyla uyumlu çalışarak geniş erişim sağlar.
Model Kurma ve Çözümleme	Karar sürecinde kullanılan modelleri kurar ve analiz eder.
Veri ve Bilgi Erişimi	Veriyi veri ambarı, marketi veya veri tabanından elde eder.
Analitik Bilgi Üretimi	Eksik bilgiler, işletme analitiği kullanılarak sistem tarafından hesaplanabilir.
Bilişsel Destek ve Entegrasyon	Yönetim bilimi, yöneylem araştırması ve karar kuramını entegre ederek karar kalitesini artırır.

Kaynak: Turban vd., 2007

KDS'nin mimari yapısına bakıldığında, literatürde Sprague and Carlson (1982) modeline dayandığı görülmektedir:

1. Karar Verici (Decision Maker)

Karar verici, KDS'nin en temel bileşeni ve karar probleminin doğrudan sahibidir yani merkezinde yer alan kişidir. KDS, karar vericinin problemleri analiz etmesini, alternatif çözümleri değerlendirmesini ve nihai kararları almasını desteklemek amacıyla tasarlanmıştır. Sistem, karar vericiye tam otomatik bir çözüm sunmak yerine karar sürecini destekleyen araçlar sağlamaktadır (Marakas, 2003: 56). İşletmelerde alınan kararlar genellikle çelişen hedeflerin dengelenmesini gerektirir. Örneğin, gelir maksimizasyonu ile maliyet minimizasyonu gibi karşıt amaçlar aynı anda gözetilmek zorunda kalınabilir. Yatırım kararlarında da benzer şekilde, risk, likidite ve geri dönüş süresi gibi unsurlar birlikte değerlendirilir. Çoğu zaman kararlar bireyler yerine gruplar tarafından alınır ve grup üyeleri farklı roller üstlendiklerinden dolayı farklı önceliklere sahip olabilir. Bu da karar sürecini daha karmaşık hale getirmektedir.

Grup dinamikleri, üyelerin bilişsel stilleri, kişilik özellikleri ve karar verme biçimleriyle şekillenir. Bu durum, çatışmacı ya da tamamlayıcı etkileşimlerin oluşmasına neden olabilmektedir (Power vd., 2015:118).

Karar vericiler, sistemi doğrudan kullanabilecekleri gibi uzman desteğinden de faydalanabilir. Her karar vericinin problem çözme yaklaşımı ve beklentileri farklıdır. Bu farklılıkları belirleyen özellikler ise karar verici profili olarak tanımlanır. Profiller; bireysel eğilimler, yönetsel deneyimler, belirsizliğe tolerans, analitik düşünme isteği gibi faktörlerle şekillenirken kimi yöneticiler veri temelli analizleri tercih eder, kimileri de daha sezgisel ve sosyal yaklaşımlara önem verir. Sonuç olarak, karar vericilerin standart bir kalıba uymadığını söylemek mümkündür. Her birinin güçlü yönleri farklı olduğu için KDS tasarımı yapılırken yalnızca karar probleminin doğası değil, aynı zamanda karar vericinin kişisel ve yönetsel profili de dikkate alınmalıdır. Sistem başarısı, karar vericinin deneyimlediği memnuniyet ve etkinlik ile ölçülür; bu da genellikle nicel yöntemlerle değil, nitel yaklaşımlarla değerlendirilir (Turban vd., 2007).

2. Model Yönetimi Modülü (Model Management Module)

Bu modül, karar verme sürecinde kullanılacak matematiksel ve analitik modelleri içermektedir. Modeller; simülasyon, optimizasyon, istatistiksel analiz gibi işlevleri yerine getirir. Kullanıcıların bu modelleri seçmesi, değiştirmesi veya oluşturmaları mümkündür. Etkin karar verme süreci, karar vericinin karşılaştığı problem türüne uygun analiz araçlarını, modelleri, algoritmaları ve karar verme yöntemlerini doğru biçimde seçebilme yetkinliğine bağlıdır (Turban vd., 2017:94). Bu bağlamda, KDS'nin temel işlevlerinden biri, analitik yaklaşımlar, benzetim teknikleri ve optimizasyon yöntemleri gibi araçları kullanarak karar vericiyi desteklemektir. Bu işlevi yürüten temel bileşen ise model yönetim modülüdür. Bu modülün yapısı ve içeriği, sistemin karar kalitesine olan katkısını doğrudan belirlemektedir (Power, 2002:58). Genel anlamda model, gerçek dünyanın karmaşıklığını basitleştirerek anlamayı kolaylaştıran bir temsildir. Her ne kadar bazı yönlerden soyutlanmış olsa da modelin gerçeği yansıtmaya kapasitesi korunur. Bu durum, modellerin hem öğrenme hem de problem çözme süreçlerinde etkin biçimde kullanılabilmesini sağlamaktadır (Keen & Morton, 1978: 91). Karar ağacı, regresyon analizi, doğrusal programlama bu modele verilecek örnek modellerdendir. KDS'lerde kullanılan modeller, özellikle karar alma sürecini etkileyen değişkenlerin, bu değişkenler arasındaki etkileşimlerin ve sistemin dinamiklerinin ifade edilmesine olanak tanır. Bu modeller aşağıdaki biçimlerde sınıflandırılabilir:

İkonik modeller: Gerçekliğin ölçeklendirilmiş fiziksel veya görsel temsilleridir. Fotoğraflar (2 boyutlu) veya maketler (3 boyutlu) bu tür modellerdendir.

Sembolik modeller: Gerçeği birebir fiziksel olarak taklit etmeyen, fakat grafikler, şemalar, haritalar gibi soyut temsiller yoluyla ifade eden modellerdir.

Zihinsel modeller: Karar vericilerin problemleri zihinsel olarak kurguladıkları biçimde yansıtan, genellikle neden-sonuç ilişkilerini betimleyen diyagramlar veya çizelgelerdir. Balık kılıcı (Ishikawa) diyagramları buna örnektir (Checkland, 1999).

Matematiksel modeller: KDS’de en yaygın kullanılan model türüdür. Bu modeller karar değişkenleri, parametreler, kısıtlar ve amaç fonksiyonu gibi bileşenlerden oluşur ve yöneylem araştırması, yönetim bilimi ve karar analizinde sıklıkla kullanılmaktadır (Hillier vd., 2021).

Model kullanımının işletme ve yönetim alanındaki avantajları, karar verme süreçlerine hem stratejik hem de operasyonel düzeyde önemli katkılar sunmaktadır. Gerçek sistemler üzerinde gerçekleştirilmesi yüksek maliyetli ya da riskli olan deneysel uygulamalar, modeller aracılığıyla güvenli ve ekonomik bir şekilde simüle edilebilmektedir. Ayrıca, zaman açısından uzun sürecek işlemler, simülasyon teknikleri sayesinde çok daha kısa sürede analiz edilebilmekte ve bu durum karar süreçlerini hızlandırmaktadır. Modeller üzerinde yapılan denemelerde oluşabilecek hataların düşük maliyetli olması, karar vericilere öğrenme fırsatı sunmakta ve sistematik düşünme becerilerini geliştirmektedir. Bununla birlikte, modeller özellikle karmaşık ve büyük ölçekli problemlerin çözümünde etkin bir araç olarak kullanılmakta ve internet üzerinden erişilebilen hazır modeller sayesinde karar vericilerin doğru, hızlı ve esnek kararlar alması kolaylaşmaktadır (Marakas, 2003). Bir model yönetim modülü, genellikle şu bileşenlerden oluşur:

Model tabanı: Kullanılabilir modellerin saklandığı veri yapısıdır.

Model tabanı yönetim sistemi: Modellerin düzenlenmesini, güncellenmesini ve erişimini sağlayan yazılımsal altyapıdır.

Modelleme dili: Modellerin ifade edildiği sembolik veya matematiksel dildir.

Model dizini: Modellerin sınıflandırıldığı ve erişimin kolaylaştırıldığı bir listeleme sistemidir.

Model çözücü ve yürütücü: Modellerin çalıştırılmasını ve analizlerin yapılmasını sağlayan araçlardır (Alter, 2004).

Bu yapılar sayesinde KDS'ler, karar vericilerin belirsizlik altındaki durumları daha doğru analiz etmelerine ve daha isabetli stratejik kararlar almalarına olanak tanır.

3. Veri Yönetimi Modülü (Data Management Module)

KDS'de kullanılacak iç ve dış verilerin saklandığı ve işlendiği modüldür. Bu veriler veri tabanlarında tutulur ve sorgulama araçları ile analiz edilebilir. Genellikle işletme veri tabanları, dış kaynaklardan gelen bilgiler ve geçmiş karar kayıtlarını içermektedir ve KDS'nin etkinliği, büyük ölçüde veri yönetimi modülünün sunduğu veri altyapısına dayanmaktadır. Bu modül, sistemin ihtiyaç duyduğu verilerin toplanması, saklanması ve analiz için kullanılabilir hale getirilmesi işlevlerini yerine getirmektedir. Gelişmiş bilgi altyapısına sahip işletmelerde, KDS'ler kapsamlı ve çeşitli veri kaynaklarına erişim imkânı sunan zengin bir veri ortamında çalışmaktadır (Turban vd., 2005).

KDS'nin veri yönetimi modülü dört temel bileşenden oluşmaktadır:

1. *KDS Veri Tabanı*: Karar problemleriyle ilgili tüm verilerin depolandığı yapıdır. Bu veri tabanı sadece kurum içi bilgilerle sınırlı kalmayıp, ekonomik, sektörel ve karar vericilere ait kişisel verileri de içerecek şekilde geniş bir veri yelpazesine sahiptir.
2. *KDS Veri Tabanı Yönetim Sistemi*: Sistem tarafından kullanılan verilerin bütünlüğünü, güncelliğini ve erişilebilirliğini sağlayan yazılımsal altyapıdır. Özellikle veri ambarları ve veri marketleri üzerinden erişilen bilgilerle entegre çalışması, sistemin esnekliğini ve etkililiğini artırır.
3. *KDS Veri Dizini*: Veri tabanında yer alan tüm verilerin tanımlandığı, kaynaklarının ve anlamlarının açıklandığı bir katalog görevi görür. Bu yapı, kullanıcıların veriler üzerinde daha sağlıklı analizler yapmasını destekler.
4. *KDS Sorgu Bileşeni*: Veri üzerinde çeşitli analizlerin ve aramaların gerçekleştirilmesine olanak tanıyan bileşendir. Özellikle keşif temelli analizler, veri madenciliği uygulamaları ve veri-merkezli KDS'de kritik bir rol oynar.

Veri ambarı ve veri marketleri gibi kurumsal veri kaynaklarının varlığı, sorgu etkinliğini önemli ölçüde artırmakta; bu durum da karar alma süreçlerinde veriye dayalı analizlerin daha güçlü bir şekilde kullanılmasına imkân tanımaktadır. Günümüzde veri yönetimi modülü, işletme analitiği yaklaşımlarıyla birleşerek, KDS'lerin karar kalitesine stratejik katkı sağlayan kritik bir bileşen haline gelmiştir (Turban vd., 2005).

4. Diyalog Yönetimi Modülü (Dialog Management Module)

KDS'nin temel bileşenlerinden biri olan Diyalog Yönetimi Modülü veya diğer adıyla Kullanıcı Arayüzü Modülü, karar vericinin sistemle etkileşimini sağlayan ve sistemin işlevselliğini doğrudan etkileyen bir yapıdır. Bu modül, kullanıcı ile sistem arasındaki tüm iletişimin ve karşılıklı etkileşimin tasarımından sorumludur. Etkin bir Diyalog Yönetimi Modülü tasarımı, insan-makine etkileşimi ve kullanıcı deneyimi ilkeleri doğrultusunda geliştirilerek, karar vericinin teknik detaylardan uzak bir şekilde probleme odaklanabilmesini, analiz yapabilmesini ve etkili kararlar alabilmesini amaçlar (Shneiderman, 2016:25-49). Diyalog Yönetimi Modülü, kullanıcıyı model ve veri yönetim modülleriyle etkileşime geçiren bir köprü işlevi görür. Bu kapsamda, kullanıcı arayüzünde açılır menüler, komut düğmeleri, liste kutuları gibi standart bileşenlerin yanı sıra sesli komut tanıma ve işleme gibi daha gelişmiş teknolojilerden de faydalanılabilir. Sistemle kullanıcı arasındaki etkileşim iki temel dil üzerinden yürütülür: Eylem dili (action language), kullanıcıya sistemle etkileşim kurma imkânı sunan işlem adımlarını kapsarken; sunum dili (presentation language) ise sistemin kullanıcıya sunduğu bilgi, mesaj ve görsel çıktıları içerir. Örneğin, bir komut düğmesine tıklamak eylem diline; bir raporun ekranda görüntülenmesi ise sunum diline örnek teşkil eder. Diyalog Yönetimi Modülü tasarlanırken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında arayüzün görsel yapısı, bilgi sunum biçimi, renk ve sembol kullanımı, bilgi yoğunluğu, kullanıcı giriş-çıkış bileşenlerinin türü ve etkileşim sırası yer alır. Açılır menüler, formlar, komut satırı, soru-cevap formatları, doğal dil işleme özellikleri ve nesne manipülasyonu gibi çeşitli etkileşim bileşenleri, kullanıcı deneyimini zenginleştirmek adına Diyalog Yönetimi Modülünün tasarımında yaygın olarak kullanılan araçlardır. Sonuç olarak, Diyalog Yönetimi Modülü, karar vericinin KDS ile etkili, anlaşılır ve hızlı bir şekilde etkileşime geçebilmesini sağlayarak, karar sürecinin verimliliğini ve kalitesini doğrudan etkileyen kritik bir bileşendir (Rogers, 2011:116-143).

5. Yöntem Bilgisi Yönetimi Modülü (Knowledge Management / Knowledge-Based Subsystem)

Bu modül, uzman sistemlerden türetilmiştir. Problem çözme sürecinde uzman bilgisine dayalı öneriler sunar. Karar vericiye rehberlik ederek sistemin bilgi tabanlı çalışmasını sağlar. KDS'de yöntem bilgisi, karar vericinin karşılaştığı problemlere yönelik nasıl bir yaklaşım izleyeceğini, hangi analiz ve algoritmalarından ne zaman yararlanacağını belirleyen temel bir bileşendir. Bu bağlamda, Yöntem Bilgisi Yönetimi Modülü, sistemin karar verici adına bazı analizleri otomatik olarak başlatmasını ve yürütmesini mümkün kılan bir mekanizma işlevi görmektedir (Turban vd., 2017:97). Yöntem Bilgisi Yönetimi

Modülü, karar vericinin tercihlerini ya tasarım sürecinde ya da sistemin otomatik uyarı mekanizmaları aracılığıyla dikkate alarak devreye girer. Bu modül, model yönetim modülündeki uygun algoritmaları, güncel veri yönetimi bileşenleriyle entegre ederek analiz, çözümleme ve raporlama işlemlerini kısmen ya da tamamen yerine getirebilir. Böylece, karar vericinin zamanını verimli kullanmasına olanak tanır (Power, 2002:50). Ancak sistemin tüm karar sürecini tek başına üstlenmesi genellikle beklenmez. Tam otomasyonun mümkün olduğu senaryolarda ise bu tür sistemler, uzman sistem (expert system) ya da otomatik karar sistemleri (automated decision systems) olarak sınıflandırılır (Laudon & Laudon, 2021:436).

Meta-Sezgisel Algoritmaların Karar Destek Sistemleri ile Entegrasyonu: Optimizasyon ve Melez Yaklaşımlar

Klasik karar verme yaklaşımları; doğrusal programlama, tam sayılı programlama ve dinamik programlama gibi matematiksel yöntemlere dayanmakta olup, genellikle belirli varsayımlarla (örneğin deterministik veriler, tek hedefli yapılar) sınırlıdır (Hillier & Lieberman, 2021). Ancak gerçek dünya problemleri sıklıkla çok kriterli, çok boyutlu ve belirsizlik içeren niteliktedir. Bu gibi durumlarda klasik yöntemlerin uygulanabilirliği azalmakta, çözüm süresi uzamakta veya sadece yerel optimumlara ulaşabilmektedir. Tedarik zinciri gibi çok aktörlü, değişken talep ve arz koşulları altında işleyen sistemlerde klasik modellerin sınırları daha belirgin hale gelmektedir. Bu noktada, daha esnek, küresel arama yeteneğine sahip ve sezgisel bilgiyle çalışan yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır (Gen & Cheng, 2000).

Meta-sezgisel algoritmalar, çözüm uzayı büyük ve karmaşık olan optimizasyon problemlerinde etkili arama stratejileri sunarak, KDS'ye entegre edildiklerinde önemli performans artışları sağlamaktadır. Bu algoritmalar, doğadaki evrimsel ve kolektif davranışlardan esinlenerek geliştirilmiş olup, klasik yöntemlerle çözülmesi zor olan problemlerde küresel çözümler üretme yeteneğine sahiptirler (Glover & Kochenberger, 2003). GA (Holland, 1975), PSO (Kennedy & Eberhart, 1995), ACO (Dorigo & Di Caro, 1999) ve Simüle Edilmiş Tavlama (Kirkpatrick vd., 1983) gibi algoritmalar, tedarik zinciri problemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, tedarikçi seçimi, taşıma maliyetlerinin minimizasyonu veya üretim çizelgelemesi gibi çok kriterli karar problemlerinde bu algoritmalar, klasik yöntemlere kıyasla daha esnek ve etkili çözümler sunabilmektedir (Altıparmak vd., 2006).

Günümüzün karmaşık karar verme süreçlerinde KDS, yöneticilerin belirsizlik ve çok boyutluluk içeren problemlere karşı daha etkin kararlar almasını

sağlamaktadır. Ancak, KDS'lerin başarısı büyük ölçüde içinde barındırdığı model ve algoritmaların problem çözme kapasitesiyle doğru orantılıdır. Bu noktada, meta-sezgisel algoritmalar, klasik optimizasyon yöntemlerinin sınırlı kaldığı durumlarda etkili alternatifler sunarak KDS'lerin yetkinliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

KDS'lerin uygulama alanlarında sıklıkla karşılaşılan problemler genellikle karmaşık, çok amaçlı ve kısıtlı kaynaklarla çözülmesi gereken optimizasyon problemleridir. Üretim planlaması, kaynak tahsisi, tedarik zinciri optimizasyonu, zaman çizelgeleme, yatırım kararları ve dağıtım problemleri bu kapsamda değerlendirilebilir (Turban vd., 2017:162). Bu tür problemler genellikle NP-zor sınıfında yer almakta olup, klasik matematiksel programlama yöntemleriyle çözülmesi oldukça zaman alıcı ya da imkânsız hale gelebilmektedir. Meta-sezgisel algoritmalar, doğadan ilham alan ve çok boyutlu, karmaşık çözüm uzaylarını etkin biçimde tarayabilen algoritmalarlardır. GA, PSO, TA, ABC ve ACO gibi yöntemler bu kategoriye girmektedir (Gandomi vd., 2013). KDS modelleri birçok parametre içerir ve bu parametrelerin doğru biçimde ayarlanması karar kalitesini doğrudan etkiler. Meta-sezgisel algoritmalar, bu parametrelerin optimal kombinasyonlarını belirlemede etkin biçimde kullanılmaktadır. Örneğin, tedarik zinciri modelindeki stok seviyeleri, taşıma kapasiteleri gibi parametrelerin optimizasyonu, GA yardımıyla başarılı biçimde çözülebilir (Mirjalili, 2019). Meta-sezgisel algoritmalar, çok sayıda alternatifin yer aldığı ve her bir alternatifin birçok kritere göre değerlendirildiği durumlarda, alternatiflerin etkin sıralanmasında kullanılabilir. Bu tür uygulamalarda, sıralama problemleri hedef fonksiyona indirgenerek çözülür ve karar vericiye en uygun alternatif listelenir. KDS uygulamalarında sıklıkla çok sayıda hedefin aynı anda optimize edilmesi gereklidir. Meta-sezgisel algoritmalar, çok amaçlı optimizasyon (multi-objective optimization) için Pareto-optimal çözümler üreterek, karar vericiye en iyi çözüm kümesini sunabilir. Örneğin, maliyetin ve sürenin minimuma, kalite puanının ise maksimuma çıkarılmak istendiği bir üretim planlama problemi bu kapsamda değerlendirilebilir (Deb vd., 2002). Karmaşık problemlerin çözümünde melez yaklaşımlar, yani KDS altyapısı üzerine meta-sezgisel algoritmaların ve çok kriterli karar verme yöntemlerinin entegre edilmesi, son yıllarda literatürde öne çıkmaktadır. Bu sistemlerde örneğin Analitik Hiyerarşi Süreci ya da TOPSIS gibi yöntemler karar verme yapısını modellemek için; GA ya da PSO ise bu modellerin parametrelerinin iyileştirilmesi için kullanılmaktadır (Yazdani vd., 2019). Bu tür sistemler hem karar vericinin sezgisel tercihlerini hem de sistematik optimizasyonu aynı çatı

altında toplayarak esnek, güçlü ve kullanıcı dostu hibrit KDS yaratılmasını sağlamaktadır.

Aşağıda KDS, meta-sezgisel algoritmalar ve Çok Amaçlı Karar Verme Süreçleri tekniklerinin bir arada kullanıldığı bazı örnek uygulamalar yer almaktadır:

- *Tedarik Zinciri Yönetimi:* Bir çalışmada GA kullanılarak lojistik maliyet optimizasyonu yapılmış, AHP yöntemiyle tedarikçi seçimi kararlarına yön verilmiştir (Chan vd., 2008).
- *Proje Seçimi:* PSO algoritması ile projelerin getiri ve risk profilleri optimize edilmiş, TOPSIS yöntemiyle nihai sıralama yapılmıştır.
- *Enerji Yönetimi:* Yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu için meta-sezgisel temelli sistemler hem üretim hem de tüketim tahminlerini entegre biçimde analiz etmiştir (Suganthan vd., 2011).

Meta-sezgisel algoritmalar, KDS'nin esnekliğini ve karar kalitesini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Parametre optimizasyonu, alternatif sıralama ve çok amaçlı karar verme süreçlerinde sağladıkları avantajlar sayesinde, özellikle melez sistemlerle birleştirdiklerinde güçlü karar destek altyapıları oluşturulmaktadır. Bu tür hibrit sistemler, çok kriterli, belirsizlik içeren ve karmaşık karar ortamlarında etkili, ölçeklenebilir ve kullanıcı dostu çözümler sunma potansiyeline sahiptir.

Uygulama Örnekleri

Meta-sezgisel algoritmaların esnek, uyarlanabilir ve problem-özel çözüm üretme kapasiteleri, KDS'nin gerçek dünya problemlerine uygulanabilirliğini önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda, çeşitli sektörlerde gerçekleştirilen uygulamalar, söz konusu yaklaşımların etkili, hızlı ve optimum çözümler sunduğunu göstermektedir. Aşağıda lojistik, enerji, sağlık ve eğitim alanlarından örnek uygulamalar sunulmaktadır.

Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi

Tedarik zinciri ağlarının optimizasyonu, rotalama, envanter yönetimi ve kaynak tahsisi gibi çok boyutlu karar problemleri, klasik yöntemlerle çözülmesi güç NP-zor problemler arasında yer almaktadır. GA, PSO ve ACO gibi meta-sezgisel yöntemler, bu problemlerde hızlı ve kaliteli çözümler sağlayarak KDS'yi güçlendirmektedir (Govindan vd., 2015). Örneğin, Yıldız ve Sogukpınar (2020) çalışmasında, dinamik araç rotalama problemleri için geliştirilen hibrit bir PSO modeli, tedarik süresini azaltmada yüksek verimlilik göstermiştir.

Enerji Yönetimi

Enerji üretimi, iletimi ve tüketimi süreçlerinde KDS'nin optimizasyonu büyük önem taşımaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunda belirsizliklerin azaltılması ve kaynak planlaması gibi konularda meta-sezgisel algoritmalar başarılı sonuçlar vermektedir (Kou vd., 2019). Örneğin, rüzgâr türbinlerinin yerleşim planlamasında kullanılan ABC algoritması, enerji verimliliğini maksimize etmede etkili bir çözüm yöntemi olarak uygulanmıştır (Bilgili vd., 2013).

Sağlık Sistemlerinde Karar Destek

Sağlık hizmetlerinde hasta triajı, tanı destek sistemleri, kaynak yönetimi ve cerrahi planlama gibi alanlarda karar verme süreçleri, yüksek hassasiyet gerektirmektedir. Bu bağlamda, meta-sezgisel algoritmalar, özellikle bulanık mantık ve makine öğrenmesi yöntemleriyle bütünleştiğinde etkili çözümler sunmaktadır. Örneğin, Emary ve Zawbaa (2016) tarafından geliştirilen GA tabanlı tanı destek sistemi, yüksek doğruluk oranlarıyla teşhis performansını artırmıştır. Ayrıca hastane kaynaklarının planlanmasında çok hedefli optimizasyon teknikleri, hasta bekleme sürelerinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Abdel-Basset vd., 2020).

Eğitim ve İdari Planlama

Üniversitelerde ders programlarının hazırlanması, sınav takvimi oluşturulması ve görev dağılımı gibi idari işler, çok sayıda kısıt içeren kombinatoriyal problemlerdir. Bu tür problemlerde meta-sezgisel algoritmalar, zamanlama çakışmalarını minimize eden ve öğrenci-memnuniyetini gözeten çözümler sunmaktadır. Özellikle TA ve simüle tavlama algoritmaları, bu alanda yaygın olarak kullanılmaktadır (Schaerf, 1999). Örneğin, Al-Betar ve arkadaşları. (2020), üniversite ders programı hazırlamada PSO'nun etkinliğini gösteren bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem hem öğretim üyelerinin hem de öğrencilerin tercihlerini dikkate alan, uygulanabilir programlar üretmektedir.

Akıllı Ulaşım Sistemleri

Kent içi ulaşım sistemlerinde trafik akışının düzenlenmesi, trafik ışığı zamanlaması, otobüs güzergahlarının belirlenmesi gibi sorunlar dinamik ve çok kriterli yapılar içerir. Meta-sezgisel algoritmalar bu problemlere gerçek zamanlı çözümler sunarak ulaşım verimliliğini artırır. Özellikle GA ve ABC algoritmaları, trafik ışığı kontrol sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Ceylan & Bell, 2004). Örneğin, Chen ve arkadaşları. (2017), şehir trafiğinin

kontrolünde hibrit bir GA uygulayarak araç bekleme sürelerinde önemli düşüş sağlamıştır.

Finansal Karar Destek Sistemleri

Portföy optimizasyonu, kredi riski tahmini ve yatırım stratejileri geliştirme gibi finansal karar problemleri belirsizlik ve çok sayıda değişken içermesi nedeniyle meta-sezgisel algoritmalar için uygun problem alanlarıdır. ACO ve PSO, portföy seçiminde riski azaltıp getiriyi artırmaya yönelik çok hedefli çözümler üretmektedir (Crama & Schyns, 2003). Ayrıca, yapay sinir ağları ile entegre çalışan meta-sezgisel yapılar, finansal tahmin modellerinin doğruluğunu önemli ölçüde artırmaktadır (Wang vd., 2015).

Tarım ve Tarımsal Planlama

Tarımda kaynak kullanımı, ekim zamanlaması, sulama yönetimi ve ürün rotasyonu gibi kararlar, çevresel faktörlerin de etkisiyle karmaşık hale gelir. Bu kapsamda meta-sezgisel algoritmalar, tarım planlamasında üretim optimizasyonu ve çevresel sürdürülebilirlik açısından yenilikçi çözümler sunmaktadır. Örneğin, Taghavifar ve arkadaşları (2020), sulama planlamasında kullanılan ABC algoritması ile su kullanımını %25'e kadar optimize etmiştir.

Akıllı Şehir Uygulamaları

Akıllı şehirlerde enerji yönetimi, atık toplama rotası, güvenlik kameralarının yerleşimi gibi pek çok karar problemi, meta-sezgisel algoritmalarla modellenerek çözümlenmektedir. Bu sistemler, sensör verileriyle entegre çalışarak gerçek zamanlı ve proaktif karar alma olanağı sağlar. Simüle tavlama ve GA bu uygulamalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Batty vd., 2012). Örneğin, Zhang ve arkadaşları (2021), akıllı çöp toplama sistemlerinde kullanılan dinamik PSO algoritmasıyla toplama sürelerini ve enerji tüketimini minimize etmiştir.

Savunma Sanayi ve Askerî Planlama

Savunma sanayinde operasyonel planlama, kaynak tahsisi, tehdit değerlendirmesi ve rota optimizasyonu gibi stratejik karar problemleri sıklıkla belirsizlik, çoklu kriterler ve yüksek risk faktörleri içerir. Bu tür karmaşık problemlerde meta-sezgisel algoritmalar, özellikle çok amaçlı optimizasyon modelleriyle etkili çözümler sunmaktadır (Gunal & Nagi, 2010). Örneğin, düşman radarlarından kaçınarak en kısa sürede hedefe ulaşmayı amaçlayan görev rotalama problemlerinde GA ve ACO başarıyla uygulanmıştır. Ayrıca savunma lojistiğinde kullanılan PSO, silah ve mühimmat dağıtımında zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Yang vd., 2012).

Afet Yönetimi ve Acil Durum Lojistiği

Afet anlarında hızlı, doğru ve esnek kararlar hayati öneme sahiptir. Tahliye planları, yardım malzemelerinin dağıtımı, geçici barınma düzenlemeleri gibi süreçlerde meta-sezgisel algoritmalar, belirsizlik altında optimal çözümler üreterek KDS'nin etkinliğini artırmaktadır. Özellikle afet sonrası yardım rotalarının planlanmasında simüle tavlama ve GA, yol kapalı olasılıklarını dikkate alan dinamik çözümler sağlamaktadır (Yi & Kumar, 2007). Örneğin, Ak ve arkadaşları (2013), deprem sonrası yardım dağıtımında geliştirdikleri meta-sezgisel tabanlı karar modeli ile ulaştırma süresinde %30 oranında iyileşme raporlamıştır.

Perakende ve Talep Tahmin Sistemleri

Rekabetin yoğun olduğu perakende sektöründe, müşteri talep tahmini, dinamik fiyatlandırma, stok yönetimi ve ürün yerleşimi gibi alanlarda doğru kararlar alınması büyük önem taşır. Bu kapsamda meta-sezgisel algoritmalar, özellikle yapay sinir ağları ile hibrit olarak kullanıldığında yüksek doğrulukta tahminler üretmektedir (Petrovic vd., 2006). Örneğin, Talbi ve arkadaşları. (2019), çok mağazalı bir perakende zinciri için geliştirdikleri karınca kolonisi algoritması tabanlı sistemle raf yerleşimini optimize etmiş ve satışların %15 oranında artmasını sağlamıştır. Ayrıca mevsimsel talep değişimlerini analiz etmekte kullanılan TA algoritması, fazla stok riskini minimize etmede etkili sonuçlar sunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde KDS, karmaşık ve çok kriterli karar problemlerinin çözümünde vazgeçilmez araçlar hâline gelmiştir. Özellikle belirsizlik, yüksek boyutluluk ve dinamik koşullar altında karar verme ihtiyacı, geleneksel yöntemlerin sınırlarını ortaya koymakta; bu noktada meta-sezgisel algoritmalar yenilikçi, esnek ve güçlü bir çözüm alanı sunmaktadır. Bu çalışmada, meta-sezgisel algoritmaların KDS'ler ile entegrasyonunun yöntemsel temelleri ortaya konmuş, çeşitli sektörlerden uygulama örnekleriyle somut faydaları değerlendirilmiştir.

Meta-sezgisel algoritmaların KDS'lerdeki yeri, özellikle çözüm uzayının büyük olduğu, kesin algoritmalarla çözülmesi güç olan problemlerde öne çıkmaktadır. GA, PSO, ACO ve ABC gibi yöntemler; hızlı yakınsama, küresel optimuma ulaşma ve probleme özel uyarlanabilirlik gibi avantajlarıyla dikkat çekmektedir. Bu yöntemler, lojistikten sağlığa, enerjiden eğitime kadar birçok alanda başarılı uygulama örnekleriyle etkinliğini kanıtlamıştır.

Ancak her yöntemin olduğu gibi meta-sezgisel algoritmaların da belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, algoritma parametrelerinin seçiminde kullanıcıya bağlılık ve probleme özel ayarlamaların gerekmesi, sistemlerin genellenebilirliğini azaltabilmektedir. Ayrıca, bazı durumlarda lokal optimuma sıkışma, hesaplama süresinin uzunluğu ve algoritmanın sonucun doğruluğu için açıklanabilirlik sunamaması, karar vericiler açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Bu bağlamda, meta-sezgisel algoritmaların hibrit yaklaşımlarla (örneğin makine öğrenmesi, bulanık mantık, simülasyon sistemleri) desteklenmesi, bu sınırlılıkların aşılmasında önemli bir stratejidir.

Literatür incelendiğinde, meta-sezgisel algoritmalarla entegre edilmiş KDS konusunda birçok uygulama çalışmasının bulunduğu, ancak yöntemsel standardizasyonun sınırlı kaldığı görülmektedir. Özellikle farklı sektörlerde karşılaşılan karar problemlerine özgü algoritma seçimi, parametre ayarlama süreçleri ve performans kriterlerinin sistematik bir şekilde ele alındığı meta-analiz çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, gerçek zamanlı veriyle çalışan, kullanıcı dostu arayüze sahip ve otomatik öğrenme yeteneği içeren KDS'nin geliştirilmesi, alanın önemli bir ilerleme yönüdür.

Sonuç olarak, meta-sezgisel algoritmalar KDS'ye esneklik, optimizasyon gücü ve yüksek performans kazandırmaktadır. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir, güvenilir ve sektörel uyumlu biçimde değerlendirilmesi için hem teorik hem de uygulamalı düzeyde disiplinler arası araştırmaların artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, ileriye dönük çalışmaların aşağıdaki öneriler doğrultusunda şekillenmesi faydalı olacaktır:

- Hibrit algoritmaların kullanımı ile performans ve kararlılık artışı sağlanmalı, özellikle belirsizlik altında çalışan sistemlerde güvenilirlik testleri yapılmalıdır.
- KDS tasarımlarında kullanıcı arayüzleri ve karar vericiyle etkileşim boyutu daha fazla önemsenmeli, açıklanabilir yapay zeka yaklaşımlarıyla sistemin güvenilirliği artırılmalıdır.
- Gerçek zamanlı veriyle entegre çalışan, ölçeklenebilir ve otomatik model güncellemeleri yapabilen KDS prototipleri geliştirilmelidir.
- Sektörel ihtiyaçlara özel olarak tasarlanmış açık kaynaklı karar destek platformlarının geliştirilmesi, uygulama çeşitliliğini artıracaktır.
- Meta-sezgisel algoritmaların etik, güvenlik ve veri mahremiyeti boyutları da dikkate alınarak, bütüncül bir karar destek mimarisi oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdel-Basset, M., Mohamed, R., & Smarandache, F. (2020). A novel method for diagnosing COVID-19 patients based on hesitant fuzzy sets and VIKOR method. *Soft Computing*, 24, 10101–10112.
- Agrawal, P., Abutarboush, H. F., Ganesh, T., & Mohamed, A. W. (2021). Metaheuristic Algorithms on Feature Selection: A Survey of One Decade of Research (2009-2019). *IEEE Access*, 9, 26766–26791. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3056407>
- Ak, A., Bozkurt, M., & Eren, T. (2013). A hybrid metaheuristic model for post-disaster emergency logistics. *Expert Systems with Applications*, 40(3), 939–946.
- Al-Betar, M. A., Khader, A. T., & Doush, I. A. (2020). Particle swarm optimization for the university course timetabling problem. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 11(4), 512–519.
- Almufti, S. (2017). Using Swarm Intelligence for solving NPHard Problems. *Academic Journal of Nawroz University*, 6(3), 46–50. <https://doi.org/10.25007/ajnu.v6n3a78>
- Almufti, S. (2022). Vibrating Particles System Algorithm: Overview, Modifications and Applications. *ICONTECH INTERNATIONAL JOURNAL*, 6(3), 1–11. <https://doi.org/10.46291/icontechvol6iss3pp1-11>
- Alter, S. (2004). *Information Systems: Foundation of E-Business*. Pearson Education
- Altıparmak, F., Gen, M., Lin, L., & Paksoy, T. (2006). A genetic algorithm approach for multi-objective optimization of supply chain networks. *Computers & Industrial Engineering*, 51(1), 196-215.
- Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., (2012). Smart cities of the future. *The European Physical Journal Special Topics*, 214, 481–518.
- Bilgili, M., Yasar, A., & Simsek, E. (2013). Offshore wind power development in Europe and its comparison with onshore counterpart. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(2), 905–915.
- Ceylan, H., & Bell, M. G. H. (2004). Traffic signal timing optimisation based on genetic algorithm approach, including drivers' routing. *Transportation Research Part B: Methodological*, 38(4), 329–342.
- Chan, F. T. S., Kumar, N., Tiwari, M. K., Lau, H. C. W., & Choy, K. L. (2008). Global supplier selection: a fuzzy-AHP approach. *International Journal of Production Research*, 46(14), 3825–3857.
- Checkland, P. (1999). *Systems Thinking, Systems Practice*. Wiley.

- Chen, L., Zhang, J., & He, F. (2017). Urban traffic signal timing optimization with metaheuristic algorithms. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 18(3), 622–633.
- Chopra, S., & Meindl, P. (2016). *Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation*. Pearson Education.
- Crama, Y., & Schyns, M. (2003). Simulated annealing for complex portfolio selection problems. *European Journal of Operational Research*, 150(3), 546–571.
- Deb, K., Pratap, A., Agarwal, S., & Meyarivan, T. (2002). A fast and elitist multiobjective genetic algorithm: NSGA-II. *IEEE Transactions on Evolutionary Computation*, 6(2), 182–197.
- Dorigo, M., & Di Caro, G. (1999). Ant colony optimization: a new meta-heuristic. *Proceedings of the 1999 Congress on Evolutionary Computation*.
- Dorigo, M., Maniezzo, V., & Coloni, A. (1999). The ant system: Optimization by a colony of cooperating agents. *IEEE Transactions on Evolutionary Computation*, 1(1), 53–66.
- Drucker, P. (2012). *The practice of management*. (1th ed.) p.358. Routledge.
- Emary, E., & Zawbaa, H. M. (2016). A novel feature selection approach based on Jaya algorithm for cancer classification. *Applied Soft Computing*, 62, 333–342.
- Eroğlu, B., Çelik, S., & Yıldız, R. (2024). *Meta-sezgisel algoritmalar ve uygulamaları*. Ankara: Bilimsel Araştırmalar Yayınları.
- Gandomi, A. H., Yang, X. S., & Talatahari, S. (2013). Metaheuristic Algorithms in Modeling and Optimization. *Advances in Metaheuristic Algorithms for Optimal Design of Structures*. Springer.
- Gen, M., & Cheng, R. (2000). *Genetic Algorithms and Engineering Optimization*. Wiley-Interscience.
- Gendreau, M., Potvin, J., & Taillard, E. (2002). Metaheuristics for the capacitated vehicle routing problem. *Computers & Operations Research*, 29(5), 231–246.
- Glover, F., & Kochenberger, G. A. (Eds.). (2003). *Handbook of Metaheuristics*. Springer.
- Govindan, K., Soleimani, H., & Kannan, D. (2015). Reverse logistics and closed-loop supply chain: A comprehensive review to explore the future. *European Journal of Operational Research*, 240(3), 603–626.
- Gunal, M. M., & Nagi, R. (2010). A heuristic approach to military logistics network optimization. *Computers & Industrial Engineering*, 59(3), 647–659.

- Hillier, F. S., & Lieberman, G. J. (2021). *Introduction to Operations Research*. (11th ed.). McGraw-Hill Education.
- Holland, J. H. (1975). *Adaptation in Natural and Artificial Systems*. University of Michigan Press.
- Keen, P. G. W., & Scott Morton, M. S. (1978). *Decision Support Systems: An Organizational Perspective*. Addison-Wesley.
- Kennedy, J., & Eberhart, R. (1995). Particle swarm optimization. *Proceedings of ICNN'95-International Conference on Neural Networks*, 4, 1942-1948.
- Kirkpatrick, S., Gelatt, C. D., & Vecchi, M. P. (1983). Optimization by simulated annealing. *Science*, 220(4598), 671–680.
- Kou, G., Chao, X., Peng, Y., & Alsaadi, F. E. (2019). Machine learning methods for bankruptcy prediction: A review. *The Journal of the Operational Research Society*, 70(3), 405–420.
- Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2021). *Management Information Systems: Managing the Digital Firm* (16th ed., pp. 420–438). Pearson.
- Long, L. (1989). *Management Information Systems*. U.S.A.: Prentice Hall.
- Marakas, G. M. (2003). *Decision support systems in the 21st century (Vol. 134)*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Mirjalili, S. (2019). *Evolutionary Algorithms and Neural Networks. Studies in Computational Intelligence*, 780. Springer.
- Önat, M.Ö. (1997). *İnşaat Sektöründe Bir Karar Destek Sistemi Geliştirilmesi ve Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Petrovic, D., Roy, R., & Petrovic, R. (2006). Modeling and simulation of a supply chain in an uncertain environment. *European Journal of Operational Research*, 109(2), 299–309.
- Power, D. J. (2002). *Decision Support Systems: Concepts and Resources for Managers* (pp. 45–60). Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- Power, D. J., Sharda, R., & Burstein, F. (2015). *Decision support systems*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Reeves, C. R. (1993). *Modern heuristic techniques for combinatorial problems*. Blackwell.
- Rogers, Y., Sharp, H., & Preece, J. (2011). *Interaction Design: Beyond Human-Computer Interaction* (3rd ed., pp. 6–27; 116–143). Wiley.

- Saaty, T. L. (1990). *How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process*. European Journal of Operational Research, 48(1), 9–26.
- Sadeeq, H. T., Abdulazeez, A. M., Kako, N. A., Zebari, D. A., & Zeebaree, D. Q. (2021). A New Hybrid Method for Global Optimization Based on the Bird Mating Optimizer and the Differential Evolution. 2021 7th International Engineering Conference "Research & Innovation amid Global Pandemic" (IEC), 54–60. <https://doi.org/10.1109/IEC52205.2021.9476147>
- Schaerf, A. (1999). A survey of automated timetabling. *Artificial Intelligence Review*, 13(2), 87–127.
- Shim, J. P., Warkentin, M., Courtney, J. F., Power, D. J., Sharda, R., & Carlsson, C. (2002). "Past, present, and future of decision support technology." *Decision Support Systems*, 33(2), 111–126. [https://doi.org/10.1016/S0167-9236\(01\)00139-7](https://doi.org/10.1016/S0167-9236(01)00139-7)
- Shneiderman, B., Plaisant, C., Cohen, M., Jacobs, S., Elmqvist, N., & Diakopoulos, N. (2016). *Designing the User Interface: Strategies for Effective Human-Computer Interaction* (6th ed., pp. 25–49; 102–135). Pearson.
- Simon, H. A. (1947). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organizations*. New York: Macmillan.
- Sprague, R. H., & Carlson, E. D. (1982). *Building Effective Decision Support Systems*. Prentice-Hall.
- Suganthan, P. N., Hansen, N., Liang, J. J., Deb, K., Chen, Y. P., Auger, A., & Tiwari, S. (2011). Problem definitions and evaluation criteria for the CEC 2005 special session on real-parameter optimization. *Technical Report*.
- Taghavifar, H., Mardani, A., & Ismail, M. Y. (2020). Application of artificial bee colony algorithm in agriculture: a case study in irrigation scheduling. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119138.
- Talbi, E. G., Boudjlida, N., & Abdallah, F. (2019). An ant colony optimization approach for product placement in retail stores. *Applied Soft Computing*, 79, 282–293.
- Turban, E., Aronson, J. E., & Liang, T. P. (2005). *Decision Support Systems and Intelligent Systems*. Pearson Education.
- Turban, E., Aronson, J., Liang, T., & Sharda, R. (2007). *Decision support and business intelligence systems*, 8th Edition Prentice Hall. Upper Saddle River NJ.
- Turban, E., Pollard, C., & Wood, G. (2018). *Information technology for management: On-demand strategies for performance, growth and sustainability* (11th ed.). p.324. Wiley.

- Turban, E., Sharda, R., & Delen, D. (2017). Decision Support and Business Intelligence Systems (10th ed., pp. 83–102). Pearson Education.
- Wang, Y., Yu, L., & Lai, K. K. (2015). A novel financial forecasting model based on two-phase decomposition of empirical mode and support vector regression. *Knowledge-Based Systems*, 89, 36–45.
- Yang, X. S. (2011). Metaheuristic optimization. *Scholarpedia*, 6(8), 11472.
- Yang, X. S., & Deb, S. (2009). Cuckoo search: A new optimization algorithm. *Proceedings of the World Congress on Nature & Biologically Inspired Computing*, 210-214.
- Yang, X. S., Cui, Z., Xiao, R., Gandomi, A. H., & Karamanoglu, M. (2012). *Swarm Intelligence and Bio-Inspired Computation: Theory and Applications*. Elsevier.
- Yaylacı, M., Kaya, T., & Demirtaş, A. (2023). Optimizasyon tekniklerine genel bakış. İstanbul: Akademik Yayınevi.
- Yazdani, M., Zarate, P., & Zavadskas, E. K. (2019). A Combined Decision Support System Based on Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS for Location Selection. *Technological and Economic Development of Economy*, 25(1), 176–205.
- Yi, W., & Kumar, A. (2007). Ant colony optimization for disaster relief operations. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(6), 660–672.
- Yildiz, H., & Sogukpinar, I. (2020). A hybrid metaheuristic approach for dynamic vehicle routing problems. *Expert Systems with Applications*, 150, 113280.
- Zhang, D., Lin, Y., Zhou, X., & Zhang, T. (2021). Particle swarm optimization for waste collection in smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 64, 102527.

Meşrutiyet ve Balkanlardaki Teşkilatlanmalar

Sadık Can¹

¹ Öğr. Gör. Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Bölümü
ORCID: 0009-0004-2308-665X

Giriş

XIX. yüzyıl başlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan tebaa, huzur içerisinde yaşarken Avrupa'da gerçekleşen köklü gelişmeler sonucu gerçekleşen yenilik hareketleri, Sanayi Devrimi ve yeni ülkelerin keşfedilmesiyle elde edilen zenginlikler beraberinde toplum yapısında büyük değişikliklere neden oldu. Bilhassa da 1789 yılında Fransa İhtilâlinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirleri dünyaya yeni bir düzen getirdi. Bu düzen dünyanın sosyal, siyasî ve idari yapısında köklü değişikliklerin yaşanmasına yol açtı. Balkanlarda Osmanlı tebaası altında yaşayan milletlerin huzuru ve güvenliği Avrupalı devletlerin sosyal ve ekonomik yapılarının değişmesiyle bozulmaya başladı. Batı'daki gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğundan imtiyazlar koparmak isteyen Avrupalı devletler kendi aralarında sömürge yarışına girdiler. Osmanlı Devleti ve hâkimiyeti altındaki Balkanlar büyük bir önem kazanmaya başladı. Bu devletler Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarına göz dikerek saldırılara başladılar. Osmanlı'nın bu durum karşısında politikası ise Balkanlardaki topraklarını korumak olmuştur. İlk başlarda bu mesele Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ve Balkan devletlerinden olan Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gibi devletlerarasında yaşanmıştır (Şahbaz, 2017:233). Bilhassa da Balkanlarda yaşayan devletlerin dili, dini etnik yapıları ve eğitim kurumları aynı coğrafya da yaşamalarından kaynaklı Makedonya Meselesinin yaşanmasında etkili olan iç unsurlar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Balkanlardaki topraklarına Avrupalı devletler sürekli saldırılarda bulunmaya başladı. Bölgede yaşayan savunmasız Türklerin kendilerini koruma gayretlerinden başka düşünceleri olmamıştır.

Avrupalı devletler ve onun Balkanlardaki uzantılarının asıl amacı toprak davası olmuştur. Öncelikli olarak bu devletler Osmanlıyı sadece Balkanlarda (Rumeli'de) değil sahip olduğu tüm topraklarda zayıflatmak istiyorlardı. Bu yüzden ki bölgenin önce muhtariyetini kazanması sonra da ilhakı için Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Balkan milletlerine her türlü desteği vermekten geri durmadılar. Avrupalı devletlerden destek alan Balkan milletleri Osmanlı Devleti'ne karşı teşkilatlanma içerisine girmişlerdir. Bu milletlerden olan Bulgarlar amaçlarına ulaşmak için önce güçlü ve hareketli bir unsur olan çeteleri ve daha sonrada Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliğini kurdular. Daha sonra Yunan, Rum, Sırp, Arnavutlar, Ulahlar da Bulgarların takip ettiği yolu izlediler (Şahbaz, 2017: 235).

Ancak Avrupalı devletlerin Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklara sahip olmak için izlemiş oldukları siyasi politikalar meseleye çözüm getirmekten ziyade Balkanları bir Babil kulesine çevirmiş ve Osmanlı'nın

Balkanlardaki topraklarına sahip olmak için bölgede çizmiş oldukları haritalar aralarında bir anlaşmazlığa sebep oldu. Ayrıca bu haritaların ortaya dökülmesi Doğu sorunu olan Şark Meselesinin tekrardan gündeme getirmiştir (Şahbaz, 2017:382-383) .

1. Meşrutiyetin İlanı Öncesi Balkanların Genel Durumu

Balkan yarımadası coğrafi konumu itibarıyla Avrupa kıtasında önemli bir yere sahiptir. Orta Doğu ile Avrupa kıtası arasındaki yol kavşakları üzerinde bulunan bu bölgeden, Yakın Doğu ile Batı Avrupa'yı bağlayan ulaştırma yolları geçmektedir. Bu bölge Avrupa ile Asya arasındaki köprü görevini yaparken güney Rusya bozkırlarına açık olduğu için birçok kavimlerin göç ve akınlarını kolaylaştırmıştır. Balkan yarımadası coğrafi konumu itibarıyla iç ve kenar taraflarına sığınan birçok milletleri de korumakla kalmamış şekil ve bünyesi itibarıyla din, milliyet ve devlet teşekküllerinin oluşmasında etkili olmuştur. İlliryalılar, Plasiçler (Arnavutlar), Traklar, Yunanlılar, Slavlar, Romenler, Seretler, Sırp, Hırvat, Bulgar ve nihayet Türkler Balkanlara çeşitli yönlerden girmiş ve yarımadaının küçük veya büyük bölümlerine belli bir süre hâkim olmuşlardı. Balkan yarımadasının doğal durumu, bu bölgenin beşerî ve siyasî, yapısına da açık olarak yankılanmıştı. Bu arada geniş bir orta bölgenin bulunmayışı yarımadaında millî ve siyasî bir birliğin gelişmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında Balkan yarımadasında yaşayan çeşitli kavimler arasında tabii bir denge bulunmakta olup, bu kavimler birçok yerde karışık olarak yaşamakta olduğu için bunları ayırmak mümkün değildi. Bölgede yaşayan kavimler her ne kadar çeşitli din ve ırktan oluşsa da Balkan yarımadasının doğal ve coğrafi konumu nedeniyle tek parça bir memleketten oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti tarafından yönetildiği için birlikte yaşamak zorundaydılar (Savaş, Şahbaz, 219:62-64). Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Balkanlarda yaşayan milletlerin ana unsurunu Müslüman-Türkler oluşturmakta olup, herhangi bir etnik gurubun kat'i hâkimiyetinden bahsedilemez. Balkanlarda yaşayan Hristiyan tebaa Osmanlıya vergi verdiği ve kanunlara uyduğu sürece geniş bir dinî hoşgörü içerisinde yaşamaktaydı. Bölgede yaşayan Türk ve Müslümanlar Bosna, Arnavutluk, Bulgaristan'da Deli Orman, Doğu Rumeli, Dobruca, Vardar Vâdisi (Makedonya), Teselya gibi yerleşim yerlerinin dışında Hristiyanların yaşadığı şehir ve kasabalarda da yaşamaktaydılar (Bora, 1993:88).

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan meydana gelmekteydi. XVIII. yüzyılın sonlarında Fransız İhtilalinin ortaya çıkmasıyla gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık akımı İmparatorluk içinde dış güçlerin tahrik ve çabalarıyla hızla yayıldı. Bu yayılmaya Osmanlı Devleti'nin

iflas etmesi ve Avrupalı Devletlerin Balkanlardaki yaşayan Osmanlı idaresi altındaki devletlerin haklarını koruma bahanesiyle müdahil olmaları bölgede XIX. yüzyıldan itibaren isyanların çıkmasına ve devletlerarası büyük hadiselerin meydana gelmesine neden olurken (Alp, 1988:81-82) bölgede gelişen siyasi kolera balkanları yok edecekti.

2. Düveli Muazzama Adı Verilen Devletlerin Balkanlara Müdahaleleri

Birçok din ve ırktan oluşan bir bölge olan Balkanları hâkimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri içerisinde ticari ve diplomatik ilişkilerde bulunduğu en eski devlet Fransa olmuştur. Napolyon yeniçağın başlarında Doğu Akdeniz'i Fransız gölü yapabilmek için Mısır'ı ele geçirmek istemiş ve Avusturya Devleti ile aralarında 1797'de Campo Formio antlaşmasını imzalayarak Belçika Fransa'ya verilirken Venedik toprakları da Avusturya ile Fransa arasında paylaştırılıyordu. Ayrıca Venedik Devletine ait başta Yedi Ada ve bu adalar karşısında Arnavutluk sahillerinde Vonice, Parga, Preveze, Vutrinton kalelerinin Fransa'ya verilmesiyle Fransa Osmanlı Devleti ile karadan komşu oluyordu. Napolyon Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki siyasi gücünden çekindiği için herhangi bir askeri harekâta cesaret edemiyordu. Bu sebepten dolayıdır ki Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar ve Mora'daki Müslüman olmayan tebaa üzerinde oyunlar oynamaya başladı. Bu tebaayı Osmanlıya karşı kışkırtarak bağımsızlıklarını kazanmaları için bölgeye özel yetiştirilmiş elemanlar aracılığıyla silah ve cephaneler gönderdi. Fransa kültürel faaliyetlerde bulunarak Türkçe, Rumca ve Ermenice olarak tercüme edilen milliyetçilik fikirlerini anlatan eserleri Balkanlara getirerek bir kargaşa ortamı oluşturunca Akdeniz'de sömürge topraklarını elde etmek için Mısır'a saldırdı. Fransa'nın bu tutumundan endişelenen Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti bir araya gelerek savunma antlaşmaları yaptılar (Erim, 1953. 195). Bu antlaşmalar sayesinde büyük avantajlar sağlayan Rusya Balkanlara müdahale imtiyazını elde ederken İngiltere Mısır'a yerleşme imkânını elde etti (Erim, 1953:50). Öncesinde büyük umutlarla İngiltere ve Rusya'yla antlaşmalar yapan Osmanlı Devleti bu devletlerin tutumlarından dolayı Fransa'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Ancak Fransa, Rusya'nın baskısından kurtulmak için Osmanlı'yı Rusya'ya karşı kışkırtmaya başladı. Bu arada İngilizler Rusları destekleyince Osmanlı Devleti iki ateş arasında kalmış, Fransa Dalmaçya'dan İngiltere Çanakkale'den, Rusya'da Karadeniz'den baskı yapmaya başlayınca Osmanlı Düveli Muazzama adı verilen devletlerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı (Tükin, 1947:121). İlk önce Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı yapmadan Dinyester Nehrini geçerek Osmanlı'nın topraklarını işgal etmeye başladı. Rusya'nın bu işgalci tutumunu İngiltere destekleyince savaş Doğu Akdeniz'e

yayıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti bu durumda Fransa'yla ister istemez doğal bir müttefiklik oluşturmaktaydı. Fransa'nın 1807 yılında imzaladığı Tilsit Antlaşmasına göre Osmanlı ile Rus savaşında arabuluculuk görevini üstlenerek barışı sağlayacaktı. Ancak Osmanlı'nın barışı kabul etmemesi durumunda bu antlaşmanın gizli maddesine Fransa, Rusya ile birlikte Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarına saldırarak bu toprakları kendi aralarında paylaşırken İstanbul ve Rumeli'ye dokunmayacaklardı. Ancak Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında yalnız bırakınca Osmanlı ile İngiltere arasındaki yakınlaşma daha da güçlenerek aralarında Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Antlaşmasını imzalayarak (Tukin, 1947:188-118) Rusya'nın tek taraflı olarak boğazlardaki imtiyazlı durumuna son verdiler (Küçük,1979:90). Bu durumda daha önceden sadece Rusya ile Osmanlı arasında konu olan Boğazlar Meselesi İngiltere'nin araya girmesiyle devletlerarası bir özellik kazandı. Böylece İngiliz- Rus rekabeti ilk defa su yüzüne çıktı. Çanakkale Antlaşmasıyla Osmanlı Rus savaşı tekrar başladı (Leylak,1994:66). Rusya Basarabya'yı, Eflak Buğdan'ı ve Kuzey Bulgaristan'ı ele geçirdiler. Bükreş Antlaşmasının imzalanmasıyla Ruslar Basarabya hariç işgal ettikleri yerlerden geri çekildiyse de Osmanlı Devleti Sırların varlığını tanımak zorunda kaldı. Böylelikle Rusya'nın Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki Balkan topraklarında etkinliği artmış ve Balkanlarda başlamış olan milliyetçilik akımları da hızla genişledi. Bundan böyle XIX. yüzyılda Şark Meselesinin temelini Yakın Doğu ve Balkanlardaki İngiliz ve Rus rekabeti oluşturacaktı (Şahbaz, 2017:385).

3. Meşrutiyet ve Balkanlarda Teşkilatlanmalar

Osmanlı Devletinin farklı dinlerden, ırklardan, dillerden ve kültürlerden oluşmasından dolayıdır ki XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da ortaya çıkan Milliyetçilik ve Bağımsızlık fikirlerinden olumsuz etkilenmiş bu fikirler devletin yıkılmasında büyük etken olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik buhranlarda devleti iflasla karşı karşıya getirmiş dış borçlanma ve yabancı devletlerin Osmanlı'nı toprakları üzerindeki emelleri XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın hâkimiyeti altında olan bilhassa da Balkanlarda teşkilatlanmalara ve isyanların çıkmasına neden olmuştur.

1711 Purut savaşıyla Rusya Panislavizm politikasını takip eden Ruslar, Deli Petro'nun vasiyetnamesini uygulayarak Türklere taarruz ve tecavüzde bulunmuşlardır. Bu siyasi hareketlenmenin temelinde Panis-lavizm vardı (Kuran, 1945:7). Rusya'da "Birleşik Slav Cemiyeti " kurulurken bu cemiyet Rusları, Çekoslovakları, Polonyalıları, Sırları, Hırvatları, Slovenleri Karadağlıları ve Bulgarları Slav kavimleri kabul ederek bunları Rus bayrağı altında toplamak için mücadelelerde bulunmaktaydı. Kırım Savaşı (1853-1856) Avrupa devletlerinin

Rusya'ya cephe almasına ve karşı bir harekât olarak Panislamizm'in oluşmasına neden oldu (Armaoğlu, 1975:7). Tarihçi Petrovich Pogodini Rusya'nın hâkimiyetinde merkez İstanbul olmak üzere bir Slav Devleti'nin kurulmasını teklif etti. (Kurat, 1953:225). Diğer taraftan da Almanya da "Germen Milli Harekâtı" adı verilen bu teşkilatlanma oluşturmıştı. Ayrıca Danilevskiy'in Rusya'da Rus olmayan milletlerin Ruslaştırılması politikaları Ruslar üzerinde oldukça etkili olmuş ve fikirleri kitap haline getirilmiş Panslavizm'in İncili olarak kabul edilmişti. Sıcak denizlere (Akdeniz) inmek isteyen Rusya Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenirken bir taraftan da Balkanlardaki Slavları Panslavizm'i körükleyerek ele etmek amacındaydı. Ayrıca Slav olanları ırk, olmayanları din yoluyla elde etmek istiyordu (Uçar, 1978:6). Rusya'nın desteğini alan Sırp isyan ederek Osmanlıya bağlı bir prenslik haline geldiler. Böylece Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan bir Hristiyan toplum bağımsızlık harekâtında kısmen de olsa başarılı olmuş, 1856 Paris Antlaşmasıyla da Sırp, Rusya'nın himayesinden Avrupa'nın büyük devletlerinin koruyuculuğu altına alındı. Sırp, Bosna ile Hersek'i ve eski Sırbistan'ı yeni prenslik altında birleştirerek eski Sırbistan krallığını yeniden kurma hayallerine kapıldı. Avrupa'nın büyük devletlerinin müdahalesiyle Osmanlı Devleti Sırbistan'dan çekilmek zorunda kaldı. Sırp ve Karadağlıların Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması (Tepedenlioğlu, 1978:466) hukuki açıdan isyan kabul ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan bu Slav prenslerinin isyanını Hersek ve Bulgar isyanları takip etmiş ve Osmanlıya karşı olan bu isyanların hepsi Ruslar tarafından desteklenmiştir. Sırbistan ve Karadağ seferlerinin Türklerin zaferi ile sonuçlanması Rusya'yı telaşlandırarak Osmanlı Devleti'ne savaş açması ihtimalini ortaya çıkarırken Sırp'ların Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesinin güçlenmesiyle İngiltere diğer Avrupa devletlerinin onayını da alarak Osmanlı Devletinden savaşı durdurmasını istedi (Uçarol, 1985:262). Rusya'nın tek başına bu meselede etkili olması İngiltere'yi rahatsız etmesi üzerine Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerarasında İstanbul'da bir konferans düzenlendiyse de soruna çözüm olmadı (Danişmend, 1972:291). Osmanlı Devleti yabancı devletlerin hâkim olduğu topraklar üzerindeki emellerinin önüne geçmek için İttihat ve Terakki Partisi'nin de baskısıyla I.ve II. Meşrutiyeti ilan edildi (Uzunçarşılı, 1956:105). Büyük ümitlerle ilan edilen Meşrutiyet çok çabuk bir şekilde boşa çıktı. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önce var olan sistemde Meşrutiyet ilan edildikten sonra da pekte farklı değişiklikler olmadı. Hâlbuki Avrupa'nın büyük devletlerinin emperyalist emellerinin önüne geçmek için büyü umutlarla ilan edilen Meşrutiyetin ilanı Binbaşı Enver Paşanın da belirttiğine göre "*Artık Bulgar, Rum, Rumen, Yahudi. Müslüman yok. Aynı mavi göğün altında hepimiz kardeşiz, eşitiz. Osmanlı olmakla şeref duyuyoruz*" ifadeleri ile farklı din, mezhep ve kültürden

insanların kucaklaşacağı beklenirken tam tersi büyük isyanlar ve Osmanlı yönetimine karşı teşkilatlanmalar başladı. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte var olan Azınlıklar Meselesine yeni boyutlar eklenerek günlük basında büyük tartışmalara konu olmaya başladı. Bu süreçte 1908 genel seçimlerine gidildi (Tarhan, 1982:138-152). Meşrutiyetten önce büyük imtiyazlara sahip olan azınlıklar İttihat ve Terakki Partisinin benimsediği Osmanlıcılık akımını istemiyorlardı. Başta Bulgarlar olmak üzere Rumlar, Ermeniler ve diğer azınlık mensupları sahip oldukları muhtariyet bölgelerinin sınırlarını genişletmek arzusundaydılar. İttihat ve Terakki Partisinin Osmanlıcılık ülküsünü Hristiyanların yanı sıra Türk olmayan Müslümanlarda istememekteydi. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti içerisindeki Azınlıklar başta Rusya olmak üzere Osmanlı Devleti'ni parçalamak için çeşitli meseleler çıkarmaktan geri durmuyorlardı (Bozkurt, 1966:217). Fransız İhtilalin Fikirlerinin şampiyonu gibi görünmek isteyen Fransa, Balkanları kendi güdümünde tutmayı planlarken, Rusya Balkan milletlerini Osmanlı'nın himayesinden kopararak bu topraklara hâkim olmak istemiş, İngiltere hem Rusya'nın hem de Fransa'nın buralarda nüfus sahibi olmasını istemiyordu. İngiltere ve Avusturya Macaristan'ın Balkanlardaki halkı tahrik ve teşvikleriyle bölgede haydutluk faaliyetleri başladı. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı'nın iç meselesine Avrupalı devletler 1876 yılında Berlin Antlaşması ile müdahale etti. Osmanlı'nın himayesi altında bulunan Hristiyanların yaşadığı yerlerde ıslahat yapmadığını ileri sürerek Osmanlı Devletine karşı bir takım teşkilatlanmalara büyük destek de bulundular. Osmanlı Devletine ve Türk milletine silahlı eylemler ve kıyımlara başladılar. Avrupalı devletlerin desteğiyle oluşan bu teşkilatlar Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelelerinin ikinci aşamasında ılımlı ve barışçıl politikalar sergilerken mücadelelerinin son aşamasında tekrardan silaha sarıldılar (Yusuf Hamza, 1991:47). Bundan böyle Makedonya'da sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti değil, Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliği (BMKB), Sırp Demokratik Birliği (SDB), Osmanlı Terakki Partisi (OTP), Rum, Arnavut, Ulah, Yahudi, Meşrutiyet Örgütleri ve Federatif Halk Partisi (FHP) kuruldu (Tunaya, 1952:501).

Makedonya'da kurulan bu örgütler ırkçı, milliyetçi ve ayrılıkçı örgütlerdi. İttihat ve Terraki Partisi bu örgütlerin amaçlarını bildikleri halde onlara fazlasıyla toleranslı davranarak anayasal düzenin sağlanması için birleşmeye çağırdıysa da örgütler ayrılıkçı faaliyetlerine devam ettiler (Tunaya, 1952:501). Bu devletlere göre Osmanlı Devleti İkinci Meşrutiyetin ilanı ile yeniden doğmuştu. Bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu hem kendileri için hem de onların Makedonya ve Doğu Trakya gibi yerlerde çıkarları ve istilacı emelleri için büyük tehlike oluşturduğu için 1910-1912 yılları arasında bu örgütler Osmanlıya karşı

birlikte hareket etmeye başladılar. 1910 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'ne karşı terör eylemlerinde bulunmaya başladılar.

3.1. Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliği (BMK)

Balkanlaşmanın simgesi olan komite ve çetelerin oluşumunda Bulgarların payı büyüktü. Bulgarlar Balkanlarda bu tür savaşlarda uzmanlaşarak Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliğini kurdular (Tunaya 1952: 508). İki kısımdan oluşan bu komitecilerin ilki Virhovistler Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek isterken, ikincisi olan Santralistler ise Makedonya'daki durumlarını korumak istiyorlardı (Uzer, 1979:117). Bu kısımlar Bulgar Komitesi birbirinin amansız düşmanıydı (Kuran, 1956:460). Meşrutiyetin ilanıyla Bulgarların Makedonya komitesini oluşturanların önemli bir kısmı Hristiyanlarla Müslümanların eşitleneceğini ve bu sayede Bulgarların iktisadi ve kültürel alanda ilerlemeler kaydedeceğini ve nihayetinde Osmanlının Bulgaristan'a muhtariyet vereceğini söylüyorlardı (Bayur, 1991:66). Ancak ikinci kısımdan oluşan istilâcı gruplar üzerinde Meşrutiyetin ilanı hoşnutsuzluklara neden olurken gelişmelere kuşku ve korku ile bakıyorlardı. Bulgar Komitesinin oluşturan ikinci kısım zaten daha önceden Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hisler besliyor ancak bu hislerini açığa vurmuyorlardı. Bundan böyle Osmanlının hâkimiyeti altındaki Makedonya'daki emellerini gerçekleştirebilmek siyasî teşkilâtlar kurmaya başladılar. İlk olarak Sofya'daki Makedonya göçmenlerinin desteğini alarak Üsküp'lü Tomo Karayovof liderliğinde Üsküp'te Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliğini kurarak Makedonya'da Bulgar propagandası yapmaya başladılar. Makedonya'da yaşayan Slav ve Slav olmayan Hristiyan halkın burjuvazisini, aydınlarını, din adamlarını, zanaatçıları hatta köylülerini kendilerine bağlayarak propaganda yaptılar. Bu progandalar sonrasında birçok imtiyazlar edindiler. Bulgarların edindikleri imtiyazlar sayesinde adamlarını Makedonya kilise-belediye ve okullarda öğretmenlik, danışmanlık ve denetmenlik görevlerine atadılar. Ayrıca Bu hükümet temsilcileri her ne kadarda kendi görevlerini yapar gibi görünseler de asıl görevleri Bulgar politikasını yaymak ve gizli servise bilgi vermek olmuştur (Yusuf Hamza, 1991:49). Ayrıca bu kulüp Makedonya'da yaşayan Hristiyanlara 240.000 Altın Lev rüşvet dağıtarak kendine bağladı.

Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin 7-13 Eylül 1908'de Selânik'te toplanan kongre ye getirdiği programın amacı Bulgarlar kurmuş oldukları Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliğini bir siyasî parti yapmaktan ziyade millî birlik teşkilâtı yapmak esmekteydi. Düzenledikleri kongrede konuşma yapan Başbakan Tomo Karayovof " Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliğinin isteği Makedonya'ya bölgesel özerklik kazandırmak anlamında olmadığını, ülkü anlamında olduğunu"

söyleyerek Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin ve Bulgar hükûmetinin Makedonya'ya özerklik ve bağımsızlık kazandırmak isteklerinden vazgeçtiğini bildirdi. Bu söylemlere karşın Karayovof, Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği İttihat ve Terakki'ye ve Osmanlı Devleti'ne karşı çıkarıcı, fırsatçı ve görünürde uzlaşıcı bir politika yürüttü. Bununla da kalmayıp Makedonya'nın her yerinde hatta İstanbul'da bile Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin şubelerini açtılar. Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği başlangıçta İttihad ve Terakki ile bir uzlaşma politikası yürüttüyse de, onun asıl amacı giderek Bulgaristan'ın Makedonya'daki çıkarlarını korumak, istilâcı emellerinin gerçekleşmesi için zemin hazırlamaktı. Bu kulübün amacı Makedonya'da Türklerle Hristiyanların aralarında kin, nefret, düşmanlık duygularını artırarak anlaşmazlıkla yaratarak olaylar çıkartıp silahlı eylemler yapmaktı.

1908 yılında yapılan seçimlerde " Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği Üsküp'ten Todor Palofu, Manastır'dan Panço Dorefi ve Serez'den Hristo Dalçefi Osmanlı parlamentosuna milletvekili seçmeyi başardı (Yusuf Hamza, 1991:50). Daha sonra 20-26 Ağustos 1909'da düzenledikleri ikinci kongrelerinde kulübün delegeleri İttihatçıları ve Türk milletine ağır suçlamalarda bulunmaktan çekinmediler. Bu suçlamaların başında toprak reformu ve göç meselesi gelmekteydi. Böylece Makedonya'da yaşayan Hristiyanları İttihatçılara ve Türklere karşı kışkırtmak istemekteydiler. Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin amacı kuruluşundan itibaren 1908 seçimleri, 31 Mart olayı ile Makedonya'dan, Rum, Sırp ve Ulah propagandasına ve FHP'sine karşı politikalar yürütmüştür (Yusuf Hamza, 1991:50) .

Bu durum karşında İttihat ve Terakki Partisi, önce 31 Mart ayaklanmasını bastırdı. Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin Başkanı olan Karayovof'u ve arkadaşı Dr. V. Rumenof'un Makedonya'da ve Doğu Trakya'da gerçekleştirdikleri istilâcı planlarının önüne geçmek için onları sınır dışı etti. Daha sonra Manastır, Üsküp, Pırlepe v.b. yerlerde Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin şubelerini kapattırdı. Bu durum üzerine ayrılıkçı örgüt olan Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliği'nin kanuna uygun olan siyasî faaliyetleri sona ererken onun gayri meşru eylemleri daha doğrusu Hristo Matofun, Todor Alehsandrof'un, vırhovistlerin terörizm dönemi başladı. Bu örgütün asıl amacı Makedonya'da ve Doğu Trakya'da terör eylemleriyle kriz yaratmaktı. Bu krizi fırsat bularak istilâcı Bulgaristan'a Makedonya'yı ve Doğu Trakya'yı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak kendine bağlamak, San Stefano Bulgaristan'ını kurmak, Türk Devletini ve milletini Balkanlardan Anadolu'ya atmak ya da tamamen imha etmektir (Yusuf Hamza, 1991:51).

3.2. Sırp Demokratik Birliği (SDB)

Sırp lar, Balkan yarımadasında ihtilâlc i kaynaşmalara Yunanlılardan da önce başlamışlardı (Tunaya, 1952:554).Sırp lar arasında Rusya'nın Makedonya'ya müdahale edeceği söylentileri yayılmaya başlayınca Sırp basınında yer alan haberlere göre; Köprülü yakınlarındaki bir köyde düzenlenen "danışma" toplantısında Makedonya'daki durumunun görüşüldüğü "Danışma" toplantısına Belediyeye bağlı delegelerin katıldığını ve bu delegelerden bir Hristiyan'ın şöyle dediğini yazıyordu: *"Kardeşler hepiniz biliyorsunuz ki Türkler insan gibi güvenceli bir hayat yaşamamıza izin vermiyor. Sultan ne kadar devlette adaletin gerçekleşmesini istiyorsa da, memurları buna engel oluyor. İstanbul' dan getirilen en iyi reformlara bile güvenemez hale gelmişiz. Mallarımız yağma edilirken canlarımıza da kıyılıyor! Gururumuz ayaklar altında eziliyor. Bizi bu felaketten kurtaracak biri çıkar mı sanırsınız? En büyük vatanseverler bile şöyle diyor: Ayaklanın, kendinizi kurtarın 140 binlik nüfuzunuzdan 30 bin kayıp verseniz bile hiç olmazsa sağ kalacak 110 bin kişiyi ve savaşta ölenlerin ailelilerini kurtarmış olursunuz. İşte sağ elimizde Hristiyan (Makedon) bayrağı sol elimizde ise savaş bildirisi !.... Her kötülüğe nokta vurmak istiyorsanız benimle gelin ! Hepimiz ölse bile çocuklarımız hür yaşamış olur"* tahrirleriyle Sırp lar Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki Balkan topraklarında örgütlendiler (Karahasan: 1976:33).

Sırp lar 1908-1909 yıllar gelindiğinde kendi azınlık haklarını korumak için "Millî Teşkilâtlarını" kurdular. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile azınlıklara tanınan ayrıcalıkları fırsata çevirerek kendilerine daha iyi pozisyonlar sağlamak için iktidarda olan İttihatçılarla iyi ilişkiler içerisine girdiler. Bulgarlar ve Yunanlılardan farklı olarak Sırp lar, Meşrutiyet düzenine uyum sağlayarak daha esnek politikalar takip ettiler. İlk başlarda İttihatçıların yürüttükleri politikalara destek vererek Sırp eşkıyalarına af çıkarttı. Bu eşkıyalar ve Voyvodalar ittihatçılarla birlikte Meşrutiyetin ilânını kutladılar. Sırp lar, İttihatçılara verdikleri destek ve dostluk karşılığında, İttihatçılardan Ortodoks Slav unsuru olduklarının tanınmasını ve kendilerine Sırp denilmesini (Tunaya,1952:545) seçme seçilme hakkı verilmesini istemişlerdir. Ayrıca eğitim ve öğretimin Sırpça yapılmasını talep ederlerken Debre-Köprülü metropolitliğinin başına bir Sırp lının getirilmesini istediler. 1908 Ağustosunda Üsküp Sırp ları yayınladıkları bildiride "Sırp çete harekâtının başladığını bildirdi.

Sırp hükûmetinin Makedonya'da 1878-1912 yılları arasında yürüttüğü propagandanın ilk aşaması din, eğitim, dayanışma ve ekonomi kuruluşların aracılığıyla yürütülürken, ikinci aşamada ise adı geçen kuruluşlara silahlı eylemler, terör, kıyımlar, yakıp-yıkmlar da ilave edildi ve üçüncü aşamada

Meşrutiyet'in ilânından Balkan Savaşı'nın başlamasına kadar sürdü. Meşrutiyet'in ilk iki yılında Sırp propagandası anayasal düzenin sağladığı kanuna uygun olan şartlarda yürütülürken, 1910-1912 yılları arasında yine silahlı eylemlere ve teröre başvuran Sırlar Makedonya Hristiyanlarını kendilerine bağlamak için uğraştılar ve planlattıkları Balkan savaşları için daha iyi pozisyon ve zemin hazırlamak için çalıştılar. Osmanlı Sırları, 10-13 Ağustos 1908'de Üsküp'te yaptıkları kuruluş toplantısında Sırp Demokratik Birliğini kurdular. Sırp Demokratik Birliği kendilerine başkanı olarak Bogdan Radenkoviç adında birini seçtiler. Üsküp ve Manastır Vilayetinin çoğu şehirlerinde ve köylerinde bu birliğin Selânik'te 20 şubesi kuruldu. Bu birliğe ilkokul ve lise öğretmenlerinin yanı sıra din adamları, gazeteciler, doktorlar, çetnikler ve voyvodalar üye oldular.

11 Şubat 1909'da Üsküp'te ilk kongresini toplayan örgüt, 1909'un sonbaharında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu gereğince şubeleri kapatıldı. Ancak bu örgütün propagandası Balkan Savaşı'nın başlamasına kadar yöntem değiştirerek eğitim, kültür, dayanışma, ekonomi vb. siyasî olmayan kuruluşlar aracılığıyla 1910 yılından itibaren silahlı eylemlerle devam etti (Tunaya, 1952:554).

Sırp Demokratik Birliğinin asıl niyeti Makedonya'daki Sırları birleştirerek güçlü bir Sırp Birliği oluşturmaktır. Ancak bu örgütün ekonomik, sosyal ve siyasî ihtiyacını kapsayan ciddi bir programı yoktu. Öncelikli olarak 1908 seçimlerine katılarak parlamentoda milletvekili olmasını sağlamaktır. Bunun için ilk iş olarak Sırp Demokratik Birliği bir seçim kampanyası başlatarak senatoya bir milletvekili gönderdiler. Sırp Demokratik Birliği seçim kampanyası boyunca yerli Hristiyan halkına İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar silahlı ve terör eylemlerinde bulunan Sırp çeteleriyle ve voyvodalarıyla temaslarını kesmemelerini, voyvodaların yönetiminde Sırp mahkemelerinin kurulması gerektiğini, ellerinde bulunan silâhı depolarda saklamaları istenmiştir. Ayrıca da iyi bir Sırp olarak çetelerce belirlenen aidatı ödemelerini ve Bulgar, Rum, Ulah köylüleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmaları gerektiğini emir etmişlerdir. Aslında bu emirler Sırp Demokratik Birliği'nin eski Sırp çeteciliğinin devamı olduğunu ve ondan asla vazgeçmediğini göstermekteydi.

Sırp Demokratik Birliği daha da ileri giderek Kumanova köylerinde Sırp okullarının açılmasını, Makedonya Slav halkı üzerine haklarının ve etki alanının güneye doğru genişletilmesini ve Makedonya'da Sırp etnik gurubunun varlığının tanınmasını Osmanlı Devletinden istemiştir. Sırp Demokratik Birliği, 1909'da toplanan kongrede aldığı kararlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp azınlığın durumunun değerlendirilmesi için anayasanın değiştirilmesini, Sırp meselelerinin çözülmesini, Sırp adının kullanılmasını, Sırp patrikliğinin imtiyazlarının

genişletilmesini, Debre ve Köprülü Metropolitliğinin Sırlara verilmesini, Kilise ve okulların değışmezlik durumunun kaldırılmasını istedi.

Sırp Demokratik Birliğı, akıllı politikalar takip ederek siyasî faaliyetlerini daha rahat bir şekilde gerçekleştirmek için Meşrutiyet'in ilk iki yılında İttihatçılara karşı oldukça ılımlı bir politika yürüttü. Bu politika gereğı Ekim 1908'de Bosna ve Hersek'in Avusturya- Macaristan tarafından ilhak edilmesi ve Bulgaristan'ın kendi bağımsızlığını tek taraflı ilân etmesi gibi nedenlerden dolayı İttihat ve Terakki'nin Üsküp, Selânik ve Manastır gibi yerlerde düzenlediğı protesto mitinglerinde yer alarak sözü edilen devletlerin mallarını boykot ettiyse de Sırp Demokratik Birliğı'nin ve Sırp hükümetinin İttihatçılara karşı yürüttüğü politika gerçekler ifade etmeyen ikiyüzlü bir politikaydı. Sırp Demokratik Birliğı'nin amacı Makedonya'da etki alanını genişletmek, Makedonya Slav halkını Osmanlı Devleti'ne ve Türk milletine karşı kıskırtarak Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyeti altındaki topraklarını ele geçirmekti (Yusuf Hamza, 1991:53).

3.3. Fedaratif Halk Partisi (FHP)

Fedaratif Halk Partisi Bulgar Meşrutiyet Kulüpler Birliğinden sonra Makedonya'da Slav halkı tarafından en çok benimsenen siyasî bir teşkilâtı. Bu örgüt 1893'te Selânik'te kurulmuş ve başlangıçta Makedonya'nın muhtariyetini isterken sonraları amaçları Makedonya'yı Türklerden kurtarma şekline dönüşmüştür (Bayur,1991:457) .

3.4. Osmanlı Terakki Partisi (OTP)

Bulgar Meşrutiyet Kulüplerinin kapatılmasından sonra onun yerine kurulan bu partiyi Manastır milletvekili Panço Doref kurdu. Osmanlı Terakki Partisi'nin amacı İttihat ve Terakki'nin güvenini kazanarak Türklerle, Hristiyanlar arasında iyi ilişkiler sağlamaktı. Bu Partinin tüzüğünde Makedonya'ya bağımsızlık kazandırmak talebinde bulunmazken nahiyelerin yönetim yetkilerinin genişletilmesi istemişti. Panço Doref parti programında okulların devlet tarafından finanse edilmesi gerektiğini, nahiyelerin genel kalkınmalarını ve güvenliğin garanti edilmesini ve okullarda Türkçe'nin öğretilmesini, genç nesillere Osmanlı terbiyesinin verilmesini, toprak reformunun yapılmasını, Türk-Müslüman göçünün ve dış propagandaların durdurulmasını istemekteydi.

Bilhassa da Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğunun bölünmez bir parçası olduğunu vurgulamaktaydı. Ancak İttihatçılar bu partinin Bulgar hükümeti ile çok iyi ilişkiler içerisinde olmasından dolayı partiye önem vermedi. 1910 yılına

gelindiğinde yapılan silâh toplama eylemine karşı gelen Panço Doref Osmanlı Terakki Partisini kapattı (Yusuf Hamza, 1991:60).

3.5. Rum Meşrutiyet Kulüpleri (RMK)

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki İlk planlı ihtilâl deneyimini Yunanlılar başlatmıştır. Bu dernek 1814'te Ksantos tarafından kurulmuş ancak asıl yöneticisi Çar yaverlerinden Kont Kapodistriya (Capo d'istaria)'dır. Rum Meşrutiyet Kulübü Etniki Eteriya'yı eylem aracı olarak kullanırken Helenizm'in tek temsilcisi sayılmış ve Avrupalı yazarların, derneğin dünya kamuoyunca tanınmasında çok büyük katkıları olmuştur. Daha sonraki yıllarda kulüp eylemlerini gizli yapmaktan vazgeçerek yardımlaşma kuruluşu olarak ortaya çıkarılmış ve baş destekleyicisi İstanbul'daki Fener Patrikhanesi olmuştur. Helenist ideolojide Enosis terimiyle simgelenen dirilmiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığını gerçekleştikten sonra da, Osmanlı Devletindeki yayılmacı politikaları devam etmiştir. Bu yayılmacı politikalarını Balkanlarda da ısrarlı bir şekilde devam ettirmesi onu Sırp ve Bulgarlarla karşı karşıya getirerek savaşa kadar götürdü.

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanı ile Rumlar Meşrutiyete karşı itirazlarını ilk günlerden itibaren başlatarak mitingler düzenlemişlerdir. Rumların Meclis-i Mebusan da 20 üyesi İttihat ve Terakki ile çatışma halinde olmuştur. Bu çatışmalar zaman içerisinde örgüt kurmaya kadar gitmiş ve İlk olarak RMK kurulmuştur (Tunaya, 1952:540-545). II. Meşrutiyetin ilanı öncesinde Makedonya'nın güney kesiminde birçok Rum Okulu, kilise, dayanışma ve ekonomi kuruluşları bulunmaktaydı (Yusuf Hamza, 1991:53). Rumlar II. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer ırklardan daha ayrıcalıklıydılar. Meşrutiyetin getirdiği haklarla diğer ırklara nazaran daha fazla haklar edineceklerini düşünmekteydiler. Ancak bekledikleri gerçekleşmedi (Bayur, 1991:66). İkinci Meşrutiyetin ilânının ardından İstanbul'da kurulan Rum Meşrutiyet Kulübü'ü Selânik, Serez, Melnik, Demirhisar, Usturumca, Manastır, Filorina, Kavala, Kostur, Voden gibi yerlerde şubeler açtı. Rum Meşrutiyet Kulübü Türk Vatandaşı olan Rumlar" başlığı altında siyasî bir program yayımlayarak Makedonya'daki iddia ve emellerini dile getirdiler. Osmanlı Devletinden II. Meşrutiyet öncesi kendilerine tanınan haklardan kısıtlamaya gidilmemesini başta kilise olmak üzere okulların statülerinin değiştirilmemesini istediler. Yunanistan Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek, kendi pozisyonlarını daha da iyileştirmek ve yeni imtiyazlar sağlamak amacıyla, İkinci Meşrutiyet'in ilk günlerinde Rum Meşrutiyet Kulüpleri aracılığıyla İttihatçıların Makedonya politikasını destekledi. Yunanistan'ın daha durum tam tersine dönerek İttihatçılarla çatışmaya girdi (Kocabaş, 1984:101-114). Bununla da

yetinmeyip Makedonya'da yaşayan Slav halkları, Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliği, Sırp Demokratik Birliği ve Rum olmayan kuruluşlarla çatışmaktı. Nitekim de öyle oldu. Rum Meşrutiyet Kulüpleri çok sert bir şekilde Makedonya Slav halkına, Bulgar Ekzarhlık'ına, Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri Birliği'ne, Sırp Demokratik Birliği'ne ve diğerlerinin siyasî propaganda teşkilâtlarına çıktılar. Bu teşkilâtlar ve Rumlar arasında çatışmalar oldu (Çoşar, 1974:99). Cemiyetler Kanununun yürürlüğe girmesiyle Makedonya'da bütün Rum Meşrutiyet Kulüpleri kapatıldı.

3.6. Arnavut Meşrutiyet Kulüpleri (Amk)

II. Abdülhamid tarafından "*egemenliğinin en sıcak şampiyonları, Müslüman Arnavutlardı*" diye nitelendirdiği Arnavutlar Avrupalı devletlerinin Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Balkan topraklarında yaşayan halka müdahale etmelerine ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine oldukça tepkiliydi. Bu sebepten dolayıdır ki 1899 yılında Karadağ'daki İpek'te çeşitli klanların başları bileşerek bir Arnavut birliği kurdular. Bu birlik sultanın topraklarını korumaya ve Halife'nin kâfirlere karşı otoritesini savunmaya karar vermişlerdi. Bu sadakatlarından dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan en son ayrılan bağımsızlığına en geç ulaşan Arnavutluk oldu. 1908'den 1913'e kadar, Osmanlı Devleti'ni sürekli isyanlarıyla uğraştıran Arnavutluk'ta, Abdulhamid derebeylerle anlaşmış ve onları rüşvetle kendisine bağlamıştı.

Arnavutlar, Meşrutiyetin Osmanlıcı ve eşitlikçi politikasından hoşnut kalmamışlardı. Abdulhamid rejiminde bir iki vergi vermekle yetinen Arnavutlar öteki vergileri vermeye mecbur edilince, "*âşar'dan başka vergi vermektense, canlarını vereceklerini*" dile getirerek Osmanlı'ya karşı koymaktan çekinmemişlerdir. Daha sonraki dönemde Arnavutluk'ta siyasî gelişmelerin ilki, Prizren olmak üzere kurulan Arnavut birliğiydi. Bu birliğin başlıca amacı, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a bırakılmış olan topraklarda ki Arnavutları bir çatı altında toplamaktı (Özatalay, 1984:11). Berlin Kongresinden sonra kurulan Arnavutluk Halkının Hukukunu Koruma Komitesi, başta Prizren Birliği, Peja Birliği, gibi cemiyetler tarafından yürütüldü (Alpan, 1978:9). 1906 yılına gelindiğinde de Arnavut çeteleri harekete geçerek 1908 yılında İstanbul'da ilk Arnavut kulübünü kurdular. Ayrılıkçı bir ideolojinin eylem organı olan Başkim (Temo, 1929:4) Cemiyeti Arnavut cemiyetleşme tarihi içinde en tanınmıştı. 1909 yılında Üsküp, Manastır, Selânik ve Debre'de Arnavut Meşrutiyet Kulüpleri kurularak kongreler düzenleyerek Osmanlı'dan Arnavutların milli varlıklarının tanınmasını istediler (Tunalı, 1326, 18). Böyle bir süreçte 1908 seçimlerine katılan Arnavutluk, 25 milletvekili çıkararak İttihatçıların isteği üzerine 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasına yardımcı oldular (Tunalı, 1326:18). Cemiyetler

Kanunun çıkmasıyla tıpkı diğer örgütler gibi Arnavut Meşrutiyet Kulübü kapatıldı. 1909' dan sonra Osmanlı Devleti bölgedeki silâhları toplatınca Arnavutluk iyice karışmış ve 1909 İlbaharından itibaren Balkan Savaşının başlamasına kadar olan dönemde ayaklanmalar sürdü.

3.7. Ulahlar ve Ulah Meşrutiyet Kulüpleri (UMK)

Osmanlının hâkimiyeti altında olan Balkanlarda "Kara Kaçan ve Sarı Kaçan" adıyla bilinen iki Ulah topluluğu bulunmaktaydı. Sarı Kaçanlar Manastır Vilâyetinde yaşarken, Kara Kaçanlar ise Yanya, Manastır Selânik ve kısmen de Kosova yaylalarında yaşamaktaydı. Ulahlar, Makedonya ihtilâline kadar Rum patrikhanesine bağlı olmuş ve bu bağlılıkları onları lisan ve gelenekler bakımından Rumlaştırmıştı. 1880 yılına gelindiğinde "Ulah Davası" bir mesele olarak ortaya çıktı. 1907' de Ulahlar harekete geçerek Fener Patrikhanesine bağlı kalmak istediklerini ve İbadet dili olarak da Ulahçayı kullanarak, dini ayinleri de Ulah Papazlarının yapmasını istemişlerdir. Ancak Ulahların bu isteklerine Fener Patrikhanesi kilise geleneklerine ve dinî prensiplere aykırı bulduğundan kabul etmedi. Bu durum üzerine Makedonya'da olaylar çıktı. Romanya Ulahları destekledi. Bu mesele Osmanlıyı zor duruma düşürdü (Uzer, 1979:203-204). Bulgarların, Sırpların ve Rumların Ulahlara yaptıkları baskılar yüzünden Ulah Meşrutiyet Kulüpleri ancak 1909 yılının yaz aylarında kurulabildi. Yıllarca Rum Patrikliğinin ve Bulgar Ekzarhlık'ının baskısı altında bulunan Makedonya Ulahları, İkinci Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'ye sığınarak yardım ve destek istedi. Bu destekle, Kuruşova, Grevena; Selânik, Meglan, Üsküp gibi yerlerde Ulah Meşrutiyet Kulüpleri açılırken bu kulüb Osmanlıdan Ulah kilisesinin Rum Patrik hanesinden ayrılması gerektiğini ve Ulah okullarının açılmasının yanı sıra kilise, okul ve belediyelerin kurulmasını istedi. Ulah Meşrutiyet Kulüpleri din ve eğitim meseleleriyle uğraştı (Yusuf Hamza, 1991:56).

3.8. Musevi Teşkilâtları

Siyonizm XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi ve yayılmacı "Pan" akımlarından biri (Tunaya, 1952:555) biri olup, zaman içerisinde siyasallaşarak, koyu bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Temel gayeleri Hz. İbrahim'in kavmine vaat ettiği topraklarda (Arz-ı Mev'ud) bir devlet kurmak olup, bu devlet Filistin toprakları üzerinde kurulmalıydı. Ancak Musevi Teşkilatının kurmak istediği toprak olan Filistin Osmanlı Devletine bağlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk (Hürriyetçi ve Meşrutiyetçi) akımların başlangıç noktasında Mason örgütleri bulunuyordu. Tanzimat ricalinin birçoğu masondu. Yeni Osmanlılar dediğimiz ve Birinci Meşrutiyet seçkinleri siyasî eğilimlerini localarda geliştirdiği için

Siyonist hareket en önemli diyalogunu Osmanlı Devletiyle kurdu (Tunaya, 1952:556). Bu Siyonistler İkinci Abdülhamid ve İttihatçılarla diyaloglar kurarak Osmanlı ülkesinde önce bir Yahudi yurdu-sonrasında da Yahudi Devleti kurulmasına karşılık Osmanlıya yabancı sermaye, teknoloji ve ekonomik kalkınmada bulunacaklarını söylemekteydi. Meşrutiyetin ilânı Osmanlı Masonluk hareketine yeni bir ivme kazandırmış, Locaların sayısı artmış ve Osmanlı Masonluğu yabancı obediyansından kurtararak yerli ve ulusal bir nitelik kazanmıştı. Herzl'in Filistin'de bir "yurt" kurma ve buraya toplu yerleşme isteği Abdülhamid Han tarafından reddedilmişti. Hürriyetin ilânında Musevilerin egemen oldukları Selânik Mason localarının, bu arada Büyük üstat Emanoel Karasu (Karaso) Efendinin (Margulies, 1995:24-29) etkin rolleri oldukça açıktı. İkinci Meşrutiyetin genel olarak Abdülhamid rejimindeki Siyonizm'e karşı alınmış önlemleri devam ettirdiği söylenebilir. Ancak Meşrutiyetin başlamasıyla, İttihatçılar ve Museviler arasında bir balayı dönemi başladı. Bu dönemde II. Abdülhamid tarafından konulan yasaklar kaldırılmış bilhassa da Yahudilere toprak satın alma izni verildiyse de İttihatçılar daha sonra yasaklamalar getirdi. İttihatçılar Musevilere Yahudi yurdunun Filistin yerine Makedonya'da kurulmasını istediler (Tunaya, 1952:558). İttihatçılar Arap meselesine II. Abdülhamid İn tersine yeni boyutlar kazandırdı. Birbirine tam zıttı olan bu akımlar, Türkçülük politikasında birleştiler. Buna karşılık, yabancı sermaye ve teknolojiye duydukları ihtiyaç dolayısıyla İttihatçılar Yahudi-Arap birleşmesini kendileri istemişler her iki tarafı bu konuda teşvik etmişlerdi. Bu arada İttihatçılar 1912'de kısa bir süre için iktidardan uzaklaşmış Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşaların kabinesi Arap milliyetçilerine yeşil ışık yakmış ıslahat yapacaklarını bildirmişti. İttihatçılar Bâb-ı Ali baskını ile iktidarı yeniden ele geçirdiler. Osmanlı Devleti'ni ekonomik buhrandan kurtarmak için tek yol Musevilerin devlet kurmalarına karşılık yapacakları ekonomik yardım tekliflerini kabul etmektir. Müslüman-Musevi ittifakı bizzat İttihatçılar tarafından desteklendiği için Filistin meselesinde İttihatçılar daha önce alınmış olan tedbirlerde daha ılımlı politikalar uygulamaya başladılar.

Sonuç

Üç din yedi ırktan oluşan Osmanlı Devleti, Marmara Denizi'nin doğusunda ve batısında yani Asya ile Avrupa'da büyüdüğü için hem Anadolu hem Rumeli devletidir. İmparatorluğun dengesi doğuda Anadolu, batıda Rumeli, orta yerde başkent İstanbul üzerine oturtulduğu için Anadolu ve Rumeli'de olan topraklarından birinin kopması Osmanlının dengesinin bozulmasına ve İmparatorluğun yıkılması neden olabilirdi. Ancak "Doğunun anahtarı" olarak nitelendirilen Osmanlı hâkimiyeti altında olan Rumeli'de huzur ortamı Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısındaki değişimle bozulmaya başlamış ve bu değişiklikleri Osmanlı yakalayamayınca başka faktörlerinde etkisiyle devlet yıkılış sürecine girmiş Avrupalı devletlere tavizler vermeye başlamış bu verilen tavizler bu devletleri daha da cesaretlendirerek Osmanlı'dan daha fazla iktisadi ve politik ayrıcalıklar elde etmek için kendi aralarında sömürge yarışlarına başlamışlardır. Avrupa devletlerinin başlatmış olduğu bu sömürgecilik yarışında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan Balkan topraklarının ayrı bir önemi vardı. Bu yüzdendir ki "Doğunun Kilidi" olan Rumeli'de konsoloslar, din adamları ve çeteler tarafından başlatılan bu direnişler zaman içerisinde halk içerisinde de itibar görerek örgütlenmeye gitti. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumun dan önce Fransa yararlanmış ve Balkanlara kültürel müdahalelerde bulunması Akdeniz'de sömürge toprakları Rusya, İngiltere, Avusturya, Prusya gibi devletleri de harekete geçirerek Osmanlı Devleti'nden ekonomik ve politik pozisyonu ele geçirmek için kendi aralarında bazen ittifak bazen de anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Bu emperyalist devletler harekete geçerek Osmanlının hâkimiyeti altındaki topraklar üzerinde bir takım fikir akımlarını ortaya atmışlardır. Bu fikir akımları zaman içerisinde örgütlenmeye giderek Osmanlı'nın Rumeli topraklarını kaybetmesine neden olmuştur. Bilhassa da Rusya'nın XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, çıkarmış olduğu Panslavizm harekâtı sadece fikren değil aynı zamanda silahlara sarılarak Ortodoksların hamisi rolüyle Osmanlıyı Balkan topraklarından atana kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı kendisine karşı Avrupa devletlerinin de desteğini alarak örgütler kuran bu milletlerin amaçlarına ulaşmamaları için Meşrutiyeti ilan etiyse de bu örgütler hep daha fazlasını isteyerek amaçlarına ulaşmak Balkan savaşlarını başlatmış Osmanlı'nın sahip olduğu topraklarından geri çekilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar

- Alp, İlker. (1988). “Bulgaristan’ın Emperyalist Politikasında Yeni Bir Adım” *Türk Dünyası Araştırmaları*, ss. 80-92.
- Alpan, Necip.(1978). *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara: Çağdaş Basımevi.
- Armaoğlu, H. Fahir. (1975). *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılap Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bora, Tanıl. (1993). “Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu”, *Bilgi ve Hikmet*, ss.85-103.
- Bozkurt, O.N. (1966). “Yunan Politika Oyunu” *Türk Kültürü*, S. 36, ss.213-219.
- Çoşar, Ömer Sami. (1974). *Atatürk Ansiklopedisi, (1908-1909)*, İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları.
- Erim, Nihat. (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karahasan, Mustafa. (1976). “1878-1881 Yılları Arasında Sırp Basımında Makedonya” *Sesler, Aylık Toplum- Sanat Dergisi*, Yıl. XII., s. 107, SS.30-60.
- Kocabaş, Süleyman. (1984). *Tarihte ve Günümüzde Türk Yunan Mücadeleleri*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Kuran, Ahmet Bedevi. (1956). *Osmanlı İmparatorluğu İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Kurat, Akdes Nimet.(1953). “Panislavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI-2-4, 241-278.
- Leylak, M. Halil.(1994). “Şark Meselesi”, *Ata Dergisi*, Konya: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, S.6,ss.63-68.
- Margulies, Roni. (1995). “Émanuel Karasu Biyografisine Bir Başlangıç”, *Toplumsal Tarih*, , ss. 24-29.
- Özatalay, Fehmi. (1984). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, C.III, Ankara: Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları.
- Şahbaz, Mehibe (Mevhibe Savaş), (2019). *Şark Meselesi* (6. Baskı), Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Şahbaz, Mehibe. (2017). “Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu Meselesi)”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2017, Vol:4Issue:10pp:381-387

- Şahbaz, Mehibe. (2017), “Makedonya Meselesi”, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Socia Science* / Yıl: 4, Sayı:14,Eylül 2017, s. 232-251.
- Şahbaz, Mehibe. (2017). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakki Ve Basın”, *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk&Islam World Social Studies*, Yıl: 4, Sayı: 10,Mart 2017, s. 399-419.
- Tarhan, Erdem. (1982). *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Ankara: Erdem Kitapları ve Milliyet Yayınları.
- Temo, İbrahim.(1929). *İttihat Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hıdmat-ı Vataniye ve İnkılap-ı Milliye Dair Hatıratım*, Romanya Mecidiye.
- Tukin, Cemal. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1952).*Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.I, İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1984). *İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunalı, Hilmi. (1326). *Makedonya Mazisi – Hali- İstikbali*, Mısır.
- Uçar, Nail. (1978). *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- Uçarol, Rıfat. (1985). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uzer, Tahsin. (1979). *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Yönetimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1956). “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten* C. XX, ss.103-104.
- Yusuf Hamza. (1991). “1908- 1912 Yılları Arasında Makedonya’da Kurulan Ayrılıkçı Örgütler ve Osmanlı, Balkan ve Doğu Federasyonu Konfederasyonu Kurma İddiası” *Türk Dünyası Araştırmaları*, ss.47-65.

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme

Sadık Can¹

¹ Öğr. Gör. Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Bölümü
ORCID: 0009-0004-2308-665X

Giriş

II. Meşrutiyetin ilân edilmesi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerde sevinç ve gösterilerle karşılanmış, Osmanlının muhtelif ulusları arasında genel barış alâmetleri oluşmuştur (Şahbaz, 2017:402). Bir taraftan Osmanlı Devleti'ni oluşturan dini unsurların temsilcilerinden olan hocalarla Rum, Ermeni, Bulgar papazları arasında kucaklaşmalar gerçekleşirken bir tarafında Makedonya'daki çeteler (Şahbaz, 2017:239-245) şehirlere gelerek faaliyetlerini durdurmaya karar verdiklerini bildirmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanı sadece düşünce, ifade ve toplantı özgürlüğüne değil aynı zamanda kadın ve kadın hakları üzerinde de etkisini göstermiştir (Şahbaz,2017:403).

Meşrutiyet döneminin kurucusu olan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleşmiş olan bu dönem 1908'den önce başlamaktadır (Lewis, 1984:218) 3 Haziran 1889 yılında bu cemiyet ilk olarak “İttihadı Osmanî” İstanbul'da Demirkapı'da (Sirkeci) Askerî Tıbbiye (Tıbbiye-i Şahane)'de kuruldu. Paris'teki Jön Türklerin lideri olan Ahmet Rıza Beyle irtibata geçilerek cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alırken Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane' (Bleda,1977:31)deki kurucuları Osmanlı'nın yıkılışına birlikte engel olmak istemişlerse de kuruluşlarının ilk yıllarından itibaren kendi aralarında bölünmüşlerdir (İnan, 1978:133;Lewis, 1984:197,199).

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi tarihi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu cemiyet bünyesinde farklı düşünen şahsiyetleri barındırmasına rağmen bu şahsiyetlerin toplumsal sorunlara bakış açıları hemen hemen aynı olmuştur. Bu toplumsal sorunlardan en önemlilerinden biri de Osmanlı Devleti'ndeki kadınların sosyal hayattaki hakları üzerine olmuştur (Şahbaz, 2017:406). Bu sebeptendir ki cemiyet kuruluşundan meşrutiyetin ilanına kadar olan dönemlerde yapmış olduğu yayınlarda kadınların sosyal hayattaki konumlarından rahatsızlık duyduğunu ve kadınların sosyal hayatın içerisinde olması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası da Osmanlı yönetiminin şekillenmesinde oldukça etkili olmuş ve kadınların sosyal hayattaki konumlarının edinilmesi için kadın derneklerin kurulmasına öncülük etmiştir. Kadınlar tarafından oluşturulmuş olan bu derneklerin çıkarmış oldukları dergilere cemiyetin yazarları her türlü desteği vermişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemde bilhassa da kadınlara yönelik çalışmalarıyla kadınların toplumsal alanlarda yer almasında yardımcı olmuştur. Modernleşme adını verdiğimiz bu süreç Tanzimat Fermanının ilanı ile başlamış, İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası da devam etmiştir. Bu süreç kadının, aile ve nüfus politikalarında araç olarak

kullanılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle bu dönemdeki politikalar İkinci Meşrutiyet döneminde devletin topluma nüfuz etme ve toplumu şekillendirme politikasının bir ürünü olmuştur (Berktaş, 2003:98).

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyetinin büyük destekleriyle kadının toplumsal statüsü konusuna verdiği önemin bir sonucu olarak Osmanlı toplum hayatında daha fazla öne çıkmaya başlayan kadınlar, İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle kurmuş oldukları dernekler ve bu dernekler aracılığıyla çıkarmış oldukları dergiler her geçen gün kadınların toplumsal statülerini iyileştirmeye yönelik olmuş ve bu durum kadınların siyasi partilerde yer almasına etki etmiştir (Tekeli, 1982:198).

1. II. Meşrutiyet'in Döneminde Osmanlı'nın Genel Durumu

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yaşamış olduğu savaşlar nedeniyle zayıflayarak sosyal, ekonomik ve askeri açıdan sıkıntılı bir sürece girmiş (Şahbaz, 2017:384) ve uzun süren savaşlar sebebiyle işyerleri kapanmak zorunda kalmıştır. Bu durum Osmanlı Devletinde göçlerin yaşanmasına neden olurken işsizlik had safhaya ulaşmıştır. Bunun yanı sıra dış borçlanma giderek artmış ve mali krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum devletin toplumsal yapısını olumsuz etkilemiştir (Tabakoğlu, 2016:790-791).

II. Meşrutiyet ilân edildikten sonra Osmanlı Devleti'nin genel durumuna bakacak olursak bu dönemde sadece Osmanlı Devleti siyasi çalkantıları değil aynı zamanda ekonomik sıkıntıları da yoğun bir şekilde yaşamıştır. Diğer taraftan da II. Meşrutiyet döneminde liberal iktisadi politikaların uygulanması ve ticareti elinde bulunduran gayrimüslimler ve yabancı şirketlerin etkinliğini arttırması Müslüman tüccarları olumsuz etkilemiş yabancı şirketlerle rekabet edemeyerek işyerlerini kapatmış ve Osmanlı ülkesinde işsizlik artmıştır (Tabakoğlu, 2012:460-461). Kasaba ve şehirlerde Avrupa devletlerinin ürettiği malları satan esnaf Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerden oluşurken nerede kolay ve bol para getiren mesleklerle onlar uğraşmaktaydılar (Apak, 1957:3). Osmanlı'nın asıl tebaası olan Türkler ise devlet kapısında memur olmaktaydılar (Birinci, 1990:19). Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali zorluklar, siyasal krizler, fiyat artışları ve zorlu yaşam koşulları ve göçler, sosyal çözülme doğururken Osmanlı toplumunda suç sayılan fiillerin artmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslümler ve Müslümanlar farklı mahallelerde oturmakta olup, sosyal hayat bu mahallelerin kahvehanesinde konuşulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde kahvehaneler XVI. yüzyıldan itibaren artarken insanlar ev, cami ve çarşı üçgeni içerisinde geçen gündelik yaşamlarına “İstanbul'un tanrısız tapınakları” adı verilen yeni bir mekân eklendi (Işın, 1999:273-281). Osmanlı

Devleti Tanzimat Fermanının ilanıyla birlikte birçok alanda büyük değişiklikler yaşadı. Ancak bu değişiklikler devleti kurtarmaya yönelik olmuştur. Osmanlı bu yeniliklerin başlamasıyla yüzünü Batı'ya çevirerek ekonomik, idari, siyasi ve sosyal alanlarda birtakım düzenlemeler yapmak zorunda kaldı.

2. II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki Cemiyeti ve Kadın Hareketleri

XIX. yüzyılın başlarından itibaren dünya da yaşanan bir takım teknolojik gelişmelerden Osmanlı Devleti 'de etkilenmiş bilhassa da eğitim, tarım ve aile yapısındaki değişimlerden Osmanlı kadınları da etkilenmeye başlamıştır (Ortaylı, 2016:283). Bu etkilenme Tanzimat Fermanıyla birlikte hızla artmış ve Batılılaşma hareketleriyle birlikte gelişmeye başlamıştır. Ayrıca bu değişim Osmanlı topraklarında yaşayan kadınları başlangıçta aşamalı bir şekilde etkileyerek yeni iş kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı aile yapısında yaşanan bu değişimler kadının hayatında ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir. Türk kadını Meşrutiyet döneminde siyasete ilgi duymaya başlamış daha sonrasında siyasi ve sosyal alanlardaki konumu birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte kadın konusu açık bir şekilde konuşulmaya başlanırken kadınlar bu dönemde dernekler kurarak bu derneklerin faaliyetleri sayesinde toplumda erkekle eşit konuma gelmek için bir takım faaliyetler içerisine girmiştir (Akgündüz, 2015:84). Osmanlı kadını öncelikli olarak ailedeki konumu ve evlilik anlayışı üzerinde değişiklikler yapılması için faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Bu dönemde kadınların bu faaliyetlerini destekleyen aydın bir erkek modeli ortaya çıkmıştır. Genç Osmanlılar olarak bilinen bu kitle basın yayın yoluyla kadın haklarının savunucusu olmuşlardır. Osmanlı yönetiminde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti kadınların haklarını dillendirmeye başlamış ve Osmanlı Devletinde kadın haklarının savunucusu olmuşlardır. Hatta bu cemiyet kadınların kurmuş oldukları derneklere destek vererek birçok sayıda kadın dergisi yayın hayatına girmeye başlamıştır. Kadınlar Genç Osmanlıların desteğiyle bir takım siyasal dernekler kurarken Meşrutiyet dönemi sonrası yaşanan savaşlardan dolayı ekonomik alanlarda da etkili olmaya başlamışlardır. Bilhassa da Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında kadınlar geçici de olsa devlet kurumlarında memuriyetlerde bulunmuşlardır.

Türklerde kadının ekonomiye katılmasıyla beraber ülkede var olan ataerkil yapı (Şahbaz, 2024:489) etkisini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı Devletinde kadının toplum içindeki konumu ülkenin demokratik gelişmişliğiyle ilgili olmuştur. Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet döneminde modernleşme hareketlerine hız vermiş ve yönünü Batı dünyasına çevirerek ilk defa örgütlü bir şekilde kadın

derneklerinin kurulduğu görülmektedir (Aydın, 2015:88). İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası kadın hareketleri ve kadının toplum hayatındaki yeri konusu birçok dönemin gazete ve dergilerinde konu edilmeye başlamıştır. Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerde batı dünyasındaki kadınların modern hayatta statülerini iyileştirmek için vermiş oldukları mücadelelere yer vererek bu mücadelelerin Osmanlı kadınlarına örnek olması amaçlanmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devletinde başlayan kadın hareketleri üzerine yayımlanan kadın dergilerini, dünya görüşleri ve politikalarına göre Batıcı ve Türkçü olarak ikiye ayırabiliriz (Kurnaz, 1997:139-191).

Batıcı dergiler arasına bilhassa da Kadınlar Dünyası dergisi Osmanlı toplumundaki kadınlarının haklarını ele alan Osmanlı Müdaafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin çıkarmış olduğu bir dergidir. Bu dergi daha sonraki dönemlerde Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'ni kurarak eğitilmiş ve özgür kadınların toplumsal hayata katılmaları gerektiğini yayımlarında vurgulamaya çalışmıştır (Kurnaz, 1997: 91).

Türkçü dergilerin kadın yazarları ise yazılarında kadınların konumlarını iyileştirmenin yanı sıra dilde sadeleştirme hareketlerine destek vermeleri önemlidir (Gürsoy, 1999: 197-198).

Osmanlı Devletindeki kadın hareketinin temsilcileri arasında öncelikli olarak iyi bir eğitim almış ailelerin kızları gelmektedir (Akgündüz, 2015:86). Bu Kadınlar arasında öncelikle Halide Edip, Şukufe Nihal, Nezihe Muhiddin, Sabiha Zekeriya, Fatma Aliye, Emine Semiye, Selma Rıza gibi kadınlar yer almaktadır. Bu iyi ailelerin eğitilmiş kızları mevcut düzene karşı çıkarak kadınlara bir takım haklar verilmesi talebinde bulunarak çıkarmış oldukları dergilerde kadınları bilinçlendirme faaliyetleri içerisine girmişlerdir. Bu kadınlar başlangıçta bilinçlendirme çalışmalarına hayır dernekleriyle başlamışlar ve 1908 yılında Fatma Aliye Hanım'ın öncülüğünde Cemiyet-i İmdadiye yardım derneğini kurmuşlardır (Aydın, 2015:89). Ayrıca aynı yıl Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi Derneği de faaliyet göstermeye başlamıştır (Çakır, 2016:87). Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile kurulan bir başka kadın cemiyeti de Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (Toprak, 1989:184), Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Kadınlar Dünyası adı verilen bir dergi çıkarak kadınların sorunlarına yer vererek kadınların toplumsal hayattaki haklarını almak için çalışmalarda bulunmuşlardır (Aydın, 2015:88).

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti kadınların toplumsallaşması ve özgürleşmesi adına Osmanlı toplumunda kadınların çalışma

hayatına katılmasını teşvik eden İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyetinin kurulmasına büyük katkılar sağlamıştır. Bu kuruluşlar aracılığıyla kadınlara gece dersleri vererek kadınların topluma faydalı bireyler haline getirilmesini sağlamıştır. Bu cemiyetin politikaları sayesinde kadınlar Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne katılmışlardır (Kaplan, 1998:65). Bu cemiyetin politikaları sayesinde kadınlar çalışma hayatına girerek ekonomik özgürlüklerini almaya başlamışlardır. 1916 yılında Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi kurularak (Çakır, 2016:95 9) kadınların ekonomik hayata katılımları sağlanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı toplumunda kadının hak ettiği konuma gelememesinde erkeklerin kadın haklarını göz ardı ettiğini düşünerek kadınların ve erkeklerin eğitime önem verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde kadın ve erkek beyni arasındaki hacimsel farklılıklar konuşulmaya başlanmış ve talihsiz söylemlerde bulunulmuştur. Bu durum üzerine cemiyetin desteklediği kadın dergileri bu tartışmalara karşı çıkarak kadınların beyinsel faaliyetler bakımından erkeklerden farklı olmadığını söylemişlerdir (Akgündüz, 2016:95).

II. Meşrutiyet ilan edildikten kısa bir süre sonra siyasi yazılarıyla Demet dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bu dergi yazılarında Jön Türk hareketinin desteklemesi gerektiğini ve bu hareketin fikirlerini kadınlar arasında yaymayı amaçlamıştır (Kaplan, 1998:11). Ayrıca dergide yayınlanan makalelerde modernleşme ve kadınların toplumsal statüleri üzerine yazılar yazılmıştır (Çaha,1996:93).

Daha sonraki dönemlerde Demet dergisinin çizgisinde Mehasin ve Kadın dergileri kadın haklarının savunucusu olarak yayınlar yapmaya başlamıştır (Kaplan, 1998:12).

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihat Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde başlayan kadın harekâtını destekleyen ve sonraları da hızla artan kadın dergileri, kadınların kendilerini ifade edebilmelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca kurulan dernekler de kadınların toplum hayatına katılma isteklerini örgütlü hale gelmesini sağlamıştır. 1909 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile kadınlar, toplumdaki haklarını elde etmek için dernekler kurmuşlardır.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın derneklerini işlevleri bakımından dört gruba ayırabiliriz. İlk olarak derneğin kurucuları tamamen kadınlardan oluşan ve Osmanlı toplumunda haklarını elde etmek için mücadele veren Müdaafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi dernekler yer alırken, İkinci olarak, yine kadınlardan oluşan toplumsal yardımlaşmayı hedefleyen Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti gibi dernekler kurulurken, Osmanlı Hilal-i Ahmer

Hanımlar Heyeti gibi dernekler ise mevcut olan cemiyetlerin kadın kolu veya hanımlar heyeti adlarıyla üçüncü grupta yer alırken dördüncü olarak da Türk Ocakları gibi derneklerdir (Alkan, 1998: 111). Bu derneklerin sayısı 1908 –1920 yılları arasında toplam 103 kadın derneği kurulmuş olup, Bu derneklerin 77 tanesi Müslüman-Türk olurken, 20 tanesi de Müslüman olmayan cemaatlere ait olurken, 6 tanesi de yabancılara aittir (Alkan, 1998: 135).

İttihat ve Terakki Cemiyeti kadınların toplumsal alandaki statüleri konusundaki fikirlerini cemiyetin politikalarına da yansıtan çalışmalarda bulunarak kadınların ilgisini ve sevgisini kazanmayı başarmıştır. Cemiyet kadınların çıkarmış olduğu dergilere ve derneklere destek vererek eğitim öncelikli kadınların geri olduğu alanlarda ilerleme sağlamaya çalışmıştır. Kadınları siyasi hayatla tanıştıran İttihat ve Terakki Cemiyeti basının toplum üzerindeki etkisini kullanarak dönemine göre radikal bir adım atarak Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'nde umumi derslere kadınların da katılmasını sağlamıştır (Kaplan, 1998:64; Kurnaz,1997:78-82). Bu cemiyetin desteği sayesinde kadınlar toplum hayatına katılmaya başlamışlardır.

Ayrıca Osmanlı kadını Balkan Savaşları sırasında cepheye yardım dernekleri aracılığıyla destek sağlayarak savaş şartlarında verdiği bu mücadele ile toplumda saygınlık edinmiştir. 1912 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti vasıtaıyla kadınlar sağlık alanında önemli görevler üstlenmişlerdir. Osmanlı Devletinde kadın hakları mücadelesi sadece sağlık alanıyla sınırlı kalmamıştır. Milli Mücadele döneminde 19 Mart 1919'da İstanbul İnas Darülfünun öğrencileri ve Asri Kadın Cemiyeti üyeleri Fatih Türbesi önünde işgalci kuvvetlere karşı mitingler düzenlemiş ve Halide Edip Adıvar İstanbul Belediyesi önünde toplanan kalabalığa seslenmiştir (Aydın, 2015:91). Milli Mücadele dönemine gelindiğinde de kadınların başta İstanbul olmak üzere birçok illerde mitingler tertipleyerek birlik ve beraberliğin öncülüğünü üstlendikleri görülmektedir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen ardından Mustafa Kemal Atatürk Türk Kadınına II. Meşrutiyetle başlayan haklarını daha da genişleterek onlara toplumun her alanında haklar verildiği görülmektedir.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'ın ilanından sonra başlayan siyasi ve toplumsal gelişmeleri şekillendirirken Cumhuriyet yönetiminin temellerinin atıldığı dönem olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Osmanlı basınında büyük gelişmeler yaşanması kadınları da etkilemeye başlamıştır. Kadınlar bu süreçte yıllarca hayal ettikleri böyle bir fırsatı değerlendirerek haklarını bu dönemde çıkardıkları gazete ve dergilerde aramaya başlamışlardır.

Türk kadını geleneksel kalıplarından kurtularak hak arayışına girmiş ve bu hak arayışını da öncelikli olarak birçok dergi ve gazeteler aracılığıyla yapmaya çalışmıştır. Bu gazete ve dergilerin kurulmasında ve yayımında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük çabalarını görmekteyiz. Bu cemiyet daha kuruluş yıllarından itibaren kadın haklarıyla yakından ilgilenmiş ve II. Meşrutiyet'in ilan edilir edilmez de yönetim üzerindeki nüfusunu kullanarak Osmanlı kadının toplumdaki haklarının kazanılmasına maddi ve manevi alanda büyük destekler vermiştir. Bilhassa da kadın derneklerinin kurulmasına ve kadınların fikirlerini daha geniş kitlelere aktarmasına dergiler çıkararak destekler vermiştir. II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın dernekleri ve bu derneklerin çıkarmış oldukları dergilerin misyonunda genel olarak kadın haklarını savunmak, toplumsal yardımlar yapmak, kadının toplumda yer edinmesini sağlamak gibi amaçlar taşıdıkları görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketleriyle öne çıkan Türk kadının toplumdaki konumu uzun bir süre tartışılmıştır. Kadınların bulundukları konumdan ve toplumun kadına karşı yaklaşımından rahatsızlık duyan ve bunu ilk dile getiren İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup eğitimli erkekler olmuştur. Osmanlı toplumunda Türk kadınının hakkını üst düzey ailelere mensup ve iyi bir eğitim alan kadınlar, toplumsal bilinçlenmenin öncülüğünü yaparken fikirlerini ve yapılan yenilikleri toplumun her kesimine ulaşmasını basın yayın organlarıyla sağlamışlardır. I. Dünya Savaşında erkeklerin cephede olması sebebiyle Osmanlı toplumunda erkeğin yapmış olduğu görevleri kadınlar yapmaya başlayınca kadının statüsünde önemli değişiklikler olmuş kadınlar çalışma hayatına girmiştir. Yine savaş yıllarında modernleşme sürecinde açılan kız mektepleri ilk mezunlarını vererek Osmanlı toplumunda aydın kadın tipi ortaya çıkmıştır.

1919-1923 yılları arasında da Milli Mücadeleye büyük katkılarda bulunarak Kadın Cemiyetlerini kurarak işgallere karşı direnerek bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Türk kadını sosyal ve ekonomik hayat önemli bir yer edinerek siyasal yaşama müdahil olmaya başlamıştır. Kısacası bugün Türk kadınının bulunduğu toplumsal statü ve sahip olduğu olanaklar II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabaları ve Milli Mücadele döneminde gösterdiği gayretlerin sonucudur.

KAYNAKLAR

- Akagündüz, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Apak, Rahmi. (1957). *Yetmişlik bir Subayın Hatıraları*, Ankara.
- Aydın, H. (2015). “ Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın ”. *Current Research in Social Sciences*, Cilt 1, Sayı 3, ss.84-96.
- Berktaş, Fatmagül. (2003). *Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm: Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Birinci, Ali. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul.
- Çaha, Ömer. (1996). *Sivil Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürsoy, Ülkü. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- İnan, Yusuf Ziya. (1978). *Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*, İstanbul: Bayramşık Yayınevi.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908- 1960)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kurnaz, Şefika. (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1829-1923)*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Lewis, Bernard .(1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mithat Şükrü, Bleda. (1977). *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Şahbaz, Mehibe (2024). “Timurlu Devleti’nin Siyasi Hayatında Kadının Rolü”, *Platanus Publishing (Duvar) Yayınevi* ss. 489-500.
- Şahbaz, Mehibe. (2017). “Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu Meselesi)”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2017, Vol:4Issue:10pp:381-387
- Şahbaz, Mehibe. (2017), “Makedonya Meselesi”, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science / Yıl: 4, Sayı:14,Eylül 2017*, s. 232-251.
- Şahbaz, Mehibe. (2017). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakki Ve Basın”, *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The*

Journal of Turk&Islam World Social Studies, Yıl: 4, Sayı: 10,Mart 2017, s. 399-419.

Tabakoğlu, Ahmet. (2012).*Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.*

Tabakoğlu, Ahmet. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.*

Tekeli, Şirin. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, İstanbul: Birikim Yayınları.*

Toprak, Z. (1989). “ İttihat Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”.
Toplum ve Bilim Dergisi, Güz. No. 43-44.

Biseksüel Kimliğin Toplumsal Mücadelesi: Bifobi Görünmezlik ve Azınlık Stresi

Miyase Yalçın¹

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ataşehir Harezmi Anadolu Lisesi, Coğrafya Öğretmeni
ORCID: 0009-0002-1232-0506

Giriş

Bu çalışma, biseksüel kimliğin görünmezliği ve bifobi kavramları çerçevesinde biseksüel bireylerin toplumsal konumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, biseksüel bireylerin maruz kaldıkları ayrımcılığı, heteronormatif yapılar içindeki konumlarını ve Türkçe literatürde bu konunun nasıl ele alındığını değerlendirmektedir. Türkçe literatürde biseksüel bireyler genellikle LGBTQ+ konularının bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, bu araştırma biseksüelleri eşcinsel araştırmaların bir alt kategorisi olarak değil, bağımsız bir çalışma alanı olarak incelemeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda Türkçe literatürdeki boşluğu gidermeye çalışmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak literatür taraması kullanılmıştır.

Cinsiyet, klasik olarak bireyin doğuştan sahip olduğu biyolojik özelliklere bağlı olarak kadın ve erkek şeklinde ikili bir yapıda tanımlanmıştır. Ancak Butler (1990), cinsiyetin biyolojik determinizmle açıklanmasını reddeder ve cinsiyeti toplumsal olarak inşa edilen bir performans biçimi olarak teorileştirir. Ona göre cinsiyet, bedenin tekrarlanan eylemleri aracılığıyla 'doğal' görünümünü kazanır; bu tekrarlar zamanla sabit ve değişmez bir gerçeklik izlenimi yaratır. Bu bağlamda, bedensel pratiklerin sürekli yeniden üretilmesi, cinsiyete dayalı bir benlik algısının yanılması oluşturur. Wilchins'in (2002) ifadesiyle, bireyin kendisini erkek, kadın ya da bu ikili yapı dışında ya da arasında bir kimlikle tanımlaması, 'cinsiyet kimliği' kavramı ile açıklanır. Bir kişinin kimliği sadece kendini tanımlaması ile ilgili olmayıp, aynı zamanda kesişen sosyal yapılar ve belirli bir gruba ait olmakla ilişkili güç farklılıkları ile de ilgilidir (Shield, 2008). Dolayısıyla bireyler, cinsiyetçilik, sınıf ayrımı, bifobi ve homofobi gibi toplumsal baskıları deneyimleyerek ezilen gruplara ait olabilmektedir.

Cinsel yönelim, bireyin heteroseksüel, eşcinsel veya biseksüel olmasını ifade etmektedir. Cinsiyetle ilgili klasik heteronormatif inançlar, erkek cinsiyet kimliğinin ve kadınlara yönelik cinsel çekimin doğal ve kaçınılmaz olduğunu varsaymıştır. Aynı zamanda kadın cinsiyet kimliğinin, cinsiyet rollerinin ve erkeklere yönelik cinsel çekimin de doğal ve kaçınılmaz olduğu kabul edilmiştir. Bu tür heteronormatif varsayımlar nedeniyle kişinin cinsiyet kimliğinin genellikle belirli bir cinsel yönelimle tutarlı olduğu düşünülmüştür (Nagoshi, Nagoshi ve Brzuzy, 2014). Toplumsal cinsiyet ise sosyal kurumlarda ve sosyal pratiklerde kadınlar ve erkekler arasındaki hiyerarşik bölünme (Kessler ve McKenna, 1978) ve ataerkil hiyerarşinin sosyal olarak inşa edilmiş bir ürünü ve güç farklılıklarının bir sonucudur (Beauvoir, 1949; Butler, 1999; Hooks, 2000; Wittig, 1981). Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak ikiye ayrılrsa da, bu

kategoriler kendi içinde farklılıklar barındırır. Bu çeşitlilik, toplumsal cinsiyetin sabit değil, değişken bir yapı olmasından kaynaklanmıştır (Delphy, 1993).

Bu çalışma, biseksüel kimliğin maruz kaldığı dışlanma ve görünmezliği ortaya koymak suretiyle, bu durumun dönüşümüne katkı sağlamayı da hedeflemektedir. Biseksüel bireyler, hem heteroseksüel hem de eşcinsel topluluklar tarafından marjinalleştirilmektedir. Görünürlüğün artırılması durumunda, bu bireyler daha fazla kabul görebilir ve toplumsal ayrımcılık azalabilir. Çalışma, biseksüel kimliğin tarihsel gelişimi, biseksüel kimliğin toplumsal yansımaları (açılma, stres ve ruh sağlığı), bifobi ve biseksüel görünmezlik bölümlerinden oluşmaktadır. Sonuç olarak, biseksüel bireylerin görünürlüğünün artırılması toplumsal farkındalığı artırabilir ve daha eşit bir toplumsal yaşamın oluşmasına katkı sağlayabilir.

Biseksüel Kimliğin Tarihi Gelişimi

Tarihin erken dönemlerinde, cinsellik günümüzdeki gibi kesin kategorilere ayrılmamıştır. Pek çok toplumda cinsel yönelimler esnek bir biçimde ele alınmış ve katı kimliklere hapsedilmemiştir. **Halperin (1990)**, *One Hundred Years of Homosexuality* adlı eserinde, Antik Yunan'daki erkekler arası ilişkilerin heteroseksüel evliliklerle birlikte var olduğunu açıklamıştır. Ancak bu ilişkiler, günümüzdeki cinsel yönelim kavramından çok, güç ve hiyerarşi ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Hristiyanlığın Avrupa'da yayılmasıyla birlikte, evlilik dışı cinsel ilişkiler günah sayılmaya ve yasaklanmaya başlanmıştır. **Foucault (1978)**, *The History of Sexuality* adlı eserinde kilisenin cinsel kimlikleri ve arzuları baskı altına aldığını, özellikle de eşcinsellik ve biseksüellik gibi yönelimleri yok saydığını belirtmiştir.

Biseksüellik, 19. yüzyılda bilim insanları tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde genellikle bir hastalık ya da geçici bir durum olarak ele alınmıştır. Ulrichs (1864), *The Riddle of Man-Manly Love* adlı eserinde eşcinselliği “Urning” olarak adlandırırken, biseksüelliğe de “Urningin” terimiyle değinmiştir. Ancak biseksüellik terimini bugünkü anlamda kullanmamıştır. Krafft-Ebing (1886), *Psychopathia Sexualis* adlı eserinde biseksüelliği, heteroseksüellik ve homoseksüellik arasında bir geçiş aşaması olarak tanımlamış ve bunu psikolojik bir bozukluk olarak değerlendirmiştir. Ellis (1897), *Sexual Inversion* adlı eserinde biseksüelliği insan cinselliğinin doğal bir parçası olduğunu savunsa da, bunu olağandışı durum olarak değerlendirmiştir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, cinsellikle ilgili yaygın teorilerden biri *tersine dönme (inversion)* teorisiydi. Bu teoriye göre, gey ve lezbiyen bireyler

fiziksel olarak erkek veya kadın olsalar da iç dünyalarında “karşı cinsle ait” kabul edilmiştir. Aynı cinsiyetten birine duyulan çekim, gizli bir heteroseksüellik olarak yorumlanmış ve geyler ile lezbiyenlerin aslında “yanlış bedende doğmuş heteroseksüel bireyler” olduğu düşünülmüştür (Eisner, 2013).

Chaddock, *Psychopathia Sexualis* adlı kitabın 1892'deki İngilizce çevirisinde “biseksüellik” terimini kullanmıştır. Ancak bu terim başlangıçta, kişinin hem erkek hem de kadın özelliklerine sahip olması anlamında kullanılmış olup, doğrudan bir cinsel yönelimi ifade etmemiştir. **Freud (1905)**, *Three Essays on the of Sexuality* adlı eserinde, insanların doğuştan biseksüel olduğunu ve toplumun onları heteroseksüel veya eşcinsel olmaya yönlendirdiğini belirtmiştir. Freud'a göre biseksüellik, tüm insanların çocuklukta geçtiği evrensel bir aşamaydı.

Richard von Krafft-Ebing ve Henry Havelock Ellis gibi seksologlar, biseksüellik de dâhil olmak üzere cinsel kimliklerin şekillenmesinde önemli bir etki yaratmışlardır. İlk başta, hem erkeklere hem de kadınlara duyulan cinsel çekiciliği ‘psikoseksüel hermafroditizm’ olarak tanımlamışlardır (Ellis, 1897). Ancak 1915'te Ellis, her iki cinsiyete de ilgi duyan bireyler için ‘biseksüel’ terimini kullanmaya başlamış ve insanları heteroseksüel, eşcinsel ve biseksüel olarak üç ana kategoriye ayırmıştır. Bu, biseksüellik kavramının tarihsel gelişiminde belirleyici bir aşama olarak kabul edilmektedir (Monro, 2015, s.14).

Krafft-Ebing'in vaka incelemeleri ve Havelock Ellis'in sonraki çalışmaları, 20. yüzyıl başlarında ‘psikoseksüel hermafroditizm’ teriminin iki farklı anlamda kullanılmaya başlandığını göstermiştir. Birinci anlam, hem erkek hem de kadın özelliklerine sahip birini ifade ederken; ikinci anlam, hem erkeklere hem de kadınlara cinsel çekim duyan birini belirtmektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise ‘psikoseksüel hermafroditizm’ terimi kullanılmamaya başlanmış ve yerine biseksüellik terimi baskın hale gelmiştir (Storr, 1999).

Biseksüel teriminin üç anlamı vardır: Birincisi, Darwin ve çağdaşları tarafından kullanılan hermafroditizmle eşanlamlı olan, bir canlıda hem erkek hem de dişi özelliklerinin varlığını belirtmesidir. İkincisi, biseksüelliğin, bir insanda ‘dişil’ ve ‘eril’ psikolojik özelliklerin bir arada bulunmasını ifade etmesidir. Üçüncüsü ve en yaygın anlamıyla ise, belirli bireylerin hem erkeklere hem de kadınlara cinsel olarak ilgi duyma eğilimleri için kullanılmasıdır (Bowie, 1992, aktaran Hemmings, 2002, s.22).

Biseksüellik teriminin bu üç kullanımı, sosyo-politik gelişmelerle birlikte şekillenmiş ve bunlarla bağlantılı olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, biseksüellik; çekim, davranış ve kendini tanımlama ya da bunların bir birleşimi olarak

işlevselleştirilmiştir (Elia, Eliason ve Beemyn, 2018; Fox, 1996; Yoshino, 2000). Kuir teorisinin ortaya çıkışından bu yana, bazıları biseksüelliği, heteroseksüel-eşcinsel ve erkek-kadın gibi cinsel ve toplumsal cinsiyet ikililerini yıkmaya potansiyeline sahip devrimci ve radikal bir duruş olarak anlamıştır (Angelides, 2001; Diamond, 2008; Firestein, 2007; Garber, 1995; Hayfield, 2016; Hemmings 2002).

Alfred Kinsey, *Sexual Behavior in the Human Male* (1948) ve *Sexual Behavior in the Human Female* (1953) adlı araştırmalarında *Kinsey Ölçeğini* geliştirmiştir. Bu ölçek, insanların büyük çoğunluğunun yalnızca heteroseksüel ya da eşcinsel olmadığını, birçok insanın farklı derecelerde her iki cinsiyete de ilgi duyduğunu göstermiştir. Kinsey, insan cinsel davranışının değişkenliğini ve çeşitliliğini göstererek psikolojide ve toplumda heteroseksüellik ve eşcinselliğin ikili anlayışlarına karşı çıkmıştır (Kinsey, Pomeroy ve Martin, 1948; Kinsey, Pomeroy, Martin, ve Gebhard, 1953).

1970'lerin ortasında, araştırmacılar biseksüelliğe ayrı bir kimlik olarak odaklanmaya başlamışlardır (Brennan ve Hegarty, 2012; Taylor, 2018). Ancak, 1970'ler ve sonrasında Plummer (1975) ve Cooper (1994) gibi etkili araştırmacıların çalışmalarında biseksüelliğe dair bir sessizlik hâkim olmuştur. Plummer (1975), evli erkeklerin halka açık yerlerde diğer erkeklerle cinsel ilişkiler kurmalarını tartışmış, ancak biseksüellikten hiç bahsetmemiştir; erkeklerle ve kadınlarla cinsel ilişki yaşayan erkekleri 'eşcinsel' olarak tanımlamış ve böylece biseksüelliği görünmez kılmıştır.

Klein (1978), *The Bisexual Option* adlı eserinde biseksüelliğin sadece cinsel davranışla açıklanamayacağını ve daha geniş bir kimlik anlayışı gerektiğini savunmuştur. *Klein Cinsel Yönelim Ölçeğini* geliştirmiştir. Bu model, biseksüelliğin yalnızca fiziksel çekim veya cinsel eylemlerle sınırlı olmadığını, bireyin psikolojik, duygusal ve sosyal deneyimlerini de kapsadığını göstermiştir. Klein ayrıca, biseksüelliğin zaman içinde değişebileceğini, bireylerin farklı dönemlerde farklı yönelimler gösterebileceğini savunmuştur. Klein'in çalışmaları, biseksüel kimliğin daha geniş ve dinamik bir çerçevede ele alınmasına katkı sağlamış ve biseksüel bireylerin hem heteroseksüel hem de homoseksüel topluluklar içinde görünürlüğünün artmasına yardımcı olmuştur.

1980'lerden itibaren biseksüelliğin iki farklı biçimi tanımlanmıştır. Birincisi, cinsel kimlik olarak biseksüellik; ikincisi ise 'davranışsal biseksüellik' veya 'durumsal biseksüellik' olarak adlandırılan, farklı cinsiyetten bireylerle cinsel ilişkiler kurmayı ifade eden biseksüelliktir (Rust, 2000; MacDowell, 2009). 1990'lar ve 2000'lerde, biseksüelliğin tartışılmasında akademik alanda ve daha

geniş kültür içinde önemli bir artış gözlemlenmiştir. Butler (1990), *Gender Trouble* adlı eserinde, cinsiyet ve cinsel yönelimin sabit kimlikler olmadığını, toplumsal yapıların bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Bu, biseksüelliğin tanınmasını destekleyen teorik yaklaşımlardan biri olmuştur.

1990’larda ve 2000’lerin başlarında, çeşitli disiplinlerden araştırmacılar biseksüellikle ilgili tarihi ve güncel literatürü derlemişler ve biseksüel kimlikler üzerine teorik tartışmalar yapmışlardır. Ortak tema, biseksüelliğin psikanaliz, kuir teori ve feminizm içinde nereye uygun olabileceği ve bunlara nasıl (hangi yönde) katkıda bulunabileceği konusundaki tartışmalardır (Angelides, 2001; Hemmings, 2002; Weise, 1992).

2000 yılında **Journal of Bisexuality** adlı dergi kurulmuş ve bu dergi Amerikan Biseksüalite Enstitüsü’nün resmi dergisidir. Dergi, biseksüellik üzerine yapılan yeni araştırmaları, terapi süreçlerindeki biseksüel konuları, heteroseksüel, lezbiyen ve gey topluluklarından farklılıkları, biseksüel hareketin gelişimini, medyada biseksüellik temsillerini, biseksüel tarihini ve çeşitli biseksüel yaşam tarzlarını kapsayan geniş bir yelpazede makaleler yayımlamaktadır. Türkçe literatürde “biseksüel” kavramı çoğunlukla eşcinsellik odaklı çalışmalar içerisinde ele alınmış; bu konudaki araştırmalar ise ağırlıklı olarak sağlık, psikoloji, kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanlarına yönelik akademik dergilerde yayımlanmıştır (Alaçam ve Yılmaz, 2025; Özdemir ve Açıkgöz, 2024; Soner ve Altay, 2019; Yalçınoglu ve Önal, 2014).

Yoshino (2000), “biseksüel silme” (bisexual erasure) kavramını tanıtmıştır. Yoshino, biseksüelliğin heteroseksüelliğin ayrıcalığına ve cinselliğin sabit yapısına bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Biseksüel silmenin üç biçimini özetlemiştir: Birincisi, sınıf silme: Biseksüelliğin varlığı, toplumsal ikili cinsel anlayışlara dayanarak reddedilir. Yani, biseksüel bireylerin ya lezbiyen ya da gey olduğu, ancak bunu reddettikleri veya heteroseksüel olmaya çalıştıkları varsayılır. İkincisi, bireysel silme: Biseksüel olduğunu belirten bireylerin, bu kimliğin geçici bir süreç olduğu ve sonunda ya heteroseksüel ya da eşcinsel olacakları düşünülerek silinir. Üçüncüsü, gayrimeşrulaştırma: Biseksüellik kabul edilse de etiketlendiği için görünür hale gelir; geçerli bir cinsellik biçimi olarak hızla silinir ve değersizleşir. Biseksüellik nadir olduğu için değil, her yerde bastırıldığı için tarihsel olarak silinmiş, yanlış temsil edilmiş ve politik olarak eleştirilmiştir (Hemmings, 2002).

2000’lerin başından itibaren, biseksüel görünmezlik, marjinalleşme ve silinme, kötü ruh sağlığıyla birlikte akıl sağlığına da odaklanılmaya başlanmıştır (Hayfield, 2021). Eisner (2013), *Bi: Notes for a Bisexual Revolution* adlı

eserinde, biseksüellerin hem heteroseksüel hem de LGBTQ+ toplulukları içinde marjinalize edildiğini ve görünürlüğü artırılması gerektiğini savunmuştur.

Biseksüel Kimliğin Toplumsal Yansımaları: Açılma, Stres ve Ruh Sağlığı

Açılmak (out of the closet), heteroseksüel olmayan bireylerin cinsel yönelimlerini önce kendilerinin kabul etmesi, ardından da bunu başkalarına açıklayarak görünür hale gelmesi sürecidir (Hayes ve Hagedorn, 2001). Bu süreç, toplum içinde marjinalize edilen kimliklerin daha fazla tanınmasını sağlamak için önemli bir strateji olarak görülmektedir. Ancak bazı biseksüel bireylerin bu süreci yaşamadığı ve kimliklerini gizli tutmaya devam ettikleri belirtilmiştir (See ve Hunt, 2011).

Birden fazla cinsiyetten bireylere ilgi duyan kişiler, diğer insanların bireysel inançlarının farkında olduklarından ve cinselliklerine dair daha geniş kültürel anlayışlara sahip olduklarından olumsuz tepkilerden çekinebilirler. Bu yüzden yanlış anlaşılma, inanmama, işten çıkarılma gibi riskler ve geçmişte yaşadıkları olumsuz deneyimler nedeniyle kendilerini ifade etmekte tereddüt edebilirler (Bartelt, Bowling, Dodge ve Bostwick, 2017; Brown ve Lilton, 2019; Wandrey, Mosack ve Moore, 2015).

Araştırmalar, biseksüellerin lezbiyen ve geylere göre daha az sıklıkla kimliklerini açıkladığını göstermektedir. Weinberg, Williams ve Pryor (1994), biseksüel bireylerin gey ve lezbiyenlere kıyasla iş yerinde kimliklerini açıklama olasılığının daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Biseksüel bireyler, kimliklerinin genellikle göz ardı edilmesi nedeniyle, kendilerini biseksüel olarak ifade etme haklarına sahip olmadıklarını hissedebilir veya toplumsal baskılar nedeniyle kimliklerini açıklamadan önce, birden fazla cinsiyetten bireylerle “yeterli” ilişkiler kurmayı tercih edebilirler (McLean, 2007).

Biseksüel olmak, genellikle iki tanınmış cinsel kimlik kategorisinin yani heteroseksüellik ve eşcinselliğin dışına çıkmayı gerektirmiştir. Bazı bireyler kimlik mücadelesi yapmadan heteroseksüel olarak kabul edilir ve bu durum, toplumsal olarak doğal bir gerçeklik gibi görülebilir. Ancak, heteroseksüelliği kendilerine uygun bulmayanlar için cinsel kimliklerini tanımlamak daha zor olabilir. Biseksüel olmak, bu kimliği resmi olarak benimsemek zorunda kalmadan da yaşanabilir; yani bir birey, kendini biseksüel olarak tanımlamasa da birden fazla cinsiyetten bireylere ilgi duyabilir.

Weinberg ve arkadaşları (1994) eşcinsel kimliğin gelişimini bir dizi aşamadan geçen modellerle formüle etmiştir. Her model farklı sayıda aşama içerirken, tüm modeller şu üç unsuru paylaşmaktadır: Süreç, kişinin kimlik karmaşası yaşamaması,

diğerlerinden farklı hissetmesi ve aynı cinsiyetten çekiciliği kabul etmekte zorlanmasıyla başlar. Ardından, eşcinsel olma hakkında düşünme dönemi gelir ve bu dönemde kişi, kendini eşcinsel olarak tanımlayanlarla ilişki kurmayı, cinsel deneyimler yaşamayı ve eşcinsel alt kültüre dâhil olmayı içermektedir. Son olarak, kişi benlik kavramını ve sosyal kimliğini eşcinsel olarak bütünleştirmeye çalışır; bu da eşcinsel olduğunu kabul etme, açıklama yapma, eşcinsel bir yaşam biçimine kültürlenme ve aşk ilişkileri geliştirme süreçlerini içerir. **McLean (2007)**'ın çalışmaları, biseksüel bireylerin kimlik gelişim süreçlerinin, eşcinsel bireylerin süreçlerine benzer aşamalardan geçebileceğini ancak biseksüellik ile ilgili toplumsal algılar ve bireylerin içsel kimlik mücadelelerinin daha fazla çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Biseksüel kimliklerin genellikle daha az kabul gördüğü toplumlarda, bu süreçlerin daha uzun sürebileceği ve kişilerin kimliklerini kabul etmekte zorluk yaşayabileceğini belirtmiştir.

Biseksüel bir kişinin mevcut partnerinin cinsiyeti, cinsel yönelimini açıklamaya yetmeyebilirken, bazı biseksüel bireyler hem şu anki hem de önceki partnerlerinin cinsiyetlerinden veya birden fazla partnerinden bahsetme eğiliminde olabilirler (Davila, Jabbour, Dyar ve Feinstein, 2019; Hayfield, Campbell ve Reed, 2018). Araştırmalar, birçok biseksüel kişinin dürüst olmak, güven duymak, destek ve kabul görmek ve biseksüel kimliklerini daha görünür kılmak amacıyla açılmak istediklerini göstermiştir (Knous, 2006; McLean, 2007). Bir biseksüel için aile desteği, olumsuz toplumsal normlara karşı önemli bir destek kaynağı olabilirken, aile reddi ise yabancılaşma ve izolasyon duygularını pekiştirebilir. Biseksüelliğini açıklamak, bu kimliğin görünürlüğünü ve geçerliliğini artırabilir. Çünkü biseksüellerle etkileşimde bulunmak, biseksüelliğe ve biseksüel bireylere karşı daha olumlu tutumlarla ilişkilendirilmiştir (Lyte, Dyar, Levy ve London, 2017).

Farklı cinsel kimliklere sahip bireylerin, cinselliklerini başkalarına ifade etme veya açıklama yöntemleri çeşitlidir. Bazı kişiler, cinsel kimliklerini açıkça ifade etmeden önce, başkalarının nasıl tepki vereceğini görmek ya da başkalarının bunu kendi başlarına anlamasını sağlamak amacıyla, aynı cinsiyete ya da cinsiyetlere olan çekicilikleriyle ilgili ipuçları bırakıp durumu test edebilirler (McLean, 2007). İnsanlar, yaşadıkları evler aracılığıyla kimliklerini görünür kılabilirler. Sosyal ve kültürel coğrafyacı Gorman-Murray (2007, 2008), evlerin kişisel ve sosyal olmanın yanı sıra fiziksel alanlar olduklarına da dikkat çekmiştir. Bu nedenle, evler kimlikleri temsil edebilecek mekânlar haline gelebilir (Bilgili, 2016; Dinç, 2024). Ayrıca, mekânlar hâkim kimliklerle kodlanmıştır. Bu kimliklere sahip olan kişi, grup ve topluluklar farkında olsun ya da olmasın, ayrıcalık yaşamaktadır; çünkü egemen kimlikler mekânla özdeşleşmiştir, bu

nedenle azınlık kimliklerine sahip kişi, grup ve topluluklar bu ayrıcalığı hissetmemiştir (Bilgili, 2020). Bununla birlikte, LGBTQ+ bireylerin büyüdüğü evlerin büyük olasılıkla heteroseksüel normlara dayalı mekânlar olduğu söylenebilir. Ancak, LGBTQ+ ebeveynlerin sayısı giderek artmaktadır (Bartelt vd., 2017; Goldberg, 2010). Biseksüel kişilerin ebeveyn olma ihtimali ise, gey ve lezbiyenlerden kıyasla daha yüksektir (Goldberg, Gartrell ve Gates, 2014).

Gorman-Murray, altı lezbiyen kadın, altı eşcinsel erkek ve bir biseksüel kadının heteroseksüel ebeveynlerine açılma deneyimleri üzerine yazdıkları otobiyografik anlatıları analiz etmiştir. Bu çalışmasında, aile evinin heteronormatif yapısının dönüştürülebileceğini ve LGB kimliklerinin görünür hale gelebileceğini ortaya koymuştur. Bu dönüşüm, evde LGB bireylerin ve partnerlerinin fotoğraflarının sergilenmesi veya televizyonda izlenen programlar aracılığıyla gerçekteşebileceğini söylemiştir. Bu ve benzeri yollarla, aile evlerimizin ve kendi yaşam alanlarımızın cinselliğimizi yansıtabileceğini bildirmiştir (Gorman-Murray, 2008).

Bazı biseksüel ebeveynler, biseksüelliklerinin çocuklarının bifobiyle karşılaşmasına yol açmasından endişe duyabilir. Bu kaygı, çocuklarına ve çocukların arkadaşlarının ebeveynlerine nasıl ve ne zaman açıklama yapacakları konusunda kararlar almalarına neden olmuştur (Bartelt vd., 2017). Diğeri bazı biseksüel ebeveynler ise, çocuklarına açılmaktan kaçınmış, çünkü bunun cinsel yaşamları hakkında konuşmayı gerektireceğini düşünmüşlerdir (Maliepaard, 2018). Öte yandan, bazı biseksüel ebeveynler cinsiyet ve cinselliği tartışmaya istekli olduklarını, farklılık ve çeşitliliği kabul ettiklerini belirterek, biseksüellik deneyimlerini ebeveynliklerinde bir avantaj olarak görmüşlerdir. Ayrıca, bazı ebeveynler ise ortaya çıkmanın kişisel bir tercih olmadığını, ancak biseksüelliğin varlığına dikkat çekmek ve savunuculuk yapmak adına bir sorumluluk hissettiklerini ifade etmişlerdir (Bartelt vd., 2017). Ebeveynlik, biseksüel bireylerin kimliklerini ve yaşamlarını da şekillendirebilir. Bazı biseksüel ve lezbiyen kadınlar, ailelerinin baskıları nedeniyle erkeklerle evlenmiş ve ekonomik bağımlılıkları nedeniyle bu evlilikleri sürdürmeleri beklenmiştir (Monro, 2015). Ayrıca, heteroseksüel aile üyeleri ve arkadaşlar, biseksüel bireylerin ayrıcalıklı olduklarını ve heteroseksüel seçenekleri kullanma imkânına sahip olduklarını düşündüklerinden, bu bireylere bu doğrutuda beklenti oluşturabilirler (Herd, 1999).

Bazı biseksüel erkekler, etiketlenmekten kaçınmak veya cinsellikleri hakkında ayrıntı vermek istemedikleri için, potansiyel kadın partnerleriyle kendilerini heteroseksüel, potansiyel erkek partnerleriyle ise eşcinsel olarak tanımlamıştır (Baldwin vd., 2015). Biseksüel erkeklerin, cinsel yönelimlerini

partnerlerine açıklamak konusunda endişelenmeleri için geçerli sebepler olsa da, bunu yapmak stresli olabilir ve olumsuz ruh sağlığı sonuçlarına yol açabilir (Schrimshaw, Siegel, Downing ve Parsons, 2013). Cinsel kimliğin ortaya çıkması, topluluklarla daha güçlü bağlantılar kurmak ve ruhsal sağlıkta olumlu sonuçlar gibi faydalı etkilerle ilişkilendirilmiştir. Biseksüel etiket, biseksüellerin kimliklerini açığa çıkarma istekliliğini etkileyerek, dolaylı yoldan ilişkilerini, sağlıklarını ve genel iyilik hallerini etkilemiştir. Dyar ve arkadaşları (2014), erkek partneri olan biseksüel kadınların cinsel yönelimleri konusunda daha az açık olduklarını, biseksüelliğe özgü daha fazla stres yaşadıklarını ve bu stresin, kadın partneri olan biseksüel kadınlara göre daha fazla depresyona ve aşırı alkol tüketimine yol açtığını bulmuşlardır. Zivony ve Lobel (2014), insanların biseksüel erkekleri, heteroseksüel ve gey erkeklere kıyasla daha kafa karıştırıcı, daha az güvenilir, tek eşliliğe daha az eğilimli ve uzun süreli ilişkilerde daha az başarılı olarak değerlendirdiklerini bulmuşlardır. Feinstein ve arkadaşları (2016) ise, bazı biseksüel bireyler için bir ilişki içinde olmanın stres kaynağı olabileceğini, çünkü bu durumda kimliklerinin görünmez hale geldiğini ve kendilerini nasıl ve ne zaman ortaya çıkaracaklarına dair kararlar almak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin, biseksüel bir kişi, şu anki partnerinin cinsiyetine dayanarak cinsel yönelimleri hakkında yanlış bir varsayımda bulunan birini düzeltip düzeltmeme kararıyla karşılaşabilir. İlişkiye bağlılığın, biseksüel bireylerin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olabilse de, Meyer (2003), ilişkiye bağlılığın cinsel yönelimle ilgili stresin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini engelleyebileceğini öne sürmüştür. Feinstein ve arkadaşları (2016), bekâr biseksüel bireylerde depresyon ve anksiyete bozukluklarının daha yaygın olduğunu, ancak ilişkisi olan biseksüel bireylerde bu tür sorunların daha az görüldüğünü bulmuşlardır.

Biseksüel bireyler üzerine yapılan çoğu araştırma, özellikle biseksüel erkeklerin bağışıklık yetmezliği virüsü (HIV) riskine odaklanmıştır. Biseksüel erkeklerin ilişki deneyimlerine dair mevcut araştırmalar sınırlıdır, ancak bu araştırmalar, erkek ve kadın partnerlerle kondom kullanımı konusunda farklı zorluklarla karşılaştıklarını göstermiştir. Özellikle, biseksüel erkekler arasında kondom kullanımının partnerlerinin cinsiyetine bağlı olduğuna dair kanıtlar vardır. Bazı araştırmalar, kondom kullanımının erkek partnerlerle ilişkilerde daha az olası olduğunu bulurken (Jeffries ve Dodge, 2007), diğer araştırmalar ise kondom kullanımının kadın partnerlerle ilişkilerde daha az olabileceğini göstermiştir (Mustanski, Newcomb ve Clerkin, 2011).

Biseksüel erkekler, heteroseksüel erkeklere kıyasla daha fazla HIV riski altındadır, ancak HIV oranları yalnızca erkeklerle cinsel ilişki yaşayan erkeklerde

en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Jeffries, 2014). Ancak, kendini biseksüel olarak tanımlayan erkeklerin, gey olarak tanımlayan erkeklerden daha fazla cinsel riskli davranış sergilediğine dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Bu davranışlar arasında daha erken yaşta cinsel ilişkiye girme, daha fazla seks partneri edinme, kondomsuz anal seks yapma ve seksten önce daha fazla madde kullanma yer almaktadır (Agronick vd., 2004; Everett, Schnarrs, Rosario, Garofalo ve Mustanski, 2014). Ayrıca, biseksüel erkeklerin HIV testi yaptırmaya olasılığı, eşcinsel erkeklere göre daha düşüktür ve daha az sıklıkla test yaptırdıkları belirtilmiştir (Jeffries, 2010; Mercer, Hart, Johnson ve Cassell, 2009). Bu nedenlerle, biseksüel bireylerin kimliklerini ortaya koyma süreci, geyler ve lezbiyenlere göre daha stresli olabilir, bu da ruh sağlığı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Bifobi ve Biseksüel Görünmezlik

“Bi” terimi, biseksüellik ve biseksüel bireyler için kısaltma olarak kullanılmıştır. “Bifobi” terimi ise Bennett (1992) tarafından, biseksüelliğe karşı önyargıyı ve biseksüelliğin bir yaşam tercihi olarak aşağılanmasını tanımlamak için ortaya atılmıştır. Bifobi, daha sonra erkekleri ve kadınları yalnızca biseksüel kimliklerine sahip oldukları için aşağılayan ve eleştiren, ya da onlara bu kimlikleri kabul etme haklarını reddeden bir söylem olarak tanımlanmıştır (Welzer-Lang, 2008; Barker ve Langdrige, 2008; Barker, Richards, Jones, Bowes-Catton ve Plowman, 2012). Ayrıca, bifobi, erotofobi, birden fazla cinsel partneri olan bireylere karşı önyargı (Klesse, 2005) ve AIDS fobisi (Wright, Bonita ve Mulick, 2011; Monro, 2005) gibi diğer önyargı biçimleriyle de ilişkilendirilmiştir.

Mulick ve Wright (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, biseksüel erkeklerin, biseksüel kadınlardan daha yüksek düzeyde ve farklı şekillerde bifobi deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Biseksüellik literatürünün büyük bir kısmı bifobi üzerine odaklanmış olsa da, homofobi ile karşılaştırıldığında psikolojik araştırmaların yalnızca küçük bir kısmını oluşturmuştur. Mulick ve Wright (2002), bifobi ölçeğini geliştirdiklerinde, ayrımcılığın hem heteroseksüel hem de lezbiyen ve gey topluluklarda var olduğu sonucuna varmış ve biseksüel bireylerin lezbiyen ve gey topluluklarından bifobi, heteroseksüel kültürden ise hem homofobi hem de bifobi yaşadıklarını belirtmişlerdir (Mulick ve Wright, 2011). Biseksüel bireyler, çifte ayrımcılığın bir sonucu olarak, hem LGBTQ+ toplulukları hem de heteroseksüel kültür tarafından reddedildiklerini bildirmişlerdir (McLean, 2008). Binegatifiklik, biseksüel bireylerin görünmezliğine önemli ölçüde katkıda bulunmuş, çünkü aşağılama ve dışlama

biseksüelliği silmeye hizmet etmiştir. Ayrıca, heteroseksüellik ve eşcinsellik birbirine karşı inşa edildiği için, biseksüellik genellikle geçersiz kılınmıştır.

1960'larda, lezbiyenlerden söz edilmeye başlanmadan önce, “gey” kelimesi gey erkekler ve lezbiyen kadınlar için bir şemsiye terim olarak popüler kullanıma girmiştir. 1990'ların başından itibaren ise LGBT (lezbiyen, gey, biseksüel ve trans) baş harfleri popülerleşmiş ve biseksüel ve trans bireylerin bu şekilde dâhil edilmesi bir kutlama nedeni olarak görülmüştür (Firestein, 1996). Son yıllarda, kolektif terimlerin daha geniş bir kimlik yelpazesini kapsaması amacıyla yapılan çabalar, LGBT baş harflerinin ve kısaltmalarının uyarlanmasına ve genişletilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, bu baş harflerin ve kısaltmaların, terimlerin ima ettiği kadar tutarlı ve çoklu kimlikleri kapsayıcı olduğuna dair çok az kanıt bulunmaktadır (Clarke ve Peel, 2007). Biseksüel için “B” harfinin dâhil edilmesi ise nadiren anlamlıdır ve genellikle sadece ismen kullanılmıştır (Elia, 2010; McLean, 2018). Kapsayıcılığa yönelik alfabe çorbası yaklaşımının olumsuz yönü ise (Elia, 2010), biseksüelliğin ve diğer kimliklerin fiilen silinmiş olmasıdır. “Literatüre uzaktan bile aşına olan herkes, yıllar içinde LGBiseksüelTQQI’yi (lezbiyen, gey, biseksüel, transgender, queer, sorgulayan ve interseks) içerecek şekilde LGBT kavramını görmüştür. Tüm niyet ve amaçlar için boş bir ‘B’dir. Çünkü cinsel ve cinsiyetlendirilmiş ötekiler için ayrılan harfler dizisinde biseksüeller için bir yer tutucu olmuştur” (Elia, 2010, aktaran Hayfield, 2021, s.11).

Biseksüellik görünür hale geldiğinde, genellikle onu itibarsızlaştırmaya yönelik ortak kültürel anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, bazen biseksüelliğin tamamen reddedilmesine ve bir kez daha görünmez kılınmasına yol açmıştır. Genel olarak araştırmalar lezbiyen, gey ve heteroseksüel bireylerin biseksüel bireyler hakkında olumsuz hissettiklerini ve bunun biseksüellerin sağlığı, iyi oluşu ve sosyal ilişkileri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, okullarda seks eğitimi, ilişki eğitimi ve öğretimi, özellikle LGBTQ+ konularının dâhil edilmesiyle tarihsel olarak gerilimli bir süreç olmuştur (Gegenfurtner ve Gebhardt, 2017). Okullarda LGBTQ+ zorbalığı devam etmiş ve LGBTQ+ öğrencilerinin ihtiyaçları susturulmuş veya görmezden gelinmiştir (Greenland ve Nunney, 2008).

Biseksüel bireylerin algılanış biçimleri, hem kendi cinsiyetlerine hem de onları algılayan kişinin cinsiyetine göre farklılık gösterebilmektedir. Biseksüel erkekler genellikle geçiş sürecinde olan ve “aslında eşcinsel” olarak görülürken, biseksüel kadınlar özellikle lezbiyen kadınlar tarafından biseksüelliği bir performans olarak sergileyen ve “aslında heteroseksüel” bireyler olarak algılanabilmektedir (Alarie ve Gaudet, 2013). Ayrıca biseksüel erkekler,

biseksüel kadınlara kıyasla daha az sosyal olarak kabul edilebilir görülmektedir (Yost ve Thomas, 2012). Biseksüel kadınlar genellikle seilmeyen bireyler olarak değerdendirilirken, biseksüel erkekler acımasız, dürüst olmayan ve sorumsuz olarak nitelendirilmiştir (Matsuda ve diğerleri, 2014). Genel olarak, biseksüel kadınlar biseksüel erkeklere kıyasla daha az olumsuz değerdendirmelere maruz kalmaktadır. Bu durum, kadınların aynı cinsiyete yönelik cinselliğinin özellikle heteroseksüel erkekler tarafından erotik ve çekici olarak görülmesiyle ilişkilendirilmektedir (Alarie ve Gaudet, 2013).

Bazı araştırmalar, erkeklerin biseksüel bireylere kadınlara kıyasla daha az hoşgörülü olduğunu ve biseksüel erkeklere biseksüel kadınlardan daha az tolerans gösterdiğini ortaya koymuştur (Yost ve Thomas, 2012). Bu durum, klasik erkeklik algısı içinde aynı cinsiyete yönelik cinselliğın bir tehdit olarak görülməsi ve bunun eşcinsel ve biseksüel erkeklere karşı olumsuz tutumlarla ilişkilendirilmesiyle açıklanabilmektedir (De Bruin ve Arndt, 2010). Bununla birlikte, başka bir araştırma, biseksüelliğe yönelik tutumların algılayan kişinin cinsiyetine bağılı olarak değışmediğini; bu nedenle, araştırma bulgularının çelişkili olduğunu ve biseksüelliğe dair anlayışların zamanla değışebileceğini göstermektedir (Hertlein ve diğerleri, 2016).

Heteroseksüellik, öğrencilerin farklı cinsel kimliklerinden bağımsız olarak genellikle hem açık hem de örtük bir şekilde tek geçerli seçenek olarak öğretilmektedir. Bu durum, özellikle ortaokul ve lise çağındaki (12-18 yaş) öğrenciler için geçerlidir ve 1990'ların sonlarından 2018 yılına kadar yapılan araştırmalarla, özellikle Birleşik Krallık ve Almanya gibi Batı ülkelerinde gözlemlenmiştir. Bu tür heteronormatif yaklaşımlar yalnızca bu ülkelerde değil, dünya genelindeki okullarda benzer şekilde benimsenmekte ve LGBTQ+ öğrencilerin deneyimlerini olumsuz etkilemektedir. Gençlerin, kimlikleriyle ilgili olumsuz toplumsal kalıp yargıların farkında oldukları ve bunların bazen okullarda akranları ve öğretmenleri tarafından pekiştirildiğı bildirilmiştir. Bu ortam, genç LGBTQ+ bireylerin cinselliklerini gizlemek amacıyla, davranışlarını (örneğin yürüme ve konuşma biçimlerini) değıştırmelerine yol açmıştır. Önyargı, ayrımcılık ve homofobi devam etmekte ve bunlar çeşitli sözlü taciz biçimlerinde kendini göstermektedir, örneğın “bu çok gey” gibi aşağılayıcı ifadelerin kullanımı. Bu tür olaylar, genç LGBTQ+ kişilerin ruh sağlığını, okula katılımını ve akademik başarılarını önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir (Elia, 2010; Gegenfurtner ve Gebhardt, 2017; Greenland ve Nunney, 2008; McAllum, 2018; Rivers, 2004). Biseksüel öğrenciler, gey ve lezbiyen öğrencilere kıyasla kendilerini okulda daha güvende hissettiklerini ve daha az mağduriyet yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, biseksüel öğrencilerin diğer cinsel

gruplara göre daha az görünür olmalarıyla açıklanabilir. Ancak, biseksüel öğrenciler aynı zamanda daha yüksek düzeyde cinsel taciz bildirdiklerini de ifade etmişlerdir (Hayfield, 2021).

Güney Afrika’da yapılan bir çalışmada, araştırmacılar 33 (çoğunlukla heteroseksüel) öğretmenle mülakatlar ve sınıf gözlemleri gerçekleştirmiş, ayrıca 16-19 yaşları arasındaki üç genç biseksüel erkek ve iki genç biseksüel kadınla görüşmeler yapmıştır. Yazarlar, çoğu öğretmenin biseksüelliği yaygın kültürel anlayışlarla bağlantılı olarak algıladığını ve bunu kafa karışıklığı, geçici bir geçiş süreci, ilgi çekme çabası ve hiperseksüellik olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Öğrenciler, bu kültürel anlayışlarla paralel olarak bifobi deneyimleri yaşadıklarını ancak biseksüelliklerinin tanınmasını ve saygı görmek istediklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bazı öğretmenlerin lezbiyen, gey ve biseksüel kimlikler hakkında öğrenmeye açık olduğunu gösteren daha olumlu anlatılar da bulunmuştur (Francis, 2017).

Aotearoa Yeni Zelanda’da yapılan bir çalışmada ise 16-24 yaş arasındaki 36 biseksüel kadın ortaokul deneyimleri hakkında konuşmuştur. Veriler, odak grupları, mülakatlar ve günlükler aracılığıyla toplanmıştır. Öğrenciler, okullarının heteronormatif ortamlar olduğunu bildirmiştir. Genç biseksüel kadınlardan biri, biseksüelliği nedeniyle göz ardı edildiğini ve kadın soyunma odalarına alınmadığını ifade etmiştir. Bir diğer öğrenci, bir öğretmenin ondan uzak durmaya başladığını, cinsel çeşitlilikle ilgili ayrımcı yorumlar yaptığını ve biseksüel olduğunu açıkladıktan sonra ona önceden sağladığı akademik desteği azalttığını anlatmıştır (McAllum, 2018).

Biseksüel bireylerin, eşcinsel bireylere kıyasla görünürlüğü daha az anlaşılmaktadır (Wolff, 1977) ve bu durum, biseksüelliğin toplum içinde daha az görünür olmasına yol açmaktadır. Görünmez ve etiketlenmiş sosyal kimliğe sahip bireyler, yalnızca belirli insanlara karşı veya değişen derecelerde görünür olabilirler (Clair, Beatty ve MacLean, 2005; Köllen, 2013). İşyerinden ve kişisel yaşam koşullarından memnun olmayan bireylerin biseksüel kimliklerini gizleme olasılıkları daha yüksektir (Green, Payne ve Green, 2011). Biseksüel bireyler ve kimlikleri, genellikle işyeri politikaları ve işyeri kültürü içinde görünmez veya geçersiz kınılmaktadır (Compton ve Dougherty, 2017). Biseksüellik, biseksüel gizlilik, organizasyonel susturma ve ayrımcılığın bir birleşimi nedeniyle işyerlerinde lezbiyen ve gey kimliklerinden daha gizli olma eğilimindedir (Monro, 2015).

Tarihsel olarak işyeri politikaları ve uygulamaları, özellikle evlilik ve çocuk kavramlarına uyan heteroseksüel çalışanlara ayrıcalık tanımıştır. Bu nedenle,

bekâr, çocuksuz ve/veya LGBTQ+ bireyler marjinalleştirilmiş ve ötekileştirilmiş; bu durum da onların işyeri deneyimlerini ve kariyerlerini etkilemiştir (Dixon ve Dougherty, 2014; Williams ve Giuffre, 2011). Farklı cinselliklerin dışlanması önemlidir, çünkü işyeri politikaları 'tüm çalışanlar için cinsel normları yansıtmış ve düzenlemiş', dolayısıyla örgütsel normları ve işyeri kültürlerini şekillendirmiştir (Compton ve Dougherty, 2017). Biseksüel bireyler, ayrıca lezbiyen, gey ve heteroseksüel bireylerden çifte ayrımcılığa (Green vd., 2011; Köllen, 2013) veya kimliklerinin diğer yönleri temelinde çoklu ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Bazı biseksüel çalışanlar, işyerine geldiklerinde başkalarının kendilerine teklifte bulunacaklarını veya cinsellikleriyle ilgili bir sorun çıkaracaklarını düşündüklerinden endişe duyduklarını bildirmişlerdir (Popova, 2018).

Bazı çalışmalar biseksüel bireylerin iş yerindeki deneyimlerini ele almıştır. Örneğin, Hollanda'daki biseksüel kadınlar, heteroseksüel kadınlara kıyasla daha yüksek düzeyde kişisel ve işle ilgili zorbalığa maruz kaldıklarını bildirmiştir. Ayrıca, fikirlerinin göz ardı edildiğini daha fazla hissettiklerini ve terfi fırsatlarının eşit olmadığını belirtmişlerdir. Hem biseksüel erkekler hem de kadınlar, heteroseksüel meslektaşlarına göre daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşamıştır (Kuyper, 2015). Avustralya'da yapılan bir araştırmaya göre, biseksüel kadınlar, iş yerinde rahatsız edici taciz deneyimleri yaşadıklarını, işlerinden ve kariyerlerinden heteroseksüel kadınlara göre daha az memnun olduklarını bildirmiştir (Carpenter, 2008). İngiltere'deki çalışan izleme verilerine göre, biseksüel çalışanlar en düşük iş memnuniyeti oranlarına sahip gruptan biri olmuştur (See ve Hunt, 2011).

Kanada'daki araştırmalara göre, biseksüel bireyler, heteroseksüel, lezbiyen veya gey meslektaşlarına kıyasla işlerinden çok memnun olduklarını bildirme olasılığı daha yüksek olsa da, biseksüel kadınlar daha yaygın olarak yüksek iş stresine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, bekâr biseksüel kadınlar, bekâr heteroseksüel kadınlara kıyasla iş memnuniyetlerini daha düşük bildirmişlerdir (Leppel, 2014). İsviçre'de, biseksüel erkek ve kadınlar, lezbiyen veya gey bireylere göre daha az ayrımcılık gördüklerini belirtmişlerdir, ancak lezbiyen ve biseksüel kadınlar, gey veya biseksüel erkeklere kıyasla daha fazla sözlü ayrımcılığa maruz kalmışlardır (Lloren ve Parini, 2017). Son dönemde yapılan bir Birleşik Krallık araştırmasında, biseksüel erkeklerin ve kadınların beşte biri iş yerinde cinsel saldırıya uğradıklarını bildirmiştir. Bir biseksüel kadın, yöneticisinin cinsel saldırıya uğradığını görmesine rağmen, meslektaşının davranışını biseksüelliği üzerinden geçiştirdiğini belirtmiştir (TUC, 2019).

Türkiye’de özel sektörde çalışan ya da daha önce çalışma deneyimi olan 19 LGBTQ+ birey ile gerçekleştirilen bir araştırmada, cinsel yönelim/cinsiyet kimliğini açık etme ve ayrımcılık arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Bu araştırmada LGBTQ+ çalışanlar arasında biseksüel bireyler, ülkemizde LGBTQ+ bireylerin toplumun her alanında ayrımcılığa maruz kaldığını bildirmiştir. Biseksüel bireyler, iş yerinde hep gizli kalmayı tercih ettiklerini, iş yerlerinin muhafazakâr bir yer olması bu tercihlerinde etkili olduğunu söylemiştir. Kimliğini açıklayan arkadaşlarının yaşadığı sorunlar ve iş yerindeki çalışma arkadaşlarının düşüncelerinin, onları temkinli olmaya ittiğini bildirmişlerdir. Diğerlerinden farklı olduğunu fark ettiklerinde yetkinliklerine bile bakmadıklarını, onları etrafta görmek bile istemediklerini, açıklamışlardır. Ayrıca iş yerindeki çalışma arkadaşlarının, lezbiyen olduğunu düşündükleri bir çalışana karşı önyargılı tutumlar sergilediğini ve onların şüphelenmemesi için onu yeterince savunmadığını belirtmiştir (Özdemir ve Açıkgöz, 2024).

Biseksüel bireylerin, medyadaki cinsellik temsilleri hakkında görüşlerini sorgulayan çok az araştırma bulunmaktadır. Ancak ABD’de, 600’ün üzerinde biseksüel katılımcı (çoğunluğu 18-34 yaş arası beyaz cisgender kadınlar) biseksüelliğin medya temsili hakkında bir ankete yanıt vermiştir. Katılımcıların çoğu, medya temsillerinin olumsuz (46.5%) veya biraz olumsuz (35.7%) olduğunu belirtmiş, mental sağlık sorunu teşhisi konanlar ise bu seçenekleri seçme olasılığı açısından anlamlı şekilde daha fazla oran göstermiştir. Yazar, medya temsillerinin bifobiyi geniş kültürde sürdürmede rol oynayabileceğini ve bunun da biseksüel bireylerde kötü mental sağlığa yol açabileceğini savunmuştur (Johnson, 2016). Bu nedenlerle bifobi farkındalığını artırmak ve biseksüel toplulukların görünürlüğünü artırmak amacıyla, 1999 yılından bu yana her yıl 23 Eylül, Bi Görünürlük Günü olarak kutlanmaktadır.

Sonuç

Tarihsel olarak biseksüellik, hem erkeklere hem de kadınlara ilgi duyan veya erkek ve kadın davranışlarını içeren sabit bir üçüncü kimlik kategorisi olarak anlaşılmıştır. Ancak, cinselliğin yalnızca heteroseksüel ve eşcinsel olduğu inancı, biseksüel kimlikleri cinsel peyzajda önemli ölçüde görünmez kılmıştır. Bu durum, insanları ötekileştiren, dışlayan ve ayıran ikili sınıflandırmalar ve kategoriler aracılığıyla da pekiştirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, araştırmacılar biseksüel bireyleri incelemiş olsa da, biseksüellik hâlâ yeterince temsil edilmeyen ve marjinalleşen bir kimlik olmaya devam etmektedir.

Dünyadaki birçok cinsel eğitim programı heteronormatif olup, çoğu özellikle LGBTQ+ konularını dışlamaktadır (Elia ve Eliason, 2010). Ancak, LGBTQ+

bireyler dâhil edilse bile, genellikle sadece gey ve lezbiyen meselelerine odaklanılmakta ve diğer heteroseksüel olmayan kimlikler dışlanmaktadır (McAllum, 2014). Ayrıca, biseksüelliğin yokluğu ve biseksüel bireylerin heteroseksüel, gey ve lezbiyen kimliklerine asimile edilmesi, biseksüel bireylerin sağlıkları ve genel iyilik halleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Araştırmalar, biseksüel bireylerin genel olarak daha kötü ruhsal, fiziksel ve cinsel sağlık sorunları yaşadığını göstermektedir. Bununla birlikte, eşcinsel erkeklerin bazı sağlık sorunları ve madde bağımlılığı oranlarının genel toplumdaki daha yüksek olduğu da tespit edilmiştir (Yalçınoglu ve Önal, 2014). Biseksüel bireylerin daha kötü ruh sağlığına sahip olmalarının, etiketleme, ayrımcılık, sosyal izolasyon ve hem heteroseksüel hem de LGBTQ+ topluluklarından destek eksikliğiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

Cinsellik, hem biyolojik olarak doğuştan gelen bir özellik hem de ataerkil kültürün etkisiyle biçimlenen, değişken ve dönüşen bir kavramdır. Biseksüelliğin görünmezliği, özellikle kadınların baskılanması ve toplumsal alanda kısıtlanmasına neden olabilir. Kadınlar, hem cinsiyetleri dolayısıyla ataerkil baskıya, hem de cinsel yönelimleri nedeniyle görünmezliğe ve ötekileştirmeye maruz kalabilirler. Bu çifte yük, onları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin biçimde etkileyebilir. Bu bağlamda, Monro'nun (2015)'de vurguladığı üzere, cinsel vatandaşlık kavramının demokratik olmayan ulus-devlet yapıları içerisinde hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Okullarda, ana akım medya organlarında ve işyerlerinde biseksüel bireyler genellikle görünmez olmuştur. Bu alandaki araştırmalar, öğretmenlerin farklı kimlikler konusunda farkındalığını artırmaya ve okulların tüm öğrenciler için güvenli ve kapsayıcı ortamlar haline gelmesini sağlamaya yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Biseksüel bireylere yönelik olumsuz düşünce ve tutumları ortadan kaldırmak ve eşitlikçi bir dünya için okullarda, üniversitelerde ve kamusal alanda toplumsal cinsiyet bağlamında eğitimler verilebilir. Dışlama, önyargı veya ayrımcılık gibi olumsuz tutumların ortadan kaldırılabilmesi adına LGBTQ+ bireyler ile olan 'tanışıklık durumunun' artırılmasını sağlayacak gerekli aktiviteler üretilebilir ve sosyalleşme etkinlikleri yapılabilir (İstanbul ve Erbil, 2022). Ayrıca, biseksüel bireylerin medya temsillerinin toplumsal normlar ve klişelerden bağımsız, olumlu ve gerçekçi olması, kimliklerinin kabul edilebilir ve geçerli olduğunu hissettirebilir.

Kaos GL Derneği'nin 2024 yılı araştırmasına göre, Türkiye'deki kamu ve özel sektörlerde görev yapan LGBTQ+ bireyler, çalışma yaşamında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Araştırma, bu durumun uluslararası insan hakları standartlarıyla karşılaştırıldığında, ayrımcılıkla mücadelede hukuki ve toplumsal

düzeyde ciddi eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve cinsiyet özelliklerine dayalı ayrımcılık karşısında yeterli koruma mekanizmalarının bulunmaması, LGBTQ+ bireylerin eşit ve güvenli bir çalışma ortamına erişimini zorlaştırmaktadır. Bu da bireylerin kimliklerini gizlemelerine ve ruhsal açıdan olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır. Araştırma sonucunda, uluslararası insan hakları belgeleri ve tavsiyeleri temel alınarak, ayrımcılığın sistematik biçimde önlenmesi amacıyla kapsayıcı politikaların hayata geçirilmesi ve farkındalık yaratacak uygulamaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Kaos GL, 2025).

Biseksüel bireyler, hem Türkiye’de hem de Avrupa’da, eşcinsel ve heteroseksüel kimliklere kıyasla daha fazla yanlış anlama ve dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye’de, toplumsal önyargılar, biseksüel bireylerin kimliklerini açıkça ifade etmelerini engellemiş ve onları genellikle ‘gizli’ ya da ‘görünmez’ olmaya itmiştir. Avrupa’da ise durum, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Batı Avrupa’da, biseksüel bireyler daha fazla kabul görmekte ve daha kapsayıcı politikalar uygulanmaktadır. Ancak burada da, biseksüel kimlik genellikle eşcinsel ya da heteroseksüel kimliklere göre görünürlüğü daha az anlaşılmakta ve bazen görünmez kalmaktadır. Genel olarak, her iki coğrafyada da biseksüel bireyler, toplumsal kabul ve haklar konusunda zorluklar yaşamaktadır.

Bu çalışma sonraki araştırmalar için, biseksüel bireylerin maruz kaldığı dışlanma ve sağlık sorunlarının daha detaylı incelenmesine olanak tanıyabilir. Ayrıca, biseksüel kimliğin daha bağımsız bir kategori olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak, LGBTQ+ hareketi içindeki çeşitliliği daha kapsamlı bir şekilde ele alacak yeni araştırma alanları açabilir. Bu bağlamda, biseksüel bireylerin hakları ve toplumsal kabulü üzerine yapılacak yeniliklere katkı sağlayarak, kapsayıcı politikaların geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Agronick, G., O'Donnell, L., Stueve, A., Doval, A. S., Duran, R. ve Vargo, S. (2004). Sexual behaviors and risks among bisexually- and gay-identified young Latino men. *AIDS and Behavior*, 8(2), 185–197. doi.org/10.1023/B:AIBE.0000030249.11679.d0
- Alaçam, E. ve Yılmaz, M. (2025). Suicide in LGBTI (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Intersex) Individuals. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 17(1), 1-11. doi: 10.18863/pgy.1402625
- Alarie, M., ve Gaudet, S. (2013). I don't know if she is bisexual or if she just wants to get attention: Analyzing the various mechanisms through which emerging adults invisibilize bisexuality. *Journal of Bisexuality*, 13(2), 191–214. doi:10.1080/15299716.2013.780004
- Angelides, S. (2001). *A history of bisexuality*. US: University of Chicago Press.
- Baldwin, A., Dodge, B., Schick, V., Hubach, R. D., Bowling, J., Malebranche, D., Goncalves, G., Schnarrs, P. W., Reece, M. ve Fortenberry, J. D. (2015). Sexual self-identification among behaviorally bisexual men in the midwestern United States. *Archives of Sexual Behavior*, 44(7), 2015–2026. doi.org/10.1007/s10508-014-0376-1
- Barker, M. ve Langdridge, D. (2008). II. Bisexuality: Working with a Silenced Sexuality. *Feminism and Psychology*, 18(3), 389–394. doi.org/10.1177/0959353508092093
- Barker, M., Richards, C., Jones, R., Bowes-Catton, H. ve Plowman, T. (2012). *The Bisexuality Report: Bisexual Inclusion in LGBT Equality and Diversity*. UK: Open University.
- Bartelt, E., Bowling, J., Dodge, B. ve Bostwick, W. (2017). Bisexual identity in the context of parenthood: An exploratory qualitative study of self-identified bisexual parents in the United States. *Journal of Bisexuality*, 17(4), 378–399.
- Beauvoir, S. (1949). *The Second Sex*, (translated by C. Borde and S. Malovany-Chevallier (2009)). New York: Vintage Books.
- Bennett, K. (1992). Feminist bisexuality: A both/and option for an either/or world. İçinde E. R. Weise (Ed.), *Closer to home: Bisexuality and feminism* (s. 205–231). Seattle, WA: Seal Press
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Bilgili, M. (2020). Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 41(6), 88-102. doi.org/10.32003/igge.674936

- Brennan, T. ve Hegarty, P. (2012). Charlotte Wolff's contribution to bisexual history and to (sexuality) theory and research: A reappraisal for queer times. *Journal of the History of Sexuality*, 21(1), 141–161. doi:10.1353/sex.2012.0010
- Brown, M. F. ve Lilton, D. L. (2019). Finding the “B” in LGBTQ+: Collections and practices that support the bisexual and pansexual communities. İçinde B. Mehra (Ed.), *LGBTQ+ librarianship in the 21st century: Emerging directions of advocacy and community engagement in diverse information environments* (s. 143–165). United Kingdom: Emerald.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York and London: Routledge.
- Carpenter, C. (2008). Sexual orientation, income, and non-pecuniary economic outcomes: New evidence from young lesbians in Australia. *Review of Economics of the Household*, 6(4), 391–408. doi:10.1007/s11150-008-9034-5
- Clair, J. A., Beatty, J. E. ve MacLean, T. L. (2005). Out of sight but not out of mind: Managing invisible social identities in the workplace. *Academy of Management Review*, 30(1), 78–95. doi.org/10.5465/amr.2005.15281431
- Clarke, V. ve Peel, E. (2007). From lesbian and gay psychology to LGBTQ psychologies: A journey into the unknown (or unknowable)? İçinde V. Clarke ve E. Peel (Ed.), *Out in psychology: Lesbian, gay, bisexual, trans and queer perspectives* içinde (s. 11–35). England: John Wiley & Sons.
- Compton, C. A. ve Dougherty, D. S. (2017). Organizing sexuality: Silencing and the push-pull process of co-sexuality in the workplace. *Journal of Communication*, 67(6), 874–896. doi.org/10.1111/jcom.12336
- Cooper, D. (1994). *Sexing the City. Lesbian and Gay Politics Within the Activist State*. London: Rivers Oram Press.
- Davila, J., Jabbour, J., Dyar, C. ve Feinstein, B. A. (2019). Bi+ visibility: Characteristics of those who attempt to make their bisexual+ identity visible and the strategies they use. *Archives of Sexual Behavior*, 48(1), 199–211. doi.org/10.1007/s10508-018-1284-6
- De Bruin, K. ve Arndt, M. (2010). Attitudes toward bisexual men and women in a university context: Relations with race, gender, knowing a bisexual man or woman and sexual orientation. *Journal of Bisexuality*, 10(3), 233–252. doi:10.1080/15299716.2010.500955
- Delphy, C. (1993). Rethinking Sex and Gender. *Women's Studies International Forum*, 16(1), 1-19. doi.org/10.1016/0277-5395(93)90076-L

- Diamond, L. M. (2008). Female bisexuality from adolescence to adulthood: Results from a 10-year longitudinal study. *Developmental Psychology*, 44(1), 5–14. doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.5
- Dinç, Y. (2024). Beşeri Coğrafya’da “Ev”: Teorik Bir Tartışma. *Ege Coğrafya Dergisi*, 33(2), 197-217. doi.org/10.51800/ecd.1559270
- Dixon, J. ve Dougherty, D. S. (2014). A language convergence/meaning divergence analysis exploring how LGBTQ and single employees manage traditional family expectations in the workplace. *Journal of Applied Communication Research*, 42(1), 1–19. doi.org/10.1080/00909882.2013.847275
- Doi, T. (1981). *The Anatomy of Dependence* (J. Bester, Çev.). Tokyo: Kodansha.
- Dyar, C., Feinstein, B. A. ve London, B. (2014). Mediators of differences between lesbians and bisexual women in sexual identity and minority stress. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 43–51. doi.org/10.1037/sgd0000090
- Eisner, S. (2013). *Bi: Notes for a bisexual revolution*. Berkeley, CA: Seal Press.
- Elia, J. P. (2010). Bisexuality and school culture: School as a prime site for bi-intervention. *Journal of Bisexuality*, 10(4), 452–471. doi.org/10.1080/15299716.2010.521060
- Elia, J. ve Eliason, M. (2010). Discourses of exclusion: Sexuality education’s silencing of sexual others. *Journal of LGBT Youth*, 7(1), 29–48. doi.org/10.1080/19361650903507791
- Elia, J., Eliason, M. ve Beemyn, G. (2018). Mapping bisexual studies: Past and present, and implications for the future. İçinde D. J. Swan ve S. Habibi (Ed.), *Bisexuality: Theories, research, and recommendations for the invisible sexuality* (s. 1–18). USA: Springer.
- Ellis, H. H. (1897). *Studies in the Psychology of Sex, Volume I: Sexual Inversion*. Cambridge ABD: University Press.
- Ellis, H. H. (1915). *Studies in the Psychology of Sex, Volume II: Sexual Inversion*. USA: F.A. Davis.
- Everett, B. G., Schnarrs, P. W., Rosario, M., Garofalo, R. ve Mustanski, B. (2014). Sexual orientation disparities in sexually transmitted infection risk behaviors and risk determinants among sexually active adolescent males: Results from a school-based sample. *American Journal of Public Health*, 104(6), 1107–1112. doi.org/10.2105/AJPH.2013.301759
- Feinstein, B. A., Latack, J. A., Bhatia, V., Davila, J. ve Eaton, N. R. (2016). Romantic relationship involvement as a minority stress buffer in gay/lesbian versus bisexual individuals. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 20(3), 237–257. doi.org/10.1080/19359705.2016.1147401

- Firestein, B. A. (1996). *Bisexuality: The psychology and politics of an invisible minority*. Thousand Oaks: Sage.
- Firestein, B. A. (2007). *Becoming visible: Counseling bisexuals across the lifespan*. New York: Columbia University Press.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Fox, R. C. (1996). Bisexuality in perspective: A review of theory and research. İçinde B. A. Firestein (Ed.), *Bisexuality: The psychology and politics of an invisible minority* (s. 3–50). Thousand Oaks: Sage.
- Francis, D. A. (2017). I think we had one or two of those, but they weren't really: Teacher and learner talk on bisexuality in South African schools. *Journal of Bisexuality*, 17(2), 206–224. doi:10.1080/15299716.2017.1326998
- Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality, (translated by J. Strachey, 2000). New York: Basic Books.
- Garber, M. (1995). *Vice versa: Bisexuality and the eroticism of everyday life*. UK: Simon & Schuster.
- Gegenfurtner, A. ve Gebhardt, M. (2017). Sexuality education including lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) issues in schools. *Educational Research Review*, 22(1), 215–222. doi.org/10.1016/j.edurev.2017.10.002
- Goldberg, A. E. (2010). Lesbian and gay parents and their children: Research on the family life cycle. *Washington, American Psychological Association*, 22(2), 172–173. doi.org/10.1080/08975353.2011.578048
- Goldberg, A. E., Gartrell, N. K. ve Gates, G. (2014). *Research report on LGB-parent families*. California US: Williams Institute.
- Gorman-Murray, A. (2007). Contesting domestic ideals: Queering the Australian home. *Australian Geographer*, 38(2), 195–213. doi.org/10.1080/00049180701392766
- Gorman-Murray, A. (2008). Queering the family home: Narratives from gay, lesbian and bisexual youth coming out in supportive family homes in Australia. *Gender, Place and Culture*, 15(1), 31–44. doi.org/10.1080/09663690701817501
- Green, H. B., Payne, N. R. ve Green, J. (2011). Working bi: Preliminary findings from a survey on workplace experiences of bisexual people. *Journal of Bisexuality*, 11(2–3), 300–316. doi.org/10.1080/15299716.2011.572007
- Greenland, K. ve Nunney, R. (2008). The repeal of Section 28: It ain't over 'til it's over. *Pastoral Care in Education*, 26(4), 243–251. doi.org/10.1080/02643940802472171

- Halperin, D. (1990). *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love*. New York: Routledge.
- Hayes, B. G. ve Hagedorn, W. B. (2001). Working with the bisexual client: How far have we progressed? *Journal of Humanistic Counseling, Education & Development*, 40(1), 11–20. doi.org/10.1002/j.2164-490X.2001.tb00098.x
- Hayfield, N. (2016). Bisexualities. İçinde A. E. Goldberg (Ed.), *The Sage encyclopedia of LGBTQ studies* (s. 128–131). Thousand Oaks: Sage.
- Hayfield, N., Campbell, C. ve Reed, E. (2018). Misrecognition and managing marginalisation: Bisexual people’s experiences of bisexuality and relationships. *Psychology & Sexuality*, 9(3), 221–236. doi.org/10.1080/19419899.2018.1470106
- Hayfield, N. (2021). *Bisexual and pansexual identities: Exploring and Challenging Invisibility and Invalidation*. New York and London: Routledge.
- Hemmings, C. (2002). *Bisexual Spaces: A Geography of Sexuality and Gender*. New York and London: Routledge.
- Herd, H.G. (1999). Extract from A Comment on Cultural Attributes and Fluidity of Bisexuality. İçinde M. Storr (Ed.), *Bisexuality: A Critical Reader* (s.162–166). New York and London: Routledge.
- Hertlein, K. M., Hartwell, E. E. ve Munns, M. E. (2016). Attitudes toward bisexuality according to sexual orientation and gender. *Journal of Bisexuality*, 16(3), 339–360. doi:10.1080/15299716.2016.1200510
- Hooks, B. (2000). *Feminism is for everybody: Passionate politics*. Canada: South end Press Cambridge, MA.
- İstanbul, U.S. ve Erbilin, S.Ü (2022). Kuzey Kıbrıs’ta yaşayan LGBTK bireylerin toplumun kendilerine olan bakış açısına ilişkin düşünceleri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1314-1323 doi.org/10.47525/ulasbid.1191639
- Jeffries, W. L. (2010). HIV testing among bisexual men in the United States. *AIDS Education and Prevention*, 22(4), 356–370. doi.org/10.1521/aeap.2010.22.4.356
- Jeffries, W. L. (2014). Beyond the bisexual bridge: Sexual health among U.S. men who have sex with men and women. *American Journal of Preventive Medicine*, 47(3), 320–329. doi.org/10.1016/j.amepre.2014.05.002
- Jeffries, W. L. ve Dodge, B. (2007). Male bisexuality and condom use at last sexual encounter: Results from a national survey. *Journal of Sex Research*, 44(3), 278–289. doi.org/10.1080/00224490701443973

- Johnson, H. J. (2016). Bisexuality, mental health, and media representation. *Journal of Bisexuality*, 16(3), 378–396. doi:10.1080/15299716.2016.1168335
- Kaos GL. (2025). Türkiye’de LGBTİ+ Çalışanların Durumu 2024 Yılı için Bilgi Notu. Kaos GL Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği, Ankara.
- Kessler, S. J. ve McKenna, W. (1978). *Gender: An Ethnomethodological Approach*. New York: Wiley.
- Kinsey, A. C., Pomeroy, B. P. ve Martin, C. E. (1948). *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Kinsey, A. C., Pomeroy, B. P., Martin, C. E. ve Gebhard, P. H. (1953). *Sexual behavior in the human female*. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Klein, F. (1978). *The bisexual option*. New York: Harrington Park.
- Klesse, C. (2005). Bisexual Women, Non-Monogamy and Differentiated Anti-Promiscuity Discourses. *Sexualities*, 8(4), 445–464. doi.org/10.1177/1363460705056620
- Knous, H. M. (2006). The coming out experience for bisexuals: Identity formation and stigma management. *Journal of Bisexuality*, 5(4), 37–59. doi.org/10.1300/J159v05n04_05
- Köllen, T. (2013). Bisexuality and diversity management: Addressing the B in LGBT as a relevant “sexual orientation” in the workplace. *Journal of Bisexuality*, 13(1), 122–137. doi.org/10.1080/15299716.2013.755728
- Krafft-Ebing, R. (1886). *Psychopathia Sexualis: With Special Reference to the Antipathic Sexual Instinct*, (translated by F.S. Klaf, 1965). New York: Julian Press.
- Kuyper, L. (2015). Differences in workplace experiences between lesbian, gay, bisexual, and heterosexual employees in a representative population study. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 1–11. doi:10.1037/sgd0000083
- Leppel, K. (2014). Does job satisfaction vary with sexual orientation? *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 53(2), 169–198. doi:10.1111/irel.12053
- Lloren, A. ve Parini, L. (2017). How LGBT-supportive workplace policies shape the experience of lesbian, gay men, and bisexual employees. *Sexuality Research and Social Policy*, 14(3), 289–299. doi:10.1007/s13178-016-0253-x
- Lytle, A., Dyar, C., Levy, S. R. ve London, B. (2017). Contact with bisexual individuals reduces binegativity among heterosexuals and lesbian women and gay men. *European Journal of Social Psychology*, 47(5), 580–599. doi.org/10.1002/ejsp.2241

- MacDowell, L. (2009). Historicising Contemporary Bisexuality. *Journal of Bisexuality*, 9(1), 3–15. doi.org/10.1080/15299710802659989
- Maliepaard, E. (2018). Disclosing bisexuality or coming out? Two different realities for bisexual people in the Netherlands. *Journal of Bisexuality*, 18(2), 145–167. doi.org/10.1080/15299716.2018.1452816
- Matsuda, W.T., Rouse, S.V. ve Miller-Perrin, C.L. (2014). Validation of the attitudes regarding bisexuality scale: Correlations with ratings of a positive media image of bisexual men and women. *Journal of Bisexuality*, 14(2), 265–276. doi:10.1080/15299716.2014.903219
- McAllum, M. (2014). “Bisexuality is just semantics....” young bisexual women's experiences in New Zealand secondary schools. *Journal of Bisexuality*, 14(1), 75–93. doi.org/10.1080 /15299716.2014.872467
- McAllum, M. (2018). Young bisexual women's experiences in secondary schools: “Not everyone's straight so why are they only teaching that?”. *Sex Education*, 18(3), 253–267. doi.org/10.1080/14681811.2017.1369024
- McLean, K. (2007). Hiding in the closet? Bisexuals, coming out and the disclosure imperative. *Journal of Sociology*, 43(2), 151–166. doi.org/10.1177/1440783307076893
- McLean, K. (2008). Inside, Outside, Nowhere: Bisexual Men and Women in the Gay and Lesbian Community. *Journal of Bisexuality*, 8(1-2), 63–80. doi.org/10.1080/15299710802143174
- McLean, K. (2018). Bisexuality in society. İçinde D. J. Swan ve S. Habibi (Ed.), *Bisexuality: Theories, research, and recommendations for the invisible sexuality* içinde (s. 77–93). USA: Springer.
- Mercer, C. H., Hart, G. J., Johnson, A. M. ve Cassell, J. A. (2009). Behaviourally bisexual men as a bridge population for HIV and sexually transmitted infections? Evidence from a national probability survey. *International Journal of STD and AIDS*, 20(2), 87–94. doi.org/10.1258/ijsa.2008.008215
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697. doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674
- Monro, S. (2005). *Gender Politics: Citizenship, Activism and Sexual Diversity*. London: Pluto Press.
- Monro, S. (2015). *Bisexuality: Identities, politics, and theories*. UK: Palgrave Macmillan.

- Mulick, P. S. ve Wright, L. W. (2002). Examining the Existence of Biphobia in the Heterosexual and Homosexual Populations, *Journal of Bisexuality*, 2(4), 45–64. doi.org/10.1300/J159v02n04_03
- Mulick, P. S. ve Wright, L. W. (2011). The Biphobia Scale a Decade Later: Reflections and Additions, *Journal of Bisexuality*, 11(4), 453–457.
- Mustanski, B., Newcomb, M. E. ve Clerkin, E. M. (2011). Relationship characteristics and sexual risk-taking in young men who have sex with men. *Health Psychology*, 30(5), 597–605. doi.org/10.1037/a0023858
- Nagoshi, L. J., Nagoshi, C. T. ve Brzuzy, S. (2014). *Gender and sexual identity: Transcending feminist and queer theory*. USA: Springer.
- Özdemir, M. ve Açıkgöz, B. (2024). LGBTIQ+ Employees' Coping Strategies to Deal with Gender Discrimination at Work: A Qualitative Study. *Akdeniz Kadın Çalışmaları Ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 7(2), 579-602. doi.org/10.33708/ktc.1498620
- Plummer, K. (1975). *Sexual Stigma: An Interactionist Account*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Popova, M. (2018). Inactionable/unspeakable: Bisexuality in the workplace. *Journal of Bisexuality*, 18(1), 54–66. doi.org/10.1080/15299716.2017.1383334
- Rivers, I. (2004). Recollections of bullying at school and their long-term implications for lesbians, gay men, and bisexuals. *Crisis*, 25(4), 169–175. doi.org/10.1027/0227-5910.25.4.169
- Rust, P.C. (2000). *Bisexuality in the United States: A Social Sciences Reader*. New York: Columbia University Press.
- Schrimshaw, E. W., Siegel, K., Downing, M. J. ve Parsons, J. T. (2013). Disclosure and concealment of sexual orientation and the mental health of non-gay-identified, behaviorally bisexual men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 81(1), 141–153. doi.org/10.1037/a0031272
- See, H. ve Hunt, R. (2011). Bisexuality and identity: The double-edged sword: Stonewall research into bisexual experience. *Journal of Bisexuality*, 11(2–3), 290–299. doi.org/10.1080/15299716.2011.571995
- Shields, S. A. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex Roles*, 59, 301–311. doi.org/10.1007/s11199-008-9501-8
- Soner, G. ve Altay, B. (2019). Eşcinsel ve Biseksüel Bireylerin Sağlığı ve Hemşirelik Bakımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 454–9.
- Storr, M. (1999). Postmodern Bisexuality. *Sexualities*, 2(3), 309–325. doi.org/10.1177/1363460990020030

- Taylor, J. (2018). Out of the darkness and into the shadows: The evolution of contemporary bisexuality. *Canadian Journal of Human Sexuality*, 27(2), 103-109. doi.org/10.3138/cjhs.2018-0014
- TUC. (2019). *Sexual harassment of LGBT people in the workplace*. London: Author.
- Ulrichs, K. H. (1864). *The Riddle of Man-Manly Love: The Riddle of the Urning and of the Urningin*, (translated by Michael A. Lombardi-Nash, 1994). New York: Prometheus Books.
- Wandrey, R. L., Mosack, K. E. ve Moore, E. M. (2015). Coming out to family and friends as bisexually identified young adult women: A discussion of homophobia, biphobia, and heteronormativity. *Journal of Bisexuality*, 15(2), 204–229. doi.org/10.1080/15299716.2015.1018657
- Weinberg, S. M., Williams, J. C. ve Pryor, W. D. (1994). *Dual Attraction: Understanding Bisexuality*. New York: Oxford University Press.
- Weise, E. R. (Ed.). (1992). *Closer to home: Bisexuality and feminism*. Seattle, WA: Seal Press.
- Welzer-Lang, D. (2008). Speaking Out Loud About Bisexuality: Biphobia in the Gay and Lesbian Community. *Journal of Bisexuality*, 8(1–2), 81–95. doi.org/10.1080/15299710802142259
- Wilchins, R. A. (2002). Queerer bodies. İçinde J. Nestle, C. Howell ve R. A. Wilchins (Ed.), *Gender queer: Voices from beyond the sexual binary*. Los Angeles: Alyson.
- Williams, C. ve Giuffre, P. (2011). From organizational sexuality to queer organizations: Research on homosexuality and the workplace. *Sociology Compass*, 5(7), 551–563. doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00392.x
- Wittig, M. (1981). One is Not Born a Woman. *Feminist Issues*, 1(2), 47–54.
- Wolff, C. (1977). *Bisexuality: A study*. London, New York: Quartet Books.
- Wright, L.W., Bonita, A. G. ve Mulick, P. S. (2011). An Update and Reflections on Fear of and Discrimination against Bisexuals, Homosexuals, and Individuals with AIDS. *Journal of Bisexuality*, 11(4), 458–464. doi.org/10.1080/15299716.2011.620802
- Yalçınoğlu, N. ve Önal, A. (2014). Eşcinsel ve biseksüel erkeklerin içselleştirilmiş homofobi düzeyi ve sağlık üzerine etkileri. *Turkish Journal of Health*, 12(2), 100-112. doi.org/10.20518/thsd.51979
- Yoshino, K. (2000). The epistemic contract of bisexual erasure. *Stanford Law Review*, 52(2), 353–461. doi.org/10.2307/1229482

- Yost, M. R. ve Thomas, G. D. (2012). Gender and binegativity: men's and women's attitudes toward male and female bisexuals. *Archives of Sexual Behavior*, 41(3), 691–702. doi.org/10.1007/s10508-011-9767-8
- Zivony, A. ve Lobel, T. (2014). The invisible stereotypes of bisexual men. *Archives of Sexual Behavior*, 43(6), 1165–1176. doi.org/10.1007/s10508-014-0263-9

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi’nin “Ahkâm-ı Burûc” Adlı Eserinde Birleşik Fiiller

Seda Sağlam¹ & Hanife Alkan Ataman²

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0009-0009-9164-2896

² Doç. Dr., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0003-4030-1142

GİRİŞ

İnsanlığın kendini ifade etme, toplumla iletişim kurma gibi hayati ihtiyaçlarını sağlamada en çok ihtiyaç duyduğu şeylerden biri dildir. Dili kullanırken başvurulan sözcük türlerinin başında isimler ve fiiller gelmektedir. Birçok toplumun dilbilgisi kaynaklarında sözcük türlerinin ayrımı verilirken önce *isim* ve *fiil* başlığının açılması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Fiiller, kip/zaman ve şahıs ekleriyle çekime girerek görev aldıkları cümlelerde gerçekleşen işi, oluşu veya durumu belirten ve dilde ilk dikkati çeken sözcük türlerindendir (Şahin, 2000-2001, s. 96). Geçmişten bugüne Türk dilinde çeşitli derecelerde yabancılaşmanın olduğu bilinse de fiillerin genellikle Türkçe şekillerinin kullanıldığı, eldeki metinler vasıtasıyla tanıklanmaktadır. Bu durum, fiillerin Türkçe söz varlığı açısından önemine işaret etmektedir.

Türkçede yargı, yüklem üzerinden sağlanır ve yüklem, fiillerin yanı sıra isim ve isim soylu sözcüklerle de oluşturulabilir. İsimlerin cümlede yüklem görevi üstlenebilmeleri için ek-fiillerle ya da yardımcı fiillerle çekimlenmeleri gerekir. İsimlerin yardımcı fiillerle oluşturduğu yapı, *birleşik fiillerin* bir türünü teşkil eder. Türkçenin anlatım gücünü artırmak için kullanıldığı bilinen birleşik fiiller, cümle içinde fiilimsi şeklinde de kullanılabilir (Şahin, 2000-2001, s. 96). İslamiyet'ten önceki eserlerde varlığını yoğun olarak hissettiren birleşik fiillerin (Gabain, 1953, s. 16) Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde çeşitli değişimler geçirdiği görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında dil içi ve dil dışı nedenlerin etkili olduğu açıktır. Köktürkçede ve Uygurcada *isim+yardımcı fiil* kuruluşundaki birleşik fiillerin isim unsurları arasında Arapça ve Farsça söz varlığı öğeleri görülmezken İslamiyet'in kabulüyle birlikte bu ve benzeri sözcüklerin kullanımı artmıştır.

Bir isim ve yardımcı fiilin birleşmesi, iki fiilin birleşmesi ya da isim soylu bir veya birden çok sözcükle esas fiilin birleşmesi şeklinde oluşan ve tek bir kavrama karşılık gelen yapılara birleşik fiil denir (Demir ve Yılmaz, 2016, s. 234; Korkmaz, 2009, s. 150). Türkçe birleşik fiillerin tasnifi konusunda Ergin, Karahan, Korkmaz, Eker gibi birçok araştırmacının görüşleri bulunmaktadır. Bu hususta birleşik fiilleri, yapılarına ve anlamlarına göre dört grupta değerlendirmek mümkündür:

1. İsim ya da isim soylu sözcükler + yardımcı fiil (et-, ol-, yap-, kıl-, eyle-, bul-, bulun-, buyur-): kabul et-, göz et-, iyilik et, kabul et; dost ol-, anne ol-, taburcu ol-; tatil yap-, askerlik yap-; sabreyle-, ah eyle-, arz eyle-; mecbur kıl-, namaz kıl-; son bul-, çare bul-; boş bulun-, tetikte bulun-; dikkat buyur-, kabul buyur-, insaf buyur- vb. şekilde örneklendirilebilecek birleşik fiil çekiminde en

fazla kullanılanlar; kılış bildiren et- ve oluş bildiren ol- fiilleri ile kurulanlardır (Deny, 2009, s. 448; Korkmaz, 2009, s. 150). ol- fiili, et- fiiline göre daha az kullanılır (Deny, 2009, s. 450). eyle- ve kıl- fiillerinin Eski Oğuz Türkçesinden birkaç örnekte kaldığı bilinmektedir (Korkmaz, 2009, s. 150). buyur- yardımcı fiili, nezaket anlamı taşıyan birkaç örnekte varlığını gösterir. bul-, bulun- ve yap- fiillerinin de kullanım alanının genişliğini söylemek mümkündür (Korkmaz, 2009, s. 150).

2. Fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil (tasvir fiili): Bu birleşik fiil türünde iki ayrı fiilin birinci unsuru -A, -I, -(y)-Ip zarf-fiil eklerini alarak diğer fiile bağlanır ve yeterlik, tezlik, sürerlilik, yaklaşma anlamları bildirilmiş olur: anlayabil-, sorabil-, yazabil-, aliver-, gidiver-, bakakal-, donakal-, bekleyedur-, yapadur-, düşeyaz-, öleyaz- vb. (Korkmaz, 2009, s. 811; Karahan, 2017, s. 77)

3. Deyimleşmiş birleşik fiiller: Bir veya birden fazla isim ve isim soylu sözcük ile belli fiillerin birleşip bunların anlamca kaynaşmasıyla oluşan fiillerdir. Bu fiiller, çoğunlukla mecaz anlam taşırlar: el aç-, boy at-, kıymet bil-, etekleri zil çal-, göz boyamak vb.

4. Sıfat-fiil + ol- yardımcı fiili: Kaynaklarda karmaşık fiiller olarak adlandırılan birleşik fiil türüdür. Sıfat fiilin bağlı bulunduğu zamana ve yüklendiği işleve göre öncelik (-mİş/-mUş ol-), alışkanlık (-Ir/-Ur ol-, -mAz ol-), niyet (-AcAk ol-, -AsI ol-) gibi anlamlar taşırlar: anlaşılmış ol-, bakmış ol-, bilir ol-, gidiyor ol-, okumaz ol-, kalacak ol-, söyleyecek ol-, yapacak ol-, içesi ol-, yiyesi ol- vb. (Korkmaz, 2009, s. 150-151; Karaca, 2021, s. 259).

1. Müneccimbaşı Mehmed (Muhammed) Çelebi bin Ali ve *Ahkām-ı Burūc*

Müneccimbaşı Mehmed (Muhammed) Çelebi bin Ali İstanbul'da doğmuş, öğrenimini tamamlayıp Şehzade Camisi'nde muvakkitlik görevinde bulunduktan sonra müneccimbaşı olmuştur (Bursalı Mehmet Tahir Bey, 1975, s. 280). 1631'de vefat eden Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin Arapça ve Farsçanın yanı sıra bazı Avrupa dillerine de hâkim olduğu bilinmektedir. Bu birikimlerinden yararlanarak astronomi ve astroloji kitaplarını inceleyip kendisi de bu muhtevaya sahip eserler kaleme almıştır. Mehmed Çelebi'nin Sultan I. Ahmed ve Sultan II. Osman'ın ölecekleri zamanı bilmesiyle yaşadığı dönemde itibarı artmış ve ayrıca yazdığı ahkâm takvimleriyle de ün kazanmıştır (Aydüz, 1993, s. 169). Tespit edilen yedi eseri bulunmaktadır:

1. Usûl-i Ahkām-i Sâl-i Âlem
2. İhtiyārât Risālesi
3. Cāmi'el-Ahkām

4. El Mevâlid fî İlmi'l-Mikat
5. İstihrâc-ı Takvim
6. Ahkâm-ı Tâ'î-i Mevlûd
7. Ahkâm-ı Nücûm (Aydüz, 1993, s. 170-171)

Bu çalışmada üzerinde durulacak olan *Ahkâm-ı Burûc* adlı eser, *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem*'in bir nüshasıdır. Mehmed (Muhammed) Çelebi b. Ali tarafından yazılmış XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dönemine ait bir eserdir. Tespit edildiği üzere bu metnin nüshalarına ilişkin yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki, 2016 yılında yapılan Öner'in *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem (Metin-Dil İncelemesi-Dizin)* adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Öner'in incelemiş olduğu metin, bu makalede üzerine çalışılan metnin farklı bir nüshasıdır. Bu nüshaların dil, içerik ve konu bakımından yüksek ölçüde benzerlik taşıdığı fakat söz dizimsel sıralama, bağlamın ele alınışı ve aktarılış biçimi açısından farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir.

2020 yılında Emre Kundakçı, *Ahkâmü'l-Küllîye 'Âlâ Tahvîl-i Sini'l 'Âlem: Dil İncelemesi, Metin, Türkiye Türkçesine Aktarım, Sözlük, Tıpkıbasım* adlı bir doktora çalışması yayımlamıştır. Bu çalışmada Kundakçı; incelediği metnin, Öner'in çalışmasına konu olan metnin [50b] sayfasında "ikinci kısım" olarak başlayan 31 varaklık kısmının bir nüshası olduğunu ve kendi incelediği nüshanın Öner'in incelediği nüshadan daha ayrıntılı olduğunu, Öner'in incelediği metnin, kendi çalışmasına konu olan eserin kaynak metni olduğunu ve iki metnin istinsah tarihleri arasında yaklaşık yüz yıl olduğunu belirtmiştir (2020a, s. 28). Kundakçı, hazırladığı doktora çalışmasından bir de makale üretmiştir. "Ahkâm'ül-Küllîye'alâ Tahvîl-i Sini'l- Âlem'de Esas Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller" adlı bu makalede Kundakçı da birleşik fiiller üzerine bir inceleme yapmıştır (2020b).

İncelenen eserin nüshalarına ait bir başka çalışma ise yüksek lisans tezi olarak 2022'de Çelen tarafından *Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin 'Usûl-i Ahkâm-i Âlem' Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* başlığıyla hazırlanmıştır. Çelen'in incelemiş olduğu nüsha, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 890/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem* adlı eserdir. İlgili nüsha, bu makalede incelenmekte olan *Ahkâm-ı Burûc* adlı nüshanın aynısıdır. Çelen çalışmasında Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 19 Hk 3014 arşiv numaralı nüsha ile Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 890/1 demirbaş numaralı nüshayı konu ve içerik bakımından karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Münecimlik ve müneccimbaşılık kavramlarını, Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık geleneğini ortaya koymuş ve eserde ele alınan konular hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çelen'in üzerinde yüksek lisans tez çalışması yaptığı nüsha ile ilgili ve Çelen'in hazırladığı bu yüksek lisans tez çalışmasıyla bağlantılı Rümeysa Kars ve Selma Çelen tarafından hazırlanan "Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin 'Usul-

Ahkām-ı Sāl-i Alem’ Adlı Eseri Hakkında Bir Değerlendirme” adıyla bir de makale bulunmaktadır (2023).

Bu çalışmada Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Ml Yz A 890/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Ahkām-ı Burūc* adlı nüshanın içerdiği birleşik fiilleri yapılarına göre incelemek ve bu yapıların dönem Türkçesi açısından sunduğu dil ve söz varlığına ilişkin verileri değerlendirmek amaçlanmıştır. Metinde tespit edilen birleşik fiillerin anlamı belirtildikten sonra metinde yer aldığı sayfa ve satır numaraları dipnotlarla gösterilmiştir. Birleşik fiillerin hangi bağlamlarda kullanıldığının anlaşılması için ilgili kısımlara da yer verilmiş ancak bunların tamamının örneklendirilmesi, makale hacmi açısından sorun teşkil edeceğinden yardımcı fiillerle ilgili en fazla on beş örnek ele alınmıştır. Örneklerin geçtiği sayfa ve satır numaraları, köşeli parantezle belirtilmiştir.

İnceleme sonucunda metnin XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin tipik özelliklerini yansıttığı ve özellikle birleşik fiillerin kullanımı açısından dikkat çekici bir örnek teşkil ettiği anlaşılmıştır. Tespit edilen bazı birleşik fiil türlerinin daha fazla, kimilerinin ise daha az kullanıldığı görülmüştür.

2. Ahkām-ı Burūc’da Yer Alan Birleşik Fiiller

2.1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Ahkām-ı Burūc’da, birleşik fiil çeşitlerinden en işlek olanı *isim + yardımcı fiil* kalıbıdır. Bu kalıpta ism unsurunun Arapça ve Farsça olduğu görülmektedir. Yardımcı fiillerden en fazla kullanılan *ol-/olun-*, en az kullanılan ise *kıl-* olduğu tespit edilmiştir.

2.1.1. ol- ve olun- Fiilleri ile Kurulan Birleşik Fiiller

ol- ve olun- yardımcı fiilleri metinde 95 yerde geçmektedir:

‘aks ol- “ters olmak”³, ‘amel olun- “uygulanmak, icra edilmek, iş yapmak”⁴, ‘azîz ol- “değeri yükselmek”⁵, aḥz ol- “kabul edilmek, alınmak”⁶, ārāste ol- “bezemek, süslemek”⁷, āşikār ol- “meydana çıkmak, belli olmak”⁸, bed-ḥāl ol- “kötü durumda olmak”⁹, beyān ol- (beyān olun-) “bildirilmek, söylenmek”¹⁰,

³ ‘aks ol-: [3-15], [5-1], [8-22], [9-22], [18-17], [25-5], [25-12], [26-4]

⁴ ‘amel olun-: [5-20]

⁵ ‘azîz ol-: [20-20], [21-22], [39-19], [61-3]

⁶ aḥz ol-: [1-19]

⁷ ārāste ol-: [9-2]

⁸ āşikār ol-: [54-4], [72-23], [73-6]

⁹ bed-ḥāl ol-: [8-22], [33-13], [54-2], [58-10], [74-20]

¹⁰ beyān ol-: [78-12], [79-2], [79-9], [79-14], [79-16], [82-8], [82-12], [98-14], [99-16], [101-12], [101-15], [107-21], [111-1], [113-2]

cem‘ ol- “bir araya gelmek, toplanmak”¹¹, *def‘ ol-* “uzaklaşmak, gitmek, ayrılmak”¹², *dost ol-* “ahbaplık etmek, yaren olmak”¹³, *emīn ol-* “güvende olmak”¹⁴, *faḳd ol-* “yok olmak, azalmak”¹⁵, *farz ol-* “kabul edilmek, varsayılmak”¹⁶, *fāsid ol-* “bozulmak”¹⁷, *fevt ol-* “ölmek, yitirmek”¹⁸, *ġālib ol-* “üstün gelmek, yenmek”¹⁹, *ġarḳ ol-* “boğulmak”²⁰, *giriḳtār ol-* “yakalanmak, tutulmak”²¹, *ḥarāb ol-* “yıkılmak, kötü duruma gelmek”²², *ḥāşıl ol-* “meydana gelmek”²³, *helāk ol-* “mahvolmak, perişan olmak”²⁴, *herc ü merc ol-* “karışıklık olmak, kargaşa olmak”²⁵, *ḥükm olun-* “hakkında karar verilmek”²⁶, *ḥükm ol-* “karar verilmek, belirlenmek”²⁷, *isrāf ol-* “ziyān olmak”²⁸, *isti‘māl ol-* “kullanmak”²⁹, *istidlāl olun-* “gösterilmek veya delil gösterilmek”³⁰, *istiḥrāc olun-* “anlaşılmak, belli olmak”³¹, *ḳā‘im ol-* “varlığını sürdürmek, dâim olmak”³², *ḳābil ol-* “uygun olmak, mümkün olmak”³³, *ḳabūl ol-* “onaylamak, uygun

¹¹ *cem‘ ol-*: [3-20], [43-17], [48-6], [71-16], [84-2], [87-14], [93-5], [104-16], [105-6], [105-7], [108-3], [108-6], [108-7], [115-15]

¹² *def‘ ol-*: [44-4], [72-18], [103-17], [112-2], [112-7]

¹³ *dost ol-*: [35-18]

¹⁴ *emīn ol-*: [8-12], [72-5]

¹⁵ *faḳd ol-*: [46-19], [52-13], [59-1], [60-12], [69-21], [70-3], [73-14]

¹⁶ *farz ol-*: [114-3], [114-4]

¹⁷ *fāsid ol-*: [44-7], [70-21]

¹⁸ *fevt ol-*: [42-2], [42-19], [43-19], [45-10], [56-9], [57-1], [57-20], [60-11], [62-10], [69-7], [74-11]

¹⁹ *ġālib ol-*: [30-4], [38-11], [103-22], [104-4], [105-13], [105-19], [112-6]

²⁰ *ġarḳ ol-*: [36-5], [43-6], [49-18], [53-7], [55-2], [58-11], [61-4], [62-16], [64-2], [66-14], [66-21], [72-17]

²¹ *giriḳtār ol-*: [47-12], [47-17]

²² *ḥarāb ol-*: [36-3], [47-4], [50-13], [50-17], [57-18], [59-2], [61-17], [62-10], [72-11], [82-21], [109-16], [109-20]

²³ *ḥāşıl ol-*: [4-2], [4-6], [16-17], [18-20], [18-21], [21-4], [22-14], [22-21], [22-23], [33-21], [34-6], [81-12], [85-8], [91-6], [96-2], [96-6]

²⁴ *helāk ol-*: [26-17], [26-18], [36-2], [41-19], [44-12], [44-16], [50-23], [54-20], [55-7], [56-12], [56-17], [69-1], [70-3], [72-8], [73-5], [74-18], [104-12]

²⁵ *herc ü merc ol-*: [5-14]

²⁶ *ḥükm olun-*: [3-1], [3-16], [3-18], [4-12], [80-10], [98-1], [98-20], [99-1], [99-4], [99-8], [99-12], [99-13], [114-13]

²⁷ *ḥükm ol-*: [80-10]

²⁸ *isrāf ol-*: [37-22]

²⁹ *isti‘māl ol-*: [9-9]

³⁰ *istidlāl olun-*: [1-10], [9-12], [23-11]

³¹ *istiḥrāc ol-*: [80-9]

³² *ḳā‘im ol-*: [25-18]

³³ *ḳābil ol-*: [27-6/7]

görülmek”³⁴, *kāmyāb ol-* “mutlu olmak”³⁵, *katl ol-* “ölmek”³⁶, *kıyās ol-* “karşılaştırılmak, örnek alınmak”³⁷, *ma’lūm ol-* “bilinmek, belli olmak”³⁸, *ma’mūr ol-* “mutlu olmak”³⁹, *mā’il ol-* “gönlünü kaptırmak, meyilli olmak”⁴⁰, *mağlūb ol-* “yenilmek”⁴¹, *maḥzūz ol-* “hoşlanmış olmak”⁴², *maḥbūl ol-* “kabul edilmek”⁴³, *menḥūs ol-* “uğursuz olmak”⁴⁴, *mensūb ol-* “ait olmak”⁴⁵, *mes’ūd ol-* “mutlu olmak”⁴⁶, *meşgūl ol-* “uğraşmak”⁴⁷, *muḥālif ol-* “zıt olmak, karşı olmak”⁴⁸, *muḥtāc ol-* “ihtiyaç duymak”⁴⁹, *muḥābil ol-* “karşı olmak, yüz yüze olmak”⁵⁰, *muḥayyed ol-* “alakadar olmak, ilgilenmek”⁵¹, *munṣarīf ol-* “dönmek, terk etmek, bir yerden ayrılmak”⁵², *murād ol-* “amacına ulaşmak”⁵³, *muttaṣıl ol-* “bitişik olmak”⁵⁴, *muḥtar ol-* “çaresiz kalmak”⁵⁵, *muḥtarrib ol-* “sıkıntıda olmak, rahatsız olmak”⁵⁶, *muḥtaribū’l-hāl ol-* “perişan halde olmak, acınacak duruma gelmek”⁵⁷, *mübtenī ol-* “kurulu olmak, bir şeye dayanmak”⁵⁸, *mümkün ol-*

³⁴ *ḥabūl ol-*: [73-22]

³⁵ *kāmyāb ol-*: [19-13]

³⁶ *katl ol-*: [46-20]

³⁷ *kıyās ol-*: [33-5], [101-21]

³⁸ *ma’lūm ol-*: [5-20], [5-23], [40-19], [78-2], [78-4], [78-5], [78-16], [78-17], [79-22], [79-23], [80-3], [80-5], [82-8], [99-16], [101-1], [101-21], [107-21], [109-2], [109-8], [110-21], [112-2], [112-13], [112-18], [113-2], [113-9], [114-2]

³⁹ *ma’mūr ol-*: [51-6/7]

⁴⁰ *mā’il ol-*: [9-7], [9-10], [8-19], [88-12], [89-12], [90-20], [92-19], [106-18]

⁴¹ *mağlūb ol-*: [24-21]

⁴² *maḥzūz ol-*: [87-18], [89-2], [91-19], [91-22], [96-22]

⁴³ *maḥbūl ol-*: [24-18], [25-11], [25-12], [29-6], [31-3], [31-12], [31-17], [37-20]

⁴⁴ *menḥūs ol-*: [11-8], [31-20], [100-6], [100-9], [100-16], [100-17], [100-19], [100-23]

⁴⁵ *mensūb ol-*: [4-11], [19-14], [20-20], [21-19], [21-20], [33-19], [51-11], [52-9], [79-18], [106-20], [115-8]

⁴⁶ *mes’ūd ol-*: [19-20]

⁴⁷ *meşgūl ol-*: [62-23], [74-20], [84-22], [89-1]

⁴⁸ *muḥālif ol-*: [16-16]

⁴⁹ *muḥtāc ol-*: [50-20]

⁵⁰ *muḥābil ol-*: [16-10]

⁵¹ *muḥayyed ol-*: [81-9], [87-15], [88-14], [88-22], [91-1], [91-7], [92-23], [93-3], [96-9]

⁵² *munṣarīf ol-*: [13-15], [13-19], [13-23], [14-2], [15-6], [15-8], [15-11], [25-13]

⁵³ *murād ol-*: [40-9], [101-22], [102-5]

⁵⁴ *muttaṣıl ol-*: [8-17], [8-19], [10-18], [11-2], [11-13], [12-14], [13-18], [13-20], [13-23], [14-6], [14-7], [14-11], [14-21], [15-1], [15-9], [15-15], [16-18], [19-22], [20-11], [21-6], [22-8], [25-5], [23-17], [24-2], [24-6], [24-7], [25-3], [25-8], [25-8], [26-13], [28-3], [30-22], [31-16], [31-19], [46-8], [108-7], [108-14], [110-4]

⁵⁵ *muḥtar ol-*: [56-19/20]

⁵⁶ *muḥtarrib ol-*: [48-21], [83-6], [105-10]

⁵⁷ *muḥtaribū’l-hāl ol-*: [38-4], [39-7], [58-12], [59-15], [69-8], [69-12], [72-14]

⁵⁸ *mübtenī ol-*: [1-18]

“olabilmek, gerçekleşebilmek”⁵⁹, *mündeḡi’ ol-* “başından savuşturmak, kötü şeylerden kurtulmak”⁶⁰, *münhezim ol-* “yenilmek, bozguna uğramak”⁶¹, *müsta’lī ol-* “üstün gelmek”⁶², *müstevlī ol-* “ele geçirmek, iradesi altına almak”⁶³, *müte’allik ol-* “bağlı olmak, ilgili olmak”⁶⁴, *mütebeddil ol-* “değişmek”⁶⁵, *mütefekkir ol-* “düşünmek”⁶⁶, *müteğayyir ol-* “dönmek, değişmek”⁶⁷, *müteşekkī ol-* “şikayetçi olmak, sızlanmak”⁶⁸, *nākil olun-* “nakledilmek”⁶⁹, *naẓar ol-* “bakmak”⁷⁰, *nāẓır ol-* “gözetmek, bakmak”⁷¹, *pāyidār ol-* “yaşamakta devam etmek, kalmak”⁷², *perīṣān ol-* “dağılmak, karmakarışık veya acınacak duruma gelmek”⁷³, *peydā ol-* “ortaya çıkmak, belirlemek”⁷⁴, *rāci’ ol-* “dönmek, geri hareket etmek”⁷⁵, *rāğīb ol-* “rağbet etmek, istekli olmak”⁷⁶, *ṣā’id ol-* “yükselmek”⁷⁷, *sākīt ol-* “düşmek”⁷⁸, *sākin ol-* “ikamet etmek”⁷⁹, *ṣavāb ol-* “doğru olmak, yerli yerinde olmak”⁸⁰, *sebeb ol-* “bir şeyin olmasına yol açmak, neden olmak”⁸¹, *ṣāyi’ ol-* “duyulmak”⁸², *tābi’ ol-* “bir şeye veya kimseye uymak, onun şartlarına göre

⁵⁹ mümkün ol-: [26-6]

⁶⁰ mündeḡi’ ol-: [89-1]

⁶¹ münhezim ol-: [56-8]

⁶² müsta’lī ol-: [112-4]

⁶³ müstevlī ol-: [4-22], [5-1], [5-9], [7-12], [7-20], [9-1], [20-18], [27-3], [29-7], [29-11], [32-20], [33-1], [33-22], [41-1], [43-19], [45-5]

⁶⁴ müte’allik ol-: [9-11], [26-23], [30-15], [77-1], [101-13]

⁶⁵ mütebeddil ol-: [29-11]

⁶⁶ mütefekkir ol-: [83-5], [88-10], [92-17], [93-20], [96-12], [96-22]

⁶⁷ müteğayyir ol-: [14-19], [42-1], [110-10]

⁶⁸ müteşekkī ol-: [86-9]

⁶⁹ nākil ol-: [26-11]

⁷⁰ naẓar ol-: [2-2], [4-7], [78-7], [103-6], [109-9], [111-1]

⁷¹ nāẓır ol-: [4-1], [4-10], [8-4], [8-6], [8-8], [10-19], [17-4], [18-7], [18-16], [21-8], [23-15], [24-9], [25-10], [30-11], [31-7], [31-15], [41-10]

⁷² pāyidār ol-: [28-12]

⁷³ perīṣān ol-: [47-20], [50-4], [51-18], [52-15], [55-17], [59-20], [62-6], [66-13]

⁷⁴ peydā ol-: [11-3], [12-15], [14-18], [17-21], [51-20], [73-16], [86-16], [86-18]

⁷⁵ rāci’ ol-: [7-8], [17-9], [26-15], [29-10], [30-9], [41-14], [59-3], [60-10], [60-18], [60-23], [61-14], [61-18], [62-4], [62-13], [63-5], [63-14], [64-5], [64-19], [65-8], [65-15], [65-21], [66-3], [66-8], [66-13], [66-20], [67-1], [67-14], [67-21], [68-3], [68-9], [68-15], [68-23], [69-7], [69-13], [69-18], [69-23], [72-8], [100-7]

⁷⁶ rāğīb ol-: [84-4], [92-21]

⁷⁷ ṣā’id ol-: [16-7], [19-12], [19-23], [20-14], [20-18], [21-5], [26-5], [30-9].

⁷⁸ sākīt ol-: [18-1], [22-1], [23-15]

⁷⁹ sākin ol-: [25-21], [38-9]

⁸⁰ ṣavāb ol-: [3-11], [82-2], [92-5]

⁸¹ sebeb ol-: [24-2], [115-1]

⁸² ṣāyi’ ol-: [56-14], [88-16], [92-9], [93-17], [99-15]

hareket etmek”⁸³, *tebāh ol-* “harap olmak, yıkılmak”⁸⁴, *tebdīl ol-* “değiştirmek”⁸⁵, *tecdīd ol-* “yenilenmek”⁸⁶, *tecrübe ol-* “tecrübe etmek”⁸⁷, *teğayyür ol-* “bozularak değişmek”⁸⁸, *telef ol-* “mahvolmak, ölmek”⁸⁹, *vākı’ ol-* “meydana gelmek, vuku bulmak”⁹⁰, *yād ol-* “anıldı, hatırlandı”⁹¹, *zabt ol-* “zabt etmek, hükmü altına almak”⁹², *zā’il ol-* “yok olmak”⁹³, *zāhir ol-* “açığa çıkmak”⁹⁴, *zāyi’ ol-* “ziyan olmak”⁹⁵, *zıkr ol-* “söylemek”⁹⁶, *ziyāde ol-* “artmak, çoğalmak”⁹⁷.

ola eger nazar meveddet olursa hüküm bir ‘aks olur [25-5]

Koştanîniyye’nin t̤ālî’inden ahz olunur ve Mısır iklimi dahı cümle aḥkāmı Mısır’ın t̤ālî’inden ahz olunur [77-22/23]

deryāda çok gemiler ġarq ola [43-6]

kış katı olub ba’z ḥayvanāt helāk ola [37-14]

ālāt ḥarb ve ḍarb ve merġūb olub eşyaları çok isti’māl ola [9-8/9]

pādīšāḥı aḥvālî burc-ı cedīden ve ġüni zuḥalden istiḥrāc olunur [80-8/9]

merriḥe ḍarb ve kıtāl ve cenk ve cidāl kā’im ola [23-16]

t̤ālî’ın ufkunda ola ol nesnelere kim delıldir kıymetli ve kāmyāb olub bahālū ola [19-12/13]

⁸³ t̤ābi’ ol-: [78-10]

⁸⁴ tebāh ol-: [50-18], [56-8]

⁸⁵ tebdīl ol-: [6-7/8]

⁸⁶ tecdīd ol-: [115-9]

⁸⁷ tecrübe ol-: [104-4], [106-12], [112-20], [113-17]

⁸⁸ teğayyür ol-: [70-13]

⁸⁹ telef ol-: [87-7], [101-4], [104-17]

⁹⁰ vākı’ ol-: 8-5], [8-23], [10-21], [13-5], [15-7], [17-21], [23-18], [25-8], [28-11], [33-17], [35-6], [35-10], [35-14], [35-23], [36-1], [36-3], [36-14], [36-15], [37-13], [39-15], [41-23], [42-18], [43-4], [44-1], [44-6], [44-11], [47-13], [48-23], [51-18], [54-1], [58-20], [60-18], [60-1], [60-12], [61-7], [61-17], [62-9], [63-15], [64-17], [65-3], [66-21], [68-13], [68-16], [68-17], [70-12], [70-18], [71-3], [72-7], [72-15], [79-13], [79-14], [79-15], [84-20], [84-23], [87-17], [87-20], [92-13], [93-7], [93-9], [94-5], [96-3], [96-14], [97-13], [98-20], [107-20], [110-9], [112-3], [115-6], [115-14], [115-17], [115-21]

⁹¹ yād ol-: [24-17]

⁹² zabt ol-: [80-5]

⁹³ zā’il ol-: [45-15], [45-17], [104-11], [104-12]

⁹⁴ zāhir ol-: [9-16], [17-22], [31-6], [33-10], [38-9], [41-5], [42-4], [44-6], [44-8], [47-8], [56-21], [64-16], [70-14], [72-21], [74-1], [78-3], [82-19], [83-23], [85-16], [87-9], [88-9], [92-15], [94-16], [95-6], [97-7], [97-15], [97-16], [97-18], [102-2], [109-4], [110-17], [113-16]

⁹⁵ zāyi’ ol-: [26-16], [97-5]

⁹⁶ zıkr ol-: [5-16], [25-14], [31-18], [52-8], [101-1]

⁹⁷ ziyāde ol-: [8-20], [9-19], [10-15], [10-16], [16-17], [21-16], [29-6], [31-11], [33-11], [34-16], [34-19], [35-21], [36-15], [36-21], [36-22], [37-16], [38-17], [38-19], [38-22], [39-19], [39-23], [40-5], [40-22], [41-2], [41-3], [41-12], [41-18], [41-20], [42-6], [42-11], [42-15], [42-17], [42-18], [42-22], [43-2], [43-5], [43-8]

eger yağmūr delīl olan kevkebler zuhāle **muttaşıl olsalar** yaz günlerinde tölular yağmasına [108-15/16]
mekānında ne var ise ya ‘nī müşteriniñ üzerine zuhal **müsta‘lī ola** [24-16/17]
şehrlere nekbet irişe ve eşkıyā **müstevlī olmağa** delīldir lakin [30-16]
yāhūd mukābeleda olsa ve sa ‘dler **sāķıķ olsa** burc-ı nārī olsa delīldir [18-9]
merrih muttaşıl olsa hevā **teğayyūr olub** ziyāde yağmūrlar ve seller olmasına delīldir [15-9/10]
eger sa ‘d-ı kevkeb nazar iderse ba ‘z āfetler **zā‘il ola** [41-12/13]
halk arasında fitneler zühūr eylemişdir ve nice hāricīler **zāhir olmuşdur** [113-15/16]

2.1.2. it- Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Metinde it- fiili kurulan 70 birleşik fiil tespit edilmiştir:

‘amel it- “hareket etmek, iş görmek, yapmak”⁹⁸, ‘avdet it- “eski haline geri dönmek”⁹⁹, āheng it- “eğlenmek”¹⁰⁰, ahkām it- “akıl yürütmek”¹⁰¹, beyān it- “anlatmak, bildirmek”¹⁰², cem‘ it- “toplamak”¹⁰³, cenk it- “savaşmak”¹⁰⁴, delālet it- “göstermek, bir şeyin öyle veya böyle olacağına alamet olmak”¹⁰⁵, emr it-¹⁰⁶ “buyurmak, talimat vermek”, ferāğat it- “hakkından vazgeçmek, çekilmek”¹⁰⁷, firār it- “kaçmak”¹⁰⁸, galebe it- “yenmek, mağlup etmek”¹⁰⁹, gāzāb it- “öfkelenmek, hiddetlenmek”¹¹⁰, hareket it- “faaliyete geçmek, yola çıkmak”¹¹¹, hışım it- “kızmak, öfkelenmek”¹¹², hulūl it- “içine girmek, nüfuz etmek”¹¹³, hūrūc

⁹⁸ ‘amel it-: [21-5]

⁹⁹ ‘avdet it-: [29-6/7]

¹⁰⁰ āheng it- [59-6/7]

¹⁰¹ ahkām it-: [3-9], [5-6], [7-7]

¹⁰² beyān it-: [51-3], [58-17], [77-15], [79-20], [103-5], [112-12], [113-2]

¹⁰³ cem‘ it-: [38-2], [70-23/71-1], [72-14]

¹⁰⁴ cenk it- : [48-14], [50-15]

¹⁰⁵ delālet it-: [6-13], [9-14], [9-15], [12-21], [17-14], [18-6], [20-13], [22-9], [22-10], [34-13], [35-2], [40-21], [41-11], [41-14], [42-11], [42-23], [44-5], [44-14], [45-5], [50-9], [50-12], [50-16], [50-19], [54-11], [54-22], [58-18], [62-20], [67-4], [70-12], [70-23], [74-15], [81-14], [81-17], [90-3], [98-8], [108-17], [108-19], [108-21], [108-23], [110-4], [111-4]

¹⁰⁶ emr it-: [93-4]

¹⁰⁷ ferāğat it-: [84-13], [85-9]

¹⁰⁸ firār it-: [8-13]

¹⁰⁹ galebe it-: [37-7], [73-17] [84-17]

¹¹⁰ gāzāb it-: [68-8], [69-13]

¹¹¹ hareket it-: [14-15], [32-4], [36-21], [43-9], [48-2], [53-4], [55-16], [56-5], [59-2], [60-21], [65-9], [69-17], [73-15], [86-7], [97-6], [105-8]

¹¹² hışım it-: [66-9] [106-17/18]

¹¹³ hulūl it-: [111-21]

it- “isyan etmek”¹¹⁴, *hüküm it-* “hakkında karar vermek”¹¹⁵, *ictināb it-* “sakinmek, çekinmek”¹¹⁶, *ihtiyār it-* “seçmek, tercih etmek”¹¹⁷, *iktizā it-* “gerekmek”¹¹⁸, *intikāl it-* “geçiş yapmak, geçmek”¹¹⁹, *işābet it-* “ulaşmak, yerini bulmak”¹²⁰, *istidlāl it-* “delil göstermek”¹²¹, *istihrāc it-* “sonuç çıkarmak, anlamak”¹²², *istinbāt it-* “anlama, anlam çıkarma”¹²³, *isyān it-* “karşı gelmek, baş kaldırmak”¹²⁴, *iṭā‘at it-* “emre uymak, söz dinlemek”¹²⁵, *ittiḥāz it-* “kabul etmek, itibar etmek”¹²⁶, *ittisāl it-* “birleşmek, ulaşmak”¹²⁷, *ḳabūl it-* “onaylamak, razı olmak”¹²⁸, *ḳaşd it-* “bir işe girişmek, niyet etmek”¹²⁹, *ḳat‘ it-* “kesmek, aşmak”¹³⁰, *ḳatl it-* “öldürmek”¹³¹, *ḳırān it-*¹³², *ḳıyās it-* “mukayese etmek, karşılaştırmak”¹³³, *ḳuvvet it-*¹³⁴, *meyl it-* “bir tarafa doğru yönelmek, istek ve arzu duymak”¹³⁵, *misāl it-* “bahsetmek”¹³⁶, *muḥālefet it-* “karşı çıkmak, karşı koymak”¹³⁷, *murād it-* “istemek”¹³⁸, *mürūr it-* “geçmek”¹³⁹, *naḳl it-* “taşımak, aktarmak, geçirmek”¹⁴⁰, *naşb it-* “atamak, tayin etmek”¹⁴¹, *naẓar it-* “bakmak”¹⁴², *nisbet it-*

¹¹⁴ *hurūc it-*: [43-4], [45-19], [46-12], [48-9], [56-6], [56-7], [56-9/10], [56-17], [57-2], [57-11], [58-12], [60-3], [62-18], [64-8], [64-12], [68-7], [69-23], [70-21], [72-3], [74-3], [74-17], [78-15], [104-8]

¹¹⁵ *hüküm it-*: [2-19], [2-21], [5-18], [32-7], [33-16], [77-14], [78-9], [98-5], [98-11], [98-14]

¹¹⁶ *ictināb it-*: [45-1/2]

¹¹⁷ *ihtiyār it-*: [45-1/2]

¹¹⁸ *iktizā it-*: [98-6], [98-10], [98-13]

¹¹⁹ *intikāl it-*: [70-15]

¹²⁰ *işābet it-*: [60-8/9], [97-2]

¹²¹ *istidlāl it-*: [1-20], [2-8], [7-21]

¹²² *istihrāc it-*: [13-2], [17-13], [80-16], [113-8]

¹²³ *istinbāt it-*: [32-7]

¹²⁴ *isyān it-*: [58-13]

¹²⁵ *iṭā‘at it-*: [94-14]

¹²⁶ *ittiḥāz it-*: [83-16]

¹²⁷ *ittisāl it-*: [110-4]

¹²⁸ *ḳabūl it-*: [3-1]

¹²⁹ *ḳaşd it-*: [104-9]

¹³⁰ *ḳat‘ it-*: [11-20], [12-3], [12-7]

¹³¹ *ḳatl it-*: [106-18]

¹³² *ḳırān it-*: [70-11], [70-2], [71-21], [71-23], [74-2], [113-13]

¹³³ *ḳıyās it-*: [3-9], [7-7], [31-21], [98-14]

¹³⁴ *ḳuvvet it-*: [54-16]

¹³⁵ *meyl it-*: [38-10], [53-21], [71-17/18], [90-19].

¹³⁶ *misāl it-*: [98-4/5]

¹³⁷ *muḥālefet it-*: [57-6]

¹³⁸ *murād it-*: [96-14]

¹³⁹ *mürūr et-*: [84-20], [104-7]

¹⁴⁰ *naḳl it-*: [14-14/15], [28-17]

¹⁴¹ *naşb it-*: [87-22/23]

¹⁴² *naẓar it-*: [1-11], [2-17], [3-13], [9-1], [15-21], [17-7], [21-8], [23-13], [23-23], [29-1], [41-13], [72-6], [72-7], [72-18]

“kıyaslamak”¹⁴³, *rağbet it-* “istemek, meyletmek”¹⁴⁴, *redd it-* “kabul etmemek, geri çevirmek”¹⁴⁵, *sefer it-* “savaşa gitmek”¹⁴⁶, *seyr it-* “takip etmek, bir yöne doğru gitmek”¹⁴⁷, *şād it-* “sevindirmek, memnun etmek”¹⁴⁸, *taḥvil it-* “değiştirmek”¹⁴⁹, *taḳayyüd it-* “bağlamak”¹⁵⁰, *ṭaleb it-* “istemek”¹⁵¹, *taşarruf it-* “malını istediği gibi kullanmak”¹⁵², *tecāvüz it-* “saldırma, başkasının hakkına el uzatma”¹⁵³, *tecessüs it-* “yoklamak, araştırmak”¹⁵⁴, *tedbir it-* “önlem almak”¹⁵⁵, *tesbih it-* “zikretmek, anmak, ululamak”¹⁵⁶, *tesmiye it-* “isimlendirmek”¹⁵⁷, *tevaḳḳuf it-* “oyalanmak, beklemek”¹⁵⁸, *teveccüh it-* “yönelmek, güler yüz göstermek”¹⁵⁹, *tevellüd it-* “doğmak”¹⁶⁰, *vaż‘ it-* “düzenlemek, tertip etmek, ortaya koymak”¹⁶¹, *yād it-* “anmak, hatırlamak”¹⁶², *ẓabt it-* “zorla ele geçirmek”¹⁶³, *ẓarār it-* “elde edilmesi gerekeni elde edemeyip zararlı çıkmak”¹⁶⁴, *ziyān it-* “zarar etmek, kâr edememek”¹⁶⁵, *ẓuhūr it-* “meydana çıkmak, ortaya çıkmak”¹⁶⁶, *ẓulm it-* “eziyet etmek, işkence etmek”¹⁶⁷.

ḥaşşa ki āfitāb ile zuḥal nazarı ‘avdet ider [29-6/7]
ve daḥi ol yıldaki ḥalk arasında emīnlikden ve cenk ve fitne ve şerden olacağını
beyān ider [103-4/5]
pādişāhlar ‘asker cem‘ idüb birbirine ‘adv olub cenk eyleyeler [70-23/71-1]

¹⁴³ nisbet it-: [34-10]

¹⁴⁴ rağbet it-: [8-8]

¹⁴⁵ redd it-: [3-1]

¹⁴⁶ sefer it-: [3-22], [57-11], [105-7]

¹⁴⁷ seyr it-: [5-15/18]

¹⁴⁸ şād it-: [77-3/4]

¹⁴⁹ taḥvil it-: [1-3], [11-15], [13-11], [17-12], [64-1], [70-13], [77-5]

¹⁵⁰ taḳayyüd it-: [81-8]

¹⁵¹ ṭaleb it-: [7-3], [7-17], [20-12], [73-21]

¹⁵² taşarruf it-: [13-14]

¹⁵³ tecāvüz it-: [11-13/14]

¹⁵⁴ tecessüs it-: [29-19/20]

¹⁵⁵ tedbir it-: [4-3]

¹⁵⁶ tesbih it-: [33-23]

¹⁵⁷ tesmiye it-: [77-18/19]

¹⁵⁸ tevaḳḳuf it-: [17-17], [82-16], [93-21]

¹⁵⁹ teveccüh it-: [28-9/10], [32-6]

¹⁶⁰ tevellüd it-: [10-8]

¹⁶¹ vaż‘ it-: [53-5], [80-15/16]

¹⁶² yād it-: [77-3/4]

¹⁶³ ẓabt it-: [5-22], [28-11], [28-13], [40-10], [97-22]

¹⁶⁴ ẓarār it-: [34-18], [42-3], [48-6]

¹⁶⁵ ziyān it-: [34-18], [50-14], [62-5]

¹⁶⁶ ẓuhūr it-: [11-6], [20-15], [22-17], [23-4], [24-3], [26-7], [29-2], [35-22], [52-14], [62-1], [62-11/12], [69-23], [78-10], [78-11], [78-12], [79-1], [79-5], [101-21], [112-7], [112-10], [112-14], [112-19], [113-1], [113-5], [113-11], [113-18], [113-22], [114-19], [114-23], [115-8]

¹⁶⁷ ẓulm it-: [4-20], [56-18/19]

eger zeneb hamelde olsa **delâlet ider** harb ve kıtâle [54-22]
 kış i 'tidâl üzere ve müş **galebe idüb** anlara ziyân ide [34-17]
 her yerde a 'dâ **hurûc idüb** memleket ihtilâl üzere ola [56-9/10]
 her nice **iktizâ iderse** göreler aña göre hüküm ideler [98-10/11]
 pâdişâhlar ve vüzerâya gam **işâbet ide** [60-8/9]
 ziyânlu rüzgârları ve ol maħalde **istihrâc idesin** [13-2]
 cānib-i şarkda ulular şāhlarına **işyân ideler** [58-13/14]
 merrih ile zuhaliñ sereṭānda otuz yılda bir kerre **kırān iderler** [113-13/14]
 hāneleri dahı yazub kevākibi yirlü yerinde yazub pâdişāh aḥkāmında **misāl itdigimiz** gibi [98-4/5]
 kankı vilāyetin semt-i re'sinden **mürûr iderse** ol yirde 'azīm kıtāl ola [104-7/8]
 bu vechle 'alāmetlerinden **tecessüs idüb** istinād-ı aḳval ü istihrâc aḥkāmın ziyāde ferāset ve diḳḳat oluna [29-19/20]
 ırmaḳlarda şular çok ola ve şedīd yeller esüb ziyāde ola ve çekirgeler **zuhūr ide** [62-11/12]

2.1.3. eyle- Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Metinde eyle- fiili 28 birleşik fiilin yapısında bulunmaktadır:

'adāvet eyle- "düşmanlık etmek"¹⁶⁸, 'avdet eyle- "geri dönmek"¹⁶⁹, beyān eyle- "söylemek, anlatmak"¹⁷⁰, binā eyle- "inşa etmek"¹⁷¹, cenk eyle- "savaşmak"¹⁷², gāret eyle- "yağmalamak"¹⁷³, gāzāb eyle- "öfkelenmek, hiddetlenmek"¹⁷⁴, hādīs eyle- "meydana çıkmak"¹⁷⁵, hareket eyle-¹⁷⁶, hilāf eyle- "zıt olmak, karşı olmak"¹⁷⁷, hīle eyle- "aldatmak, kandırmak"¹⁷⁸, hulūl eyle- "nufuz etmek"¹⁷⁹, hurūc eyle- "isyan etmek"¹⁸⁰, hücum eyle- "saldırmak"¹⁸¹, iltifat eyle- "ilgi alaka göstermek"¹⁸², işābet eyle- "ulaşmak, belli bir noktaya ulaşmak, rast gelmek"¹⁸³, istihrâc eyle- "sonuç çıkarma, anlam çıkarma"¹⁸⁴, kırān

¹⁶⁸ 'adāvet eyle-: [58-3/4]

¹⁶⁹ 'avdet eyle-: [43-8]

¹⁷⁰ beyān eyle-: [77-2]

¹⁷¹ binā eyle-: [47-14/15].

¹⁷² cenk eyle-: [44-10], [45-21], [48-1], [50-21], [71-10]

¹⁷³ gāret eyle-: [45-21]

¹⁷⁴ gāzāb eyle-: [34-20]

¹⁷⁵ hādīs eyle-: [9-23/10-1]

¹⁷⁶ hareket eyle-: [51-17], [72-13], [104-21]

¹⁷⁷ hilāf eyle-: [72-12]

¹⁷⁸ hīle eyle-: [25-10/11]

¹⁷⁹ hulūl eyle-: [111-20/21]

¹⁸⁰ hurūc eyle-: [45-21], [48-1], [50-21], [74-17]

¹⁸¹ hücum eyle-: [47-16]

¹⁸² iltifat eyle-: [7-15/16]

¹⁸³ işābet eyle-: [46-6]

¹⁸⁴ istihrâc eyle-: [115-3]

eyle- “iki yıldızın birleşmesi”¹⁸⁵, *murād eyle-* “istemek, arzu etmek”¹⁸⁶, *naql eyle-* “aktarmak, geçirmek”¹⁸⁷, *naẓar eyle-* “bakmak”¹⁸⁸, *ric‘at eyle-* “geri dönmek”¹⁸⁹, *sefer eyle-* “savaşmak”¹⁹⁰, *te‘addī eyle-* “zulmetmek, saldırmak”¹⁹¹, *ṭulū‘ eyle-* “doğmak”¹⁹², *yād eyle-* “anmak, bahsetmek”¹⁹³, *ziyāde eyle-* “eklemek”¹⁹⁴, *ẓuhūr eyle-* “meydana çıkmak”¹⁹⁵.

yılān ve ve ‘akreb ve zehirli cānavarlar çok ola ve pādīšāhlar birbirine ‘adāvet eyleyeler [58-3/4]

ṭarīḳ-i meşhūr üzerine bu kitābımda beyān eyledim [77-2]

birbirine ‘adv olub cenk eyleyeler [71-1]

a‘dā ḥurūc eyleyüb aḡniyānıñ mallarıñ ġāret eyleye [45-21]

pādīšāh muḳāriblerine ġaẓab eyleye [34-20]

pādīšāh mekr ve ḥīle eyleye [25-10/11]

zuḥal ḳanḳı vilāyetin burcuna ḥulūl eylese ol vilāyetler ḳaḫtlıḳ ola [111-20/21]

ermeniiye ve ısfahān diyarlarında ḥarb ziyāde ola ve a‘dā ḥurūc eyleyüb aḡniyānıñ mallarıñ ġāret eyleye [45-21]

her vaḳitde nicedir görüb aña göre ḥükm istiḥrāc eyleye [115-3]

herḳanḳı seneki merriḥ ile zuḥal sereṭān ḳırān eylediler ise ol yılda ḥalḳ arasında fitneler ẓuhūr eylemişdir [113-15]

‘uṭārid daḥı naẓar eylese ziyāde yübüsete ve emvāl-i erzāḳıñ zāyi‘ olmasına [18-4/5]

‘akreb burcı içinde ric‘at eylese ol yılda ehş-i islām cem‘ olub ‘azīm seferler ve ḥareketler ola [104-16]

pādīšāhlar re‘āyāya zulm ve te‘addī eyleyeler [50-3]

zuḥal ile müşteriden yād eyledüğümüz üzere ‘amel idesin [29-15]

şerr ve şūr ve fitne belā cemī‘ ‘ālemde ẓuhūr eyleye [72-2]

2.1.4. *kıl-* Fiili ile Kurulan Birleşik Füller

Metinde 46 adet *kıl-* yardımcı fiili görülmektedir.

‘adālet kıl- “adil davranmak, adil olmak”¹⁹⁶, *‘ālī kıl-* “saygın bir konuma getirmek, yücelterek onurlandırmak”¹⁹⁷, *‘arz kıl-* “sunmak, arz etmek”¹⁹⁸, *‘aṭiiye*

¹⁸⁵ *ḳırān eyle-*: [46-22], [113-3], [113-15]

¹⁸⁶ *murād eyle-*: [1-19/20]

¹⁸⁷ *naql eyle-*: [110-9/10]

¹⁸⁸ *naẓar eyle-*: [18-3], [18-4/5], [109-16]

¹⁸⁹ *ric‘at eyle-*: [104-16]

¹⁹⁰ *sefer eyle-*: [49-17]

¹⁹¹ *te‘addī eyle-*: [50-3]

¹⁹² *ṭulū‘ eyle-*: [104-5/6]

¹⁹³ *yād eyle-*: [29-15]

¹⁹⁴ *ziyāde eyle-*: [40-15]

¹⁹⁵ *ẓuhūr eyle-*: [72-2]

¹⁹⁶ *‘adālet kıl-*: [85-3]

¹⁹⁷ *‘ālī kıl-*: [88-6], [89-]

¹⁹⁸ *‘arz kıl-*: [89-16/17]

kıl- “hediye vermek”¹⁹⁹, *‘ibret kıl*- “ders vermek/ders almak”²⁰⁰, *‘ināyet kıl*- “lutfetmek, ihsan etmek”²⁰¹, *‘ubūdiyyet kıl*- “bağlılık göstermek, kulluk etmek”²⁰², *aş kıl*- “yemek yapmak, yiyecek ikram etmek”²⁰³, *bezl kıl*- “esirgemenen bolca vermek, harcamak”²⁰⁴, *cezā kıl*- “ceza vermek”²⁰⁵, *düğün kıl*- “şenlik düzenlemek”²⁰⁶, *emr kıl*- “kesin olarak bildirmek, buyurmak”²⁰⁷, *fermān kıl*- “emretmek”²⁰⁸, *fetih kıl*- “fethetmek”²⁰⁹, *galebe kıl*- “yenmek, mağlup etmek”²¹⁰, *gāret kıl*- “yağmalamak”²¹¹, *hareket kıl*- “yola çıkmak, harekete geçmek”²¹², *hāşıl kıl*- “meydana getirmek, ortaya çıkarmak”²¹³, *hükümet kıl*-²¹⁴, *ibtidā kıl*- “başlamak”²¹⁵, *ihsān kıl*- “iyilik yapmak, bağışta bulunmak”²¹⁶, *iḳdām kıl*- “çaba göstermek, gayret etmek”²¹⁷, *irsāl kıl*- “göndermek, yollamak”²¹⁸, *iẓhār kıl*- “meydana çıkarmak, açığa çıkarmak”²¹⁹, *ma‘mūre kıl*- “bir şeyi düzgün ve sağlam bir şekilde yapmak”²²⁰, *merḥamet kıl*- “acımak”²²¹, *meveddet kıl*- “sevgi dostluk ve muhabbet göstermek”²²², *meyl kıl*- “bir şeye eğilim göstermek”²²³, *muḥabbet kıl*- “sevgi göstermek, yarenlik ve dostluk etmek”²²⁴, *muḥāşamet kıl*- “düşmanlık yapmak”²²⁵, *mübāşeret kıl*- “bir işe girişmek”²²⁶, *müşāhede kıl*- “gözetlemek, incelemek”²²⁷, *naẓar kıl*- “bakmak”²²⁸, *nevāziş kıl*- “gönül almak,

¹⁹⁹ ‘atiyye kıl-: [90-8]

²⁰⁰ ‘ibret kıl-: [85-20]

²⁰¹ ‘ināyet kıl-: [85-4/5]

²⁰² ‘ubūdiyyet kıl-: [85-6/7]

²⁰³ aş kıl-: [84-15/16]

²⁰⁴ bezl kıl-: [97-6/7]

²⁰⁵ cezā kıl-: [87-2/3]

²⁰⁶ düğün kıl-: [88-2/23]

²⁰⁷ emr kıl-: [86-8], [89-10/11], [94-10]

²⁰⁸ fermān kıl-: [86-5], [91-10]

²⁰⁹ fetih kıl-: [81-9/10]

²¹⁰ galebe kıl-: [38-6], [41-9], [61-9], [69-9], [71-17], [72-20]

²¹¹ gāret kıl-: [86-16/17]

²¹² hareket kıl-: [81-16], [83-7], [83-12], [86-22], [104-9]

²¹³ hāşıl kıl-: [91-4/5], [94-23]

²¹⁴ hükümet kıl-: [90-7/8]

²¹⁵ ibtidā kıl-: [95-2/3]

²¹⁶ ihsān kıl-: [88-8], [89-8], [91-3], [91-21], [93-4]

²¹⁷ iḳdām kıl-: [94-6/7]

²¹⁸ irsāl kıl-: [86-5/6], [87-4], [88-17]

²¹⁹ iẓhār kıl-: [90-23]

²²⁰ ma‘mūre kıl-: [91-9]

²²¹ merḥamet kıl-: [87-3/4]

²²² meveddet kıl-: [90-10/11]

²²³ meyl kıl-: [89-4], [89-5], [95-1]

²²⁴ muḥabbet kıl-: [90-12/14]

²²⁵ muḥāşamet kıl-: [38-3/4]

²²⁶ mübāşeret kıl-: [84-6]

²²⁷ müşāhede kıl-: [91-18/19]

²²⁸ naẓar kıl-: [71-6/7]

ilgi göstermek”²²⁹, *rağbet kıl*- “ilgi alaka göstermek, meyletmek”²³⁰, *rencide kıl*- “incitmek, kırmak”²³¹, *sefer kıl*- “yolculuğa çıkmak, savaşa çıkmak”²³², *seyr kıl*- “gezme”²³³, *sipariş kıl*- “ısmarlamak, bir şeyin yapılmasını veya gönderilmesini istemek”²³⁴, *ta’yin kıl*- “görevlendirmek”²³⁵, *taḳayyüd kıl*- “dikkatli olmak, bir işin doğru yapılmasını sağlamak”²³⁶, *te’kid kıl*- “sağlamlaştırma, hatırlatma, tekrar bildirme”²³⁷, *tefaḥḥuş kıl*- “iyice ve etraflıca araştırmak”²³⁸, *tezvîc kıl*- “evlendirmek”²³⁹, *ziyâde kıl*- “derecesini artırmak”²⁴⁰, *ziyâfet kıl*- “yemek vererek özenli bir biçimde ağırlamak”²⁴¹.

eger müşteri ‘âşirde bulunsa hâkimler dâd ve ‘adâletler kılub memleketlerde *zûlm ve sitem cüz’î olmasına* [85-3]
memleketlerde zûlm ve sitem cüz’î olmasına ekâbir ve a’yândan ba’zılarına ‘inâyetler kılub ulu mertebelerde irür [85-4/5]
ol yılda ‘ayş u ‘işrete ziyâde muḳayyed olub ve düğünler kılmalarına ve zevk ve neşâî mâ’îl olub [88-22/23]
eger zühre dördünci hânede bulunsa şehirleri zînete emr kılub şâdlıklar olmasına [89-10/11]
fesâd ‘âvâm ve gâret çok ola ve oğrılar gâlebe kıla [41-9]
ḥarâmiler ve oğrılar peydâ olub halkın mallarını gâret kılmalarına bu sebebdan *ğam ve ğuşşa çekmelerine* [86-16/17]
kamer ikincide bulunsa mâl ve ḥazâ’in çok cem’ olub havâş ‘avâma en’âm ve iḥsân kılmalarına [93-4/5]
ve ehl-i fesâda kaṭ’an merḥamet kılmayub diyâr-ı ‘ademe irsâl kılmalarına [87-3/4]
ulu hâkimler birbirlerine ziyâfetler kılub ‘arz-ı meveddet kılmalarına [90-10/11]
libâs ve cevâhire meyl kılub tertîb ve tezyîn ile meşğüllüklerine [89-5]
zühre on birinci hânede bulunsa zenândan ba’zılarına ziyâde muḥabbet kılmalarına ve murâdâd ve maḳsûdları ḥayr ile fetḥ olmağına [90-12/14]
ba’z kimseleri zûlm ve tâ’addî üzere hareket kılub re’âyâ ‘âvâmı rencide kılmaḳlarına [82-14/15]
her kamer zeneble olduğı günde gicede sefer kıla [54-14]

²²⁹ nevâziş kıl-: [89-18/19]

²³⁰ rağbet kıl-: [90-20/21]

²³¹ rencide kıl-: [82-14/15]

²³² sefer kıl-: [54-14], [83-13]

²³³ seyr kıl-: [88-12/13]

²³⁴ sipariş kıl-: [90-5/6]

²³⁵ ta’yin kıl-: [88-1/2]

²³⁶ taḳayyüd kıl-: [84-7/8]

²³⁷ te’kid kıl-: [88-1/2]

²³⁸ tefaḥḥuş kıl-: [91-2]

²³⁹ tezvîc kıl-: [89-22/23]

²⁴⁰ ziyâde kıl-: [89-19], [91-17]

²⁴¹ ziyâfet kıl-: [90-10]

‘uṭārid ikinci hānede bulunsa ba‘z hāzīne ve māl hisābına muḳayyed olub ba‘z kimesneleri teftiṣ ve tefahḥuṣ kılmāğa fermānları tārī olmağa [90-23, 91-11/2] ulu ḥākimler birbirlerine zīyāfetler kılub ‘arz-ı meveddet kılmalarına [90-10]

2.2. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Eserde 56 deyimleşmiş birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu 56 birleşik fiilin altısının isim unsuru Türkçe, 50 birleşik fiilin isim unsuru ise Arapça veya Farsça kökenli sözcüklerdir. İlgili birleşik fiillerin bağlam içinde benzetmeler, mecazlar veya somutlaştırmalar yoluyla yeni anlamlar kazandıkları görülmektedir. Deyimleşmiş birleşik fiillerin isim unsurunun yüksek oranda Arapça ya da Farsça kökenli olduğu ve bu sözcüklerin yer yer üzerine Türkçe çekim ekleri aldığı gözlemlenmiştir.

2.2.1. çek- Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

‘illet çek- “hastalanmak”²⁴², *elem çek-* “acı çekmek, üzüntü yaşamak”²⁴³, *gam çek-* “üzülmek, kaygılanmak, tasalanmak”²⁴⁴, *gussa çek-* “dertlenmek, kederlenmek”²⁴⁵, *hastalık çek-*²⁴⁶, *hatar çek-* “tehlike yaşamak”²⁴⁷, *havf çek-* “korkmak”²⁴⁸, *müzâyāka çek-* “darlık çekmek, sıkıntı çekmek”²⁴⁹, *nedāmet çek-* “pişmanlık duymak”²⁵⁰, *nekbet çek-* “talihsizlik yaşamak”²⁵¹, *sitem çek-* “eziyet çekmek”²⁵², *teşvīṣ çek-* “gaile çekmek, zihni karışmak”²⁵³, *zaḥmet çek-* “sıkıntıya uğramak, zorluk çekmek”²⁵⁴, *zarar çek-* “zarar görmek, mağdur olmak”²⁵⁵.

ba‘z korkulu haberler ve mühiṣ sözler işidüb gam çekmeklerine [83-2/3] harāmiler ve oğrılar peydā olub halkın mallarını gāret kılmalarına bu sebebdan gam ve gussa çekmelerine [86-16/17] lakin muḳaddemā düşmandan nice havflar çekilüb hatırlu işler zāhir olmasına [87-9/10] tālī ‘-i ‘akreb olan kişiler nekbet çekeler [49-6/7] koyuna ve keçi kısmına āfet iriṣe ve pādīṣāh ‘askerinden sitem çeke ve zelzele ziyāde ola [62-1/2]

²⁴² ‘illet çek-: [51-23]

²⁴³ elem çek-: [86-18/19]

²⁴⁴ gam çek-: [68-14], [83-3], [97-3]

²⁴⁵ gussa çek-: [83-19], [86-17]

²⁴⁶ hastalık çek-: [53-7/8], [69-8]

²⁴⁷ hatar çek-: [86-21]

²⁴⁸ havf çek-: [87-9]

²⁴⁹ müzâyāka çek-: [48-17], [82-16]

²⁵⁰ nedāmet çek-: [31-6]

²⁵¹ nekbet çek-: [49-7]

²⁵² sitem çek-: [62-2]

²⁵³ teşvīṣ çek-: [92-3]

²⁵⁴ zaḥmet çek-: [88-20]

²⁵⁵ zarar çek-: [47-5], [55-11], [86-12], [90-2], [97-19]

2.2.2. düş- fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

birbirine düş- “anlaşmazlığa düşmek, kavga etmek”²⁵⁶, *fikrine düş-* “bir düşünceye kapılmak”²⁵⁷, *ırağ düş-* “uzak kalmak”²⁵⁸, *mazhâr düş-* “istenilen veya arzu edilen bir şeye ulaşmak, kavuşmak”²⁵⁹, *mertebeden düş-* “itibar kaybetmek, rütbemin azalması, statüden kaybetmek”²⁶⁰, *rütbeden düş-* “statü kaybetmek, mertebesi azalmak”²⁶¹.

toğuzuncıda bulunsa uzakdan uzaka seferler fikrine düşüb nakl ve hareket kılmalarına [83-10/12]

‘ulemâdan ba‘zıları ziyâde mu‘arreb olub envâ‘ merhametlerine mazhar düşmeklerine [92-9/11]

eger tâli‘leri naḥs ve müşteri menḥûs ise ‘azllerine ve mertebeden düşmeklerine ve ba‘zılarının mevtine ve hastalıklarına delîldir [98-8/10]

2.2.3. vir- fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

el vir- “ortaya çıkmak”²⁶², *ḥükm vir-* “bir konu hakkında kesin karar vermek”²⁶³, *imtizâc vir-* “birleştirmek, karıştırmak”²⁶⁴, *kuvvat vir-* “güç vermek”²⁶⁵, *nuḥûset vir-* “uğursuzluk vermek”²⁶⁶, *şiddet vir-* “güç ve kubbet vermek”²⁶⁷, *şöhret vir-* “ün vermek”²⁶⁸.

pîr kişiler çok fevt ola ve pâdişâhlar ğam ve elem el vire [74-11/12]

ve daḥi tahvîl-i şems gündüz ise şems kuvveti ve za‘fına göre ḥükm virilür [79-23, 80-1]

eger müdebbir iki kevkeb ola keyfiyyet-i mazarratına imtizâc virmek gerek [33-1/2]

2.2.4. gör- fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

²⁵⁶ birbirine düş-: [5-14], [50-20]

²⁵⁷ fikrine düş-: [83-11]

²⁵⁸ ırağ düş-: [7-6]

²⁵⁹ mazhâr düş-: [92-10/11]

²⁶⁰ mertebeden düş-: [98-9]

²⁶¹ rütbeden düş-: [55-2]

²⁶² el vir-: [51-1], [74-12]

²⁶³ ḥükm vir-: [80-1]

²⁶⁴ imtizâc vir-: [33-2], [33-16]

²⁶⁵ kuvvet vir-: [12-5]

²⁶⁶ nuḥûset vir-: [22-10/11], [23-7]

²⁶⁷ şiddet vir-: [26-14]

²⁶⁸ şöhret vir-: [88-15]

ḥayr gör- “fayda görmek”²⁶⁹, *münāsib gör-* “uygun bulmak”²⁷⁰, *sitem gör-* “eziyet ve zulüm görmek”²⁷¹, *zarar gör-* “kayba uğramak”²⁷².

merriḥ daḥı burc-ı nārīde bulunsa delīldir ki ziyāde issīler olmasına hevānıñ kuvvet-i germiyyetine faşlına göre ve zamānına münāsib görüle [13-15/17]
kırān-ı naḥseyn ikinci veya alıncı burcda olursa delīldir ki ḥalk ḥallerinde zarar göreler [50-5/6]

2.2.5. *gel-* fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

fi’le gel- “gerçekleşmek”²⁷³, *inşāfa gel-* “haksızlıktan, merhametsizlikten vazgeçip adaletle davranır olmak”²⁷⁴, *lāzım gel-* “gerekmek, icap etmek”²⁷⁵, *vücūda gel-* “hasıl olmak, meydana gelmek”²⁷⁶, *zuhūra gel-* “ortaya çıkmak, baş göstermek”²⁷⁷.

eger müşteri altıncıda bulunsa yaramaz fi’illü nice kimsener inşāfa gelüb şerr ü şürdan ferāğat itdikleri sebebden mesrūr olmalarına [84-11/13]
şerr ve fesād zuhūra gelüb pādīşāhlar hareket eyleyeler [72-13]
Ḥorasān cāniblerinde ḥarb ve fitne ziyāde ola ve ulular nāgehānī sefer lāzım gele [62-21/22]

2.2.6. *tut-* fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

kuvvet tut- “güç bulmak”²⁷⁸, *nefret tut-* “nefret etmek”²⁷⁹, *şöhret tut-* “ünlenmek, meşhur olmak”²⁸⁰, *yüz tut-* “olmak üzere bulunmak”²⁸¹.
‘ömrü az olub dā’imā ḥalkdan nefret tuta [38-15/16]
mülükden niceleri cenkde telef olub ḥalk arasında kizb şöhret tutub ḥalk müzāyaka çeke [48-16/17]

²⁶⁹ *ḥayr gör-*: [86-]

²⁷⁰ *münāsib gör-*: [13-17]

²⁷¹ *sitem gör-*: [74-16], [83-14]

²⁷² *zarar gör-*: [50-6]

²⁷³ *fi’le gel-*: [10-1], [31-3], [26-3]

²⁷⁴ *inşāfa gel-*: [84-12]

²⁷⁵ *lāzım gel-*: [8-6], [62-22], [79-21], [98-2]

²⁷⁶ *vücūda gel-*: [34-22], [35-1], [35-15], [35-17], [35-19], [36-10], [36-16], [37-1], [37-3], [37-19], [38-11], [39-16], [91-15]

²⁷⁷ *zuhūra gel-*: [4-19], [8-10], [18-17], [29-4], [42-7], [72-13], [88-3], [89-14]

²⁷⁸ *kuvvet tut-*: [10-17], [52-2], [52-16], [57-10], [60-14], [115-10]

²⁷⁹ *nefret tut-*: [38-16]

²⁸⁰ *şöhret tut-*: [48-117]

²⁸¹ *yüz tut-*: [45-3], [48-3], [51-17], [59-22], [72-4]

2.2.7. bul- fiili ile Kurulan Birleşik Füller

kuvvet bul- “güçlenmek”²⁸², *nihāyet bul-* “sona ermek, bitmek”²⁸³, *revnāk bul-* “güzelleşmek, parlaklık kazanmak”²⁸⁴, *sıhhat bul-* “sağığına kavuşmak”²⁸⁵, *zafer bul-* “galip gelmek”²⁸⁶.

şehrhā’-i hurūb ve mekān-ı imkānı āşub hurūb ve fiten kanda olur ve kaçan olur ve ne zamānda nihāyet bulur [26-21/22]

çeşmelerde şu çok ola ve ta’ām ve üzüm kalil olub erāzil revnāk bula [64-11/12]
hastalar sıhhat bulub ehl şalāh şafāda ve sıhhatde ve rif’atde olmasına ve ni’metler firāvān olmasına [52-6/8]

2.2.8. idin- fiili ile Kurulan Birleşik Füller

dost idin- “dost kazanmak, arkadaşlık kurmak”²⁸⁷, *ma’lum idin-* “bilgi edinmek”²⁸⁸.

‘avām kavmi meşāyih tā’ifesine dost idineler [51-9/10]

mülūkūn hīn-i cülūsda olan tāli’ini veyā hīn-i velādeti yāhūd bir tā’ifenin ibtidā-i zühūrını ma’lūm idinmek muhāldir [6-1/3]

2.2.9. getür- fiili ile Kurulan Birleşik Füller

zuhūra getür- “ortaya çıkarmak”²⁸⁹, *fi’le getür-* “eyleme dökmek, gerçekleştirmek”²⁹⁰.

kāmer dahı ol rub’da olsa dahı gālib buluna kuvveti ziyāde fi’le getüre [30-5]

ve huccāc ahvāli ve Haremeyn-i şerīfeyn husūsda nice hayırlı işler zuhūra getürüb devlet ve şevketleri ziyāde kuvvet bulmasına [85-1/2]

2.2.10. al- fiili ile Kurulan Birleşik Füller

intikām al- “öç almak”.

‘azīm şöhretlü donanmalar çıkmasına ve ibrāma ve küffār hāksārdan her vechiyle intikām almağa cedd ve cehd kılmalarına [93-1/2]

2.2.11. uğra- fiili ile Kurulan Birleşik Füller

āfete uğra- “felaket yaşamak, bela görmek”.

erbāb-ı devletde boğaz ağrısı ve hummā ve ızırāb ziyāde ola ve ba’zıları āfete uğrayub kanları döküle [41-20/21]

²⁸² kuvvet bul-: [48-23], [85-2]

²⁸³ nihāyet bul-: [26-22], [40-12]

²⁸⁴ revnāk bul-: [52-19], [64-12], [115-11], [115-13]

²⁸⁵ sıhhat bul-: [52-6]

²⁸⁶ zafer bul-: [53-11], [74-14], [94-21]

²⁸⁷ dost idin-: [51-10]

²⁸⁸ ma’lum idin-: [6-2]

²⁸⁹ zuhūra getür-: [85-2]

²⁹⁰ fi’le getür-: [30-5]

2.2.12. **ḳaldur-** fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

baş ḳaldur- “ayaklanmak, isyan etmek”.

ḥarb ve ḳitāl ve fitne ve fesād çok ola ve ḥarāmiler ve oğrılar baş ḳaldurub çok ḳanlar döküle [30-13/14]

2.2.13. **gir-** fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

ḳırān gir- “öldürücü hastalık veya tehlike zuhur etmek”.

bir kebīrū’l-ḳadr kimesne fevt ola ve ḥarpā kısmına tā’ün veyā ḳırān gire [42-1/2]

2.2.14. **çevir-** fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

yüz çevir- “tavrını değiştirip soğuk davranmak, ilişkisini kesip ilgilenmemek”.

ṭāli -i sālde bulunsa ra’iyyet pādīşāhlarından yüz çevirüb müdde’iye teveccüh ideler [28-9/10]

2.2.15. **sür-** fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

yüz sür- “huzurunda yere kapanmak”.

bir vezīr maḳāmında kimisine elçilik ile bir büyük bigden gelüb yüz sürmesine ve bu yılda elçiler muḥbīr ve çok gelmesine [93-14/16]

2.2.16. **bulun-** fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

münāsib bulun- “uygun olmak”.

bir ulu kimesneniñ helākına lakin ol kevkebiñ mensubātundan ola ve ṭab’ine münāsib buluna [6-13/15]

İsim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillerin ve deyimleşmiş birleşik fiillerin isim unsurunun yüksek oranda Arapça ya da Farsça kökenli olduğu ve bu sözcüklerin yer yer üzerine Türkçe çekim ekleri aldığı gözlemlenmiştir.

2.3. Sıfat-Fiil + Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

İncelenen metinde, isim unsuru sıfat-fiil olan birleşik fiillerden sadece öncelik fiillerinin örneklerine rastlanmıştır. Öncelik bildiren birleşik fiiller, isim unsuru sıfat-fiil olan birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşen oluşu bildirir. Ayrıca *-mİş ol-* birleşik fiili, çekimli biçimleriyle bir oluşun bitmişliğini geçmiş zamana, geniş zamana, şimdiki zamana veya gelecek zamana yayan bir işleve de sahiptir. Öncelik fiillerinin en yaygın kullanımı *-mİş/-mUş ol-* biçimidir ancak *-mİş/-mUş bulun-* biçimi de işlev bakımından aynı mahiyete sahiptir.

eger müşteri ve ‘uṭārid veted merriḥde bulunsa ol maḥalde zühre ve ḳamer ile nazar etmemiş olsalar zeylde ḳuraklığa delıldir [17-6/7]

eger zühre merriḥe terbī’den nazar eylemiş bulunsa daḥı ḳavīdir [109-16/17]

müşteri ile zühre teslīs ve ‘uṭārid ile zuḥal tesdīs etmiş bulunsalar nice aḥkām çıkar [114-8/9]

2.4. Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil (Tasvir Fiili)

İncelenen metinde sadece bir tezlik fiili tespit edilmiştir:
sultānlardan ba ‘zılarının mertebelerin ‘ālī kılmalarına ve murād-ı maḥsūdların ḥāşıl kalıvirmelerine [89-8/9]

İncelenen eserde sadece bir tasviri fiile rastlanması dikkate şayandır. Çünkü XVII. yüzyıl Osmanlı metinleri üzerine yapılan diğer çalışmalara bakıldığında tespit edilen tasvirî fiillerin sayısı, bu çalışmada incelenen eserdeki tasvirî fiil sayısından oldukça fazladır. Örneğin Özkan, *Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi*’ne ait bir eseri incelediğini belirttiği “Mehekkü’l-İlim ve’l-Ulemâ İsimli Eserde Birleşik Fiiller” adlı makalede toplamda 70 tasvirî fiil tespit etmiştir (2013). Bir başka çalışma olan Ezberci’ye ait *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı Adlı Eserde Birleşik Fiiller* adlı tez çalışmasında toplam 67 tasvirî fiile yer verilmiştir (2015).

SONUÇ

Toplumlar ve insanlar arasında iletişimi ve anlaşmayı sağlamada hayati bir ihtiyaç olarak varlığını sürdüren dil, içeriğinde birçok fiil barındırır. Fiiller, cümlelerin yapı taşlarından bir tanesidir. Kurulan cümlede gerçekleşen işi, oluşu, hareketi ve üzerine aldığı kip ve şahıs ekleriyle bunların ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirildiğini bildirirler. Bu bakımdan fiiller, Türkçe bir cümle için büyük önem arz ederler. Türkçede bir ismin iş, oluş, hareket bildirerek çekime girmesi, yani bir fiil gibi kullanılması veya iki fiilin birleşmesi birleşik fiiller sayesinde gerçekleşir. Birleşik fiiller, Türkçenin her döneminde varlığını hissettirmiştir.

XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça sözcüklerin yoğun olarak kullanıldığı bir dönemdir. Bu döneme ait olan *Ahkām-ı Burūc* adlı eserde de bu kullanım, açık bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Konusu astronomi ve astroloji olan eserde en çok göze çarpan yapılardan biri birleşik fiillerdir. Fiil unsurunun Türkçe kökenli olduğu bu birleşik fiillerin yapısı, bazen bir ismi fiilleştirmek için isim + fiil şeklinde, bazen de iki fiil birleşimi şeklindedir.

Ahkām-ı Burūc’da, dört madde altında özetlenen birleşik fiil çeşitlerinden en işlek olanı isim + yardımcı fiil kalıbıdır. Toplamda 239 isim + fiil yapısında birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu birleşik fiillerin isim unsurunun tamamı Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşmaktadır. Bu grupta değerlendirilen birleşik fiillerin içinde isim unsurunun Türkçe kökenli olduğu bir birleşik fiile rastlanmamıştır. Kullanılan yardımcı fiiller, en işlek olandan en az tercih edilene doğru *ol-/olun-*,

it-, eyle-, kıl-'tır. En işlek olanı *ol-* yardımcı fiilinin farklı birleşik fiilde toplam 95 kere kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 1.

Yardımcı Fiil	Oluşturduğu Birleşik Fiil Sayısı
ol-	95
it-	70
kıl-	46
eyle-	28

Metinde 56 deyimleşmiş birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu 56 birleşik fiilin altısının isim unsuru Türkçe kökenli olup geriye kalan 50 birleşik fiilin isim unsurunun Arapça veya Farsça kökenli sözcükler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca isim unsuru Arapça veya Farsça sözcüklerden oluşan birleşik fiillerde, Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe isim çekim ekleriyle de kullanıldığı görülmektedir (*mertebeden düş-, zühûra getir-, hayflar çek-*).

Tablo 2.

Fiil	Oluşturduğu Birleşik Fiil Sayısı
çek-	14
vir-	7
düş-	6
bul-	5
gel-	5
gör-	4
tut-	4
idin-	2
getür-	2
al-	1
kıldır-	1
gır-	1
çevir-	1

sür	1
bulun-	1
uğra-	1

İsim unsuru sıfat-fiil olan birleşik fiillerden 3 örnek tespit edilmiştir (-miş ol-, -miş bulun-).

Tablo 3.

Yapı	Oluşturduğu Birleşik Fiil Sayısı
-miş bulun- (öncelik)	2
-miş ol- (öncelik)	1

Tasvir fiillerinden ise yalnızca bir örnek (kalıvir-) tespit edilmiştir.

Tablo 4.

Yapı	Oluşturduğu Birleşik Fiil Sayısı
-I/U vir- (tezlik)	1

XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dönemine ait diğer eserlere bakıldığında tasvir fiillerinin kullanımında bir sıklık görülmektedir. Ancak incelenen eserde *kalıvir*-dışında bir tasvir fiiline rastlanılmaması, kullanılan 299 birleşik fiilin 239'unun *isim + yardımcı fiil* yapısında olması XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi söz varlığı açısından bu metni ayırıcı kılmaktadır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Seda Sağlam tarafından Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanlığı bünyesinde, Doç. Dr. Hanife Alkan Ataman danışmanlığında hazırlanmakta olan “Ahkâm-ı Burûc (Giriş-Söz Varlığı-Transkripsiyonlu Metin-Dizin)” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydüz, S. (1993). *Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık ve müneccimbaşılar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir Bey (1975). *Osmanlı müellifleri*. C. III, (haz. İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Çelen, S. (2022). *Müneccimbaşı Mehmet Çelebi'nin Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i 'Âlem adlı eserinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Demir, N. - Yılmaz, E. (2016). *Türk Dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deny, J. (2009). *Türk Dil Bilgisi-Osmanlı Türkçesi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ezberci, A. (2015). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı eserde birleşik fiiller*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaca, H. (2021). Birleşik fiillerin tasnifi ve yapısında birleşik fiil olan birleşik fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 22, 258-266.
- Karahan, L. (2017). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kars, R. – Çelen, S. (2023). Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin "Usul- Ahkâm-ı Sâl-i Alem" adlı eseri hakkında bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25(1), 372-386.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kundakçı, E. (2020a). *Ahkâmü'l-Küllîye 'Alâ Tahvîl-i Sini'l 'Âlem: Dil İncelemesi, Metin, Türkiye Türkçesine Aktarım, Sözlük, Tıpkıbasım* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Kundakçı, E. (2020b). Ahkâmü'l-Küllîye 'Alâ Tahvîl-i Sini'l 'Âlem'de esas fiillerle kurulan birleşik fiiller. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 125(246), 73-94.
- Önler, S. (2016). *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i 'Âlem (Metin, dil incelemesi, dizin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şahin, H. (2000-2001). Kutadgu Bilig'de tasvirî fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2), 95-105.
- Özkan, A. (2013). Mehekkü'l-İlim ve'l-Ulemâ isimli eserde birleşik fiiller. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 34, 11-45.

Gabain, A. von (1953). Türkçede fiil birleşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1, 16-28.

Lojistik Regresyon Analizi ile Müşteri Kaybını Etkileyen Değişkenlerin İncelemesi

Zeynep Filiz¹

¹ Prof. Dr. ESOGU İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

GİRİŞ

Günümüz rekabetçi iş dünyasında, işletmelerin uzun vadeli başarısı yalnızca yeni müşteriler kazanmakla değil, mevcut müşterileri elde tutabilmekle mümkündür. Özellikle hizmet sektöründe müşteri sadakati, işletmenin gelir istikrarı ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Müşteri kaybı (churn), bir işletmenin sunduğu ürün veya hizmetleri kullanan bireylerin zamanla bu hizmetlerden vazgeçmesiyle ortaya çıkan kritik bir sorundur. Yüksek müşteri kayıp oranı, işletmenin geleceğini tehdit eden temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Yeni müşteri kazanımı maliyetli ve zaman alıcı bir süreçken, mevcut müşterilerin elde tutulması hem daha ekonomik hem de stratejik bir yaklaşımdır.

Müşterilerin neden hizmetten vazgeçtiğini anlamak, işletmelerin hizmet kalitesini geliştirmesi ve müşteri deneyimini iyileştirmesi açısından önemli bir yol gösterici olmaktadır. Bu bağlamda, müşteri davranışlarını etkileyen faktörlerin analizi, işletmelerin doğru stratejiler geliştirmesi için kritik bir veri kaynağı sunar. Müşteri kaybını etkileyen demografik özellikler (cinsiyet, yaş, medeni durum vb.), hizmet kullanım alışkanlıkları (internet ve telefon hizmeti, teknik destek, yayın hizmetleri gibi) ve ödeme yöntemleri gibi birçok değişkenin analiz edilmesiyle, müşterilerin hangi koşullarda hizmetten ayrılma eğiliminde oldukları daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

Bu çalışmada, müşteri kaybını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin müşteri kaybı üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla binary lojistik regresyon yöntemi kullanılacaktır. Lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin iki kategorili olması durumunda oldukça güçlü bir modelleme tekniği sunmakta ve bağımsız değişkenlerin hedef değişken üzerindeki olasılık temelli etkilerini ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında, Kaggle platformundan elde edilen ve 7043 müşteri bilgisine ait veriler içeren veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde yer alan demografik bilgiler, hizmet tercihleri ve ödeme alışkanlıkları gibi değişkenler bağımsız değişkenler olarak ele alınmış, müşterinin hizmetten ayrılıp ayrılmadığı (churn: Evet/Hayır) ise bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, işletmelerin müşteri kaybını önlemeye yönelik veri temelli kararlar almasına katkı sağlayacak bulgular üretmektir. Lojistik regresyon analizi ile elde edilecek sonuçlar, müşteri kaybına en fazla etki eden faktörlerin belirlenmesine olanak tanıyacak ve işletmelerin bu doğrultuda stratejik aksiyonlar almasını kolaylaştıracaktır. Böylece, müşteri sadakatinin artırılması ve işletmenin sürdürülebilir rekabet gücünün korunması hedeflenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

PISA 2018 finansal okuryazarlık alt testinde yer alan maddelerin ülke ve cinsiyet değişkenleri bakımından farklı işleyip işlemediğini belirlemek amacıyla Özlem Kaya tarafından bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Maddelerin Farklı İşleyip İşlememesi (DMF) durumu Mantıksal Hiyerarşi, Lojistik Regresyon ve Raju Alanı Yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, bu üç yöntemle elde edilen analiz sonuçları arasındaki uyumu incelemek ve ülke ile cinsiyet değişkenlerine göre maddelerin DMF gösterip göstermediğini tespit etmektir. PISA 2018 finansal okuryazarlık alt testine ait örneklemeler, tabakalı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Uygulama, 22 farklı ülkeden toplam 107.174 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak, çalışmada ana dil farklılıkları, çeviri sorunları, kültürel farklar ve ekonomik gelişmişlik gibi DMF'ye neden olabilecek etmenler göz önünde bulundurularak Amerika Birleşik Devletleri, Bulgaristan ve Endonezya örneklemeleri seçilmiştir. Bu doğrultuda, Amerika Birleşik Devletleri örnekleminde 1520, Bulgaristan örnekleminde 3159 ve Endonezya örnekleminde 1655 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından uygulanan PISA 2018 finansal okuryazarlık öğrenci veri setinden elde edilmiştir. İlgili veri seti, OECD'nin resmi internet sitesi üzerinden temin edilmiştir. Bu veri setinden yalnızca Amerika Birleşik Devletleri, Bulgaristan ve Endonezya'ya ait veriler seçilerek analiz için kullanılmıştır. Söz konusu ülkelerdeki her bir öğrencinin tüm formları cevaplamış olması nedeniyle, analiz öncesinde ayrıca form belirleme işlemine ihtiyaç duyulmamıştır. (Kaya, 2025)

İş tatmini ve örgütsel bağlılık, kurumların yüksek performans sergilemesi ve istenilen kurumsal hedeflere ulaşması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kavramlar, kurumların sürdürülebilirliği bakımından öncelikli olarak ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Abdülkerim Güler tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen araştırmada, Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan idari personelin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerine etki eden faktörler lojistik regresyon yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı; idari personelin iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri ile bu düzeyleri etkileyen demografik özellikler arasındaki ilişkileri ortaya koymak, bu etkileşimi belirleyen faktörleri analiz etmek ve söz konusu bağlılık ve tatmin düzeylerinin artırılmasına yönelik öneriler sunabilmektir. Kamu kurumlarında görev yapan personelin işe duyduğu memnuniyet, çalışma ortamından aldığı haz, kurumda uzun yıllar kalma isteği ve kuruma duyduğu bağlılık açısından kritik bir belirleyici unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu

nedenle çalışanların iş tatminlerinin artırılması, verimli çalışma ortamlarının oluşturulması ve bu doğrultuda örgütsel bağlılıklarının güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Araştırmanın evrenini Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan toplam 1556 idari personel oluşturmuştur. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem tekniği tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmacının kolaylıkla ulaşabileceği bireylerden örneklem oluşturulması esasına dayanmakta olup, düşük maliyet, zaman tasarrufu ve izin alma kolaylığı gibi avantajları nedeniyle tercih edilmektedir. Araştırma, 2016 yılının Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirilmiş ve toplam 322 idari personelle anket uygulaması yapılmıştır. Ancak, 14 anketin geçersiz olması nedeniyle analizler 308 geçerli anket üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın kapsamı yalnızca Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan idari personel ile sınırlandırılmıştır. Verilerin analizinde ilk aşamada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiş, ardından ölçek puanları bağımlı değişken olarak alınarak ikili lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerine etki eden demografik faktörlerin belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. (Güler, 2016)

1980 yılında Türkiye'de uygulamaya konulan finansal serbestleşme politikaları sonrasında, ekonomi birçok kriz dönemi yaşamış ve bu krizlerden Türk Bankacılık Sektörü özellikle kârlılık performansı açısından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda, Açelya Telli tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların 1999, 2000, 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerdeki kârlılık performanslarını finansal rasyolar aracılığıyla analiz etmek ve elde edilen bulguları karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Araştırmada her kriz yılı için ayrı lojistik regresyon modeli kurulmuştur. Bu doğrultuda, her kriz yılı (1999, 2000, 2001 ve 2008) için ayrı ayrı lojistik regresyon analizleri uygulanmış, böylece dört farklı kriz dönemine ilişkin dört ayrı model oluşturulmuştur. Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankalar araştırmanın ana kütlesini oluştururken, finansal rasyolara dayalı veriler Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından yayımlanan *Bankalarımız* kitabından temin edilmiştir. 2001 yılı hariç olmak üzere, tüm yıllara ilişkin veriler söz konusu yayının ilgili yıllarındaki baskılarından elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan finansal rasyoların yıllar arasında tutarsızlık göstermesi nedeniyle, her kriz dönemi yalnızca kendi yılına ait yayınlanan rasyolarla değerlendirilmiş ve dönemler arası değişken farklılıkları göz ardı edilmiştir. Bu farklılıklara rağmen, her kriz yılı kendi içinde bağımsız olarak ele alınarak analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişkenlerin normal dağılmaması nedeniyle, bu değişkenler medyana göre düzenlenerek lojistik

regresyon analizine dahil edilmiştir. Bağımsız değişken olarak kullanılan finansal rasyolar ise öncelikle faktör analizine tabi tutulmuş, ardından faktör analizinden elde edilen faktör skorları lojistik regresyon analizinde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Tüm istatistiksel analizler SPSS paket programı ile gerçekleştirilmiştir. (Telli, 2013)

Bu araştırma, retrospektif ve kesitsel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında, Ocak 2022 ile Haziran 2023 tarihleri arasında İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi Nöroloji Polikliniği'ne başvurarak HBS tanısı almış 18-65 yaş arası 230 hasta ile aynı dönemde Aile Hekimliği Polikliniği'ne başvuran 230 sağlıklı kontrol grubu bireyi değerlendirilmiştir. Hasta ve kontrol gruplarına ait demografik ve laboratuvar verileri retrospektif olarak kaydedilmiştir. Çalışmanın örneklem büyüklüğü, veri toplama öncesinde "G. Power-3.1.9.7" programı kullanılarak, %80 teorik güç ile Varım ve arkadaşlarının çalışması referans alınarak hesaplanmıştır. Bağımsız örneklem t testi esas alınarak yapılan güç analizinde; etki büyüklüğü 0.433, alfa değeri 0.05 ve güç 0.90 kabul edilmiş ve minimum örnek büyüklüğü 230 olarak belirlenmiştir. Araştırmada hasta grubunda yaş, cinsiyet, hastalık başlangıç yaşı, hastalık süresi ve dopamin agonisti kullanımı; kontrol grubunda ise yaş ve cinsiyet gibi demografik özellikler kaydedilmiştir. Demografik verilerin değerlendirilmesinde ortalama, yüzde ve frekans analizlerini içeren tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Kategorik değişkenlerin analizinde ki-kare testi; sürekli değişkenlerin analizinde ise normal dağılım göstermeyen veriler için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Araştırmada bağımlı değişken, HBS hastalığı varlığı/yokluğu olarak tanımlanmış; bağımsız değişkenler ise yaş, cinsiyet, lökosit, eritrosit, trombosit, nötrofil, lenfosit, eozinofil ve monosit sayıları ile hemoglobin, hematokrit, MPV, MCV, MCH, MCHC değerleri ve NLR, MLR, PLR, SII parametreleri olarak belirlenmiştir. Sayısal ölçümlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir. Veri analizi iki farklı program kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler ve lojistik regresyon analizleri IBM SPSS Statistics (Sürüm 26) ile, makine öğrenmesi algoritmaları ise R İstatistik Yazılımı (R version 4.2.3, 2023) kullanılarak yürütülmüştür. (Akdoğan, 2025)

Bu araştırmanın amacı, sağlık sektöründeki dijital dönüşüm sürecinde bireylerin e-Nabız kişisel sağlık sistemi uygulamasını kullanımını artırmaya yönelik faktörleri incelemektir. Sağlık sektöründeki teknolojik ilerlemeler, bireylerin kişisel sağlık sistemlerini takip etme ve sağlık süreçlerini daha etkili yönetme potansiyelini artırmıştır. Dijital teknolojiler sayesinde sağlık hizmetleri

daha etkili ve erişilebilir hale gelmiş, bireylerin sağlık verilerini izleme ve sağlık hizmetlerine kolay erişim imkanları artmıştır. Türkiye’de sağlık sektöründeki dijitalleşme sürecinin önemli bir ürünü olan e-Nabız kişisel sağlık sistemi, vatandaşların sağlık hizmetlerine güvenli ve hızlı bir şekilde ulaşmalarını sağlayan bir araç olarak ön plana çıkmıştır. Bu sistem sayesinde bireyler, sağlık işlemlerini saklayabilir, randevularını takip edebilir, reçetelerini görüntüleyebilir ve birçok sağlık hizmetine çevrimiçi olarak ulaşabilirler. Araştırmanın evrenini, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Örneklem, ana kütlenin temsil özelliklerini en iyi şekilde sağlayabilmek amacıyla, kişilerin cinsiyet ve yaş gibi temel demografik özellikleri dikkate alınarak kota ve kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırma verileri, bu çalışma kapsamında geliştirilen anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Veri toplama sürecinden önce 34 katılımcı ile bir pilot uygulama gerçekleştirilmiş, pilot uygulama sonucunda elde edilen değerlendirmeler doğrultusunda anket formu yenilenmiştir. Anket uygulaması 5-29 Ekim 2023 tarihleri arasında yüz yüze ve çevrimiçi yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada anket formundaki sorulara ilişkin değişken tanımlamaları yapılmış ve bu değişkenler lojistik regresyon analizinde kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizinde iki bağımlı değişken ele alınmış ve bu değişkenler ile e-Nabız kullanımını etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. (Toprak, 2024)

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’nin makroekonomik göstergelerinin 1960’tan 2021 yılına kadar nasıl bir eğilim gösterdiğini belirlemek ve ekonomik kriz sinyallerinin bu göstergeler aracılığıyla lojistik regresyon modeli kullanılarak tahmin edilmesini sağlamaktır. Ekonomi uzmanları, ülkelerin ekonomik durumları ve gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi veren göstergelerden yararlanarak uzun yıllardır çeşitli çıkarımlar yapmaya çalışmışlardır. Makroekonomik göstergelerin zaman içindeki değişiminde birçok etken bulunmakla birlikte, en fazla etkileyen faktörlerin başında sosyo-politik olaylar gelmektedir. Türkiye, 1970’lerin ortasından itibaren birçok sosyo-politik olay yaşamış, özellikle COVID-19 krizi gibi küresel gelişmelerin de etkisiyle ekonomik göstergelerinde önemli değişimler gözlenmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye’nin 1960-2021 yılları arasındaki yıllık kaydedilen ortalama makroekonomik göstergeleri oluşturmaktadır. Veri seti, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Dünya Bankası kaynaklı veri seti 1960’tan 2021’e kadar yaklaşık 950 ekonomik gösterge içermektedir. Bu göstergeler arasından çalışma amacına uygun olarak belirlenen göstergeler seçilmiş ve lojistik regresyon modeli oluşturulmuştur. Araştırmada öncelikle belirlenen göstergelerin seçimi yapılmış, ardından bu göstergeler kullanılarak ekonomik

kriz sinyallerinin tahmin edilmesi için lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen model, gelecekte olası ekonomik değişimlerin makroekonomik göstergelere nasıl yansiyabileceğine dair öngörüler sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu yaklaşımın ekonomik ve sosyal anlamda istikrar politikalarının güçlendirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. (Budak, 2024)

YÖNTEM

Bu çalışmada, müşteri kaybını etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla Kaggle üzerinden elde edilen 7.043 gözlemden oluşan bir veri seti kullanılmıştır (<https://www.kaggle.com/code/alicanpayasli/churn-prediction-eda-pipeline-models>). **Müşteri Kayıp (Churn) Verileri** kullanılmıştır. Bu veri seti 12.02.2025 de ve Netology şirketi için elde edilmiştir. Bağımlı değişken, müşterinin kaybedilip kaybedilmediğini gösteren iki kategorili (0 = Kaybedilmedi, 1 = Kaybedildi) bir değişkendir. Bağımsız değişkenler ise müşteri özellikleri ve hizmet kullanımı gibi çeşitli faktörlerden oluşmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, müşterilerin hizmetten ayrılma kararını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin müşteri kaybı üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Uygulamada bağımlı değişkenin yapısı gereği **Binary (İkili) Lojistik Regresyon Modeli** (<https://www.spss-yardimi.com/spss-ile-binary-lojistik-regresyon/>) kullanılmıştır. Bu kapsamda belirlenen bağımlı değişken, müşterinin hizmetten ayrılıp ayrılmadığını gösteren **“Churn”** değişkenidir. Çalışmada, müşterilere ait demografik bilgiler, hizmet kullanım alışkanlıkları ve ödeme yöntemleri gibi birçok bağımsız değişken analiz edilerek, müşteri kaybını önlemeye yönelik stratejiler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

DEĞİŞKENLER

- 1) Cinsiyet:** Müşterinin cinsiyeti (Erkek/Kadın).
- 2) Yaşlı Müşteri:** Müşterinin yaşlı olup olmadığını gösterir (40 ve üzeri yaşlı kabul ediliyor) (1 = Evet, 0=Hayır).
- 3) Eşi/Partneri Var mı?:** Müşterinin bir eşi veya partneri olup olmadığı (Evet/Hayır).
- 4) Bağımlılar:** Müşterinin bakmakla yükümlü olduğu biri olup olmadığı (Evet/Hayır).
- 5) Müşteri Süresi:** Müşterinin Netology şirketinde kaç aydır kaldığını gösterir.
- 6) Telefon Hizmeti:** Müşterinin telefon hizmeti alıp almadığı (Evet/Hayır).

7) Birden Fazla Hat: Müşterinin birden fazla telefon hattı olup olmadığı (Hayır, Evet, Telefon hizmeti yok).

8) İnternet Hizmeti Türü: Müşterinin internet hizmeti türü (DSL, Fiber optik, yok).

9) Çevrimiçi Güvenlik: Müşterinin çevrimiçi güvenlik hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

10) Çevrimiçi Yedekleme: Müşterinin çevrimiçi yedekleme hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

11) Cihaz Koruma: Müşterinin cihaz koruma hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

12) Teknik Destek: Müşterinin teknik destek hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

13) TV Yayını: Müşterinin TV yayını hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

14) Film Yayını: Müşterinin film yayını hizmeti alıp almadığı (Evet, Hayır, İnternet hizmeti yok).

15) Sözleşme Türü: Müşterinin sözleşme süresi (Aylık, Bir yıl, İki yıl).

16) Dijital Fatura: Müşterinin dijital fatura kullanıp kullanmadığı (Evet/Hayır).

17) Ödeme Yöntemi: Müşterinin kullandığı ödeme yöntemi (Elektronik çek, Posta çeki, Banka havalesi, Kredi kartı).

18) Müşteri Kaybı: Müşterinin hizmetten ayrılıp ayrılmadığını gösterir (Evet/Hayır).

Bu çalışmada tüm analizler SPSS 22.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlerde Enter yöntemi tercih edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, "Variables in the Equation" tablosunda bazı değişkenlerin Sig. değerlerinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun modelin kararlılığını ve güvenilirliğini olumsuz etkileyebileceği düşünülerek, ilgili değişkenler modelden çıkarılmış ve bu sayede en uygun ve anlamlı sonuçların elde edilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle modelin geçerliliği ve yorumlanabilirliği artırılmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmada kullanılan kategorik değişkenlerin frekans ve parametre kodlamaları detaylı bir şekilde sunulmuştur. Değişkenler, modele dahil edilmeden önce uygun şekilde kodlanmış ve her kategori için ayrı parametreler atanmıştır.

Tablo 1 Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Frekans Tablosu

Categorical Variables Codings					
		Frequency	Parameter coding		
			(1)	(2)	(3)
Ödeme_Yöntemi	Banka ha	1544	1,000	,000	,000
	Elektron	2365	,000	1,000	,000
	Kredi ka	1522	,000	,000	1,000
	Postayla	1612	,000	,000	,000
Çoklu_Hat	Evet	2971	1,000	,000	
	Hayır	3390	,000	1,000	
	Telefon	682	,000	,000	
İnternet_Hizmeti	DSL	2421	1,000	,000	
	Fiber op	3096	,000	1,000	
	Hayır	1526	,000	,000	
Çevrimiçi_Güvenlik	Evet	2019	1,000	,000	
	Hayır	3498	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
Çevrimiçi_Yedekleme	Evet	2429	1,000	,000	
	Hayır	3088	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
Cihaz_Koruması	Evet	2422	1,000	,000	
	Hayır	3095	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
Teknik_Destek	Evet	2044	1,000	,000	
	Hayır	3473	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
TV_Yayını	Evet	2707	1,000	,000	
	Hayır	2810	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
Film_Akışı	Evet	2732	1,000	,000	
	Hayır	2785	,000	1,000	
	İnterne	1526	,000	,000	
Sözleşme	Aylık	3875	1,000	,000	
	Bir yıl	1473	,000	1,000	
	İki yı	1695	,000	,000	
Ortak	Evet	3402	1,000		
	Hayır	3641	,000		
Bağımlı_Kişi	Evet	2110	1,000		
	Hayır	4933	,000		
Telefon_Hizmeti	Evet	6361	1,000		
	Hayır	682	,000		
Kağıtsız_Faturalandırma	Evet	4171	1,000		
	Hayır	2872	,000		
Cinsiyet	Erkek	3555	1,000		
	Kadın	3488	,000		

Ödeme Yöntemi değişkeninde katılımcıların en büyük kısmı Elektronik Çek (%36,5) yöntemiyle ödeme yaparken, bunu sırasıyla Banka Havalesi, Kredi Kartı ve Postayla ödeme seçenekleri takip etmektedir. Bu durum, katılımcılar arasında elektronik ödeme yöntemlerinin daha yaygın olduğunu göstermektedir.

Çoklu Hat kullanımında, %46,1 oranında katılımcının birden fazla telefon hattı kullandığı görülmektedir. Telefon Hizmeti değişkeni incelendiğinde ise %90'dan fazla katılımcının telefon hizmetine sahip olduğu belirlenmiştir.

İnternet Hizmeti türlerine bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun Fiber Optik hizmeti tercih ettiği (%47,9) görülmektedir. Bunu DSL kullanıcıları izlemekte, az sayıda katılımcı ise internet hizmeti kullanmamaktadır.

Çevrimiçi Güvenlik, Yedekleme, Cihaz Koruması ve Teknik Destek hizmetlerinde ise "Hayır" cevabının diğer seçeneklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, kullanıcıların çoğunlukla bu ek hizmetleri tercih etmediğini göstermektedir.

TV Yayını ve Film Akışı hizmetlerinde ise benzer bir dağılım gözlemlenmekte olup, katılımcıların yaklaşık %47'sinin bu hizmetlerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Sözleşme türlerine bakıldığında, katılımcıların %46'sının Aylık sözleşmeye sahip olduğu, %27,3'ünün İki Yıllık ve %26,7'sinin Bir Yıllık sözleşme yaptığı görülmektedir. Bu dağılım, aylık esnek sözleşmelerin daha fazla tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Kağıtsız Faturalandırma (Paperless Billing) hizmetini kullananların oranı %59,2 olup, bu durum dijital işlemlerin kullanıcılar arasında yaygınlaştığını göstermektedir.

Cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, katılımcıların %50,3'ü kadın, %49,7'si erkektir. Bu oranlar, çalışmadaki cinsiyet dağılımının dengeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmaya toplam 7043 katılımcı dahil edilmiş olup, eksik veri bulunmamaktadır. Tüm değişkenlerin uygun şekilde kodlandığı ve analizlere hazır hale getirildiği anlaşılmaktadır.

Bağımlı değişken için kodlama aşağıdaki gibidir.

- “Evet” = 0 kodlanmışsa, SPSS bunu **referans kategori** olarak alır.
- “Hayır” = 1 ise modelde **odds oranının hesaplandığı hedef kategori** olur.

- Yani model, **müşteri kaybetmeme ("Hayır") ihtimalini** tahmin etmek için kurulmuştur.

Tablo 2 Başlangıç Sınıflandırma Tablosu

Classification Table^{a,b}

Observed		Predicted		
		Kayıp		Percentage Correct
		Evet	Hayır	
Step 0	Kayıp	0	1869	,0
	Hayır	0	5174	100,0
Overall Percentage				73,5

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is ,500

Yukarıdaki tabloda genel başarı oranı %73,5 olarak hesaplandığını göstermektedir.

Tablo 3 Başlangıç Modeli

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 0 Constant	1,018	,027	1423,576	1	,000	2,768

Modelde yalnızca sabit terimin yer aldığı görülmektedir. Sabit terime ait B katsayısı 1,018 olup, bu katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,001$). Wald testi değeri de oldukça yüksektir (1423,576). Bu durum, modele herhangi bir bağımsız değişken dahil edilmeden önce sabit terimin modele anlamlı katkı sağladığını göstermektedir. Exp(B) değeri 2,768 olarak hesaplanmış olup, bu da bireylerin “Hayır” yanıtı verme olasılığının “Evet” yanıtına göre yaklaşık 2,8 kat daha fazla olduğunu göstermektedir.

1) Tüm Değişkenler İçin Analiz

Tablo 4 Çalışmada Kullanılan Tüm Değişkenlere Ait Model

Omnibus Tests of Model Coefficients

	Chi-square	df	Sig.
Step 1 Step	2291,683	20	,000
Block	2291,683	20	,000
Model	2291,683	20	,000

Modelin tamamı anlamlı bulunmuştur (Chi-square= 2291,683, sd = 20, $p < 0,05$) ve bağımlı değişken üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5 Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait R² Tablosu**Model Summary**

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	5858,463 ^a	,278	,405

a. Estimation terminated at iteration number 6 because parameter estimates changed by less than ,001.

Model, Cox & Snell R² ile seçim tercihinin %27,8’ini, Nagelkerke R² ile %40,5’ini açıklamaktadır; bu da modelin etkili ancak sınırlı düzeyde açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6 Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Hosmer-Lemeshow Testi

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	10,729	8	,218

Hosmer-Lemeshow testi sonucu (Sig. = 0,218), modelin veriye iyi uyum sağladığını ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 7 Sınıflandırma Tablosu

Classification Table^a

			Predicted		
			Kayıp		Percentage Correct
			Evet	Hayır	
Step 1	Kayıp	Evet	1024	845	54,8
		Hayır	534	4640	89,7
	Overall Percentage				80,4

a. The cut value is ,500

Lojistik regresyon analizine göre, 1869 “Evet” yanıtından 1024’ü (%54,8), 5174 “Hayır” yanıtından 4640’ı (%89,7) doğru tahmin edilmiştir. Genel başarı oranı %80,4’tür; bu, başlangıç tahmine göre (%73,5) daha yüksektir ve modelin güçlü tahmin performansı sergilediğini gösterir.

Tablo 8 Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Model Katsayıları

Variables in the Equation							95% C.I. for EXP(B)	
	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower	Upper
Step 1 ^a								
Cinsiyet(1)	,022	,065	,118	1	,731	1,023	,901	1,161
Ortak(1)	-,021	,077	,073	1	,788	,979	,842	1,139
Bağımlı_Kişi(1)	,210	,088	5,715	1	,017	1,234	1,039	1,467
Görev_Süresi	,034	,002	204,845	1	,000	1,034	1,030	1,039
Telefon_Hizmeti(1)	,507	,126	16,081	1	,000	1,661	1,296	2,128
Çoklu_Hat			15,450	1	,000			
Çoklu_Hat(1)	-,308	,078	15,450	1	,000	,735	,630	,857
İnternet_Hizmeti			202,744	2	,000			
İnternet_Hizmeti(1)	-,811	,138	34,786	1	,000	,444	,339	,582
İnternet_Hizmeti(2)	-,1734	,136	161,893	1	,000	,177	,135	,231
Çevrimiçi_Güvenlik			19,070	1	,000			
Çevrimiçi_Güvenlik(1)	,369	,084	19,070	1	,000	1,446	1,225	1,706
Çevrimiçi_Yedekleme			2,157	1	,142			
Çevrimiçi_Yedekleme(1)	,112	,076	2,157	1	,142	1,119	,963	1,299
Cihaz_Koruması			,000	1	,998			
Cihaz_Koruması(1)	,000	,079	,000	1	,998	1,000	,857	1,166
Teknik_Destek			16,763	1	,000			
Teknik_Destek(1)	,348	,085	16,763	1	,000	1,417	1,199	1,674
TV_Yayını			11,125	1	,001			
TV_Yayını(1)	-,265	,080	11,125	1	,001	,767	,656	,896
Film_Akışı			12,886	1	,000			
Film_Akışı(1)	-,285	,079	12,886	1	,000	,752	,644	,879
Sözleşme			81,190	2	,000			
Sözleşme(1)	-,1380	,174	63,122	1	,000	,252	,179	,354
Sözleşme(2)	-,698	,175	15,928	1	,000	,498	,353	,701
Kağıtsız_Faturalandırma (1)	-,345	,074	21,579	1	,000	,709	,613	,819
Ödeme_Yöntemi			26,719	3	,000			
Ödeme_Yöntemi(1)	-,010	,114	,007	1	,933	,991	,793	1,238
Ödeme_Yöntemi(2)	-,332	,095	12,136	1	,000	,717	,595	,865
Ödeme_Yöntemi(3)	,077	,115	,449	1	,503	1,080	,862	1,354
Constant	2,370	,238	99,491	1	,000	10,697		

a. Variable(s) entered on step 1: Cinsiyet, Ortak, Bağımlı_Kişi, Görev_Süresi, Telefon_Hizmeti, Çoklu_Hat, İnternet_Hizmeti, Çevrimiçi_Güvenlik, Çevrimiçi_Yedekleme, Cihaz_Koruması, Teknik_Destek, TV_Yayını, Film_Akışı, Sözleşme, Kağıtsız_Faturalandırma, Ödeme_Yöntemi.

Cinsiyet(1): $p = 0.731 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Ortak(1): $p = 0.788 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Bağımlı_Kişi(1): $p = 0.017 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.234 \rightarrow$ Pozitif etkili.

Görev_Süresi: $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.034 \rightarrow$ Pozitif, ancak düşük düzey etkili.

Telefon_Hizmeti(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.661 \rightarrow$ Güçlü pozitif etkili.

Çoklu_Hat(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.735 \rightarrow$ Negatif etkili.

İnternet_Hizmeti(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.444 \rightarrow$ Güçlü negatif etkili.

İnternet_Hizmeti(2): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.177 \rightarrow$ Çok güçlü negatif etkili.

Çevrimiçi_Güvenlik(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.446 \rightarrow$ Pozitif etkili.

Çevrimiçi_Yedekleme: $p = 0.142 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Çevrimiçi_Yedekleme(1): $p = 0.142 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Cihaz_Koruması: $p = 0.998 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Cihaz_Koruması(1): $p = 0.998 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Teknik_Destek: $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.417 \rightarrow$ Pozitif etkili.

Teknik_Destek(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.417 \rightarrow$ Pozitif etkili.

TV_Yayını(1): $p = 0.001 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.767 \rightarrow$ Negatif etkili.

Film_Akışı(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.752 \rightarrow$ Negatif etkili.

Sözleşme(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.252 \rightarrow$ Güçlü negatif etkili.

Sözleşme(2): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.498 \rightarrow$ Negatif etkili.

Kağıtsız_Faturalandırma(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.709 \rightarrow$ Negatif etkili.

Ödeme_Yöntemi(1): $p = 0.933 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Ödeme_Yöntemi(2): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.717 \rightarrow$ Negatif etkili.

Ödeme_Yöntemi(3): $p = 0.503 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil. $\text{Exp}(B)=0.717 \rightarrow$ Negatif etkili.

2) Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkmış Hali

Tablo 9 Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkmış Haline Ait Model

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	2264,826	14	,000
	Block	2264,826	14	,000
	Model	2264,826	14	,000

Modele dahil edilen tüm bağımsız değişkenler anlamlı katkı sağlamaktadır. Ki-kare değeri 2264,826, serbestlik derecesi 14 ve anlamlılık düzeyi $p = ,000$ olup, $p < 0,05$ kriterini sağlamaktadır. Bu da modelin genel olarak anlamlı ve bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 10 Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkmış Haline Ait R^2 Tablosu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	5885,319 ^a	,275	,401

a. Estimation terminated at iteration number 6 because parameter estimates changed by less than ,001.

Cox & Snell $R^2 = 0,275$ olup, model seçim tercihi değişiminin %27,5'ini açıklamaktadır. Nagelkerke R^2 ise 0,401 değerindedir ve bu oran modelin bağımlı değişkeni açıklamada daha güçlü ve etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 11 Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkmış Haline Ait Hosmer-Lemeshow Testi

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	9,472	8	,304

Hosmer-Lemeshow testi sonucunda Sig. değeri 0,304 bulunmuş olup, bu değer 0,05'ten büyük olduğu için modelin veriye iyi uyum sağladığı ve sonuçların geçerli ve güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 12 Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkış Haline Ait Sınıflandırma Tablosu

Classification Table^a

Observed			Predicted		
			Kayıp		Percentage Correct
			Evet	Hayır	
Step 1	Kayıp	Evet	1013	856	54,2
		Hayır	543	4631	89,5
Overall Percentage					80,1

a. The cut value is ,500

Lojistik regresyon analizine göre model, "Evet" yanıtlarında %54,2 (1013/1869), "Hayır" yanıtlarında ise %89,5 (4631/5174) doğruluk sağlamıştır. Genel doğru sınıflama oranı %80,1 olup, başlangıç tahminle elde edilen %73,5'e kıyasla daha yüksektir. Bu da modelin anlamlı ve güçlü bir tahmin yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 13 Cinsiyet, Cihaz Koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkış Haline Ait Model Katsayıları

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. for EXP(B)	
								Lower	Upper
Step 1 ^a	Bağımlı_Kişi(1)	,213	,080	7,102	1	,008	1,238	1,058	1,448
	Görev_Süresi	,035	,002	238,527	1	,000	1,035	1,031	1,040
	Telefon_Hizmeti(1)	,535	,126	18,101	1	,000	1,708	1,335	2,185
	Çoklu_Hat			16,248	1	,000			
	Çoklu_Hat(1)	-,315	,078	16,248	1	,000	,730	,626	,851
	İnternet_Hizmeti			256,960	2	,000			
	İnternet_Hizmeti(1)	-,882	,135	42,988	1	,000	,414	,318	,539
	İnternet_Hizmeti(2)	-1,867	,130	206,565	1	,000	,155	,120	,199
	Çevrimiçi_Güvenlik			21,768	1	,000			
	Çevrimiçi_Güvenlik(1)	,392	,084	21,768	1	,000	1,480	1,255	1,744
	Çevrimiçi_Yedekleme			2,308	1	,129			
	Çevrimiçi_Yedekleme(1)	,115	,076	2,308	1	,129	1,122	,967	1,303
	Teknik_Destek			20,245	1	,000			
	Teknik_Destek(1)	,380	,085	20,245	1	,000	1,463	1,239	1,726
	TV_Yayını			13,791	1	,000			
	TV_Yayını(1)	-,292	,079	13,791	1	,000	,747	,640	,871
	Film_Akışı			15,544	1	,000			
	Film_Akışı(1)	-,309	,078	15,544	1	,000	,734	,630	,856
	Sözleşme			91,190	2	,000			
	Sözleşme(1)	-1,441	,173	69,599	1	,000	,237	,169	,332
	Sözleşme(2)	-,717	,175	16,850	1	,000	,488	,347	,687
	Kağıtsız_Faturalandırma (1)	-,362	,074	24,125	1	,000	,696	,602	,804
	Constant	2,360	,233	102,850	1	,000	10,592		

a. Variable(s) entered on step 1: Bağımlı_Kişi, Görev_Süresi, Telefon_Hizmeti, Çoklu_Hat, İnternet_Hizmeti, Çevrimiçi_Güvenlik, Çevrimiçi_Yedekleme, Teknik_Destek, TV_Yayını, Film_Akışı, Sözleşme, Kağıtsız_Faturalandırma.

Bağımlı_Kişi(1): $p = 0.008 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.238 \rightarrow$ Pozitif etkili.

Görev_Süresi: $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.035 \rightarrow$ Pozitif, fakat düşük düzeyde etkili.

Telefon_Hizmeti(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.708 \rightarrow$ Güçlü pozitif etkili.

Çoklu_Hat(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.730 \rightarrow$ Negatif etkili.

İnternet_Hizmeti(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.414 \rightarrow$ Güçlü negatif etkili.

İnternet_Hizmeti(2): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.155 \rightarrow$ Çok güçlü negatif etkili.

Çevrimiçi_Güvenlik(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.480 \rightarrow$ Pozitif etkili.

Çevrimiçi_Yedekleme(1): $p = 0.129 > 0.05 \rightarrow$ Anlamlı değil.

Teknik_Destek(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 1.463 \rightarrow$ Pozitif etkili.

TV_Yayını(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.747 \rightarrow$ Negatif etkili.

Film_Akışı(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.734 \rightarrow$ Negatif etkili.

Sözleşme(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.237 \rightarrow$ Güçlü negatif etkili.

Sözleşme(2): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.488 \rightarrow$ Negatif etkili.

Kağıtsız_Faturalandırma(1): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı; $\text{Exp}(B) = 0.696 \rightarrow$ Negatif etkili.

Constant (Sabit Terim): $p = 0.000 < 0.05 \rightarrow$ Anlamlı.

SONUÇ

Elde edilen bu veri çıktıları arasından en uygunu **Cinsiyet, Cihaz koruması, Ortak ve Ödeme Yöntemi Değişkenlerinin Çıkmış Hali** çıktısı olarak görülmüştür.

1) Omnibus Tests of Model Coefficients tablosunda modele dahil edilen bağımsız değişkenlerin tamamının modele anlamlı katkı sağladığı görülmektedir. Elde edilen ki-kare değeri 2264,826 olup, serbestlik derecesi 14'dir. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ kriterini sağlamaktadır. Bu sonuç, modelin genel olarak anlamlı olduğunu ve bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemli olduğunu göstermektedir.

2) Model Summary tablosunda Cox & Snell R Square değerine göre kurulan model, seçim tercihi üzerindeki değişimin yaklaşık %27,5'ini açıklamaktadır. Bu durum, modelin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu ancak sınırlı düzeyde açıklayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Nagelkerke R Square değeri incelendiğinde modelin seçim tercihi üzerindeki değişimin %40,1'ini açıkladığı görülmektedir. Bu oran, Cox & Snell değerine kıyasla daha yüksek olup, modelin genel uyumunun daha güçlü olduğunu ve bağımlı değişkeni açıklamada daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

3) Hosmer-Lemeshow Test tablosunda, lojistik regresyon modellerinde modelin gözlemlenen veriye ne ölçüde uyum sağladığını test etmek amacıyla kullanılan önemli bir istatistiksel yöntemdir. Bu testte elde edilen anlamlılık (Sig.) değerinin 0,05'ten büyük olması, modelin veriye iyi uyum sağladığını gösterir. Bu çalışmada elde edilen Hosmer-Lemeshow testi sonucu Sig. değeri 0,304 olarak bulunmuştur. Bu değer, 0,05 eşik değerinin üzerinde olduğu için modelin veriye istatistiksel olarak anlamlı düzeyde uyum sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla modelin geçerli ve güvenilir olduğu ve elde edilen sonuçların yorumlanabilir nitelikte bulunduğu ifade edilebilir.

4) Classification Table tablosunda lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen sınıflama tablosu, modelin sınıflandırma başarısını ortaya koymaktadır. SPSS analizine göre, "Evet" yanıtı veren 1869 bireyden 1013'ü doğru, 856'sı ise yanlış sınıflanmıştır; bu da modelin "Evet" tahmin başarısını %54,2 olarak göstermektedir. "Hayır" yanıtı veren 5174 bireyden 4631'i doğru, 534'ü ise yanlış tahmin edilmiştir; bu grubun tahmin doğruluğu %89,5'tir. Genel olarak modelin doğru sınıflama oranı %80,1 olup, rastgele tahminle elde edilen %73,5'lik orana kıyasla belirgin bir artış göstermektedir. Bu sonuçlar, modelin istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir tahmin yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir.

5) Variables in the Equation tablosunda Anlamlı Değişkenler ve Yorumları:

1. **Bağımlı_Kişi(1)** B: 0,213 | Sig.: 0,008 | Exp(B): 1,238

Bağımlı birey bulunan hanelerde seçim tercihi yapma olasılığı 1,238 kat artmaktadır.

2. **Görev_Süresi** B: 0,035 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 1,035

Görev süresi arttıkça seçim tercihi yapma olasılığı artmaktadır (her birim artışta %3,5 artış).

3. **Telefon_Hizmeti(1)** B: 0,535 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 1,708

Telefon hizmeti alan bireylerin tercih yapma olasılığı 1,708 kat daha fazladır.

4. **Çoklu_Hat(1)** B: -0,315 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,730

Çoklu hattı olan bireylerde tercih yapma olasılığı %27 daha düşüktür.

5. **İnternet_Hizmeti(1)** B: -0,882 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,414

İlk internet hizmet türü tercih yapma olasılığını önemli ölçüde azaltmaktadır.

6. **İnternet_Hizmeti(2)** B: -1,867 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,155

İkinci internet hizmet türü ise etkisi daha da güçlü olacak şekilde %84,5 oranında düşüş göstermektedir.

7. **Çevrimiçi_Güvenlik(1)** B: 0,392 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 1,480

Çevrimiçi güvenlik hizmeti alan bireylerin tercih yapma olasılığı %48 daha fazladır.

8. **Teknik_Destek(1)** B: 0,380 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 1,463

Teknik destek hizmeti alanların tercih yapma ihtimali %46,3 artmaktadır.

9. **TV_Yayını(1)** B: -0,292 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,747

TV yayını alan bireylerin tercih yapma olasılığı yaklaşık %25 oranında düşmektedir.

10. **Film_Akışı(1)** B: -0,309 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,734

Film akışı hizmeti alanlarda da tercih yapma olasılığı %26,6 daha azdır.

11. **Sözleşme(1)** B: -1,441 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,237

Belirli bir sözleşme türü olan bireylerin tercih yapma olasılığı %76,3 azalmaktadır.

12. **Sözleşme(2)** B: -0,717 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,488

Diğer sözleşme türü de olasılığı %51,2 azaltmaktadır.

13. **Kağıtsız_Faturalandırma(1)** B: -0,362 | Sig.: 0,000 | Exp(B): 0,696

Kağıtsız faturalandırma tercih eden bireylerin oy kullanma ihtimali %30,4 daha düşüktür.

Anlamsız (İstatistiksel olarak etkisiz) Değişkenler:

• **Çevrimiçi_Yedekleme(1)** (Sig.: 0,129)

- Anlamlılık düzeyi 0,05'in üzerinde olduğu için modelde anlamlı katkı sağlamamaktadır.

Model Sabiti (Constant):

- B: 2,360 | Sig.: 0,000
 - Diğer tüm değişkenler sabitken bireyin seçim tercihini yapma eğilimi pozitif ve anlamlıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ö. (2025). *Huzursuz bacaklar sendromunda inflamatuvar risk faktörlerinin lojistik regresyon analizi ve makine öğrenmesi algoritmaları ile incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Biyoistatistik Anabilim Dalı.
- Budak, İ. (2022). *Türkiye'nin kriz makro ekonomik etmenlerinin lojistik regresyon ile analizi* [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Güler, A. (2016). *İdari personelin iş tatminine ve örgüte bağlılığına etki eden faktörlerin lojistik regresyonla belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği* [Yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.
- Kaya, Ö. (2025). *PISA 2018 finansal okuryazarlık testinin Mantel-Haenszel, lojistik regresyon ve Rasch ağacı yöntemlerine göre DMF'nin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- SPSS Yardımı. "Binary Lojistik Regresyon." <https://www.spss-yardimi.com/spss-ile-binary-lojistik-regresyon/>. Erişim tarihi: 10 Nisan 2025.
- Telli, A. (2013). *1999, 2000, 2001 ve 2008 kriz dönemlerinde Türk ticari bankalarının karlılıklarının lojistik regresyon analizi ile incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı.
- Toprak, M. (2024). *E-Nabız kişisel sağlık sistemi uygulamasının kullanım durumunun lojistik regresyon analizi ile incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. İzmir Bakırçay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı.

Yatırım Psikolojisinde Afetlerin Yeri: Depremler ve Bireysel Finansal Tercihler

Ayşegül Yılmaz¹ & Gülden Kadooğlu Aydın²

¹ Dr., ORCID: 0009-0001-9137-0327

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Birecik MYO, ORCID: 0000-0003-4214-5673

1. Giriş

Türkiye ve dünyanın birçok ülkesi bulunduğu coğrafi konum itibariyle deprem kuşağı üzerinde yer almakta olup tarih boyunca büyük depremlere sahne olmuştur. Depremler, çok sayıda can kaybına yol açmanın yanı sıra, ekonomik bakımdan da ciddi zararlara neden olmuştur. Deprem, tsunami, sel ve yangın gibi yıkıcı etkileri olan doğal afetlere yönelik yapılan ekonomik analizler çeşitlilik gösterse de, genel olarak afetlerin neden olduğu can, mal, altyapı ve üstyapı kayıpları, ekonomilerin üretim, hizmet ve istihdam yapısında kısa, orta ve uzun vadeli olumsuzluklara yol açtığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, afetin şiddeti ile bölgenin ekonomik yapısına bağlı olarak, doğal afetlerin ülkelerin büyüme ve kalkınma kapasiteleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir (Hallegatte vd., 2022; Özudoğru, 2023).

Doğal afetler çoğu zaman önceden tahmin edilemediği, erken uyarı sistemleri yetersiz kaldığı ya da tahliye olanakları sınırlı olduğu için, afet öncesinde alınması gereken koruyucu ve önleyici tedbirlerin eksikliği, büyük çaplı can ve mal kayıplarına; buna bağlı olarak da sosyal, ekonomik, çevresel ve psikolojik zararlara yol açabilmektedir. Buna karşılık, küresel iklim değişikliği, kuraklık, açlık, erozyon, çölleşme ve salgın hastalıklar gibi yavaş gelişen afetlerde ise, zararların zaman içinde kademeli olarak ortaya çıkması nedeniyle, risk azaltıcı, önleyici ve koruyucu önlemlerin alınması daha mümkün olabilmektedir (Ergünay, 2009). Bu afetlerde erken uyarı sistemlerinin yetersizliği, toplumun koruyucu önlemler alma kapasitesini sınırlamakta ve daha ağır sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan afetlerin ardından ekonomik krizlerin tetiklendiği; bireylerin borç yüklerinin arttığı ve finansal tercihlerin değiştiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve 11 ilimizi etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler, bireylerin ekonomik davranışlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur.

Finansal karar alma süreçlerinin yalnızca rasyonel yaklaşımlarla değil, aynı zamanda psikolojik dinamiklerle de şekillendiği davranışsal finans literatürü, bu tür afetlerin yatırım davranışları üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir araç sunmaktadır. Bu çalışma, doğal afetlerin bireysel yatırım kararları üzerindeki etkilerini kavramsal düzeyde inceleyen disiplinler arası bir derleme niteliği taşımaktadır. Finansal karar alma süreçlerinin yalnızca rasyonel değil, aynı zamanda psikolojik faktörler tarafından da şekillendiği bu çalışmada açıkça ortaya konulmaktadır. Bunlar kapsamında ortaya koyulan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak konuyla ilgili giriş bölümüne yer verilmiş, ikinci bölümde literatür kapsamında konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan

bahsedilmiş, üçüncü bölümde doğal afetler ve bunların ekonomiye olan yansımaları anlatılmış, dördüncü bölümde davranışsal finans kavramı ele alınmış ve son olarak beşinci bölümde sonuç kısmına yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Depremlerin ya da doğa olaylarının ekonomik etkilerinin yanında insan davranışları üzerinde de önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar genellikle sosyolojik ya da psikolojik etkilerin incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. Söz konusu çalışmalar, bireylerin deprem öncesi ve sonrasındaki davranış kalıplarını ağırlıklı olarak incelemekle birlikte depremin yükseköğretim üzerindeki etkisi (Özer, 2023; Elhaty, 2023), finansal piyasalar üzerindeki etkisi (Gürsoy, vd. 2023; Alam ve Ali, 2023) üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada da benzer şekilde bireylerin davranış kalıpları incelenecektir. Ancak bu çalışmalardan temel farklılığı bireylerin finansal yatırım eğilimlerinin depremden etkilenip etkilemediğini incelemek üzerinedir.

Bahsi geçen bu çalışmalardan birisini gerçekleştiren Asongu (2012), 2011 yılında Japonya’da meydana gelen büyük depremin finans sektörü üzerindeki etkilerini inceleyerek doğal afetlerin ülkeler arasında finansal bağımlılığı artırıp arttırmadığı araştırmış ve bu büyük depremin finansal bağımlılığı artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Deprem ve finans piyasaları arasındaki benzer çalışmalarda davranışsal finans boyutundan ziyade depremin sektör üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Başka bir çalışmada Hanaoka vd. (2018), özellikle 2011 Büyük Doğu Japonya Depremi ardından bireylerin risk tercihlerinin değişip değişmediğini araştırmış, depremin yoğunluğunu daha fazla yaşayan erkeklerin depremden sonra riskleri tolere ettiklerini ancak kadınlar için böyle bir durumun geçerli olmadığını bulgulamıştır. Ragin & Xu (2019), sigortacılık sektörüne ait getiriler ile yaşanan doğal afetin gelecekteki kazanç beklentileri üzerindeki etkisini incelemiş, yatırımcıların afet sonrası ilk zamanlarda yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve bu nedenle getiriler ve gelecekteki kazanç beklentilerinin uyumsuzluk gösterdiği, ancak ilerleyen süreçte daha fazla bilgi edindikçe, getiriler ve gelecekteki kazanç beklentilerinin uyumluluğunun artacağını tespit etmiştir. Gao vd. (2020), hanelerin beklenenden daha düşük (yüksek) ölüm oranlarına sahip afetler yaşadıklarında daha az (daha fazla) risk algıladıklarını bulmuştur. Diğer yandan hane halkının yaşamış olduğu deprem kaynaklı şokların hayat sigortası satın alımları ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Hamurcu (2022), depremlerin sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senetleri üzerindeki etkisini incelemiş, depremin sigortacılık sektörü hisse senetlerine ait getirileri negatif yönde etkilediği

sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan davranışsal finans açısından bakıldığında riskten kaçınma, kayıptan ve belirsizlikten kaçınma davranışsal finans eğilimlerinin, yatırımcılar üzerinde yol açacağı etkilerin hisse senedi getirilerinde yaşanan düşüşlerin nedenleri arasında olabileceği ifade edilmiştir. Yatırımcıları etkileyen ekonomik olmayan faktörlere bakıldığında kendine atfetme yanlılığı ve aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, belirsizlikten kaçınma ve aşına olanı tercih etme, inançta ısrar etme, optimizm yanılması ya da dayanak noktası belirleme gibi faktörler de göz önünde bulundurulduğunda elde edilen sonuçların bu şekilde çıkması da kaçınılmaz olmaktadır.

3. Doğal Afetler

Afet, çeşitli doğa olayları sonucunda insanları başta can ve mal kaybı olmak üzere yaşadığı çeşitli yıkımlardır. Bir olayın afet olarak nitelendirilebilmesi için risk ve tehlike arz etmesi, tahribata neden olması, beklenmedik şekilde bir anda ortaya çıkması ve bireylerin ekonomik, sosyal, politik ve fiziki açıdan etkilenmesi gerekmektedir (Kökçü, 2025). Doğal afetler ise, insanların kontrolü dışında gerçekleşen ve çoğunlukla büyük kayıpların yaşandığı bir durumdur. Volkanik patlamalar, kasırgalar, depremler, seller, tsunamiler ve kuraklıklar gibi farklı olaylar doğal afet kapsamında yer almaktadır. Dünyada görülen 31 doğal afetten 28'i meteorolojik kökenlidir. Bunlardan kaynaklı insan ölümlerinin yaklaşık %60'ına depremler sebep olmaktadır (Selvi & Köroğlu, 2025). Bu depremlerden birisi de 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de yaşanan ve beraberinde birçok ilin de etkilediği merkezi Kahramanmaraş depremidir. Yaşanan bu deprem Türkiye için birçok kayıpla birlikte büyük ekonomik kayıplara da neden olmuş ve maliyetlere yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin farklı bölgelerinde hayatı durma noktasına getirmiş ve işsizliği arttırmıştır (Şen, 2023).

3.1. Doğal Afetlerin Ekonomiye Yansımaları

Doğal afetler coğrafi konumları, ülkeleri, toplumu ve yerel ekonomileri birçok açıdan etkileyebilmektedirler. Bu afetlerin sebep olduğu zararları önlemek ya da telafi etmek mümkün mertebede zor olabilmektedir. Doğal afetlerin ekonomilere olan yansımaları çeşitli faktörlere bağlıdır ve yıkımın şiddetine göre de zararları farklılaşabilmektedir. Bu kapsamda afetlerin zamanı, afetten etkilenen coğrafi bölgeler ve bu bölgelerdeki nüfus da afetin büyüklüğünü etkileyebilmektedir. Afetin etkilediği birçok insanın yanı sıra evler, yollar, otoyollar, işyerleri ve kamu hizmetleri de afetten etkilenmektedir. Bu etkilenmelerle birlikte beşeri ve fiziki sermaye stoku üzerinde, fiziki altyapının zedelenmesi ile birlikte mal ve hizmetler başta olmak üzere ekonominin genelinde büyük sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Timur, 2025).

Doğal afetlerden birisi olan depremlerin ekonomik etkileri incelendiğinde taşınır ve taşınmaz varlıklarda meydana gelen kayıp ve zararlar, üretim ve hizmet kesintileri nedeniyle oluşan ekonomik kötüleşmeler, kamu sektörünün üstlendiği mali yükler ile iş gücü ve ölüme bağlı yaşanan hane halkı gelirlerindeki düşüşler ağırlıkta kalmaktadır (Marangoz & İzci, 2023). Gelişmekte olan ülkeler açısından incelendiğinde de afet riskini azaltmaya ve yeniden yapılandırmaya yönelik planların yetersiz kalması, çevresel önlemlerin sınırlı kalması, altyapı sistemlerinin zayıf kalması, kaynakların kıt olması gibi başlıca sorunlar söz konusu ülkelerdeki afetlerin yol açtığı maliyetleri arttırmakta ve ekonomiler için büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Khan vd., 2023).

Türkiye’de yaşanan 6 Şubat 2023 tarihli merkezi Kahramanmaraş depremi de ekonomik bir çöküntü oluşturmuş, altyapıda ve yapısal varlıklarda büyük zararlara sebebiyet vermiştir. Bu zararlar, iş yerleri, konutlar ve kamu binaları gibi önemli yapıların ciddi hasarlar görmesini ve bunların yıkımlarına yol açmıştır. Konutların zarar görmesi nüfusun genelini barınma ihtiyacından yoksun bırakırken iş alanlarının da zarar görmesi yerel ekonomilerde işsizliği arttırmış ve ekonomik faaliyetlerin duraksamasına neden olmuştur. Bunlar bağlamında yaşanan deprem gerek sosyal gerek psikolojik ve gerekse de ekonomik açıdan çok derin izler bırakmıştır. Bütün bu durumlar başta ekonomik olmak üzere birçok açıdan toparlanma sürecini geciktirmiş ve bu konudaki toparlanma çabalarının sürekliliğini gerekli kılmıştır (Engin & Özdemir, 2024).

4. Davranışsal Finans Teorisi

Davranışsal finans teorisi, en temelde geleneksel finans teorilerinin önüne geçerek yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen sosyal ve psikolojik faktörleri analiz etmektedir. Finansal piyasalarda işlem yapan yatırımcıların aldıkları yatırım kararları birçok unsurdan etkilendiği için çoğunlukla rasyonel finans teorilerinin öne sürdüğü karmaşık bir yapı sunmaktadır. Davranışsal finans ise, söz konusu karmaşık yapının içinde yer alan psikolojik noktalara odaklanarak yatırımcıların karşı karşıya olduğu sosyal, duygusal ve bilişsel etkileşimlerin yatırım kararları üzerindeki etkisini incelemektedir (Çiftçi & Doğru, 2024).

4.1. Davranışsal Finans Bağlamında Karar Verme: Beklenen Fayda ve Beklenti Teorileri

1970’li yıllardan beri ekonominin içinde yer almaya başlayan davranışsal finans kavramı Kahneman ve Tversky’nin ortaya koyduğu “Beklentiler Teorisi” ile bilimin önemli bir ögesi olmuştur. Kahneman, ortaya koyduğu bu teoride yatırımcıların karar alma süreçlerinde duygularıyla hareket ettiklerini başka bir ifade ile akılcı (rasyonel) kararlar alamadığını görmüştür. Bu süreçte

yatırımcıların, zihinlerinde kestirme yollar belirleyip sezgilerine dayalı psikolojik etkenlerin ön planda kaldığını öne sürmüştür. Buna göre beklentiler teorisi, piyasadaki yatırımcıların aldıkları kararlarda duygularının ve sezgilerinin önemli olduğunu ve benimsedikleri stratejilerin yatırımcılarda kayıp ve kazanç algısına göre biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Bunlar doğrultusunda davranışsal finans yaklaşımı psikoloji, karar alma ve finans unsurlarının tek bir çatı altında birleşmesi olarak ifade edilebilir.

Beklentiler teorisine göre birey, faydasını maksimum ve maliyetlerini de minimum kılmaya çalışan "homo economicus" olarak tanımlanır. Bunlar üzerine inşa edilen **“Beklenen Fayda Teorisi”**, bilhassa belirsizliğin baskın olduğu ortamda bireylerin akılcı tercihlerde bulunduklarını ve kararlarını mantıksal bir çerçeveye dayandırıldığını öne sürer (Karabulut, 2013). Bunlara karşın 1970’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen çalışmalar, bireylerin yatırım kararlarında her zaman akılcı olmadıklarını göstermiştir. Bu çerçevede Kahneman & Tversky (1979) tarafından klasik yaklaşımlara alternatif bir yaklaşımla **Beklenti Teorisi ortaya koyulmuştur. Bu** teoriye göre, bireyler kararlarını mutlak faydadan ziyade belirledikleri bir referans noktasına göre algıladıkları kazanç ve kayıplar üzerinden şekillendirmektedirler. Bu durumda bireylerin kayıplara karşı daha duyarlı oldukları, aynı büyüklükteki kazançtan daha fazla rahatsız oldukları ve kayıplardan daha fazla kaçınma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir (Çelik & Sağbaş, 2023).

Davranışsal finans literatürü açısından bu teoriler, bireylerin afet gibi olağanüstü durumlar karşısında nasıl irrasyonel ve duygusal kararlar alabileceklerini anlamak açısından önemlidir. Özellikle doğal afetlerin ardından oluşan belirsizlik, yatırımcıların referans noktalarını yeniden belirlemesine ve psikolojik etkilerle yönlendirilmiş kararlar almasına neden olmaktadır.

4.2. Davranışsal Finans Çerçevesinde Yatırımcı Davranışları Üzerinde Etkisi Olan Psikolojik Eğilimler

4.2.1. Belirsizlikten Kaçınma Eğilimi

Bireylerin tahmin edilemeyen olasılıklara sahip riskler yerine, tahmin edilen olasılıklara sahip riskler almalarına yatkın olduklarını ifade eden belirsizlikten kaçınma eğilimi (Sefil & Çilingiroğlu, 2011), karar verme konusundaki en temel sorunlardan birisi olarak görülmektedir. Çünkü, belirsizliğin yoğun olduğu dönemlerde bireyler karar alma konusunda zorlanmaktadırlar. Daha az bilgiye sahip olan bireyler finansal konularda daha duygusal hareket edebilmektedirler. Bilginin yetersiz veya neredeyse hiç olmadığı durumda da duygusal başka bir ifade ile yanlı karar verme eğilimi artış yaşanmaktadır (Köroğlu vd., 2022).

4.2.2. Kayıptan Kaçınma Eğilimi

Bireysel yatırımcılarda yaygın görülen önyargılardan birisi kayıptan kaçınma eğilimidir. Sınırlı dikkat ve zihinsel kapasite, ekonomik kayıp yaşamanın verdiği mutsuzluk ile kaybı fark etmenin mutsuzluğunu karıştırmalarına yol açabilir. Bu davranış biçimi, bireylerin keyfi bir referans noktasına göre belirlenen kazanç ve kayıplarla ilgilendikleri kayıptan kaçınma kavramıyla bağlantılıdır. Yatırımcıların satmaya karar verdiği pay senetlerinin, elinde bulundurdıkları pay senetlerinden daha iyi performans göstermesi yatırım yapma ilkelerine ters bir durum olsa da yatırımcı kar etmeye başladığı pay senedini bir an önce elden çıkarmaya, kayıpların başladığı pay senetlerini ise elinde tutarak zarar etmeye yönelmemektedir (Üstün, 2024).

4.2.3. Riskten Kaçınma Eğilimi

Genel anlamıyla risk, bir olayın veya durumun beklentinin dışında gerçekleşme olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Beklenti teorisine göre risk alma karşılaşılacak duruma göre farklılık göstermekte iken beklenen fayda teorisinde çoğunlukla yatırımcılar riskten kaçınma yaklaşımı sergilerler. Bireylerin zihinlerinde belirledikleri referans noktası sonuçları kazanç kapsamında ise bireyler riskten kaçınmayı, kayıp kapsamında ise de risk almaktan kaçınmamayı seçmektedirler (Atak & Kutukız, 2021).

4.2.4. Aşırı Güven Eğilimi

Bu güven eğilimi, bireysel yatırımcıların kendi bilgi ve tecrübelerine aşırı güven duymaları olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bu eğilim, piyasa analizlerinde yanlış tahminlerde bulunmalarına, riski yüksek yatırımları tercih etmelerine ve en sonunda da çok büyük zararlar yaşamalarına neden olmaktadır. Aşırı güven eğilimi, bilhassa deneyimsiz yatırımcılar arasında daha yaygın kullanılıp, çoğunlukla piyasa balonlarının ortaya çıkmasına sebebiyet veren faktörlerden birisi olarak görülmektedir. Yine bu güven eğilimi, hem yatırımcıların hem de diğer bireylerin aldıkları kararların doğruluğuna olan inançlarının artırarak, daha fazla risk üstlenmelerine ve daha dikkatli davranma eğilimlerini azaltmalarını neden olmaktadır (Günay, 2025).

4.2.5. Demirleme Eğilimi

Bir yatırımcının herhangi bir menkul kıymetin belirli bir fiyatını referans olarak kabullenmesi ve sonrasında o referans noktasına odaklanmasına demirleme adı verilmektedir. Finansal piyasalarda, yatırımcılar bazen satın alma veya satma kararı verirken bir referans noktasını baz alma yaklaşımı sergilerler. Bu noktada bireyin belirlediği referans noktası çoğunlukla varlığın alış fiyatıdır.

Bazen varlığın gördüğü maksimum fiyatta bir referans noktası olarak kabul edilebilir. Bireysel yatırımcılar, bir varlığa özgü alım ya da satım kararlarını demirleme eğilimi altında verebilmektedirler.

4.3. Yatırımcı Davranışlarında Afetlerin Yeri

Doğal afetler, bireylerin yatırım kararlarını doğrudan etkilemektedir. Deprem gibi yıkıcı olaylar, yatırımcıların hem ekonomik hem de psikolojik belirsizlikle karşı karşıya kalmasına neden olur. Bu süreçte bireylerin yatırım kararları daha çok duygusal reflekslere dayalı olmakta; rasyonel analiz yerini endişe, korku ve belirsizlikle şekillenen karar yapılarına bırakmaktadır. Finansal sistemin istikrarı açısından, bu psikolojik dalgalanmaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bireysel yatırımcılar değer düşüklüğünün önüne geçme ve karlılık faktörlerine göre yatırım tercihlerine yön verirken bir yandan da sistematik ve sistematik olmayan riskleri de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Özellikle doğal afetler gibi tahmin edilemeyen sistematik riskler yatırımcıların yatırım yapmaktan vazgeçmesine, tasarruflarını kaybetme korkusuna, istenilen karlılık seviyesine ulaşılammama endişesi gibi psikolojik sonuçlara neden olmaktadır. Bu sonuçlarda ülke içi bireysel yatırımcıların ekonomiye olan katkısını büyük oranda etkilemektedir. Afetlerin ardından yatırımcılar, genellikle daha temkinli hareket etme eğilimindedir. Ani şoklar, bireylerin risk algısını artırmakta ve onları güvenli liman arayışına yönlendirmektedir. Bu durum; altın, döviz gibi daha az oynaklığa sahip yatırım araçlarına yönelimi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca yatırım kararlarının ertelenmesi ya da tamamen tasarrufa dönülmesi gibi davranışlar da sıkça gözlemlenmektedir.

5. Sonuç

Alan yazındaki çalışmalar, doğal afetlerin bireylerin kaygı, stres ve dürtüsellik düzeylerinde artışa neden olduğunu ve bu durumun yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Finansal okuryazarlık düzeyinin bireylerin yatırım kararlarında önemli bir rol oynadığı bilinmekle birlikte, afet sonrası dönemde bireylerin duygusal ve bilişsel tepkileri, bu kararların niteliğini belirlemektedir.

Yapılan çalışmalar, afet sonrası dönemlerde bireysel yatırımcılar için yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik destek mekanizmalarının da oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu destek mekanizmaları, yatırımcıların daha sağlıklı kararlar almasına yardımcı olacak, aynı zamanda ekonomik toparlanma sürecini de hızlandıracaktır. Özellikle mali müşavirler gibi karar alma süreçlerinde etkin rol oynayan bireylerin, afet sonrası psikolojik etkilerden

arındırılması, finansal sistemin genel istikrarı açısından da kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, afetlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda finansal ve psikolojik etkiler yarattığı gerçeğinden hareketle; kamu politikalarının, bireylerin duygusal iyilik hallerini göz önüne alan bütüncül bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmesi gerektiği önerilmektedir.

Bununla birlikte, afetlerin ardından bireylerin yatırım kararlarını etkileyen psikolojik süreçlerin daha fazla araştırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Gelecekte yapılacak ampirik çalışmalarla, farklı afet türlerinin yatırım kararları üzerindeki etkileri daha ayrıntılı biçimde analiz edilmelidir. Ayrıca finansal okuryazarlık düzeyi düşük bireylerin, afet sonrası süreçlerde daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu da göz önünde bulundurulmalı ve bu bireyler için özel stratejiler geliştirilmelidir.

Son olarak, afet sonrası dönemde yalnızca bireylerin değil, kurumların ve devletin de yatırım psikolojisine yönelik politikalar geliştirmesi önemlidir. Bu kapsamda afetlerin ekonomik etkilerini azaltmaya yönelik sigorta sistemleri, finansal danışmanlık hizmetleri ve bilinçlendirme kampanyaları gibi araçlar yaygınlaştırılmalıdır. Böylece afetlerin yol açtığı psikolojik belirsizlik, bireylerin yatırım kararlarını daha sağlıklı bir zemine taşıyacak şekilde yönetilebilir hale gelecektir.

Kaynakça

- ALAM, I., & Ali, Y. (2023), Studying the effects of Türkiye earthquake disaster and its impact on real estate industry: A risk analysis based on input-output & non-linear optimization models. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 96, 103920.
- ASONGU, S. A. (2012), The 2011 Japanese earthquake, tsunami and nuclear crisis Evidence of contagion from international financial markets *Journal of Financial Economic Policy* 4(4).
- ATAK, O. & KUTUKIZ, D. (2021), Davranışsal Finans Eğilimlerinin, Bireysel Yatırımcıların Yatırım Tercihlerine ve Yatırımda Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarına Göre Karşılaştırılması: Muğla İlindeki Turizm İşletme Yöneticileri Üzerinde Bir Uygulama, *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 231-248.
- ÇELİK, E., & SAĞBAŞ, İ. (2023), Beklenti Teorisi ve Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1), 1-21.
- ÇİFTÇİ, M. & DOĞRU, E. (2024), Davranışsal Finans Açısından Bireysel Katılımcıların Finansal Yatırım Davranışlarının Tanımlayıcı Değişkenlere Göre Araştırılması: TR61 Bölgesi Örneği, *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives*, 8(2), 325-352.
- ELHATY, I. A., & ELHADARY, T. (2023), Online Education in Turkish Universities after the Earthquake: The Pros and Cons, *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(4), 330-340.
- ENGİN, C. & ÖZDEMİR, A.F. (2024), Depremın Sosyal, Ekonomik ve İç Göçe Etkileri, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15-26.
- ERGÜNAY, O. (2009), Afet yönetimi: Genel ilkeler, tanımlar ve kavramlar. Ankara: Afet İşleri Genel Müdürlüğü.
- GAO, M., LIU, Y. J., & SHI, Y. (2020), Do People Feel Less at Risk? Evidence from Disaster Experience, *Journal of Financial Economics*, 138(3), 866-888.
- GÜNAY, B. (2025), Piyasa Anomalilerinin Açıklanmasında Davranışsal Finansın Rolü, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), 10 (2), 65-72.
- GÜRSOY, S., ZEREN, F., KEVSER, M., AKYOL, G., & TUNÇEL, M. B. (2023), The Impact of 2023 Turkey Earthquake on İstanbul Stock Market: Evidence from Fourier Volatility Spillover Test, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 98-105.
- HALLEGATTE, S., JOOSTE, C. & MCISAAC, F.J. (2022), Macroeconomic Consequences of Natural Disasters: A Modelling Proposal and Application

to Floods and Earthquakes in Turkey (World Bank Policy Research Working Paper No. 9943).

- HAMURCU, C. (2022), Depremlerin Sigortacılık Sektörü Hisse Senetleri Üzerinde Etkisi Olabilir mi? 2020 Yılındaki İzmir Depremi Üzerine Bir Araştırma, *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 428-442.
- HANAOKA, C., SHİGEOKA, H., & WATANABE, Y. (2018), Do Risk Preferences Change? Evidence from the Great East Japan Earthquake, *American Economic Journal: Applied Economics*, 10(2), 298-330.
- KARABULUT, A. N. (2013), Tüketicilerin Algılanan Risk Değişkeni Karşısında İnternette Alışveriş Yapma Eğilimlerinin Ölçülmesi: Beklenen Fayda Teorisine Karşı Beklenti Teorisi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(32), 5515-5536.
- Khan, M. T. I., Anwar, S., Sarkodie, S. A., Yaseen, M. R., & Nadeem, A. M. (2023), Do Natural Disasters Affect Economic Growth? The role of Human Capital, Foreign Direct Investment, and Infrastructure Dynamics. *Heliyon*, e12911.
- KÖKÇÜ, M. (2025), Türkiye’de Doğal Afetlerin Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir İnceleme. Balıkesir Üniversitesi, SBE, Balıkesir.
- KÖROĞLU, Ç., KAZAN, H.G. & TEMEL, E. (2022), Covid-19 Pandemi Sürecinde Finansal Yatırım Alışkanlıkları ve Davranışsal Finans Eğilimleri, *Yönetim ve Ekonomi*, 29(1), 1-25.
- MARANGOZ, M., & İZCİ, Ç. (2023), Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30
- ÖZER, M. (2023), Education Policy Actions by the Ministry of National Education after the Earthquake Disaster on February 6, 2023 in Türkiye. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(2).
- RAGİN, M. A., & XU, J. (2019), An Ex Post Assessment of Investor Response to Catastrophes, *North American Actuarial Journal*, 23(2), 250-275.
- SEFİL, S. ÇİLİNGİROĞLU, H.K. (2011), Davranışsal Finansın Temelleri: Karar Vermenin Bilişsel ve Duygusal Eğilimleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 247-268.
- SELVİ, S. & KÖROĞLU, C.Z. (2025), Doğal Afetler ve Sonrası Gerçekleşen Zorunlu Göçlere Yönelik Sosyal Hizmet Müdahaleleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Journal of Social Service Interventions for Forced Migration Following Natural Disaster*, 11(2).
- ŞEN, S. (2023), Kahramanmaraş Depremlerinin Ekonomiye Etkisi, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, (1), 1-55.

TİMUR, S. (2025), Doğal Afetlerin Sosyal Yaşama, Bütçeye ve Ekonomiye Etkileri, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 12(118), 650-662.

ÜSTÜN, G. (2024), Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının İncelenmesi: Samsun Örneği. Ordu üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi.

Televizyon Reklamlarında Ses Seviyesinin Yükselmesi Üzerine Bir İnceleme

Şevval Furuncu¹ & Kemal Cem Baykal²

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek lisans öğrencisi, ORCID: 0009-0006-3722-5977

² Doç Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0002-6879-4391

GİRİŞ

Reklamı, bir ürün veya hizmet satmak üzere oluşturulan ikna edici mesajlar olarak tanımlamak mümkündür (Mutlu, 1998: 286). Reklamlar, yayıncılık sektörünün finansmanı bakımından büyük önem arz etse de ülkemizde reklam yayınlarından kaynaklanan birçok problem mevcuttur. Baykal & Coşkun'un (2018, s. 131) belirttiği üzere, reklam sürelerinin aşılması, gizli reklamcılık uygulamaları, sponsorların içeriklere müdahalesi ve yanıltıcı reklam teknikleri gibi meseleler, çoğunlukla yayıncıların daha fazla gelir elde etme arzularından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte, izleyici rahatsızlıklarının önlenmesi ve yayıncılıkta denetimin etkin şekilde sağlanabilmesi için getirilen düzenlemelere rağmen, birçok televizyon kanalı bu kurallara uymayarak hem etik ilkeleri hem de yasal düzenlemeleri ihlâl etmektedir. Ancak, bu çalışmada, bunlardan farklı olarak reklamların izleyiciler üzerinde yarattığı farklı bir rahatsızlığa odaklanılmıştır.

Çalışmamız, Türkiye'de yayıncılık alanını düzenleyen 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un, ilgili yönetmelik ve yönergenin reklam ses seviyesini düzenleyen hükümlerine televizyon yayıncıları tarafından ne ölçüde uyulduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek amacıyla, prime-time yayın kuşağında (20:00-00:00) en fazla izlenen kuruluşlardan olan Show TV ve Star TV'yi kapsayan bir haftalık bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ilk başlığında problem tanımına gidilmiş olup, ikinci başlıkta bu problemin hukukî boyutlarına değinilmiştir. Son başlıkta ise veri analizi yapılarak sonuçlar ortaya konulmuştur.

1. BİR PROBLEM OLARAK TELEVİZYON REKLAMLARINDA YÜKSELEN SES SEVİYESİ

Yukarıdaki başlığın “bir etik problem” yerine “bir problem” şeklinde başlamasının nedeni, reklam kuşaklarında ses seviyesini yükselmesi olgusunun bir etik problem niteliğinde olmamasıdır. “Ahlâk felsefesi” olarak tanımlayabileceğimiz etik, basın-yayın alanında da sıklıkla tartışılmaktadır. Evrensel etik kodlar denildiğinde, “özel yaşamın gizliliği”, “haberlerde gerçeklik ve doğruluk”, “intihar haberlerinin sınırları”, “masumiyet karinesi” gibi basın-yayın kuruluşlarının kişilere, kurumlara ve topluma verebileceği doğrudan veya dolaylı zararlar akla gelmektedir.

Yukarıda bahsedilen örneklerin aksine, reklamlarda ses seviyesinin yükselmesi durumunda, karşı tarafın bir zarara uğrama ihtimali oldukça zayıftır.

Ancak, bu durum mevcut sorunu mazur gösteremeyecektir. Çünkü ani ses yükselmeleri, normal izleyicilerde rahatsızlık yaratabileceği gibi evde uyuyan bebeklerin ve yaşlıların uyanması gibi sorunlara da yol açabilecektir. O halde, reklamlarda aniden ses yükselmesi sorununu bir görgü kuralı ihlâli ve insanlarda rahatsızlık yaratabilecek bir sorun olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Bu sorun ile ilgili olarak bazı şikâyetlere rastlamak mümkündür. Ünlü bir şikâyet sitesine, bir yayıncı kuruluş hakkında yapılan şikâyetinde, bir kullanıcı yaşadığı problemi şu şekilde açıklamaktadır: “*Son 15 gündür dizi izlerken aniden çocuk yoğurdu reklamı çıkıyor ve aşırı yüksek sesle karşılaşıyorum. Diziyi normal ses seviyesinde izlerken birdenbire çok yüksek sesle reklam veriyorsunuz, bu durum önceden yaşanmıyordu ve oldukça rahatsız edici. Özellikle gece izlerken büyük sorun oluyor. Lütfen bu soruna acilen bir çözüm bulun.*” (sikayetvar.com, 2024). Aynı sitede bir başka televizyon kuruluşu için yapılan şikâyet ise şöyledir: “*Allah aşkına bir ses teknisyeni işe alın yaşlı babam izliyor ve kulakları yarım yamalak duyuyor. Ses seviyesi yüzünden evde kavga etmekten bıktım... Reklam giriyor. Bütün mahalle duyuyor, haber başlıyor. Ses kısık ve rastgele bir şekilde konuşmacılar konuşurken ses seviyesi yine bütün mahalle duyacak şekilde oluyor. Gerçekten sileceğim kanalı yakında biktırdınız. Adam duyamıyor haber esnasında diye sesi açıyor. Konuşmacılar başlayınca veya reklam girince ses patlıyor. Apartmandan TV sesi konusunda sürekli şikâyet alıyorum bu yüzden*”. (sikayetvar.com, 2025).

Reklam yayınlarında ses yükselmesinin toplumda yarattığı rahatsızlığın yanı sıra bu uygulamanın yayıncı kuruluşlara ve reklamı yapılan markalara yarar sağlamayacağı yönünde görüşler de mevcuttur. Tiryaki’ye göre (2007), reklamlarda ses seviyesinin yükselmesi, izleyicinin kaçmasına neden olmaktadır. Aniden yükselen sesi kısmak için kumandayı eline alan izleyici, yalnızca sesi kısmakla yetinmemekte ve kolaylıkla başka kanala geçebilmektedir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, elinde kumandası olmayan ve halihazırda reklamı izlemeye mahkûm bulunan izleyici, artan ses düzeyi ile uyarılmakta ve eline kumandayı alarak o kanaldan kaçmaktadır.

Benzer şekilde, yapılan araştırmalar göz ve kulağa aynı anda gelen mesajların yüzde 70’inin göz, yüzde 30’unun ise kulak yoluyla alınmakta olduğunu tespit etmiştir. Bu durumda, televizyon reklamları için ses yalnızca yardımcı bir araçtır (akt. Elden, 2009). Dolayısıyla da bu reklamlarda sesi insanları rahatsız edecek biçimde kullanmanın, yayıncı kuruluşların veya reklam ajanslarının amaçlarına ne oranda hizmet edeceği belirsizdir.

2. MEVZUAT VE RTÜK’ÜN UYGULAMALARI

Reklam yayınlarında ses seviyesinin yükselmesi sorunu, Türkiye’de özel radyo ve televizyon yayıncılığının başladığı 1990’ların ilk yıllarına denk gelmektedir. 1994 yılında alanı düzenlemek amacıyla Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) göreve başlamış; ancak, kurumun dayandığı 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’da bu soruna çözüm getirecek herhangi bir yayın ilkesi oluşturulmamıştır.

Bu konudaki en önemli düzenleme, şüphesiz radyo ve televizyon yayıncılığı alanını düzenleyen 3984 sayılı Kanun’u ilga ederek 03.03.2011 yılında yürürlüğe giren 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun olmuştur. Kanun’a göre, *“Ticari iletişim yayınlarının ses seviyesi diğer yayın bölümleri ile aynı seviyede olmak zorundadır”* (m.9/8). Ayrıca, 6112 sayılı Kanun’a dayanılarak oluşturulan ve 02.11.2011 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Yayın Hizmetleri Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te de *“Ticari iletişim yayınlarının ses seviyesi diğer yayın bölümleri ile aynı seviyede olmak zorundadır. Ticari iletişim yayını veya program tanıtımı başlamadan önce ses seviyesi yükseltilerek veya alçaltılarak izleyici veya dinleyici rahatsız edilmemelidir”* hükmü yer almaktadır (m.9/8). Böylece, ülkemizde ilk kez reklam yayınlarında sesin yükseltilmesi, yaptırım gerektiren bir ihlâl olarak düzenlenmiştir. 6112 sayılı Kanun’un 32. maddesi uyarınca, bu ilkeyi ihlâl eden yayın kuruluşları için bir önceki ayın brüt iletişim gelirlerinin yüzde biri ilâ yüzde üçü arasında para cezası öngörülmüştür. Ancak, bugüne kadar Üst Kurul’un bu ilke uyarınca uyguladığı herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır.

Mevzuat bakımından diğer bir önemli gelişme ise 20.08.2014 tarihinde yaşanmıştır. Bu tarihte, Üst Kurul tarafından Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in 9. maddesinin 8. fıkrasına dayanılarak Radyo ve Televizyon Yayınlarında Uygulanacak Ses Seviyesine İlişkin Yönerge kabul edilmiştir. Bu durum, mevcut problemin Üst Kurul tarafından ciddiye alındığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yönerge’de, yayıncı kuruluşların tüm yayınlarda uymak durumunda oldukları ses seviyeleri tanımlanmış olup reklam yayınlarında bu seviyelerin artırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Yönerge ile programların ses seviyesi toleransının en fazla +/-2dB olması öngörülmüştür (m.6/1-ç). Bu kurallara uymayanlara yaptırım uygulanacağı hususu da ifade edilmiştir.

RTÜK’ün, kamuoyu açıklamaları yoluyla zaman zaman yayın kuruluşlarını bu soruna dikkat çekmek amacıyla uyardığı görülmektedir. 2019 yılında, Üst Kurul’a gelen şikâyetler üzerine radyo ve televizyonlarda yayınlanan programlar ile reklamların ses seviyelerinin aynı olmadığı tespit edilmiş ve yayıncı

kuruluşlar, reklam yayınlarında ses seviyelerini yükseltmemeleri konusunda sözlü olarak uyarılmış, bu durumun devam etmesi halinde ilgili yayıncılara yaptırım uygulanacağı ifade edilmiştir (aa.com.tr, 2019).

Üst Kurul, 2021 yılında da kendi internet sitesi üzerinden benzer bir bildiri yayınlamıştır. “Medya Hizmet Sağlayıcıların Dikkatine” başlığı ile yayınlanan bildiride, reklamlarda ses seviyelerinin yükseldiğine dair izleyicilerden çok fazla şikâyet aldıklarını ve yapılan incelemeler sonucunda kendileri de böyle bir sonuca ulaştıklarını belirttikten sonra, yayıncı kuruluşların 2014 yılında çıkarılan Yönerge’ye uymakla yükümlü olduklarını hatırlatarak bu ihlâllerin devam etmesi halinde gerekli yaptırımların uygulanacağı uyarısında bulunulmuştur (rtuk.gov.tr, 2021).

6112 sayılı Kanun’un yürürlüğe girdiği yaklaşık 14 yıllık sürece bakıldığında, RTÜK’ün bu konuda zaman zaman yayıncı kuruluşları uyardığı ancak hiçbir hukukî yaptırımda bulunmadığını görmek mümkündür. Kanuna ve ilgili yönetmeliklere bu sorunu çözmek amacıyla birtakım düzenlemeler eklenmesi ve 2014 yılında bir Yönerge çıkarılmasına rağmen bu kapsamdaki ihlâller için yayıncı kuruluşlara herhangi bir yaptırım uygulanmamış olması kanımızca tezat oluşturmaktadır. Zira çalışmamızın bir sonraki kısmında görüleceği üzere, reklam kuşaklarında ses seviyelerinden kaynaklanan sorunlar devam etmekte ve RTÜK’ün kamuoyu açıklamaları yetersiz kalmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Yöntem

Bu çalışmada, televizyon programlarının desibel seviyelerini karşılaştırmak için nicel karşılaştırmalı araştırma yöntemine başvurulmuştur. Ölçümler, çevrimiçi bir desibel (dB) ölçer olan *Online Decibel Meter* uygulaması kullanılarak desibel cinsinden yapılmış ve istatistiksel bir analizle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Örneklem olarak, prime-time kuşağı (20:00-00:00) seçilmiş ve bu kuşağın en fazla izlenen yayın kuruluşları arasında bulunan Show TV ve Star TV’nin 17-23 Kasım 2024 tarihlerini kapsayan birer haftalık yayınları inceleme kapsamına alınmıştır. Bu yayınlarda, söz konusu yazılım kullanılarak programların ortalama ses seviyesi ile reklam yayınlarının ortalama ses seviyesi ölçülmüş olup aradaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.2. Veri Analizi

Show TV ve Star TV kanallarındaki prime-time kuşağında yayınlanan programlar ile reklamların ses seviyesi farkları incelenirken yukarıda bahsedilen Radyo ve Televizyon Yayınlarında Uygulanacak Ses Seviyesine İlişkin Yönerge

hükümleri esas alınmıştır. Hatırlanacağı üzere, Yönerge'ye göre, programların ses seviyesi toleransı ± 2 dB olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda, her iki yayın kuruluşunda prime-time kuşağında yayınlanan programlar ile bu programlar arasında yayınlanan reklamlarının ses seviyelerindeki tolerans ortaya konulmuştur.

Tarih	Program Adı	Programların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Reklamların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Desibel Farkı (dB)
17.11.2024	Deha	43.40	39.91	-3.49
18.11.2024	Kalpazan	35.86	44.63	+8.77
19.11.2024	Bahar	55.98	62.38	+6.40
20.11.2024	Sandık Kokusu	31.13	63.30	+32.17
21.11.2024	Siyah Kalp	45.14	64.99	+19.85
22.11.2024	Kızılıçık Şerbeti	48.90	69.67	+20.77
23.11.2024	Güldür Güldür Show	57.17	65.45	+8.28

Tablo 1: Show TV - Prime Time Ses Seviyesi ve Desibel Farkları

Tablo 1'deki veriler, Show TV'nin program ve reklam ses seviyeleri arasındaki farkları açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin, 22.11.2024 tarihinde yayınlanan *Kızılıçık Şerbeti* programının ortalama ses seviyesi 48.90 dB olarak ölçülürken reklama geçiş esnasında ses seviyesi 69.67 dB'ye çıkarak +20.77 dB'lik bir artış gözlemlenmiştir. Ortaya çıkan veriler, programlardan reklamlara geçişte ciddi bir artış olduğunu gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, 20.11.2024 tarihinde yayınlanan *Sandık Kokusu* programında ortalama ses seviyesi 31.13 dB olarak ölçülmüştür. Reklam kuşağına geçildiğinde ise ses seviyesi 63.30 dB'ye yükselmiş ve bu durum +32.17 dB'lik kayda değer bir artışa neden olmuştur. Bu veriler, Show TV'nin reklam ses seviyelerinin programlara kıyasla belirgin bir şekilde yüksek olduğunu ortaya koymakta ve mevzuata aykırılık teşkil etmektedir.

Tarih	Program Adı	Programların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Reklamların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Desibel Farkı (dB)
17.11.2024	Çok Güzel Hareketler Bunlar	65.61	42.61	-23
18.11.2024	Gülen Yüzler	43.58	49.08	+5.6
19.11.2024	Şaban Oğlu Şaban	49.33	35.47	-13.86
20.11.2024	Sahipsizler	41.80	38.71	-3.09
21.11.2024	Sahipsizler	44.22	46.88	+2.66
22.11.2024	Yalı Çapkını	30.05	40.83	+10.78
23.11.2024	Sahipsizler	45.45	44.49	-0.96

Tablo 2: Star TV - Prime Time Ses Seviyesi ve Desibel Farkları

Tablo 2’deki veriler, Star TV’nin program ve reklam ses seviyeleri arasındaki farkların zaman zaman azaldığını ve zaman zaman ise arttığını gözler önüne sermektedir. Örneğin, 17.11.2024 tarihinde yayınlanan *Çok Güzel Hareketler Bunlar* programında, ortalama ses seviyesi 65.61 dB olarak ölçülmüşken, reklama geçiş sırasında ses seviyesi 42.61 dB’ye düşmüş ve bu durum -23 dB’lik bir fark yaratmıştır. Buna karşılık, 22.11.2024 tarihinde yayınlanan *Yalı Çapkını* programında, programın ortalama ses seviyesi 30.05 dB iken, reklama geçiş sırasında +10.78 dB’lik bir artış yaşanmıştır. Ayrıca, *Yalı Çapkını* programının reytinglerinin *Çok Güzel Hareketler Bunlar*’a nazaran oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekir.

Star TV’nin reklam ses seviyelerinin programlara kıyasla zaman zaman azaldığı, zaman zaman ise arttığı tespit edilmiştir. *Gülen Yüzler*, *Yalı Çapkını* ve 21.11.2024 tarihinde yayınlanan *Sahipsizler* programlarında reklam ses seviyelerinin, mevzuata aykırılık teşkil ettiği tespit edilmiştir.

Kanal	Ortalama Programların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Ortalama Reklamların Ortalama Ses Seviyesi (dB)	Ortalama Desibel Farkı (dB)
Show TV	45.37	58.61	+13.24 dB
Star TV	45.72	42.58	-3.14 dB

Tablo 3: İki Yayın Kuruluşunun Mukayesesi

Bu veriler ışığında, Show TV'nin reklamlarındaki yüksek ses seviyesi artışları açık biçimde görülmektedir. Show TV'deki reklamlardaki artışlar, özellikle +20 dB'yi aşan farklarla, izleyicinin rahatsız olmasına yol açabilecek niteliktedir. Ortalama ses seviyelerine bakıldığında, Star TV'de reklam ses seviyelerinin programlara kıyasla 3.14 dB azaldığı göze çarpsa da bu durum da programların ses seviyesi toleransını +/-2dB olarak düzenleyen Yönerge'ye aykırıdır. Ayrıca, yedi günlük sürecin üç gününde, Star TV'de reklam ses seviyelerinin programlara kıyasla daha yüksek olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

SONUÇ

Türkiye'de özel televizyon yayıncılığının ortaya çıktığı 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan televizyon reklamlarında ses yükselmesi olgusunu bir etik problemden ziyade, izleyicilerin rahatını bozacak, komşularıyla ilişkilerine zarar verebilecek bir problem olarak ele almak yerinde olacaktır. Bu durum, daha çok görgü kurallarıyla ilgili bir probleme işaret etmektedir.

Söz konusu soruna ilişkin ilk düzenleme 2011 yılında yürürlüğe giren 6112 sayılı Kanun ve aynı yıl içerisinde bu Kanun'a istinaden çıkarılan bir Yönetmelik ile gerçekleşmiştir. Her iki metinde de reklam ses seviyelerinin programlardaki ses seviyeleri ile aynı olması hükme bağlanmıştır. 2014 yılında ise konuya ilişkin daha spesifik bir düzenleme yapılmıştır. Çıkarılan Radyo ve Televizyon Yayınlarında Uygulanacak Ses Seviyesine İlişkin Yönerge ile programların ses seviyesi toleransının en fazla +/-2dB olması öngörülmüştür. RTÜK, ilerleyen zamanlarda bu hususa uyulması konusunda çeşitli kamuoyu açıklamalarında bulunsa da bugüne kadar hiçbir yayın kuruluşuna yaptırım uygulamamıştır.

Bu çalışmada, Show TV ve Star TV'nin 17-23 Kasım 2024 tarihlerini kapsayan birer haftalık yayınları inceleme kapsamına alınarak prime-time kuşağındaki programlar ile bu kuşakta yayınlanan reklamların ses seviyeleri arasındaki fark, desibel ölçüm yazılımıyla ölçülmüş ve çeşitli sonuçlara

ulaşılmıştır. Buna göre, Show TV'nin reklam ses seviyelerinin programlara kıyasla belirgin bir şekilde yüksek olduğu, Star TV'nin reklam ses seviyelerinin ise programlara kıyasla zaman zaman azaldığı, zaman zaman ise arttığı tespit edilmiştir. Kanımızca,  st Kurul tarafından mevzuat çerçevesinde denetimlerin artırılması ve gerektiğinde yayıncı kuruluşlara yaptırım uygulanması, sorunun çözümü için yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Baykal, K. C., & Coşkun, S. (2018). “Türkiye’de radyo ve televizyon yayıncılığında reklam yayınlarını düzenleyen ilkelerin ihlâli”. *Turkish Studies*, 13(5), 131.
- Elden, M. (2009). *Reklam ve reklamcılık*. Say Yayınları.
- Medya Hizmet Sağlayıcıların Dikkatine, 02.10.2021. <https://www.rtuk.gov.tr/medya-hizmet-saglayicilarin-dikkatine/4136>, Erişim Tarihi: 04.05.2025.
- Mutlu, E. (1998). İletişim Sözlüğü, 3. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- RTÜK'ten 'yüksek reklam sesi'ne ayar, 29.11.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rtukten-yuksek-reklam-sesine-ayar/1658868>, Erişim Tarihi: 29.05.2025.
- Ses Seviyesi Sorunu: Reklam ve Yayın Dengesi Bozuldu (31.01.2025). <https://www.sikayetvar.com/halk-tv/ses-seviyesi-sorunu-reklam-ve-yayin-dengesi-bozuldu>, Erişim Tarihi: 01.06.2025.
- Tabii İzlerken Aniden Çıkan Yüksek Sesli Reklam (31.01.2024). <https://www.sikayetvar.com/tabii/tabii-izlerken-aniden-cikan-yuksek-sesli-reklam>, Erişim Tarihi: 01.06.2025.
- Tiryaki, A. (04.01.2007). Reklamlarda Ses Düzeyi Yükselince İzleyici Kaçıyor, <https://blog.milliyet.com.tr/reklamlarda-ses-duzeyi-yukselince-seyirci-kaciyor/Blog/?BlogNo=19981>, Erişim Tarihi: 28.05.2025.

Yaşlılığın Sinematik Anatomisi: Gaspar Noé'nin *Vortex* Filmi Üzerine Tematik Bir Analiz*

Gül Gürsoy¹ & Gözde Sunal²

* Bu çalışma 25.10.2024'de 6. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde Sunulmuş, özet bildirisi olarak yayımlanmıştır (s.266-267)

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sinema Bölümü, 0009-0004-3136-1578

² Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, 0000-0002-9535-5714

GİRİŞ

İnsanoğlunun kaçınılmaz gerçeği olan yaşlılık, toplumu derinden etkileyen önemli bir olgudur. Teknolojinin ve dolayısıyla tıbbi olanakların gelişmesi, insanların yaşam kalitesini artırmış ve insan ömrünün uzamasına katkıda bulunmuştur. Yaklaşık 40-50 yıl önce 50’li yaşlardaki insanlar yaşlı olarak algılanırken, günümüzde bu yaş grubu ‘orta yaşı biraz geçmiş bir dönem’ olarak görülmekte ve tanımlanmaktadır (Kuruoğlu ve Salman, 2017). Kùltürler, inançlar ve yönetim şekilleri arasında farklılıklar bulunsa da yaşlılık, tüm dünyada benzer şekilde tanımlanabilen ortak bir paydadır. Yaşlanma olgusuna karşı toplumun tutum ve davranışları ise zaman içinde değişim göstermektedir. Geçmişte, yaşlı bireyler toplumda akıl danışılan ve deneyim sahibi kişiler olarak kabul edilirken, günümüzde hızla değişen düzene ayak uyduramayan ve teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmış kişiler olarak görülmektedir (Salman, 2018, s.1).

Kùltürler arası anlatı aracı olarak sinema, yaşlılığın nasıl sunulduğu ve bu temanın derinliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Çoğunlukla cinsellik, şiddet ve kan gibi temalarla tanınan Yeni Fransız Aşırılığı akımının auteur yönetmeni Gaspar Noé, 2021 yapımı *Vortex* filminde, beklenmedik bir biçimde, seyircisini şaşırtarak yaşlı ve hasta ebeveynlerin durumu ile bu durumun diğer aile üyeleri üzerindeki etkilerini ele almıştır. Noé, demans hastalığına yakalanmış yaşlı bir kadın (Françoise Lebrun) ve ilerleyen yaşı ve kalp hastalığına rağmen sinema ve düşler üzerine yeni bir kitap yazmaya çalışan sinema eleştirmeni kocası (Dario Argento) üzerinden, günden güne yitip giden bir zihnin ve dağılmakta olan bir yaşamın duygusal detaylarını gerçekçi bir bakış açısıyla sunmuştur (Yılmaz, 2022). Noé’nin, demans hastalığına yakalanan aile üyelerinden de etkilenerek yaptığı bu film, filmdeki yaşlı karakterlerin sosyoekonomik, kültürel ve fiziksel durumları ile aile bireyleri ve çevreleriyle olan ilişkileri gibi temalar ışığında betimsel analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmanın evrenini, batı sinemasındaki yaşlılık temsillerinin analizine odaklanan filmler oluşturur. Özellikle, son yıllarda yaşlılık ve yaşlanma temalarına dair güçlü ve etkili sinemasal anlatılar üreten yapımlar seçilmiştir. Örneklem olarak, Gaspar Noé’nin 2021 yapımı *Vortex* filmi ele alınmıştır. Noé’nin filmografisi ve yönetmenlik tarzı, sinemada yaşlılık temalarını işleyişiyle de dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. *Vortex*, yaşlılık ve demans hastalığının dramatik ve duygusal boyutlarını keşfeden bir film olarak, yaşlılıkla ilgili geleneksel anlatıların dışına çıkarak yeni bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmada, betimsel analiz yöntemi kullanılarak *Vortex* filmi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Betimsel analiz, filmin görsel, tematik ve yapısal öğelerinin

analiz edilmesini içerir. Bu bağlamda, yaşlılık temalarının, karakterlerin yaşadıkları zorlukların ve aile içindeki dinamiklerin sinematik bir bakış açısıyla nasıl yansıtıldığına dair bir çözümleme yapılmıştır. Ayrıca, filmin yönetmenlik tarzı ve sinematografik teknikleri de ele alınarak, Noé'nin yaşlılık konusunu ele alış biçimi ve bunu sinemada nasıl betimlediği üzerinde durulmuştur.

Bu inceleme, yaşlılık ve yaşlanma olgusunun sinemadaki temsillerine dair derinlemesine bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır. *Vortex* örneğinde olduğu gibi, yaşlılık ve demans gibi toplumsal olarak hassas ve çoğu zaman göz ardı edilen temaların sinemadaki yeri üzerine yeni bir bakış açısı geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Ayrıca, Gaspar Noé'nin filminde kullandığı sinematografik öğeler ve anlatım biçimleri, sinemada yaşlılık temalarının daha yaratıcı ve derinlikli bir şekilde işlenmesine olanak tanımaktadır.

Çalışmanın, özellikle film eleştirmenleri, sinemacılar ve yaşlılık çalışmaları alanındaki akademisyenler için değerli bir kaynak oluşturması hedeflenmiştir. Ayrıca, sinemada yaşlılık temsillerinin toplumda yaşlı bireylere karşı olan tutumları nasıl şekillendirdiği ve bu temsillerin kültürel anlamları üzerine de önemli çıkarımlar yapılmasını sağlaması beklenmektedir.

Yaşlılık: Kuramsal ve Medyatik Boyutlar

Yaşlanmak ve yaşlılık, karmaşık bir olgu olarak, bireylerin biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyal düzeyde değişim geçirdiği ve yaşamlarını etkileyen kaçınılmaz bir yaşam evresidir. Anne karnında başlayan ve ölümle sonlanan bu dönem, bireyin karşılaştığı değişimlerle birlikte geri dönüşü olmayan bir gelişim çizgisi izler (Tomanbay'dan aktaran Tereci vd., 2016, s.85). Ancak bu süreç, bireyin içinde bulunduğu kültürel bağlam ve kişisel yaşantısına göre olumlu ya da olumsuz yönde şekillenebilir.

Demografik ve sosyal açıdan değerlendirildiğinde, yaşlılık tanımının geçtiğimiz yüzyıldan itibaren değişim gösterdiği açıkça görülmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki ilerlemeler, toplumlarda doğurganlık oranlarını düşürmüştür ve bebek ile çocuk ölümlerini azaltmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, ortalama yaşam süresi uzamış, dolayısıyla ileri yaşlarda yaşayan bireylerin sayısı artmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 2017 verilerine göre, 18-65 yaş arasındaki bireyler "genç", 66-79 yaş arasındakiler "orta yaşlı", 80 yaş ve üzerindeki ise "yaşlı" olarak tanımlanmıştır (Bilir, 2018, s.16).

Yaşlılık olgusunun tarihsel süreçler ve kültürel faktörlerle şekillenmesi nedeniyle, bu konuya dair tek bir tanım yapmak mümkün değildir. Yaşlılık,

fizyolojik ve biyolojik değişikliklerin etkisiyle, bireyin günlük yaşam aktivitelerinde zorluklar yaşaması ve bu süreçte başkalarına bağımlı hale gelmesiyle tanımlanabilir. Bu durum, yaşlı bireylerde çaresizlik duygusunu doğurabilir. Aynı zamanda, yaşlılık, yaşamın son evresi olduğundan, bireyler ölüme yaklaşma hissiyatı yaşayarak ölüm kaygısına kapılabilirler (Tereci vd., 2016, s.86).

Yaşlılık, kuramsal açıdan dört ana başlık altında ele alınabilir: biyolojik, kronolojik, sosyolojik ve psikolojik yaşlanma. Biyolojik yaşlanma, moleküler ve hücresel düzeyde birikerek vücutta meydana gelen hasarın bir sonucudur (Bilir, 2018, s.1). Kronolojik yaşlanma ise, sadece doğum tarihiyle belirlenen yaşın ölçüsüdür ve bireyin sağlık durumu ya da diğer özellikleriyle doğrudan ilişkili değildir (Tereci vd., 2016, s.86). Sosyolojik yaşlanma ise, bireyin sosyal yaşamındaki çeşitli yeteneklerinin azalması ve bu değişimlere bağlı olarak toplumsal rol ve statüsünde görülen değişimleri ifade eder (Kalınkara'dan aktaran Takan, 2021, s.9). Son olarak, psikolojik yaşlanma, hafıza, öğrenme, zekâ gibi zihinsel fonksiyonlarda, güdü ve dürtülerdeki değişimler ve kişilikteki evrimi kapsar (Dölek'ten aktaran Tereci vd., 2016, s.87). Psikolojik yaşlanma “deneyimlerin artmasıyla oluşan davranış değişikliği ve davranışsal uyum yeteneğinde yaşa bağlı değişimler” olarak tanımlamaktadır (Kalınkara'dan aktaran Takan, 2021, s.30).

Günümüzde, teknolojinin ve tıbbın ilerlemesiyle daha fazla insanın ileri yaşlara kadar yaşamaya devam etmesi, yaşlı nüfusun hızla artmasına yol açmıştır. Bu gelişme, toplumların yaşlılıkla ilgili daha kapsamlı politika ve araştırmalar üretmelerini gerektirmiştir. Yaşlılık algısı, toplumların bireyleri nasıl değerlendirdiğini ve onlara nasıl davrandığını belirleyen temel faktörlerden biridir. Bu algının, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerinde derin etkiler yaratması kaçınılmazdır.

Bu bağlamda, medyanın ve sinemanın rolü oldukça kritik hale gelmektedir; çünkü medya, bireylerin ve toplumların tutumlarını ve davranışlarını şekillendirerek, yaşlılıkla ilgili farkındalık oluşturulmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Sinema ve diğer iletişim araçları, yaşlılık temalarının doğru ve güçlü bir şekilde ele alınması noktasında büyük bir sorumluluğa sahiptir (Kuruoğlu ve Salman, 2017, s.3). Bu sorumluluk, yalnızca yaşlı bireylerin toplumsal hayattaki yerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda medyanın ve sinemanın toplum üzerindeki etkisinin daha da derinleşmesini sağlar.

Sinema ve Televizyonda Yaşlılık Temsilleri: Gerçekçilik ve Kalıp İkilemi

Gelişen tıbbi ve teknolojik imkanlarla birlikte, daha fazla insan ileri yaşlara kadar yaşamaktadır. Bununla birlikte, yaşlı bireylerin tüketim toplumunda kendilerine yer bulmaları, genellikle ticari kaygılarla şekillenen medya içerikleri nedeniyle zorlaşmaktadır. Sosyolog Anthony Giddens'in (2000, s.143) belirttiği gibi, "Gençliğe, diriliğe ve fiziksel çekiciliğe fazla değer veren bir toplumda, yaşlı insanlar görünmez olmaya yatkındırlar." Bu durum göz önünde bulundurulacak olursa, yaşlılık ve yaşlanma, medyada sıkça görmezden gelinen ya da yanlış bir biçimde temsil edilen bir olgu haline gelmiştir. Medyada yaşlanma, çelişkili bir şekilde ele alınmakta ve hem olumlu hem de olumsuz açılardan temsil edilmektedir (Aday ve Austin'den aktaran Salman, 2018, s.7).

Sinema, diğer medya türlerine kıyasla yaşlılık olgusunu daha derinlemesine ele alarak, yaşlılık temsillerini daha gerçekçi bir biçimde sunmaktadır. 1990 sonrası dönemde, yaşlılığı merkeze alan birçok film yapılmış ve bu filmler toplumda yaşlılıkla ilgili daha güçlü bir farkındalık yaratmıştır (Mortimer'den aktaran Takan, 2021, s.33). Ancak, sinema ve televizyon arasındaki farklar burada önemlidir. Kuruoğlu ve Salman'a (2017, s.6) göre, yaşlıların sinemada temsili sadece ülkemizde değil, dünya çapında da sorundur. Yurt dışında yapılan çalışmalarda, yaşlı karakterlerin televizyon ve sinemada genellikle komik ya da acınası figürler olarak temsil edildiği, bu durumun ise izleyicilerde ölüm korkusu yaratmasından dolayı yaşlıları görmek istemediklerini ortaya koymuştur (Deloff'dan aktaran Kuruoğlu ve Salman, 2021, s.6).

Televizyonda özellikle "soap opera" olarak bilinen pembe dizilerde, yaşlı karakterler genellikle sempatik, komik ya da çocuksu şekilde temsil edilir ve bu temsiller, genellikle izleyiciyi güldürüp rahatlatma amacını taşır. Ancak bu karakterler, genellikle ana karakterler değil, yardımcı figürler olarak yer alır. Sinemada ise yaşlı karakterler, daha gerçekçi ve derinlikli bir şekilde ele alınır. Bu filmler, izleyicilere yaşlılığın ve yaşlanmanın duygusal yükünü, toplumsal ve bireysel boyutlarını aktarır (Salman, 2018, s.8).

Son yıllarda, yaşlılık temalı pek çok önemli sinema yapımı dikkat çekmektedir. Haneke'nin *L'amour* (Aşk, 2012) filmi, yaşlılıkla ilgili en bilinen yapımlardan biridir ve yaşlı bir adamın felç geçiren eşine bakışını gerçekçi bir dille sunar. Diğer bir örnek ise, 2015 yapımı *Youth* (Gençlik, Paolo Sorrentino) filmidir. Bu filmde, yaşlılık, komedi-drama tarzında işlenmiş ve sanat çevresindeki iki ünlü kişinin yaşlanma süreciyle birlikte geçmiş, gelecek ve sadakat temaları çarpıştırılmıştır. 2020 yapımı *The Father* (Baba, Florian Zeller) filminde ise demans hastalığı ve hafıza kaybı üzerinden, kimlik ve yaşamın anlamı sorgulanırken yaşlılık ve aile ilişkileri ele alınmıştır. Bu filmler, yaşlılık

temsillerinin derinleştğini ve sinemanın bu olguyu daha insancıl bir bakış açısıyla ele alması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, sinema, yaşlılık olgusuna dair daha sık ve derinlemesine temsil örnekleri sunarak, yaşlı bireylerin toplumdaki yerini ve algısını dönüştürebilir. Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, demografik yapının değişimiyle birlikte, yaşlılıkla ilgili sinematik anlatımların önemi artacaktır. Ancak, televizyon gibi daha hızlı tüketilen medya formatlarında, yaşlılık genellikle yardımcı karakterlerle ya da komik figürlerle sınırlıdır. Bu durum, ticari kaygılarla şekillenen medya içeriklerinin, toplumsal sorunlardan ziyade eğlencelik içeriklere yönelmesinden kaynaklanmaktadır. Sinema, bu bağlamda daha derin ve gerçekçi anlatımlar sunarak, yaşlılık konusunun toplumsal farkındalığını artırma noktasında önemli bir sorumluluk taşımaktadır.

Auteur Yönetmen Gaspar Noé: Biyografisi ve Sinematik Dili

Arjantin asıllı Fransız yönetmen Gaspar Noé, 30 yılı aşkın sinema deneyimiyle özgün bir film dili yaratmış bir auteur yönetmendir. Noé'nin sineması, kışkırtıcı temalar ve alışılmadık tekniklerle tanınır. Özellikle şiddet, homofobi, ensest, uyuşturucu, ölüm gibi insanlığın karanlık yönlerine dair yoğun temalar işleyerek, filmlerinde izleyicinin rahatsız olmasını amaçlar. Kendine has çekim teknikleri ve açıları ile tanınan Noé, ses ve ışığı bir atmosfer yaratmanın temel araçları olarak kullanır. Bu bağlamda, sesin ve ışığın rolü onun sinemasında oldukça büyüktür; bu unsurlar, izleyiciyi etkilemek ve onlara rahatsız edici bir deneyim sunmak amacıyla stratejik şekilde kullanılır (Kalender, 2021, s.923). Noé, aynı zamanda Fransız Yeni Aşırılığı ya da Yeni Aşırılık olarak bilinen sinema akımının öncülerindendir ve bu akımın başlıca temsilcilerinden biridir.

Noé'nin sineması, sıra dışı bir anlatım biçimi benimser. Filmlerinde kısa senaryolar, doğaçlamalar ve detaylı, katmanlı anlatım kullanarak anlatıyı çok boyutlu hale getirir. Zaman dilimlerini geriye doğru işleyerek olayların neden-sonuç ilişkisini sınırlamaktan kaçınır; bu sayede izleyiciye, olayların nasıl yaşandığına dair bir anlayış sunar (Kalender, 2021, s.919). Yönetmenin sinemasında izleyicilerle kurduğu etkileşim oldukça önemlidir. Ara yazılar, düz cümleler ve soru cümleleri kullanarak izleyiciyi sürekli sorgulamaya teşvik eder. Bu etkileşim, Noé'nin filmlerine özgün bir yapı katmaktadır. Ayrıca, sinemasındaki temalar da hayatın akış biçimiyle doğrudan ilişkilidir; intihar, ensest, cinsellik ve uyuşturucu gibi unsurlar, günlük yaşamın parçası olarak karşımıza çıkar (Kalender, 2021, s.919).

Filmlerinde kullanılan görsel estetik de dikkat çekicidir. Noé, mekânları sıkça kapana kısılmış, klostrofobik bir atmosfer yaratacak şekilde tasarlar. Bu tasarım,

izleyicinin ruh halini etkileyerek, tehlike, cinsellik ve aşk gibi temaların yoğunluğunu artırır. Özellikle kırmızı tonlarındaki ışıklar ve loş ortamlar, dramatik bir gerilim yaratır (Kalender & Özkan, 2018, s.83). Kamera açıları ve çekim teknikleri de Noé'nin sinemasındaki belirgin özelliklerdendir; genellikle orta ve uzun ölçeklerde çekimler yaparak, izleyiciyi rahatsız etmeyi hedefler. Aynı zamanda kamerayı hareket halinde tutarak, izleyiciyi katarsis anından mahrum bırakmak ister. Ancak bazen gerçeği tam anlamıyla yansıtabilmek için kamerayı sabit tutarak, şiddeti izleyicinin bedeninde hissettirmeye çalışır (Kalender, 2021, s.920).

Gaspar Noé, sinemada toplumsal ve varoluşsal meseleleri sorgulayan bir bakış açısına sahiptir. Filmlerinde cinselliğe ve varoluşsal içgüdülere dair tüm kavramları, sıradanlaştırarak yıkmaya çalışır. Bu yaklaşım, onun sinemasal dilinin merkezine yerleşmiştir. Aynı zamanda, Noé'nin sineması sadece duygusal bir deneyim yaratmaktan öte, psikolojik bir tepki oluşturmaya amaçlar. Sinema, onun için bir duygu boşalımı değil, izleyici üzerinde kalıcı bir etki yaratma aracıdır (Gençer, 2022, s.7).

Noé, sinemadaki yolculuğuna 1985 yılında kısa film "*Tintarella di luna*" ile başlamış ve bu filmle ilk yönetmenlik deneyimini kazanmıştır. Ardından, 1987'de "*Pulpe amere*" ve 1988'de Arjantinli yönetmen Fernando Solanas'ın "*Sur*" adlı filminde yardımcı yönetmenlik yapmıştır. 1991'deki "*Carne*" adlı kısa filmi, onun uluslararası alanda tanınmasına yol açmış ve Cannes Film Festivali'nde ödül kazanmıştır. 1998'de "*Seul contre tous*" (Herkese Karşı Tek Başına) adlı uzun metrajlı filmiyle Cannes başta olmak üzere pek çok film festivalinden ödülle dönmüştür. 2002'de "*Irréversible*" (Dönüş Yok) adlı filmi ile Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye'ye aday olmuş, 2009'daki "*Enter the Void*" (Boşluk) filmiyle de aynı ödüle aday gösterilmiştir. Sonraki yıllarda "*Climax*" (2018), "*Lux Aeterna*" (2019) ve "*Vortex*" (2021) filmleriyle sinemada güçlü bir iz bırakmış ve her filminde izleyiciyi etkilemeyi başarmıştır.

Sonuç olarak, Gaspar Noé'nin sineması, izleyiciye rahatsızlık, kışkırtma ve derin duygusal etki sunma noktasında kendine özgü bir dil geliştirmiştir. Noé'nin en belirgin özelliği, sıradanın ötesine geçerek izleyiciyi düşünmeye, sorgulamaya ve zaman zaman rahatsız olmaya zorlamasıdır. Anlatım dili, görsel estetiği ve psikolojik etkileriyle sinema dünyasında kendine benzersiz bir konum edinmiştir. Bu anlatı ve estetik tercihlerin, Noé'nin yaşlılık, ölüm ve zihinsel çözülme gibi temaları ele aldığı *Vortex* filminde nasıl vücut bulduğunu incelemek, yönetmenin sinemasal yaklaşımını daha yakından kavramak açısından önemlidir.

Yaşlılığın Girdabı: Vortex Filminin Betimsel Analizi

2021 yılında Gaspar Noé'nin yönetmenliğini yaptığı filmin başrol oyuncularını Dario Argento, Françoise Lebrun, Alex Lutz oluşturmaktadır. Film, yönetmenin izleyiciyle etkileşim kurma isteğini belirten “Beyni kalbinden önce çürüyecek olan herkese” ithafla başlar. Bu açılış, filmin tonunu ve temalarını derinlemesine yansıtan ilk ipuçlarını sunar. Ardından, ekranda Françoise Hardy'nin hüzünlü ifadesi ve sesi duyulur. Filmde yer alan “Mon amie la rose” (Arkadaşım Gül) şarkısının sözleri ve nostaljik siyah-beyaz klipi, seyirciye filmin gidişatı hakkında bilinçaltı mesajlar verir. Şarkının duygusal etkisi, izleyiciyi filmle daha derin bir bağ kurmaya davet eder.

Devamında, Noé'nin karakteristik tarzlarından biri olan hareketli kamera tekniği devreye girer. Kamera, yavaşça hareket ederek bir apartman dairesinin terasını üstten görüntüler ve bu sahne, filmin ilerleyen bölümlerine dair izleyiciyi hazırlayan bir ön izleme niteliği taşır. Bir çift, farklı odalardan birbirlerine el sallayarak terasa doğru ilerler. Sahneye eşlik eden müzik, renk paleti ve şarap kadehlerinin tokuşturulması, huzurlu bir atmosfer yaratır. Bu atmosferin altına ise Edgar Allan Poe'dan alıntılanan kısa bir replik olan “Hayat bir rüyadır, değil mi?”, “Evet, rüyanın içerisinde bir rüya” eklenir. Bu replik, filmdeki karanlık ve karmaşık temaların izleyiciye sunulmaya başlandığını ima eder. Noé'nin beklenmedik şekilde huzurlu ve sakin bir prologla başladığı bu sahne, izleyiciyi daha sonra karşılaşacakları olaylara hazırlamak adına etkili bir giriş sağlar.

Ancak, açılış sahnesinin sonuna kadar her şey yolunda gidiyormuş gibi görünse de filmdeki gerilim, çiftin yatak odası sahnesinde açığa çıkar. Bu sahnede, ekran birdenbire iki ayrı pencereye bölünür ve gerçekler yavaşça su yüzüne çıkar. Başrol oyuncularını Dario Argento ve Françoise Lebrun, yıllardır birlikte olan yaşlı bir çifti canlandırır. Argento'nun karakteri “Lui” (fransızca: erkek) ve Lebrun'un karakteri ise “Elle” (fransızca: kadın) olarak adlandırılır (Yüksel, 2022). Bu karakterler, filmin ilerleyen bölümlerinde, yaşlanmanın ve insanın içsel yalnızlığının ağır bir şekilde hissedileceği bir anlatının temel taşlarını oluşturur.

Filmde, karakterlerin kimlikleri daha derin bir anlam taşır. Elle ve Lui'nin adlarının olmaması, onların bireysel kimliklerinin değil, daha çok yaşadıkları süreç ve bu süreçle birlikte değişen içsel halleri üzerine odaklanılmasını simgeler. Bu ana karakterlerin dışında, çiftin oğlu Stéphane (Alex Lutz) ve torunu Kiki (Kylian Dheret) de filmde önemli roller üstlenir. Ancak, Noé'nin sinemasında

sıklıkla gözlemlenen, küçük oyuncu kadroları ve minimal anlatım, bu filmde de kendini gösterir. Bu durum, yönetmenin sadeliği tercih ederek izleyiciyi daha derin bir psikolojik deneyime davet ettiğini gösterir. Elle'in demans hastalığı ve Lui'nin kardiyolojik problemleri, karakterlerin bedenlerinde yaşanan bir erozyonun yanı sıra, yaşlanmanın getirdiği içsel boşlukları da vurgular. Özetle karakterlerden birinin hafızası, diğerininse kalbi daha kötüye giderken onların yaşamının sona yakın bir bölümü filmin kapsam alanı içerisindedir.

Noé'nin sinemasında neden-sonuç ilişkilerinden ziyade, mevcut anı değerlendirmeye yönelik bir yaklaşım hakimdir. Vortex' de de, çiftin geçmişine dair herhangi bir bilgi verilmez; geçmişin detayları yerine, izleyicinin mevcut durumu hissetmesi beklenir. Çiftin yaşadığı ev, bir anlamda onların ortak bilinçaltını temsil eder. Evin her köşesi, zaman içinde birikmiş hatıralar ve geçmişi barındıran objelerle doludur; kitaplar, afişler ve fotoğraflar gibi eşyalar, geçmişe dair izler bırakır. Bu nesneler, elle tutulan birer hatıra olsa da, Elle'in artık bu geçmişi kabul etme gücü yoktur. Evin içindeki dağınıklık, Elle'in hafızasındaki dağınıklıkla paralel bir şekilde ilerler. Hatta, bazı fotoğrafları ters çevirerek, hafızasını yenilemeyi reddettiği gibi, geçmişiyse yüzleşmekten de kaçınır.

Filmde çiftin sosyoekonomik ve kültür düzeylerine bakıldığında Elle 'in bir psikiyatr yani doktor, Lui'nin ise rüyalar ve filmler üzerine kitap yazmakta olan bir sinema eleştirmeni olduklarını görüyoruz. Yaşadıkları evin Paris'te olması çiftin sosyoekonomik olarak belirli bir düzeyde ve kendine yetebilen bir konumda olduğunu gösterir. Evin her yerinin kitapla dolu olması ve gelen misafirlerin, ki Lui'nin arkadaş çevresinden olduğunu düşünüldüğünde, belirli bir entelektüel seviyede olduğu mesajını vermektedir. Avrupa şartlarına bakıldığında çifti orta-üst sınıfa mensup oldukları ve aynı sebepten dolayı da eğitim açısından donanımlı olduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, her ne kadar zor bir süreçten geçseler de Elle ve Lui'nin geçmişte edindikleri bilgi ve deneyimler, yaşlılıklarında karşılaştıkları sağlık problemleri ve demans gibi zorluklarla başa çıkabilme biçimlerini etkileyen önemli faktörlerdir. Eğitimli bireylerin, yaşlılık döneminde zorluklarla başa çıkarken psikolojik ve sosyo-kültürel kaynaklardan daha fazla faydalanmaları onlara bu süreçte daha kaliteli bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır.

Filmde, Elle karakterinin dağılmış bilinçaltının dehlizlerinde kaybolmamaya çalışırken bir yandan da ortak bilinci yani evi toparlamaya çalıştığı görülmektedir. Aslında kadının şuursuzca evin içinde dolanıp eşinin yazmakta olduğu kitabın kopyalarını çöpe atarak ofisini toparlama

çabası da tam olarak bununla alakalıdır. Hayat arkadaşının onunla gerçek anlamda ilgilenmesini sağlamaya çalışır çünkü erkek, şuuru yerinde olduğu için hala aktif olarak sosyal hayatın içindedir ancak eşinin demans sorunundan dolayı kendisiyle mental olarak bir bağ kuramamaktadır. Ayrıca seyirci filmde Lui'nin gizli bir aşk ilişkisi içinde olduğunu ve terkedildiğini yani kalbinin kırık olduğunu da öğrenmektedir. Tüm bu kopukluğun içinde filmin bir noktasında Lui eşine “Senin için ne yapabilirim?” diye sorar. Bunun karşılığında kadının verdiği cevap kısa ve nettir: “Burada ol!”. Kadın bunları söylediğinde adam, bir anlığına da olsa karısının ellerini tutar. Bu sahne aynı zamanda ikiye bölünmüş ekranın nadir olarak kesiştiği anlardan biridir. Adam, kadına gerçekten tüm varlığıyla dokunur ancak kadının derdine çare olabilecek bir pozisyonda değildir çünkü o da yaşlılığın getirdiği bir takım sağlık sorunları ile boğuşmaktadır ve destek alabileceği kimse yoktur.

Şekil 1. Elle, Lui ve Stéphane, *Vortex* (2021), Kaynak: Ekran görüntüsü

Noé'nin sinemasındaki en dikkat çekici yeniliklerden biri, *Lux Aeterna* filminde denediği ancak sınırlı bir başarı elde ettiği bölünmüş ekran (split-screen) tekniğini, bu kez *Vortex*'te daha güçlü bir şekilde kullanmasıdır. 140 dakikalık film süresince, izleyiciler neredeyse tamamen, siyah çerçevelerle ayrılmış ve 4/3 formatında sunulan iki ekran arasında geçiş yapmaktadır. Bu teknik, yönetmenin filmin anlatısına katmanlar ve derinlik eklemeyi amaçladığını gösterir (Mitrani, 2022). Özellikle, Noé'nin beraber çalıştığı kameramanla birlikte, el kamerası kullanılarak çekilen bu görüntüler, aynı fiziksel mekânda var olsalar da çiftin her

birine odaklanarak onların içsel dünyalarına ve yalnızlıklarına dair önemli bir bakış açısı sunar.

Bölünmüş ekran, aynı zamanda çiftin biyolojik yaşlanmanın getirdiği sağlık problemleriyle nasıl ayrıştığını, içsel dünyalarına nasıl hapsediklerini etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Noé, bu teknikle sadece karakterlerin fiziksel mesafelerini değil, aynı zamanda zihinsel ve duygusal uzaklıklarını da vurgular. Kadrajların kesiştiği sahnelerde, Lui'nin kitabıyla ilgili detaylarla ilgilenirken, sık sık eşini kontrol etmesi, çiftin yalnızlıklarını ve birbirlerinden kopukluklarını ortaya koyar. Ekranın bir yanında ne yaptığını bilen bir bilinçle daktilosunun başında kafa yoran Lui'yi izlerken ekranın diğer yanında yaşlı kadının etrafı toparladığını zannederek yaptığı anlamdan bütünüyle yoksun hareketler görülmektedir.

Bölünmüş ekranın etkisi, Elle'in bilinçsizce dışarı çıkıp oyuncak almak için girdiği bir market sahnesinde doruğa ulaşır. Ekranın bir tarafında, kadının kaybolmuş bir labirentin içinde gezinirken tedirginlik ve tekinsizlik yaratan hareketleri, diğer tarafta ise Lui'nin, onu bulmaya çalışarak sokaklarda arayışa girmesiyle birleşir. Bu paralel kurgu, izleyiciyi hem fiziksel hem de duygusal açıdan iki karakterin zihinlerine hapseder, demansın etkilerini ve bu hastalığın yarattığı kopuklukları vurgular. Bu şekilde, Noé, izleyiciyi yalnızca karakterlerin fiziksel varlıklarını değil, aynı zamanda onların içsel mücadelelerini, yalnızlıklarını ve hayatta kalma çabalarını derinlemesine hissettirir.

Şekil 2. Elle ve Lui, *Vortex* (2021), Kaynak: Ekran görüntüsü

Film boyunca, ekranın bir tarafında ölüme dair farkındalıkları olmayan ve hayattan kopmuş olan Elle, diğer tarafında ise endişeyle ve çaresizlikle dolanan Lui'nin duygusal durumları arasında bir karşıtlık göze çarpmaktadır. Bu iki zıt duygu durumu, Noé'nin filmdeki duygusal şiddet atmosferini etkili bir şekilde inşa eder. Yönetmen, bu atmosferi ara ara Stéphane ile oğlu Kiki gibi yan

karakterlerle dengelemeyi tercih eder, böylece izleyiciye farklı bir perspektif sunar ve filmdeki karanlık temalar arasında bir nefes aldırır.

Özellikle yaşlıların aile bireyleriyle ilişkilerini incelediğimizde, önemli bir sahne dikkat çeker. Stéphane ve Lui'nin, Elle'in özel bir bakımevine yerleşip yerleşmeme kararı üzerine tartıştıkları sahnede, aslında filmdeki iktidar dinamiklerinin vurgulandığı bir an yaşanır. Bu sahnede, yaşlanmanın getirdiği hafıza sorunları ve psikolojik değişimler yüzünden Elle, karar veremeyip sessiz kalır. Oysa geçmişte birçok hastalığı teşhis eden bir psikiyatrist olan Elle'in, bu kez kendi yaşamı hakkında karar alamaması, yaşlanmanın sosyo-psikolojik etkilerinin çarpıcı bir yansımasıdır.

Noé, bu önemli sahnede kadrıajları iki şekilde böler: Birinde Stéphane, diğerinde ise Lui bulunur. Anne ise, iki erkeğin arasında sessiz ve edilgindir. Bu durum, kadına karar verme hakkı tanımayan ve tamamen erkeklerin tartışmalarına odaklanan bir bakış açısını yansıtır. Bu tartışma, filmdeki eril güç dinamiklerinin en belirgin örneklerinden birini oluşturur ve izleyiciye rahatsız edici bir duygusal şiddet atmosferi sunar. Kadın, nihayetinde “Ben de buradayım!” diyerek tartışmada sesini yükseltir. Bu çarpıcı replik, Elle'in yok sayılmasının ve erkeğin egemenliğinin sonunda kırılmaya başladığını gösterir ve kadının kendi varlığını, kimliğini yeniden savunma çabasının bir simgesi olur.

Şekil 3. Elle, Lui ve Stéphane, *Vortex* (2021), Kaynak: Ekran görüntüsü

Filmin etkileyici sahnelerinden biri, Lui'nin geçirdiği kalp krizinin gösterildiği andır; bu sahne, bölünmüş kamera tekniğinin etkileyici gücünü bir kez daha izleyiciye sunmaktadır. Argento'nun karakteri kriz geçirirken, Elle yatağın diğer tarafında huzur içinde uyumaya devam etmektedir. Yıllarca birlikte yaşamış ve birbirini sevmiş iki insan olsalar da, Lui'nin can çektiği anlarda Elle'in huzurla uyuması, insanın yalnızlığa ve kaçınılmaz sona olan yolculuğuna

dair derin bir mesaj verir. Bu sahne, bireysel yalnızlık ve yaşamın sonunda her şeyin bir şekilde yalnızca sona erdiği gerçeğini hatırlatır.

Sinemada yaşlılık temsillerine bakıldığında, Noé yaşlılık, hastalık ve ölümle ilgili gerçekçi ve sert bir anlatım sergileyerek, yaşlılık ve demansın acımasız etkilerini izleyiciye doğrudan aktarır. Arada, oğul Stéphane ve torun Kiki'nin yaramazlıkları tebessüm ettirse de film esas olarak yaşlılıkla mücadele eden bireylerin ve onların yakınlarının ne denli büyük bir yük taşıdığını vurgular. Filmin geçtiği ülke özelinde bakıldığında, Fransa'daki yaşlı nüfusun yalnızca yaklaşık %17'si çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır (Giddens, 2005, s.164). Bu oranın düşüklüğü, filmde de görüldüğü üzere, yetişkin çocukların kendi yaşam mücadeleleri nedeniyle ebeveynlerine destek olamayışlarıyla ilişkilendirilebilir. Stéphane, uyuşturucu bağımlılığıyla mücadele ederken küçük oğlunu tek başına büyötmeye çalıştığı için ailesine yardım edecek durumda değildir. Bu tablo, yaşlı bireylerin yalnızlaşmasının ve destekten yoksun kalmasının günümüz toplumlarında nasıl yapısal bir soruna dönüştüğünü gözler önüne serer.

Filmde, kişinin kendi hayatına son vermesi teması da önemli bir yer tutar. Elle, bilincinin gelip gittiği bir anda gaz ocağını açarak hem kendi hayatını hem de kalp hastası olan eşinin hayatını tehlikeye atar. Lui'nin fark edip pencereyi açması, filmin duygusal zirve anlarından birini oluşturur. Sonrasında, Lui'nin ölümünün ardından, Elle'in aynı yöntemi tekrar kullanarak, çarşafı yüzüne çekip ölümle yüzleşmesi, izleyiciye bunun bilinçli bir tercih olduğunu düşündürür. Bu durum, Elle'in toplumun yaşlılardan beklediği gibi çocuğuna teslim olmayı ya da kendi kaderini başkalarına bırakmayıp çaresizce intihar etmeyi seçmesi arasında verdiği bir karar olarak yorumlanabilir (Takan, 2021, s.46,49).

Noé'nin, filmin büyük kısmını doğaçlama çekmesinin de etkisiyle, Argento ve Lebrun gibi önemli oyuncuların performansları filme doğal bir derinlik katmıştır. Filmin başında duyulan müzik, film boyunca duygu yoğunluğunu arttırıp sona doğru tekrarlanarak bir döngünün tamamlanmasını sağlar. Çiftin birlikte yaşadığı, yaşlandığı ortak bilinç olarak nitelendirilen ev, yavaş yavaş boşalır ve tıpkı tüm anıların yavaş yavaş silinmesi gibi bomboş kalır. Evin içindeki eşyaların birer birer kaybolması, geçmişin izlerinin silinmesi, yaşlanmanın ve ölüme doğru yol almanın simgesel bir ifadesi olarak filme derinlik katmaktadır. Bu boşalma, yalnızca fiziksel bir mekânın terk edilmesi değil, aynı zamanda hayatın sonlanmasına doğru ilerleyen bir yolculuğun metaforudur; geçmişin ve hatıraların silinmesi, bireylerin varlıklarının da zamanla kaybolacağına dair bir hatırlatmadır.

Filmin afişindeki “Hayat yakında unutulacak kısa bir partidir” cümlesi, hafızanın uçuculuğuna dair güçlü bir göndermedir. İlk bakışta yaşlılık, demans gibi bilindik temaları işleyen film, derinlemesine ölüme, yas tutmaya ve yaşlılıkla başa çıkmaya dair çok daha karmaşık ve şiddetli mesajlar sunar. Noé, bu temaları yalnızca derinlikli bir şekilde ele almakla kalmaz, aynı zamanda izleyiciyi sarsacak bir yoğunlukla işler. Sonuç olarak *Vortex*, sinemada yaşlılık, demans, bedensel yavaşlama ve bilişsel bozulma gibi evrensel temaları hem dokunaklı hem de sarsıcı bir biçimde işleyen etkileyici örneklerden biridir.

SONUÇ

Sinema, yaşlanma, demans ve ölüm gibi evrensel ve derin temaları ele alış biçimleriyle, toplumun bu konulara bakışını yansıtır ve etkiler. Bu bağlamda, Yeni Fransız Aşırılığı akımının önemli auteurlerinden Gaspar Noé’nin 2021 yapımı *Vortex* filmi, yaşlılık ve zihinsel çözülme konularına özgün ve etkileyici bir bakış sunar. Önceki eserlerinde insan doğasının karanlık yanlarını cesurca işleyen Noé, *Vortex*’te bu stilistik kimliğini koruyarak beklenmedik bir olgunlukla yaşlılık ve ölüm temalarını ele almıştır. Bu yaklaşım, çalışmanın özgünlüğünü ve derinliğini artıran temel unsurlardan biridir.

Çalışmada, öncelikle yaşlılık konusu ele alınmış ve yaşlılıkla ilgili tek bir tanım olmadığı ortaya konulmuştur. Yaşlanma olgusunun biyolojik, toplumsal, psikolojik ve kronolojik gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak değiştiği vurgulanmış ve Dünya Sağlık Örgütü’ne (WHO) göre yaşlılık tanımının 65 yaş ve üzeri olarak belirlendiği ifade edilmiştir.

Yaşlı nüfusun artışına rağmen yaşlılık temsillerinin medyada aynı oranda artmaması ciddi bir eksiklik yaratmaktadır. Toplumda yaşlılık, görmek istenmeyen bir kimlik olarak kabul edildiği için bu kimliğin medyadaki temsili de sınırlıdır. Bu bağlamda, yaşlıların sinemada daha görünür kılınması amacıyla temsillerin artırılması gerektiği, ancak asıl önemli olanın yaşlıların sinematografik olarak nasıl temsil edildikleri önem kazanmaktadır.

Vortex filminde, yaşlılık hastalıkla beraber ele alınmış, yaşlanma olgusuyla birlikte hastalıkların da insan yaşamında nasıl yer aldığı gözler önüne serilmiştir. Özellikle Batı toplumlarında çocukların yaşlılara bakım verme sorumluluğuna da değinilmiştir. Filmde, yaşlı karakterin ölümüne yaklaşılan bir noktada, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi hayatına son verme düşüncesi de işlerken, toplumsal anlamda yaşlıların ölümle ve ölme biçimleriyle ilgili sert bir eleştiri yapılmaktadır. *Vortex*, hasta bakım ilişkileri ekseninde, batı toplumlarında yaygın olan yaşlı temsilleriyle benzerlikler gösterirken, medyanın sunduğu pembe

dizilerdeki yaşı profilleriyle kıyaslandığında çok daha gerçekçi ve klişelerden uzak bir yaklaşım sunmaktadır.

Noé'nin senaristliğini ve yönetmenliğini üstlendiği *Vortex*, önceki filmlerinden farklı olarak, Fransız aşırılığı öğelerinden çok, auteur kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Noé'nin seyirciyle kurduğu ilişki, müzik kullanımı, neden-sonuç ilişkisini aramama, klostrofobik etki, kısa senaryo ve ön planda olmayan replikler gibi unsurlar, bu filmde de kendini göstermektedir. Bölünmüş ekran tekniğiyle, uzun yıllar birlikte yaşamış olan yaşı çiftin iç dünyalarını, giderek ayrışan hayatlarını ve sonunda ulaştıkları yalnızlık durumunu etkili bir şekilde yansıtmıştır.

Özetle, yönetmen, yaşı temsili konusundaki toplumsal algılara ve popüler medyadaki yaşı temsillerine en ciddi eleştiriyi, özne yaşı karakterleri sinematografik olarak filmin kalbine yerleştirerek yapmaktadır. Bu yönüyle *Vortex*, yaşlılık ve ölüm temalarına dair önemli bir sinematografik ve toplumsal bakış açısı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, O., 2021. Sinemada Yaşlılık Temsillerine Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4, 40-50.
- Gençer, A.B., 2022. Yeni Fransız Aşırılığında Psişik, Entropik ve Transgresif anlatı: Gaspar Noé Enter the Void Örneği. *YL Makale*, 1-14.
- Giddens, A., 2005. *Sosyoloji*. C. Güzel (Ed.). Ankara: Ayrac Yayınevi.
- Haneke, M. (Yönetmen). (2012). *L'amour* [Film]. Sony.
- Kalender, A. B., 2021. Yeni Aşırılığın Auteur Yönetmeni: Bir L'enfant Terrible Olarak Gaspar Noé. *SineFilozofi Dergisi*, 6(11), 908-927.
- Kalender, A. B., Özkan, S., 2018. Çağdaş Fransız Sinemasında Gaspar Noé: "Dönüş Yok" Filmi Üzerine Dramaturjik İnceleme. *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, 1(1), 71-90.
- Kuruoğlu, H. ve Salman, S., 2017. Medyada yaşlılık ve Türk sinemasında yaşlılık temsili. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2(3), 1-23.
- Mitrani, E., (2022, Mayıs 10). Vortex. Orta Koltuk. <https://ortakoltuk.com/film-elistirileri/vortex>.
- Nazmi, B., 2018. *Yaşlılık Tanımı, Yaşlılık Kavramı, Epidemiyolojik Özellikler*. Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi, 1-31.
- Noé, G. (Yönetmen). *Vortex*. [Film]. Wild Bunch.
- Salman, S., 2018. Medyada Yaşlı Beden Temsili: Son Koşu Filmi Örneği. *Medya ve Beden*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sorrentino, P. (Yönetmen). (2015). *Youth* [Film]. Fox Searchlight Pictures.
- Takan, E., 2021. Sinemada Farklı Bir Yaşlılık Temsili: The Leisure Seeker. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 3(1), 27-56.
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T., Arslansoyu, N. 2016. Yaşlılık Kavramına Bir Bakış. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Yılmaz, B., (2022, Haziran 6). *Vortex*(2021): Rüya İçinde Kötü Bir Rüya. Bir Dünya Film. <https://www.birdunyafilm.co/vortex>.
- Yüksel, E., M., (2022, Mayıs 15). *VORTEX – Ölüm Denen Girdap Bir Şekilde Hepimizi Yutar. Dial M for Movie*. <https://dialmformovie.net/2022/05/15/vortex-gaspar-noe-dario-argento/>
- Zeller, F. (Yönetmen). (2020) *The Father* [Film]. Lionsgate.

Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilirliğin Önemi

Hikmet Genç¹ & İsmail Bilgiçli²

¹ Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, ORCID:0000-0001-7005-183X

² Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, ORCID:0000-0003-1697-032X

GİRİŞ

Son yıllarda turizm sektörü, ülkelerin ve bölgelerin ekonomik büyümesi ve kültürlerin iletişim sağlamasında önemli bir güç olarak ön plana çıkmaktadır. Turizm (UNWTO) Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2030 yılında turist hareketleri toplamı 2 milyar kişi civarında gerçekleşerek, stratejik ve iktisadi açıdan çok etkili bir konuma ulaşacaktır (Güneş, 2016). Turizm, farklı sektörlerle olan doğrudan ve dolaylı kapasitesi nedeniyle tüm ülkeler tarafından önemi anlaşılan bir sektördür (Aniah vd., 2009). Turizm sektörünün sağladığı yüksek ekonomik getiri sebebiyle, ülke, bölge ve destinasyonlar turist çekmek istemekte ve turizm faaliyeti gerçekleştirmektedir.

Turizm sektörünün kontrolsüz ve hızlı bir şekilde büyümesi, bazı çevre sorunlarına neden olmaktadır. Turizm faaliyetlerinde oluşan artış ve bu hareketlerin kitlesel hale gelmesi, doğal kaynakların tahrip olması, tükenmesi ve kültürel değerlerin zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir turizm yaklaşımı günümüzde önemsenmekte, destinasyonların yönetimlerinde tüm paydaşların örgütlenmesini gerektirmektedir (Genç vd., 2014). Sürdürülebilir turizm kavramı, yerel halkların ve destinasyonların sosyal ve ekonomik refah seviyelerinin yükselmesini desteklemektedir (Weaver, 2006).

Destinasyonların turizmden beklentilerine ulaşabilmesi, sürdürülebilirliğin sağlanması ve etkin bir şekilde yönetilmesi ile mümkün olmaktadır (Buhalis, 2000). Sürdürülebilirliğin sağlanması için yapılan stratejik planlama ve uygulamalar, çevresel ve kültürel değerlerin korunmasına destek olmaktadır (Crouch ve Ritchie, 2003). Sürdürülebilir turizm uygulamaları, istihdamın artmasını sağlayan, yerel halkların ekonomilerinin güçlenmesini destekleyen, teknolojiye gelişmelerin kullanılmasıyla desteklendiğinde daha etkin sonuçlar üreten çalışmalardır (Gretzel vd., 2015). Bu çalışmada, turizm, destinasyon, destinasyon ve turizm, sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik, turizm ilişkileri incelenerek ve sürdürülebilirliğin destinasyonlar açısından önemi incelenerek geleceğe yönelik yapılabilecek uygulamalar ve öneriler getirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Turizm

Son yıllarda endüstrileşmeyle birlikte sanayi ve ticaret hayatında gerçekleşen gelişmeler, ulaşım sistemlerinin gelişmesi, refah seviyelerinde artış, boş zamanların artması, dinlenme isteklerinin gelişmesi, değişik yerler görme isteği gibi nedenler ve psikolojik nedenler ile farklı yerlere gitme isteğini turizm olarak açıklamak mümkündür (Kozak vd., 1994). Turizm olayında en temel unsur

seyahat ederek yer değiştirmenin gerçekleşmesidir. İnsanların sürekli ikamet ettikleri ve çalıştıkları yerlerin dışında geçici kalma ve ticari gelir elde etmeme amaçlı yaptıkları ve gittikleri işletmelerde hizmet ve mal alımı gerçekleştirdikleri faaliyetler turizm kavramı olarak açıklanmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2009).

Turizm kavramı içinde turist; ikamet ettiği yerden başka bir yere seyahat eden kalıcı olmayan ve gelir elde etmeyen kişilerdir (Sarı, 2007). Turizm sektörü hizmeti alan ve hizmeti verenin insan olmasından kaynaklı emek yoğun bir sektördür. Turizm sektörü, gerçekleşen yüksek tüketim harcamaları nedeniyle istihdam oranlarının yükselmesini desteklemektedir. Turizm, sektör olarak tedarikçilerinde iş olanakları oluşturarak dolaylı istihdam etkisi meydana getirmektedir. Turizmin ekonomik olumlu etkilerinin ağır basması nedeniyle turizm ve evre arasındaki ilişki göz ardı edilmiştir. Aslında turizm sadece ekonomik bir olay değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşim ve iletişim hareketidir (Akış, 1999).

Destinasyon

Turizm alanı, turizm bölgesi, turizm merkezi, turizm yöresi, turistik istasyon, turistik hedef gibi kelimeler Türkçe turizm literatürüne göre destinasyon anlamında kullanılmaktadır (Atay, 2003). Ancak bu kelimeler destinasyon kelimesini tam olarak karşılamadığı için Türkçe literatürde de sıkça kullanılmaya başlandığı için bu araştırmada da destinasyon kelimesi kullanılmıştır. Hedef, varış noktası, çekim yeri gibi Türkçede anlam karşılığı olan destinasyon, kendine ait turizm kaynaklarına, turizm değerlerine sahip olan ve bu değerler nedeniyle turistlerin tercih ettiği alanlardır (Kılıçhan ve Köşker, 2015).

Bir bölgeye, bir kıtaya, bir tesise veya bir bölgeye destinasyon denilmektedir (zdemir, 2013). Turistik çekiciliklere, altyapı ve üstyapı olanaklarına ve belirli bir imaja sahip olan bölgeler destinasyondur. Turizm hareketine katılan kişilerin seyahat nedenlerine bağlı olarak destinasyon seçimleri değişiklik göstermektedir. Turistlerin destinasyon seçimi yapmaması durumunda turizm hareketinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Son yıllarda popüler destinasyonlara olan ilgi azalırken yeni bazı bölgeler destinasyon olarak turizmde tercih edilmektedir. Bu durum destinasyon yaşam eğrisi olarak adlandırılmaktadır (ter ve zdoğan, 2005). Destinasyon; turizm ürünleri, yardımcı hizmetler ve çekiciliklerin dhil olduğu, gelen turistlerin hizmetine sunulduğu alanlardır (eri, 2013). Destinasyonların sahip olduğu özellikleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (zdemir, 2014);

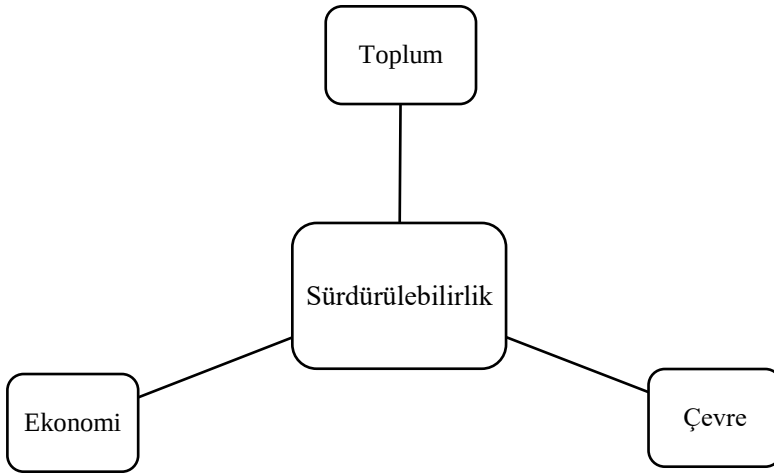
- Çok yönlü pazarlamaya açık olması

- Turistlerin karşılaştığı hizmet ve deneyimlerinin toplamı olması
- Bölgesel, ulusal ve uluslararası olması
- Bütünleşik yapıya sahip olması

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz ardı etmeden günümüz ihtiyaçlarının karşılanmasında gereken kaynakların sağlanmasıdır (Sharmin vd., 2021). Kavram olarak sürdürülebilirlik, gelecek nesillerle kaynakların paylaşılmasını sağlamak amacıyla planlamaların yapılması ve uygulanmasıdır (Civelek, 2013). Sürdürülebilirliği oluşturan ekonomi, çevre ve toplum bileşenleridir. Tüm bu bileşenlerin tek başına ele alınması ve uygulanmasının sonuçları diğer bileşenler açısından uzun vadede sorunlar oluşturmaktadır. Bileşenlerin birbirleri ile ilişkisi aşağıdaki şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilirliği Oluşturan Bileşenler

Kaynak: Özmehmet, (2008)

Sürdürülebilirlik, toplumsal, politik, ekonomik ve ekolojik olarak çok farklı alanlarda geniş etkiye sahip olan bir kavramdır. Sanayi devrimi ile gelişen ağır endüstri yapısı ve kitle turizm hareketleri sağladıkları yararın yanında çevre değerleri üzerinde yok edici olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu olumsuz durumlara ek olarak, nüfus artışının hızlı gerçekleşmesi ve doğal kaynakların aşırı tüketilmesi sonucu oluşan tahribat, çevre değerlerinin korunmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durum karşısında toplumlarda aşırı ve bilinçsiz kaynak tüketimine karşı tepkiler oluşmaktadır. Tüm bu açıklamalar ışığında sürdürülebilirlik; günümüz ihtiyaçlarını gelecek kuşakların yaşam standartlarını

etkilemeden karşılamaktır. Ekosistem ve toplum gibi sistemlerin, aşırı kullanma nedeniyle bozulmadan varlığını sürdürebilmesi yeteneği, sürdürülebilirlik kavramı olarak tanımlanmaktadır (Garda ve Temizel, 2016)

Destinasyon ve Sürdürülebilirlik

Destinasyonlar, turizm faaliyetlerinin yapıldığı, turistlere ürünlerin ve hizmetlerin sunulduğu merkezlerdir. Kitlesel olarak gerçekleşen günümüz turizminde, destinasyonlar arasında yoğun rekabet olmaktadır. Rekabetin yoğun ortamında, öne çıkmak isteyen destinasyonların başarısında, sürdürülebilir şekilde kaynaklarını kullanmaları önemli olmaktadır (Genç, 2013). Turizm politikalarının ve uygulamalarının tüm turistler açısından ekonomik, kültürel ve sosyal tatmininin sağlandığı destinasyonlara sürdürülebilir destinasyonlar denilmektedir. Destinasyonlarda turizm hareketinin sağladığı tüm bu faydaların yanında çevresel, kültürel ve toplumsal zararlarda gerçekleşmektedir.

Destinasyonlarda, turizm kaynaklarının kullanılmasında ortaya çıkan aşırılıklar, kaynakların tükenmesi sonucunu oluşturacağından ekonomik faydanın sona ermesi anlamına gelmektedir. Bu durumun karşılığı destinasyonların taşıma kapasiteleri olmaktadır (Aslan, 2015). Taşıma kapasitesi; bir ortamın, bir bölgenin veya bir canlının, özelliklerinin bozulmadan çekme limiti ve dayanma gücü olarak açıklanmaktadır. Fiziksel kapasite, destinasyonların sahip olduğu imkânların belirli sürelerde taşıyabileceği en yüksek ziyaretçi sayısıdır. Sosyal kapasite, turistlerin destinasyonlarda eşit olarak olanaklardan yararlanmasıdır. Turizm faaliyetlerinin eko sisteme olan etkilerine ekolojik kapasite denilmektedir (Göktaş vd., 2013).

Turizm ve Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir turizm, turizmi destekleyen varlıkların özelliklerini kaybetmeden sürekliliğinin sağlanmasıdır. Sürdürülebilir turizmin sağlanması için uygun araç, politika ve planlar oluşturmak gerekmektedir (Özkök ve Gümüş, 2009). Sürdürülebilir turizm ilkelerinin bütünlüğü içinde, planlamaların doğru biçimde yapılması ve turizm paydaşlarıyla işbirliği içinde çevresel tahribatların en aza indirilmesi gerekmektedir (Güven, 2016). Sürdürülebilir turizm göstergeleri tablo 1’de gösterilmektedir;

Tablo 1. Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri

Göstergeler	Kategoriler
Toplumsal	Yerel Halkın Turizme Etkisi, Şikâyet Sayıları, Suç Oranları, Ortalama Kalış Süreleri, Destinasyon Memnuniyeti, Taşıma Kapasitesi
Yönetimsel	Geri Dönüşüm, Enerji Verimliliği, Kanunlar, Çevresel Etki Raporları, Miras Alanları Miktarı, Etik Değerlere Sahip Çıkma, Eğitim
Kültürel	Yerele uygunluk, Ziyaretçi Sayısı, Destinasyon Konumu, Pazar Durumu
Ekonomik	Gelir, İstihdam, İthalat, İhracat, Satış, Pazarlama, Yatırım, Mevsimsellik
Çevresel	Kullanılan Bölge, Tahribat Oranı, Doğal afetler, Çevre Kirliliği, Trafik, Kapasite Aşımı, Popülasyona Etki

Kaynak: Weaver ve Opperman, (2000)

Sürdürülebilir turizm, amaç, ilke ve hedeflerinin gerçekleşmesinde tatmin sağlayan kaynakların korunması önemlidir. Turizm sürdürülebilirliği, turizm hareketlerinin olumlu etkilerini artırmak ve olumsuz etkilerinin en aza indirilmesini sağlamayı hedeflemektedir. Turizm sektörünün faaliyet gösterdiği bölgelerde enerji tüketiminin azaltılarak kaynakların etkin ve verimli kullanımının sağlanması sürdürülebilir turizm açısından beklenen sonuçlardır. Sürdürülebilir turizm, toplumda çevre bilincinin oluşmasını desteklemesinin yanında iklim krizi ile etkin mücadeleye katkı sağlamaktadır (İnanır, 2019).

Turizm sektörünün kaynağı çevredir. Turizmin ve sürdürülebilir turizmin gerçekleşmesi için çevre kaynağına ihtiyaç bulunmaktadır. Sürdürülebilir turizm, insan etkisinin olmadığı veya insan etkisinin olduğu çevre değerlerinin, yapısının bozulmadan korunması ve çeşitliliğin devamının sağlanması uygulamasıdır. Destinasyonlarda, turistlerin ekonomik, sosyal ve çevresel gereksinimlerinin karşılanırken gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlama çalışmaları, sürdürülebilir turizm kapsamındadır (Altıntaş, 2007). Sürdürülebilir turizmin etkileri ve özellikleri aşağıdaki tablo 2’de gösterilmektedir;

Tablo 2. Sürdürülebilir Turizmin Etkileri ve Özellikleri

Etkiler	Özellikler
Fiziksel	Doğal değerlerin korunmasının sağlanması, Çevre kalitesinin geliştirilmesi, Çevre değerlerinin bozulmasının önlenmesi, Destinasyonların popülaritesinin devamının sağlanması
Kültürel	Kültürel ve tarihi kaynakların korunmasının sağlanması, Kültürel alışverişin sağlanması, Turizmin kültürel katkısının devamının sağlanması
Sosyal	Sosyal sorunların oluşmasının engellenmesi, Faydanın toplumun tümüne yayılmasının sağlanması, Yüksek turizm tatmini sağlanması,

Kaynak: Oktayer vd., (2012)

Turistlerin ve yerel bölgelerde yaşayan halkların gereksinimlerini, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek karşılayan, kültürel değerleri, ekolojik ortamı, biyolojik çeşitliliği ve yaşam kaynaklarını devam ettiren süreç sürdürülebilir turizmdir (Doğan, 2012). Sürdürülebilir turizmin etkileri, ilkeleri ve özellikleri doğrultusunda amaçları şunlardır (Özer, 2012);

- Turizm yatırım olanaklarının geliştirilmesini sağlamak
- Altyapı ve üstyapı sorunlarının çözülmesini sağlamak
- Gelir artışını sağlamak
- Ulaşım sistemlerinin gelişmesini sağlamak
- İstihdam açısından gelişme sağlamak
- Turizmin tüm yıl yapılmasını sağlamak
- Tarihi, doğal, kültürel kaynakların kullanılmasını sağlamak
- Tüm kaynakların korunmasını sağlamak

Destinasyonlarda, sürdürülebilir turizm konusunda anlayışın geliştirilebilmesi için öncelikle ilkesel olarak, kültürel, tarihi, doğal ve yerel kaynakların korunarak yatırımların yapılması gerekmektedir (Scott, 2021). Yatırımların işletme aşamasına geçmesiyle birlikte, konaklayan misafirlerin bilinçlendirilmesi, işletme yönetimleri yerel yönetimler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumlarının görevleri arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir turizmde, kültürel ve doğal kaynaklar üzerinde gerçekleşen veya gerçekleşecek

olumsuz etkilerin azaltılması noktasında, sürdürülebilir turizm anlayışının tüm paydaşlar tarafından benimsenmesi, uygulanması ve sürdürülebilir politikaların uygulanmasının sürece dâhil edilmesi önemli olmaktadır.

Sürdürülebilir turizmin gelişmesi, turizmden beklentisi olan tüm paydaşların katılımı ve desteği ile mümkün olmaktadır (Kozak, 2014). Turistlerin çevre bilinçlerinin artması, çevreye zarar vermeyen veya daha az zarar veren ürün ve hizmetleri tercih etmesi sonucunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, turizm işletmeleri çevreye duyarlı hizmet ürettiklerini kanıtlamak ve rekabet avantajı elde etmek için uluslararası veya ulusal, çevreye duyarlı çalışmaları belgeleyen etiketler alarak motivasyonlarını artırmaktadır (Ceylan, 2019). Sürdürülebilir turizm, turistlerin yerel halkın gereksinimlerini ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını ve olanaklarını gözetip koruyarak faaliyet gerçekleştirmesidir. Destinasyonlarda tüm bu faaliyetler paydaşlar tarafından birlikte gerçekleştirilebilir. Destinasyon paydaşları aşağıdaki tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Sürdürülebilir Turizmde Destinasyon paydaşları

Paydaşlar	Saha Uygulayıcıları
Turistler	Yerli ve yabancı misafirler
Çalışanlar	Turizm işletmelerinin çalışanları
Yerel Halk	Destinasyonlarda sürekli yaşayanlar
Eğitim Kurumları	Turizm eğitimi veren özel veya kamu kurumları
Sivil Toplum Örgütleri	Dernekler veya tüm sivil oluşumlar
Ulaştırma İşletmeleri	Havayolu, Karayolu, Demiryolu, Denizyolu işl.
Destek işletmeleri	Alışveriş işl, Spor işl, Kültür-sanat kurumları
Turizm İşletmeleri	Konaklama, Yiyecek-içecek, seyahat işletmeleri
Yerel Yönetimler	Belediyeler, Muhtarlıklar
Bölge il Yönetimleri	Valilikler, Kaymakamlıklar
Ulusal Yönetimler	Bakanlıklar, Ulusal Turizm Örgütleri

Kaynak: Türkay, (2014)

Türkiye’de, turizm hareketi, kitle turizmi şeklinde yapılırken, sürdürülebilir turizm kapsamında alternatif turizm türlerine geçiş için kitle turizmi çekim unsurlarının sürdürülebilir şekilde kullanılması gerekmektedir. Çevre değerlerinin ikinci plana atıldığı uygulamalar turizmden uzun vadede beklentileri tehlikeye düşürmektedir. Türkiye’nin turizm stratejileri ve sürdürülebilirlik konusunda yaptığı politikaları anlamak amacıyla turizm kalkınma planlarına

bakıldığında, ilk zamanlarda kitle turizm hareketinin geliştirilmesine yönelik politikalar dikkat çekmektedir.

Yedi ve sekizinci kalkınma planlarında çevre konusuna hassasiyet gösterilmiştir. Dokuzuncu kalkınma planında çevreyi koruma ilkelerinin benimsenmesi yer almıştır. Son yıllarda yapılan kalkınma planlarında, sürdürülebilirlik amaç haline gelmiştir (Can, 2008). 2023 Türkiye turizm stratejisinde, turizm sektörünün uzun vadeli büyümesinde, sürdürülebilirlik ilkesi merkezde yer almaktadır. Turizm stratejisinde, sürdürülebilirlik anlayışının yer almasıyla birlikte, kitle turizm hareketlerinin oluşturduğu olumsuz etkilerin, çevre baskılarının, doğal kaynakların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması ve turizmin yılın tamamına yayılarak yapılması amaçlanmıştır. 2023 Türkiye turizm stratejisi hedefleri şu şekildedir (TÜSİAD, 2012);

- Marka destinasyonlardaki altyapı eksiklerinin giderilmesi,
- Turizmin çeşitlendirilmesi çalışmalarında altyapı eksiklerinin giderilmesi,
- Kıyı gerisinde yer alan turizm bölgelerinin altyapı eksiklerinin giderilmesi,
- Turizmde, koruma kullanma dengesi kapsamında yasal düzenlemelerin yapılması,
- Olumsuzluklara hızlı şekilde müdahale edilmesinin sağlanması,
- Limanlarda atık sistemlerindeki eksikliklerin giderilmesi,
- Kıyı koruma statülerinin değerlendirilmesi,
- Tanıtım çalışmalarının yapılması,
- Doğa ve bilim müzelerinin yapılması,
- Marka kültür kentlerinin oluşturulması,

Destinasyonlar, turizm potansiyellerini ortaya koymada ve turistlerin beğenisine sunmada bazı zorluklar ile karşılaşabilir. Arz değerlerinde oluşan hasarları hızlı bir şekilde onararak dezavantajlı durumlarını değiştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, destinasyon düzeyinde, yerel gruplara turizmde elde edilen gelirin eşit ve adil bir şekilde dağıtılması gibi konular önemlidir. İklim değişikliği ve turizm arasında karmaşıktır olsa bir ilişki bulunmaktadır. Turizm yatırımlarının yapılmasında, operasyonların gerçekleştirilmesinde, iklim

değişikliği, rekabet gücünü ve sürdürülebilirliği doğrudan veya dolaylı etkileme gücüne sahiptir (Jamal ve Camargo, 2014).

Kitle turizminin oluşturduğu aşırı turizm, dayanıklılık, erişilebilirlik, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği açısından büyük sorunlar oluşturmakta, devam ettirilmesi durumunda geri dönülemez sonuçlara ve tahribatlara yol açmaktadır. Destinasyonların, bu sonuçlar oluşmadan sorunları önleyici ve sorunlar ile uyumlu sürdürülebilir kalkınma hedefleri belirlemeleri, veriler toplamaları ve önlemler geliştirmeleri zorunluluk haline gelmektedir. Günümüzde turizm büyümesinin oluşturduğu sürdürülemez sınırların sonuçları ile ilgili tartışmalar, bütünsel ve esnek turizm biçimlerinin yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Destinasyonların, sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilmesi için etki ve yönetimde söz sahibi olanların sonuçları daha derinlemesine anlamaları ve daha kapsamlı bir şekilde çözümler üretmeleri zorunluluk haline gelmektedir (Reinhold vd., 2023).

SONUÇ

Turizm sektörü ile ilgili olarak son yıllarda yaşanan olumlu gelişmeler, turist sayılarında oluşan artışlar ve ekonomilere olumlu katkılarına rağmen; kaynakların destinasyonların taşıma kapasitesinin üstünde kullanılması, kaynakların plansız bir şekilde kullanılması, yerel halkın turizme katılımının sağlanamaması gibi durumlar, çevresel, kültürel ve sosyal sorunların oluşmasını ve büyüyerek önlenemez durumlara gelmesini sağlamaktadır. Kitle turizm hareketlerinin gerçekleştiği destinasyonlarda oluşan çevre sorunları; katı atıkların oluşması, biyolojik çeşitliliğin azalması, sera gazı salınımının artması ve su kaynaklarında meydana gelen azalmalar olarak gerçekleşmektedir.

Destinasyonların sürdürülebilirliğinde, çevresel etkilerin azaltılmasının yanında ekonomik ve sosyal boyutlardaki etkilerinde dikkate alınması gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gereken stratejiler; çevreye zarar vermeden turistlerin deneyim ve tatmin gerçekleştirmelerini sağlayan düzenlemeler ve rehberlik faaliyetlerinin uygulanmasıdır. Destinasyonlarda, turist sayılarının kontrol altında tutulması, doğal kaynakların korunmasında önemlidir. Çevre değerlerinin farkına varılması için eğitim programlarının düzenlenmesi ve işletmelerin çevre dostu uygulamalar benimsemesi gerekmektedir. Çevre değerlerinin korunması için yerel halkın ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile paydaş katılımlı sürdürülebilir şekilde turizm hareketinin yapılması önemlidir.

Turizmden elde edilen ekonomik katkının bir kısmının kültür değerleri ile çevrenin korunması için ayrılması ve farkındalık kampanyalarının yapılması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik açısından yerel ekonomilerin desteklenmesi kapsamında geleneksel el sanatlarının ve coğrafi işaretli ürünlerin desteklenmesi önemlidir. Yerel ürünlerin turistlerin hizmetine sunulması destinasyonların bilinirliği ve çekiciliği konusunda katkı sağlamaktadır. Destinasyonlarda, sürdürülebilirliğin önemi, yerel halkın ekonomik ve sosyal refahını desteklemesi, çevreyi korumayı ön plana alan stratejiler aracılığıyla turizmin başarılı olması ve bölgelerin çekiciliğini artırıcı etkiler yapması olarak açıklanmaktadır.

Çevre sorunlarına hızlı müdahaleler ve sorunların zamanında çözülememesi durumunda, turizmde sürdürülebilirliği sağlamak mümkün olmamaktadır. Sürdürülebilirlik konusunu turizm açısından, sosyal, doğal ve kültürel değerlerin korunması, turizm gelirlerinin yerel halka katkı sağlaması olarak incelemek ve açıklamak gerekmektedir. Turizm sektörünün ana sermayesi olan doğal ve kültürel kaynakların korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak turizmin sürdürülebilirliği açısından gerekliliktir. Destinasyonlarda sürdürülebilirliğin önemi ve sağlanması konusunda yapılan bu çalışma kapsamında getirilen öneriler;

- Kaynakların korunması amacıyla koruma alanları ilan edilebilir,
- Yerel mimarinin korunması ve restorasyonunun yapılması çalışmaları yapılabilir,
- Doğal, tarihi ve kültürel kaynakların korunması amaçlı faaliyetlere öncelik verilebilir,
- Altyapı ve üstyapı olanaklarının geliştirilmesi sağlanabilir,
- Konaklama ünitelerine yönelik çevreye duyarlı düzenlemeler yapılabilir,
- Yiyecek-içecek işletmelerine yönelik çevreye duyarlı düzenlemeler yapılabilir,
- Yöresel ürünlerin turistik ürünlere dönüştürülmesi sağlanabilir,
- Aşırı turizmin önlenmesi için turizmin çeşitlendirilmesi ve yılın tamamına yayılması çalışmaları yapılabilir,
- Destinasyon tanıtımı ve pazarlamasında çevreye duyarlılık ön plana çıkarılabilir,

- Turizm paydaşları arasında işbirliği ve koordinasyonda çevreye duyarlılığı ön plana çıkaran çalışmalar yapılabilir,
- Çevre dostu turizm projeleri teşvik edilebilir,

KAYNAKÇA

- Akış, S. (1999). Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 36-46.
- Altıntaş, V. (2007). Türkiye’deki Alternatif Turizm Türlerinin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi, *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, 21-23 Kasım 2007, İzmir, 754-760.
- Aniah, E. J., Eja, E. I., Otu, J. E., ve Ushie, M. A. (2009). Report Potentials As a Strategy for Sustainable Tourism Development in Plateau State, Nigeria, *Journal of Sustainable Development*, 2(2), 73-79.
- Aslan, E. (2015). Sakarya Taraklı Örneğinde Avrupalı Seçkin Destinasyonlar ve Sürdürülebilir Turizm, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Atay, L. (2003). Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future, *Tourism Management*, 21(1), 97-116.
- Can, D. M. (2008). Sürdürülebilir Turizm ve Turizm Çeşitliliği Kapsamında Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri: Mersin-Tarsus Örneği, *Uzmanlık Tezi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim genel Müdürlüğü, Ankara.
- Civelek, M. (2013). Sürdürülebilirlik Kapsamında Agro Turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki TATUTA Çiftliklerinin Agro Turizm Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçma Üniversitesi, Muğla.
- Çerçi, A. (2013). Destinasyon Markalama ve Yavaş Şehir Seferihisar’ın Destinasyon Marka İmajı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ceylan, Y. (2019). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Turizmde Eko Etiketler, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 65-80.
- Crouch, G. I. ve Ritchie, J. R. B. (2003). The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. (Edt: Ritchie, J. R. B ve Crouch, I. G.), 95-109, United Kingdom, CABI.
- Doğan, T. (2012). Turizm ve Çevre İlişkisi Bağlamında Ekoturizmin Çevre Üzerine Etkileri, *Uzmanlık Tezi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Garda, B ve Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir Turizm Çeşitleri, *Selcuk Üniversitesi, Journal of Social and Technical Researches*, 12, 83-103.

- Genç, K. (2013). Sürdürülebilir Destinasyon Yaratma Sürecinde Örgütlenmenin Önemi: Çanakkale Turizmi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Genç, K., Atay, L., ve Eryaman, Y. M. (2014). Sürdürülebilir Destinasyon Yaratma Sürecinde Örgütlenmenin Önemi: Çanakkale Turizmi Üzerine Bir Araştırma, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 49-61.
- Göktuğ, H. T., Yıldız, D. N., Demir, M., ve Bulut, Y. (2013). Taşıma Kapasitesi Kuramının Milli Parklarda Oluşum Gelişim ve Modelleme Süreci, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 44(2), 195-206.
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z. Ve Koo, C. (2015). Smart Tourism: Foundations and Developments, *Electronic Markets*, 25(3), 179-188.
- Güneş, G. (2016). Kızılcahamam Turizminde Yerelliğin veSürdürülebilir Gelişimin Önemi, Kızılcahamam Belediye Kültür Yayınları, Ankara.
- Güven, A. (2016). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yaratıcı Turizm: Antalya İli Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- İnanır, A. (2019). Turistik Destinasyon Yönetiminde Paydaşlar Arası İlişkiler: Göller Yöresi Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 517-541.
- Jamal, T. Ve Camargo, B. A. (2014). Sustainable Tourism, Justice andan Ethic of Care Toward the Just Destination, *Journal of Sustainable Tourism*, 22(1), 11-30.
- Kılıçhan, R. ve Köşker, H. (2015). Destinasyon Markalaşmasında Gastronominin Önemi: Van Kahvaltısı örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 102-115.
- Kıran, S. (2017). Turizm Destinasyonları İçin Sürdürülebilir Turizmin Önemi: Siirt İl'i Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kozak, M. (2014). Sürdürülebilir Turizm Kavramlar uygulamalar, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, N., Kozak, A. M., ve Kozak, M. (1994). Genel Turizm, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, A. M., ve Bahçe, S. A. (2009). Özel İlgi Turizmi, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Oktayer, N., Susam, N., ve Çak, M. (2007). Türkiye’de Turizm Ekonomisi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

- Öter, Z., ve Özdoğan, N. O. (2005). Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Selçuk-Efes Örneği, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 127-138.
- Özdemir, G. (2013). *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, G. (2014). *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özer, Ö. (2010). Destinasyon Tercihinde Pazarlama Karması Bileşenlerinin Rolü: Dalyan Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 163-182.
- Özkök, F. Ve Gümüş, F. (2009). Sürdürülebilir Turizmde Bilginin Önemi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 51-72.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları, *Journal of Yasar University*, 3(12), 1853-1876.
- Reinhold, S., Beritelli, P., Fyall, A., Choi, H. S. C., Laesser, C. Ve Joppe, M. (2023). State of the Art Review on destination Marketing and Destination Management, *Tourism and Hospitality*, 4(4), 584-603.
- Sarı, C. (2007). *Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları ve Planlaması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Scott, D. (2021). Sustainable Tourism and the Grand Challenge of Climate Change , *Sustainability*, 13(4), 1966.
- Sharmin, F., Sultan, M. T., Badulescu, D., Badulescu, A., Borma, A. ve Li, B. (2021). Sustainable Destination Marketing Ecosystem Through Smartphone-Based Social Media; The Consumers Accepyance Perspective, *Sustainability*, 13(4), 2308.
- Türkay, O. (2014). *Destinasyon Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- TÜSİAD, (2012). Sürdürülebilir Turizm, İstanbul, (2012), <https://tusiad.org/yayinlar/raporlar/item/6030>, (E.T: 17.05.2025).
- UNWTO, (2002). International Year of Ecotourism (2002), <https://unwto.org/international-year-ecotourism-2002>, (E.T: 17.05.2025).
- UNWTO, (2017). World Tourism Barometer March <https://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/barom16-02>, (E.T: 17.05.2025).
- Weaver, D. B. ve Oppermann, M. (2000). *Tourism Management USA*: Jacaranda Wiley.
- Weaver, D. B. (2006). *Sustainable Tourism; Theory and Practice*, United Kingdom,:Routledge.

Rus Edebiyatında İmgecilik Akımının Önde Gelen İsimlerinden Biri Olan Rus Şair Ryurik İvnev'in Hayatı ve Yaratıcılığı

Nigar Aliyeva¹

¹ Dr. , Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Edebiyat Enstitüsü
ORCID: 0009-0003-7005-5699

Giriş

Rus şiirinin Gümüş Çağını birçok edebiyat eleştirmeni Rus edebiyatının “Rönesans Dönemi” olarak değerlendirmektedirler. Bu dönemin başlangıcı 19. yüzyılın sonları, sonu ise 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar aşağıdaki kesin tarihleri yazmaktadırlar: Gümüş Çağ'ın en ünlü akımı olan sembolizmin ortaya çıktığı yıl olan 1892 ve bu dönemin en ünlü şairi A. A. Blok'un vefat yılı olan 1921. Rus sembolizminin, D. Merejkovskiy'in 1892 yılında “Semboller” adlı eserini ve “Modern edebiyatta gerilemenin nedenleri ve yeni eğilimler üzerine” adlı makalesini yayınladıktan sonra ortaya çıktığı görüşü neredeyse tüm edebiyat eleştirmenleri tarafından kabul edilmektedir. Ancak bazı araştırmacılar bu dönemin A. A. Blok'un 1921'deki ölümüyle sona ermediği, onun belirtilerinin A. A. Ahmatova, O. E. Mandelştam, B. L. Pasternak gibi birçok şairin sonraki eserlerinde görüldüğü fikrindedirler.

“Gümüş Çağ” teriminin yaratıcısı olarak kabul edilen ünlü Rus filozofu Nikolay Berdyayev, “Samopoznanie” (“Kendini Tanıma”) adlı eserinde Rus edebiyatının söz konusu dönemini şöyle nitelendirmektedir: “Bu, Rusya'da bağımsız felsefi düşüncenin uyanışı, şiirin çiçeklenmesi ve estetik duyarlılığın keskinleşmesi, dini kaygı ve arayış, mistisizm ve okültizme merak dönemi idi. Yeni ruhlar ortaya çıktı, yaratıcı yaşamın yeni kaynakları açıldı, yeni şafaklar görüldü, gün batımı ve ölüm hissi hayatı dönüştürme umuduna karıştı. Ancak her şey oldukça kapalı bir çember içinde gerçekleşiyordu...” (Berdyayev, 1991: 140).

Rus şiirinin Gümüş Çağı çok sayıda edebi, dilbilimsel ve kültürel çalışmanın konusu olmuştur. Türk araştırmacılar da bu dönemi ve edebi akımlarını, ayrıca bu akımları temsil eden birçok yazarın eserlerini oldukça ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Gümüş Çağ'ın başlıca edebi akımlarının sembolizm (önemli temsilciler: Dmitriy Merejkovskiy, Zinaida Gippius, Fyodor Sologub, Nikolay Minskiy, Valeriy Bryusov, Konstantin Balmont, Aleksandr Blok, Andrey Bely, Vyacheslav İvanov), akmeizm (önemli temsilciler: Nikolay Gumilyov, Sergey Gorodetskiy, Anna Ahmatova, Osip Mandelştam, Mihail Zenkeviç, Georgiy İvanov), fütürizm (önemli temsilciler: Velimir Hlebnikov, Yelena Guro, David Burlyuk, Nikolay Burlyuk, Vasilii Kamenskiy, Vladimir Mayakovskiy, Aleksey Kruçyonih, Benedikt Livşits, İgor Severyanin, Vadim Şerşeneviç, Ryurik İvnev), yeni köy şiiri (önemli temsilciler: Nikolay Klyuyev, Pyotr Oreşin, Sergey Klıkov, Sergey Yesenin) ve imajinizm (imgecilik) (önemli temsilciler: Anatoliy Mariengof, Vadim Şerşeneviç, Sergey Yesenin, Ryurik İvnev, Nikolay Erdman) olduğu kabul edilmektedir. Adı geçen edebi akımlar içerisinde yer alan Sergey Yesenin, Vadim Şerşeneviç, Ryurik İvnev gibi bazı yazarların eserlerinde, bir değil, birkaç edebi akımın özelliklerini bulmak mümkündür.

Rus şiirinin Gümüş Çağı'nın Nikolay Gumilyov, Aleksandr Blok, Anna Ahmatova, Vladimir Mayakovskiy, Sergey Yesenin gibi temsilcilerinin eserleri Türkiye'de yapılmış birçok bilimsel çalışmanın konusu olmuştur. Buna rağmen, şiir yazmaya başladığı ilk dönemlerde fütürizm akımının temsilcilerinden olan, 1910'larda Moskova'da faaliyet gösteren fütürist grup “Şiir Mezonini”ne katılan, 1919'dan sonra ise imgecilik akımının temsilcilerinin yaratıcı manifestolarının yazarları arasında yer alan Ryurik İvnev'in yaratıcılığının Türkiye'de bugüne kadar hiç araştırılmadığını üzümlere belirtmek gerekmektedir. Ancak Ryurik İvnev'i Türkiye ile bağlayan ince bir bağ vardır: şair, çocukluğunu annesinin lisede müdürlük yaptığı Kars'ta geçirmiştir.

Aslında, sadece Türkiye'de değil, Sovyet döneminde Rusya'da da, Rus şiirinin Gümüş Çağı'nın diğer temsilcilerine kıyasla Ryurik İvnev'in yaratıcılığının incelenmesine çok az yer verilmiştir. Ama R. İvnev meslektaşlarının neredeyse hepsinden daha uzun yaşamış (11 (23) Şubat 1891-19 Şubat 1981) ve yazmıştır. Alman Slavist, edebiyat eleştirmeni ve çevirmen Wolfgang Kazack, şairin böyle bir kayıtsızlıkla karşılaşmasını şu şekilde açıklamaktadır: “İvnev, Sovyet edebiyatına imgecilerin gölgesinde girdi. Hem şiir hem de nesirde “Batı Slav çalışmaları” için onun önemi büyük değildir” (Kazak, 1996: 164).

Rus şair Nikolay Leontyev, Ryurik İvnev'in “Bohem” adlı romanının yer aldığı kitaba yazdığı önsözde, onun hakkında şu acı gerçeği aktarmaktadır: “Rurik İvnev, ömrü boyunca zamanın hizmetindeydi, ama zaman onu unutmuş gibiydi...” (İvnev, 2006: 18).

Bu araştırmanın temel amacı, hayatı ve eserleri zıtlıklarla dolu olan, zamanın bile unuttuğu bu Rus şairini Türk okuyucularına ve edebiyat araştırmacılarına tanıtmak, Türkiye'de Ryurik İvnev'in yaratıcılığına ilgi uyandırmaya çalışmaktır.

1. Doğumundan Ölümüne Kadar Hayatının Kısa Özeti. Biyografik Bilgiler

Asıl adı Kovalyov Mihail Aleksandroviç olan Ryurik İvnev 11 Şubat (23) 1891'de Tiflis'te soylu bir ailede doğdu. Erivan eyaletinin bir mahkeme danışmanının oğlu olan babası Aleksandr Samoyloviç Kovalyov önce Rus ordusunda yüzbaşı rütbesinde hizmet etmiş, sonra Kafkas Askeri Bölge Mahkemesi askeri savcısının yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1894'te küçük Mihail üç yaşındayken babası vefat etmiş, çocukları (Mihail'in Nikolay adında bir ağabeyi vardı) anneleri A. P. Kovalyova-Prints büyütülmüştür. Nadir zekaya, güzelliğe ve güçlü karaktere sahip bir kadın olan A. P. Kovalyova-Prints'in ataları arasında, I Petro döneminde Rusya'ya gelen bir Hollandalı kont da vardı. Oğullarına normal eğitim verebilmek için A. P. Kovalyova-Prints bir süre iş

aramış, Kars'ta kız lisesinin müdürü görevine davet almıştır. Bundan sonra aile Kars'a taşınmış ve R. İvnev'in çocukluğu bu kentte geçmiştir. Annesini çok seven şair sonralar ona içten ve yürekten gelen şiirler yazacaktı (“Çit Yok, Mezar Taşı Yok...” (1941), “Ey Altın Güneş, Bana Eziyet Etme!” (1947), “Anneme” (1947, 1949 ve 1952), “Bir Anne İmgesi” (1953) vb.).

R. İvnev 1900-1908 yıllarında Tiflis Askeri Öğrenci Kolordusu'nda eğitim görmüştür. Buradan mezun olduktan sonra Sankt-Peterburg Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesine girmiş (1908-1912), ancak kısa süre sonra Moskova'ya transfer olmak zorunda kalmıştır. Transfer, Bolşevik gazetesi “Zvezda” ile işbirliği yapmasıyla bağlantılıydı.

1913 yılında R. İvnev Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş ve hukukçu diploması almıştır. Aynı yıl Sankt-Peterburg'a dönmüştür.

1913-1914 yıllarında Sankt-Peterburg Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nin konuk dinleyicisi olmuş ve üniversitenin edebiyat kulübünün çalışmalarına katılmıştır.

1915-1917 yıllarında Petrograd'daki (1914-1924 yıllarında Sankt-Peterburg'un adı) Devlet Kontrol Ofisi'nde görev yapmıştır. 1918'den itibaren Moskova'da yaşamağa başlamıştır.

Ryurik İvnev, Rusya'daki Şubat Devrimi'ni coşkuyla karşılamıştır. Şair, Ekim Devrimi'ni de aynı coşkuyla desteklemiştir. Bu devrimci olayların görgü tanığı olarak, bunları bir dizi şiirinde (“Petrograd” (1918); “Halk” (1918), vb.) tasvir etmiştir. Anılarında o Ekim Devrimi hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “Şimdi geriye dönüp baktığımda, Ekim olaylarını anlamama yardım eden şeyin Rusya'ya olan sevgim, yalnızca Bolşevik Parti'nin onu kurtarabileceğine ve mutlu bir geleceğe götürebileceğine olan tutkulu inancım olduğu sonucuna varıyorum. Lenin'in “Pravda”daki yazıları ve makaleleri de üzerimde güçlü bir etki bırakmıştır. Tazeliğini yitirmiş eski bir ifadeyi kullanmak gerekirse, Lenin'in “hayata gözlerimi açtığını” söyleyebilirim” (Leontyev, 1982: 22).

Ekim Devrimi'nin ilk günlerinde, R. İvnev, A. V. Lunaçarskiy'e (Ekim 1917'den Eylül 1929'a kadar RSFSC'nin ilk Halk Eğitim Komiseri) yeni hükümet ile aydınlar arasında bağlantılar kurmak teklifinde bulunmuştur ve kısa süre sonra onun sekreteri görevine atanmıştır. Aynı zamanda “İzvestiya” gazetesinde yazar olarak da çalışmağa başlamıştır. A. V. Lunaçarskiy, Ryurik İvnev'in çaba ve faaliyetlerini takdir etmiş, 4 Aralık 1920'de V. Ya. Bryusov'a yazdığı bir mektupta şunları belirtmiştir: “İvnev, nerdeyse Ekim Devrimi'nin gerçekleştigi

gün, Sovyet hükümeti ile aydınların en önemli kesimi arasında derhal bağ kurmamız için bana yardım etme teklifinde bulunması, devrime en yakın günlerden birinde büyük bir cesaretle, o dönemde hemen hemen tüm aydınlar tarafından reddedilen yeni hükümeti ateşli bir şekilde savunması nedeniyle, kendisine karşı en dikkatli bir tutum sergilememizi sağladı” (Trifonov, 1974: 205).

1919 yazında İvnev, Lunaçarskiy'in propaganda treninde ülke çapında seyahat etmiş ve konuşmalar yapmıştır. Daha sonra Tiflis'e gitmiş, burada yaptığı “Lenin ve Rusya” konulu konuşması nedeniyle Gürcistan hükümeti tarafından sınır dışı edilmiştir. Moskova'ya döndükten kısa süre sonra, Lunaçarskiy'in girişimiyle, 1921'de Rusya Şairler Birliği'nin başkanı olmuştur.

1925'te İvnev Almanya'yı, 1927'de Japonya'yı ziyaret etmiştir. 1926-1927'de Vladivostok'ta “Knijnoe Delo” yayınevinde ve Petropavlovsk-Kamçatskiy'de “Ogonyok” dergisinde çalışmıştır. 1930-1931'de “Sovetskoe Kraevedenie” dergisinin muhabiri olmuş, bu yıllarda Güney Kafkasya'dan Uzak Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyayı gezmiştir. 1931'de Leningrad'a (1924-1991 yıllarında Sankt-Peterburg'un adı) taşınmış ve burada otobiyografik romanı “Bohem” üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Yazar 1936'dan itibaren tercüman olarak çalıştığı Tiflis'te yaşamış ve “Boets” gazetesinin muhabiri olmuştur.

1950'de Moskova'ya dönmüş ve hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır.

Ryurik İvnev 19 Şubat 1981'de Moskova'da, doksanıncı doğum gününden dört gün önce, “Toprak Ayaklarımın Altından Kayıyor” mısraları ile başlayan son şiirini yazıp bitirdikten hemen sonra masasının başında vefat etmiştir. Söz konusu şiir sanki onun ölümünü önceden haber vermektedir:

Toprak ayaklarımın altından kayıyor, –
Bu hem kötü hem de iyidir.
Bu, zihinsel olarak
Ondan çok uzaklaştığım anlamına gelir.
Bu, kalbin göğüste,
Karanlık bir köşede sıkıştığı anlamına gelir.
Bu her şeyin ileride olduğu anlamına gelir, –
İleride; ama artık öbür tarafta (çeviri: N.Alıyeva).

Şair Moskova'da Vasilyevskaya Sokağı'ndaki Vagankovskoe Mezarlığı'na defnedilmiştir.

2. İlk Şiirleri ve Edebi Başarıları. Ego-fütürist Ryurik İvnev

Mihail Kovalyov'un ilk edebi deneyimleri Askeri Öğrenci Kolordusu'nda eğitim gördüğü yıllara dayanmaktadır. 1904'te o ilk şiirlerini yazmış ve okul arkadaşlarına okumuştur.

İlk yayınlanan 1909'da Vışniy Voloçyok'ta basılmış “Öğrencilerin Şiir Kitabı” adlı kolektif şiirler kitabında yer alan “Günümüzde” adlı şiiri olmuştur. Söz konusu şiir Rusya'da 1905 devriminin bastırılmasından sonra gelen gericilik döneminin karakteristik özelliği olan hayal kırıklığı ve yorgunluk notalarıyla doludur.

1911'de R. İvnev şiirlerini o dönemin en ünlü Rus şairlerinden biri olan Aleksandr Blok'a göstermeye karar vermiştir. Ama bu tarz şiirlerin güncelliğini yitirdiğini, eski ve gereksiz olduğunu söyleyen, onları hiçbir halde yayınlamaması gerektiğini tavsiye eden A. Blok'un yorumları onda hayal kırıklığı yaratmıştır.

Buna rağmen, Ocak 1912'de Bolşevik gazetesi “Zvezda”nın sayfalarında R. İvnev'in burjuva-monarşik sistemini ve “iyi beslenmişlerin” ahlakını kınayan şiirleri (“Eğlenin! Bir Kadeh Şarap Tokuşturun!”) yayınlanmıştır.

Bu ilk yayınlardan sonra Bolşevik gazeteleri ile iş birliği yapan daha bir devrimci şairin ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir. Ancak, böyle bir sonuca varmak erken idi.

Bir yıl sonra, 1913 yılında şairin “Ryurik İvnev” takma adıyla imzalanan “Samosojjenie” (“Kendini Yakma”) adlı ilk şiirler kitabı yayınlanmıştır. Şair takma adının kökeni hakkında şunları yazmaktadır: “Gece rüyamda kitabımı gördüm. Kitabı elime aldım, çevirdim ve “Samosojjenie” adını, ondan yukarıda ise yazarın “Ryurik İvnev” soyadını okudum. Uyandım, not ettim, sonra tekrar uykuya daldım ve sabah bu bilgileri matbaaya bildirdim. Bu takma ad böyle doğdu” (İvnev, 2006: 6).

Rüyasında gördüğü “Samosojjenie” kitabı Ryurik İvnev'in şöhret kazanmasına ve Gümüş Çağ'ın saygın bir ismi olmasına büyük katkıda bulunmuştur. Şair bu kitabında modernizmin tipik bir temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır. Kitaptaki şiirlerin lirik kahramanı hayal kırıklığına uğramış, yorgun, tamamen kişisel deneyimlere odaklanmış, kendini önemsiz hisseden, yok olmaya mahkûm bir varlıktır.

R. İvnev ilk nesir eserini, “Kaçınılmaz” adlı kısa öyküsünü 1912 yılında Sankt-Peterburg'da “Reşyotka” hikayeler kitabında yayınlamıştır.

1913'te R. İvnev, Vadim Şerşeneviç, Lev Zak, Sergey Tretyakov ve diğerleriyle birlikte ego-fütürizmle ilişkilendirilen “Mezonin poezii” (“Şiir Asma Katı”) adlı şiir grubunu kurmuştur. Grup kısa süre faaliyet göstermiş ve o yılın sonunda dağılmıştır.

Şair 1913-1916 yıllarında ego-fütüristlerle işbirliğini devam ettirmiştir. 1913'te yayınlanan şiir kitapları “Beş Köşede” (P. Ess ile şiirsel bir diyalog), “Alev Yanıyor” ve ardından gelen “Ölümün Altını” (1916) okuyucular ve eleştirmenler arasında sempati uyandırmamıştır. Ünlü Rus şairi ve edebiyat eleştirmeni K. İ. Çukovskiy, R. İvnev'in sadece bir fütürist gibi davrandığını, ancak aslında modernist bir eklektik olduğunu yazmıştır. R. İvnev'in lirik kahramanının kitaplarının ilk eleştirmenleri tarafından belirtilen tuhaflığı (sıradan bir Peterburg çocuğu, çaresiz ve üzgün, kadınsı bir şekilde mutsuz), onun 1913-1917 yıllarında yayınladığı “Samosojjenie. Kniga Stihov” (“Kendini Yakma. Şiirler Kitabı”) kitabının her dört cildinde daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir.

1915 baharında Ryurik İvnev, Sergey Yesenin'le tanışmış ve onu başkent edebiyat çevrelerine tanıtmıştır. Bu görüşme, uzun yıllar sürecek dostça ilişkilerin başlangıcı olmuştur. İlk görüşmelerinden etkilenen R. İvnev, S. Yesenin'e bir şiir ithaf etmiş ve 27 Mart 1915'te şiiri ona okumuştur.

R. İvnev Birinci Dünya Savaşı yıllarında “Almanya'yı Nasıl Yenebiliriz?” (1915) adlı broşür yayınlamış, mistik dini tonlarda boyanmış hikayeler ve Andrey Beliy'in nesrinnin etkisi duyulan “Mutsuz Melek” (1917) romanını yazmıştır.

Ama Ryurik İvnev'in yaratıcılığının zirvesi, imgecilik akımında temsil edildiği 1919-1924 yıllarını kapsayan dönem kabul edilmektedir.

3. Ani Şöhret. Tereddüt ve Çelişki Dönemi. İmgeci Ryurik İvnev

Ocak 1919'da Ryurik İvnev, Sergey Yesenin, Vadim Şerşeneviç, Anatoliy Mariengof ve diğerleriyle birlikte “İmgecilerin Deklarasyonu”nu imzalamış ve böylece İmgeci şiir okulunun kurucularından biri olmuştur. Ancak bildiriği imzalandıktan sadece birkaç ay sonra, 15 Mart 1919'da R. İvnev, “İzvestiya” gazetesinde imgecilerin saflarından ayrıldığını duyurduğu bir “Editöre Mektup” yayınlamıştır. Şair bunun nedenini, bu grubun eylem biçimini tamamen reddetmesi olarak açıklamıştır. İki yıldan daha kısa bir süre sonra ise “İmajinist” (“İmgeciler”) kitabında (1921 yılında Moskova'da yayınlanmış) R. İvnev'in S. Yesenin ve A. Mariengof'a 3 Aralık 1920 tarihli “Açık Mektup”u yer almıştır. Araştırmacı Sevgi Ilıca, söz konusu mektubun metniyle ilgili olarak şunları

yazmaktadır: “Rus imgecilerin temsilcilerinden Ryurik İvnev (1891-1981) Deklaratsiya’yı imzaladıktan henüz iki ay sonra, “Grup üyeleri imgeyi tam bir uyuşmazlık içinde değerlendiriyor” düşüncesiyle imgecilerden ayrıldığını bildirir. 1919 yılının yazında Tiflis’e giden İvnev, Moskova’ya döndükten sonra, 3 Aralık 1920’de Yesenin ve Mariyengof’a şunları yazar: “Sevgili Seryoja ve Tolya! 1919’da beni sizden ayıran sebepler bugün yok oldu. Yeniden sizlerleyim” (İllica, 2017: 191).

Sonraki yıllarda, R. İvnev yayınladığı anılarında, saygı duyduğu ve değer verdiği Mayakovskiy’e yönelik imgecilerin eleştirilerine katılmadığını ve bu yüzden onların saflarından ayrıldığını yazmıştır. R. İvnev’in imzaladığı bildiriye kısa sürede reddetmesinin bir diğer olası nedeni ise imgeciliğin tam teşekküllü bir edebi akın olacağına yönelik zayıf inancıydı. Şair daha sonra imgecilik hakkında şunları yazacaktı: “İmgecilik bir “ofis tarzı” olarak ortaya çıktı, onun dört şair ve iki ressamın bir ittifak oluşturma isteğinden başka bir temeli yoktu...” (Samodelova, 2005: 108).

İmgecilerin saflarına geri döndükten sonra, R. İvnev onların gazete ve dergilerinde şiirlerini devamlı olarak yayınlamağa başlamıştır. Onun S. Yesenin tarafından derlenen “Tabuttaki Güneş” (1921) adlı şiirler kitabı bu dönüşünden sonra yayınlanmıştır. R. İvnev’in “Yesenin, Kusikov, Mariengof ve Şerşeneviç’e Dört Atış” adlı eleştirel eseri de 1921 yılında imgecilerin “Güzellikteki Gezginler İçin Otel” dergisinin dört sayısında yer almıştır.

Ancak bazı araştırmacılar R. İvnev’in şiirlerini imgecilik eserleri olarak değerlendirmemektedirler. Örneğin, Valeriy Bryusov “Rus Şiirinin Dünü, Bugünü ve Yarını” (1922) adlı makalesinde şöyle yazmaktadır: “Bazı yanlış anlaşılmalardan sonucu, akmeizm’den fütürizm’e giden yolun ortasında duran Ryurik İvnev (“Tabuttaki Güneş”, 1921) imgeciler arasında sayılmaktadır” (Bryusov, 1922: 60). V. Bryusov’un bahsettiği “Tabuttaki Güneş” şiirler kitabında R. İvnev’in S. Yesenin tarafından seçilen 25 şiiri yer almaktadır.

Vadim Şerşeneviç R. İvnev’e yazdığı mektuplardan birinde onu “imgeciliğin kayıp oğlu” olarak nitelemektedir: “Sen imgecilikte kayıp oğul rolünü oynuyorsun. Kâh ilk kuruluş deklarasyonunu imzalıyorsun... ..kâh “İzvestiya” editörlerine saflarımızdan çekildiğini bildiren bir mektup yazıyorsun, sonra tekrar saflarımıza katılıyorsun. Sanki ay görünümü gibi değışkensen. Ama umarım hatan bize gelmek değil, bizi terk etmek olmuştur” (Şerşeneviç, 1996: 410).

Ünlü Rus şairi Yevgeni Yevtuşenko ise R. İvnev’in çelişkilerle dolu yaratıcılığı hakkında şunları yazmaktadır: “Önce ego-fütüristlere, sonra da imgecilere katıldı ve kalemini elinden hiç bırakmadan kocamış ihtiyarlığa kadar

yaşadı... ..Miras bıraktığı yazıları düzensizdir, ancak şiir kıvılcımları belki de çok şişirilmiş kitaplarının her yerine dağılmıştır. En iyi eserlerinde, İvnev tatlımsı melodramatik “romantizmi” yenerek yüksek romantizme yükselmektedir”. (Evtuşenko, 1999: 207).

R. İvnev imgecilik akımının dağılmasından sonra aktif olarak nesir eserleri, “Bir Aktrisin Hayatı” roman üçlemesi gibi kurgu romanları, “Mtatsminda'nın Eteklerinde” ve “Bohem” gibi roman-anılar yazmıştır. “Bohem”de o “İmgecilik kardeşliği”nden bahsetmiş, gerçek olguları kurguyla iç içe geçirmiş ve o dönemin önde gelen yazarları, şairleri, politikacıları hakkında anılarını okuyucularla paylaşmıştır.

3. Ryurik İvnev'in Yaratıcılığının Sovyet Dönemi

1920'li yılların ikinci yarısında Ryurik İvnev, “Aşksız Aşk” (1925), “Açık Ev” (1927) ve “Romanın Kahramanı” (1928) romanlarını içeren epik bir üçleme olan “Bir Aktrisin Hayatı”nı yayınlamıştır; bu romanlar hem okuyucuların hem de edebiyat eleştirmenlerinin dikkatini çekememişler. “Aşksız Aşk” ve “Açık Ev” Tiflis ve Bakü'nün edebi ve sanatsal bohemlerinin hayatının tasvir olunduğu romanlardır. “Romanın Kahramanı” ise ilkesiz maceracı ve egoist bir tipten bahsetmektedir.

R. İvnev 1930'lu yılların sonlarında otobiyografik romanı “Mtatsminda'nın Eteklerinde” üzerinde çalışmıştır. Aynı yıllarda başka bir otobiyografik roman olan “Bohem” üzerinde çalışmaya başlamış ve bu romanını nerdeyse 40 yıl sonra ölümüne bir ay kala tamamlamıştır.

1940'larda “Ülkem” (1943) ve “Şiirler” (1948) adlı şiir kitaplarını yayınlamıştır. 1942-1945'te Tiflis'te iki şiir ve üç küçük hacimli çocuk kitabı basılmıştır. Şairin bu yıllarda yayınlanan en ünlü şiirleri savaştan bahseden “Kızıl Ordu” (1943), “Hastanede” (1943), “Bizim Kiev” (1943) ve “Askerin Mektubu” (1944) şiirleridir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ryurik İvnev anılar, dramalar, “Çar Boris'in Trajedisi”, “Sergey Yesenin”, “Emelyan Pugaçyov” gibi Rusya'nın tarihi geçmişini ile ilgili kronikler yazmıştır.

Doğu şairlerini çevirerek geçimini sağlamış, Gürcüceden (G. Orbeliani ve G. Abaşidze'nin eserleri), Osetçeden (“Nartı”, 1957), Azericeden ve diğer dillerden çeviriler yapmıştır. İvnev, Kafkas dillerinden Rusçaya çok sayıda şairin şiirini çevirmiştir. Bu çevirilerden en ünlüsü Nizami'nin “Yedi Güzel” şiirinin çevirisidir. Bu yıllarda şair aynı zamanda kendi şiir kitaplarını da yayınlamaya devam etmiştir.

1965'ten başlayarak R. İvnev otobiyografik nesir eserleri de yazmıştır. 1970'li yıllarda Lunaçarskiy, Gorkiy, Blok, Mayakovskiy, Yesenin ve Meyerhold hakkındaki anılarını içeren ve Menşevik Gürcistan'ının tasvir olunduğu “Mtatsminda'nın Eteklerinde” (1973) adlı romanını, şiir ve anılardan oluşan “Saatler ve Sesler” (1978) kitabını yayınlamıştır.

1940-1970'li yıllardaki şiirlerinde Ryurik İvnev, özünde geleneksel olan, kökenleri ile 19. yüzyıl şairlerine bağlanan açık, şeffaf şiirin ustası olarak okuyucu karşısına çıkmaktadır. Hayatının son otuz yılındaki Ryurik İvnev'den bahsederken, onun doğa hakkında yazdığı şiirlerden örnek vermek gerekir. Bu şiirlerinde şair, yeryüzündeki tüm canlılarla derin bir akrabalık hissettiğini ifade etmekte, doğanın dilini anlamaya, onunla bütünleşmeye çalışmaktadır (“Yapraklar” (1945); “Her Şeyi Unut ve Sadece Şunu Hatırla Ki...” (1947); “Doğayla Baş Başa” (1967); “Kuşlar Uçar” (1959); “Moskova Bölgesinin Derin Sessizliğinde...” (1960) vb.).

Yaşlı Ryurik İvnev'in şiirsel dünyası gizem barındıran, kayıplara rağmen mutluluk veren doğa ve aşktan oluşmaktadır.

Sonuç

Ryurik İvnev'in sadece bir edebi okula veya akıma bağlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ego-fütürizm, imgecilik, sosyalist gerçekçilik; tüm bu akımların belirtileri onun eserlerinde görülebilir.

İmgeci gibi R. İvnev atipiktir: eserlerinin esas olarak devrim öncesi döneminde şekillenen şiirselliği, imgecilik akımının ustaları Şerşeneviç ve Mariengof'un eserlerinin şiirselliğinden daha basit, duygusal olarak ise daha saftır.

İmgeci R. İvnev'in şiirleri, devrimci gerçeklikten kaçan ve karamsar deneyimler çemberine hapsolmuş, çökmekte olan küçük burjuva boheminin psiko-ideolojisini ifade etmektedir. Onun yaratıcılığı derin bir çöküşün özellikleriyle karakterize edilebilir.

R. İvnev'in eserleri paha biçilmez bir materyaldir, onları anlamak gerekir, çünkü bu eserler sadece “çift muhatap” (yazar ve okuyucu) düşünülerek düzenlenmemiş ve yazılmamışlardır. Bu eserleri her şeyden önce, belgesellikleri, onlarda bulunan tarihler, yer ve gerçek insan adları değerli kılmaktadır.

R. İvnev, şiirlerinde gerçek hayatı canlandırır, aynı zamanda canlandırdığı bu hayatın farkına varır ve onu anlamlandırır.

Kaynakça

1. Berdyayev, N. A. (1991). *Samopoznanie*. Moskova: Kniga, 446 s.
2. Bryusov, V. Ya. (1922). *Vçera, segodnya i zavtra russkoy poezii // Peçat i revolyutsiya*, No 7, s. 38-68.
3. Evtuşenko, E. (1999). *Strofi veka: Antologiya russkoy poezii* / Sostavitel Evg. Evtuşenko. Moskova: "Polifakt. İtogi veka", 1056 s.
4. İlica, S. (2017). Rus Edebiyatında İmgeçilik. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, cilt:23, sayı:92, s. 181-194.
5. İvnev, R. (2006). *Bogema: Roman* / Ryurik İvnev; sost., predisl. i primeç. N. Leontyev. Moskova: Vagrius, 508 s.
6. Kazak, V. (1996). *Leksikon russkoy literaturı XX veka*. Moskova: RİK "Kultura", 491 s.
7. Leontyev, N. (1982). Vremeni sçet novıy // "Ryurik İvnev. Svidetel epohi". "Smena", No 8 (1318), aprel, Moskova: İzdatelstvo "Pravda", s. 22-23.
8. Samodelova, E. A. (2005). *Moskovskiy imajinizm v "zerkale" odnogo dokumenta / Russkiy imajinizm: istoriya, teoriya, praktika*. Moskova: Institut mirovoy literaturı im. A. M. Gorkogo RAN, s. 96-135.
9. Şerşeneviç, V. G. (1996). *Listı imajinista: Stihotvoreniya. Poemi. Teoretiçeskie raboti*. Yaroslavl: Verh.-Volj. kn. izd-vo, 1996, 528 s.
10. Trifonov, N. A. (1974). A. V. Lunaçarskiy i sovetskaya literatura. Moskova: Hudojestvennaya literatura, 580 s.

BÖLÜM 22

Anonim Ortaklıkta Denetim

Rağbe Yankın¹

¹ Yrd. Doç.Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Yerleşkesi,,
Orcid: 0000-0002-3849-9156

I. GİRİŞ

Eski Türk Ticaret Kanunu (TK) anonim şirketlerde iç denetimi yapmak üzere görevli ve yetkili murakıp (denetçi) veya murakıpların bulundurulmasını zorunlu kılmıştı. Bu itibarla, tek kişiden olsa dahi murakıp (denetçi) şirketin zorunlu organlarından sayılmış ve bu organın mevcut olmaması fesih nedeni olarak kabul edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre asıl olan bağımsız dış denetimdir. Kanunun ilk düzenlemesinde her büyüklükteki anonim şirketin (limited ve paylı komandit şirketler dahil) denetiminin bağımsız denetim kuruluşlarına veya serbest muhasebeci mali müşavire ya da yeminli mali müşavire bırakılması öngörülmüştür. Ancak 6335 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik neticesinde, bağımsız dış denetime ilişkin hükümlerin, tüm sermaye şirketlerine uygulanması esastan vazgeçilmiş ve denetim sadece Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek sermaye şirketleri ile sınırlandırılmıştır (TTK md. 397, f. 4). Bakanlar Kurulunun belirtilen kararı 23.01.2013 tarihli resmî gazetede yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir². Düzenleme konularına göre bazı şirketlerin doğrudan, bazı şirketlerin büyüklüklerine göre denetime tabi olup, bazı şirketler ise büyüklükleri dikkate alınmaksızın denetimden muaf bırakılmışlardır. Bunun doğal sonucu olarak, bazı anonim şirketler (ve ayrıca limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler) bakımından bağımsız dış denetim söz konusu olmayacağı gibi bunlar açısından eski Ticaret Kanunu hükümlerine göre görev yapacak bir denetim sistemi de ortadan kalkmıştır. Bu husus bir taraftan eski TTK'nın yürürlükten kaldırıldığına ilişkin TTK md. 1533 hükmünden, diğer taraftan mevcut denetçilerin görevlerinin 31.03.2013 tarihinde sona ereceğini düzenleyen TTK Geçici md. 6, f. 2'den anlaşılmaktadır. Böylece yapılan değişiklik, bazı anonim şirketler bakımından denetimi neredeyse³ tamamen ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu sonucun bir boşluk oluşturacağı kabul edilerek 28.03.2013 tarihinde TTK md. 397'ye beşinci ve altıncı fıkralar eklenmiştir⁴. Böylece hiçbir şirket denetim kuralları haricinde bırakılmamıştır. Buna karşılık

² Bağımsız Denetime Tabi Olacak Şirketlerin Belirlenmesine Dair Karar, Karar sayısı 2012/4213, RG. 23.01.2013, S. 28537. Bu karar ile getirilen değerler 01.02.2015 tarih ve 29254 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile artırılmıştır.

³ Özel denetçi atanmasına ilişkin düzenlemenin varlığı (TTK md. 438 vd), denetimin tamamen ortadan kalktığını ileri sürmeyi engellemektedir.

⁴ Özellikle TTK md. 397 altıncı fıkra da belirtilen denetimin yapılmamış olması halinde, finansal tabloları ve yönetim kurulu yıllık faaliyet raporu düzenlenmemiş hükmünde olduğu ortaya koyarak, aynı hükmün ikinci fıkrasında öngörülen yaptırımın bu şirketler bakımından da uygulanacağını ortaya koymaktadır.

belirtilen fıkra ile öngörülen yönetmelik henüz çıkarılmadığından, söz konusu denetimin sınırları belirlenmemiş durumdadır⁵.

TTK'da öngörülen bağımsız dış denetimin konusu, şirketin ve şirketler topluluğunun yılsonu finansal tabloları ile yıllık raporların ve envanter de dahil olmak üzere, tüm muhasebenin denetimidir. Söz konusu olan, TTK'na ve Türkiye Muhasebe Standartlarına ve esas sözleşme hükümlerine uygunluk denetimidir. Raporun denetimi ise, şirketin veya şirketler topluluğunun genel durumunun pay sahiplerine doğru olarak sunulup sunulmadığının denetimidir. Denetim, şirketin varlığını ve geleceğini tehdit eden yakın tehlikeleri tespit sistemlerinin şirkette bulunup bulunmadıklarını ve gerekli önlemlerin alınıp alınmadığını da kapsar (TTK md. 398). TTK'da denetçinin yanında (hesap denetçisi) ile özel denetçiler de düzenlenmiştir. Özel denetçi ise TTK'da sayılan hallerde görevlendirilen bağımsız uzmanlardır⁶. Bu itibarla, TTK'da iki tür denetçiye yer verilmektedir⁷. Bunlar:

- Denetçi (hesap denetçisi),
- Özel denetçi⁸

Bahsedilen denetçi türleri yalnızca anonim şirketlerin değil, sermaye şirketlerinin (limited, sermayesi paylara bölünmüş (paylı) komandit) tamamı için geçerlidir. Zira her iki denetçiye de anonim şirketler bölümünde yer verilmiş olmakla birlikte, Kanundaki ilgili atıflar gereği limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde de aynı hükümler geçerli olacaktır (TTK md. 565; md. 635). TTK'da denetim yükümlülüğüne uyulmaması hali için ağır bir hukuki sonuç da öngörülmüş ve denetçinin denetiminden geçmemiş finansal tablolar ile yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun düzenlenmemiş hükmünde sayılacağı belirtilmiştir. Ancak tüm şirketler denetime tabi olmadığından, bu husus sadece denetime tabi bulunan şirketlerin finansal tabloları ve yönetim

⁵ Bu kapsamdaki şirketlerde denetçi seçilemeyeceği ve seçim yapılsa bile denetçinin tescil ve ilan edilemeyeceğine ilişkin 29.04.2013 tarihli bakanlık görüşü için bk. www.ito.gov.tr.

⁶ Pulaşlı, H. (2024), Şirketler Hukuku Genel Esaslar, Adalet Yayınevi, Ankara, s. 462.

⁷ 6335 sayılı Kanunla yapılan değişiklik öncesi, işlem denetçisi isimli bir denetçi daha bulunuyordu. Bunlar, kurulma, sermaye artırım ve azaltılması, şirketlerin birleşmesi, bölünmesi, tür değiştirmesi ve menkul kıymet ihracı gibi işlemleri denetleyen uzmanlardı. İşlem denetçilerinde de denetçide aranan vasıflar aranıyordu. Kanunda yapılan değişiklik yürürlüğe girmeden gerçekleştirildiğinden, bu denetçi konusunda uygulama oluşmamıştır.

⁸ Özel denetçiye ilişkin düzenlemeler, aşağıda ortakların hak ve yükümlülüklerine ilişkin başlık altında incelenmiştir.

kurulu yıllık faaliyet raporları için söz konusu olacaktır. Bu husus kanunda da vurgulanmış ve denetim zorunluluğu öngörülme- yen şirketler bakımından istisna getirilmiştir (md. 397, f. 2, c. 2). Denetime ilişkin getirilen düzenlemelerin yürürlüğe giriş tarihi, TTK'nin yürürlüğe girişinden altı ay sonra olacaktır. TTK md. 1534, f. 4 gereğince TTK md. 397-406'da öngörülen düzenlemeler 01.01.2013 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

II. DENETİM KAVRAMI VE TÜRLERİ

Denetim, en genel anlamda, belirli faaliyet ve işlemlerin kurallara uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Denetimin, dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda denetim, azınlık hakları ve bireysel haklar da dâhil olmak üzere, ortaklık iradesini ve hareket alanını sınırlayan tüm hususları kapsar. Dar anlamda denetim ise, denetime yetkili organ ve kuruluşlarca yapılan denetim faaliyetleri ve yaptırımlarını içerir. Anonim ortaklıklarda denetim de dar anlamda olup, genel olarak, yönetim kurulunun işlemlerinin ve/veya ortaklık hesaplarının ilgili mevzuat ve ilkelere uygunluğunun denetlenmesidir. Bu anlamda denetim de, denetim iradesinin ortaklık içerisinde veya dışarıdan olmasına göre, iç ve dış denetim şeklinde ikiye ayrılır.

A. İç Denetim

Anonim ortaklıkların iç denetiminden genel olarak, ortaklığın işleyişi ile ilgili olarak, şirket adına yapılan ve elde edilen sonucun pay sahiplerine sunulduğu denetim anlaşılır. İç denetim bir bakıma pay sahipleri yararına yapılırdır. Zira, yönetimin faaliyetlerinin ve hesaplarının denetiminden elde edilen sonuç onlara sunulmakta ve böylece, pay sahiplerinin bilgi alması sağlanmaktadır. Diğer bir deyişle, denetçi raporu, ortaklığın durumu ile ilgili olarak pay sahiplerinin bilgi edinmelerini sağlayan önemli kaynaklardandır. Anonim ortaklıklarda iç denetim faaliyeti, eTK.'nin 347 ila 359. maddeleri arasında düzenlenmiş bulunan denetçi (birden çok kişi ise denetçiler/denetim kurulu) tarafından yerine getirilmektedir. Eski Kanunun 353-355'inci maddeleri kapsamında denetçi, çok geniş görev ve yetkilerle donatılmıştır: Yönetim faaliyetlerini ve hesaplarını denetleme, ortaklığı mahkemede temsil etme, genel kurulu olağan ve olağanüstü toplantıya çağırma, pay sahibinin şikâyetini dinleme, yönetim kurulunun ihmal etmesi veya acil bir neden bulunması durumunda genel kurulu toplantıya çağırma, yönetim kurulu toplantılarına katılma gibi. Bu geniş yetkilere rağmen, eTK., denetçi seçilme nitelikleri konusunda oldukça yetersizdi. Ayrıca, denetçiye tanınan görev ve yetkiler, uygulamada his veya gereği gibi ifa edilmemekteydi. Bu nedenle, eTK.'nin denetçi ile ilgili hükümleri öğretide, haklı olarak eleştirilmiştir.

Getirilen eleştiriler arasında, özellikle, denetçiler için bağımsızlık ve uzmanlık aranmamış olması da yer almakta idi.

6102 sayılı TTK, denetçi ile ilgili eTK'nın bu kurallarını kaldırmış, gerekçesinde çelişkili açıklamalar bulunmakla birlikte, denetçiyi, kanunen zorunlu organ olmaktan çıkarmış ve iç denetim görevini yerine getiren bir organa yer vermemiştir. Fakat, yönetim kurulu tarafından ona bağlı, ihtiyari bir alt organ veya komite/komisyon olarak iç denetçilik oluşturulmasına da bir engel olmadığı ve m. 375, fıkra 1'in a, b, c ve e bentleri ile m. 366/2'nin buna dayanak oluşturabileceği de görülmektedir.

B. Dış Denetim

Dış denetim, ortaklığın, dışarıdan ve yetkili bazı kişi ya da kurumlar tarafından denetlenmesi olarak tanımlanabilir. Dış denetim, iç denetimden farklı olarak, sadece ortakların değil, onların yanında, bilgi kullanıcıları olarak nitelenen mevcut ve müstakbel yatırımcılar; ortaklık alacaklıları, ticari ilişkiler içine girecek olan kişiler ile devletin çıkarlarını korumak amacına da yönelmiştir. Bu denetim de kendi içerisinde denetimi yapan açısından, devlet adına kamu tüzel kişileri tarafından yapılan denetim ile bağımsız denetçiler tarafından yapılan denetim şeklinde ikiye ayrılabilir:

a. Devlet Tarafından Yapılan Denetim

Devlet tarafından yapılan denetim ile ilgili olarak anlaşılması gereken, temelde bakanlık denetimidir. TTK'da geçen Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yerine, 640 sayılı KHK⁹ ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı geçmiştir ve bu bakanlığın, ortaklıkları denetleme ve ortaklıklar ile ilgili hususlarda ikincil düzenlemeler yapma yetkisi bulunmaktadır (TTK. 210). Ticaret şirketlerinin denetime tabi işlemlerini belirlemek ve bu işlemlerin bakanlıkça denetlenmesine ilişkin ilkeleri ve usulü düzenlemek amacıyla, GTB tarafından, *“Ticaret Şirketlerinin Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’na Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik*¹⁰” çıkarılmıştır¹¹. Bakanlığın denetim ile ilgili yetkilerine ilişkin olarak, aşağıda belirtilen örnekler verilebilir:

Eski TK'daki gibi, TTK'da da, Bakanlık Tebliği'nde belirlenen anonim ortaklıkların kuruluşu ve ana sözleşme değişiklikleri, Bakanlığın iznine

⁹ RG. 8.6.2011, 27958

¹⁰ RG. 28.08.2012, 28395.

¹¹ Yıldız, Ş., Ticaret Şirketlerinin Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca Denetlenmesi, Türk Ticaret Kanunu'na ilişkin ikincil Mevzuatın Değerlendirilmesi, Sempozyum, Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 2013, s. 99 vd.

bağlanmıştır (TTK 333). Bu madde uyarınca, kuruluş ve ana sözleşme değişikliklerine ilişkin bu hâller dışında; hukuki konumu, niteliği ve işletme konusu ne olursa olsun, anonim ortaklığın kuruluşu ve ana sözleşme değişiklikleri herhangi bir makamın iznine bağlanamaz. Hükmün gerekçesinde, "herhangi bir makam" ile SPK ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) gibi üst kurulların kastedildiği belirtilmiştir. Ancak, gerekçede hükmün bu üst kurulların Bakanlığa ilke ve kriterlerini bildirmeye ve Bakanlıkla işbirliği yapmalarına engel oluşturmayacağı ifade edilmiş ise de, bu düzenlemenin BDDK, SPK ve Sigortacılık Kanunu gibi, başka izin makamlarını öngören özel kanunlarla bağdaşır olmadığı söylenebilir¹².

Eski TK uygulamasında, genel kurul toplantılarında Bakanlık temsilcisinin bulunması (komiser) zorunlu idi. Komiserin yokluğunda yapılmış bulunan toplantılarda alınan kararlar yok sayılmakta idi¹³. Buna karşılık, TTK uyarınca, kuruluşu ve ana sözleşme değişikliği izne tabi bulunan anonim ortaklıkların genel kurul toplantılarında Bakanlığın temsilcisi hazır bulunur; diğer ortaklıklarda, hangi hâllerde komiserin bulunacağı ile ilgili usul ve esaslar Bakanlık tarafından yayımlanacak yönetmelikle belirlenir (m. 407/3, 1527/5). Buna ilişkin olarak, *"Anonim Şirketlerin Genel Kurul Toplantılarının Usul ve Esasları ile Bu Toplantılarda Bulunacak Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Temsilcileri Hakkında Yönetmelik"*¹⁴ yayımlanmıştır.

Yine, 640 sayılı KHK 2/I uyarınca, Ticaret Bakanlığı, ortaklıkları denetlemekle görevli olup, KHK'nın 9. maddesine göre, İç Ticaret Genel Müdürlüğü, kuruluşuna izin verilecek olan anonim ortaklıklar ile genel kurul toplantılarında Bakanlık temsilcisi bulunacak anonim ortaklıkları belirlemek ve bunların işlemlerini yürütmekle görevlidir. Nihayet TTK 210/3, 353/1 ve 530/1 hükümleri, Bakanlığın denetim yanında, fesih için mahkemeye başvurma yetkisini de düzenlemektedir.

b) Bağımsız Denetim

Bağımsız denetim, genel olarak, uzman ve ortaklıktan tamamen bağımsız kişilerce denetim standartlarına uygun olarak yürütülen; ortaklıkların finansal bilgilerinin muhasebe standartlarına uygunluğunun incelendiği bir süreç olarak

¹² Moroğlu, E., "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi", Makaleler, İstanbul, 2010, s. 733-752.

¹³ Eski TK. 274, 297, 378 ve Sermaye Şirketlerinin Genel Kurul Toplantıları ve Bu Toplantılarda Bulunacak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Komiserleri Hakkında Yönetmelik m. 8.

¹⁴ RG. 28.11.2012, 28481.

tanımlanabilir. Ortaklıktan bağımsız denetçiler tarafından gerçekleştirildiğinden, yapılan bu denetim de bir dış denetim türüdür. Eski TK m. 347 vd. maddelerde düzenlenen denetçide uzmanlık aranmaması, genel kurulca seçilmesi ve bağımsız olmaması nedenleriyle denetim sisteminin yetersiz kalması sonucu, özellikle sermaye piyasası, bankacılık, enerji piyasası gibi belirli piyasalarda faaliyet gösteren ortaklıkların, uzman ve bağımsız denetçiler tarafından denetlenmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış; bu amaçla, çeşitli düzenlemeler getirilmiştir¹⁵.

III. DENETÇİLİK SIFATI

TTK'da öngörülen denetçi terimi, yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir unvanını taşıyan ve Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yetkilendirilen kişiler ve/veya ortakları bu kişilerden oluşan sermaye şirketini ifade etmektedir (TTK md. 400, f. 1).

¹⁵ Bu düzenlemeler, birbirinden farklılıklar gösterse de, genel itibariyle birbiriyle paralel hükümler içermektedir. Türk hukukundan bazı örnekler vermek gerekirse:

- 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 10, 14, 20, 32, 35, 62, 63, 64, 72, 77, 78, 80, 112, 128 hükümleri; ayrıca, 2499 sayılı eski Sermaye Piyasası Kanunu m.16 ve 22/d uyarınca SPK tarafından çıkarılmış bulunan Seri: X, No. 22 Sayılı Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ,
- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu m. 15, 33, 36, 39/11 ve 93 uyarınca, BDDK tarafından yayımlanan son düzenleme, Bankalarda Bağımsız Denetimleri Gerçekleştirecek Kuruluşların Yetkilendirilmesi ve Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik,
- 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu m. 18/II ve 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu m. 21 uyarınca Başbakanlık (Hazine Müsteşarlığı) tarafından yayımlanan düzenlemeler: Sigortacılık Bağımsız Denetim İlkelerine İlişkin Yönetmelik ve Sigorta ve Reasürans ile Emeklilik Şirketlerinde Bağımsız Denetim Yapılmasına İlişkin Yönetmelik,
- 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu uyarınca, EPDK tarafından yayımlanmış olan Enerji Piyasasında Faaliyet Gösteren Gerçek ve Tüzel Kişilerin Bağımsız Denetim Kuruluşlarıncı Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik,
- 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ve ayrıca, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından yayımlanan düzenlemeler (Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Mecburi Meslek Kararına İlişkin Genelge, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Meslek Ahlak Kuralları ile İlgili Mecburi Meslek Kararı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Meslek Faaliyetlerinde Uyacakları Etik İlkeler Hakkında Yönetmelik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleklerine İlişkin Haksız Rekabet ve Reklam Yasağı Yönetmeliği gibi). Örnek verilen bu mevzuat hükümleri uyarınca oluşturulan üst (düzenleyici) kurullar tarafından yapılan düzenlemeler uyarınca yetkilendirilen Bağımsız Denetim Kuruluşları (BDK'lar) veya bağımsız denetçiler, piyasada faaliyette bulunan sermaye ortaklıklarını denetlerler.

Böylece denetim, belirli bir meslek mensubu olma şartına bağlanmıştır. Ancak bu yeterli görülmemiş ve bu meslek mensupları bakımından ayrıca Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yetkilendirilme şartı getirilmiştir (md. 400, f. 1)¹⁶. Kurum, denetçilik faaliyetlerine ilişkin bir yönetmelik¹⁷ ile tebliğatlar yayınlarak yürürlüğe koymuştur¹⁸.

Bu hükme göre bağımsız denetleme kuruluşunun ortaklarının da yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir unvanına sahip olması zorunludur. Yapılacak denetim, yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporu içinde yer alan finansal bilgilerin, finansal tablolar ile tutarlı olup olmadığını ve gerçeği yansıtır yansıtmadığını kapsayacağından (md. 397, f. 1), yetkilendirilen meslek grubunun doğru seçim olduğu belirtilmelidir. Şirketin ve topluluğun finansal tabloları ile yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun denetimi;

- Envanterler de dahil olmak üzere, finansal tabloların, Türkiye Denetim Standartları kapsamında muhasebe iç denetimlerinin,
- TTK md. 378 çerçevesinde oluşturulacak olan riskin erken teşhisi ve yönetimi komitesinin yönetim kuruluna vereceği raporların,
- Yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun denetimini kapsayacaktır.

Bunun yanında, şirketin ve topluluğun finansal tablolarının ve yönetim kurullarının yıllık raporlarının denetimi; Türkiye Muhasebe Standartları ile Kanuna ve esas sözleşme hükümlerine uyulup uyulmadığının incelenmesini de kapsayacak ve denetleme sırasında elde edilecek bilgilerle finansal tabloların ve yönetim kurulu yıllık raporlarının uyum içinde olup olmadığı düzenlenecek raporda açıklanacaktır (TTK md. 398, f. 1, 2). TTK'na göre denetleme, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu ile bağımsız denetim üst kurumunun belirlediği esaslar bağlamında, denetçilik mesleğinin gerekleriyle etiğine uygun bir şekilde ve özenle gerçekleştirilecektir. Denetleme, şirketin ve topluluğun malvarlık ve finansal durumunun dürüst resim ilkesine (TTK md. 515) uygun olarak yansıtılıp yansıtılmadığını, yansıtılmamışsa sebeplerini, dürüstçe belirtecek şekilde yapılır (TTK md. 398, f. 1).

¹⁶ 6335 sayılı Kanun ile TTK'nın geçici altıncı maddesinde yeminli mali müşavirler ve bazı bakanlık yetkililerine sınav şartı olmaksızın yetki tanınması yolu açılmıştı. Ancak 6353 sayılı kanunla ilgili fıkra yürürlükten kaldırılmıştır.

¹⁷ Bağımsız Denetim Yönetmeliği, RG. 26.12.2012, S. 28509.

¹⁸ Kurum tarafından hazırlanan ve 25.01.2013 tarih ve 28539 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan şu tebliğatlar incelenebilir: Bağımsız Denetim Resmi Sicil Tebliği, Bağımsız Denetçilik Sınav Tebliği, Bağımsız Denetçilik Uygulamalı Mesleki Eğitim Tebliği ve Bağımsız Denetim Yetkilendirme Tebliği..

IV. DENETÇİNİN SEÇİMİ VE ATANMASI

TTK, denetçinin görevlendirilmesi konusunda üç yöntem öngörmektedir. Bunlar;

- Şirket genel kurulu tarafından seçilme,
- Yönetim kurulu tarafından seçilme,
- Mahkeme tarafından atanma. Bunlardan birincisi asıl yöntemi oluştururken, diğer ikisi istisnai hallere mahsustur.

TTK md. 399, f. 1'e göre, denetçi, şirket genel kurulu tarafından seçilecektir¹⁹. Buna karşılık, şirketler topluluğunda, topluluk denetçisi, ana şirketin genel kurulunca seçilecektir. Topluluk denetçisinin seçilmediği hallerde ise, konsolidasyona dahil olan ana şirketin finansal tablolarını denetlemek için seçilen denetçi, topluluk finansal tablolarının da denetçisi kabul edilecektir (md. 399, f. 3). Kanunda ilk denetçinin esas sözleşme ile atanması yöntemi tercih edilmemiştir. Bu sebeple şirketin tüzel kişilik kazanmasının hemen ertesinde toplantı gerçekleştirmesi ve ilk denetçiyi ataması gerekmektedir. Oysa limited şirketlerde, denetçinin esas sözleşme imzalandıktan ve tescil için başvurulmadan önce atanması gerekmektedir. Bu husus, ticaret siciline başvuru ve tescil edilecek hususlara ilişkin hükümler içinde yer almaktadır (TTK md. 586, f. 1 c bendi ve TTK md. 587, f. 1, i bendi). Kanuna göre denetçinin, her faaliyet dönemi ve her halde görevini yerine getireceği faaliyet dönemi bitmeden seçilmesi gerekir (md. 399, f. 1). Bu itibarla, denetçi seçimi, her faaliyet dönemi için ayrı ayrı yapılacaktır. Bir başka ifadeyle, birden fazla faaliyet dönemi için denetçi seçimi mümkün olmayacaktır. 6335 sayılı Kanunla esasen uygulama kanununda yer alması gereken bir düzenleme Türk Ticaret Kanunu'na geçici madde olarak eklenmiştir. Buna göre denetçi, denetime tabi tutulan şirketlerin yetkili organı tarafından en geç 31.03.2013 tarihine kadar seçilir. Seçim ile birlikte 6762 sayılı Kanuna göre görev yapan denetçinin görevi sona erer. Denetime tabi olmayan şirketlerin 6762 sayılı Kanuna göre görev yapan denetçilerinin görevi de 31.03.2013 tarihinde sona erer. 31.12.2012 tarihinde veya özel hesap dönemi dolayısıyla daha sonraki bir tarihte sona erecek (ermiş) olan dönemin bilançosu, mevcut denetçi tarafından denetlenecektir. Ayrıca aynı düzenlemeye göre görevleri ve organ sıfatları sona eren denetçinin veya denetçilerin, 6762 sayılı Kanuna göre toplantıya çağırdıkları genel kurullar toplanır ve azlık, 6762 sayılı Kanunun 367'nci maddesine göre görevleri sona eren denetçilere başvurmuşsa, o usule devam olunur (TTK Geçici md. 6, f. 2).

¹⁹ Hami, Ş., O., Ortaklıklar Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 433.

Denetçinin yönetim kurulu tarafından seçilmesi ise istisnai bir yöntem oluşturmaktadır. Söyle ki, genel kurulca seçilen denetçi, denetleme sözleşmesini, haklı bir sebebin varlığında veya kendisine karşı görevden alınma davası açılmak suretiyle feshedebilir (md. 399, f. 6)²⁰. Ayrıca, genel kurulca seçilen denetçinin fesih ihbarında bulunması durumunda, şirket yönetim kurulu hemen geçici bir denetçi seçmek ve fesih ihbarını genel kurulun bilgisine, seçtiği denetçiyi de aynı kurulun onayına sunmak zorundadır (TTK md. 399, f. 9). Diğer yandan, TTK, şirket yönetim kurulu ile azınlığa, genel kurulca seçilen denetçinin görevden alınması ve yerine yeni denetçi atanmasını talep hakkı da tanımıştır. Buna göre, şirketin merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi;

- Yönetim kurulunun ya da
- Azınlığın (şirket sermayesinin %10'unu, halka açık şirketlerde esas veya çıkarılmış sermayenin %5'ini oluşturan pay sahiplerini)

talebi üzerine, başka bir denetçi atayabilecektir (md. 399, f. 4). Ancak, azınlığın bu davayı açabilmesi için, denetçinin seçimine genel kurulda karşı oy vermiş, karşı oyunu tutanağa geçirtmiş ve seçimin yapıldığı genel kurul toplantısının tarihinden itibaren geriye doğru en az üç aydan beri, şirketin pay sahibi sıfatını taşıyor olması gerekir (md. 399, f. 5). Yönetim kurulu tarafından açılacak görevden alma ve yeni denetçi atama davası için ise böyle bir zorunluluk aranmayacaktır. Denetçinin mahkeme tarafından atanması sadece bu hal ile sınırlı değildir. Faaliyet döneminin dördüncü ayına kadar genel kurulun denetçi seçmemesi veya seçmemesi durumunda da, denetçi, yönetim kurulunun, yönetim kurulu üyelerinden herhangi birisinin ya da herhangi bir pay sahibinin talebi üzerine, mahkeme tarafından atanacaktır. Yine, genel kurul tarafından seçilen denetçinin görevi reddetmesi veya sözleşmeyi feshetmesi, görevlendirme kararının iptal edilmesi veya butlanına ya da denetçinin kanuni sebeplerle veya diğer herhangi bir nedenle görevini yerine getirememesi veya görevini yapmaktan engellenmesi hallerinde de yönetim kurulunun veya yönetim kurulu üyelerinden herhangi birisinin ya da münferit pay sahiplerinden her birinin talebi üzerine, denetçi, şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi tarafından atanacaktır. Mahkemenin bu konuda vereceği karar kesindir (md. 399, f. 6).

²⁰ Pulaşlı, s. 502.

V. DENETÇİ OLMASI VE DENETİM YAPMASI YASAKLANANLAR

TTK md. 400, f. 1'de denetim yetkisine sahip olmasına rağmen denetçilerin bazı hallerin varlığında, ilgili şirkette denetçi olamayacakları öngörülmüştür²¹. Buna göre, burada sayılanlardan herhangi birisinin:

- Denetlenecek şirkette pay sahibi olması (a bendi)
- Denetlenecek şirketin yöneticisi veya çalışanı olması veya denetçi olarak atanmasından önceki yıl içinde bu sıfatı taşımış olması (b bendi)
- Denetlenecek şirketle bağlantısı bulunan bir tüzel kişinin, bir ticaret şirketinin veya bir ticari işletmenin kanuni temsilcisi veya temsilcisi, yönetim kurulu üyesi, yöneticisi veya sahibi olması (c bendi)
- Denetlenecek şirketle bağlantısı bulunan bir tüzel kişinin, bir ticaret şirketinin veya bir ticari işletmenin yüzde yirmiden fazla payına sahibi olması (c bendi)
- Denetlenecek şirketin yönetim kurulu üyesinin veya bir yöneticinin alt veya üst soyundan biri, eşi veya üçüncü derece dahil, üçüncü dereceye kadar kan veya kayın hısımlığı olması (c bendi),
- Denetlenecek şirketle bağlantı halinde bulunan veya böyle bir şirkette yüzde yirmiden fazla paya sahip olan bir işletmede çalışması (d bendi),
- Denetçisi olacağı şirkette yüzde yirmiden fazla paya sahip bir gerçek kişinin yanında herhangi bir şekilde hizmet veriyor olması (d bendi),
- Denetlenecek şirketin defterlerinin tutulmasında veya finansal tablolarının düzenlenmesinde denetleme dışında faaliyette veya katkıda bulunmuş olması (e bendi),
- Denetlenecek şirketin defterlerinin tutulmasında veya finansal tablolarının çıkarılmasında denetleme dışında faaliyette veya katkıda bulunduğu için (e) bendine göre denetçi olamayacak gerçek veya tüzel kişinin veya onun ortaklarından birinin kanuni temsilcisi, temsilcisi, çalışanı, yönetim kurulu üyesi, ortağı, sahibi olması (f bendi),
- (a) ilâ (f) bentlerinde yer alan şartları taşıdığı için denetçi olamayan bir denetçinin nezdinde çalışıyor olması (g bendi),
- son beş yıl içinde denetçiliğe ilişkin mesleki faaliyetinden kaynaklanan gelirinin tamamının yüzde otuzundan fazlasını denetlenecek şirkete veya ona yüzde yirmiden fazla pay ile iştirak etmiş bulunan şirketlere verilen denetleme ve

²¹ Fatih, B. & Demirkapı, E., Şirketler Hukuku Dersleri, Dora Basım Yayın Ltd. Şti, Bursa, 2018, s. 306.

danışmanlık faaliyetinden elde etmişse ve bunu cari yılda da elde etmesinin beklenmesi (h bendi),

hallerinden herhangi birinin varlığı halinde, ilgili şirkete denetçi olamayacak ya da ilgili şirket nezdinde denetleme elemanı olarak görev yapamayacaktır (md. 400, f. 1).

Öte yandan, TTK md. 400, f. 1'de denetçinin denetleme yaptığı şirkete vergi danışmanlığı ve vergi denetimi dışında danışmanlık veya hizmet veremeyeceği, bunu bir yavru şirket aracılığıyla da yapamayacağı belirtilmiştir. Bu ilke, özellikle hukuki, yeniden yapılanma ve değerlendirme konusunda verilecek hizmetleri kapsamaktadır.

Yine, on yıl içinde aynı şirket için toplam yedi yıl denetçi olarak seçilen denetçi, üç yıl geçmedikçe denetçi olarak yeniden seçilemeyeceği hükme bağlanmıştır (TTK md. 400, f. 2). Uzun süren işveren-denetleyen ilişkisinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı kaldıracağı; diğer taraftan alışkanlık ve aidiyet duygusu yaratacağı endişesinin Avrupa Birliği tarafından kabul edilen sistemin bir parçası olduğu belirtilmelidir. Aynı düzenlemede Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu bu süreleri kısaltmaya yetkili kılınmıştır.

VI. DENETÇİNİN DÜZENLEYEBİLECEĞİ RAPOR ÇEŞİTLERİ

Üç tür denetim raporu düzenlenecektir:

- Şirketin finansal tablolarına ilişkin denetim raporu
- Yönetim kurulunun yıllık faaliyetlerine ilişkin denetim raporu
- Riskin erken tespiti ve yönetimi sistemine ve komitesine ilişkin denetim

raporu

VII. DENETÇİ TARAFINDAN VERİLEBİLECEK GÖRÜŞ YAZILARI VE YORUM DAVASI

Denetçi, denetimin sonucunu görüş yazısında açıklar. Bu yazı, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun belirlediği esaslar çerçevesinde, denetimin konusu, türü, niteliği ve kapsamı yanında, denetçinin, denetimin sonucuna ilişkin değerlendirmelerini de içerecektir. Görüş yazısı, denetim raporundan farklıdır. Görüş yazısı üç türlü olabilecektir:

Olumlu görüş yazısı

Sınırlı olumlu görüş yazısı

Olumsuz görüş yazısı

Bu üç yazı dışında bir yazı verilmesi ya da hiç yazı verilmemesi ise mümkün olmayacaktır. Buna karşılık, TTK'da, denetçiye, belli hallerin varlığında, görüş vermekten kaçınma imkanı da getirilmektedir.

Denetçi, denetimin sonucunu görüş yazısında açıklar. Denetçi, olumlu görüş verdiği takdirde yazısında, öncelikle 398'inci madde ve Türkiye Denetim Standartları uyarınca yapılan denetimde, Türkiye Muhasebe Standartları ve diğer gereklilikler bakımından herhangi bir aykırılığa rastlanmadığını; denetim sırasında elde edilen bilgilerine göre, şirketin veya topluluğun finansal tablolarının doğru olduğunu, malvarlığı ile finansal duruma ve kârlılığa ilişkin resmin gerçeğe uygun bulunduğunu ve tabloların bunu dürüst bir şekilde yansıttığını belirtir. Görüş yazısında, müdürlerin finansal tablolara ilişkin konular bakımından sorumluluğunu gerektirecek bir sebebin mevcut olmadığını, varsa bunun da açıkça ifade edilmesi gerekir. Denetçinin çekinceleri varsa, olumlu görüş yazısını sınırlayabilir veya olumsuz görüş verebilir. Sınırlanmış olumlu görüş, finansal tabloların şirketin yetkili kurullarınca düzeltilebilecek aykırılıklar içerdiği ve bu aykırılıkların tablolarda açıklanmış sonuca etkilerinin kapsamlı ve büyük olmadığı durumlarda verilir. Sınırlamanın konusu, kapsamı ve düzeltmenin nasıl yapılabileceği sınırlanmış olumlu görüş yazısında açıkça gösterilir. Şirket defterlerinde, denetlemenin uygun bir şekilde yapılmasına ve sonuçlara varılmasına olanak vermeyen ölçüde belirsizliklerin bulunması veya şirket tarafından denetlenecek hususlarda önemli kısıtlamaların yapılması hâlinde denetçi, bunları ispatlayabilecek delillere sahip olmasa bile, gerekçelerini açıklayarak görüş vermekten kaçınabilir. Kaçınma, olumsuz görüşün sonuçlarını doğurur²². Bu hâllerde yönetim kurulu, görüş yazısının kendisine teslimi tarihinden itibaren dört iş günü içinde, genel kurulu toplantıya çağırır ve görevinden toplantı gününde geçerli olacak şekilde istifa eder. Esas sözleşmede aksine hüküm yoksa yönetim kurulu üyelerinin tekrar göreve seçilmeleri mümkündür²³. Genel kurul yeni bir müdürler kurulu seçer. Yeni müdürler altı ay içinde, kanuna, esas sözleşmeye ve standartlara uygun finansal tablolar hazırlatır ve bunları denetleme raporu ile birlikte genel kurula sunar. Sınırlı olumlu görüş verilen hâllerde de genel kurul, gerekli önlemleri ve düzeltmeleri de karara

²² Hükümün 6335 sayılı Kanunla değiştirilmesinden önceki halinde, olumsuz görüş yazılan veya görüş verilmesinden kaçınılan durumlarda genel kurulun, söz konusu finansal tablolara dayanarak, özellikle açıklanan kâr veya zarar ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilgili olan bir karar alamayacağı düzenleme altına alınmıştı. Bu durumda olumsuz rapor sonucunda, kar payı dağıtımı veya ibra kararı verilmesi mümkün olmayacaktı. Yeni düzenleme ile denetime tabi olan ve denetçi tarafından olumsuz görüş yazısı verilen şirketin genel kurulunun karar alması konusunda bir sınırlama kalmamıştır.

²³ Bu düzenleme 6335 sayılı Kanunla getirilmiştir.

bağlar. 6335 sayılı Kanunla olumsuz görüş yazısının sonuçlarının yumuşatıldığı görülmektedir. Olumsuz görüş yazısı, genel kurulun karar almasını engellemekte, eski yönetim kurulu görevine devam edebilmektedir. Bu haliyle olumsuz görüş yazısından beklenen faydalı bir sonuç olmayacaktır. Belirtilen sebeple denetçiler tarafından verilen sınırlı olumlu görüş ve olumsuz görüş raporlarının etkileri arasındaki farkın da azaldığı söylenebilir. Buna bağlı olarak denetçiler, şirket yönetimi ile uyuşmazlığa düşmemek için herhangi bir yaptırımını bulunmayan olumsuz görüş yazısı yerine sınırlı olumlu görüş yazısını tercih edeceklerdir. Denetçi tarafından verilen raporlar bakımından ilginç bir düzenleme TTK md. 405'de yer almaktadır. Şirket ile denetçi arasında, şirketin ve topluluğun yılsonu hesaplarına, finansal tablolarına ve yönetim kurulunun faaliyet raporuna ilişkin, ilgili kanunun, idari tasarrufun veya esas sözleşme hükümlerinin yorumu veya uygulanması konusunda doğan görüş ayrılıkları hakkında, yönetim kurulunun veya denetçinin istemi üzerine şirketin merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi dosya üzerinden karar verir. Karar kesindir. Gerekçede düzenlemenin, denetçi tarafından verilen sınırlı olumlu görüş ve kaçınma yazılarının şirketi tehlikeye sokabilecek sonuçlarından kurtarmayı amaçladığı belirtilmektedir. Bu dava her ne kadar şirket adına yönetim kurulu veya denetçi tarafından açılır denilmekteyse de, bunun denetçi tarafından açılması olağan değildir. Zira denetçi, kanunun, idari tasarrufun veya esas sözleşme hükümlerinin yorumunu kendi görevi gereği yapacaktır. Burada davanın ancak yönetim organı tarafından açılması mümkün olacaktır. Bu dava, klasik dava anlayışına uygun değildir. Eda, yenilik doğuran ve tespit davası ayrımında sınıflandırılması mümkün görünmemektedir. Denetçinin faaliyetlerinin yargı yoluna götürülmesi, bu şekilde yorum davası yoluyla yapılması yerine daha etkin bir çözümün bulunması gerekirdi. Denetçinin azlinin mahkeme kararına dayalı olduğu (TTK md. 399, f. 4 ve 6) ve denetimin yarı kamusal bir organa verildiği sistemde (TTK md. 400), verilen raporlara karşı sadece yorum davasının tanınmış olması doğru olmamıştır. Denetçinin zarardan sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler dahi şirketi korumaktan uzaktır. Dava denetçiye karşı açılacak olsa da, yargılama giderleri şirket tarafından ödenecektir (TTK md. 405, f. 2).

VIII. DENETÇİLERİN DENETLENMESİ

Denetçilerin denetimi, Kamu Gözetim, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından gerçekleştirilecektir. TTK Geçici madde 3 hükmü, bu görevi geçici olarak Bakanlığa veriyordu. Bu hüküm, 6335 sayılı Kanunla kaldırılmıştır.

IX. DENETÇİNİN SORUMLULUĞU

Şirketin ve şirketler topluluğunun yılsonu ve konsolide finansal tablolarını, raporlarını, hesaplarını denetleyen denetçi ve özel denetçiler, kanuni görevlerinin yerine getirilmesinde kusurlu hareket ettikleri takdirde hem şirkete hem de pay sahipleri ile şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarar dolayısıyla sorumludur (md. 554, f. 1). Şirketin uğradığı zararın tazminini, şirket ve her bir pay sahibi isteyebilir. Pay sahipleri, tazminatın ancak şirkete ödenmesini isteyebilirler (md. 555, f. 1). Pay sahibinin açtığı davayı hukuki ve maddi sebepler haklı gösterdiği takdirde, mahkeme, dava giderleriyle avukatlık ücretini, bu giderler davalıya yükletilemediği hallerde, davacı pay sahibiyle şirket arasında hakkaniyete göre paylaştırır (md. 555, f. 2). Zarara uğrayan şirketin iflasına karar verilmişse, tazminatın şirkete ödenmesini isteme hakkına şirket alacaklıları da sahiptir. Ancak, pay sahiplerinin ve şirket alacaklılarının istemleri önce iflas idaresince ileri sürülür (md. 556, f. 1). İflas idaresi tazminat davasını açmadığı takdirde, her pay sahibi veya şirket alacaklısı davayı açabilir. Elde edilen tazminat, ilk hükümlere göre, önce dava açan alacaklıların alacaklarının ödenmesine tahsis olunur; bakiye, sermaye payları oranında davacı pay sahiplerine ödenir; artan iflas masasına verilir (md. 556, f. 2). Birden çok kişinin aynı zararı tazminle yükümlü olmaları halinde, bunlardan her biri, kusuruna ve durumun gereklerine göre, zarar şahsen kendisine yükletilebildiği ölçüde, bu zarardan diğerleriyle birlikte müteselsilen sorumlu olur (md. 557, f. 1). Davacı, birden çok sorumlu kişiyi zararın tamamı için birlikte dava edebilir ve hakim aynı davada her bir davalının tazminat borcunu belirlemesini isteyebilir (md. 557, f. 2). Birden çok sorumlu arasındaki başvuru, durumun bütün gerekleri dikkate alınarak hakim tarafından belirlenir.

X. SONUÇ

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile anonim şirketlerde denetim sistemi, çağdaş ve uluslararası standartlara uygun şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Bu düzenleme ile birlikte özellikle bağımsız dış denetim uygulaması, şirketlerin mali saydamlığını artırmak, pay sahiplerinin ve üçüncü kişilerin güvenliğini sağlamak amacıyla zorunlu hâle getirilmiştir. Kanun, iç denetimi doğrudan düzenlemese de, iyi yönetim uygulamaları kapsamında şirketlerin iç denetim sistemlerini geliştirmesini teşvik ettiğini söylemek mümkündür.

Yeni sistemde, denetçilerin bağımsızlığı, tarafsızlığı ve uzmanlığı ön plana çıkarılmış; denetçinin görevini gereği gibi yerine getirmemesi hâlinde hem hukuki hem cezai sorumluluğu açıkça düzenlendiğini görmekteyiz. Ayrıca, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) eliyle

yapılan düzenleme ve denetimlerle denetim sistemi daha etkin bir hal almıştır. Bağımsız denetimin işlevlerine bağlı olarak, finansal tablolara olan kamu güveninin güçlendirilmesi, temel amaç olarak belirlenmiştir.

Bununla birlikte, uygulamada hâlen bazı sorunlar bulunmaktadır. Denetçi seçiminin objektif kriterlere göre yapılmaması, denetim raporlarının sadece şekli bir formaliteye indirgenmesi gibi hususlar, sistemin işlevselliğini zayıflatmaktadır. Bu nedenle, denetim kültürünün yerleşmesi, yönetim kurullarının daha bilinçli hareket etmesi ve denetçilerin etkin şekilde gözetim altında tutulması önemlidir.

Sonuç olarak, anonim şirketlerde denetim kurumu, sadece bir yasal zorunluluk değil; aynı zamanda kurumsal yönetim anlayışının aslında ayrılmaz bir parçasıdır. Bu mekanizmanın etkin şekilde işleyişi, şirketlerin sürdürülebilirliği ve finansal sistemin bütünlüğü açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Arı, Z., (2019), Anonim Şirketlerin Denetimi, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Ayhan, R., Çağlar, H. & Özdamar, M. (2019). Şirketler Hukuku Genel Esaslar, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Bağımsız Denetim Yönetmeliği, Resmî Gazete, 26 Aralık 2012, Sayı: 28509.
- Elektrik Piyasası Kanunu (Kanun No: 4628), Kabul Tarihi: 20.03.2001, Resmî Gazete: 20 Mart 2001, Sayı: 24345.
- Fatih, B./Demirkapı, E., (2018) Şirketler Hukuku Dersleri, Dora Basım Yayın Ltd. Şti, Bursa.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2012), *Sermaye Şirketlerinin Genel Kurul Toplantıları ve Bu Toplantılarda Bulunacak Bakanlık Temsilcileri Hakkında Yönetmelik*.
- Hami, Ş., O., (2017), Ortaklıklar Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Moroğlu, E., (2010), “Türk Ticaret Kanunu Tasarısı’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi”, Makaleler, İstanbul.
- Poray, R., Tekinalp Ü. & Çamoğlu, E. (2014). Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Pulaşlı, H. (2024), Şirketler Hukuku Genel Esaslar, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu (Kanun No: 3568), Kabul Tarihi: 26.05.1989, Resmî Gazete: 6 Haziran 1989, Sayı: 20210.
- Topçuoğlu, M. (2012) Yeni Türk Ticaret Kanunu’na Göre Bağımsız Denetçi ve Sorumluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldız, Ş., (2013), Ticaret Şirketlerinin Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca Denetlenmesi, Türk Ticaret Kanunu'na ilişkin ikincil Mevzuatın Değerlendirilmesi, Sempozyum, Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.
- RG. 08.06.2011, S. 27958.
- RG. 28.11.2012, S. 28481.
- RG. 23.01.2013, S. 28537.
- RG. 25.01. 2013, Sayı: 28539.
- Sermaye Piyasası Kanunu (Kanun No: 6362), Kabul Tarihi: 06.12.2012, Resmî Gazete: 30.12.2012, Sayı: 28513.
- Sigortacılık Kanunu (Kanun No: 5684), Kabul Tarihi: 28.06.2007, Resmî Gazete: 28 Haziran 2007, Sayı: 26590.

Tarihsel Araştırma Metodunda Karşılaştırmalı Yaklaşım*

Yasemin Işık¹

* Bu çalışma, tarafımızca hazırlanan *Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)* isimli Doktora Tezinin yöntem kısmından uyarlanarak geliştirilmiştir (Işık, 2023:6-20).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, (<https://orcid.org/0000-0003-3707-230X>).

Giriş

Nitel araştırmalardan *tarihsel araştırma/doküman inceleme yöntemi*; en genel anlamıyla gerçeği keşfetme yolunda bilgi üretmek için geçmişle eleştirel bir bakışla inceleme, analiz ve sentez yapma, raporlaştırma sürecidir (Kaptan, 1989:53-57; Işık, 2023:20). Tarihte yerini almış olay ve olguların araştırılmasında ya da seçilen bir meselenin geçmiş ile günümüz arasındaki bağlantısı göz önünde bulundurularak yorumlanmasına yardımcı olan tarihsel araştırma metodunda amaç şöyledir: “*Konunun geçmiş, günümüz ve gelecek ile ilişkisini kavrama, kültürü daha iyi öğrenme, yeni nesle bugüne ait açık görüş kazandırma, geçmişteki hataların tekrarlanmasının önüne geçilmesi*” (Ekiz, 2003:51; Işık, 2023:20). Tarihsel araştırma projeleri yapılırken izlenilecek adımlar ise şunlardır: “*Araştırma probleminin belirlenip tanımlanması, Kavramsal-kuramsal çerçevenin oluşturulması, Araştırma sorularının yazılması, Araştırma alanının/örneklemine belirlenmesi, Veri toplama ve değerlendirme/Analiz etme stratejilerinin belirlenmesi, Sonuçların sınırlandırılarak genellemelerin, önerilerin sıralanması*” (Yıldırım ve Şimşek, 2016:81-88; Işık, 2023:21).

Tarihsel araştırma metodunun verileri değerlendirme ve yorumlama, stratejileri belirleyerek analiz yapma aşamasında kullanılan yaklaşımlardan bir tanesi de “*karşılaştırmalı tarih yaklaşımı*”dır.

Karşılaştırmalı çalışmalar, sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi tarih alanında da artık yaygın olarak kullanılmaktadır. Dünyadaki gelişmelere ve yeniden şekillenmeye bağlı olarak toplumsal, kültürel, siyasal dönüşümlere ve ideolojik kutuplaşmalara, medeniyet değişimlerine bağlı gelişmelerin çözümlemesini yapabilme; bunlardan sonuçlar çıkarabilme ihtiyacından dolayı karşılaştırmalı tarih çalışmaları ön plana çıkmıştır. Karşılaştırmalı tarih yaklaşımıyla yapılan çalışmalar içerisinde modernleşme kuramının ürettiği olgular, sorunlar çerçevesinde yürütülenlerin en iyi örnekleri sunuyor olması dikkat çekmektedir (Işık, 2023:6).

“Batı kaynaklı modernite-modernlik kavramının doğuşu, modernleşmenin tarihî süreçte kazandığı anlam; Batı dışı toplumlarda modernleşmenin bu anlamının yansımaları, modernleşme hareketlerinin temel özellikleri, yönü ve Batı ile ayrılma noktaları, modernleşme açısından ülkelerin, toplumların, kültürlerin gelişimi, değişimi, farklılaşmaları, toplumsal hareketlerin, ideolojilerin, medeniyetlerin karşılıklı etkileşimiyle bu etkileşimin sonuçları...” (Işık, 2015:151-152) gibi başlıkların disiplinler arası yaklaşımla karşılaştırılması

hem tarihçiler hem de sosyologlar tarafından sıkça çalışılan önemli örneklerdir (Işık, 2023:6).

Bilimsel Anlamda Karşılaştırmalı Yaklaşım

Karşılaştırma kelimesinden sözlük anlamı itibariyle “nesnelerin birbirleri ile yüz yüze, yan yana, birbirlerinin karşısına konularak araştırılması” kastedilmektedir (Wahrig, 1979:3928; İşyar, 2009:6; İşyar, 2013). Günlük yaşamda herkesin hemen hemen her gün kullandığı bir ölçme-değerlendirme yöntemi; bilinçsiz ya da bilinçli bir biçimde herhangi bir seçimde bulunan ferdin daha iyi karar vermesine yardımcı olan karşılaştırma, “içinde bulunulan çevrede var olunan konunun tanımlanıp anlamlandırılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için yaşamın başından itibaren yapılan bir davranıştır” (McCormick, 2010:1; Kalaycıoğlu, 2011, s.xi-3; Yılmaz, 2013:1326).

California Üniversitesi eski hocalarından James Coleman’ın öğrencilerine sık sık vurgu yaptığı; “*Eğer mukayese yapmıyorsanız, bilimsel olamazsınız*” sözü bilimde karşılaştırmının önemini anlatmaktadır. Coleman, siyaset konusunda da karşılaştırmalı bir yaklaşımla hareket edilerek açık fikirlere sahip olunabileceğini; bunun için sık sık “*Neye kıyasla?*” sorusunun sorulması gerektiğini ifade etmiştir (Roskin, 2011:15; Yılmaz, 2013:1326).

Liberal siyasal ekonomist John Stuart Mill’in, tümevarımcı sorgulama yöntemlerinin temeli olan *çıkarım mantığını* geliştirip sergilediği “A System of Logic (Bir Mantık Sistemi-1949)” kitabında (2012); karşılaştırmalı analizin mantığını da sunduğu ve *Karşılaştırmalı Araştırma Yönteminin* Sosyal Bilimlere uyarlanabileceğinden duyduğu birtakım kuşkuları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Soru işaretlerine rağmen; sonradan geliştirilen modern karşılaştırmalı araştırma tasarımlarının temel prensiplerinin Mill’in kurduğu sisteme dayandığı rahatlıkla söylenebilir. Mill’in mantığı, iki ana araştırma tasarımı modeli doğurmuştur: 1) *En çok benzeşen sistemler tasarımı stratejisi (most similar systems design-MSSD)*, 2) *En farklı sistemler tasarımı stratejisi (most different systems design-MDSD)*. Birinci tip tasarım elinizde farz edilen neden (bağımsız değişken) varsa, vakalara ilişkin diğer her şey farklı olsa bile, beklenen sonucun oluşup oluşmayacağını araştırır. İkinci tip yaklaşım ise daha yaygındır ve birincinin tam karşıtıdır. Farz edilen nedensel faktör (bağımsız değişken) hariç, olabildiğince çok benzer yönler paylaşılan vakaları karşılaştırarak bilimsel deneyim tasarımının denetlenen koşullarını taklit etmeye çalışır. “Karşılaştırılabilir vakalar stratejisini” izler ve çok sayıda faktörün “eşit” varsayıldığı (kabaca) benzer vakaların seçilmesi yoluyla çok sayıda değişken kontrol edilir (Clift, 2019: 332-336).

Mill'in bu iki modelini, tezin de konusunu teşkil eden modernleşme olgusuyla açıklamak mümkündür: *MSSD-En çok benzeşen sistemler tasarımına*; modernleşmeyi gerçekleştiren Batı'nın kendi modelinin evrensel olduğunu ve modernleşme geçirecek her (Batı dışı) toplumun bu modelde, Batı normlarıyla şekilleneceğini öngörmesi örnek gösterilebilir ki *bağımlı değişken* olarak seçilen *modernleşmeye* farklılıklar ne olursa olsun aynı formatta ulaşılacağı düşünülmüştür. *MDSD-En farklı sistemler tasarımına*; Batı'nın evrenselci modernleşme anlayışına karşı, her toplumun *bağımlı ve ortak değişken* olan *modernleşme sürecine* ulaşma yolunun, yönteminin ve sonucunun tarihsel, felsefi, kültürel farklılıklardan dolayı farklı olacağı görüşü örnek verilebilir. Yani bu farklılık yaklaşımına göre; Batı dışı toplumların modernleşme süreçlerini geçirmeleri, modernleşmeleri farklılıklarını ortadan kaldırmaz; onların Batılılaştıklarını göstermez. Mill'in daha erken yıllarda birincinin karşısı olan ikinci yaklaşımın daha yaygın olduğunu vurgulaması da oldukça dikkat çekicidir. Çünkü çağdaş sosyoloji kuramlarının, Batı modeli modernleşmeyi savunan kuramlara eleştirisi ve itirazları ancak 1960'lardan sonra görülmektedir. Bizim de tez çalışmasında kabulümüz ikinci yaklaşım; yani *farklılık yaklaşımı* üzerinedir.

Siyaset teorisyeni Heywood, karşılaştırmalı yaklaşımın “*olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları vurgulayarak neyin anlamlı ve önemli olduğu, neyin olmadığını ayırt etmeye yardımcı*” olduğuna; Alexis de Tocqueville ise “*karşılaştırma yapmadan zihin nasıl yol alacağını bilemez*” sözüyle bu yöntemin önemine dikkat çekmiştir (Heywood, 2011:49; Yılmaz, 2013:1326). Bu ifadelerden şu anlaşılmaktadır ki karşılaştırmalı yaklaşımın daha metodik ve sistematik olması için araştırılan sistemlerin, olguların, olayların benzerliklerine, farklılıklarına veya önemlerine ilişkin belirlenen kriterlere göre *sınıflandırılmaları* gerekmektedir. Sınıflandırma araştırmaların sistematik, hızlı ve doğru bir şekilde ilerlemesini sağlayacaktır.

Dilthey'in “Karşılaştırmalı Psikoloji” isimli makalesinde şöyle denmektedir: “Karşılaştırmak, farkları bulmak, benzerlikleri bulmak, denk olan hususları tanımak, matematikçilerin veya fizikçilerin kullandıkları yöntemlerde; hatta karşılaştırmalara dayanan anatomicilerle dil bilimcilerin yöntemlerinde etkin olan bir düşünce tarzıdır. Her genelleştirme karşılaştırmının bir sonucudur.” (Berger, 1976:11; Ültanır, 2000:1).

Her sınıflandırıcı kavram eğitimi, bir karşılaştırmayı şart koşar; yani yapılandırıcı unsurun benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmak için iki veya daha fazla objeye birlikte bakmak gerekmektedir. İki obje karşılaştırılıyorsa daha ileride ikisi hakkında öncekinden daha çok şey bilinecek demektir. Örneğin; milli edebiyatla ilgili bilgi tek

başına, normları ve özü değerlendirmeye yeterli olamaz; bir başka milletin edebî yapıtlarıyla karşılaştırılarak değerlendirmeye olanak sağlanır (Ültanır, 2000:1).

Bilimsel gelişmeler sürecinde karşılaştırmalı düşünce, önce Fen Bilimlerinde sistem oluşturma prensibi olarak etki etmiştir. Bu anlamda, Aydınlanma döneminin karşılaştırmalı düşünce sistemleri akla gelmelidir (Linne, Buffon, Lamarck). Geliştirilen karşılaştırmalı düşünce sistemi, Goethe'yi 1795'te "Karşılaştırmalı Anatomi" çalışmalarında ve W. Von Humboldt'u "Karşılaştırmalı Antropoloji Planı"nda motive etmiştir. Yine sistem, Romantizmin Sosyal Bilimleri evrenselleştirmesi ile ilgili karşılaştırmalı yaklaşıma yönelmiştir: "İndocermen ve Romen dilbilimi, karşılaştırmalı mitos hikayeleri, edebiyat ve hukuk bilimleri gibi." Sonuçta F. Schlegel'in kültür-politik sistem taslakları da bunlardan etkilenmiştir (Ültanır, 2000:1-2).

Antik Çağlardan itibaren Sosyal Bilimlerde görülen karşılaştırmalı yaklaşımları kullanan ilk düşünürler arasında Aristo, Platon, Makyavel, Montesquieu ve Bagehot sayılabilir. Hegel de bu metodun önde gelen tarihsel kurucuları arasında sayılmaktadır. Karşılaştırmalı metodun literatürde artmaya başlaması ise 1960'lardan sonra olmuştur (İşyar, 2009:17-18).

Batı'daki örnekler dışında erken tarihlerde Doğu'da karşılaştırmalı metodu kullanan ve çok da zikredilmeyen önemli isimler vardır: Türk-İslam coğrafyasında ilk defa ilimlerin tasnifini yapan Fârâbî-Muallim-i Sâni, fikirlerini yaptığı alan araştırmalarında ulaştığı sonuçlarla karşılaştırarak desteklemiştir. Buhari'nin Sahabeden, Tabiinden rivayet ettiği hadisleri Kur'an'ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetleri ile karşılaştırması; özellikle Türkiye'de Sosyal Bilimlerde az da olsa kullanılan yorum bilgisi (hermeneutik) ile karşılaştırmalı anlayışın temellerinin atıldığı düşüncesini doğurmaktadır (Aksoy, 2012:40-60). Mukayeselerini öncelikle Türk boyları arasında, sonra da onların komşuları ile yapan Kaşgarlı Mahmut eseri "Dîvânu Lugâti't-Türk"te (2015), Sosyal Bilimlerde bugün dahi çok kullanılmayan karşılaştırmalı dil ve kültür çalışmalarının örneğini vermiştir. İktisat, siyaset, tarih, sosyoloji gibi çoğu Sosyal Bilim alanı için temel teşkil eden düşünceleri kapsayan ve toplumsal-kültürel değişmeyi, yabancılaşmayı çok erken tarihlerde tanımlayan İbn-i Haldun'u ve en ünlü eseri "Mukaddime"yi (1954; Sâfi el-Husrî, 2001) unutmamak gerekir.

Bilimsel karşılaştırmada uygulanan yöntemlerle ilgili kurama göre, (Berschter, 1970; Robinsohn, 1970) Fen Bilimlerine kıyasla Sosyal Bilimlerde şartlar sosyal ortamda sürekli değişiklik gösterdiği için, ilgili her soruna (probleme) yönelik izole edici laboratuvar ortamı oluşturmak mümkün değildir; ancak unsurlar farklı çalışmalar içerisinde tarihe ve zamana yönelik durumlar olarak gözlenebilir (Berschter, 1970;

Ültanır, 2000:5) “Düzenli ve kontrol edilebilir ilişkiler değişen şartlar altında kayıt altına alınır; kayıtlar üzerinden yeni bilgi ve sentezleri açacak olan bir karşılaştırma analizi yapılır; tıpkı kimyasal bir deneyin farklı bağlantı olasılıklarının oluşturulmasında olduğu gibi.” (Robinson, 1970; Ültanır, 2000:5).

Baumann ve arkadaşlarının Eğitim Bilimleri için maddeler halinde belirledikleri “karşılaştırma motiflerinden” (1981; Ültanır, 2000:7-8) çıkarılan sonuçlar tüm diğer bilim dalları için de önem arz etmektedir. Toplumda karşılaştırılacak olan her ne ise karşılaştırmalı metot o şeyin yalnızca kendi toplumuna göre değil; diğerlerine göre de değerlendirilmesini, farklılıkların anlaşılmasını sağlayacaktır; böylece o şey gerçek anlamını bulacaktır. Devletler ve halklar arasında, ekonomik olduğu kadar fıkırsel ve kültürel değişimler de yapılmaktadır. Değişim, millî değerlerin (eğitim sistemi örnek verilmiş) zenginleşmesi ve gelişmesini sağlayacaktır ki tamamlanma gereksinimi olmayan hiçbir millet yoktur. Bu anlamda karşılaştırmalar ile kendi milletinde neyin eksik, diğer ülkelerin nelere sahip olduğu öğrenilir. Bilimsel karşılaştırmaların çift yönlü perspektifi vardır; bu perspektif hem farklı devlet ve kültürlerin müşterek oldukları hususlarla hem de birbirlerinden ayrıldıkları yönleriyle ilgilenir. Böylelikle birinin diğerini haklı olarak nasıl değerlendireceğine erişilebilir. Bunun yanı sıra karşılaştırma, bilimsel süreçleri kendi özelliğinin dışında gereğinden fazla değerlendirilmesinden, başkasınınkinin yüceltilmesinden korur. Karşılaştırma her bilim dalı için, karşılaştırmaların önem taşıdığı “eleştirisel süreç” türlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Karşılaştırma eleştirisel biçimde kendi kendini değerlendirme unsurunu üretir ve bilgilerin, dürtülerin daima bulunacağı yerlerde dürtüyü ve bilgiyi arar. Bu arada herhangi bir politik ve ideolojik sınırlara geri dönüp bakmaz. Karşılaştırma iletişim ve koordineli çalışmayı gerektiren bir metottur. Buradan hem “toplumlar arası” hem de “disiplinler arası” bir iletişim anlamını çıkarmak mümkündür.

Gould’un Sosyal Bilimlerde karşılaştırmalı metotla ilgili yaptığı belirleme toparlayıcı niteliktedir: Genel anlamıyla karşılaştırma yöntemi, olguların sunduğu benzerlik ve farklılıkları açığa çıkarma işlemini göstermektedir. Karşılaştırabilmek için bu olguları ortaya çıkaran, geliştiren sebepleri, olgular içinde ve arasında mevcut ilişki kalıplarını tespit ederek sınıflara ayırmak gibi kriterlere dikkat edilmelidir (Gould ve Kolb, 1964:116; İşyar, 2009:6; İşyar, 2013).

Metotla ilgili tüm bu tanımlamalara bakıldığında; Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950) (Işık, 2023) çalışmasının da konusunu teşkil eden ülke, toplum ve kültürlerin modernleşme bağlamında gelişim, değişim ve farklılaşmasını karşılaştırmalı yaklaşım ile ele alan çalışmaların çok iyi birer örnekleme olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde bu içerikteki çalışmalar giderek artmakta

ve günümüz sorunlarının anlaşılmasında² ve bunlara çözüm üretmede değerli katkılar sağlamaktadır (Eisenstadt, 1999:20).

Sosyal Bilimler için; çok eskiye dayanan, faydalı ve verimli bir yöntem olan karşılaştırmalı yaklaşım ile Batı ülkelerinde yoğun çalışmalar yapılmaktadır (Rustow and Erickson, 1991:1; Coler, 1991:7; Metin, 2011:11-12). Bizde ise karşılaştırmalı yönetime ilginin yeni yeni “Uluslararası İlişkiler, Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Tarih, Edebiyat, Eğitim, Filoloji” gibi alanlarda arttığı görülmektedir (Berktaş vd., 1993:9; Metin, 2011:12).

Sosyal Bilimlerin iki alanında; “Eğitim Bilimleri”³ ve “Kamu Yönetimi”nde⁴ karşılaştırmalı yöntem, bağımsız birer disiplin oluşturmuş bir halde karşımıza çıkmakta ve toplumlara ilişkin önemli analizler yapan değerli çalışmalar dikkatleri çekmektedir.

² Seymour M. Lipset, “*Milletler ancak karşılaştırmalı bakış açısından anlaşılabilir*” demektedir (1990:xiii; Metin, 2011:11).

³ “Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi”, 1817 yılından itibaren temellendirilmiş; Dilthey’in 1888’de yazdığı “Geçerli Pedagoji Biliminin Olanakları Hakkında” isimli eserle de gelişmiş; sonraki çalışmalar da *karşılaştırmalı eğitimin* özünü oluşturmuştur. Eğitim sistemleri ve programları üzerinden karşılaştırmaya giden bu çalışmalar devletlerin yakın ve uzak hedeflerini anlamamız açısından önemlidir. Türkiye’de bu alana ilişkin çalışmalar çok yenidir.

⁴ “Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetişel Yapı Çalışmaları”, dünya üzerindeki ülkelerin kamu yönetimi sistemlerini çok yönlü ve kapsamlı (ülkelerin siyasal, tarihsel, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve hukuksal koşulları göz önünde bulundurularak), *karşılaştırmalı bir perspektifte* analiz etmektedir. “Ülkelerin birbirleri için yeterince bilgi sahibi olabilmeleri, birbirlerinin güçlü ve zayıf yönlerini iyi analiz edebilmeleri ve bu doğrultuda politikalarını belirlemeleri noktasında bu alandaki çalışmalar hayati önem taşımaktadır ki özellikle ABD, karşılaştırmalı siyasal alanını kendi menfaatlerini koruması açısından II. Dünya Savaşı sonrası etkin olarak kullanmıştır.” (Parlak ve Caner, 2013:1-16; Yılmaz, 2013:1324-1326).

Prusya ve Fransa’nın yönetim yapılarını iyi işleyen yapılar olarak inceleyen Woodrow Wilson’un 1887’deki makalesiyle başlayan “geleneksel karşılaştırmalı kamu yönetimi çalışmaları”, yalnızca gelişmiş olan ülkelerin yapılarını incelemekle yetinmiş; II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen “çağdaş karşılaştırmalı kamu yönetimi çalışmaları” ise Birleşmiş Milletler ve ABD’nin Savaşın olumsuzluklarını gidermek için gerçekleştirdikleri teknik yardım programları çerçevesinde ithal (empose) edilmeye çalışılan yönetim tekniklerinin, yerleştirilmeye çalışıldığı ülkelerin toplumsal yapıları, kültürel özellikleri ve değer kalıplarıyla uyumadığı için başarısız olduğunun anlaşılması üzerine başlamıştır. *Amerikan Kamu Yönetimi Derneği*’nin 1960’lı yıllarda Ford Vakfı’nın da desteğiyle “Karşılaştırmalı Yönetim Grubunu (Comparative Administration Group)” kurması ve Fred W. Riggs’in başkanlığında 1968-1974 yılları arasında “Karşılaştırmalı Yönetim Dergisini (*Journal of Comparative Administration*)” çıkaran bu grubun, 500’e yakın çalışıyla demir perde dışındaki tüm ülkelerin kültürel, sosyal yapılarını da dikkate alarak “modernleşmenin en önemli araçlarından biri olarak gördükleri kamu yönetimini”, kuramsal ve pratik açıdan biçimlendirip yönlendirmeleri önem arz etmektedir. Grubun çalışmaları, ABD’nin Soğuk Savaş bağlamındaki dış politikalarıyla ilintilendirilmesinden dolayı sonraları etkisini yitirmiştir. Çağdaş karşılaştırmalı kamu yönetimi çalışmalarında artık çok yönlü ve kapsamlı biçimde, bilimsel bir sistematiğe araştırmalar yapılmaktadır. Türkiye’nin bu alandaki çalışmaları da oldukça yetersizdir (Nohutçu, 2007:330-331).

Bu iki alandaki birikim “Karşılaştırmalı Modernleşme Hareketleri” çalışmaları için de sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı Tarih Yaklaşımı

Tarih disiplini için yeni bir yaklaşım olan Karşılaştırmalı Tarih Metodu ile farklı toplum, ülke ya da şehirlerdeki ideolojiler, kurumlar, düşünceler analiz edilebildiği gibi aynı ülke ya da şehirlerdeki farklı dönemlerin nitelikleri karşılaştırılabilir. Medeniyetler, kültür ve kimlikler, toplumsal hareket ve dönüşümler, ideolojiler, kurumlar, üretim tarzları, cinsiyet, kadın hareketleri, millet ve milliyetçilik, demokrasi, tarih ve bellek-tarihçilik, aydınlanma, özgürlük, sömürgecilik, azınlıklar, göçmenler... gibi birçok şey karşılaştırmalı tarihin konusudur (Yalansız, 2009:493-498).

Bugün yapıldığı anlamda tarihî karşılaştırmaların başlangıcı 19. yüzyılın sonuna doğrudur. Daha önceki dönemlerde yapılmış olan karşılaştırmalar içe dönük, az veriye dayalı ve dar kapsamlı, çoğunlukla farklılıkların ön planda tutulduğu, tarihin ve toplumun nereye gittiğini kavramak için geçmiş ve şimdi arasında karşılaştırma yapmanın gerekliliğine dikkat çeken, ancak karşılaştırmalı tarih yaklaşımının metot ve problemleri üzerinde fazla durmayan, kesin yargı ve genellemelere dayanan çalışmalardır (Skocpol and Somers, 1980:174; Metin, 2011:12). I. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak karşılaştırmalı tarih; toplumsal, kültürel, siyasal dönüşümler, ideolojik kutuplaşmaların doğurduğu çatışmaların yapısını çözümlemek ve sonuçlar elde etmek amaçlı öne çıkmış; asıl ilerlemeyi II. Dünya Savaşı’nın ardından dünyanın yeniden şekillenmesinde kaydetmiştir. Karşılaştırmalı tarih çalışmaları, diğer alanlarda olduğu gibi kendi yöntemini üreterek önemli bir atılım gerçekleştirmiştir (Metin, 2011:12-13).

Karşılaştırmalı tarih yaklaşımı ile ele alınan meselenin “aynı/eş, benzer/yakın ve farklı/değişik” hallerinin uzak ya da yakın zaman diliminde, benzer ya da farklı şartlar düzleminde çok yönlü analizlerle daha iyi anlaşılmasını sağlamak hedeflenmektedir. Karşılaştırmalı tarih yaklaşımında yönetsel olarak geliştirilen “paralel karşılaştırmalı tarih, karşıt-uyumlu karşılaştırmalı tarih ve geniş çözümlemeye dayanan karşılaştırmalı tarih” eğiliminin her birisi tarihî olay ve olguların yan yana konduğu farklı bir problemi çözüme kavuşturma amacına karşılık gelirken birbirlerinden kesin çizgiyle ayrılmış değildir. Çoğu karşılaştırmalı araştırmada her bir yaklaşımın beraber kullanıldığı görülebilir (Skocpol and Somers, 1980:175; Metin, 2011:12-13).

Karşılaştırmayı, “kaynağı doğa ve insan olan çok çeşitli verilerin düzenlenmesinde kullanılan en yaygın metot” olarak vurgulayan Amerikan siyaset bilimci ve tarihçi Cyril Edwin Black, aynı zamanda birden çok tarihsel olgu ve olayları açıklama, sınıflandırma işinde yardımcı tarihsel araştırma

metodu olarak belirtmektedir. Karşılaştırmalı metodun sınırları ve sakıncaları konusunda da önemli uyarılarda bulunan; tarihî karşılaştırmalarda evrensel ilkeler ortaya koyacak genellemelerden kaçınılması gerektiğine dikkat çeken Black ister nedensel açıklama ister genelleme olarak ele alınsın, Sosyal Bilimlerde geçerli kabul edilebilecek karşılaştırmaların içerdiği sorunları dört kategoride incelemiştir: “(1) *Zaman ilişkisi*, (2) *Karşılaştırılan birimlerin tanımlanması*, (3) *Kanıtların kullanılması* ve (4) *Genellemelerin formüle edilmesi*.” (Black, 1989:43-51).

Cyril Edwin Black, “Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri” (1989) adlı çalışmasında karşılaştırmalı tarih yöntemine uzunca bir bölüm ayırmış ve Marc Bloch’un “Avrupa Toplamlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin” isimli yazısında yönteme ilgisizlikle ilgili eleştirilerini tekrarlamıştır. Aynı zamanda Black, tarihçilere karşılaştırmalı metodu sorunlarıyla ya da kendi ifadesiyle tuzaklarıyla anlatmayı görev edinmiştir. Black’in eserinde düşüncelerini aktardığı Marc Bloch ise Sosyal Bilimler içerisinde Tarih disiplini için karşılaştırma metodunun ne anlama geldiğini şöyle açıklamıştır: “*Karşılaştırma, farklı toplumsal ortamlarda da olsa, göze çarpan iki ya da daha fazla fenomenin seçimini yapabilmek, belirli bazı analogiler içinde sunabilmek; yapılabilecek tüm ölçümler ile ortaya koydukları farklılıklar ve benzerliklerle beraber evrimlerini gösteren eğriyi takip edebilmek; mümkün olduğu ölçüde olguları açıklamaktır.*” Bloch’a göre, tarihsel bir bakışın karşılaştırmalı olabilmesi için gerekli iki koşul; gözlemlenen olgular arasında doğal olarak herhangi bir *benzerliğin* ve incelenen olguların koşulları arasında herhangi bir *farklılığın* bulunmasıdır. Sonuçları ve prensipleriyle tamamıyla farklı iki uygulama söz konusudur. Birincisi, “mekân ve zaman yönünden farklı iki toplumun seçilmesi (bunlar arasında bazı analogiler gözlemlense de şu ya da bu fenomen hakkındaki bu analogileri ne ortak bir kökenle ne de karşılıklı etkileşimle açıklayabiliriz)”; İkincisi de “mekân ve zaman yönünden yakın, birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan toplumlar ya da gelişimleri boyunca eş-zamanlılıkları (synchronisme) ve yakınlıkları sebebi ile aynı güçlü etkilerle karşılaşmış ve hatta kökenlerinin bir kısmı ortak olan toplumları incelemek (bu uygulama yolu daha rahat olsa da her iki tür de sınırlarına rağmen çok zengin bir bilimsel olanaklar dizisine sahiptir, yeter ki karşılaştırmada kurulan yakınlıklar *eleştirel* bir gözle iyice incelensin, *sınıflandırmalar* yapılsın ve böylece *sonuçlar* kesinleştirilsin).” (Black, 1989:43-53; Bloch, 2007:33-81).

Görüldüğü üzere; C. E. Black, Marc Bloch’un karşılaştırmalı yaklaşımla ilgili belirlemeleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalar için “benzerlik-farklılıkların tanımlanarak sınıflandırılması, ölçütlerle denenmesi ve kanıtlarla yorumlanması, sonuçların belirlenmesi” (Black, 1989:46) şeklinde özetlenebilecek aşamaları

kurgulamıştır. Her iki ismin de John Stuart Mill'in en baştan Sosyal Bilimler için geliştirdiği “Benzeşen ve Farklılaşan Sistemler Tasarımı” modelini Karşılaştırmalı Tarih Yaklaşımına uyarladıkları açıktır.

Bu kurguya göre; tezin konusunu teşkil eden Türk Modernleşmesi dönemlere ayrılarak, her bir dönem kendi içerisinde tahlil edilmiş, değişim özellikleri kanıtlara dayalı olarak sunulmuş, sonuç olarak da dönemsel *benzerlikler (aktarımlar)* ve *farklılıklar (değişim)* yorumlanmış ve ulaşılan yargılar sıralanmıştır.

Black, metoda ilişkin belirlemelerini şöyle özetlemiştir: “Bir karşılaştırmının uygunluğu seçilen problemin iyi belirlenmesine bağlıdır. Karşılaştırılan birimlerin aralarındaki farklılıkları anlamlı kılacak yeterlilikte ortak yönleri varsa yapılacak açıklamanın değeri çok daha büyük olacaktır. Tarihsel karşılaştırmaların değeri ise karşılaştırılan birimlerin dikkatle belirlenmesine de bağlıdır. Karşılaştırma alanı ne kadar belirgin ve sınırlı olursa ulaşılan sonuçlar da o kadar açık olur. Birimler de karşılaştırmının geçerli olabilmesi için yeterince açık olmalıdır. Uygarlıkları, kültürü, kültürel-tarihsel tipleri ya da toplumsal-kültürel sistemleri karşılaştırma konusu olarak seçen araştırmacılar için zorluklar daha çoktur. Öyle ki bir toplumun herhangi bir yönü geniş ölçüde onun toplam kültürüne dayandığı için, zaman aralığı arttıkça biçimlerdeki benzerlikler daha yüzeysel, farklılıklar ise daha gerçek, açık olma eğiliminde olacaktır. Aynı zaman aralığında olmanın da sorunları vardır; örneğin çoğu benzerlik, yakın ya da ortak kültürel değerlere sahip olunmasına rağmen toplumların gelişmişlik düzeyinin farklı olması yorumlamaya muhtaçtır.” (Black, 1989:47-48).

İlhan Tekeli'nin tarih ve karşılaştırmalı toplumsal araştırmalarla ilgili bilgiler içeren eserinde, “*tarihî karşılaştırmalarda aynı zaman diliminde birçok ortak noktalar olsa bile coğrafi koşulların yarattığı engellerin varlığının farklılaşmayı getirdiği*” (1998, s.46-48; Metin, 2011:14) ifadesi Black'in son belirlemesine cevap niteliğindedir.

Karşılaştırmalı tarih çalışmalarında ele alınan konunun her yönden karşılaştırılması yerine, belli noktalardan/ açılardan karşılaştırılması genel tavidir. Seçilen konuya ait belirlenmiş “anahtar kelimeler”den, karşılaştırmının temeli olarak kullanılan bir “model”den hareket ile karşılaştırılacak iki ya da çoklu tarihî durumu ortak bir ölçeğe yerleştirmek mümkündür. Karşılaştırma aynı zamanda bir durumun kanıtlanması anlamına da geldiğinden kullanılan belgelerin güvenilirlik ve geçerliliği de çok önemlidir. İncelenen meseleler de tarihî kriterler ve ideal tiplerleştirmelere uygun, genel ve özel kaynakları

kapsayacak biçimde birbirine bağlı olmalı ve karşılaştırma eş zamanlı bir biçimde gelişmelidir (Black, 1989:50-65; Katznelson, 1997:95-99; Metin, 2011:14-15).

Karşılaştırmalı tarih çalışmalarına bakıldığında; dünya literatüründe daha çok “Tarihsel Sosyoloji” çalışmalarında karşılaştırmalı yaklaşımın yer aldığını görmekteyiz (Yalansız, 2009:493-498).⁵ Türkiye’de ise karşılaştırmalı tarih metodu üzerine özel yazılmış kitap ya da makale bulmak epey zordur (Yalansız, 2009:494): Ferdan Ergut’un “Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları” (2001-2002:213-228) isimli makalesi; Ahmet Öncü’nün “Sosyoloji ya da Tarih İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir İnceleme” (1993) isimli eserinin “Sonuç Yerine Ya Da ‘Mukaddime’: Tarihsel Sosyolojiye Karşı Sosyolojik Tarih” başlıklı bölümü; İlhan Tekeli’nin “Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek” (1998) eserindeki “Tarih ve Karşılaştırmalı Toplumsal Araştırmalar” başlıklı bölüm dışında, yaklaşım ve metot sorunları üzerine yerli literatür bulunmamaktadır. Tarih Vakfı’nın Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde, 26-28 Ekim 2005 tarihleri arasında düzenlediği “Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Problemler ve Paradigmalar” başlıklı Tarih Vakfı V. Uluslararası Tarih Kongresi (Ergut ve Uysal, 2012), “Karşılaştırmalı Tarih” ve “Tarihsel Sosyoloji” kavramlarının Türkiye tarihçiliğini hızla etkileyeceğini göstermiştir.

Dünyada daha çok Lisansüstü öğretimde “Karşılaştırmalı Tarih Programları” mevcuttur. “Karşılaştırmalı Tarih Metotları” dersleri özellikle Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Bölümlerinin öğretim programlarında yer almaktadır. Avrupa ve Amerika’da Tarih Bölümlerinin çoğunda, “Karşılaştırmalı Tarih” ismiyle *Yüksek Lisans* ve *Doktora* Programlarında eğitim ve öğretime devam edilmektedir. Ayrıca, “Toplumsal Kuram ve Karşılaştırmalı Tarih” ismiyle disiplinler arası çalışan merkezler kurulmuştur (Yalansız, 2009:494-495).

Türkiye’de ise “Edebiyat, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Antropoloji, Eğitim, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Din Bilimleri, Kamu Yönetimi, Hukuk, Ekonomi, Tıp, Mimari, Mühendislik, Batı Dilleri” gibi birçok alanda ve birçok Üniversitede “karşılaştırmalı metot” ile tezler yaptırılmıştır. Tarih disiplini açısından bakıldığında sadece *Koç Üniversitesi* ve *Dokuz Eylül Üniversitesi*’nde “Karşılaştırmalı Tarih Yüksek Lisans ve Doktora Programları” açılmıştır. Tarih alanında çalışmalar devam etmektedir (Yalansız, 2009:495).

⁵ *Karşılaştırmalı tarih yöntemiyle ilgili bizlere bilgi sunan çalışmalar sınırlıdır.* Bu çalışmalardan dikkat çeken birkaç örnek için (bkz., Bloch, 2007: 20-49; Burke, 2014; Burke, 1994/2000/2005; Black, 1989; Moor, 1989/2003/2012/2016; Skocpol, 2004; Skocpol, 2014).

Modernleşme Çalışmalarında Karşılaştırmalı Yaklaşım

Karşılaştırmalı çalışmaların içerisinde modernleşme hareketlerinin karşılaştırılması hem sosyologlar hem de tarihçiler tarafından sıkça çalışılan örneklerdir.

Modernleşmeyi, “modern olmayan yapı ve kurumların modernliğin gerektirdiği işlevlere dönüşme süreci” olarak ele aldığımızda; *süreç* olarak *tarihî bir durumu, işlevselcilik* anlamında da *sosyolojik bir yöntemi* işaret etmiş oluruz. Bu noktada tarihî bir süreç olan modernleşmenin ve sosyolojik bir metot olan işlevselciliğin kendilerini gerçekleştirirken ürettiği sorunlar çalışmalarda göz önünde bulundurulmalıdır (Metin, 2011:15).

Toplumların bilgi artışına bağlı olarak devamlı bir değişim sürecinde olmasının kurumsal işleyişi etkilediğini belirten C. E. Black, işlevsel değişimin modernleşme açısından toplumları birbirine daha çok yaklaştırdığını; ancak yapısal olarak mesafenin ve yönün aynı olmadığını ileri sürmektedir (Black, 1989:53-56; Metin, 2011:15-16). Black’ın bu belirlemeleri modernleşme açısından toplumların karşılaştırılmasında büyük önem arz etmektedir. Son döneme kadar modernleşme çabası içine giren toplumlar için hep Batı’dan modeller alınarak bu modellerin düşünce, tavır, yapı, kurumlarına göre modernleşme süreçleri tanımlanmıştır; oysaki artık bu yaklaşımın çok sığ ve kolaycılık olduğu sıkça araştırmacılar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır.

Her bilim dalı hem *doğal* hem de *toplumsal* konuları daha iyi çözümleyebilmek için modeller kullanır. Toplumsal gerçeklerin anlaşılmasında farklı modellerin kullanılması yararlı olacaktır (Kongar, 2012:36-54). Ancak toplumsal değişimleri belli “tipolojiler” ile, tamamen belirlenen “modeller” ile açıklamak büyük yanılgılara düşmeye sebebiyet verir ki özellikle değişmekte olan toplumlar evrim çizgisinin her iki ucundaki modellere de uygun olmayan nitelikler gösterebilirler (Kongar, 2012:241).

Bu anlamda karşılaştırmalı modernleşme hareketlerine Max Weber’in “tarihî olayları kavramsallaştırma” yönteminden bakmak daha doğru olacaktır. Toplumsal yapılara “anlamlandırılan değerler” açısından bakan Weber, gerçekleri soyut kavramlar içinde olduğu gibi değil de onlara ait bir nitelik sunacak, çok yönlü oluşumlara rehberlik edebilecek somut kavramları yaratarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımını karşılayan “ideal-tip” kavramını da şöyle tanımlamıştır: “*İdeal-tip bir düşünce tablosudur ve tarihsel gerçek, özellikle de ‘asli’ gerçek değildir; içinde gerçeğin örnek olarak düzenlenebileceği bir şema ise hiç değildir; varsayımların geliştirilmesinde bir kılavuzdur.*” (Timur, 2011:331-334).

Sonuç itibariyle bu bilgilerin ışığında modernleşme süreçlerini, sadece kurulu modellere, tipolojilere göre değerlendirmenin; dünyanın her yerinde, özellikle Batı ile aynı sistematikte, ölçütlerde, sonuçlarda izlemenin; modernleşme kuramlarının tanımladığı, içsel özelliklere ve tarihsel gerçekliğe uymayan, ithal kavramlarla açıklamaya çalışmanın bilimsellik dışı bir gayret olacağını savunmak hiç de yanlış olmayacaktır.

Karşılaştırmalı modernleşme hareketleri üzerine yapılan çalışmalarda kavramlar, tanımlamalar yasalara gönderme yapmamalı; modernleşme bağlamında karşılaştırması yapılacak olan toplumların *tarihsel gerçekliğine, sürecine* gönderme yapılmalıdır. Bunun için gerekirse oluşturulan modeller, tanımlamalar toplumların gerçekliğine göre eğilip, bükülmelidir: “Türkiye’nin kentleşme süreci ve sonuçları; ABD’nin kentleşme süreci ve sonuçları” söylemlerinde olduğu gibi *temel, anahtar kelimeler* (kentleşme) üzerinden ülkelerle ilgili tarihsel yorumlar yapılmalıdır. Böylelikle *benzerlik ve farklılıklar* çok daha iyi anlaşılacaktır. Daha önceki kısımlarda verdiğimiz bilgiler anımsandığında bu bakış açısı bize *karşılaştırmalı yaklaşım metotlarını* hatırlatmaktadır. Karşılaştırmalı tarihin yöntemiyle ilgili sunulan tüm belirlemeleri modernleşme çalışmalarına uyarlamak mümkündür.

Tezde modernleşme “süreç” olarak alınmış; dönemlerin modernleşme çabaları bağlamında karşılaştırılmasında “modernleştirici devlet/ lider/ aydın”, “modernleştirme projesi”, “toplumsal ve kültürel değişim”, “kimlik inşası”, “yetiştirilmek istenen yeni insan tipi”, “toplumsal bütünleşme” gibi anahtar kelimeler ölçüt olarak kullanılmıştır.

Türkiye’de karşılaştırmalı modernleşme hareketleri konusunda ilk çalışmalar; “Theda Skocpol’un 1789 Fransa’sını, 1917 Rusya’sını ve 1911 Çin’ini karşılaştırdığı Devletler ve Toplumsal Devrimler (Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi) (2014); Misagh Parsa’nın Devlet, İdeoloji ve Devrim: İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi (2004) ve Tarihçi Cyril Edwin Black’in Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri (1989)” isimli eseri örnek alınarak yapılmaya başlanmıştır.

Esra Atalı’ya ait “1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devrimi’nin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi” (2002) isimli tez, Karşılaştırmalı Modernleşme Çalışmaları alanında Türkiye’deki ilk örneklerdendir ve bu alanda çalışmalar hızla devam etmekte, sayıları artmaktadır.

Daha önce bahsedilen *Karşılaştırmalı Eğitim ve Kamu Yönetimi* alanındaki çalışmalar da modernleşme çalışmaları için iyi birer örnektir. Bu anlamda karşılaştırmalı modernleşme çalışmalarında “disiplinler arası iş birliği” tekrar

tekrar hatırlattığımız gibi yararlı olacaktır, gereklidir. “*Weber’in farklı sistemleri, Marx’ın farklı toplum tiplerini ya da Arnold Toynbee’nin farklı uygarlıkları karşılaştırması*” (Yalansız, 2009:496) da bizim için önemli örneklerdir.

Sonuç

Karşılaştırmalı Modernleşme Çalışmalarına örnek olacağını düşündüğümüz “Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)” isimli çalışmamızda, karşılaştırmalı yaklaşımın tüm ilkeleri ve referans olarak gösterilen kaynakları göz önünde bulundurulmuştur.

İleride yapılacak çalışmalara yol göstermek ya da yapılmış olanları tahlil etmek adına, yöntem açısından sunduğumuz tüm bilgiler ışığında, *tarihsel araştırmalar için karşılaştırmalı yaklaşımın* formüllerini burada vermek yararlı olacaktır ki kaynaklarda böyle bir formülasyon bulunmamaktadır.

Karşılaştırmalı Tarih Yaklaşımının Çalışma Formülleri:

- Zaman ve tarih ilişkisinin belirlenmesi,
- Karşılaştırılan birimlerin tanımlanması,
- Kanıtların kullanılması,
- Genellemelerin formüle edilmesi.

- Farklı toplumsal ortamlarda değişkenlerin seçimini yapmak,
- Bu değişkenleri belirli özellikleriyle sunmak,
- Ölçümlerle farklılıkları ve benzerlikleri sınıflamak,
- Ortaya çıkan olguları açıklamak, sunmak.

- Tarihe/zamana yönelik durumların seçilmesi,
- Düzenli kontrol edilebilir ilişkilerin takibi ve değişkenlerin belirlenmesi,
- DEĞİŞEN ŞARTLAR:

- Şart 1- Kayıt (verilerin kayıt altına alınması),
- Şart 2- Kayıt (verilerin kayıt altına alınması),
- Şart-3 Kayıt (verilerin kayıt altına alınması),
- TÜM VERİLERİN SENTEZİ:
- Karşılaştırmalı analizin yapılması ve genellemelerin verilmesi,
- Benzerlik-farklılıkların sınıflandırılması ve kanıtlarla yorumlanması,
- Sonuçların sıralanması.

- Seçilen olay ya da olguların (konu başlığının) benzerliği,
- Belirli ölçütlerin göz önünde olması için “anahtar/kilit kavramların” belirlenmesi,
- Olay ya da olguların gerçekleştiği ortamlar arasında herhangi farklılığın olma zorunluluğu.

Tarihsel Araştırma Metodunun Çalışma Stratejisine Karşılaştırmalı Yaklaşımın Uyarlanması

Konu:

Zaman Aralığı:

Başlık:

Kavramsal-Kuramsal Çerçeve:

Değişken-(Şart)-1: (Tanımlanacak olan birim)

Değişken-(Şart)-2: (Tanımlanacak olan birim)

Değişken-(Şart)-3: (Tanımlanacak olan birim)

Değerlendirme ve Tartışma: (Karşılaştırmalı Analiz; benzerlikler ve farklılıklar üzerinden)

Ölçüt-1: (Belirlenen kriter yönünden)

Ölçüt-2: (Belirlenen kriter açısından)

Ölçüt-3: (Belirlenen kriter açısından)

Sonuç: Genel Yargı, Sav'ın İspatı, Öneriler ...

Kaynakça

- Aksoy, M. (2012). “Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Yöntemini Aramak”, *Düşünen Siyaset*, 28.
- Atalı, E. (2002). “1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devrimi’nin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, YL Tezi, Ankara Ün., SBE.
- Baumann, U., V. Lenhart, A. Zimmermann. (1981). *Vergleichende Erziehungswissenschaft*, Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Berger, W. (1976). “Die Vergleichende Erziehungswissenschaft”, *J&Jugend und Volk*. Wien München.
- Berschter, D. (1970). *Zur Theorie und Technik des internationalen Vergleichs*. Bochum.
- Black, C. E. (1989). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev., M. Fatih Gümüş, Ankara: Verso Yay., 2. Baskı.
- Bloch, M. (2007). “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, *Tarih ve Tarihi-Annales Okulu İzinde*, Haz., Ali Boratav, İstanbul: Kırmızı Yay.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, 1994; 2. Baskı, 2000; 3. Baskı.
- Burke, P. (2014). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev., Mehmet Küçük. Ankara: Doğu-Batı Yay.
- Clift, B. (2019). *Karşılaştırmalı Siyasal Ekonomi-Devletler, Piyasalar ve Küresel Kapitalizm*, Çev., Esin Soğancılar, İstanbul: Koç Ün. Yay., 2019.
- Coler, D. (1991). “The Comparative Method”, *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*, Ed., Dankwart A. Rustow and Kenneth Paul Erickson, New York: Harper Collins Publishers.
- Dilthey, W. (1988). “Über die Möglichkeit einer allgemeingültigen pädagogischen Wissenschaft”, *Pädagogie*, Wien.
- Eisenstadt, S. N. (1999). “Kemalist Yönetim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler”, *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*, Yay. Haz., Jacop M. Landau, Çev., Meral Alakuş, İstanbul: Sarmal Yay.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, Ankara: Anı Yay.
- Ergut, F. (Kış- 2001-2002). “Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları”, *Toplum ve Bilim*, 91.
- Ergut, F ve Uysal, A., Der. (2012). *Tarihsel Sosyoloji-Stratejiler, Sorunsallar ve Paradigmalar*, Ankara: Dipnot Yay.
- Gould, J. and W. L. Kolb, Ed. (1964). *A Dictionary of the Social Sciences*, New York: The Free Press.

- Heywood, A. (2011). *Siyaset (Kolektif)*, İkinci Bölümü Çev., Bekir Berat Özipek, Ankara: Adres Yay.
- Işık, Y. (2015). “Karşılaştırmalı Modernleşme Hareketleri Bağlamında Türk Modernleşmesi”, *II. Genç Akademisyenler Sempozyumu (24-25 Kasım 2014) Kitabı*, Ankara: Gazi Ün. Edebiyat Fak. Yay.
- Işık, Y. (2023). “Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.
- İbn-i Haldun. (1954). *Mukaddime*, Çev., Zakir Kadirî Ugan, İstanbul: Maarif Basımevi.
- İşyar, Ö. G. (2009). “Bilimsel Gelişme Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi: ‘Birinci Nesil’ Çalışmalar”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 5/18.
- İşyar, Ö. G. (2013). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar (Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası)*, Bursa: Dora Yay.
- Kalaycıoğlu, E. (2011). “Karşılaştırmalı Siyaset”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ed., Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir: Anadolu Ün. Açıköğretim Fak. Yay.
- Kaptan, S. (1989). *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri*, Ankara: Tekışık A.Ş. Web Ofset Tesisleri Yay.
- Kâşgarlı Mahmud. (2015). *Divânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Haz., Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, Ankara: TDK Yay.
- Katznelson, I. (1997). “Structure and Configuration in Comparative Politics”, *Comparative Politics- Rationality, Culture and Structure*, Ed., Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman. Cambridge Universty Press.
- Kongar, E. (2012). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lipset, S. M. (1990). *Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada*, New York and London: Routledge.
- McCormick, J. (2010). *Comparative Politics in Transition*, Canada: Wadsworth.
- Metin, C. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme- Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*, Ankara: Phoenix Yay.
- Mill, J. S. (2012). *A System of Logic Rationative and Inductive: Being a Connected View of The Principles of Evidence, Methods of Scientific Investigation*, Forgotten Books.

- Moore, B. Jr. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri (Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü)*, Çev., Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, 1. Baskı, Ankara: İmge Yay.; 2. Baskı, 2003, Ankara: İmge Yay.; 3. Baskı, 2012, Ankara: İmge Yay.; 4. Baskı, 2016.
- Nohutçu, A. (2017). *Kamu Yönetimi*, Ankara: Savaş Yay.
- Öncü, A. (1993). *Sosyoloji ya da Tarih- İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Öteki Yay.
- Parlak, B. ve Cantürk C. (2013). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetimsel Yapılar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Parsa, M. (2004). *Devlet, İdeoloji ve Devrim: İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi (States Ideologies & Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua and the Philippines)*, Çev., Alper Birdal, Nahide Özkan ve Derya Göçer, İstanbul: İletişim Yay., 2004.
- Robinson, S. B. (1970). *Vergleichende Erziehungswissenschaft, Jugend und Volk*. Wien München.
- Roskin, M. G. (2011). *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çev., Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yay.
- Rustow, D. A. and Kenneth P. E. (1991). "Introduction", *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*, Ed., Dankwart A. Rustow-Kenneth Paul Erickson, New York: Harper Collins Publishers.
- Sâtî el-Husrî. (2001). *İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar*, Haz., Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay.
- Skocpol, T. and Margeret, S. (1980). "The Use of Comparative History in Macrosocial Inquiry", *Comparative Studies in Society and History*, 2/22.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler (Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi)*, Çev., S. Erdem Türközü, İstanbul: İmge Yay., 1. Baskı.
- Skocpol, T. (2014). *Tarihsel Sosyoloji-Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ed., Theda Skocpol, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Timur, T. (2011). *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Ültanır, G. (2000). *Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi- Kuram ve Teknikler*, Ankara: Eylül Yay.

- Wahrig, G., Ed. (1979). *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh-Bertelsmann: Deutschland Lexikoninstitut Bertelsmann.
- Yalansız, N. (Güz-2009). “Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım (Comparative History: A New Approach in The History Teaching)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay.
- Yılmaz, N. (Haziran-2013). “Karşılaştırmalı Siyaset Biliminin Konusu ve Seçme Eserler Bibliyografyası”, *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, 6/6.